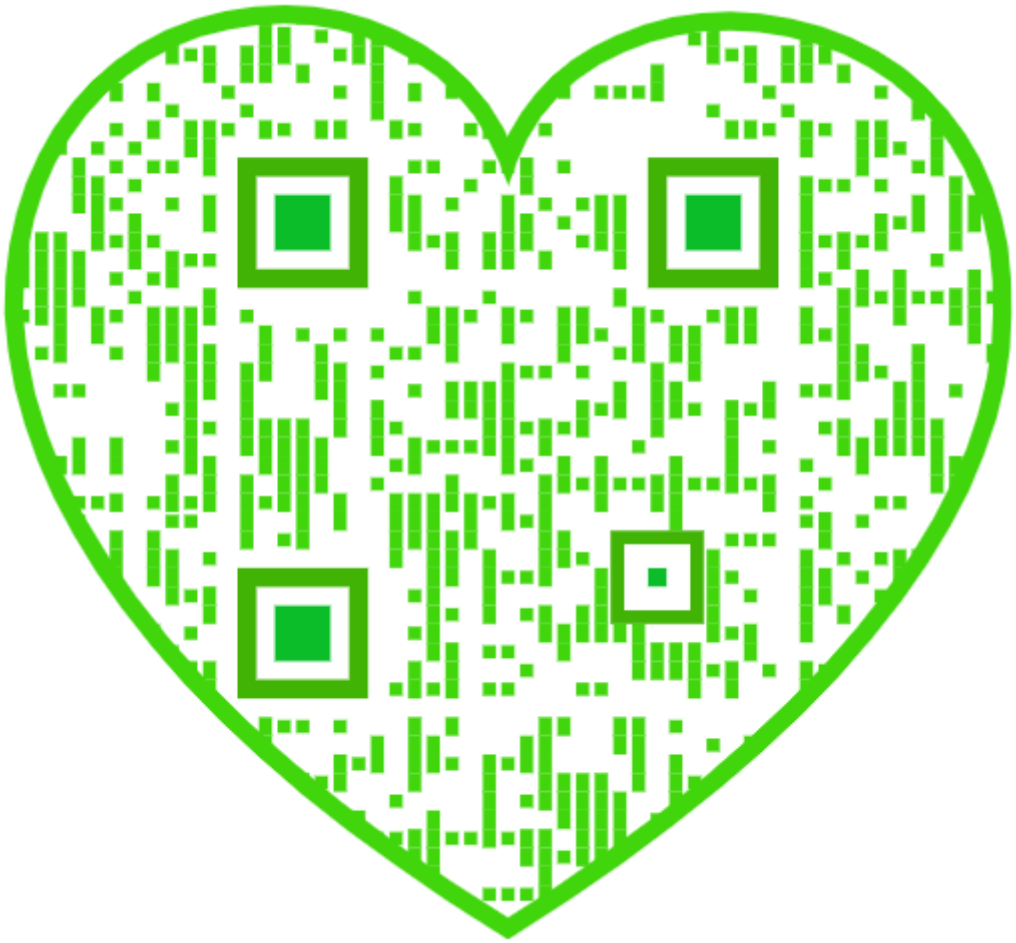

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

Gedrukt ter „Utrechtsche Stoomdrukkerij" te Utrecht. — Jeruzalemsteeg.

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

EEN-EN-NEGENTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS. DERDE DEEL.

1887.

Multum facit qui rem bene facit.
Bene facit qui communitati magis
quam suae voluntati servit.
(*Onze Wachter.*)

Vindicamus hereditatem patrum
nostrorum. 1 Mach. XV, 34.
(*De Katholiek.*)

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.
Melis Stoke.

LEIDEN,
J. W. VAN LEEUWEN.
Antiq. Boekhandel.

UTRECHT,
WED. J. R. VAN ROSSUM.

1887.

INHOUD VAN HET EEN-EN-NEGENTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS — DERDE DEEL.

HOOFDARTIKELEN.

Bldz.

Een onuitgegeven brief van Mgr. C. Broere.
Mr. J. F. A. LEESBERG . . . 1

Het goed recht der renaissance. (Vervolg van Dl. XC, bldz. 234 vv.)
II 7
III 361
F. J. POELHEKKE.

Aan de nagedachtenis van Maria Stuart op den derden eeuwdag van haar overlijden, 18 Febr. 1887.
J. A. DE RIJK, Pr. 65

Bessarion en zijn tijd. III. (Vervolg en slot van Dl. XC, bldz. 374 vv.)
P. L. DESSENS 78

J. H. Gunning Jr. Eene studie.
C. L. R. 103

Voor tweehonderd jaren: „Schetsen uit het leven onzer gereformeerde vaderen".
P. A. DE BRUIJN 129

De zoogenaamde schenkingsbul van Paus Adriaan IV.
I 153
II 241
III 316
P. fr. L. HOONING, Ord. Praed.

Bldz.

Armenzorg in het apostolisch tijdvak.
I 209
H. J. H. RUSCHEBLATT.

De verwoesting van Pompeji in het Panorama.
M. W. VAN DER AA 252

Hendrik Mande's „Spiegel der volcomenheit" teruggevonden.
O. A. SPITZEN 289

Onze positie in Atjeh.
I 335
II 395
J. P. TH. VAN NUNEN.

CHRONICA.

III. De uitspraak van de Synode en het „Laatste woord" van Dr. A. Kuyper. — Het standbeeld van Hugo de Groot.
E. L. C. 36

BOEKBEOORDEELING.

Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken.
A. M. C. VAN COOTH 46

Teruggevonden geschriften van Priscillianus.
C. 61

De historische waarde van het boek Judith.
D. A. W. H. SLOET 115

Bloemensier voor kerk en altaar.
J. J. GRAAF 125

Een merkwaardig boek: „Institutiones Juris Publici Ecclesiastici".
Dr. A. RESEMANS 182

Een verloren geacht werkje van Hendrik Mande.
O. A. SPITZEN 262

Bldz.

Commentarius in epistolam ad Galatas.
TH. L. KOXHOORN 268
Manuale precum.
G. 270
Vita metrica Sancti Patris Norberti.
J. H. 358
De Christelijke Kunst in Holland en Vlaanderen.
CHR. PHILIPPONA 414
De Heilige Ontkommer of Wilgeforthis.
W. F. N. VAN ROOTSELAAR . . 422

VERSCHEIDENHEDEN.

De ziekenkamer of het hospitaal der zinneloozen.
D. 203
Vrije exegese.
P. L. D. 272
Darwinisme en wetenschap.
C. 275
Verboden boeken 276

LETTERLOOVER.

Bij de kribbe.
P. ZWART 63
In Memoriam. Op het 25-jarig herderschap, te Overveen, van den ZEerw. Heer Gijsbertus Schoonderbeek, 2 Sept. 1879.
P. VAN DER PLOEG 279
De Verrijzenis.
P. ZWART 280

EEN ONUITGEGEVEN BRIEF VAN MGR. C. BROERE.

Daar al wat uit de geniale pen van den helaas! te vroeg ontslapenen Professor Broere is gevloeid, het kenmerk van verhevenheid en van eenvoud tevens draagt, zal het aan zijn veelvuldige vrienden en vereerders gewis niet onwelkom zijn, nog iets over zijne wijsgeerige beschouwing der poëzie te vernemen, voorzoover deze vervat is in een vertrouwelijken brief, dien wij jaren geleden, als studie-vriend, van hem ontvingen. Dit schrijven, dat ons bij het nazien van oude papieren weder in handen viel, kwam ons te belangrijk voor, om het niet aan de vergetelheid te ontrukken. Wij willen alzoo dezen brief, in 1828 tijdens Broere's studie-jaren geschreven, in zijn geheel mededeelen, daar hij het duidelijkst kenmerk draagt zoo te zijn gevloeid uit een hart, dat van zijn geliefd onderwerp geheel doordrongen was.

J. F. A. LEESBERG.

De brief luidt als volgt:

Beste Vriend!

Ik heb mijn memorie te veel vertrouwd. Gij hebt gelijk; ik meende, dat het er veel anders stond. Gij hebt daarna in uwen brief nog veel gesproken van een onderwerp, dat mij zoo dierbaar is: dat is, dat de poezy zoo bijzonder de waarheid en orde ten voorwerp heeft. Ik zeg *bijzonder*, omdat al wat schoon is en behaagt, alle kunsten, alle wetenschappen de waarheid of orde, hetzij physiek of moreel ten voorwerp hebben; maar de dichtkunst meer als allen, wijl zij alleen zoo uitgestrekt de waarheid beschouwt, en tevens met zooveel *complacentia*. — Ten eerste zoo uitgestrekt. Wat valt niet onder haar bereik? Of liever, neem het grootste voorwerp, dat zij heeft, het Heldendicht of *Carmen Epicum*. Daar wordt *hemel*, *aarde* en *hel* bewogen en, om zoo te zeggen, de actie voorgesteld van al wat bestaat. De *mensch* is het universeelst effect van de *goddelijke actie*, gelijk Bonald zegt, en de actie van het *kwaad* of der *hel* heeft ook geen ander voorwerp dan den *mensch*, omdat zij God zelven niet kan aanranden; die is buiten haar bereik. Zij randt God aan in zijn effect. De mensch is dus het middelpunt, waar alles op werkt, dus moet de *actie* van het Heldendicht geschieden op *aarde*. De aarde is het strijdperk, waar het goed en het kwaad tegen elkander optrekken, en de zegepraal van het goede, ziedaar het doel en het eind van de actie. Maar hoe werkt God en de hel op den mensch? Dat zal ik u zeggen. Opdat het goede beginsel of God de regtvaardigheid zijner zaak doe uitblinken, verplettert Hij, om zoo te zeggen, het kwaad niet *ineens* door zijn almacht; Hij stelt als het ware eenen regter aan, die tusschen Hem en het kwaad vonnis spreekt. Hij laat aan den mensch zijn *vrijen wil*. Ziedaar dus de derde *agens*, een derde *actie*. God, *het goed*, de hel, *het kwaad*, en de *mensch*. Doch schoon *God den mensch* en *de hel* laat *werken*, Hij blijft altijd *meester* van de gansche actie: van zich zelf, van den mensch en van de hel; ja zoodanig meester, dat alle actie door Hem alleen gebeurt. Dan hoe is dit overeen te brengen met den vrijen wil des menschen? en met de actie van het kwaad? Ja daar zit de knoop. Dat is een geheim voor ons. Genoeg dat wij weten, dat het zoo is: dat de mensch het goede niet doet dan door Gods genade, en de duivelen niet dan door Hem bestaan.

In het Heldendicht moet dus God altijd de *kracht* zijn, waar

alles door gebeurt; er moet getoond worden, dat alles aan Hem onderworpen is, ofschoon Hij den *strijd* laat plaats grijpen. En welk nu is het middel, waardoor God meester blijft, en dat dus in het Heldendicht moet getoond worden, ja bijzonder moet getoond worden?

De genade! Ziedaar wat, mijns bedunkens, in geen Heldendicht nog genoegzaam is gedaan. Ik vind, dat de betrekking tusschen God en den mensch noch niet genoeg is voorgesteld. Men ziet b. v. God in Tasso wel een engel zenden om Godfried aan te zetten, maar daar blijft het bij. Ik wil Constantijn het werktuig van God maken, en hem niet laten bekeeren dan ver in het gedicht. Doch God werkt ook met *physieke* middelen op den mensch — wonderen, verschijningen, stormen — en het is dat soort van *merveilleus*, waar de meesten zich bij bepaald hebben, ja, waarbij de heidensche dichters zich geheel en al bepaalden. Maar dat is de verhevenste actie van God niet; maar het werken van God op de zielen, dat is de edelste actie van Hem en dus het schoonste *merveilleus*. — Dat wil ik voornamelijk voorstellen. Ik zal evenwel het andere ook gebruiken, en een kruis in de lucht laten verschijnen. — Dan hoe werkt nu de duivel? Hij heeft geen kracht op de ziel, gelijk God. Hij kan alleen *verleiden*, en dat *verleiden* moet ook het karakteristieke van al zijne werkingen zijn. Ten tweede, hij kan niet meer doen dan God hem toelaat, en dat is weer iets, dat tot nog toe niet genoegzaam geschilderd is, naar het mij voorkomt; hij moet losgelaten worden uit zijne onverbreekbare ketenen.

Enfin, ik zou er nog veel meer bij kunnen krabbelen; het is genoeg om te zien, dat het Heldendicht de geheele bestaande orde omvat: zoo is het heelal niets dan een enkel stuk poëzy.

Doch hier wil ik eens spreken bij gelegenheid van de *complacentia*, die ik zeide, dat zoo bijzonder in de poëzy is. Ik meen die *verrukking* voor de waarheid, voor het schoon; deze is nergens dan in de poëzy, ga waar gij wilt; of is zij er soms (als in de muziek), dan is het voorwerp dier verrukking wêer kleiner, de verrukking meer, of geheel en al zinnelijk. De poëzy redeneert niet alleen, zij doet genieten, zij voldoet het verstand en al de zinnen van den mensch te gelijk, en voornamelijk het hart. Ik zal nu niet zeggen, hoe zij aan ieder zintuig, aan verstand en hart voldoet; er kwam anders geen eind aan mijn brabbelen. Ik wil iets zeggen van het voornaamste middel, dat zij gebruikt om

ons de waarheid te doen gevoelen: hare *allegorieën* en *comparatiën*. Deze steunen op de waarheid, zegt gij. Gij zegt wel, maar gij hebt het niet genoeg uiteengezet. Wij komen zamen overeen, dit weet ik van te voren; maar laat mij het genoegen eens hebben, u mijne gedachte te zeggen.

Al wat bestaat of *is*, kortom alle wezens of waarheden, hetzij physieke hetzij moreele, hebben zekere wetten met elkander gemeen, zekere wijze of orde van bestaan gemeen. Dit is gemakkelijk en *a priori* te bewijzen. Ze hebben allen het *bestaan*, het *wezen*. Dus moeten ze ook alle de *wetten*, *de orde* van het *wezen* hebben. Deze orde is een toepassing van de eeuwige orde, eene toepassing van Gods *wezen* — schoonheid — en van Gods *volmaaktheden* — schoonheden — op al de bijzondere eenvoudige wezens, een zekere deelneming aan de eeuwige *orde*, en daarom is ook deze orde de oorzaak van de schoonheid der wezens. Hierom zegt Plato: „*Alles, wat schoon is, is slechts schoon door deelneming aan het oorspronkelijke schoon*", dat is God. — Met één woord, tusschen al wat bestaat is een zekere *analogie*, die, om zoo te zeggen, de wetten van het bestaan uitmaakt. Het is de *natuur* van God, toegepast op de wezens, de oorzaak van hun *schoon*. Het een heeft meer of minder deel aan die goddelijke orde of natuur, en is daarom ook meer of minder schoon, maar allen hebben ze er iets van, anders bestonden zij niet eens. Wilt gij het bewezen hebben, lees Bonald, lees de analogie tusschen de ziel en God of de H. Drievuldigheid, tusschen den mensch en de maatschappij, God en de maatschappij enz. Wat is ook de mathesis en cijferkunst anders dan de wetten der redeneering toegepast op het *physieke*? Dus een bewijs, dat er tusschen de *redeneering* of de *moreele waarheden* en de physieke eene analogie bestaat, wijl de eenen op de anderen kunnen toegepast worden. Dan hoever gaat deze analogie? Dit is veel gevraagd! wie kan dat oplossen? Zeker is het, dat zij zeer ver gaat. Welk een overeenkomst tusschen het *vuur*, beginsel van het stoffelijk leven, dat zich in 't oneindige meedeelt, dat zuivert en verteert, en de *liefde*? Is die niet het beginsel van alles? Zweefde die niet boven de wateren? En zoo zijn een menigte van andere voorbeelden te vinden .Laat ik er nog één bijvoegen, de *overgang*, die er overal is: b. v. wanneer krijgt gij eene menigte? Wanneer gij *tien* hebt, *negen*, *acht*, of hoe lang duurt het? Waar begint de schaduw, waar het licht? Waar de eene kleur en waar de andere — nergens is eene

doorsnede — waar de overgang van gierigheid tot liberaliteit? En zoo van alle dingen De eene waarheid loopt in de andere; hebt gij er een, gij hebt ze allen.

Dus het is uitgemaakt, er bestaat overal *analogie*; deze *analogie*, heb ik gezegd, is de *wet van het bestaan*, van een bestaan, dat meer of min volmaakt is; deze *wet van het bestaan* is de *natuur van God*; deze *natuur van God*, het *schoon*; dus in al het schoon, dat wij zien, zien wij *God!* Nog eens herhaal ik Plato's gezegde: „Alles, wat schoon is, is zulks slechts door deelneming aan het oorspronkelijk schoon". Wat doen wij, als wij compareeren? Wij doen *die wet gevoelen of begrijpen*, door van de eene orde van zaken in de andere over te springen. Wij geven als het ware een *voorbeeld*. Wij willen een orde van zaken doen *gevoelen* of *begrijpen*, en gaan daarom van eene *min* bekende *orde* tot eene *meer* bekende over. Bij voorbeeld, ik zeg: de liefde is een *vuur*, om iemand, die het vuur beter kent, de *liefde* te doen *gevoelen* of begrijpen. Let wel, dat ik in *het algemeen* gezegd heb van een *min* bekende orde tot eene *meer* bekende en niet van de *moreele* tot de *physieke*; want de comparatie bestaat niet alleen, zooals sommigen zeggen, in het overspringen van de physieke orde tot de moreele, of van de moreele op de physieke, o neen! soms blijven wij in een gelijksoortige orde en vergelijken daarvan de onderdeelen; b. v. als ik zeg: hij snelde als een pijl uit een boog. Let ten tweede op mijn zeggen: om *die wet*, *die orde* te doen *gevoelen* of *begrijpen*. Ik zeg *gevoelen*, omdat de comparatie dient ter *versiering*, dan gevoelen wij *die wet*, dan hebben wij de *gevoelde waarheid* of het *schoon*; ik zeg *begrijpen*, omdat de comparatie ook dient om te doen verstaan, dan hebben wij de *begrepen waarheid* en zoo zeer niet de gevoelde waarheid.

Ziedaar mijne denkbeelden over de comparatie. Zij rust op de analogieën, die men overal vindt. Gij gevoelt nu ook, hoe ik het heelal eene *poëzy* noem, eene harmonie. Ten eerste, omdat alle deelen daarvan *te zamen eene orde* uitmaken, die eene uitdrukking is van de eeuwige orde, en ieder deel in het bijzonder weer eene *orde* uitmaakt — en zoo voort; en niet alleen is de wereld eene harmonie, wanneer gij haar onderlinge betrekkingen en haar als het ware *stilstaande* beschouwt, maar ook als zij *voortgaat*. De *geschiedenis* met één woord is eene harmonie. Dat is een noodzakelijk gevolg; zooals de *causa* is, moet ook haar *handeling* zijn. Nu al de wezens staan in harmonie, dus moeten zij ook in har-

monie handelen. De snaren, die juist op de octaaf en quint en terts-toon gespannen staan, zullen ook te zamen dat harmonisch geluid maken, als zij aan het trillen zijn. Wij kunnen evenwel alle accoorden van die groote harmonie der geschiedenis niet opvangen, en dat wordt toch eenigermate gedaan in die werken, die men *philosophie de l'histoire* noemt: Bossuet, *Discours sur l'histoire universelle* enz. Dit wil ik zoo ver drijven, dat de kleinste gebeurtenissen zelve een *toon* uitmaken in het oneindig groot orchest.

Maar nu houd ik op. — Ik heb daar God weet wat achter malkaar weggeschreven, maar dit is het onderwerp, daar ik het meest van houd; ik zou er om kunnen huilen. Het geeft mij de grootste denkbeelden van God, dat wij niet alleen in den hemel al onze vreugd in God hebben, maar ook hier op aarde; dat onze physieke genoegens zelve op eene zekere wijze in God zijn, omdat zij alleen *genoegelijk*, alleen *schoon* zijn, in zooverre zij in de *orde* zijn en dus in zoo verre zij deel hebben aan de oneindige orde, aan God.

Mogelijk heb ik dat alles duister geschreven; in dat geval lees het dan nog eens over — en zeg mij, of gij het ook niet waar vindt. — Adieu. De groetenis aan mijn lieven Broeder.

Uw Cornelis.

HET GOED RECHT DER RENAISSANCE.

(Vervolg van Dl. XC, bldz. 234 vv.)

II.

De toon, waarin sommige eenzijdige voorstanders der gothiek over renaissance schrijven en spreken is dikwijls niet alleen zeer onwellevend maar ook zeer onchristelijk zelfs. Dat was het, wat den beroemden Engelschen bekeerling, den Kardinaal Newman, zoo zeer tegen de borst stuitte. „Ik kan de onverdraagzaamheid van sommige bewonderaars der gothiek niet goedkeuren", schreef Zijne Eminentie 1). Het gaat inderdaad ook wel ver,

1) „For myself, I have never set myself against the adoption of Gothic architecture in ecclesiastical structures. For a while I thought of adopting it for the church, which I have built in Dublin; but I cannot approve of the intolerance of some of its admirers. I think it the most beautiful of architectural styles, but I claim the liberty of preferring, *for the purpose of worship and devotion*, a description of building which, though not so beautiful, is more in accordance with the ritual of the present day, which is more cheerful in its interior, and which admits more naturally of rich materials, of large pictures or mosaics, and of mural decoration." Deze woorden werden geschreven in Januari 1859 en komen voor in het werkje getiteld: *Catholic life and letters of Cardinal Newman*, with notes on the Oxford movement and its men, by John Oldcastel. Burns and Oates, London.

als wij o. a. bij J. Kreuser lezen, „dat de renaissance evenveel Christelijks heeft als de magere koeien van Pharao vleesch hadden", en als wij dezen schrijver naar het hoofd der Pausen uit het renaissance-tijdperk het verwijt zien slingeren, dat zij „*diese eben so unselige als unkluge Richtung*" begunstigden. Deze schrijver kan geen woorden en wendingen genoeg vinden om zijn verontwaardiging over het heidendom der renaissance lucht te geven. En zoo zijn er meer. Het zal dan zeker geen geheel ijdele arbeid wezen, als wij deze beschuldiging nog eens nader gaan bespreken.

Dat verwijt van heidendom moet op de eerste plaats de architectuur der renaissance betreffen. De heer Kreuser noemt wel het middeleeuwsch Latijn „het alleen echt Christelijke", maar sinds het klassiek heidensch Latijn in de Katholieke Kerk zoo hoog in eere staat, en vooral ook tegenwoordig zulk een groot Paus als Leo XIII de geleerde wereld met het allerkeurigst klassiek Latijn zijner encyclieken, brieven en gedichten bewondering afdwingt, en de klassieke studiën met zooveel aandrang aanbeveelt, kunnen wij deze bekrompen meeningen wel vooreerst buiten bespreking laten. Wat dan is het heidendom in de architectuur der renaissance?

Heeft de renaissance bij voorkeur, voor den kerkelijken eeredienst, oude heidensche tempels van goden en godessen in gebruik gesteld? Heeft men in die dagen die oude

---

Te gelijk blijkt uit deze merkwaardige woorden van zulk een hooggeplaatst kerkelijk persoon, hoe het begrip van *kerkelijkheid* verschillen kan, daar Z. Em., juist uit het oogpunt van eeredienst en devotie, aan eene andere dan de gothieke bouwstijl de voorkeur meende te moeten geven.

heidensche tempels bij voorkeur gaan restaureeren en zich tevreden gesteld met hier en daar een kruis er op te plaatsen en er een paar altaren neer te zetten? Heeft zij afgodsbeelden laten staan of nieuwe opgericht? Neen, niets van dat alles. Maar waarin bestaat dan dat heidendom? — „L'architecture *ogivale* affecte de monter. Dédaignant la terre, elle aspire au ciel comme l'âme. C'est l'inverse de l'architecture paienne" 1).

Zeker, wie zal dat ten hemel strevende en naar den hemel opvoerende der zuivere gothiek niet bewonderen, vooral in die grootsche kerkgebouwen, door onze voorvaderen in het geloof ons nagelaten? „Dat was schoon! — roepen wij met Broere uit — dat was dichterlijk! die eeuwen waren vervoerd, waarlijk vervoerd! dus zegt men, en liefkoost die beelden en dunne lijnen, bewondert die onbegrijpelijke versmelting van weelderigheid en regel, van teerheid en kracht, en begint, den adem ontwarend van den geest die rijst en zweeft in die gewelven, den nog altijd klimmenden torentop te volgen — naar den hemel!" 2)

Maar onze geestdriftige bewondering van het ten hemel strevende der gothiek mag ons niet de eigenaardige schoonheid van andere bouworden doen minachten. Men verwijt aan de bouworde der renaissance hare liggende lijnen en zegt, dat het een zich behagelijk uitstrekken is op de aarde; maar mag dan de aarde zich niet verheugen, dat zij geheiligd is geworden door de voetstappen

---

1) *A bas le paganisme* dans la forme de nos édifices religieux et civils, dans la dénomination des mois etc. Bruxelles, 1862, p. 27.

2) *De Katholiek*, Dl. XXV, bldz. 15—16.

van den menschgeworden Zoon Gods, mag de Kerk over Gods woonplaats in het tabernakel niet de hooge koepels welven der heerlijkheid, en mag de woonplaats van den God des vredes zich niet behagelijk uitstrekken op de aarde, daar God zelf verklaart, dat het zijn vermaak is met de kinderen der menschen te wezen? Moge dan de gothiek ons op de verhevenste wijze het opstreven van den mensch naar God vertolken, in de renaissancekerken leeft meer de gedachte aan het bezit van God zelven op aarde, van Hem, die in ons midden leeft en woont, Emmanuel: God met ons.

Als de heidenen voor hunne afgoden tempels bouwden, en het kostbaarste en het edelste te zamen brachten, wat de aarde kan bieden en de geest des menschen kan uitdenken, dan dwaalden zij jammerlijk in het voorwerp hunner vereering, maar wie zal de diepe waarheid miskennen, die in deze hoogste handeling des menschen verborgen lag? *Anima naturaliter christiana!* 1)

En welk heidendom is er dan in gelegen, als de Christenen in die zelfde vormentaal, waarin den *ignoto Deo* hulde werd gebracht, den geopenbaarden, gekenden, geloofden God eeren en dienen?

Maar heeft men dan in het Italië van het renaissancetijdperk het heidendom als zoodanig zóó liefgehad en gezocht, dat men het, in zijne vormen voor 't minst, ten koste van het Christendom, weder ten leven wilde opwekken? De Pausen en de kunstenaren uit dit tijdvak wilden niet anders dan het hoogste en schoonste uit de

---

1) Vgl. Clemens Alex. *Stromata* I, 4: *Πάντων γὰρ αἴτιος τῶν καλῶν ὁ θεός.*

wereld der kunstvormen dienstbaar maken aan de verheerlijking van God en Zijne Kerk. Zij beschouwden de oudheid niet als doel maar als middel om tot hun doel op de, naar hunne meening, meest volkomen wijze te geraken. Zeer juist zegt Johann Graus: „Also weder seine Zeit, noch seine Kirche hat ein Künstler von damals verleugnet, um sie etwa einem Phantom zum opfer zu bringen, *nicht eine einzige antike Gebäudeform* haben sie damals aus Lust für 's Alterthum *neu hergestellt*, nie ist eine heidnisch sein sollender *Tempel* in jener Zeit entstanden, wie dies in unserem Jahrhunderte genugsam geschieht. Vollkommen fern von einer knechtischen Nachfolge ist die Antike benützt worden, nicht wie man sich nach etwas richtet, dem man *unterthan* ist, sonder wie man gebraucht, was man *beherrscht.*" Er is zulk een onderscheid tusschen de romeinsch antieke- en de renaissance- voortbrengselen, dat het onmogelijk is de eene met de andere te verwarren; er ligt een afgrond van onderscheid tusschen het heidendom der oudheid en het Christendom der renaissance. De invloed der heidensche oudheid openbaart zich hier slechts in de zuiver constructieve- en kunstvormen der architectuur. Wat kan hierin voor den geest des Christendoms schadelijk wezen? „Wijs mij eens het heidendom — zegt Graus — in een korinthisch, toskaansch zuilenkapiteel, in een romeinsch acanthusblad aan, en zeg eens, hoe een bekeerd stuk van zoodanige bouwelementen er uitziet, dat men zonder schade voor zijn geloof kan aanwenden?"

Worden dan ook de bouwvormen, zoo verscheiden naar landen en tijden niet onder de schoonste uitdrukkingen

beschouwd van den menschelijken geest, is dat geen machtig sprekende taal, en is het dan zulk een heidendom als de Kerk deze taal, niet slaafs maar met volkomen meesterschap, gebruikt om hare hooge waarheden daarin uit te drukken? Is dan maar één menschelijke vorm, maar ééne uitdrukking, maar ééne taal daarvoor geschikt? Neen, alle talen, alle vormen moeten het ééne Evangelie verkondigen, de waarheid der Katholieke d. i. *algemeene* Kerk.

Geen taal, geen kunstvorm is bij machte de hooge waarheden des Christendoms van alle zijden te gelijk ter aanschouwing te geven. De eene kunstvorm zal meer aan deze, een andere wederom aan een andere zijde dier ééne, oneindige waarheid een schoone uitdrukking verleenen, en hier kan het zoo dikwijls misbruikte: *de gustibus non est disputandum* eene ware toepassing vinden; maar daaruit blijkt, dat een absoluut volkomen kunstvorm niet kan bestaan. De waarheid is oneindig, en alle kunst is menschenwerk, en daarom nooit absoluut volmaakt en immer veranderlijk. Daarom is er, gelijk wij reeds vroeger zeiden, geen kunst *der* Kerk maar wel eene kunst *in* de Kerk. De Kerk omvat alle *tijden*, die met verscheidene ontwikkeling elkander opvolgen, alle *plaatsen*, die op verscheidene wijze Gods gaven ten toon spreiden, alle *volken* en karakters, die, door dezelfde zon des geloofs en der genade beschenen, onder Gods vrijen hemel zich allen naar eigen aanleg en richting ontwikkelen.

Daarom omvat de kunst in de Katholieke Kerk ook alle karakters, alle stijlen, die de groote historische ontwikkeling in het licht deed komen. Volgens deze echt

katholieke grondgedachte gaat het niet aan, naar willekeur en eigen individueelen smaak, tijden, plaatsen, volken en hunne kunstrichtingen als „onkerkelijke" buiten te sluiten. Dat heeft de Kerk in hare edelste vertegenwoordigers nooit gedaan, en wij, hare onderdanige kinderen, hebben ook geen recht om aldus te handelen 1).

Het zal wel niet noodig zijn er op te wijzen, hoe in Italië de antieke kunstvormen meer voor de hand lagen; zij waren meer nationaal; men drukte zijne gedachte het best en het liefst in deze vormen uit. Vandaar dat de gothiek, waar zij in de middeleeuwen zich ook in Italië vertoont, haar noordelijk karakter verliest. Meer of minder duidelijk blijven de onmiskenbare sporen van den antieken bouwtrant. Deze trek naar de oudheid wachtte slechts op gunstige omstandigheden om als „renaissance" in het volle leven te treden. „Die Renaissance — zegt Burkhard — hatte *schon lange* gleichsam *vor der Thüre* gewartet."

Over de meerdere of mindere *schoonheid*, opzichzelve of in vergelijking met andere bouwstijlen, willen wij hier niet twisten; dat is buiten de kwestie. De vraag is, waar het heidendom der Christelijke renaissance in zou bestaan.

Schoonheid in het algemeen zal echter wel niemand aan de oud romeinsche kunstvormen willen ontzeggen Maar is dat heidendom? Heidendom als zoodanig is niet schoon; de bouw*vormen* zijn niet heidensch; alleen de toepassing kan den geest van het heidendom uitdrukken. Maar gelijk wij reeds zagen, heeft de renaissance

---

1) Johann Graus: *Die Kath. Kirche und die Renaissance*, S. 38.

deze bouwvormen toegepast en aangewend voor den Christelijken katholieken eeredienst, ter verheerlijking van den waren godsdienst. Indien men een heidenschen tempel van een Christelijke kerk niet kon onderscheiden, dan zou het verwijt van heidendom zijn volle kracht hebben. Maar evenmin als men het een ontheiliging of ontwijding geacht heeft de gothieke bouworde, niet slechts voor kerken, maar ook voor raadhuizen en woningen, en nog in den nieuweren tijd, vooral in Engeland, voor andere openbare gebouwen aan te wenden, evenmin kan men in het gebruik en de omschepping van antieke bouwvormen eene bewuste of onbewuste verheerlijking van het heidendom zien. Het onderscheid springt scherp genoeg in het oog.

En houdt men nog aan, dat deze antieke vormen dan toch eene herinnering waren aan die, waarmede de heidenen hunne afgoden vereerden, dan vragen wij, of dusdanige herinnering dan voor de Kerk eenige beschaming bevatte. Had zij niet die ontzaglijke macht des heidendoms overwonnen? En mocht zij, als fiere verwinnares, zich niet met deze *spolia opima* versieren? Te meer daar er in die schoonheid zulk een diepe waarheid verborgen lag?

Inderdaad wij mogen ons, bij de hoogste bewondering der gothiek — in welke bewondering, zoo 't noodig is het te betuigen, ik voorzeker met geestdrift deel — wij mogen ons toch verheugen, dat de Christelijke renaissance de Kerk met een nieuwe vormentaal verrijkt heeft. Wij ergeren ons niet, maar verheugen ons — mogen we met Johann Graus verklaren — als wij in eene taal te meer het Evangelie verkondigd, de geloofswaar-

heden uitgedrukt en onze katholieke gebeden herhaald zien. In hoog ernstige tonen had vroeger de gothiek het heil des geloofs in de wereld der germaansche volken verkondigd. Nu kwam het romaansche zuiden en bracht geheel andere bloesems van kunst aan het licht. Deze scheppingen van den nieuwen stijl zijn gevest op de overoude schatten der beschaving van het romeinsche wereldrijk; die oudheid rijst op uit het graf, niet om heidendom te prediken, maar om het edelst wat zij bezat aan de Christelijke wereld, aan de Katholieke Kerk als rechtmatigen cijns te betalen. De herleefde oudheid strijdt niet meer tegen de Kerk, wendt haar niet den rug toe, maar buigt en vormt zich en laat zich als omscheppen voor haren eeredienst, plooit zich geheel en dienstvaardig naar hare behoeften, verheerlijkt hare leerstukken. Zoo begreep het toen de katholieke wereld, zoo vatten leeken en priesters het op; Pausen en vorsten versmaden niet wat deze nieuwe kunstvormen aanbieden, maar heiligen en wijden ze aan het heilig altaar des Heeren.

De verdere verwijten tegen den bouwstijl der renaissance vinden een schoon antwoord in deze regelen van J. Kleutgen S. J. waarmede hij in zijne *Briefen aus Rom* 1) gothiek en renaissance tegenover elkander stelt en de laatste in bescherming neemt:

„Man rühmt an der gothischen Bauart, dasz sie zum Gedanken an Gottes Unendlichkeit erhebe und mit frommen Schauer vor seinem geheimniszvollen Wesen erfülle. Wohl! aber ist deszhalb der Gedanke an den Reichthum seiner Liebe, die Erinnerung an die Güter, die sie uns bereitet, die Empfindung seiner traulichen

1) Münster, 1869, S. 95 en volg.

Nähe weniger christlich? Der H. Johannes sah freilich vor dem Ewigen, den er nicht zu beschreiben wagt, die Fürsten des Himmels auf ihr Angesicht fallen und hörte Stimmen, wie das Brausen des Meeres. Aber er sah auch das himmlische Jerusalem geschmuckt wie eine Braut auf die Erde sich niederlassen..... Am Feste der Kirchweihe singen wir jenen herzerhebenden Hymnus, die in dem Gotteshaus auf Erden ein Bild der himmlischen Gottesstadt betrachtet, und es ist besonders die Seligkeit des Friedens, die mit bräutlichem Schmucke verbundene Erhabenheit, an die wir erinnert werden... [es] soll die Himmelsstadt im Glanze der Schönheit vor unsere Seele treten... So musz es also dem Geiste unserer h. Religion angemessen sein, die Kirchen so zu bauen und zu schmucken, dasz die Gläubigen, insbesondere die Armen, deren Anzahl die gröszere ist, durch die Hoffnung der Güter, die Gott denen, die ihn lieben, bereitet hat, erquickt und gestärkt werden. Nun diesem Zwecke entsprechen die berühmten [Renaissance] Kirchen Roms."

Evenals van het „heidendom" spreekt men van den „wereldschen zin" der Renaissance, waarmede dan vooral de „onkerkelijkheid" moet betoogd worden. Maar is het niet opmerkelijk, dat het *Concilium Tridentinum* geen woord daarvan zegt?

Wij zien wel in de 22e zitting het decreet aangenomen, dat luidt: „de bisschoppen moeten uit de kerk de muziek weren, waarbij, 't zij in den zang 't zij in het orgelspel, iets weekelijks of onreins gemengd is, opdat het huis Gods waarlijk het huis des gebeds blijke te zijn en kunne genoemd worden", maar wat de andere kunsten betreft, bepaalt het concilie zich tot de vroegere door ons reeds aangehaalde wenken; over de architectuur geen woord 1).

---

1) Het wekt bevreemding, als wij ook niet de *echt kerkelijke* muziek haar gedeeltelijk „heidenschen" oorsprong zien verwijten. Zegt Ambros dan niet: „Gleich in den Anfängen des Christenthums sehen wir die

En wat de schilderkunst betreft, er wordt niet verboden de beelden in hooge technische en ideale schoonheid te schilderen, maar „*procaci* venustate". (Welk echt klasiek, anderen zeggen „heidensch" woord, dat *venustas*!) En toch, toen het *Concilium Tridentinum* vergaderde, was de renaissance in Frankrijk en Duitschland en andere landen in vollen bloei!

Maar genoeg reeds voor het oogenblik over de Christelijke architectuur. De beeldhouw- en vooral de schilderkunst van het Italië der vijftiende en zestiende eeuw vraagt nog onze bijzondere aandacht. Hier ga een woord vooraf, opdat niemand mijne bedoelingen misduide.

Ook deze kunsten werden en worden, zooals altijd, niet door engelen maar door menschen beoefend. Wij hebben hier dan rekening te houden met de menschelijke zwakheid en 's menschen bedorven neigingen. Over het meerdere of mindere willen wij thans niet twisten, maar zonder vrees voor verstandige tegenspraak moeten wij helaas! bekennen, dat én gothiek én renaissance beide ons meermalen aan deze treurige waarheid herinneren; met het onderscheid evenwel, dat zulks in het noorden op ruwe, grovere wijze, in Italië met name, in fijneren vorm geschiedt. Doch ontaardingen mogen ons niet op

---

Elemente aus Palästina und *aus Hellas* wie zwei Ströme zusammen und in einander flieszen. Von der Musica Sacra der Hebräer holte sich die Musik des Christenthums die Heiligung, von der Tonkunst der *Griechen* holte sie sich *Form, Gestalt* und *Schönheit.*" Ambros is hoog gezag. Zie bij Dr. Jacob: *Handbuch*, S. 414 en volg. Wij hebben nog nooit den diatonischen zang om haren „heidenschen" oorsprong hooren veroordeelen. En geen kunst staat toch met den eeredienst in zoo nauw en innig verband als de kerkelijke muziek.

een dwaalspoor brengen. Als wij over eene richting juist willen oordeelen, dan behooren wij het beste te kiezen, wat die richting voortbracht in hare edelste vertegenwoordigers, dan moeten wij vooral op den aanvang letten, want in het begin toont zich het best de aard en de natuur eener zaak.

Op de kerkelijke schilderkunst hebben de antieken, in vergelijking met hun invloed op andere kunsten, wel den minsten invloed uitgeoefend. Zoowel in het noorden als in het zuiden heerschte ten dien tijde de studie der natuur. Wij bewonderen de daardoor verkregen kennis en vaardigheid zoowel in de meesterwerken van het noorden als van het zuiden. Daardoor was men van zelf, wat de uiterlijke schoone vormen betreft, op weg naar de kunst der oudheid. Maar men zou op goede gronden kunnen beweren, dat de Christelijke kunst, aan de hand dezer leermeesteres — de natuur — ook zonder kennismaking met de meesterstukken der oudheid tot datgene zou hebben kunnen komen, wat men thans gewoon is klassieke vormenschoonheid te noemen, en, door den hoogeren geest des Christendoms bezield, de oudheid verre had kunnen overtreffen.

De groote meester Lorenzo Ghiberti schreef van zijne beroemde reliëfs der deuren van het baptisterium te Florence: „Bij dit werk heb ik getracht de *natuur* op alle mogelijke wijze na te volgen, zoowel in de verhoudingen als in de lijnen, die ik maar kon aanbrengen, en in schoone samenstellingen, ook in den rijkdom van vele figuren". De oudheid was den edelsten vertegenwoordigers der nieuwere kunstrichting meer opwek-

king slechts en voorbeeld, om de natuurstudie op de beste wijze in toepassing te brengen.

Tot welk eene volkomenheid de gothiek zonder de studie der oudheid reeds opgeklommen was, bewijst in Frankrijk het tijdvak van Lodewijk den Heiligen, dat niet ten onrechte met het tijdvak van Pericles vergeleken is. W. Lübke zegt daarvan: „Und selbst an Reinheit und *klassischem* Adel des Styles hat das ganze Mittelalter nichts aufzuweisen, was den edelsten unter diesen Werken sich an die Seite stellen dürfte. Die Meister der Skulpturen zu Rheims haben eine Höhe des Styls erreicht, die *unmittelbar an die edelste Antike erinnert* nur dass ein selbständiges Empfindungsleben innig und mild sich ausspricht" 1).

Men behoeft slechts een uur van hemelsch zielsgenieten, als ware 't één oogenblik, te hebben doorgebracht in de kapel der Gentsche kathedraal, die het meesterwerk der Van Eijks bewaart, om overtuigd te zijn en met geestdriftige bewondering te kunnen spreken van de hooge volkomenheid, waartoe later ook de Christelijke schildekunst in het noorden zich heeft weten te verheffen.

Wat overigens den invloed van de gothiek op de schilderkunst betreft, Lübke zegt, dat zij „durch die neue Bewegung nicht gefördert, ja sogar entschieden zurückgedrängt" werd.

De eer, van de Christelijkste der kunsten, de schilderkunst, tot hooge volkomenheid ontwikkeld te hebben, komt het Italië der renaissance toe. De bijzondere toeleg op schilderkunst is iets bij uitnemendheid Christelijks.

---

1) *Grundriss der Kunstgesch.* II, S. 48.

De wereld der oudheid heeft veel meer de beeldhouwkunst beoefend. Maar reeds in de katakomben heeft de Kerk hare bijzondere ingenomenheid met de schilderkunst getoond, nog schooner in de oud-Christelijke basilieken, en geheel het tijdvak van den romaanschen stijl. Doch in het noorden werd door de gothiek hiermede voor een groot deel gebroken. Terwijl zij de plastiek begunstigde, werd de schilderkunst door deze nieuwe beweging teruggedrongen. Daar de architectuur haar de ruime en breede vlakten ontnam, viel in het geheele noorden de muurschildering meer weg, werd slechts bij uitzondering en zelden aangewend. De schoone toekomst, die voor deze bij uitnemendheid Christelijke kunst ook tijdens de heerschappij der romaansche bouworde scheen te bloeien, ging daardoor onherstelbaar verloren, en de noordelijke volken moesten de voldoening, die zij smaakten in de machtige uitdrukking van hun karakter met den gothieken stijl, voor eeuwen boeten door het gemis der bekwaamheid om in breede, grootsche scheppingen van het penseel den vollen rijkdom der waarheden en schoonheden van den Christelijken godsdienst uit te drukken en te prediken. De schilderkunst was tot de kleinere kunst beperkt, en zelfs nog hier werd haar, door het snijwerk der altaarversieringen, het terrein betwist. Toch wist zij, ook in deze engere grenzen, veel schoons voort te brengen, dat, zoover het uit de stormen der reformatie en van later onverstand gered is, nog onze hoogste bewondering wekt 1).

---

1) W. Lübke zegt: „Die einseitige Entwicklung der Gothik ist es vor allen Dingen, welche der Malerei im Norden jede Möglichkeit einer

In Italië kon de Christelijke schilderkunst zich grootscher ontwikkelen, omdat zij van den aanvang af onafhankelijker van de architectuur gebleven was. Daarbij komt, dat verscheidene der grootere meesters te gelijk in alle drie de kunsten, of voor 't minst in schilder- en bouwkunst werkzaam waren, hetgeen een billijker toemeting der grenzen en bevoegdheden van iedere kunst in het bijzonder ten gevolge had. Op die breede muurvlakten en in de gewelven, die de architect haar vrij moest houden, kon de schilderkunst den geheelen omvang, de volle diepte der Christelijke gedachten en ingevingen uitdrukken, een grootsch plan ontwikkelen, zich vrij en stout leeren bewegen en het schitterend bewijs leveren, dat zij de bij uitstek *Christelijke* kunst is.

Wij zeiden, dat de aard en de natuur eener zaak zich het duidelijkst in den aanvang toont. Nu wordt door schrijvers van hoog gezag erkend, dat de ware en echte renaissance in de schilder- en beeldhouwkunst verre die der middeleeuwen overtreft. Maar de ware renaissance, wij spreken hier vooral van Italië, is niet zoozeer de kunst der zestiende als wel der vijftiende eeuw. Zeker, ook toen was zij niet zonder schaduwzijde. Maar

---

monumentalen Entfaltung abgeschnitten, ihr die Lebensadern unterbunden hat." *Grundr.* II, S. 273. Zie ook S. 57, 66, 70, 80. Verder: Dr. Jacob's *Handbuch*: „Nicht war dem Künstler die Fläche für seine Gemälde durch die Architectur beengt wie in den gothischen Kirchen Deutschlands, in Italien behielt man allezeit die Vorliebe für grosse zu bemalenden Wandflächen: nicht in einheitlicher, stylistischer Unterordnung unter das Ganze trat hier die Malerei auf, in Italien war sie die selbständige Herrin, und die ihrer Gewalt sich bewuszte Konigin der Künste." S. 305.

toen leefde en heerschte er allerduidelijkst de ware Christelijke geest in, zoodat er geenszins bezwaar behoeft gemaakt te worden om „im Groszen und Ganzen" er zijne ingenomenheid mede te betuigen. Cimabue, Duccio, Orcagna en de Pisanen hebben haar ingeleid. Haar eigenlijke geboortestonde was de dag, waarop de Paus aan Italië werd teruggeschonken.

Fra Weisz stelt haar aanvang en bloeitijd van 1367 tot 1517. Wij willen dat voor 't oogenblik aannemen om het karakter der ware renaissance des te duidelijker te doen uitkomen, en stellen dan met genoemden schrijver Giotto tot uitgangspunt, Fiesole tot het hoogste punt, Savonarola en de door hem bezielde school (in zooverre van eigenlijke school sprake mag zijn) tot slotpunt 1).

---

1) Weisz: *Apologie des Christenthums*, B. III, S. 911—913. — Rio: *L'art chrétien*, II, Ch. XII—XIII. — Marchese: *Memorie dei pittori scultori e architettti domenicani*, I, 488—513. Gruyer: *Les illustrations des écrits de Jér. Savonarole publiées en Italie aux 15 et 16 siècles, et les paroles de S. sur l'art;* avec 33 illustr. Paris, Didot. — *Les précurseurs de la Renaissance* par M. Eugène Müntz, Librairie de l'art, Paris et London, 1882. Deze schrijver zegt in zijn „Préface": „Avec Mantègne Léonard de Vinci, Michel Ange et Raphael, l'ère des „chercheurs" prend fin; celle des „trouveurs" commence; par l'effet de leur génie, la Renaissance parvient en peu d'années à son complet épanouissement". Doch aan het slot voegt hij er bij: „En songeant aux excès du XVIe siècle, à la rapide décadence qui suivit l'age d'or de la Renaissance, on regrette parfois de voir finir sitôt l'ère des précurseurs". — Rio, die uit streng Christelijk oogpunt de zaken beschouwt — naar Müntz's meening wat fanatiek — zegt van Raphael's leerlingen: „Telle fut leur décadence, au point de vue des inspirations, que l'appréciation de leurs oeuvres n'appartient plus à l'histoire de l'art chrétien." IV, p. 56.

Toen Martinus V, op den 28sten September van het jaar 1420, onder het gejubel der geheele katholieke wereld over het eindigen van het westersch schisma, zijn plechtigen intocht deed in de eeuwige stad, vond hij daar alles in een staat van verwoesting en ellende. Zij vertoonde nauwelijks meer de gedaante van een stad. Krijg, hongersnood en ziekten hadden de inwoners gedecimeerd en in den uitersten nood gebracht. De algemeene armoede was zoo groot, dat in het jaar 1414, zelfs op het feest van de HH. Petrus en Paulus geen lamp bij de confessie der apostelvorsten kon ontstoken worden. Menig geestelijke had noch eten noch kleeding. Vele monumenten, die de ellende van het Avignonsche tijdperk nog overleefd hadden, waren tijdens het schisma geheel te gronde gegaan. Met dezelfde barbaarschheid waren de andere overblijfselen der oudheid behandeld geworden. Toen Manuel Chrysoloras, tegen het einde der veertiende eeuw te Rome was, schreef hij aan zijn keizer te Constantinopel, dat schier geen enkel oud beeldwerk meer overeind stond, dat men ze voor trappen, deurdrempels, metselsteenen, voederbakken voor de dieren gebruikte. Bleven er nog enkele standbeelden over, dan werden deze als werken des heidendoms geschonden of geheel vernield. Daarbij dienden de oude gebouwen als onuitputtelijke steengroeven voor het bouwen en kalkbranden. Ook de overige gebouwen der stad hadden in het tijdperk van het schisma verschrikkelijk veel geleden. De meeste huizen waren vervallen, vele kerken stonden zonder dak, andere waren in paardenstallen veranderd. Vreeselijk verwoest was bijzonder de Leostad; niet alleen lagen de straten, die naar den St. Pie-

ter voeren, en het voorhof dezer kerk in puin, maar ook de stadsmuren waren hier vervallen, zoodat des nachts uit de verlaten Campagna wolven binnendrongen, die de tuinen van het Vaticaan onveilig maakten en op het, naast den St. Pieter gelegen, Campo Santo de dooden uit hunne graven krabbelden.

In dien toestand vond Paus Martinus V de eeuwige stad. De eerste gedachte, die hem bezielde, was geen andere dan een einde te maken aan deze ellende om, al was het uit de verte, naast de monumenten van het oude Rome de heerlijkheden van het nieuwe voor te bereiden. Dat was een Christelijke, vaderlandslievende en pauselijke gedachte. En reeds bij voorbaat werd hem de naam gegeven van *pater patriae.*

Er moest eene eeuw verloopen tusschen deze wederbezitneming, waarmede een nieuw tijdvak begon, en den dood van Raphael, dien we als het eind er van kunnen beschouwen. Die eeuw is een der grootste in de geschiedenis der Kerk, in de geschiedenis der beschaving en vooral in geschiedenis der Christelijke kunst, die toch niet ophoudt met de ontaarding en het verval der gothiek, evenmin als zij eerst aan het opkomen der gothiek haar ontstaan te danken had.

De ontwikkeling en de vooruitgang van den geest, door verscheidene ontdekkingen verhaast, is door de Kerk op ondubbelzinnig ernstige wijze, en niet maar voor de leus, begunstigd geworden in alles, wat niet strijdig was met de geopenbaarde waarheid, haar ter bewaring en verspreiding en handhaving toevertrouwd. De Pausen en de edelste vertegenwoordigers der Kerk hebben in de herleving der oudheid eer een voordeel dan een recht-

streeksch gevaar gezien. Maar, zegt Rio terecht: „En admettant cette étrangère dans l'enceinte sacrée, l'Eglise a voulu qu'elle se purifiât de ses souillures et qu'elle revêtît une sorte de robe baptismale, pour avoir droit de cité dans la république chrétienne."

Doch naast deze kerkelijke richting ontstond eene andere, die wij met recht, in hare schrilste uitingen, eene heidensche mogen noemen. De kerkelijke sloot zich aan de traditie der eerste Christelijke eeuwen aan 1); de andere, die hare eerste uitdrukking vond in het valsch humanisme, vergat vaak het Christendom ter wille van de heidensche oudheid. De Kerk echter had hier niet zoozeer een nieuwe gedragslijn te zoeken als wel een oude praktijk te hervatten, of, juister gezegd, zij moest met grooteren ijver en toeleg, door de omstandigheden geprikkeld en begunstigd, die oude praktijk voortzetten, en nu te gelijker tijd beschermen tegen de valsche, meer heidensche richting, die zich onder alle vormen voordeed, en als ongemerkt in alle vakken en takken van wetenschappen en kunsten poogde binnen te sluipen. Met het oog op dezen nieuwen vijand, zegt Rio:

„Il faudra des armes nouvelles, et la mission du Saint-Siège sera de former, de placer et de bénir les sentinelles qui devront avertir de l'approche de l'ennemi, et signaler les déguisements sous lesquels il masquera ses attaques. Il faudra donc désormais quelque chose de plus que la théologie scolastique, pour entrer en lice avec lui. Il faudra que le niveau de la science sacrée dépasse toujours le niveau de la science profane, et que les sommités ne cessent pas d'être occupées par des croyants, qui poseront et sou-

---

1) Bij Ch. Daniel. S. J. vindt men deze traditie van de vierde eeuw af bewezen: *Des études classiques dans la société chrétienne.*

tiendront au besoin des thèses hardies comme celle de Pic de la Mirandole: *De omni scibili*" 1).

Zeer juist en schoon lezen wij bij Eugène Müntz:

„L'Eglise, la première, sut comprendre les avantages d'une alliance, qui, aujourd'hui encore, sur bien des points, est en pleine vigueur. Plusieurs siècles durant, l'humanisme et l'Eglise marchèrent la main dans la main, ou plutôt l'Eglise conduisait l'étrangère qu'elle prenait sous sa protection. Dans cette renaissance où le christianisme retourne à l'antiquité, à fort bien dit un écrivain contemporain dans une étude sur la *Divine Comédie*, c'est le christianisme qui commande. Dante a beau suivre Virgile, c'est lui qui le mène et le force à marcher devant; il l'attire dans son chemin et le pousse en disant: conduis-moi où je veux. Il s'empare de l'antiquité, l'entraine où il va, la subjugue et l'opprime; elle ne le rend pas païen comme elle fera plus tard des artistes du seizième siècle, en les séduisant à force de beauté; c'est lui qui la rend catholique" 2).

Het program der ware renaissance was: handhaving der godsdienstige, nationale overleveringen, studie der oudheid in Christelijken en nationalen geest, verzoening der renaissance met het Christendom. Als de beroemdste vertegenwoordigers deze echt Christelijke richting kunnen wij o. a. noemen: Gianozzo Manetti (1396—1459), Ambrogio Traversari, sinds 1431 generaal der Camaldulensen-orde, Lionardo Bruni (1369—1444), Maffeo Vegio (1407—1458), Vittorino da Feltre (gest. 1446) en Tommaso Parentucelli, later Paus Nicolaus V. „On oubli trop souvent — zegt Müntz — en incri-

---

1) Rio: *L'art Chrétien*, II, p. 4—5.

2) *La Renaissance en Italie et en France*, par M. Eugène Müntz, illustré de 300 gravures dans le texte et de 38 planches tirées à part. Paris, 1885. — Marc Monnier: *Revue universelle et Bibliothèque suisse*, 1881: aangehaalde plaats bij Müntz.

minant l'esprit de la Renaissance, que deux des plus grands et des plus saints papes du quinzième siècle, Nicolas V et Pie II, sortaient des rangs des humanistes".

Maar al de opgenoemde, wijd en zijd beroemde mannen hebben evenzeer uitgemunt door geleerdheid en kennis der oudheid als door echt Christelijken, kerkelijken geest. Van ieder in het bijzonder te spreken, zou ons te ver voeren en ligt buiten ons bestek. Later biedt zich daartoe wellicht een geschikter gelegenheid. Vooral belangrijk is het leven en werken van den edelen, heiligen, grooten paedagoog van Mantua, Vittorino da Feltre, wiens roem van geleerdheid en deugd jongelingen en mannen uit Frankrijk, Duitschland, Nederland naar Mantua trok, en die door zijn schitterend voorbeeld toonde, dat men zich aan de studie der oudheid geheel kan toewijden zonder in de vurigheid zijns geloofs te verflauwen of aan de strengste reinheid van zeden afbreuk te doen.

Anderen werden er gevonden, die met al te groote heftigheid tegen de valsche humanisten te velde trokken, die geen onderscheid maakten tusschen ware en valsche renaissance en het geheele humanisme voor de uitspattingen der radicaal antiekiseerende partij verantwoordelijk stelden. Met het oog alleen op het gevaar gericht, dat van dien kant dreigde, verloren zij alle, zoo noodzakelijk, beleid, vielen in een ander uiterste, dat evenmin op goeden grond te verdedigen was en ten slotte aan de Kerk nog veel grooter schade moest toebrengen. Te Rome, waar men gewoon is groote dingen groot op te vatten, heerschte eene zeer ruime vrijheid, zóó zelfs dat de humanist Filelfo, zonder humanistische overdrijving, in 1475 van daar schrijven kon: „*Et quod maximi*

omnium faciendum videtur mihi, incredibilis quaedam hic libertas est". Wij behooren hier echter te onderscheiden en er terstond bij te voegen wat door Müntz ook erkend wordt, als hij schrijft: „En thèse générale, les papes, si tolérants quand il s'agissait de littérature, montraient une réserve excessive vis-à-vis des beaux arts. On chercherait vainement à Rome ces compositions mythologiques, qui remplissaient dès lors les palais de Florence" 1).

Het kan mijne bedoeling niet zijn de geheele werkzaamheid der Pausen ten opzichte der Christelijke kunst na te gaan. Genoeg is daarvan te vinden in de werken van Eugène Müntz, Rio, Dr. Ludwig Pastor en andere latere schrijvers over geschiedenis en kunst 2). Wij moeten ons voor 't oogenblik tevreden stellen met eenige namen te noemen en te karakteriseeren, die ons den geest der ware, Christelijke renaissance nader leeren kennen.

Paus Martinus V had, vóór zijn intocht in Rome, een jaar te Florence getoefd, juist toen kunst en letteren daar hun hoogstrevenden bloei begonnen waren. Daar had hij de jeugdige mannen der kunst leeren kennen, en van verscheidene, nog vóór zij hun meesterstukken geleverd hadden, den aanleg en de richting doorschouwd. Aan

---

1) *Les précurseurs de la Renaissance*, par M. Eugène Müntz, Paris et London, 1882, p. 224.

2) *Geschichte der Päpste seit dem Ausgange des Mittelalters.* Mit Benützung des päpstlichen Geheim-Archives und vieler anderer Archive bearbeitet von Dr. Ludwig Pastor, 1886. Erster Band. Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance bis zur Wahl Pius' II. — In het tweede deel, dat nog niet verschenen is, zal breedvoeriger nog over de kunst der renaissance en over Savonarola gesproken worden.

Ghiberti droeg hij nu de vervaardiging op van den gouden mijter, dien hij bij plechtige gelegenheden voortaan zou dragen. Rio noemt dit een meesterwerk, „qui surpassait tout ce que l'orfèvrerie du moyen-âge avait produit de plus parfait en ce genre". Doch de Paus toonde een niet minder juisten smaak en takt in de keuze der schilders, aan wier penseel hij de wedergeboorte der Christelijke kunst in de hoofdstad der Christen wereld toevertrouwde. Door de omstandigheden, die wij boven gedeeltelijk mededeelden, was hij wel gedwongen deze mannen buiten Rome te kiezen.

Hij moest kunstenaren hebben, die zich de nieuwere kennis hadden eigen gemaakt zonder de inspiraties van het verledene vergeten te hebben; die bij machte waren om in juiste evenredigheid het traditioneel en het progressief element met elkander te vereenigen. Vindt hij deze hooge bekwaamheid niet geheel in één persoon vereenigd, welnu, dan zal hij daarin te gemoet komen door de samenwerking van verschillende kunstenaren voor dat hooge, strenge doel. Zoo verbond de Paus — „par une vue instinctive plutôt que systématique", zegt Rio — het penseel van Vittore Pisanello met dat van Gentile da Fabriano, voor de schilderingen in de basiliek van St. Jan van Lateranen. Victor Pisanello was niet vrij van naturalisme, maar het zijne had niets trivaals, gelijk dat van Paolo Uccello, en werd getemperd door het ideale, dat hij zijne gestalten wist te geven. Doch verreweg het leeuwendeel viel toe aan Gentile da Fabriano. Van dezen schilder zegt Müntz: „Gentile, comme Fra Angelico, s'est placé en dehors du courant florentin; sans renoncer à demander aux novateurs quelques leçons

de perspective, il s'est avant tout appliqué à mettre dans ses tableaux la vivacité et la distinction de sentiments qui lui étaient propres" 1).

Behalve dat Paus Martinus V, die voor zich zelf zóó spaarzaam leefde, dat men hem schier van gierigheid zou beschuldigd hebben, door velerlei werken en ruime belooningen de goede kunstenaren begunstigde, had hij ook de verdienste van aan zijne opvolgers geleerd te hebben, welk nut en voordeel men uit de nieuwere vindingen kon trekken zonder de bron te verlaten, waaraan alleen de Christelijke kunst hare groote en heilige inspiraties ontleent 2).

Zijn opvolger Eugenius IV (1431) trad, in dit opzicht, geheel in de voetstappen zijns voorgangers op den pauselijken troon. Gentile da Fabriano bleef de geliefkoosde schilder van het pauselijk hof. Maar Eugenius IV had niet gewacht tot hij Paus werd om de kunstenaren aan te moedigen, die de heiligheid hunner zending begrepen. Als kardinaal Condulmaro had hij reeds het genie van Masaccio geraden en in de gelegenheid gesteld een meesterstuk van echt Christelijke kunst te scheppen in de zoo dichterlijke geschiedenis van de H. Catharina van Alexandrië. In dezelfde kapel der H. Catharina zag Rio met zijn geoefenden kennersblik onder de nog goed gespaarde schilderingen eene kruisiging, van welke compositie hij zegt: „Celle-ci est traitée avec une profondeur de sentiment et une sobriété de moyens qui

---

1) *La Renaissance*, p. 401—404

2) Zie Dr. L. Pastor: *Geschichte der Päpste*, Zweiter Buch.—Rio: *L'art chrétien*, II; en Müntz t. a. p.

rappellent la manière de Fra Angelico, auquel on serait tenté de croire que plusieurs détails accessoires et même la figure du Christ en croix auraient été emprunté, si cette supposition ne rencontrait pas des difficultés chronologiques" 1).

Vasari zegt, dat Masaccio te Rome grooten naam maakte, en met Gentile da Fabriano in de St. Jan van Lateranen samenwerkte, en dat hij, behalve deze en de reeds genoemde, nog een menigte schilderstukken uitvoerde, die in de beroerten te Kome of vernield of verloren zijn 2).

Even als Martinus V, die zich bijzonder onderscheidde door zijne zorg voor de vereering van de reliquieën der Heiligen en vooral de vereering van het H. Sacrament des Altaars 3), toonde ook Eugenius IV, deze strenge en onberispelijk reine van zeden, steeds in alles een hoogen kerkelijken geest 4).

Zooveel hij kon, beschermde en bevorderde hij, tijdens zijn overigens niet gelukkig pontificaat, de Christelijke

---

1) *L'art chrétien*, II, p. 12.

2) „Acquistata fama grandissima.... fece ancora molte tavole, che ne' travagli di Roma si son tutte o perse o smarrite." — Vasari, *Vita di Masaccio.*

3) Zijne bulle daarover is een schoon getuigenis zijner godsvrucht. Tekst bij Raynald: ad a. 1429, n. 20. Zie *Gesch. d. Päpste* van Pastor, Zweites Buch.

4) Fuit Eugenius gratiosus aspectu, nec animo minor; liberalissimus ad pauperes, ad reparationem ecclesiarum munificus; religiosos Deum timentes eximio fovens affectu pariter et effectu; cultus divini et christianae religionis dilatandae zelator praecipuus. Pagi, *Breviarium* etc. IV, p. 519. Aangeh. bij Rio. Zie bij Pastor over den indruk zijner verschijning op het volk: S. 216—217.

kunst. En al moge ook, zeker tegen zijne bedoeling, een enkele maal het verkeerde element der renaissance in een enkel besteld werk zijn binnengeslopen, het strekt hem tot groote verdienste, dat hij den eenigen Fra Angelico, den godvruchtigsten van alle kunstenaren, in zijn dienst nam. Deze groote meester, in wiens werken de mystieke richting der Italiaansche schilderkunst haar toppunt bereikte, werd door hem uitverkoren om de nieuwgestichte kapel van het Vaticaan, ter eere van het Allerheiligste Sacrament, te beschilderen.

Het tienjarig verblijf van Paus Eugenius in Florence had een machtigen invloed ten opzichte der kunst. Daar leerde hij niet slechts Ghiberti kennen en waardeeren, maar in het klooster San Marco, waarvan hij zelf als de geestelijke stichter kan aangemerkt worden, vond hij dezen Fra Angelico da Fiesole.

Opmerking verdient ook vooral in het leven van dezen Paus zijne bijzondere zorg voor den kerkelijken zang. Zijne stichting te Florence om jeugdige knapen voor de kerkelijke muziek eene waardige opleiding te verschaffen is de eenige van dien aard, die vóór het *Concilium Tridentinum* vermeld wordt. De moeilijkheid dier tijden verhinderde ook hier evenwel de ontwikkeling, die de Paus hiervan verwacht had. Hij besloot zijn moeitevolle regeering met drie groote daden: de benoeming van den H. Antoninus tot aartsbisschop van Florence, de intronisatie der Christelijke kunst in het Vaticaan in den persoon van Fra Angelico, en de verheffing van den geleerden Thomas van Sarzano tot de waardigheid van kardinaal om zijne verheffing op den pauselijken troon voor te bereiden.

Inderdaad werd deze Tommaso Parentucelli, de arme student van Sarzano, de opvolger van Eugenius IV, en met dezen Paus, die den naam aannam van Nicolaus V, besteeg de Christelijke renaissance den pauselijken troon. Deze fijngevormde, hoogontwikkelde en even godvruchtige als geleerde man, wiens gezegde: „ik zou al mijn geld voor boeken en bouwwerken uit willen geven", toen vooral herinnerd werd, stelde zich, vol vertrouwen op de macht des Christendoms, aan de spits der renaissance in letteren en kunst. Het ideaal van dezen grooten Paus was geen ander dan, Rome, het middelpunt der katholieke wereld, ook het centrum te maken van wetenschap en kunst; Rome moest tot een groote monumentale stad met de voornaamste bibliotheek der wereld verheven, en te gelijk tot een vasten, veiligen zetel van het pausdom gemaakt worden. Men kan omtrent de bedoelingen van dezen Paus zeer goed in het oordeel van Gregorovius berusten, waar deze zegt: „Alles, was Nicolaus unternahm, war dazu bestimmt, das Ansehen des heiligen Stuhles zu erhöhen. Sein Ehrgeiz war nur auf das eine Ziel gerichtet, das Papstthum mit monumentaler Pracht in Erscheinung treten zu lassen, und seine Autorität zu vergeistigen, indem er es zum Mittelpunkt auch der wissenschaftlichen Welt machte" 1).

Weerstaan wij hier de bekoring om over 's Pausen bouwwerken en grootsche bouwplannen uit te weiden. Wie de valsche beschuldiging van „heidendom" in de architectuur en in de vereering der klassieke letteren

1) Aangeh. bij Pastor t. a. p. S. 387.

wil doen gelden, heeft hier zeer ruim spel. Wij voor ons zien in dezen echt kerkelijken man een der edelste en grootste vertegenwoordigers der ware, Christelijke renaissance.

Bepalen we ons tot de verwijzing naar 's Pausen kapel in het Vaticaan, waar de engelachtige da Fiesole de laatste wonderen van zijn Christelijk penseel in vollen rijkdom ontvouwde. En, terwijl ik verontschuldiging vraag voor de vele aanhalingen, waartoe de meer objectieve behandeling van het onderwerp mij noodzakelijk brengt, eindig ik met het volgende woord van Eugène Müntz over dezen grooten Christelijken schilder:

„Si nous ne considérons que ceux de ses ouvrages qui sont disséminés dans la Toscane, nous trouvons en effet un esprit rebelle à toutes ces nouveautés. Mais suivons-le à Rome, pénétrons dans cette chapelle du Vatican, doublement vénérable par le souvenir de son fondateur, le pape Nicolas V, et de son décorateur; analysons ces fresques de la vie de saint Etienne et de saint Laurent: l'antiquité y célèbre un de ses plus rares triomphes; celui qui a été le peintre par excellence du christianisme sacrifie sur l'autel du génie grec et romain." — „Dans ce cycle admirable, la composition, les types, la décoration, tout témoigne de l'influence des modèles anciens. Et cependant la pensée reste sincèrement chrétienne. Pour résoudre ce problème, Fra Angelico, nous l'avons montré ailleurs, n'avait qu'à suivre l'exemple de son illustre protecteur, le pape Nicolas V. De même que celui-ci sut concilier le culte des humanités avec les exigences de la foi, unir Cicéron et saint Augustin dans une commune admiration, de même le peintre réussit à emprunter à l'antiquité un certain nombre de formules sans rompre avec les enseignements chrétiens. De tout temps, il avait été attiré par cette simplicité qui forme le caractère distinctif des monuments antiques: elle lui paraissait bien préférable au raffinements du style gothique. Examinez son oeuvre. Vous y verrez, dans tout ce qui se rattache à l'art de bâtir, une prédominance marquée des lignes horizontales sur les lignes verticales, des colonnes sur les piliers, du plein cintre sur l'ogive. A Rome, il se

trouva donc tout naturellement porté à adopter d'une maniére définitive l'architecture et l'ornementation antiques" 1).

Uit dit, in vele opzichten zeer juiste, woord blijkt, behalve nog verscheidene andere punten, door ons in dit opstel besproken, duidelijk genoeg, op welken grond en in welken zin wij Fra Angelico onder de edelste vertegenwoordigers der Christelijke renaissance noemen mogen. Dat men nog iets verder gaande toch Christelijk en kerkelijk kan blijven, zullen we in een volgend artikel zien.

(*Slot volgt.*) F. J. POELHEKKE.

---

1) *Les précurseurs de la Renaissance*, p. 101—103.

CHRONICA.

III.

De uitspraak, waardoor de Algemeene Synode der Nederlandsch-Hervormde Kerk het vonnis van de *Synodus Contracta* over de geschorste predikanten en kerkeraadsleden te Amsterdam heeft bevestigd, zal in korter of langer tijd een feit van ongemeene beteekenis in de geschiedenis van ons vaderland blijken. Het zal mede een der teekenen zijn, die aan het jaar 1886 zijn eigen merk geven.

Het heeft voor ieder Katholiek zijne moeielijke zijde om in deze zaak te zeggen, waar het rechte ligt. De handhaving, de eerbiediging der Kerk, trekken hem naar de zijde der Synode; de geloofsmoed en de geloofstrouw der geschorsten houden hem aan hunnen kant terug. Het is hem niet mogelijk in de Kerk der Synode een Kerk te zien; hier is geen ark waarin alleen de telgen van één geslacht worden opgenomen. Maar van den anderen kant: wat zal er worden, bij allen moed en alle trouw, van die *geestelijke* Kerk des Heeren, zonder zichtbaren levensvorm, alleen gebonden aan de Heilige Schrifturen, maar de eenheid dier Heilige Schrifturen overleverend aan het persoonlijk bevinden van zoovelen, die ieder in naam van de Schriftuur van het woord der Schriftuur kunnen houden, wat hun geest beveelt.

Eéne zaak kan niet worden ontkend: de vloek der onwaarheid ligt op al het doen en laten der Synode. Over de toepassing en de toepasselijkheid harer reglementen en verordeningen vermag ik geen oordeel te geven. Wanneer men

echter deze Synode tot haar *geliefde medechristenen* hoort zeggen van de beweringen der geschorsten: „men heeft gesproken van verschil van levensovertuiging als diepsten grond der gerezen troebelen; het voorgesteld, alsof er een strijd tusschen geloof en ongeloof op den bodem lag van al de waargenomen verschijnselen; den indruk trachten te geven, alsof het nu weer, in een anderen vorm, handhaving der leer gold, en het doen voorkomen, alsof getrouwheid aan het Woord des Heeren de tweespalt in het leven had geroepen; men is in dit alles niet *waar* geweest, niet waar tegenover de menschen, niet waar voor onzen Heer en God", — dan ja, dan zou men die plechtige taal gaan gelooven. Immers men heeft nu een jaar lang tegen deze geschorsten alles hooren inbrengen, alles wat als laag en karakterloos pleegt te worden verworpen. Dartel schertsend heeft de kreeftenslâ beminnende Ds. Westhoff de oesters smullende voorstanders der Vrije Universiteit op de planken gevoerd, en de gevallen groot-vizier der liberale Unie, de heer Levy heeft zich, op kerkrechtelijk gebied, ten behoeve der Synode aan dubbele tuchtiging blootgesteld. Al zijn moeite heeft Dr. Bronsveld geen synodalen hoogleeraarszetel bezorgd, maar moeite voor de Synode heeft de brave man zich genoeg gegeven. En zoo voorts. Tegen de geschorsten was alles geoorloofd, en was geen wapen te slecht.

Men zou dan de Synode gaan gelooven, vooral als men met eenige voorliefde naar hare vrienden luisterde. Maar als men straks diezelfde Synode hoort verhalen, hoe „de eerste klanken van het Woord des Heeren" het oor van het Nederlandsche volk in het midden der Nederlandsch-Hervormde Kerk hebben bereikt, dan komen zelfs de herinneringen uit Moll en Groen van Prinsterer bij ons in verzet. En waar ten slotte van die Nederlandsch-Hervormde Kerk onzer dagen gezegd wordt: „Nog altijd wordt in haar midden het Evangelie verkondigd van Christus den Heer", daar verneemt men te duidelijk, te scherp, het gekrijsch en gekreun en gegil, de geheele Babelsche spraakverwarring, die de belijdenis is dezer Nederlandsch-Hervormde Kerk, daar hoort

men al de verschillende stemmen, die allen verschillende Evangeliën verkondigen en van welke de minsten roemen op „Christus den Heer".

Hier is een onwaarheid, die het heilige raakt, die blasphemie wordt.

Een andere toon klinkt ons toe uit het „laatste woord" door Dr. A. Kuyper ten behoeve der geschorsten opgesteld en aan de Algemeene Synode gericht. Een ernstige, waardige en, in den hoogen zin des woords, plechtige toon. De schrijver verloochent zich niet; men hoort Dr. A. Kuyper. Gij verneemt van „de kronkelpaden van den kerkelijken doolhof"; Mr. Levy wordt als getuige opgeleid: „een rechtsgeleerde, wiens sympathie we, wellicht als van een ongedoopte, derven moesten"; van de kerkelijke besturen wordt voorspeld, dat zij, „om hun hoogheid op te houden, misschien zoo lang deze onze eeuw duurt" zullen moeten voortgaan met „rusteloos politie- en justitiedienst te verrichten"; en elders ontmoet men over het in het oog springend onrecht het in het oog springende beeld: „Het kleeft als fosforus aan uw vingeren, zoodra ge er aan raakt". — Dat alles is van Dr. Kuyper, den redacteur van *Standaard* en *Heraut;* dat alles is van Dr. Kuyper, den geweldigsten onzer polemisten, dat alles is echt menschelijk. Maar juist dit echte menschelijke geeft hier geur en kleur. Het verhoogt de waarachtigheid der belijdenis, en zonder moeite gelooft men in den soms weemoedigen, soms dreigenden ernst van dit laatste woord.

Misschien zal men zeggen, dat deze zaak te ernstig is, om zijn eindindruk te laten aangeven door den indruk, van den stijl ontvangen. Maar de stijl is hier een te teekenachtig teeken. Lees dien rondgaanden brief der Synode, slepend, slenterig, slierig is de stijl, krachteloos en reukeloos. Dit stuk is geschreven door dien zekeren Iemand van de Genestet, die zichzelve niet kan zijn, omdat hij Niemand is. Het is een waarschuwing voor „welgezinde maar eenvoudige menschen" —

och arme, wat onhandigheid! Het wemelt van beeldspraak in dezen trant: „Jammeren, die in droeven *nasleep*, zullen worden *uitgestort*". Neem daarentegen het „laatste woord"; hier spreekt een man met eigen zeggingswijze en eigen zeggingskracht, met een zinbouw, die zich naar de gelegenheid heeft gevoegd, maar die toch eigenaardig blijft; zonderling soms, maar altijd treffend, altijd aandacht vorderend, altijd boeiend. Is de stijl de mensch, welnu, dan is de Synode-mensch niet van mijne gading.

Met dat al, wat zal er worden van dit alles? Zal in de Nederlandsch-Hervormde Kerk het ongeloof, en nog erger dan het ongeloof, het halve geloof, steeds hooger toon gaan voeren? Zal bij de geschorsten het geloof, ook bij hen gave Gods, met het doopsel gegeven, levend blijven en krachtig en eindelijk, eindelijk komen tot de volheid des geloofs?

Wie geeft het antwoord?

„God, die 't al vermeugt,
Doe ons deze deugd,
Doe dit wonderwerk:
Wil genadig heelen
De verbroken deelen
Van de Christenkerk".

Het is het morgenlied van Hugo de Groot, de hartroerende bede van een dier weinige zonen van ons Nederland, die groot zijn overal en ten alle tijde, die door de gratie Gods recht hebben op den naam van genie.

Ik stond op de Groote Markt te Delft.

Het was een Decemberdag, zooals wij er dit jaar beleefden. De morgen was helder, frisch en schijnbaar droog. Maar de wolken waren gekomen en met de wolken de koude, griezelende motregen. Nu had de regen opgehouden en de lucht

was blauw. Blauw, hoewel er eenige doorschijnende, op half ontdooide sneeuw gelijkende wolken langs dreven; blauw, van een blauw, dat den indruk maakte, van een rozig, blond kinderkopje, lachend, frisch, jolig lachend door tranen heen.

De bronzen Hugo de Groot stond voor mij. Het was een verrukkelijk, een aandoenlijk gezicht. Achter hem rees de ranke, rijzige, statige toren omhoog. De markt, een echt Hollandsche markt, niet door praalgebouwen, maar door Hollandsche winkelhuizen omgeven, omringde hem. Schuins zag ik het stadhuis met zijn geschulpten gevel, waarop Hollands Liebaart prijkt, wel verwonderd in zulk een boudoir-omgeving te staan, maar toch alrijd bereid om de *Justitia* te beschermen.

Op zijn vorstelijk voetstuk van rood graniet rees het orakel van Delft. Het is een fraai beeld, meer dan dat, een edel beeld. Het leeft, zooals een standbeeld leven moet: de trekken teruggevende van een man, die zoo groot was, dat ook zijn sterfelijke verschijning de onsterfelijkheid in den tijd verdient; zoo groot, dat de zichtbare spiegel zijner ziel voor ons moet blijven stralen. Het leeft, zonder te streven naar een schijnvertooning der werkelijkheid, zonder te dingen naar den lof het oog te hebben bedrogen. Het leeft op monumentale wijze, in verheven, in grootschen vorm, het heerscht en overheerscht Een edel beeld, een standbeeld in den echten zin, het staat vast en onwrikbaar en toch het beweegt zich, het gaat: het gaat inderdaad een nieuwe wereld binnen, de wereld waarin het majestueuse, heilige recht heerscht over de oorlogsvelden en de idylle van den vrede met zijn hechte waarborgen omringt.

Mag ik een woord zeggen tot lof van den meester, die dit standbeeld geschapen heeft? Hij verdient den naam van meester, deze kunstenaar. Hij *is* meester van zijn kunst en meester van zich zelven. Dit beeld is niets meer, maar ook niets minder dan Hugo de Groot. Het spreekt alleen van hem. Het zegt niet: bewonder den kunstenaar. Neen in zijn hoogen, edelen eenvoud, in de schoonheid, de gestrengheid, indien men wil, der lijnen, in de rustige, fiere houding en

het ongekunsteld en sprekend gebaar openbaart de kunstenaar zijn meesterschap. Hij gluurt niet telkens over den schouder van Hugo heen, neen, Hugo de Groot zelve spreekt u van hem, van den meester Stracké.

Dit is waarlijk Hugo de Groot. Kloek verrijst de hooge edele gestalte in den breeden, goed en rustig geplooiden tabbaart gehuld; de fijne maar ook krachtige kop, een Miereveldt in brons gegoten, staat vast en toch als 't ware bewegelijk op de flinke schouders; de linker hand houdt het gesloten boek,

„Met wereldwijs gesternt van spreuken rijk beladen",

de rechter, op het boek als rustend, houdt de veder, die een spade en houweel was ter ontginning van woeste gronden, een zwaard voor de vrijheid, een olijftak vrede verkondigend, een lichtende toorts op 's geestes gebied. De pen en het boek .... Grotius' eigen wapenen, en boven deze dat edele gelaat met dat hooge, machtige voorhoofd vol goede en groote gedachten, dat is hij. Geen man van de daad, maar een denker; geen staatsman, maar een staatsgeleerde; vervolgd, maar door de vervolging niet gebroken; gevierd maar op den roem niet verslingerd; een man — zooals Dr. Wijnmalen hem zoo voortreffelijk teekent — „die aan de ongemeene gaven des geestes, waarmede hem zijn Maker had toegerust, oprechten godsvrucht en kinderlijk geloof wist te paren; ondanks onrecht hem aangedaan, vervuld met menschenliefde; het goede en edele waardeerend, waar en bij wien ook gevonden, gepaard met afkeer van geweld en tyrannie, eerbied voor het recht, liefde voor de vrijheid, vrijheid tegenover elken uitwendigen dwang, vrijheid des volks, vrijheid des geestes; vurige liefde voor het vaderland, voor wiens voorspoed, vrijheid en rust, hij nog aan vreemde kust bad, al griefde het hem ook diep en al bleef het hem verwerpen; als christen gemoedelijk; evenmin onverdraagzaam als vervolgziek, gloeiend van ijver voor de eenheid der kerk ..." ik zou er willen bijvoegen: tot die eenheid als gedreven door het diepste en innigste wezen van zijn geest en gemoed: een harmonie vol ernst, vol waardigheid, vol schoonheid en als

overwaasd van dien weemoed, die aan de edelste menschen eigen is, daar zij meer dan anderen gevoelen verbannen koningen te zijn, meer dan anderen weêr streven naar herovering van het verloren rijk.

Dr. T. C. L. Wijnmalen heeft in een keurig, ook uiterlijk keurig geschrift: „Waarom een Standbeeld?" met warme liefde en vereering het beeld van Hugo de Groot geteekend. Bedrieg ik mij, wanneer ik meen, dat hij den kunstenaar ter zijde stond bij de studie van de Groot, die het ontwerpen van dit beeld moest voorafgaan?

Het is zeer juist gezegd: in het vlugschrift van Dr. Wijnmalen tintelt meer gloed, heerscht meer warmte dan in de feestrede van Mr. de Beaufort. Waaraan het verschijnsel toe te schrijven? Aan de bezieling, die aan een strijd met vereerde geestverwanten — het geschrift van Dr. Wijnmalen is een strijdschrift — niet ontbreken kon; aan het minder geestdriftige eener vereering in „ruimen geest" noodzakelijk eigen? Hoe het zij, de feestrede van Mr. de Beaufort is een fraaie *essay* van de beste soort, al is zij door hare veelzijdigheid misschien wat onvolledig. Al ware het dramatischer, oratorischer geweest, Maurits zelf te doen getuigen, dat hij uit de hand, die de Groots standbeeld omkransde, geen lauwertak zou weigeren, het is toch fraai gedacht: „Niemand onzer zal heden in zijn feestvreugde worden ontstemd, wanneer hij den blik slaat op gindsche kerk, waar Maurits zijn laatste rustplaats heeft gevonden; integendeel, geen onzer kan er — denk ik — bezwaar tegen hebben, om nadat wij onze kransen aan het standbeeld van de Groot hadden vastgehecht, een lauwertak neder te leggen op het graf van den grooten veldheer". Zie hier nog eenige fijne trekken, te fijn voor eene rede: „Zijn vlugge geest en zijn veelzijdige kennis deden hem alle zaken dadelijk, in hunnen ganschen omvang beschouwen, met een onbevangenheid, die ook de moeielijkheden, ook de zwakke zijden niet voorbijzag.... De Groot was vredelievend, niet ongeneigd tot schikken en vergeven;

maar hij miste die buigzaamheid, die er niet tegen opziet om ook het onwrikbare recht te buigen". Het doet goed te hooren: „De Groot is in zijn ballingschap, noch Franschman, noch Zweed, noch wereldburger geworden, hij is met hart en ziel Hollander gebleven"; en de schalke trek aan het slot adelt de opmerking: „Bij hem vinden wij alle eigenschappen, die de Nederlandsche volksaard tot eer verstrekken: godsdienstzin, reine levenswandel, eenvoud van zeden, huwelijkstrouw. De dichters van zijnen tijd hebben de fabelleer geplunderd om de wederzijdsche gehechtheid van Hugo de Groot en Maria van Reigersbergen te verheerlijken, inderdaad het was voor een zoo door en door Hollandsch echtpaar onnoodig en misplaatst".

Ik stond nog op de Groote Markt op te zien naar den man, die „in dierbaar dicht", in onvergankelijke taal bewaard heeft

„Wat raad of recht ooit God of menschen spraken,"

toen ik op eens een stem naast mij hoorde:

„Een mooie man, meneer! 't Bekijken waard"!

't Werd op vriendelijken toon gezegd, in een tongval, dien ik niet in letters kan nabootsen. Ik verschrikte toch, ik had aan den helm, zonder *Pickel*, aan den ruimen, blauwen jas en aan den goedigen baard een agent van politie herkend. Ik had den man al eenige malen zien heen en weêr loopen; ik had mij reeds afgevraagd, of er soms een Delftsche keur bestond, die verbood langer dan vijf minuten naar het orakel te kijken, maar de man was vriendelijk....

„Een heel mooi beeld!" zei ik. „Komen veel menschen het zien?"

„Zeker, meneer! Maar het geeft ons nog al wat dienst?"

„Dienst? Hoe dat vriend?"

„Ja, ziet U, er moet hier altijd een van ons wezen, om hem te bewaren, ziet U, en dat geeft meer dienst".

„Om hem te bewaren?" zei ik. „Maar, vriend, zijn ze hier dan bang dat Maria van Reigersbergen Huijg weer weg zal halen?"

„'t Is wel aardig, meneer, maar dat is het niet. Het zou ook nog al een zwaar kistje wezen, dat kon ze met de meid alleen niet af. Maar, ziet U, onze Burgemeester heeft aan de Heeren uit den Haag beloofd dat wij hem" — de brave man kon er maar niet toe komen om van het beeld te spreken — „dat wij hem zullen *bewaren*, en nu moet dat ook".

Ik durfde niets te zeggen. De eerbied voor het burgemeesterlijk gezach hield mij tegen. Maar zou werkelijk de geestige man, die „die eeuwige pers" van zijn lippen liet komen, zulk een letterknecht wezen?

„Maar," zei mijn Huygbewaarder, „maar het gaat beter worden. De burgemeester zal er een hek om laten zetten. Een mooi hek Een hek met vier lantarens!" De man werd warm van geestdrift, hij zag de lantarens! — „Daar is wel een klein krantje, dat er tegen schrijft, maar daar zal de burgemeester niet om geven. Zoo'n fijn krantje...."

„Bonjour, vriend!" meer kon ik niet uit de keel krijgen. Ik was boos, ik was woedend, ik gloeide van toorn. Wat, een hek om dat beeld? De gezichtswerking bederven van dat heerlijk voetstuk? Door zware, lompe lantarens de slanke beweging bedekken van die edele gestalte? De fraaie lijnen breken, die nu zoo gemakkelijk samensmelten met de geheele omgeving?

En waarom? Eenvoudig uit hekkerigheid. De breede grondslag, waarop het voetstuk rust, is minstens een voet hooger dan de begane straat. Karren kunnen niet komen hotsen tegen het roode graniet. Kinderen kunnen het niet bekrassen; het is te hard. Waarom dan een hek? Nog eens: uit hekkerigheid. Het is zoo mooi, een hek!

Ik ben gelukkig het „krantje" meester geworden. Het is een anti-revolutionair blad en heet „*De Delvenaar*". Wat het zegt is zeer juist; ik moet het hier overschrijven:

„Het denkbeeld komt ons der overweging waard voor, *niets* toe te voegen aan het standbeeld voor Grotius, noch een vast ijzeren hek, dat stellig ontsiert, en waar dikwijls alles achter geworpen wordt, noch kettingen op paaltjes, die

der jeugd tot schommel strekken: en vooral geen lantaarns, die tien tegen een aan den indruk van het kunstwerk schaden. Men kan de Markt voldoende verlichten, als men de vier lantaarns, die het dichtst bij het beeld staan, aan hare plaats laat, doch van groote branders voorziet".

Flink gevoeld en flink gezegd. De gemeenteraad van Delft zal dan ook wel bedenken, dat het volledig schoone altijd door toevoegsels wordt verminderd en bedorven.

E. L. C.

BOEKBEOORDEELING.

VOLKS-ALMANAK VOOR NEDERLANDSCHE KATHOLIEKEN 1).

Op den feestdag van den H. Gregorius Thaumaturgus, Vondel's geboortedag, is de zes en dertigste jaarbundel van den welbekenden *Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken* verschenen, die, zooals niemand verwonderen zal, aan Joost van den Vondel is opgedragen. Immers het derde eeuwgetij van Vondel's geboorte prent voor allen, die de taal spreken, door Vondel tot een taal gemaakt, een eigenaardig merkteeken op het thans ingetreden jaar O. H. 1887, en een zoo begaafd vereerder en volgeling van Vondel als de stichter en verzamelaar van den *Volks-Almanak*, Prof. J. A. Alberdingk Thijm, zich steeds in woord en daad betoond heeft, was deze toewijding aan zich zelf en aan zijne lezers verschuldigd. Zelf opent de beeldenaar van Vondel's *Portretten* den bundel en voegt bij de fraaie afbeelding, die de titelplaat vormt, een *Opdracht aan Joost van den Vondel:* eenige van die rijke, uit het edelst metaal, óok echt „volksmetaal", met vaste hand gesmeede dichtregelen, zooals wij ze van dezen meester gewoon zijn. Daarmede wordt tevens het voor zich zelf sprekend motto op dezen Vondel-bundel gegrift: „Charakters zijn 't, die nieuwe wegen banen". Van dezelfde hand ontmoeten wij aanstonds na den *Kalender* — gewaarborgd door het gezag en de accuraatheid van Pater V. Becker S. J. — de geestige en fijn gevoelde schetsen: *Op Vondels ouden dag*, die aan de bewonderaars der *Portretten* reeds bekend en in dit tijdschrift gewaardeerd zijn; met verdubbeld genoegen zullen zij op Vondel's eeuwfeest herlezen worden.

Ook verscheidene andere medewerkers hebben „een kaarsjen ter eere van Vondel" ontstoken. Norbert van Reuth trekt een parallel tus-

1) Gesticht in MDCCCLII door J. A. Alberdingk Thijm & H. J. C. van Nouhuys, A D. 1887. 36e Bundel. Te Amsterdam bij C. L. van Langenhuysen.

schen Vondel en den dichter van *Os Lusiados*, vooral als tolk van de glorie des vaderlands. Tevens wijst hij op de „verwantschap tusschen Vondel's en Milton's dichtgenie en de verplichtingen, welke de laatste aan den eerste heeft", een feit, dat herhaaldelijk in Nederland, inzonderheid door Pastoor J. W. Brouwers, maar in den laatsten tijd ook in Engeland, vooral door G. Edmundson 1), duidelijk is aangetoond. Op grond van die vergelijking zegt de heer van Reuth, dat het aan de twintigste eeuw is weggelegd „Vondel te doen erkennen als werelddichter". Welk Nederlander zal niet gaarne en volmondig toestemmen, dat „Vondel's genie hem daarop aanspraak geeft"? Doch juist daarom hebben wij eenige bladzijden verder niet zonder teleurstelling de bewering gelezen, „dat het beeldend vermogen, hetwelk de *Ilias* tot het schoonste stempelt, wat ooit de dichtkunst voortbracht, Camoëns niet minder dan Vondel ten eenemale ontbroken heeft". Niet gaarne zouden wij dit zoo algemeene en onvoorwaardelijke vonnis over een van beide dichters onderschrijven, en uit het voorafgaande en volgende blijkt, dunkt ons, ook duidelijk, dat de schrijver zich hier minder nauwkeurig heeft uitgedrukt en dat zijne woorden verder reiken dan zijne bedoeling.

In eenige pittige sonnetten, hier en daar wat vrij van vorm, vlecht de dichter D. J. van Medevoort een krans op Vondel's eeuwgetij, die saamgestrengeld is uit vier statige lauwertakken, den mensch, den christen, den dichter en den hemelling aangeboden.

Pater J. Alberdingk Thijm S. J. geeft een zeer grondige

---

1) Reeds vroeger was op deze overeenkomst in Engeland gewezen door Disraëli en meer bepaaldelijk door Mr. Edmond Gosse, gevolgd door Mr. Mark Pattison. Maar Mr. George Edmundson haalt meer dan *veertig* plaatsen uit onzen Vondel aan, die hij in het Engelsch vertaalt en naast overeenkomstige verzen van Milton stelt: dat is afdoende. Toch zullen de landgenooten des schrijvers — en, naar ons inzien, met recht — zijn eindbesluit, waarbij Milton van rechtstreeksch plagiaat wordt beschuldigd, zeker niet aannemen. Bovengenoemde Mr. Gosse is er aanstonds tegen opgekomen, maar ook weder door den schrijver beantwoord. Wij voor ons achten zulk een rechtstreeksch plagiaat voor een man van Milton's genie eenvoudig onmogelijk, en het hindert ons altoos, als wij den eenen grooten man, hij zij heilige of genie, ten koste van een anderen hooren verheffen. Maar verwantschap van geest en bekendheid met Vondel's werken zijn bij den Engelschen dichter onmiskenbaar, en de prioriteit komt den Nederlander toe.

toelichting op Vondel's beroemd vers: „Van tijt noch eeuwigheit gemeten", om deze uitdrukking als onberispelijk, niet slechts onder dichterlijk maar ook onder wijsgeerig opzicht, te handhaven tegen de beduimeling van Dr. Jonckbloet: met grondige wetenschap en keurigen smaak wordt door den schrijver afdoende aangetoond, dat des hoogleeraars „vrees" voor „volmaakten bombast" of „klinkklank" in dit geval „volmaakt ijdel" en de redeneering, waar zij op steunt, louter „klinkklank" is. Alweder een steentje in den grooten, maar weinig verkwikkelijken bloemtuin van Dr. Jonckbloet. Die zwaar-op-de-handsche deelen zijner *Geschiedenis der Ned. Letterkunde*, zoolang het orakel van ons middelbaar en lager onderwijs, hebben het zwaar te verantwoorden tegenwoordig. Dr. Jan ten Brink breekt hun wetenschappelijke nauwkeurigheid hier en daar af, en wijlen de kunst-scherp-rechter uit Haarlem, in het aanwijzen van feilen een vriend zoo goed als zes, heeft er in zijn *Litterarische Fantasien* 1), zelfs van de overzijde des grafs, een van die puntige, fraai gevederde pijlen op afgeschoten, die met sierlijken boog aankomen, maar altoos raak zijn, dikwerf dat de dood er op volgt, met of zonder phrasen. Toch zou het onrechtvaardig zijn de uitgebreide kennis, de nauwgezette bronnenstudie en de scherpzinnigheid van Dr. Jonckbloet te miskennen, maar voor een volkomen betrouwbaar letterkundigen gids ontbrak hem al te veel één vereischte, dat door geen geleerdheid, zelfs door geen professorale, kan vergoed worden, te weten: de fijne waardeering van den kunstenaar. In deze lijvige boekdeelen, zoo rijk aan autoritaire kunstregels en besliste vonnissen over velen, die den schrijver ten minste met de volle lengte des hoofds overtreffen, zal men bezwaarlijk een paar bladzijden kunnen aanwijzen, die van fijne kunstwaardeering getuigen; wel menig bewijs van het tegenovergestelde; P. J. Alberdingk Thijm geeft er hier één enkel proefje van, maar het zou hem niet moeilijk vallen er er een ronde som van te maken. Laat iemand, die zich overtuigen wil, na een poos de orakels van Dr. Jonckbloet genoten te hebben, eenige bladzijden van Beets' letterkundige *Verpoozingen* opslaan: aanstonds zal hem blijken, wat bij eerstgenoemde ontbreekt en daarentegen aan de beoordeelingen van den ander zulk een eigenaardige aantrekkelijkheid geeft. Maar de manier, waarop Busken Huet, aan

1) *Litterarische Fantasien en Kritieken* door Cd. Busken Huet, twee en twintigste deel, blz. 102—112.

het eind van zijne waardeering, Jonckbloet's algemeene afstraffing der Nederlandsche letterkunde in het kapriolen-ootje zijner „fantasie" neemt, en dat nog wel met kwalijk bedwongen schateren, is moorddadig.

Van geheel anderen aard dan P. Alberdingk's smaakvolle critiek is eene Vondel-bijdrage, die ons een mythologisch bezoek van Vondel aan het tegenwoordig Amsterdam schetst, eene feestgave, welke, naar onze bescheiden meening, zonder veel schade voor den feesteling wel achterwege had kunnen blijven. Heel de oude mythologische kraam — op zonderlinge wijze met latere voorstellingen dooreengehaspeld — wordt daar als in den besten tijd uitgepakt, en midden daarin vinden wij niet alleen Virgilius geplaatst, die er goed te huis is, maar nevens hem Vondel, Shakespeare, Molière en Cats, die er natuurlijk een zot figuur maken. Bovendien is de gulle, trouwhartige Vondel zulk een pruttelaar geworden als hij, zelfs een en negentig jaar oud, niet geweest is; men meent de eeuwige X, Y of Z-klager in de tegenwoordige dagbladen te hooren. Dat Vondel in het nieuwe Amsterdam menige verandering ziet, die nog geen verbetering is, laat zich hooren. Dat de „brug met grafmonumenten" hem de oude hooge sluis niet vergoedt, kan gereedelijk aangenomen worden. Maar had zijn begeleider hem eens toegefluisterd, hoe zekere Palamedes van Amstel, wiens familie-register voor den grijzen vader wel geen ondoorgrondelijk geheim zal wezen, deze „monumentale brug" gekarakteriseerd heeft. — Ja vader, had hij kunnen zeggen, 't leit er eenmaal toe; de schilderlijke zwier van uw Amstelstroom heeft er niet bij gewonnen: en wat die uitheemsche versieringen eigenlijk te beteekenen hebben — er moeten, meen ik, nog historische beelden of zeemeerminnen of bloemvazen of iets dat op een van drieen lijkt, bijkomen — zal waarschijnlijk noch tijdgenoot noch nageslacht, laat staan de voorzaat, ooit te weten komen. Mag ik u zeggen, wat Palamedes van Amstel er van denkt? Met toespeling op het alom bekende woord van een Franschman, die na uw tijd naam heeft gemaakt: „Le cheval est la plus noble conquête que l'homme ait jamais faite", heeft genoemde ondeugende vriend van u deze hooge sluis, laag geworden om wille van het tram-verkeer, gedoodverfd . . . als de schoonste „verovering van het paard op den mensch"! — Tien tegen één, dat Vondel in zijn ouden, gullen lach zou geschoten zijn, ondanks zijn „verontwaardiging"; en dat zou den ouden heer in wat gezelliger en beter luim gebracht hebben, althans op zijn verdere wandeling.

Want het overige wil ik daarlaten, maar dat Vondel ook voor zijn eigen park niet veel meer dan schampere minachting over heeft, is er op berekend om een eerzaam Amsterdammer, als de ondergeteekende hoopt te zijn, driftig te maken. — Maar vader, zou ik willen inbrengen, nu onze buitensingels en al wat er aan bosch en groen nog overig was met hooge huizen in plaats van boomen beplant zijn, is dit temet de eenige plaats, waar „eiken groeien t' Amsterdam": een ware oase, vooral op die zomersche dagen, als de gloeiende straatsteenen en de geblakerde gevels niets dan benauwdheid terugkaatsen, en de nog niet gedempte grachten al de geuren der gedempte met haar eigene vereenigen. En dit uitgestrekte terrein, dat zoo gemakkelijk *productief* had kunnen gemaakt worden, is niet van staats- of stadswege, maar door vermogende stadgenooten voor de zeer *improductieve* ontspanning en verlustiging van hun medeburgers, jong en oud, rijk en arm, afgestaan en aangelegd. Ik kan u verzekeren, dat honderden met mij nooit het kunstvolle hek, met de vriendelijk welgedane uitnoodigster er boven, binnentreden, zonder een gevoel zoowel van verademing als van erkentelijkheid. „Een lief, zonnig park" — 't is nog in de laatste warme herfstdagen, moet de lezer weten — blieft u zeer voornaam te zeggen. Maar is dan een „schilderij vol geest en leven" niets meer voor u? Kan iemand op vlakken bodem een smaakvoller aanleg, schilderachtiger afwisseling van groepen en partijen, rijker schakeering van groen, fraaier doorzichten met duizendvoudige lichtspeling verlangen? Het hout is nog jong en een gedeelte nog zonnig, maar dit wordt ieder jaar beter; sommige bloemperken lijken wel wat op reusachtige confituur-taarten: dat is de malle mode van den dag, men vindt dat tegenwoordig „erg netjes"; maar moet daarom nu alles worden afgekeurd?

Ach, bromt de oude, 't lijkt niet naar de Elyseesche velden! En dan, die „bonte menigte beweegt zich zoo joelend en zwierend tusschen de boomen, zoo'n beetje op zijn Fransch!" — Maar oude, oude heer, mag nu het jonge volkje niet meer „schateren" en den „rinkelenden hoep" drijven en naar hartelust wat ravotten voor de enkele uren, die zij op een zonnigen dag van hun eindeloos school- en huiswerk overhouden? Of moeten zij als zoete „Franswoitjes" hand aan hand op een rij loopen en op elkaars kraagjes en kantjes passen? En wat de overigen betreft, och vader, kijk eens aan! Uw oprechte Amsterdammers

„kuieren" nog altoos met dezelfde goedmoedig deftige bedaardheid als in uw eigen tijd; niet noodig u te zeggen, wat „kuieren" is; het woord alleen teekent een eerzaam Amsterdammer *en face* en *en profil*; uit heel die bonte menigte zal ik u aanstonds de vreemden met den vinger aanwijzen, alleen omdat ze niet „kuieren": andere stammen en talen mogen flaneeren, slenteren, lanterfanten, doen wat zij willen, maar als een oprecht Amsterdammer van zijn zaken of van zijn nering, van zijn studie of van zijn handwerk uitblaast, dan „kuiert" hij; het woord mag verouderd zijn, maar de zaak zeker niet; en als dat nu nog „joelen en zwieren' moet verbeelden, dan zou ik, bij alle menschen en goden, wel eens willen weten, hoe de behagelijke rust in de Elyseesche velden er uitziet en kan u tevens verzekeren, dat wij u die „gansch niet en benijen".

Vergeefs, de oude heer blijft pruttelen: zijn standbeeld met de „beteekenisvolle opschriften" is vrij wel, maar het „wil hem toeschijnen, dat het vurige, het overweldigende, ook het statige zijner kunstgewrochten hier geen weerklank vindt; het karakter acht hij gemist". Hij glimlacht, „omdat Nederland zóó alle krachten inspande om hem op waardige wijze te eeren, en de hoogste uitdrukking van die vereering meende gevonden te hebben in een tuin". Deze boschrijke omgeving had beter „voor een Huygens of een Cats" gedeugd, en „een indrukwekkend landschap met besneeuwde bergtoppen en trotsche watervallen" zou beter „in overeenkomst zijn geweest met zijn krachtig genie". — Mijn waarde heer, uw onderdanige dienaar! Wandel gerust verder met Vondel, maar doe het alleen. Vondel, ten spijt van de Keulsche straat zijner geboorte, een Hollander in merg en been, die zijn „wellekome morgenstond" in Beverwijk ging penseelen, een poorter van Amsterdam op en top, Vondel — in — een — Zwitsersch — landschap — met — besneeuwde — bergtoppen — en verdere toebehooren! Als „Tartarin sur les Alpes" bij voorbeeld? — Neen maar in goeden ernst, de bedoeling van dit stukje is voortreffelijk; veel, wat daar afgekeurd wordt, is ook voor ons volkomen afkeurenswaard; bovendien is het vlug en in goeden stijl geschreven, en getuigt van vertrouwdheid met Vondel's onsterfelijke kunstwerken en van hooge waardeering. Maar al bleven wij niet ongevoelig voor de verzuchting: „waar is het genie een Vondel evenarend?" toch konden we bij zulk een terugkeer van 's lands oudsten en grootsten poeet uit quasi-Elyseesche velden eenige vrijmoedige ontboezemingen niet terughouden,

waarvoor wij ons met gepasten eerbied verontschuldigen, en die onze hooge waardeering van de goede bedoelingen des schrijvers geenszins verminderen.

Behalve deze bijdragen naar aanleiding van het eeuwgetijde is de 36e bundel met eenige merkwaardige historische studiën verrijkt. Gedeeltelijk nog in betrekking met Vondel staat de vaardige en verrassende levensschets van Pater Dirk van de Poll S. J. door Pater H. J. Allard. Deze Pater v. d. Poll is namelijk een familielid van de Geldersche v. d. Poll's, die waarschijnlijk — uit een nootje op blz. 253 blijkt, dat de verwantschap zoo heel zeker niet is — een zijtak waren van de Utrechtsch-Hollandsche v. d. Poll's, en tot dezen behoorde de bekende Amsterdamsche regenten-familie, die zoo herhaaldelijk door Vondel bezongen is. Dat was een plicht van dankbaarheid voor den dichter. Immers ook de oud-schepen, door wiens tusschenkomst Vondel aan de uitlevering ontsnapte, toen Holland's fiskaal en zijn pleitbezorger Mr. A. Pauw, zoon van Vondel's welbekenden „Reintje-vâar", hem om zijn *Palamedes* opeischten, was Harmen van de Poll. Doch al zou de verwantschap met laatstgenoemde betwijfelbaar zijn, Pater van de Poll mag ook zonder deze als getuige worden aangehaald van het feit, door Pater Allard „in 't voorbijgaan" aangeteekend: „Opmerkelijk is 't, hoeveel zonen van aanzienlijken huize zich, ook ten onzent, in de 17e eeuw aansloten bij de zonen van den ridderlijken Ignatius van Loyola". Ongetwijfeld ook dat, alhoewel nu juist het hoofdzakelijkste niet, moet aan de roemrijke sociëteit, die zoo hoog staat door hare heiligen en hare mannen van gezaghebbende wetenschap, ter eere nagegeven worden. En — waarom zou iemand met zijn aanzienlijke verwanten niet voor den dag komen? Belangwekkender nog dan deze in alle geval zeer aanzienlijke afkomst en verwantschap van Pater v. d. Poll is zijn leven als priester en zendeling, en daarop legt zijn levensbeschrijver dan ook den vollen nadruk. Meer dan gewone moed en zelfverloochening werden gevorderd om zich in die dagen te Harlingen als ijverig Jesuet aan een afrekening met de Staten van Frieslant te wagen; die vrije Friezen konden toen allerminst tot het begrip komen, nog altoos zoo moeilijk te vatten voor de officieele voorstanders der vrijheid, dat gezegde vrijheid ook nog voor anderen dan eigen gewillige volgelingen wenschelijk kan zijn. Niet lang duurde het alzoo, of Pater van de Poll zag zich „ten exempel" een vonnis beteekend, waarbij hij na een zware geldboete eenvoudig het land uitgebannen

werd. Een afdoend middel ongetwijfeld. Maar ziet! deze zoon uit een der aanzienlijkste Nederlandsche geslachten, van den voorvaderlijken grond, het „classieke land der vrijheid", als een „boos mensch" weggejaagd, omdat hij „saecken gedaen had van seer quaden gevolge" — te weten, de H. Mis had gelezen op Frieschen bodem — trekt nu als zendeling naar Bordeaux, ten einde er geestelijke hulp te verleenen aan landgenooten, die aldaar om hun handelsbelangen in den vreemde verkeerden. En terwijl hij zich zegenend in hun midden beweegt, dicht hij tot hun stichting in de zoetklinkende taal des vaderlands geestelijke liederen, die luide getuigen zoowel van zijn innig vroom gemoed als van zijn dichterlijke begaafdheid. In zuiver en vloeiend Nederlandsch schrijft hij, ver van de zijnen, hoogst zinrijke versjes, vol van gedachten aan het hemelsch vaderland, dat hij ook aan de waterstroomen der ballingschap boven alles in het oog houdt. Wie zou vermoed hebben, dat in het beste der zeventiende eeuw een verbannen Jesuïeten-pater, naamgenoot van de Amsterdamsche van de Polls, die zich met gekroonde hoofden durfden meten, de tonen der vaderlandsche lier aan de oevers der Garonne deed ruischen, en aldaar in Vondel's taal geestelijke liederen heeft gezongen, die Vondel zelf met een goedkeurend hoofdknikken zou aangemoedigd hebben! Allen, die er met ons prijs op stellen even oprechte Nederlanders als oprechte Katholieken te zijn, zullen de medegedeelde levensbijzonderheden en gedichtjes met de levendigste deelneming lezen en Pater Allard recht dankbaar zijn voor deze boeiende levensschets. Geen beter plaats kon zij vinden en eervoller bekleeden dan in dezen „Almanak voor Nederlandsche Katholieken".

Dit laatste mag ook gezegd worden van een andere levensschets, die met den naam Claudius geteekend is en opgeluisterd wordt door een portret van den herdachten kunstenaar: Karel van Mander. De schrijver heeft de loffelijke bedoeling, een onzer te weinig gekende groote mannen, niet slechts als schrijver van het *Schilderboek* — alleen als zoodanig is hij den meesten bekend — maar ook als kunstenaar, als vruchtbaar schilder en dichter, die door Vondel gehuldigd werd en de leermeester van Frans Hals is geweest, aan een „ even onverklaarbare als ondankbare vergetelheid" te ontrukken; daarbij wordt ook overtuigend aangetoond, hoe volslagen ongegrond de geruchten zijn, door naijverige tijdgenooten en kunstbroeders verspreid, alsof van Mander, een der trouwste zonen van de Moederkerk, het Protestantisme zou omhelsd hebben. Wanneer

de Vlaming L. Plettinck, die onlangs ook een biographische studie over van Mander schreef 1), zijne aangekondigde bloemlezing uit van Mander's werken spoedig ter perse kan brengen, wat wij van harte wenschen, dan zal de schets van Claudius zeker tot aanbeveling van die uitgave strekken in onze noordelijke gewesten.

Twee andere bijdragen betreffen het katholieke onderwijs, en wel in de dagen, toen de „gezegende" Hervorming ons het onwaardeerbare „vrije onderzoek" en de „gewetensvrijheid" van „'s lands plakkaten" verzekerd had. Onder den titel: *De schoolmeesters van Deurne* geeft de heer H. N. Ouwerling eene „bijdrage tot de geschiedenis van het onderwijs in de Meierij van 's-Hertogenbosch, tijdens de republiek der Vereenigde Nederlanden". Menige belangwekkende en weinig gekende bijzonderheid wordt in deze schets en in de *Bijlagen* medegedeeld. Maar als de schrijver het algemeene oordeel uitspreekt: in den „goeden, ouden tijd" zag het er „met betrekking tot het onderwijs in de Meierij van den Bosch, vooral ten platten lande, erbarmelijk uit", dan gelooven wij, dat hij de zaken te eenzijdig van den donkeren kant beschouwt en een te algemeene stelling opzet, gelijk straks nader blijken zal. Doch de heer H. N. Ouwerling, welken wij de eer niet hebben persoonlijk te kennen, schijnt een goedhartig man te zijn, die zijn woorden zoo nauwkeurig niet weegt, maar ze nu en dan, zooals meer menschen gewoon zijn, des te dikker onderstreept. Althans wanneer ons verhaald wordt, dat de katholieke bevolking van Deurne een onderwijs, waarvan de gereformeerde religie de spil was, voor hunne kinderen schuwden, en naast hunne vergeefsche pogingen om een bijzondere school te stichten, begrijpelijkerwijze alle krachten inspanden om ten minste neutraal onderwijs ingevoerd te zien, dan vinden wij tot onze niet geringe verbazing het woord „neutraal" met groot kapitale letters gedrukt. En slaan wij de bladzijde om, dan lezen wij een request voor een bijzondere school, waarin requestrant, zooals zich, vooral in de gegeven omstandigheden, hooren laat, verzoekt: *„de jonckheijt onder gebruijcke van indifferente boecken soo in goede en civiele manieren als in de vrije konsten van lesen en schrijven te mogen*

1) *Karel Van Mander*, dichter, geschiedschrijver, schilder, 1548—1606. Zijn leven, zijn werken door Leopold Plettinck. Antwerpen, Ned. boekhandel van Henri Claes, 1886.

instrueren". Maar ziet! uit dat cursief gedrukte request, duikt ook weder geheel onverwachts het woord „indifferente" met groot kapitäle letters omhoog. De argelooze lezer vraagt zich af: wat mag schrijver daarmede willen beduiden? — en zal wellicht vergeefs naar het antwoord zoeken. Hoe het intusschen met die kapitale neutraliteit ten opzichte van het onderwijs stond, blijkt overduidelijk uit hetgeen de heer Ouwerling zelf, in *Bijlage III* en elders 1), mededeelt: de schoolmeesters van de „ware, gereformeerde religie" klagen steen en been, dat zij geen kinderen ter school kunnen houden; dat de „mispriester" een eigen schoolmeester uit Helmond heeft gehaald; dat hij hun zaak bedorven en hun scholen „ten eenenmael gedestrueert" heeft, doordat hij weigerde degenen te „absolveeren", die hun kinderen niet „uit de gereformeerde schoole haelden". Doch wat de schrijver ook bedoeld moge hebben, de liefhebberij voor kapitale letters is vrij onschuldig en dient iemand gegund te worden. Maar het verwondert ons eenigszins, dat de scherpzinnige verzamelaar — die heel zijn leven lang nooit in eenige zaak van aanbelang neutraal of indifferent is geweest, maar altoos in het heetst van den strijd de plaats heeft gezocht, die zijn hooge gaven en zijn moed hem aanwezen, aan de spits — zulk een ongemotiveerde eerbewijzing aan deze woorden voor lief heeft genomen. Zou nu waarlijk voortaan, vroegen wij ons af, in onzen katholieken volksalmanak, bijeengebracht door onzen onvermoeiden kampioen J. A. Alberdingk Thijm, al wat neutraal en indifferent is met groot kapitale letters kunnen gedrukt worden? En zouden gezond verstand en goede smaak, om alleen daarvan te gewagen, met zulk een kinderspel vrede hebben?

Gelukkig treffen wij weldra een bijdrage aan, die ons tot geheel andere gedachten brengt. Onder den bescheiden titel: *Een blik in de geschiedenis onzer kleine seminariën* geeft fr. A. van Kerkhoff, o. c. eene uitvoerige en door en door grondige studie, welke een helder licht werpt op den onbezweken moed en de ijzeren volharding, waarmede onze voorvaderen den eeuwenouden strijd om het onderwijs gestreden hebben tegen degenen, die in hun tijd, naar het voorbeeld van keizer Juliaan, zegt de schrijver, het onderwijs poogden te over-

---

1) *Tijdschrift voor Noordbrabantsche Geschiedenis, Taal en Letterkunde*, 3e jaargang; *Dietsche Warande*, V, 5.

meesteren, ten einde het als een middel te gebruiken om de Kerk door uitsluiting te knevelen en, zoo mogelijk, van haar zegenrijken invloed te berooven. Deze studie munt uit onder alle opzichten. Wie zich door den heer H. N. Ouwerling heeft laten aanleunen, dat de Meierij zoo erg dom was en ten opzichte van het onderwijs in zulk een „erbarmelijken" toestand verkeerde, kan hier al dadelijk (blz. 84) nauwkeuriger inlichting vinden: de opgetelde kapittel-scholen uit de 13e en 14e eeuw, de collegiale scholen uit de 15e, de voortreffelijke frater-school, door de Zwolsche broeders in 1425 te 's-Hertogenbosch geopend, de bloeiende kloosterscholen, de studie-beurzen, ook voor de humaniora bij testamentaire beschikking gesticht, bewijzen overduidelijk, hoe eenzijdig de voorstelling is, waartoe de heer H. N. Ouwerling zich op grond van verdienstelijke maar beperkte onderzoekingen heeft laten verleiden. Meer bepaaldelijk echter vraagt fr. van Kerkhoff onze aandacht voor de gelegenheden tot vorming van aanstaande priesters en groepeert zijn belangrijk verhaal rondom de lotgevallen van het gymnasium, dat op den 7en Juli 1587 te Gemert — een neutrale heerlijkheid, waar de Duitsche Orde „algeheele rechtsmacht" bezat — door den kommandeur van genoemde orde gesticht werd, om jongelingen voor den dienst des heiligdoms op te leiden. Die lotgevallen van drie eeuwen her, voortdurend toegelicht door de staatkundige gebeurtenissen, worden ons op voortreffelijke wijze voor oogen gesteld. Het laat zich begrijpen, welk een doorn die school van het kleine Gemert was in de oogen der Hoogmogende Staten en niet minder vermogende predikanten. Maar op de ijzeren volharding onzer voorvaderen zijn de meest tirannieke maatregelen afgestuit. Inderdaad deze studie is een merkwaardig stuk kerkelijke geschiedenis van Nederland en alleen reeds voldoende om aan dezen bundel een blijvende waarde te verzekeren. De lezing zij allen aanbevolen: velen zullen er, evenals wij, tal van bijzonderheden uit leeren, die een eigenaardig licht werpen op de kerkelijke toestanden in den donkersten tijd der plakkaten; voor hen, die hun letterkundige opleiding te Gemert hebben genoten en thans, ook in noordelijker streken, aanzienlijke kerkelijke bedieningen bekleeden, zal dit aandenken een welkome feestgave zijn bij het naderend derde eeuwfeest; allen zullen er door aangespoord worden om den wolf, die dezer dagen de schuldelooze lammerenvacht van het moderne indifferentisme omgeslagen heeft, met niet minder kracht te bestrijden dan onze voorouders

het deden, toen hij met eigen huid en haar op onzen voorvaderlijken erfgrond den baas wilde spelen.

Onder de bellettristische bijdragen in proza biedt Louise Stratenus eene novelle aan, welke den geweldigen zielestrijd schetst, waarin eene edelaardige jonkvrouw zich zelve overwint en met opoffering van zichzelve dengenen, die haar het dierbaarst is, van den ondergang redt. Wel was er een bijzondere genade noodig om een man van zoo nevelachtige en verwarde begrippen als Frans van (of: de) Neeveren weder tot inkeer te brengen. Het verhaal van dezen strijd en zegepraal heeft onze aandacht geboeid; alleen zouden wij gewenscht hebben, dat de begaafde schrijfster op een of andere manier aan ouders, die zich in soortgelijke omstandigheden als de heer van Atrecht kunnen bevinden, beter duidelijk had weten te maken, hoe onmenschkundig en wezenlijk dom de wijze is, waarop deze welmeenende vader zich ten opzichte zijner dochter gedraagt; dat hij het engagement afbreekt, is zijn plicht tegenover God en tegenover zijn kind; maar de wijze, waarop, is onverantwoordelijk; de ruwe, ja stuitend gevoellooze woorden, die hij Ella toevoegt (blz. 63) op een oogenblik, dat zij bovenal den steun van een liefderijke vaderhand behoeft, meer nog het volslagen onnoozele zwijgen en de onverklaarbare koelheid der moeder zijn, als verzaking van ouderlijke plichten, van nature geschikt om jammerlijke gevolgen na zich te slepen, die voorwaar met alle recht ook op hun eigen hoofd zouden neergedaald zijn. De geachte schrijfster zal mij toevoegen, dat dit de schaduw is, die het edele karakter der heldin des te beter doet uitkomen. Toegegeven, maar dan had die schaduwpartij ook een onmiskenbaar donkere tint moeten vertoonen, en bovendien zijn de eischen der kunst de eenige niet, die hier moeten gelden.

Het hart eens konings is de titel eener „Schotsche legende", die de welbekende naamteekening Mathilde draagt. Hoewel deze legende niet meer dan een beknopte schets is, erkent men toch aanstonds in de aanschouwelijke voorstelling van Robert de Bruce's sterfbed het talent van de gevierde schrijfster, wier verhaaltrant zich in soberheid en vastheid van trekken tot voller rijpheid ontwikkelt en steeds hooger waardeering vindt en verdient.

Zeker ook mag een woord van lof niet ontbreken aan de dichters, die dezen bundel met hunne poëtische gaven hebben opgeluisterd. Eerlijk gezegd, gevoelen wij altoos eenige beschroomdheid om in het openbaar een oordeel uit te spreken over gedichten,

die in periodieke uitgaven worden opgenomen. Iemand is zich daarbij bewust eenigszins — een vergelijking mag wat kreupel zijn — te staan als tegenover gegeven paarden. En niet alleen is dan een nauwkeurig onderzoek van het gebit ongemanierd, maar ook het beste, ach! ja, ook de gevleugelde Pegasus, struikelt wel eens. — „Mais toute une écurie?" vroeg schertsend de Maistre. — Doch 't is volstrekt onze bedoeling niet dit *bon mot* hier toe te passen en ons daardoor aan grove onbillijkheid schuldig te maken.

Gaarne erkennen wij, dat verreweg de meesten der aangeboden gedichten vele verdiensten hebben en de opneming waardig zijn in een bundel, die met de dichterlijke *Opdracht* van de hand eens meesters aanvangt. De naam van Ant. L. de Rop is te wel gevestigd, en zijne dichterlijke gaven zijn te algemeen erkend om die nog uit de hier gegeven *Dichtloovers* te gaan aantoonen; vooral het eerste gedichtje: *Sneeuwklokjes* is fijngevoeld, hoogst bevallig en geestig van teekening; andere trekken wel wat sterk naar het grauw-sombere. — Eduard Brom geeft eenige proeven van een talent, dat nog jeugdig blijkt en eerst later den vorm *volkomen* meester zal worden: vandaar dat thans het eenig juiste, teekenende woord nog niet altoos getroffen wordt, en dat de dictie nu eens wat hortend en stootend met een overvloed van deelwoorden voortgaat, dan weder duister blijft, een enkele maal ook met de taal en het zinverband overhoop raakt. Maar zijn dichterlijke opvatting en flinke aanslag beloven des te meer voor de toekomst. Bovendien heeft de heer Brom een maarschalkstaf in zijn dichterlijken knapzak, dien hij zeker zal weten te verdienen. Immers zijn eerste, fraai uitgegeven bundel poezie 1), waarin de jeugdige dichter menig onderwerp bezingt, dat nog jaren lang zijne gedachten zal bezig houden, wordt ingeleid door een aanbevelend woord van niemand minder dan Prof. J. A. Alberdingk Thym, en dit aanbevelend woord geeft een zeer eervolle getuigenis zoowel van den persoon en de gezindheid des dichters als van zijn dichterlijk talent. Met alle recht mag de dichter mij toevoegen: na dezen meester kunt gij met uw wijsneuzige aanmerkingen mij gerust van het lijf afblijven; wat ik ook aanstonds doe. — De bescheiden *Heidebloempjes* van H. Ermann doen hun naam eer aan; eenige — min of meer — pun-

1) *Een bundel gedichten* door Eduard Brom. Met een aanbevelend woord van Prof. J. A. Alberdingk Thijm. Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1886.

tige en stekelige blaadjes, aan de bloemen toegevoegd, zijn in overeenkomst met het welgekozen titelbeeld; wij zullen ons wel wachten den doorgestreken „criticus" na te volgen door er „steenen" tusschen te werpen. — Dat de *Morgenschemering* van L. v. S. voor den lezer aanvankelijk wat nevelachtig blijft, mag niet gewraakt worden; zooveel te verkwikkender is het, als weldra „schaâuw en tinten duizendvoud in speelsche wisseling ten rei gaan" over het bezielde en bezielende landschap. Wat ons echter een raadsel blijft, is het wonderlijke *Sonnet*, dat er onmiddellijk op volgt. — Een uitmuntend geslaagd gelegenheidsdichtje vonden wij in de ongekunsteld eenvoudige en innige strophen van W. L. de Veer: *Aan mijn zusje op haar eersten H. Communie-dag*: deze gemakkelijk en zuiver vloeiende versjes bij een zoo treffende gelegenheid zijn recht uit het hart geweld: cela coule de source. — En wie zou P. van Hooff niet gaarne naar het zeestrand volgen, wanneer hij ons in het *Badseizoen* zijn frissche knapen toont, terwijl ze toeschieten op de „witte honden" der branding, als hun speelkameraads, en lustig rondplassen in 't schuimend golfgewoel? De vaardig gegrepen rhythmus geeft aan de verzen een *localen* maatslag van zeer goede werking, en zijne knapen, al schijnen ze hier en daar in de beschrijving wat teer van uiterlijk, blijken echte Hollandsche jongens, die er met „spelende onbevangenheid", ja met „dartelen moed" op lostrekken, „bewaakt door God". — Een passend slot vormen de *Herfstdraden* van Dr. D. Dorbeck, die toch aan de lente nog geen afscheid hebben gegeven. Deze gedichtjes teekenen op bevallige wijze een bevallig beeld, uit het leven of uit de natuur gekozen, en verbinden daaraan telkens een treffende gedachte, nu eens opbeurend dan weder aansporend of waarschuwend, maar zoo, dat deze gedachte vanzelf uit het geteekende beeld voortkomt en door dat beeld des te dieper in het gemoed dringt. Den wensch, dat Dr. Dorbeck's dichterlijke kern- en zedespreuken „nimmer niet" vergeten mogen worden, houden wij alleen terug, omdat menig Latinist deze dubbele ontkenning verkeerd zou kunnen opvatten.

Hoewel wij verschooning moeten vragen voor hetgeen bij dit onvolledig overzicht voorbij is gezien, zullen toch onze lezers uit het aangevoerde reeds de gevolgtrekking hebben afgeleid, dat deze bundel van den volks-almanak zich waardig bij zijne vijf en dertig voorgangers aansluit en eene eervolle plaats in eene zoo eervolle reeks inneemt. Inderdaad een eervolle reeks, die niet het minst aan de kunstpaneelen, door den kunstrijken verzamelaar zelf ge-

schilderd, hare hooge waarde te danken heeft. Zijn die paneelen niet door den meest bevoegde onzer kunstschatters naar verdienste gewaarmerkt als „litteraire kabinetstukjes van vorstelijke waarde"? Heeft niet Busken Huet, die weinig overmatigen lof op zijn geweten nam, niet „durven verzekeren, dat een volgend geslacht Thijm's vereenigde historisch-romantische studiën, zoo men ze met dien algemeenen naam wenscht aan te duiden, voor een der merkwaardigste boeken van onzen tijd zal houden"? En deze vertegenwoordigen nog maar voor een gedeelte eene onvermoeide en hoogst vruchtbare werkzaamheid, die zich gedurende evenzoovele jaren, en langer nog, in vele omvangrijke kringen van het menschelijk weten en kunnen heeft bewogen: eene werkzaamheid, die uitging van de bezielende gedachte, dat leven, kunst en godsdienst niet als de drie stukken eener trilogie zijn, welke, hoezeer ook in verband met elkander, ieder op zichzelf kunnen staan, maar overal en altoos tot één ondeelbare en samenstemmende eenheid moeten versmelten, om den denker en dichter tot een „character" te maken, tot een, die wegen en banen breekt voor anderen. Er kan hier geen spraak zijn — dit moeten wij tegen de *Opdracht* inbrengen — van kracht „zonder loon", die „verspild" zou wezen, van „broze en licht verstoorde webben". Het werk zelf getuigt voor dezen meester. En al is het „hierbeneden maar een schemer", zooals Vondel zei, waarbij een ieder aan misvattingen bloot staat, één is er, dien wij, Katholieken, allen te zamen — eenvoudigen zoowel als leidslieden en banierdragers — eendrachtig en in alles zonder uitzondering volgen: Hem, die „de Weg, de Waarheid en het Leven" is. In dat bewustzijn ligt onze kracht ten goeden strijd met welke verschillende wapenen en op wat wijze die gevoerd worde; deze heergewade is onze adeldom, waarvoor wij gaarne het „*shouting with the greatest mob*" als bewijs van onafhankelijkheid en vrijzinnigheid aan anderen overlaten. Daaraan herinnert ons de dichter met alle recht: mogen wij hem nog vele jaren aan onze spits zien.

Want wij willen ons niet bepalen tot den al te bescheiden wensch van nog „vijf, zes vruchtbre jaren", welke ons beloven, dat Prof. Alberdingk Thijm ons met den erfschat van Vondel's poëzie ook heel den rijkdom van zijn eigen Vondel-kennis, van zijn vernuft en kunstzin zal blootleggen en daardoor zijn veeljarigen arbeid zal bekronen. Neen, wij wenschen den geëerbiedigden stichter van den *Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken*

nog vele jaren bovendien, niet alleen om zich in de bekroning van zijn arbeid te verheugen, maar ook om op het ruime veld zijner veelzijdige werkzaamheid overal het karakteristiek devies gestand te doen, dat hij, die door zijn „Geloof" tot „Christen-Ridder" geadeld was, lang voordat Paus en Koning hem het ridderkruis schonken van den H. Gregorius en van de Leopolds-Orde, eenmaal voor altoos op zijne hooggeheven blazoen schreef: NIL NISI PER CHRISTUM.

A. M. C. VAN COOTH.

TERUGGEVONDEN GESCHRIFTEN VAN PRISCILLIANUS 1).

Priscillianus werd, zooals men weet, op de synode van Caesar-Augusta (Saragossa) in 380 geexcommuniceerd en vijf jaar later op last van keizer Maximus, daartoe aangespoord door enkele bisschoppen, openlijk met zes zijner aanhangers onthoofd, eene terechtstelling, waartegen de H. Martinus van Tours, de H. Ambrosius, Paus Siricius en anderen zich verzet hebben. Algemeen wordt zijne leer gehouden voor eene nawerking van het Gnosticisme en inzonderheid van het Manichaeisme 2). Volgens den H. Hiëronymus was hij de schrijver van „multa opuscula, de quibus ad nos aliqua pervenerunt"; maar al deze werkjes waren later verloren geraakt, en alleen een citaat bij Orosius 3) en eenige fragmenten in het negende deel van het *Spicilegium Romanum* getuigden nog van zijn werkzaamheid als schrijver. Voor eenigen tijd echter heeft G. Schepsz te Würzburg in een unciaal-handschrift van de universiteitsbibliotheek aldaar niet minder dan elf tractaten van Priscilliaan ontdekt en geeft in het werkje, waarvan wij den titel vermeld hebben, een voorloopige beschrijving van zijn vondst; de tractaten zelven zullen door hem in het *Corpus scriptorum ecclesiasticorum* van de Weener academie worden uitgegeven.

Het manuscript behoort volgens hem tot de 6e, misschien tot

---

1) *Priscillian.* Ein neuaufgefundener lateinischer Schriftsteller des 4 Jahrhunderts. Von G. Schepsz. Würzburg, A. Stuber, 1886.

2) Vgl. Alzog, *Universalgeschichte*, S. 352.

3) *Commonitorium ad Augustinum*, Migne P. L. 31, 1211.

de 5e eeuw; het bevat op 145 bladen de volgende niet geheel volledige geschriften. Voorop komt eene verhandeling, gericht aan „beatissimi sacerdotes", waarin de schrijver zich tegen het verwijt van ketterschе leeringen verdedigt, een geschrift, dat hoogstwaarschijnlijk aan bovengenoemde synode van Saragossa is ingeleverd. Het volgende tractaat is aan Paus Damasus gericht en bespreekt het gebeurde na die synode, insgelijks tot zelfverdediging van den schrijver, die van den Paus een concilie omtrent zijne zaak verzoekt. Daarna komt een verhandeling om het lezen van apocryphe geschriften te verdedigen, vervolgens eene *Lectio* voor het begin van de vasten, verder nog eenige homilieën, en ten laatste een *Benedictio super fideles*, die een lofzang is op de almacht en goedheid van God. Van historische beteekenis is, dat in het tweede traktaat tot Paus Damasus gezegd wordt: „*senior omnium nostrum es*", en wel met verwijzing naar den apostel Petrus; ook aan het slot noemt de schrijver den Paus weder: „*omnibus senior et primus*".

De gelukkige ontdekker meent, dat deze werkjes een volledige apologie van Priscillianus bevatten en dat hij door dweepzieke vijanden veroordeeld is. Met recht waarschuwt Hartmann Grisar S. J. in het *Zeitschrift für kath. Theologie* tegen zulk een overhaaste gevolgtrekking. Bij deze secten dient het verschil tusschen de exoterische en esoterische leer wel degelijk in het oog gehouden te worden: volgens den H. Augustinus volgden zij het grondbeginsel: „Jura, perjura, secretum prodere noli", om hun dwaalleeringen te verbergen en zich als katholieken voor te doen 1), en Sulpicius Severus noemt bepaaldelijk Priscillianus een „acer et callidus homo", die „disserendi ac disputandi promptissimus" was. Het zal moeilijk vallen de veroordeeling te Saragossa alsook de bepaalde en onverdachte getuigenissen van de HH. Augustinus, Innocentius I, Leo I, van Orosius en Sulpicius Severus, zoowel omtrent de dwaalleer als omtrent het zedelijk gedrag van Priscillianus, zoo te ontzenuwen, dat wij in hem den „genialen und asketisch ernsten Priscillian" erkennen, die op grond dezer geschriften door Schepsz geteekend wordt.

De aanstaande uitgave zal daarover licht verspreiden en verdient zeker de aandacht der geschiedvorschers.

C.

1) Alzog, *Universalgeschichte*, S. 353.

LETTERLOOVER.

BIJ DE KRIBBE.

Zeg mij, zoet, aanvallig wichtje,
Naar deze eenzaamheid verjaagd,
Schoon ge op 't hemelsch aangezichtje
't Kenmerk van Uw Godheid draagt,

Zeg, waarom uw hemelluister
En der Englen lofgeschal
Ruilen voor het aardsche duister,
Voor dien stillen, armen stal?

Weet Gij niet, hoe 't sterflijk leven
U, des Vaders eeuwgen Zoon,
Hemelvreugd noch eer zal geven,
Maar slechts droefheid, smaad en hoon?

Hoe geen enkel koningsteeken,
Maar slechts armoede U verbeidt;
Zelfs een steen U zal ontbreken,
Waar Gij 't hoofd ter ruste vleit?

Hoe de nijd U boos en listig
Zal belagen, zonder schuld,
Trots de weldaân, die Gij kwistig
Om U heen verspreiden zult?

Weet Gij niet, wat gruwbre onteering
Wat versmading U nog wacht,
Na veel jaren in ontbering,
Moeite en arbeid doorgebracht?

Hoe Ge Uw zoet, onschuldig leven,
Wreed mishandeld en verguisd,
Als een booswicht weer zult geven,
Tusschen moordenaars gekruist?

Ja, Gij weet het, God der tijden,
Wat de toekomst in zich sluit!
Maar geen zee van grensloos lijden
Bluscht uw liefdevlammen uit.

Liefde deed U nederkomen,
Als een zwak en hulploos kind;
Liefde — zal ik 't woord niet schromen? —
Liefde maakte Uw Godheid blind.

Blind voor armôe, smaad en lijden,
Blind voor kruis en folterdood,
Blind om schepslen te bevrijden,
God, wat is Uw liefde groot!

Minnend kindje, ik leg een bede,
Eén slechts, aan Uw voeten neer:
Deel me een enkel vonkje mede
Van Uw liefde, en dan — niets meer.

P. ZWART.

AAN DE NAGEDACHTENIS VAN

MARIA STUART

OP DEN DERDEN EEUWDAG VAN HAAR OVERLIJDEN, 18 FEBRUARI 1887.

Si de hujus Reginae martyrio quaestio institueretur ..... nihil fortasse deerit ex iis quae pro vero martyrio sunt necessaria.

BENED. XIV.

„Zoolang er tranen zijn, zal men ook tranen plengen,
O koninklijke doode, om uwe wreede straf.
Vergeten zal men nooit, u heilige eer te brengen,
En leliebloem en roos te strooien op uw graf."

Zoo zong het voorgeslacht. Van geestdrift opgetogen,
Herhaalden de eeuwen luid dat wondervolle lied,
Op breede gouden wiek ten Hemel opgevlogen.
Wie, op dit eeuwgetij, wie hoort den weêrklank niet?

* * *

In 't schemerdonker uur, op de onafzienbre heide,
Als de avond langzaam daalt in nevel, koud en nat,
Als 't spoor nauw zichtbaar is, dat langs de heuvlen leidde,
En diep in de eenzaamheid geen maanlicht schijnt op 't pad,
Dan daagt, o Koningin, voor mijn verhelderde oogen,

Uw heerlijke gestalte in al haar luister op,
En vraagt herinnering, bewondring, mededoogen,
Maar eerherstel vooral. De laster steeg ten top!

Dan worden levend weêr de dooden, die uw schreden
Omringden met verraad en snoode huichlarij,
Dan worden werklijkheid de dagen van 't verleden,
De donkre heillooze eeuw, de zestiende in de rij,
Die 't kleed van Christus' kerk in duizend flarden rukte.
Haar op den grond sloeg, haar in walglijk slijk vertrad,
Als een boelin háár smaadde, als een slavin verdrukte,
Die schoonheid, vrijheid, eer, zelve uit Gods handen had.
Hoe werdt gij, Heilge Kerk, volschoone, vlekkelooze,
In boeien voortgesleurd, in duldelooze pijn,
Bedolven onder hoon en kwinkslag van den booze,
Die gillende van haat, sprak: 't Moet zoo! 't moet zoo zijn!"

Gedaanten zwerven rond in heilge zuilengangen
Met moker en houweel, afzichtlijk in hun lach,
Die 't al aan splinters slaan, bij liederlijke zangen,
Al wat hun oog daar schoon, al wat 't eerwaardig zag.
Aan 't paapsche monster eerst den ademtocht ontwrongen!
Straks, met ontblooten dolk, in rossen vlammenbrand,
Een vloekwoord in den mond het klooster ingedrongen,
Slaan ze aan de maagden Gods een Godvergeten hand.
En vele duizenden van bloedgetuigen zweven,
Te Deum zingende, de Hemelpoorten in,
En midden onder hen troont schuldeloos van leven
Maria Stuart, hun verheven koningin.

Staat op, o Wittenberg, Worms, Wartburg en Genève,

Gij, Dalecarlië, getrapt door Wasaas voet,
Gij, Munster en den Briel, Parijsche Geneviève
En Londens Tower, rood van koninginnenbloed;
Rijst uit uw graven op, gij Luther en Calvinus,
Gij, Tudor, — brandt u niet het vrouwenmoorders-merk? —
Gij, Carlstadt, Zwinglius, Farel, John Knox, Socinus,
Rijst uit uw graven op: 't is 't kroonen van uw werk.
Wie uwer zal zich hier den lauwer van vergâren?
Staart haar opmerkzaam aan. Hoort naar haar stervenssnik.
Zie 't vloeien van haar bloed. Wie uwer durft verklaren:
„Die deze heldendaad bedacht heeft, dat was ik?"

Ja, dat ontbrak er nog. Na moord en maagdenschennis,
En nachtelijken roof en gruwlen op 't altaar,
En menschenwaan in plaats van Evangeliekennis,
En 't nieuwe Sion van wellustig doodsgevaar,
O, dat ontbrak er nog. Eene eedle rijksvorstinne,
Die straalde in al den gloed van schoonheid, geest en deugd,
Het wonder van Europe, — afgrijslijk spel van minne! —
Te brengen om hare eer, haar kroon, haar levensvreugd,
Te jagen op en af als een vervolgde hinde,
En de arme, wreed geplaagd, onteerd, misvormd, ontdaan,
Te ontrooven nog haar kind, haar éénge, welbeminde,
Om altijd pijnlijker haar in het hart te slaan.
Brak ook 't gemarteld hart, niets kon haar geestkracht breken.
Toen, eindlijk, volgde 't eind. O groote, groote God,
Hoe kan een tong 't bestaan, van 't vloekbedrijf te spreken!
MARIA STUART IS ONTHOOFD OP EEN SCHAVOT.

Omdat ons heilig is uw katholieke glorie,
Omdat ons roemrijk blijft uw lijkgedachtenis,

Omdat geen dubble maat mag hebben de historie,
Eén voor wie tegen Rome, één voor wie vóór Rome is,
Omdat geen lastertaal in 't eind mag zegepralen,
Omdat wat rein is, rein, niet onrein mag genoemd,
Omdat de waarheid blijft, in eeuwigheid blijft stralen, —
Daarom, wees duizendmaal vereerd, bemind, geroemd!
Zoolang er tranen zijn, zal men ook tranen plengen,
O koninklijke doode, om uwe wreede straf.
De nazaat houdt nooit op, u heilige eer te brengen,
En leliebloem en roos te strooien op uw graf.

* * *

Daar staat in de eenzaamheid van afgelegen streken
Een eeuwenoud kasteel, het sombre Fothringay,
Heilloos voor wie 't ooit zag. O konden steenen spreken
Uit dagen van voorheen, wat schreiden ze van wee!
Daar heeft Elisabeth, — ze kent geen mededoogen,
De koningstijgerin, — hare offerbuit bewaard,
Haar prooi bespied met sluwe, afschuwlijk loerende oogen.

Verga, verworplinge, verga uw roem van de aard!

Ten laatste breekt hij aan, de groote dag der dagen.
't Is ochtend. 't Schemert nog. Een nevel dekt 't kasteel.
Er is in de opperzaal een vloering opgeslagen
Van onheilspellend zwart, omhangen met fluweel,
Bereidselen des doods.
Maar een verdieping hooger,
In 't stille voorvertrek, daar rust in 't Sakrament
De God des Levens. O, hoe menigmalen vloog er
Een zucht uit hare ziel, in angst tot Hem gewend!

Heb dank, gij heilge Paus, voor 't voorrecht, nooit vernomen,
Aan haar, de martlares, verleend door uwe macht:
De heilge Gave Gods, kan ook geen priester komen,
Dient zij zichzelve toe, eer zij wordt omgebracht.
O vreugdvol-droevigste van alle plechtigheden,
Door sterflijke oogen niet in uw geheim gestoord,
Bemoediging en troost en heilige gebeden
En zielsverzuchting, — ach, hier zwijgt elk menschenwoord!

Ze is voor den dood bereid, vol geestkracht en bemoedigd,
Al barsten allen uit in snikken en geween.
Maar hoor, het teeken, hoor! Haar afscheid wordt bespoedigd,
Eén oogwenk nog. Zij gaat de trappen naar benêen.
Hoort gij trompetgeschal, dat 't wraakgericht verkondde
En langs de vlakte klonk? Want alles is gereed,
De ruime zaal gevuld met d' adel in het ronde,
Het blok, de scherpe bijl, de beul in 't staatsiekleed.

Helaas, welk menschenhart moet de aanblik niet verteedren!
Maria Stuart treedt voor de allerlaatste maal
In haren rampspoed op. Ze is in haar rijkste kleedren,
In zwart fluweel. Ze spreidt, verschenen in de zaal,
Waar aller oog haar volgt bij 't gaan en langzaam naadren,
Haar aangeboren aart en majesteit ten toon,
Zoo vaak bewonderd in 't paleis van hare vaadren,
Bleek·als een marmerbeeld, maar lieflijk, heerlijk schoon,
Met neêrgeslagen oog, het kruisbeeld in de handen.
Een lange sluier, wit, op 't hoofd haar vastgespeld,
Daalt tot haar voeten af met geborduurde randen.
Zij gaat ter krooning op. Niets, dat haar ziele ontstelt

Bij 't schrikkelijk gezicht, en kalm klimt ze op de treden
En zet zich, — koningin op 't koninklijke feest.

Kwam toen, doorluchte vrouw, een scheemring van 't verleden,
Van 't lang verleden, droef maar troostend, voor uw geest?

Te Parijs! Gewijde zangen
Ruischen langs de bogengangen.
Alle standen, alle rangen
Volgen 't heilig Sakrament.
Koningin van zestien jaren
Volgt ook zij de vrome scharen
Biddend langs de kerkpilaren.
Elk heeft haar gelaat herkend.
En bij 't orgeltoongemengel,
Bij festoen en kransgestrengel
Hoort ze: „Is 't waar, zijt gij geen engel,
Maar een stervelinge als wij?"

En ineens', 't geweld der baren,
Donderend langs 't schip gevaren,
Waar ze op naar de kust blijft staren,
Luistert naar haar melody:
„Frankrijk, Frankrijk, dierbre streken,
Die mijn jonkheid zaagt verbleeken.
Tranen stikken mij in 't spreken;
O mijn Frankrijk, vaar- vaarwel!"
En nog als de sterrenluister
Vonkelt in het nachtlijk duister,
Zit ze op 't dek in zacht gefluister,
Liefelijk als harpenspel.

Later, vele jaren later,
Klinkt het vogelengeschater,
't Beekje in kabbelend geklater
Door in haar gevangenis.
Moê gepijnigd, afgestreden,
Bidt ze in doodsangst haar gebeden
Hem, die voor ons heeft geleden,
Die der droeven trooster is:

„O Heer en mijn God, al mijn hoop is op U.
O dierbare Jesus, verlos mij toch nu.
In ketens geslagen,
In rampspoed en plagen,
Verlang ik naar U.
Met tranen in de oogen,
De kniën gebogen,
Vereer ik,
Bezweer ik,
Verlos mij dan nu!"

Ja, God heeft haar verlost. Weg, droomen van 't verleden!
In Gods onwrikbre kracht, zie, hoe zij triomfeert.
Haar strijd werd glorierijk ten einde toe volstreden,
En juublend is haar ramp in zegepraal verkeerd.
Hoe vaak had ze eertijds niet, als alle stervelingen,
Voor de eeuwigheid gebeefd en 't naadren van dit uur!
De ontzachelijke poorten staan op 't openspringen,
Nu voelt ze sterkte en moed, hoog boven de natuur.
Ja, God heeft haar verlost. Ontstolen zijn haar kroonen,
Voor haar gerechte klacht is gansch de wereld doof,

Maar zij, ze triomfeert om aan heel de aard te toonen,
Te toonen, hoe men sterft voor 't Katholiek geloof.
De minste ontroering niet is zichtbaar op haar wezen,
Nu men het vonnis leest, dat ophaalt van haar schuld.
Niet meer een zwakke vrouw, vol wankelen en vreezen,
Een kruisheldin is zij, van martlaarskracht vervuld,
Als kwam een Engel Gods in 't tenger lichaam neder,
Die van geen siddren weet en elken dood trotseert.

En toch, zij is zoo goed en hart-innemend teeder
En minzaam, door een elk zoo geestdriftvol vereerd!

't Is alles stil, doodstil.
Ze maakt een kruis vóór 't spreken,
En zegt dan: „Met geduld hoorde ik de lezing aan,
Maar rechten over mij heeft niemand in dees streken.
'k Ben vrije koningin, niet Englands onderdaan.
Door listen en geweld heeft men reeds vele jaren
Mijn kroonen mij geroofd, mijn vrijheid en mijn erf,
Maar blijde dank ik God, wijl 'k luide kan verklaren,
Dat ik in 't Roomsch geloof van al mijn vaadren sterf.
Schoon 'k als een offer val van ongerechtigheden,
Ik ben onschuldig. Eens komt de onschuld aan het licht.
En heb ik nu, mijn God, Uw grooten naam beleden,
'k Vergeef van harte ook, wie dit onheil heeft gesticht."

Zoo sprak ze, en hief haar kruis omhoog: „O Gij, met de armen
Aan 't kruishout uitgestrekt, waar onze hoop op is,
Ik bidde, ik smeek het U, wil mijner U ontfermen,
Ontvang in de armen mij, schenk me Uw vergiffenis."

Zoo gaat zij biddend voort. Men hoort den naam er tusschen
Van Schotland, van haar zoon, ook van Elisabeth.
Dan knielt zij vóór het blok, op 't rijk versierde kussen,
En buigt het hoofd. De bijl rijst, blinkende en gewet,
En 't klinkt, nauw hoorbaar nog, maar zonder zucht of klagen:
„In Uwe handen, Heer, beveel ik mijnen geest."
Nog slechts een oogenblik. — De beul heeft toegeslagen.
Geen zucht, geen klacht, geen gil. 't Is 't einde reeds geweest.

Toen zeeg haar hoofd ter aarde, een wreed geknakte lelie.
„'t Moog zóó elk vijand gaan van onze koningin!"
Dus klinkt het. „Zoo ga 't elk, die weêrstreeft 't Evangelie!"
Elk zweeg, bewonderend maar diep ontroerd van zin,
Want meêlij nam de plaats van kerkpartijzucht in.

Een wervelwind, als in de Pinksterdagen
Op forsche wiek het heilig vuur kwam dragen,
Ontsluit in ééns de gouden Hemelpoort.
Volheerlijk vliegt haar ziel dien Hemel binnen,
Dien ze in het bloed haars levens slechts mocht winnen.
De hoogzang golft door de eeuwigheden voort:

„Glorie aan God, den Opperheer der Heeren,
Die 't zwakke kiest, om 't sterke te verneêren.
Hem een nieuw lied, Hem onze gloriepsalm!"

* * *

Als nachtmuziek, in 't stille zomerweder
Van ver gehoord, zoo zacht en naamloos teeder
Ruischt ook op aarde een verre wedergalm:

„Zoolang er tranen zijn, zal men ook tranen plengen,
O koninklijke doode, om uwe wreede straf.
De nazaat houdt nooit op, u heilige eer te brengen,
En leliebloem en roos te strooien op uw graf."

J. A. DE RIJK, Pr.

AANTEEKENINGEN.

OP DEN DERDEN EEUWDAG..... 18 FEBRUARI 1887. — Sommigen mijner lezers zullen zich verwonderen, hier den 18en Februari aangegeven te vinden, terwijl toch bij verscheiden geschiedschrijvers niet de 18e maar de 8e opgegeven wordt. Dit is geene drukfout, maar een verschil in tijdrekening. In 1582, vijf jaar vóór Maria's dood, veranderde Paus Gregorius XIII den kalender, en de Gregoriaansche tijdrekening werd wel reeds in datzelfde jaar door Frankrijk aangenomen, doch niet door de protestantsche landen, en bepaaldelijk niet door Engeland. Dit is de oorzaak van het verschil van tien dagen.

V. 1. „ZOOLANG ER TRANEN ZIJN"..... ZOO ZONG HET VOORGESLACHT. De gedachte, in deze versregels vervat, werd reeds meermalen door mij in herinnering gebracht. Ik vond haar bij den edelhartigen en kundigen Pater Jezuïet Nicolas Causin, gelijk reeds vermeld werd in mijne inleiding tot Vondel's Treurspel *Maria Stuart*. In de zeventiende eeuw stelde hij zijne *Histoire dé l'incomparable Royne Marie Stuart* te boek, en vlocht er dezen volzin in: „Tant qu'il y aura des yeux et des larmes dans ce lieu de misères, on les fera distiller sur ces Royales cendres, et la piété des vivans ne se lassera iamais d'espandre à pleines mains des lys, des oeuillets et des roses sur sa tombe".

V. 16. DE LASTER STEEG TEN TOP. — Een dergenen, die er het meest toe hebben bijgedragen, om de ongelukkige koningin door het groote publiek als eene misdadige te doen beschouwen, is ongetwijfeld Schiller. Zijn wereldberoemd, maar zeer onhistorisch treurspel *Maria Stuart* is door duizenden en duizenden lezers bewonderd, door misschien even vele duizenden toeschouwers op het tooneel toegejuicht. Daarin, en vooral in een der meest aangrijpende tooneelen, stelt de dichter haar zonder omwegen voor als schuldig aan de gruwelen, die haar toegelasterd zijn.

Men meent misschien, dat Schiller overtuigd was van hare schuld, en haar daarom zoo voorstelde. O neen! Over den tijd, die onmiddelijk voorafging aan het verschijnen van zijn treurspel, zegt zijn levensbeschrijver: „In een vriendenkring wilde men toch wat van Maria weten, maar lachend weigerde hij er iets van te zeggen

om den indruk niet te verzwakken; alleen dit bekende hij, dat hij zijne Maria Stuart niet onschuldig gemaakt had, *omdat eene geheel engelreine heldin hem voor het tooneel minder geschikt voorkwam.*" Zoo speelt men met eene heilige nagedachtenis. Maar al zegt een Engelsch schrijver ook, dat de leugen reeds eene reis om de wereld heeft gemaakt, eer de waarheid laarzen heeft aangetrokken, de waarheid is machtig en onbedwingbaar. In de zaak van Maria Stuart is zij vooral sedert het midden dezer eeuw van alle kanten stralend beginnen door te breken, en telkens glansrijker komt Maria's algeheele onschuld aan den dag. Zelfs het allerlaatst over haar verschenen geschrift, van 5 October 1886, van de hand des hoogleeraars van Heidelberg, Karlowa, is eene verdediging: *Maria Stuart's angebliche Briefe an Bothwell.* Heidelberg 1886.

V. 43. PARIJSCHE GENEVIÈVE. — Niet de nieuwe S. Geneviève, het zoogenaamde Pantheon, door Soufflot voor Lodewijk XV gebouwd, maar de oude kerk der abdij S. Geneviève, in het midden der achttiende eeuw een bouwval geworden, en waarvan het terrein heden wordt ingenomen door het Lycée Napoléon, of hoe dit tegenwoordig, onder de Republiek, misschien anders heeten moge.

V. 46. TUDOR. — Hendrik VIII van Engeland, die zijne gemalinnen verstiet en liet onthoofden, de hoofdaanlegger der anglikaansche kerkscheuring.

V. 56. 'T NIEUWE SION, — van Jan van Leiden, den profeet van Munster.

V. 82. FOTHERINGAY, — een kasteel in Northamptonshire, waarheen Maria Stuart overgebracht werd, toen haar dood besloten was. Eenige jaren na haar overlijden heeft haar zoon Jacobus I dit kasteel in de lucht laten springen, en tot den grond toe verwoest. Het verhaal van de laatste oogenblikken der koningin is zoo trouw mogelijk en zonder de minste opsmukking gevolgd naar de berichten van ooggetuigen.

V. 97. HEB DANK, GIJ HEILGE PAUS. — Pius V. „Singularis haec fuit Reverendissimi Papae Pii V. indulgentia, qui ne in sterili ac deserto Haereticorum solo fame periret Ecclesiae filia, potestatem ad sanctissimam Eucharistiam tractandam, quod munus ad solos Dei spectat presbyteros, Mariae Reginae ob raram in fide

constantiam tribuit." GEORGII CONAEI *Vita Mariae Stuartae Scotiae Reginae.*

V. 129. TE PARIJS! — Een voorval uit Maria's jeugd bij hare aanwezigheid in eene processie in de kerk: „It was on the latter occasion that a woman was so dazzled with the beauty and heavenly expression of Mary's countenance and the splendor of her dress, as to fancy her into a celestrial instead of a mortal assistant in the ceremonial; and, flinging herself at the feet of the royal child, exclaimed, „Are you not, indeed, an angel?" MISS AGNES STRICKLAND, *Mary Stuart.*

V. 145. „FRANKRIJK, FRANKRIJK!" — Maria's afscheid van Frankrijk, toen zij na den dood van haar gemaal, koning Frans II, naar Schotland moest vertrekken. Onecht is het dikwijls aangehaalde gedicht:

Adieu, plaisant pays de France,
O ma patrie
La plus chérie, etc.

V. 161. „O HEER EN MIJN GOD!" — Het bekende gebed van Maria Stuart, waarvan deze Hollandsche vertaling door al de bisschoppen van Nederland met aflaten is begunstigd. Ik veroorloof mij, bij deze gelegenheid opmerkzaam te maken op dit gebed, dat reeds lang geleden voor een ter verspreiding geschikten prijs bij de firma Wed. J. R. van Rossum te Utrecht het licht zag, en waarvan dezer dagen eene nieuwe uitgaaf verschijnen zal. De oorspronkelijke Latijnsche tekst luidt aldus:

O Domine Deus, speravi in Te.
O care mi Jesu, nunc libera me.
In dura catena,
In misera poena
Desidero Te.
Languendo,
Gemendo,
Et genu flectendo,
Adoro,
Imploro
Ut liberes me.

BESSARION EN ZIJN TIJD.

(Vervolg en slot van Dl. XC, bldz. 374 vv.)

V.

Na den dood van den moedigen Pius besteeg de kardinaal Petrus Barbo den pauselijken troon. Hij was van aanzienlijk Venetiaansch geslacht, neef van Eugenius IV, en regeerde onder den naam van Paulus II ruim zes jaren. Vóór zijne keuze hadden de kardinalen, op raad van Bessarion, een verdrag onderling aangegaan, waarbij voor het vervolg hun invloed op het bestier niet weinig vermeerderde, maar de pauselijke macht zeer beperkt werd. Welhaast verklaarde echter de nieuwgekozene, dat die bepalingen van het conclave onbestaanbaar waren met zijne waardigheid, en ook van de kardinalen eischte hij eene herroeping in dienzelfden zin. Behalve Carvajal gaven allen toe, ook Bessarion. Paulus II wordt om die daad door velen van woordbreuk beticht, en oppervlakkig beschouwd, was zeker zijne handelwijze niet edel. Maar mocht wel de Paus zich tevreden stellen met de eerste der kardinalen te zijn, gelijk dat vorig verdrag wilde, en stond het hem vrij zijn oppermacht prijs te geven? Van zelf beschouwde hij thans op zijnen zetel

met andere oogen dan vroeger den toestand. En is het nu zoo ergerlijk, dat hij zijne waardigheid beseite en geen schijnpaus wilde zijn, dat hij tusschen afstand van aloude en eerbiedwaardige rechten of vernietiging van een onrechtmatig besluit in zijne keuze niet aarzelde? De vraag zelve is reeds een antwoord. Mogelijk was de wijze, waarop Paulus zijn wensch doordreef, minder goed. Althans een tijdgenoot, de kardinaal van Pavia, verhaalt, dat de grijze Bessarion slechts met weerzin toegaf, en zulks eerst na op dringende, ja heftige wijze daartoe te zijn opgevorderd. Maar overigens was ook die bezorgdheid om de vroegere medebroeders in het kardinalaat te doen terugkomen op het vroeger besluit loffelijke voorzichtigheid. Door dien maatregel verijdelde hij zooveel mogelijk voor de toekomst dergelijke gevaarlijke handelingen. Daarmede evenwel wordt de overeenkomst in het conclave nog geenszins een misdrijf. Zij was een fout, welke in de tijdsomstandigheden hare verontschuldiging vindt. De westersche scheuring had aan den eerbied voor het hoogste gezag veel schade veroorzaakt. Een geest van aanmatiging was komen spreken van eene rechtbank boven den Paus. En die dwaalgeest, die te Bazel zijn triomf had gevierd, ruimde niet zoo spoedig, hoe ook bestreden, het veld. Nog lang bleef hij rondwaren en in meerdere of mindere mate het verstand van velen benevelen. Gemakkelijk dan konden de kardinalen een heilig recht meenen uit te oefenen, en zeker waren hunne bedoelingen zuiver. Daarvoor pleit zonder twijfel, dat de Paus later vrijwillig in vele punten het vernietigd verdrag uitvoerde, wijl het daarin de Kerk ten nutte was.

Nog eene andere beschuldiging moet hier besproken worden. Verschillende geschiedschrijvers noemen Paulus II een vervolger der wetenschap. Zijn eerste aanklager was Platina, een zeer partijdig getuige. Deze behoorde tot de zeventig abbreviatoren, meest letterkundigen, die wegens ambtsmisbruik en simonie door den Paus ontslagen werden en met hun ambt aanzienlijke inkomsten verloren. Daarenboven geraakten velen dier ontslagenen onder verdenking van samenzwering tegen den Paus en van geloofsverzaking. Zij werden daarom een tijdlang gekerkerd, en ook hunne geleerde vereeniging of academie, door Pomponius Laetus gesticht, werd vernietigd. Platina, die bij dit alles de pauselijke gestrengheid niet het minst ondervond, wreekte zich hierover in zijne levensbeschrijving der Pausen. Niettemin blijft Paulus II met eere genoemd. Hij liet prachtige bouwwerken uitvoeren, stichtte musea, steunde de opkomende boekdrukkunst, beschermde de geleerden en zamelde vol ijver voor de wetenschap de oude handschriften in. Zoo b. v. was de eerste uitgave van Dionysius van Halicarnassus aan zijne bemiddeling te danken. Dat genoemde academie werd opgeheven, strekt hem niet ten verwijt. Bij vele leden dier vereeniging was de liefde voor de classieke oudheid in eene heidensche vrijgeesterij ontaard, welke zelfs de ontwijding der catacomben niet vreesde. De Paus haatte niet de wetenschap, maar met scherpen blik erkende hij de goddeloosheid, ook al droeg zij den mantel der geleerdheid, en met krachtige hand bedwong hij haren overmoed.

Men roemt de tweede helft der vijftiende eeuw den ochtend der renaissance, het tijdperk der wedergeboorte

van kunsten en wetenschappen. En zeker dagteekent van dien tijd eene meer ijverige of liever meer algemeene beoefening der classieke studiën. Gesteund door het machtige middel der boekdrukkunst, bereikte de philologische wetenschap sedert de komst der Grieken in Europa eene tot dan toe ongekende hoogte. Maar philologie is niet de voornaamste der menschelijke kennissen, en alleen reeds de naam van St. Thomas Aquinas of van Dante, een enkele blik slechts op de twaalfde en dertiende eeuw, de eeuwen der domkerken en universiteiten, bewijst genoeg, dat wetenschap en kunst toen geenszins den doodslaap sluimerden, dat dus de vijftiende eeuw slechts in beperkten zin haar eeretitel verdient. Ook had de schitterende renaissance hare schaduwzijde, gelijk ons Bessarion zal aantoonen.

De geleerde en godvruchtige kardinaal is van de renaissance in haar edelsten vorm een der edelste vertegenwoordigers. Al kon de strijd tegen den Turk zijn hartewensch en levensdoel genoemd worden, al was alleen reeds zijne verschijning, zijn zwijgen zelfs, een oorlogskreet, daarom verwaarloosde hij toch geen oogenblik de werken des vredes ten dienste der christenheid. Van alle streken ontving hij de geleerden, en was aller beschermer. Zij kregen beschikking over zijne boeken, toegang tot zijne tafel, huisvesting in zijne woning, en zonder pralerij schonk hij hun van zijne rijke inkomsten met de meeste vrijgevigheid. Daarbij wekte zijn eigen voorbeeld tot geestdrift en krachtsinspanning. Niet alleen verzamelde hij meer dan dertig jaren lang de beste en zeldzaamste handschriften van Latijnsche en Grieksche schrijvers, en besteedde hij om zijne liefde voor de weten-

schap te bevredigen zulke vorstelijke sommen, dat zelfs geen Cosmas de Medicis hem overtrof; niet alleen stichtte hij zijne vermaarde bibliotheek, welke nu nog eene der beroemdste is en te Venetië het schoonste gedenkteeken blijft van Bessarion, maar ook ontzag hij geen persoonlijken arbeid om met die schatten der oudheid vooral zijnen geest altoos meer te verrijken en te gelijk anderen in die verworven rijkdommen te doen deelen. Ook te midden van zijne veelvuldige en gewichtige bemoeiingen op staatkundig en kerkelijk terrein, bleef hij onverpoosd de pen hanteeren, en beantwoordde hij in het Latijn of Grieksch allerlei letterkundige, wijsgeerige en theologische vragen van dien tijd. Allen dan ook huldigden zijne veelzijdige kennissen, en door de geleerdste mannen zelfs werd zijn raad en oordeel eerbiedig ingewonnen. Te gelijk met zijne wetenschap moet ook de voorzichtige gematigdheid, welke altoos die wetenschap begeleidde, geprezen worden. En deze verdient te meer onze bewondering, wijl juist de tweede helft der vijftiende eeuw zich kenmerkte door hartstocht en overdrijving. Al haatte hij eene onzijdigheid, welke niet zelden weinig karakter verraadt, altoos wist zijn verstand ook dat te waardeeren, wat zijn hart minder lief had, en was hij, gelijk vroeger te Florence, ook later de man van verzoening. Dit bleek bijzonder in den fellen wijsgeerigen strijd tusschen de volgelingen van Plato en Aristoteles. De eersten noemden Bessarion met recht hunnen hoofdman, want met groote glorie verdedigde hij den ouden wijsgeer tegen allen laster, maar zijne voorliefde verhinderde hem niet de veertien boeken der metaphysica van Aristoteles in het Latijn over te zetten en zoo eene

waardige hulde te brengen aan dien door de middeleeuwen zoo hooggevierden meester.

Ware slechts het voorbeeld van Bessarion door allen gevolgd, hoeveel beter en gezegender zou de renaissance geweest zijn!

Verre van de ernstige wetenschap der vroegere eeuwen gering te schatten, verre van de christelijke waarheid om haren eenvoud te verwaarloozen en in de heidensche oudheid het heil te zoeken, gelijk zulks zooveel humanisten op onbesuisde en ergerlijke wijze toen bestonden, zocht hij steeds alle kennis dienstbaar te maken aan het geloof. Dat heilig geloof bleef hem de wetenschap bij uitnemendheid en het richtsnoer van heel zijn leven. Slechts zeldzaam, een enkele keer, in een brief van rouwbeklag bij den dood van zijn ouden leermeester Gemistus Pletho, wordt door Bessarion aan den tijdgeest een weinig geofferd, en mishagen ons de heidensche vormen, waarin de ideeën van onsterfelijkheid en eeuwig geluk worden voorgesteld. Maar zulks is van geen beteekenis. Wel zeker was hij heel en al christen, in merg en been katholiek, gelijk blijkt uit zijne vele theologische geschriften [1]) en roemrijke daden in den dienst der Kerk, gelijk ook blijkt uit zijn voorbeeldigen levenswandel.

---

1) Van het tijdperk, dat hij te Florence voor de unie arbeidde tot het jaar 1450 scheef hij, altoos tot handhaving van de besluiten der groote kerkvergadering: 1. de verdediging van Veccos; 2. de brief aan Alexis Lascaris; 3. de weerlegging der syllogistische kapittels van Marcus van Ephesus; 4. de weerlegging der syllogismen van Maximus Planuda over de voortkomst van den H. Geest; 5. eene verhandeling over het H. Sacrament en de Consecratie-woorden; 6. eene vertaling

Ook tusschen de muren van zijn paleis en in het gewone verkeer bleef Bessarion dezelfde, gelijk door zijne

---

en omwerking zijner redevoeringen op het concilie; 7. de *Acta Graeca*. Wat het laatste werk betreft, is echter het auteurschap niet volkomen zeker.

Daar een titel slechts weinig zegt, stippen wij omtrent deze werken een en ander aan. Het eerstgenoemde, de verdediging van Veccos tegen Palamas, is een exegetisch geschrift. Veccos, een vroegere patriarch van Constantinopel, had na het concilie van Lyon uit de werken der Grieksche kerkvaders zooveel mogelijk alle teksten verzameld, welke het Latijnsche dogma over de voortkomst van den H. Geest bevestigden. Nadat nu de Griek Gregorius, bijgenaamd Palamas, tegen Veccos had geschreven, verdedigde op zijne beurt Bessarion den ouden Veccos en toonde tegen Palamas, dat de woorden der Grieksche vaders werkelijk de door Veccos aangewezen beteekenis hadden. — De brief aan Alexis Lascaris werd waarschijnlijk kort na het concilie geschreven. Genoemde Alexis, een aanzienlijk waardigheidsbekleeder in den Peloponesus, had aan Bessarion een omstandig verhaal gevraagd van de gebeurtenissen te Florence. Deze voldeed aan dat verzoek en gaf van alles verslag. In het bijzonder schildert zijn brief de houding der Grieken en zijn eigene omnekeer. Met zorg ook wordt de beschuldiging weerlegd van Marcus Eugenicus, als zouden door de Grieksche voorstanders der unie de woorden van den H. Basilius vervalscht zijn, en ten slotte worden nog eens al de bewijzen voor het dogma omtrent de voortkomst van den H. Geest in het kort samengevat. — De weerlegging der syllogistische kapittels van Marcus Eugenicus is het uitvoerigste theologische strijdschrift, wat Bessarion geschreven heeft. Al de lasteringen van Marcus tegen het Latijnsche dogma worden er weerlegd, en de geloofsleer over de H. Drieëenheid is er in alle bijzonderheden en zoo helder mogelijk toegelicht. — Hetzelfde onderwerp wordt in de weerlegging van den monnik Maximus Planuda, maar korter, behandeld.

Genoemde werken werden in het Grieksch geschreven. Maar ook in het Latijn wist hij zich spoedig gemakkelijk uit te drukken, als ware Italië zijn geboortegrond geweest. Behalve de vertaling van zijne vroegere geschriften, als de verdediging van Veccos, den brief aan Lascaris en de redevoeringen te Florence, gaf hij dan ook vóór 1450

huisgenooten en vrienden eenparig erkend wordt. Was het niet moeilijk, naar wij reeds zeiden, tot zijnen disch toegang te krijgen, kwaadsprekers en vleiers bleven onverbiddelijk geweerd. Gedurende den maaltijd werd uit de H. Schrift voorgelezen, en daarna volgde een gemeenschappelijk onderhoud der tafelgenooten, meestal over geestelijke dingen. In zijne kamer zag men hem nooit werkeloos, maar had hij altoos een of ander boek in de hand. Gematigd in spijs en drank, stipt geregeld in zijne leefwijze, immer bezig, bewaarde hij ook zelfs in hoogen ouderdom, ondanks een smartelijke kwaal, zijne krachten, en, trof hem soms eenige ziekte, zijn kalmte van geest en moedige berusting in Gods wil werkten niet weinig mede tot een spoedig herstel. Voor het nauwkeurig beheer zijner huiselijke zaken, voor zijne echt katholieke vroomheid getuigt nog in het bijzonder zijn testament. De kapel van de H. Eugenia in de basiliek der Heilige Apostelen, waar zijn lichaam de opstanding wachten zou, begiftigt hij rijkelijk. Iederen dag moet er het H. Misoffer worden opgedragen, en uit-

---

in het Latijn zijne verhandeling over het H. Sacrament en de Consecratiewoorden. In die verhandeling bewijst hij, dat brood en wijn in het lichaam en bloed des Heeren veranderen door de woorden van Christus en door geene andere woorden of gebeden des priesters.

Ten slotte nog een enkel woord over de *Acta Graeca*. Deze uitvoerige geschiedenis, de belangrijkste oorkonde over het concilie van Florence, werd gewoonlijk aan een ander toegeschreven, of wel Bessarion werd slechts met twijfel als schrijver genoemd. Maar in 1878 meende Henri Vast, een Fransch geleerde, na een nauwkeurig onderzoek, dat Bessarion en geen ander dat groote werk tot stand bracht. De bewijzen, die Vast daartoe gebruikt, zijn zeer aannemelijk. Niettemin blijft tegenspraak mogelijk.

drukkelijk bepaalt hij, op welke dagen dit ter eere van den heiligen Michaël, van den heiligen Joannes den Dooper enz., op welke dagen zulks voor de dooden dient te geschieden. Met groote zorg ook telt hij de kerkelijke gewaden en sieraden op, welke hij aan dezelfde kapel vermaakt. Hare toekomstige verbouwing en versiering wordt tot in de kleinste bijzonderheden omschreven, de plek van zijne graftombe wordt aangewezen en te gelijk het opschrift gegeven, wat in het marmer eenvoudig en duidelijk aan de nakomelingschap zijne rustplaats zal aanwijzen. — Van zijne rijke bibliotheek scheidde hij reeds in 1469. Niettemin bleef Bessarion ook in de drie laatste jaren zijns levens aan zijne liefde voor de boeken getrouw. Zelfs begon hij weer met nieuwen lust eene nieuwe bibliotheek te verzamelen, welke na zijn verscheiden het allerrijkste geschenk aan Venetië nog aanmerkelijk vermeerderde. Bij hetgeen wij hier verhaalden mag wel in herinnering gebracht worden, wat groote weldaden Bessarion ook voortdurend aan de Grieksche vluchtelingen bewees. Hij was als hun aardsche voorzienigheid. Maar genoeg zagen wij reeds, dat hij waarlijk in zijn persoon de beste gaven van geest en hart vereenigde, en dat zijne deugd nog grooter was dan zijn roem. Wij verlaten dan de bijzondere woning van den edelen grijsaard om hem weer in het openbaar leven te volgen tot aan het einde.

Over het geheel verschilde de regeering van Paulus II weinig van die zijner onmiddellijke voorgangers. Slechts luttelen tegenstand vonden de Turken in hun veroveringswerk. Wel ijverde de Paus voor den oorlog, maar met weinig of geen gevolg. Het was reeds veel, dat zijne

pogingen om den vrede in Italië te herstellen en te handhaven niet mislukten. Een enkele maal bleek nog de kracht van het pauselijk woord, toen op Kerstmis 1466 de koning van Boheme, George Podiebrad, van zijn troon vervallen werd verklaard. Reeds onder den vorigen Paus was te Rome een rechtsgeding tegen hem begonnen, maar de plichtvergetene vorst was blijven heulen met de Hussieten, en ten laatste viel het schrikkelijk vonnis, wat hij nog vier jaren overleefde, lang genoeg om het in vervulling te zien gaan. Nog op een andere en blijdere wijze schitterde de luister van het pausschap, toen in 1468 de Duitsche keizer Frederik IV de graven der Apostelen bezocht en den Paus zijne hulde bracht. Het was de laatste maal, dat zulks gebeurde.

Vooral de mogelijkheid van den kruistocht werd toen door de twee hoogste machtbekleeders gewikt en gewogen. Het bleef echter alleen bij besprekingen. Hoewel de laatste veroveringen van den grooten Turk alleszins de vrees wettigden, dat welhaast de Italianen en Duitschers op eigen grond de ongeloovigen zouden zien, verijdelde wederom de erfelijke tweedracht elke krachtige onderneming.

In dien treurigen toestand beproefde Bessarion nog een laatste maal zijne krachten, en richtte hij in drie redevoeringen het woord tot de vorsten van Italië om hen tot eensgezind handelen tegen den dreigenden vijand aan te sporen. Wil men den vrede, zoo roept hij hen toe, dat dan de oorlog beginne. Geen verdrag worde met Mahomed gesloten, met hem is elk verbond slechts een stilstand van wapenen. De felle veroveraar zint

altoos op nieuwe veroveringen en, wordt hij niet aangevallen, dan zal hij zelf aanvaller zijn. En zelfs, al ware de sultan het oorlogen moede, dan nog zal hij nooit het zwaard laten rusten. Want zijn volk is een volk van krijgers, en om zelf rustig te heerschen moet hij het altijd bezig houden met krijg. Mahomed zal om zijn rijk te bewaren dat rijk steeds uitbreiden, hij moet wel om zijn eigendom te behouden bij anderen plunderen. Hoelang dan draalt nog Italië? Stelt het zich tevreden met het laatst te worden verslonden? Waartoe die eeuwige tweedracht? De tyrannie heeft nog somtijds haar nut, de burgeroorlog nooit. In den strijd tusschen broeders is zelfs de overwinning een schandelijke ramp. De Turken vragen in hunne gebeden voor zich zelven de eensgezindheid, voor de Christenen de tweedracht. Zullen hunne wenschen nog langer vervuld worden? De vorsten wedijveren, zoeken elkander te overtreffen, maar dat zij het deden in het werk der verzoening! Ten dienste der groote christenheid moesten zij zich gezamenlijk vaardig maken voor den heiligen strijd. Wie kan zonder tranen denken aan zoovele ongelukkige broeders in het geloof, die door de barbaren onder de hoeven hunner paarden vertrapt of aan het kruis geslagen worden, of op andere wijze in de schrikkelijkste folteringen den dood als eenig redmiddel verwachten? Nog onlangs werden in Eubea, te Negroponte, alle gruwelen herhaald, welke het arme Constantinopel hebben getroffen. Bijkans hoorden wij het gekerm der mishandelde christenen. Waarom nog langer gewacht? Is bij broederlijke samenwerking de gelukkige uitkomst niet zeker? De Turk, het is waar, heeft talrijke troepen in

het veld, en ter zee eene machtige vloot, maar voor het meerendeel zijn de soldaten van Mahomed slecht geoefend en zonder tucht. Veel voortreffelijker zijn de legers der christenen, en zij bezitten onmetelijke rijkdommen. Is het niet beter de schatten aan den oorlog te besteden, dan ze later als oorlogsbelasting aan den buitgierigen verwinnaar te moeten afstaan? God zal de christenen beschermen en hunne vijanden verdelgen, zoo deed Hij ten tijde van koning Ladislaus en bij de schoone overwinning van Belgrado. Zoo zal Hij nog doen, als slechts de christenen het willen en zich vereenigen voor den oorlog.

Deze beknopte inhoud van Bessarion's redevoeringen kan de kracht der welsprekendheid niet weergeven, waarmede de vurige grijsaard hier optrad. Zeker toonde de beroemde redenaar bij deze laatste proeven eene vroeger niet bereikte volmaaktheid in de kunst om de harten te treffen en te vermeesteren, en niet gewaagd is de meening, dat zijne redevoeringen veel bijbrachten tot de Italiaansche unie, welke in 1471 tot stand kwam, en als een lichtstreep was aan den donkeren hemel van Europa. Thans kon de Paus met eenige kans van slagen zijn legaat naar Duitschland zenden om ook daar met de vorsten te onderhandelen over den kruistocht. Kardinaal Piccolomini, vergezeld van Campani, vertrok naar den rijksdag van Regensburg, en bij de beraadslagingen aldaar werden door keizer en vorsten zulke maatregelen genomen en goedgekeurd, dat naar de berekening van enkelen een leger van tweemaal honderd duizend man kon worden bijeengebracht. Ongelukkig bleven ook nu wederom die maatregelen onuitgevoerd. Zij hadden

alleen die verdienste, dat Paulus II met blijde verwachtingen deze wereld verliet: nog tijdens den rijksdag stierf de Paus een plotselingen dood in de kracht zijner jaren.

VI.

In het conclave, wat spoedig voor de pauskeuze vergaderde, was aanstonds de aandacht der kardinalen op Bessarion gericht. Wie had meerdere verdiensten, wie grootere talenten dan hij? Alleen de Fransche partij was hem, zegt men, niet gunstig. Evenwel werd minder door haren invloed dan wel door den wensch van Bessarion zelf zijne verheffing verijdeld. Een ander, Sixtus IV, de vroegere generaal der Franciscaner-orde en sinds 1467 kardinaal, was de uitverkorene. Van denzelfden leeftijd als Bessarion, had hij vroeger in diens paleis langen tijd gewoond en was met hem door de banden van dankbaarheid en vriendschap verbonden. Paus Sixtus bezat uitmuntende eigenschappen en gebruikte ze om met allen ijver de belangen der Kerk te bevorderen. De Turken-oorlog was zijn innige hartewensch, en naar het voorbeeld zijner voorgangers beproefde hij daarom al het mogelijke voor den vrede en de eensgezindheid der christenvorsten. Alleen wordt hem eene overmatige liefde verweten jegens zijne bloedverwanten, die hij met schoone leengoederen en hooge waardigheden begunstigde. Maar wij mogen niet vergeten, dat de staatkunde dier dagen dergelijk nepotisme bevorderde en somtijds noodzakelijk maakte.

Welhaast, nog in hetzelfde jaar zijner verheffing 1471, besloot de nieuwe Paus, op aansporen van Bessarion,

een legaat te zenden naar Frankrijk, welk koninkrijk toen een jammerlijk schouwspel bood van twist en verwarring. Vele leenheeren der kroon en zelfs prinsen van den bloede hadden, sedert Lodewijk XI regeerde, in het geheim of openlijk saamgespannen tegen den koning. De burgerkrijg woedde, en bijkans voortdurend stonden de koninklijke troepen tegenover de legers der machtige hertogen van Bretagne en Bourgondië. Toch hoopte de Paus op betere dagen, en de vurige Bessarion was de man niet om die sprank van hoop te vernietigen, om die goede verwachtingen een hersenschim te noemen. Integendeel, zoo dikwijls er van het krijgshaftige Frankrijk sprake was, glinsterde voor zijnen geest, en altoos met nieuwe betoovering, het ideaal van den kruistocht. En daarom toonde hij zich zelfs volstrekt niet ongeneigd het Fransche legaatschap te aanvaarden, toen Sixtus hem daartoe uitnoodigde. Wel was zijn antwoord niet aanstonds beslissend, zelfs kwam er een oogenblik, dat hij de zware taak wilde weigeren. Want het pijnlijk graveel ondermijnde zijne laatste krachten, en het legaatschap in vreemde landen, hij wist het bij harde ondervinding, vorderde veel, misschien meer zelfs dan een grijsaard van zijne jaren verduren kon. Bovendien was hem de Fransche koning, gelijk het vorig conclave bewezen had, niet genegen. Toen immers kardinaal Balue door Lodewijk wegens hoogverraad in den kerker was geworpen, had Bessarion tegen die schennis van het kerkelijk recht zich krachtig verklaard. Niet zonder reden dan aarzelde hij. Kon zijne zending wel gelukken? Moest zijne opwekking tot den kruistocht, te midden van het oorlogsgedruisch geene dwaas-

heid schijnen? Wenschte wellicht de vorst alleen een legaat, om met diens geestelijke macht de vijanden der Fransche kroon afbreuk te doen?

Maar de sluwe koning, die nu vooral bij de vriendschap van het pauselijke hof groot belang had en door zijne onderhandelaars te Rome omtrent den Griekschen kardinaal beter was ingelicht, wenschte in een minzaam schrijven den weifelenden Bessarion met het legaatschap geluk en verzocht hem zijne afreize te verhaasten. Te gelijk werd weer de mogelijkheid van den kruistocht grooter. Eene Italiaansche vloot van dertig galeien zou welhaast gereed zijn. Wat kracht kon niet ontwikkeld worden, als Frankrijk medestreed! De heldhaftige grijsaard gaf dan toe. Nog eens ging hij den krijg des Heeren prediken en, moest het hem wellicht het leven kosten, hij was bereid, hij ging sterven: kruisvaarder en martelaar.

Bessarion had zijne laatste beschikkingen spoedig gemaakt, al overmeesterde hem de gedachte, dat hij Rome niet meer zou terugzien. Reeds lang was in de kerk der Heilige Apostelen zijn graf gereed. In 1467 had hij zijn testament herzien, en in de kapel van de H. Eugenia zou voortdurend ten eeuwigen dage het H. Misoffer voor de rust zijner ziel worden opgedragen. Het kostbaarste van wat hij bezat, zijne bibliotheek, had hij in 1469, gelijk wij reeds zeiden, aan Venetië afgestaan. Nog reste hem een andere schat, aan welken hij meer nog gehecht was, een reliquiarium van hooge kunstwaarde, maar dat bovenal kostbaar was om de relieken der heiligen, die het bevatte. Het was hem door patriarch Gregorius bij diens sterven in 1459 geschonken.

Vier jaren later, toen Bessarion te Venetië was en in de broederschap der kloosterlingen van Santa Maria della Carità zich deed inschrijven, had hij op zijne beurt aan genoemde broederschap het kleinood toegewezen, maar onder voorwaarde het tot zijnen dood te blijven bezitten. Nu hij echter op het punt stond de onzekere reis te aanvaarden en zijne hooge jaren gedacht, zond hij uit Bologna zijne prinselijke gave naar Venetië. Daar was zij veilig. Hij had ze nog gesierd en verrijkt met een gouden anker en kruis. Het eerste was een *ex voto*, in een gevaarlijken storm eens door hem beloofd, het tweede omsloot een partikel van het H. Kruis en was altoos zijn bisschoppelijk borstsieraad geweest. Hij zond het geschenk, gelijk hij schreef, om aan de goddelijke majesteit der liefde het toe te heiligen, en als een getuigenis van zijne broederlijke genegenheid. Ook vroeg hij, dat het met alle zorg bewaard en aan de geloovigen ter vereering getoond zou worden, wanneer de gelegenheid zulks veroorloofde. Venetië schatte ook dit tweede geschenk van den beminden kardinaal zoo hoog, dat het met openbare praal en in feestelijke processie werd ontvangen.

Reeds den 13den Mei 1472 was Bessarion te Bologna. Van dien dag is zijn brief aan de kloosterlingen te Venetië. Maar hoe gaarne hij ook onverwijld den tocht wenschte voort te zetten, de Fransche brieven van vrijgeleide lieten zich wachten. Koning Lodewijk maakte weinig spoed, want de toestand was plotseling en zeer ten zijnen gunste veranderd. Vreesde hij eerst, dat het huwelijk van zijn broeder, den hertog van Guyenne, met Maria van Bourgondië door pauselijke dispensatie tot

stand zou komen, den 24sten Mei had de dood van den hertog aan die zorg een einde gemaakt. Te gelijk was weer de oorlog begonnen. In het noorden des rijks stonden de legerbenden van Karel den Stoute, maar de wapenen van Bourgondië hadden weinig voorspoed, en ook Karels bondgenoot, den hertog van Bretagne, was de krijgskans niet gunstig. Deze verloor zelfs in den strijd tegen Lodewijk verschillende plaatsen en kon reeds de noodzakelijkheid van een nadeeligen vrede voorzien. In dit oogenblik derhalve was een pauselijk legaat, een man van verzoening, aan het koninklijk hof niet gewenscht en veel minder noodzakelijk. En zoo gebeurde het, dat Bessarion's geduld twee maanden op de proef werd gesteld. Eerst den 15den Augustus kon hij uit Saumur een brief van aankomst aan den koning zenden.

Duidelijk toont dat schrijven den adel zijner ziel. Hij meldt den vorst, dat hij voor het werk der verzoening zich gespoed heeft zonder zijn hoogen leeftijd te sparen. Waren anderen om hunne grootere talenten daartoe beter geschikt, niet meer dan hij konden anderen het herstel van den vrede verlangen. In alles erkent hij zich gaarne overtroffen, alleen niet in liefde voor Kerk en Christenheid. Met bittere droefheid daarom had hij gezien, hoe in het schoone Frankrijk het bloed weer stroomde. Erger nog dan de zware vermoeienis, folterde hem de angst voor meerdere rampen, en bij de majesteit van den Christus bezweert hij den zeer christelijken koning om den strijd toch niet voort te zetten, maar den wapenstilstand met Bretagne, die welhaast eindigen zou, te verlengen. Vurig wenschte hij onmiddellijk zijnen last

en de wenschen des Pausen te vervullen, maar het was voor dit oogenblik ondoenlijk. Daarom snelde zijn zaakgelastigde, de bisschop van Parenzo, vooruit, en hij zou haastig volgen om den koning en vervolgens de hertogen van Bretagne en van Bourgondië te bezoeken. Zooveel in zijne macht was, wilde hij aller welzijn en glorie bevorderen. — In dienzelfden geest schreef de legaat ook aan de twee hertogen.

Maar de twistende partijen begrepen hun welzijn en glorie geheel anders dan Bessarion. Ieder beweerde het recht aan zijnen kant te verdedigen. Koning Lodewijk wilde zelfs niet, dat de pauselijke legaat de vijanden der Fransche kroon zou ontmoeten, en vroeg hem bovendien, dat hij de hertogen met de excommunicatie zou straffen. Bessarion weigerde het laatste, maar schikte zich naar het eerste. Waarschijnlijk bewoog hem ook de volstrekte nuttelooshеid van alle verdere bemoeiingen, om daarin den koning ter wille te zijn. Dat er bij zulk eene stemming der gemoederen geen sprake kon zijn van Bessarion's hartewensch, van den kruistocht, behoeft niet gezegd. Slechts enkele malen zag de legaat den strijdvaardigen Lodewijk en vond hem steeds onverzettelijk. De hertogen kon hij alleen schriftelijk tot vrede aanmanen, daar het onderling mondgesprek onmogelijk was geworden. Hard viel den edelen grijsaard deze teleurstelling. De eenige vrucht van zijn arbeid was de voorbereiding van een pauselijk concordaat met den koning, hetwelk tot heil der Kerk in Frankrijk de begeving der kerkelijke beneficiën regelde. Maar overigens was zijne zending mislukt, en dat griefde hem diep. Verzwakt door de ongemakken der reis, bedroefd en

afgemat door de sluwe staatkunde van Lodewijk XI, keerde hij in het midden van September terug 1).

Bij den overtocht van de Alpen leed het gestel van den grijsaard geweldig, en de koorts verteerde zijne laatste krachten. Te Turijn werd alle vervoermiddel te land ondragelijk, zoodat een vaartuig hem langs de Po over Ferrara naar Ravenna voerde. Daar, in het paleis van Antonio Dandalo, verklaarden de geneesheeren aan Bessarion, dat hunne wetenschap hem niet meer kon baten. Hij liet dus een priester komen en sprak zijne biecht, wat hem bijkans tot een dagelijksche gewoonte geworden was, en zichzelven een ondankbaren zondaar noemend, ontving hij met groote godsvrucht de laatste hulpmiddelen der Kerk. Vervolgens droeg men hem op zijn bevel naar beneden in het binnenhof van het paleis en moesten alle deuren ontsloten worden, opdat een ieder getuige zou kunnen zijn van zijn sterven. En terwijl daar een droeve menigte, sprakeloos van bewon-

1) Brantome verhaalt, dat de Fransche vorst, na een eerste ontmoeting met Bessarion, den Griekschen kardinaal bij den oosterschen baard greep, en te gelijk dezen versregel der grammatica citeerde: „Barbara Graeca genus retinent quod habere solebant". Dit verhaal is niets meer dan eene onaardige anecdote. Geen geloofwaardig schrijver dier dagen weet van die grove beleediging, maar wel zegt de lijkrede op Bessarion, dat de legaat met allen eerbied door den koning ontvangen werd. Overigens was Lodewijk XI, bij al zijne gebreken, toch verstandig genoeg om een pauselijk legaat, en nog wel zulk een beroemd legaat, niet te honen, om den Paus zelven niet in het aangezicht te slaan. Tot zulk een gevaarlijken spot en laaghartige dwaasheid was de voorzichtige Lodewijk, de diplomaat bij uitnemendheid, volstrekt onbekwaam. De fabel van Brantome verdiende eigenlijk niet eens besproken te worden, ware Bessarion niet bij zoovelen alleen gekend als de kardinaal, aan wiens baard Lodewijk XI zich eenmaal vergreep.

dering, den moedigen grijsaard omringde, en de dienaren van den kardinaal, weenend als kinderen, bij zijne sponde neerknielden, bewogen zich nog eens de lippen van Bessarion. Hij vroeg zijn huisgenooten vergiffenis voor alle met woord of daad hun aangedaan ongelijk en gaf hun met troostende woorden zijn laatsten zegen. Dan wendde hij zich naar de omstanders, en stervend de stem nog verheffend, beleed hij in het katholiek geloof, dat der apostelen en vaderen, te sterven. Langzaam, woord voor woord, bad hij de geloofsbelijdenis en wekte daarna allen op om ook te leven en te sterven in dat alleen ware, alleen goede geloof. Toen kwam het einde. Het kruis in de hand, den gekruiste in zijne beeltenis kussend en aanbiddend, stamelde de stervende: „Rechtvaardig zijt Gij, o Heer! en rechtvaardig zijn uwe oordeelen, maar ook Gij zijt goed en barmhartig, en onze zonden zult Gij niet gedenken". En met die bede ging zijne ziel tot den Schepper terug.

Snikken en klachten verstoorden nu de eerbiedige stilte, en alle aanwezigen roemden onder tranen dat heilig verscheiden. De aanzienlijksten der stad kwamen en droegen op hunne schouders den doode naar het bisschoppelijk paleis, waar hij op een praalbed de openbare hulde ontving. Vervolgens werd het ontzielde lichaam naar Rome overgebracht. De Paus zelf woonde de plechtige uitvaart bij in de kerk der Heilige Apostelen en bracht zoo zijnen legaat een hoogst bijzondere hulde. Want alleen aan den zaligen kardinaal Nicolaus Albergati had eens Paus Eugenius IV eenzelfde onderscheiding bewezen. Bessarion was dat eerbewijs waardig, Hij stierf kardinaal-legaat van den Apostolischen Stoel

bisschop van Sabina , aartsbisschop van Nicea, patriarch van Constantinopel, de eerste der kardinalen in jaren en waardigheid, maar ook de eerste in verdiensten en glorie. Zijn lijkredenaar, de bisschop van Fermo, aan wiens verhaal de bijzonderheden van Bessarion's sterven ontleend zijn, kon in tegenwoordigheid van alles, wat de Kerk van Rome edel en groot noemde, zijne rede beginnen met deze woorden: „Niemand overtrof Bessarion in deugd, niemand zelfs mocht met hem vergeleken worden".

Maar wel de treffendste lofprijzing van Bessarion gaf de kardinaal van Pavia in een brief aan Campani. „Mijn broeder", zoo schrijft hij, „gij gaat schreien en klagen: onze dierbare Bessarion is gestorven. Gewis was hij een groot man; uitgebreid was zijne wetenschap, bewonderenswaardig zijne welsprekendheid, ongemeen waren zijne gaven. Nooit verloochende zich zijn ijver voor de algemeene belangen, en zelfs in den hoogen ouderdom en bij eene slechte gezondheid hield deze stand. De Heilige Stoel had geen man, op wien meer te roemen viel en wiens verdiensten grooter waren. Helder was zijn blik, juist zijne uitspraak, rusteloos arbeidde hij, en de traagheid bij anderen wist hij te berispen en te straffen. Bij alle maatregelen werd hij geraadpleegd. Zonder Bessarion werd geen enkele onderneming begonnen noch voltooid. Heel de last der zaken rustte op de schouders van dien eenen man. Wat te zeggen van zijne liefde voor ons, welke niet grooter kon zijn? van zijne goede diensten aan alle menschen? Hij alleen deed meer goed dan alle kardinalen te zamen. Hoe beschrijf ik zijne godsvrucht en vroomheid, zijne mildheid en

grootheid van ziel! Nooit had hij eene lage gedachte, nooit zelfs eene gedachte beneden zijne waardigheid. Betreuren wij zoo groot een verlies, betreuren wij den rampspoed der Kerk, betreuren wij de hulpeloosheid van alle weldenkenden. Wat kon mij smartelijker overkomen?... Wij ongelukkigen verloren eenen vader, die ons zoo liefhad. Aan wien openbaren wij voortaan onze bekommering? Bij wien zoeken wij nu troost in het ongeluk? Wie zal de raadsman zijn, dien wij met vreugde bij onze studiën raadplegen?"

Zoo bleef Bessarion ook in den dood geprezen, en was hij nog voor de besten zijner tijdgenooten een schitterend toonbeeld. Niettemin is zijne gedachtenis spoedig vergaan, en wordt hij maar weinig genoemd. Al was zijn leven rijk in jaren en verdiensten, al wandelde hij een halve eeuw als het ware op de bergen der menschelijke grootheid en in het licht van een schitterend en vlekkeloos leven: spoedig was de herinnering aan zijne roemrijke werken uitgewischt, en alleen zijn naam bleef gekend. Ook voor Bessarion was de glorie slechts een lichtende streep achter het scheepje des levens, een snel verdwijnende lichtstreep op de woelige wereldzee.

Maar niet om de vergankelijke eer heeft hij gewerkt, en Bessarion is niet te beklagen. Het eeuwig loon, wat hij zocht, zal hem, zoo mogen wij hopen, niet zijn geweigerd, en voor de kinderen der strijdende Kerk blijft Bessarion een bemoedigend voorbeeld in zijn edel streven, in zijn rusteloozen arbeid, zelfs in zijne harde teleurstellingen. Met heel zijne ziel zocht hij in de verzoening met Rome het heil voor zijn volk, en dat rampzalig volk, een ander Israël, stiet de reddende hand

terug en werd de prooi der barbaren. — Fel gloeide het strijdvuur in zijn binnenste. Zijn bloed hadde hij gegeven om den erfvijand des geloofs terug te werpen, en altoos meer bedreigde het Turksche zwaard de door tweedracht weerlooze christenheid. — Althans door wetenschap en beschaving zou hij de eer van den Christus bevorderen, en ziet, reeds in zijne dagen ontsierde een dreigende rimpel, een trek van hoogmoed het aanschijn der renaissance. — Verloor Bessarion daarom den moed? Nooit, tot den dood was hij trouw aan zijn driedubbel levensdoel, trouw aan zijn ééne liefde voor de heilige christenheid, en met de wapenen in de vuist, kunnen wij zeggen, is hij als soldaat van Christus gevallen.

En die val was geen val, was geen neerlaag. Voor zich zelven won hij de kroon des levens. En voor de wereld? Hij wist, dat de zaak, die hij diende, niet sterven kon: voor de wereld werkte hij mede in de raadsbesluiten des levens. Hij was zeker, dat het zaad niet altoos onder den grond blijft verborgen en dat zijn arbeid, door anderen weer voortgezet, niet vruchteloos wezen zou. Hij wist, dat slechts eene wijle achter de donkere wolken het zonnelicht wegschuilt en dat, ondanks alle beproevingen, aan de Kerk van Christus de toekomst behoort.

Vier eeuwen lang klept nu des middags het angelusklokje 1) en vraagt het iederen dag de verheffing der christenen, de vernedering hunner vijanden, de overwinning

1) Reeds in het begin der veertiende eeuw werd op last van Paus Joannes XXII des avond bij het kleppen der klok het „Wees gegroet" driemaal gebeden, en zulks geschiedde spoedig algemeen in Frankrijk en Duitschland. Ook uit diezelfde eeuw dagteekent het luiden der bedeklok in den morgen. Conciliën in Frankrijk uit de tweede helft der

der Kerk. Was die bede vergeefsch? De trotsche patriarchen van het schisma werden de huurlingen der Turken, en hun herderstaf, eens den staf van Chrysostomus, ontvingen zij uit de hand van den sultan. De geduchte erfvijand zelf is niet langer de geesel der christenen, hij veranderde in een machteloos riet, en alleen bij de gunst van vreemden regeeren nog de opvolgers van den geweldigen Mahomed. En de wetenschap zonder gezag, de vrije wetenschap, die eindelijk in de zestiende eeuw als een springvloed de dammen en den rotsmuur des geloofs dreigde te breken, hoe werd zij te schande! De geesten verbijsterend, plofte zij van ontkenning in ontkenning, van dwaling in dwaling, en verdervend en vernietigend stort zij voort als een draaiende maalstroom naar den afgrond der wanhoop.

En de Kerk? Majestueuzer dan ooit schittert zij in schoonheid en kracht. Zij streed en leed en zegevierde.

---

veertiende eeuw, en in Duitschland uit de vijftiende eeuw regelden de voorgeschreven gebeden, welke een weinig van de onze verschillen. Zie Freiburger *Kirchenlexikon*, 1882, erster Band, S. 847. Het gebed op den middag werd, zooals wij vroeger reeds zeiden, door Paus Callixtus in gebruik gebracht. In het Freiburger *Kirchenlexikon* zegt Gihr, dat de Paus van de begroeting en aanroeping der H. Maagd geen gewag maakt' Dit is onjuist, gelijk L. Pastor in zijn *Gesch. der Päpste*, erster Band, 1886, opmerkt. Callixtus gelastte het bidden van driemaal het „Onze Vader" en „Wees gegroet". Zie Raynaldus, ad annum 1456, n. 19—24

Wanneer onze gebruikelijke wijze van het Angelus-gebed in de plaats is gekomen, kan niet met zekerheid worden gezegd. Het eerst wordt ons gebedsformulier aangetroffen in het *Officium parvum B. M. V.*, dat in de tweede helft der zestiende eeuw op bevel van Pius V herzien en uitgegeven is. Het Concilie van Praag in 1605 geeft het ook heel en al zooals wij het nu bidden en voegt er bij, dat het reeds lang gebruikelijk is in de Kerk: *ex prisco Ecclesiæ usu.*

Mannen der wetenschap omhingen haar met het spotkleed der dwaasheid, vorsten spanden tegen haar de vierschaar, groote volkeren klapten in de handen bij het vonnis van de ter dood gewezene. Maar alles veranderde en verouderde en verging: zij alleen leeft en regeert en beheerscht.

Droevig was het, wanneer dwalende zonen de hand tegen de heilige moeder verhieven, wanneer geweldenaars allen luister dezer wereld haar ontroofden en met wond op wond de weerlooze overdekten: o! dan sprongen de tranen uit de oogen harer kinderen, maar.... zij alleen bleef het de wereld vervullende schouwspel voor God, voor de engelen en menschen: verlaten werd zij het meest gediend en bemind, beroofd ontving zij de grootste rijkdommen; nooit was zij heerlijker dan in hare smart, nooit sterker dan in hare zwakheid; elke wonde werd haar een blinkend merkteeken der goddelijkheid, en in het graf zonk zij weg om ten derde dage te verrijzen. Zie naar het Oosten! Werd daar niet, erger nog dan bij ons, eens hare uitvaart gehouden? En toch heeft zij er weer hare kerken en kloosters, hare priesters en bisschoppen en patriarchen; en toch telt zij er weer bij duizenden en tien duizenden hare kinderen; en toch viert zij weder bruiloft daar ginds.

Is er een groot verschil tusschen onzen tijd en dien van Bessarion, de Kerk, die hij liefhad en diende, bleef dezelfde, de strijdende, altoos verwinnende Kerk. Nieuwe vijanden kwamen, nieuwe gevaren dreigen, nieuwe zegepralen worden behaald. Gelukkig hij, die met de heldenzonen dier Kerk strijdt en strijdend valt, hem is het loon der helden: de vrede in het hart, de verheffing in eeuwigheid.

Warmond. P. L. DESSENS.

J. H. GUNNING Jr.
EENE STUDIE.

Onder den titel: *Toelichting van zonderlinge meeningen* heeft *De Katholiek* weleer getracht sommige vaderlandsche geleerden terecht te wijzen, waar zij, volgens hare meening, van het rechte pad der waarheid waren afgedwaald. Bij het groote verschil van meening onder de wetenschappelijke mannen onzer dagen, bij de eigenzinnigheid, waarmede ieder zijne meening als de alleen heilbrengende tracht te verkondigen, ware het zeker wel gewenscht deze rubriek altijd open te houden. Men mag thans met recht zeggen: „Zooveel hoofden, zooveel zinnen!"

Het zonderlingste van alles is wel, dat de Katholieke Kerk, die zoo bepaald is in hare leer en leerstellingen en zich ten duidelijkste poogt te onderscheiden van de dwalingen, die zij gedurende de achttien eeuwen van haar bestaan van zich tracht uit te sluiten, door onze vaderlandsche geleerden onder de zonderlingste vormen aan geleerden en ongeleerden wordt voorgesteld.

De afkeer van al wat Roomsch is, van jongs af bij onze Protestantsche landgenooten aangeleerd, zal wellicht niet weinig er toe bijdragen, om die anders zoo heldere geesten te benevelen.

Ja, wat het zonderlingste is, „*gij zijt Roomsch*" of „*dat is Roomsch*" schijnt bij vele het gewichtigste argument, waarmede zij hunnen Protestantschen tegenstander in den onderlingen strijd meenen te kunnen verpletteren of waarmede zij de meening van hunnen tegenstrijder als onberedeneerd of onwetenschappelijk afwijzen 1).

Zoo wordt de Roomsch-Katholieke Kerk telkens betrokken in den strijd, welke het Protestantisme van nature aankleeft (zie *De Katholiek* van 1842) en waaraan zij niet de minste schuld heeft, en wordt onder welken vorm dan ook aan de verachting der Protestanten als in het voorbijgaan prijsgegeven.

Ook Dr. J. H. Gunning Jr. schijnt aan dit euvel mank te gaan. Wij wenschten in deze studie aan te toonen, dat hij in zijnen strijd tegen Dr. Kuyper zich vergist heeft met de Katholieke Kerk in dien strijd te mengen, en door zijne onkunde omtrent de Katholieke Kerk bloot te leggen te kennen geeft, dat hij meer met *woorden* dan met *bewijzen* wil strijdvoeren.

In het geschrift: *Mede-Getuigenis in zake het Kerkelijk incident te Amsterdam door J. H. Gunning Jr.* 1886, bespreekt onze Hooggeleerde het verschil van de zoogenaamde irenische of ethische richting en van die der gereformeerden van Dr. Kuyper.

---

1) Zoo schrijft de liberale heer B. A. van Doorn in zijne *Critiek*, bl. 5: „En spreekt nu de leider der Confessioneelen van de Kerke Christi, dan rijst het vermoeden, dat hij zich geheel op het standpunt der Catholieken plaatst, en allen, die zijne opvatting niet deelen, als buiten de Kerk staande en voor eeuwig verloren beschouwt, hetgeen trouwens niet veel vewondering kan baren, omdat Dr. K. in onverdraagzaamheid en vele andere opzichten zich een geestverwant der Curie betoont".

Beide richtingen willen *kerkherstel.* Met andere woorden: den inwendigen en uitwendig zichtbaren strijd in het Protestantisme zouden zij willen wegnemen en voor de toekomst onmogelijk maken.

Dat dit in het Protestantisme niet mogelijk is, kunnen zij natuurlijk niet begrijpen. Immers zij zoeken eenheid te verkrijgen, waar de natuur niets dan verdeeldheid aanwijst.

Laten wij het kort zeggen, want voor ieder, die oogen heeft om te zien, is het zoo klaar als de dag. De eenheid van het Christendom is de Katholieke Kerk, en het eenigste middel voor de Protestanten, om de eene Christelijke Kerk te herstellen of terug te vinden, is: tot de Katholieke Kerk terug te keeren.

Vandaar de zonderlinge verschijning, dat de strijders, bewust of onbewust, altijd als middel van herstel *iets Katholieks* op den voorgrond stellen. Ook de zich zuiver Protestant wanende Heer Gunning Jr. kan zich daarvan niet vrijpleiten, zooals wij gaan zien.

Volgens de geleerdheid van J. H. Gunning Jr. kan kerkherstel „op tweeërlei wijze geschieden: van binnen naar buiten, of van buiten naar binnen" (bl. 16).

„*Van binnen naar buiten* [de meening van J. H. G.], dat is, door allereerst tot bekeering te roepen, en daartoe tot den Heere Jezus Christus, Hoofd der Kerk, terug te gaan." (ald.)

Mogen wij in dat *teruggaan* tot den Heere, Hoofd der Kerk, wel iets anders zien dan eene opwekking om tot de Katholieke Kerk terug te keeren?

Het is drie eeuwen geleden, dat de Hervormers, zich van de Katholieke Kerk afscheidende, van het „Hoofd

der Kerk" zijn afgegaan. En te vergeefs zoekt men tot nu toe in het Protestantisme dat „Hoofd" terug.

De Modernen, die zich met recht Protestanten noemen, zijn tot volstrekte Christus-verloochening gekomen, lossen het Christendom op in zekeren natuur-godsdienst, verscheuren Bijbel en formulieren van eenigheid, en zijn er verre van verwijderd zelfs het gezag van het Hoofd der Kerk te erkennen.

Terecht zegt J. H. G. Jr. dat men „tot den Heere Jezus Christus, Hoofd der Kerk, moet teruggaan". Maar, eilieve, waar *is* Jesus Christus, het Hoofd der Kerk, bij de Protestanten of bij de Katholieken?

De vraag heeft geen nadere toelichting noodig. Bij de Protestanten zoekt men naar den Christus, bij de Katholieken is Hij het werkelijk levende Hoofd der Kerk.

„De andere weg van kerkherstel is *van buiten naar binnen*. Men zegt: de waarheid, gelijk God haar aan de gemeente heeft geopenbaard, heeft gezag." (ald.)

Zeer zeker. De door God geopenbaarde waarheid heeft gezag en moet op Gods gezag door den mensch of de gemeente geloofd en vastelijk aangenomen worden. Maar wederom, die waarheid, die gezag heeft en aanneming om gezag vordert, wordt, mijns inziens, in de Protestantsche Kerk te vergeefs gezocht. Men wil wel „Gods Woord" laten beslissen en dat gezag aan den Bijbel toeschrijven; maar is die Bijbel niet reeds verscheurd door de Protestantsche godgeleerden, en wordt voor gezag niet een *persoon* gevorderd?

En kan die persoon hier wel iemand anders zijn dan Jesus Christus, de Zoon Gods menschgeworden, het

Hoofd der Kerk, en het door Hem ingestelde persoonlijke gezag? Waar vindt men dat gezag buiten de Katholieke Kerk?

Wil dus het Protestantisme eene Christelijke Kerk, inwendig en uitwendig *één*, dan moet het terug naar de Katholieke Kerk, naar het Hoofd, waarvan het gescheiden is.

Doch de Heer Gunning Jr. ziet in den eersten weg van kerkherstel, den zijnen namelijk, geen Katholicisme, maar wel in den tweeden weg van kerkherstel.

Zijne wijze van kerkherstel schijnt hem het echte Protestantisme. En om zijne tegenpartij in één slag te slaan, wellicht, als hij meent, dood te slaan, zegt hij van den tweeden weg: „Dit is, bij uitnemendheid! het *Roomsche stelsel*". Die tweede weg, gelijk wij zagen, is: „De waarheid, gelijk God haar heeft geopenbaard, heeft gezag". Dankbaar voorzeker mogen wij den Heer Gunning Jr. zijn, dat hij ons Roomschen nog een *stelsel* toekent.

Hiervan echter zijn wij overtuigd, en de geschiedenis van drie eeuwen is daar om die overtuiging te bevestigen, dat, gelijk wij zagen, iedere poging tot herstel der ééne Christelijke Kerk, wil zij niet geheel falen, eindigen moet bij het Roomsche stelsel.

De Heer Gunning Jr. had het hierbij kunnen laten en zeggen, gelijk hij gedaan heeft (bl. 17):

„En deze weg is nu ook die van Dr. K. Natuurlijk niet in het aanhangen van Roomsche denkbeelden omtrent den Paus of Maria enz., maar in het voortgaan van buiten naar binnen" enz.

Wij hadden dan hier onze studie kunnen eindigen met de vraag: wat wel een Roomsch stelsel is zonder

Roomsche denkbeelden? — En of dan de Paus en Maria volgens den Heer Gunning Jr. niet tot het Roomsche stelsel behooren? — En of het een wetenschappelijk man betaamt met uitsluiting van dat *alles* nog zijne tegenpartij toe te voegen: „Dat is bij uitnemendheid het *Roomsche* stelsel"? — Bestaat dan het Roomsche stelsel *alleen* in het voortgaan van buiten naar binnen?

Maar de Heer Gunning Jr. heeft nog duidelijker willen doen uitkomen, hoezeer Dr. K. romaniseert, en daartoe zal hij wijzen op het diepst verschil tusschen Protestantisme en Roomsch-Katholicisme.

Na het voorafgaande zal de goedgunstige lezer wel vermoeden, dat wij hier zonderlinge meeningen te verwachten hebben: meeningen, die wel eenige toelichting van Katholieke zijde vereischen.

Immers iemand, die zich een *Roomsch* stelsel kan verbeelden zonder „Paus of Maria enz.", achten wij geheel onbekwaam, om het diepst verschil tusschen Protestantisme en Roomsch-Katholicisme aan te geven.

Zouden wij niet liever de vraag stellen. Weet de Heer Gunning Jr. wel wat Protestantisme, wat Roomsch-Katholicisme is?

Hij zegt ons:

„Het diepst verschil tusschen protestantisme en roomsch-katholicisme ligt in den grond bij beider opvatting van „waarheid". Voor den protestant is zij, naar de Schrift, *Persoon*, de Persoon des levenden Gods, in Christus geopenbaard en gegeven. Voor den roomsche is zij *Ding*, begrip, idee, leer, voorstelling, instelling, hoe men het dan ook noeme" (bl. 17).

De ouden zeiden: „*Qui bene distinguit, bene docet*", d. i. om goed te leeren moet men goed onderscheiden.

De Heer Gunning Jr. schijnt dit voor zijne wetenschap niet noodig te achten. We dienen dus wel eenige vragen te stellen ter verduidelijking.

Voor den Protestant is *zij*? Is dat *zij* waarheid of opvatting van waarheid? We dienen deze vraag wel te stellen, als wij bl. 25 van *Nog een getuigenis* vergelijken:

„Wij willen de kracht der waarheid zich in vrije, persoonlijke belijdenis zien openbaren, in één woord, niet een belijdenis-kerk, maar een belijdende gemeente."

De belijdende gemeente zal toch zeker wel hare *opvatting van waarheid* belijden of is zij, is de belijdende gemeente, persoonlijke waarheid?

Vervolgens schijnt de Heer Gunning Jr., die het diepst verschil ziet in *Persoon* en *Ding*, *Persoon* en *Ding* voor hetzelfde te houden.

Hij zal het diepst verschil aangeven tusschen Protestantisme en Roomsch-Katholicisme, en zegt dan: „voor den *protestant*" — „voor den *roomsche*", alsof instelling en individu één en hetzelfde waren. Voor het Protestantisme, dat uit losse inviduën zonder band van eenheid bestaat, moge dit kunnen toegegeven worden; maar in de Roomsch-Katholieke Kerk geldt wel de opvatting der Kerk, niet de opvatting van het individu, van den Roomsche. Als wij met Paulus (I Tim. III, 15) „*de Kerk des levenden Gods de zuil en grondvest der waarheid*" noemen, kennen wij deze eigenschap niet aan iederen Roomsche toe.

Verder spreekt de Heer Gunning Jr. van opvatting van „waarheid". Kent hij soms geen onderscheid tusschen waarheid en waarheid? Wij ten minste maken onder-

scheid tusschen bovennatuurlijke en natuurlijke waarheid, en het is voor ons, Katholieken, niet onverschillig te weten, welke waarheid hier door den Heer Gunning Jr. bedoeld wordt.

„In hetgeen wij omtrent God belijden — zegt S. Thomas (*Contra Gent.* I, 3) — is eene tweevoudige wijze der waarheid. Want van God zijn sommige dingen waar, die het geheele vermogen der menschelijke natuur te boven gaan, als dat God is drievuldig en één. Maar er zijn andere dingen, waartoe ook de natuurlijke rede komen kan, zooals dat God is, dat Hij één is en dergelijke, welke ook de wijsgeeren door bewijsvoering van God hebben bewezen, geleid door het licht der natuurlijke rede."

Zoo onderscheiden we tusschen redelijke en geloofswaarheden zonder daarom de ééne waarheid te verdeelen.

Om bepaald te kunnen spreken, zullen we dus veronderstellen, dat de Heer G. door waarheid hier bedoelt: *Christelijke waarheid*, d. i. zooals zij ons door Gods openbaring in Christus is medegedeeld, en niet zooals zij door het licht der natuurlijke rede te onzer kennis komt.

Eindelijk mogen wij wel aanmerken, dat het diepst verschil tusschen Protestantisme en Roomsch-Katholicisme al zeer willekeurig, d. i. subjectief zonder eenigen grond, door den Heer Gunning Jr. wordt opgegeven. Doch wien is het onbekend, dat een Protestant zoo subjectief is, dat hij meent de waarheid voort te brengen of liever meent de waarheid zelve te zijn; terwijl de Roomsche overtuigd is, dat hij de waarheid ontvangt,

aanneemt, en dat zij van buiten af tot hem komt. Wellicht kan deze onderscheiding ons verklaren, waarom de Heer G. ons van waarheid als *Persoon* en *Ding* spreekt.

Doch zien wij dat diepst verschil wat van naderbij:

„Voor den protestant is zij [waarheid of opvatting van waarheid?] naar de Schrift *Persoon*..... voor den roomsche is zij *Ding*, begrip, idee, leer, voorstelling, instelling, hoe men het ook noeme."

Tot den Protestant zal dan de waarheid komen als *Persoon*, tot den Roomsche als *Ding?* Zoo ten minste meenen wij den Heer G. te moeten verstaan Hij schrijft bl. 18:

„Naar de H. Schrift toch is „waarheid" niet het voortbrengsel van onzen geest, maar het hoogste leven, God zelf..... De waarheid is slechts God zelf, in Christus geopenbaard en gegeven. Zoo komen wij van Christus tot de uitgewerkte belijdenis of den Bijbel, zonder te ontkennen" enz.

De waarheid komt dus in *Persoon* tot den Protestant: zij leert hem, geleidt hem in de waarheid. Hoe weet de Heer Gunning Jr. dat? *Naar de H. Schrift.* Dus niet een *Persoon*, maar *de H. Schrift* heeft hem die waarheid geleerd? Wat is de H. Schrift anders dan een *Ding?* Zouden we dan niet beter zeggen: voor den Protestant is waarheid een *Ding*, een boek, een geschrift.

Het is zeker duidelijk, wat een Protestant wil, verlangt, wenscht. Hij wil onmiddellijk van *God* leeren, onmiddellijk één zijn met Christus en met de waarheid, niet waar Heer Gunning?

Maar zoo deelt zich de waarheid niet aan ons mede. Ja, de waarheid is als goddelijk Persoon, vereenigd met

de menschelijke natuur, op aarde verschenen. Het Woord is vleesch geworden, om *door bemiddeling der menschelijke natuur* tot den mensch te spreken en hem de volle waarheid mede te deelen. „*Ik ben de weg, de waarheid en het leven*", zeide Christus, „*die mij volgt, wandelt niet in duisternis*".

Hij, de Christus, spreekt ook tot ons. Maar hoe? In eigen persoon? Daalt Hij telkens neder uit den hemel, waar Hij den hoogsten troon heeft ingenomen? Hoe duurt die bemiddeling der menschelijke natuur voort?

Hij zendt ons Zijne gezanten, Zijne plaatsvervangers, Zijne stedehouders, of hoe gij ze wilt noemen. „*Wij bedienen een gezantschap voor Christus, alsof God door ons vermaande*", zegt Paulus (II Cor. V, 20). Maar een gezant, zegt gij, dient gezonden te worden: „*hoe zullen zij verkondigen, indien zij niet gezonden worden?*" Welnu, de Katholieke Kerk zal, indien het noodig is, u hare zending door Christus bewijzen. Zij zal u zeggen: mijne leer is niet de mijne, maar van Dengene, die mij gezonden heeft, het is de leer van Christus, en de middelen, waardoor zij wordt medegedeeld, zijn door Christus zelven ingesteld; het gezag, waarmede ik bestuur, heb ik van Hem ontvangen; ik ben slechts Zijn vertegenwoordigster en daarom, die mij hoort, hoort Hem. Indien iets op den *Persoon* van Christus rust, dan is het de Katholieke Kerk.

De Protestant, meenende onmiddellijk met God te verkeeren, bedriegt zich steeds en zoekt te vergeefs den Persoon te naderen, den Persoon des levenden Gods, gelijk de Heer Gunning zegt. „*Niemand komt tot den*

Vader dan door Mij", zeide Christus (Joan. XIV, 6), en niemand kan tot Christus komen dan door de Kerk van Christus.

„Zoo komen wij van Christus tot de uitgewerkte belijdenis of den Bijbel", zegt de Heer Gunning Jr. (bl. 18). Maar hoe komt hij tot Christus? Door de H. Schrift.

Is die H. Schrift, die uitgewerkte belijdenis of de Bijbel, het werk van Christus, van den Persoon des levenden Gods, de in Christus gegeven openbaring, of is zij dit niet?

Is zij dit niet. Dan kunnen wij begrijpen, waarom de Heer G. Jr. geen waarde hecht noch aan Bijbel, noch aan belijdenis, maar alleen aan persoonlijke ingeving Gods.

Is zij het wel. Waarom haar dan niet als gezaghebbend erkend, en als waarheid aangenomen wat door de persoonlijke Waarheid wordt uitgesproken?

Of is de Heer Gunning Jr. wellicht, als zoovelen in onze dagen, bewust of onbewust door het pantheïstische stelsel beneveld? Is hem de belijdenis van Christus iets, wat zich naar de omstandigheden regelt en gestadig verandert, omdat de persoonlijke waarheid zich niet volmaakt in het menschelijke woord kan uitdrukken? Het *ik*, dat tot zijn voortbrengsel zegt: *niet ik*, en zoo tot bewustzijn van zich zelven tracht te komen, hopende de vervulling te vinden in een onzekere toekomst?

Er moge, volgens het Protestantsch beginsel, inconsequentie zijn in de opvatting van Dr. Kuyper, hij toont ten minste gezond verstand te bezitten, en *werkelijkheid* te zoeken, waar Dr. Gunning Jr. zich met *nevelbeelden* verblijdt.

Eindigen wij onze studie met de opmerking, dat de Katholieke Kerk altijd geleerd heeft, dat de Christelijke waarheid ons door een goddelijk *Persoon* is medegedeeld, dat die goddelijke Persoon, mensch geworden, de waarheid is en voortdurend door zijne instelling, de leerende Kerk, de waarheid met onfeilbaarheid mededeelt.

Pilatus vroeg Jesus: „Quid est veritas?" en zonder het antwoord af te wachten ging hij weg. In die vraag is het antwoord vervat. Met omzetting der letters is reeds voorlang door Katholieken geantwoord: Est vir qui ades".

C. L. R.

BOEKBEOORDEELING.

DE HISTORISCHE WAARDE VAN HET BOEK JUDITH.

De veritate historica libri Judith aliisque SS. Scripturarum locis specimen criticum exegeticum Dominici Palmieri e societate Jesu Phil. et Theol. Doctoris et SS. Scripturarum Lectoris, Galopiae, 1886, Typographia M. Alberts et filiorum.

Untersuchung der geschichtlichen und der kanonischen Geltung des Buches Judith von Dr. B. Neteler. Munster, Theissingsche Buchhandlung, 1886.

De ongeloovige „wetenschap" gevoelt nooit grooter ergernis dan wanneer zij bemerkt, dat de paden der rede en der geschiedenis, waarop zij zegt zich te bevinden, leiden naar de Kerk en de goddelijke Openbaring. Menig oogenblik van ontgoochelde illusie heeft zij reeds moeten beleven, en de negentiende eeuw, waarvan zij zich zooveel heil beloofde, heeft met haar licht geen enkele waarheid zoo scherp afgeteekend als het woord van den leeraar der heidenen: de Kerk is *de pilaar en de grondvest der waarheid* (I Tim. III, 15). Hetzij men de natuur in hare geheimste werkingen nagaat en bespiedt; hetzij men de oude perkamenten der Vaders doorzoekt en reeds verloren oorkonden terugvindt; hetzij men de oudste codices van den Bijbel opspoort en vergelijkt; hetzij men wroet in den bodem van het onderaardsche Rome en in de ruïnen van 't verwoeste Jerusalem; hetzij men de mummiën der oude Egyptenaren, de bouwwerken en de graven hunner koningen en de hiëroglyphen hunner priesters met koortsachtige nieuwsgierigheid van alle kanten bestudeert en nacijfert, teneinde te kunnen zeggen, dat er vóór Adam en Eva reeds menschen zijn geweest in Egypte; hetzij men in de bouwvallen van Ninive

èn Babylon de paleizen der Assyrische en Babylonische koningen doorvorscht en hunne vóór 2500 jaren op steen geschreven annalen ontcijfert, ten einde tegenspraak te ontdekken tusschen de profeten en priesters van den God van Israel en de beitelaars der koningen van Assur — niets wil er opdoemen tot werkelijke schraging van de loshangende hypothesen des ongeloofs, elke nieuwe vondst strekt daarentegen bij degelijk onderzoek tot verduidelijking of tot bevestiging van de waarheid der Kerk en der H. Schrift.

Geen wonder dat de mannen van 't ongeloof zich des te steviger vastklampen aan de stroohalmen, die hier of daar blijven staan als bedriegelijke steunsels der rationalistische luchtsystemen, en dat zij uitbundige zegekreten aanheffen, wanneer het een of ander onderdeel van den Bijbel niet aanstonds in overeenstemming schijnt te zijn met de gevonden oorkonden der oude geschiedenis.

Eene eerste plaats onder de bijbelsche geschriften, waartegen van verschillende kanten moeilijkheden worden gemaakt, neemt wel het boek Judith in. Voor het verhaal, in dit boek vervat, kan volgens rationalistische uitleggers geene plaats in de geschiedenis worden aangewezen. En onder de onzen is er zelfs een enkele gevonden, die de moeilijkheden voor zóó groot aanzag, dat hij, met vasthouding der canonische waarde van het boek, het verhaal alleen voor eene profetie van de eindoverwinning der Kerk meende te kunnen houden 1).

Arme Judith! gij, tot nog toe gevierd als de roem van Jerusalem, als de vreugd van Israel en de eere van Gods volk, gebannen zijt gij uit de geschiedenis van uw geslacht. Daar is geen plaats voor u in de schalmen der historie, geen Holophernes hebt gij ooit verwonnen, nooit heeft hij uw vaderland betreden. De zegekrans die uw hoofd omgeeft, de parelen van deugd die u smukken, de glans der kuischheid die u omkleedt, de cithers en harpen van Israels jongelingen en jonkvrouwen, welke trilden van uw lof, en de tonen zelve van uw zegelied, dat zij duizendvoudig herhalen — 't zijn niets dan praalvertooningen, die niet u tot roem verstrekken, maar den schrijver van uw boek! Arm en uitgeschud staat gij voor de vierschaar der negentiende eeuw, ontdaan van al uwen tooi. Gij zijt een romanheldin! De gloriekrans werd van uw hoofd

---

1) Dr. Anton Scholz, in zijn werkje: *Das Buch Judith — eine Prophetie*, Würzburg, 1885.

genomen en drukt den schedel van een fabeldichter! Dat was het werk der negentiende eeuw.

Ik wil het niet verhelen, in mijn hart gevoel ik medelijden met Judith. En is het wonder, dat de vraag bij mij oprijst: zou de roof, dien men aan haar pleegt, wel rechtvaardig zijn? Inderdaad eene vraag, die wel gesteld mag worden. Rechtvaardigheid is de eerste eisch, waaraan de geschiedkundige wetenschap heeft te voldoen: rechtvaardigheid en waarheid gaan hand aan hand. En is het rechtvaardig, een boek, dat alle kenmerken der historische beschrijving draagt en tot nu toe als historisch boek gegolden heeft, uit het boekenvak der geschiedenis te verplaatsen naar het vak der romans of der profetieën — enkel om reden dat andere geschiedkundige oorkonden den inhoud er van niet vermelden of bevestigen? Vooral wanneer de oorkonden van het desbetreffende tijdperk niet volledig zijn, is een absolute uitspraak in historische vraagstukken niet alleen voorbarig, maar ook onrechtvaardig tegenover feiten of personen, die men aldus gevaar loopt uit de wereldgeschiedenis te verstooten. Door zulk een methode van geschiedvorsching, welke de ongeloovige wetenschap overal te baat neemt, waar zij in aanraking komt met de Kerk of met de H. Schrift, wordt de geschiedenis blijkbaar niet *geleerd* maar *gemaakt*.

Het doet ons goed, dat er mannen opstaan, die met het zwaard der gerechtigheid in de hand de heldin van Israel, die in het Oude Testament zulk een schoone historische type is, gaan beschermen tegen hare beroovers, en pal staan voor het goed recht, dat de geschiedenis heeft op den inhoud van een der schoonste boeken van den Bijbel.

Bijna gelijktijdig zijn er onlangs twee werkjes, aan het hoofd van dit artikel vermeld, in het licht gekomen, die de historische waarheid van het boek Judith ten volle handhaven en die, hoezeer in de tijdsbepaling van Judith's heldendaad van elkaar afwijkend, toch bewijzen, dat er voor Judith nog voldoende plaats is in de geschiedenis. Het eerste is geschreven door den geleerden Italiaanschen pater Jesuïet Dominicus Palmieri, professor te Maastricht. Het andere is van de hand van Dr. B. Neteler, wiens werkjes op dit gebied de blijken dragen van grondige en zelfstandige studie.

P. Palmieri plaatst de geschiedenis van Judith vóór de Babylonische gevangenschap, onder de regeering van den Assyrischen koning Assurbanipal; Dr. Neteler wijst voor haar een tijdstip kort na de wegvoering der Joden naar Babylon aan, onder de regee-

ring van Nabuchodonosor, koning van Babylon. Wekt ook geen van beide werkjes bij den lezer een gevoel van volle overtuiging op, zij verspreiden toch beide veel licht over het boek Judith, en hun verschijning heeft een dubbel nut. Vooreerst dit, dat de historische mogelijkheid der geschiedenis van Judith, hetzij vóór hetzij nà de Babylonische gevangenschap, niet ontkend kan worden. Ten andere zijn de tijdstippen, waarop het heldenfeit van Judith *kan* hebben plaats gehad, door de twee geleerde werkjes zoo scherp bepaald en afgebakend, dat wij voortaan niet meer naar andere *mogelijke* tijdstippen behoeven te zoeken, en alleen de vraag blijft bestaan, of het gevoelen van Palmieri dan wel dat van Neteler de waarheid treft.

Zoo lang er geen andere oorkonden ontdekt worden kan deze vraag niet met zekerheid worden opgelost. Het kan dan mijne bedoeling ook niet zijn tusschen de hypothesen der beide geleerde mannen, voor wier wetenschap ik diepen eerbied heb, eenig beslissend oordeel te vellen. Ik wilde in dit artikel alleen trachten een kort verslag te geven van de bestaande gegevens, om zoodoende voor den lezer de Judith-quaestie in een helder daglicht te stellen, en dan in een volgende bijdrage de hypothesen van P. Palmieri en Dr. Neteler, niet zoozeer op critische als wel op beschrijvende wijze, in 't bijzonder te behandelen.

Het boek Judith is, naar zijn inhoud en naar zijne wijze van beschrijving te oordeelen, klaarblijkelijk een historisch boek, en het is, gelijk Palmieri zegt, duidelijk „dat de schrijver de overtuiging heeft van eene geschiedenis te schrijven en niet een verzinsel van zijne verbeelding". Wij laten hier de korte en krachtige bewijsvoering van Palmieri vrij vertaald volgen.

„Het *eerste* kenmerk van het historische karakter van het boek Judith is de geslachtslijst van Judith (VIII, 1 vv.); eene geslachtslijst echter bij een gefingeerd persoon is niet alleen overbodig, maar zelfs belachelijk. Want kan men ook in eene fabel personen verdichten en hun bepaalde namen geven om hen aan de lezers voor te stellen en over hen te kunnen spreken, waarom zou men hunne voorouders opsommen, die zij niet alleen niet gehad hebben, maar die ook aan de fabel niets afdoen, daar zij niet handelend worden opgevoerd? Het *tweede* kenmerk is de vermelding van een feestdag, die nog tijdens het leven van den schrijver gevierd werd ter gedachtenis aan Judith (XVI, 31). Dit wordt wel is waar in den Griekschen en den Syrischen tekst niet vermeld; maar

Hiëronymus, die anders meerdere bijzonderheden heeft afgekort, zal dit zeker niet als eigen verzinsel hebben bijgevoegd; hij heeft dit derhalve in den Chaldeeuwschen tekst gevonden. Hieruit kan men veeleer besluiten, dat de Grieksche tekst jonger is dan de Chaldeeuwsche, en dat de Grieksche vertaler schreef op een tijdstip, waarop de plechtige feestviering in onbruik was geraakt, werd zoodoende de vermelding daarvan in het Grieksch weggelaten. Nu zou men, indien het verhaal geen waarheid was, terwijl toch deze opgave van een gedenkfeest in het boek aanwezig is, niet alleen een verzinsel hebben, maar eene leugen, en wel een zeer dwaze.... Want de schrijver wil toch, dat de zaak door allen geloofd en aangenomen worde, daar hij het bestaan van een feestdag vermeldt, die, zooals hij zegt, tot op den dag waarop hij schreef gevierd werd door allen, en juist wegens deze vermelding zou hij door allen voor een leugenaar worden aangezien, daar niemand van dezen feestdag eenige kennis droeg. Het *derde* kenmerk is de opgave van het jaar, waarin de oorlog tegen de Mediërs gevoerd werd, en van dat, waarin de expeditie van Holophernes werd op touw gezet (I, 5 en II, 1); verder de opgave van den tijd, dien Judith na hare daad nog heeft geleefd, en de vermelding van den vrede, dien het volk na die daad gedurende vele jaren genoten heeft (XVI, 30); eindelijk de opmerking, dat de nakomelingen van Achior nog bij de Joden bestonden, toen het boek geschreven werd (XIV, 6); van den éénen kant toch zijn deze bemerkingen zonder nut voor een verzinsel, en van den anderen kant wordt daardoor het verhaal aan een bepaalden historischen tijd vastgeknoopt, d. i. het wordt als eene ware geschiedenis aan de lezers overgeleverd. Het *vierde* kenmerk bestaat in zooveel namen van personen en plaatsen, die door het gansche boek voorkomen, als men slechts in ware verhalen kan verwachten.... Tenzij wij derhalve veronderstellen, dat de schrijver opzettelijk klaarblijkelijke onwaarheden, op bedriegelijke wijze, als waarheid heeft verkondigd, moeten wij aannemen, dat hij werkelijk gemeend heeft eene ware geschiedenis te schrijven. En hieruit volgt, dat hij haar òf uit geschreven oorkonden òf uit de overlevering heeft geput."

Het boek Judith behoort derhalve ook als een historisch boek te worden verklaard, in overeenstemming zoowel met de opvatting der Vaders en der exegeten als met den zin der Kerk. Betreffende de profetische opvatting van het boek, zegt Neteler terecht: „Die

Umdeutung einer vermeintlich unwahren Geschichte in eine Profetie ist eine höchst bedenkliche Stütze für die kanonische Geltung des Buches Judith".

De grootste moeilijkheid bij de verklaring van het boek Judith bestaat in de aanwijzing van den tijd, waarin de gebeurtenis moet hebben plaats gehad. Het boek zelf levert vier hoofdgegevens voor eene mogelijke tijdsbepaling:

1°. De heldendaad van Judith heeft plaats gehad onder een Nabuchodonosor, die koning was van Ninive, en wel nadat deze eenen koning van Medië, die Arphaxad genoemd wordt, had verslagen en, volgens den Griekschen tekst, de hoofdstad van Medië, Ecbatana, had ingenomen. 2°. Toen Holophernes, een jaar na de nederlaag van Arphaxad, de opdracht tot zijnen veldtocht ontving, liep volgens den Latijnschen tekst der Vulgata het 13de, volgens den Griekschen tekst der Septuaginta het 18de jaar van genoemden koning Nabuchodonosor. 3°. Tijdens dezen veldtocht stond er te Jerusalem een priester, genaamd Joakim of Eliakim, aan het hoofd, ter zijde gestaan door eene gerusia, vergadering van ouderlingen (senaat); van eenen koning wordt niet gesproken. 4°. Na het heldenfeit van Judith werd de rust en vrede in Israel langen tijd, gedurende het leven en nog na den dood van Judith, niet gestoord, terwijl Judith den leeftijd van 105 jaren bereikt heeft.

Volgens Herodotus, op dit punt, naar het schijnt, den meest geloofwaardigen geschiedschrijver, zijn er slechts vier eigenlijke koningen van Medië geweest, namelijk Deioces, Phraortes, Cyaxares en Astyages, welke respectievelijk 53, 22, 40 en 35 jaren geregeerd hebben. Astyages werd volgens ontdekte Assyrische inschriften door Cyrus gevangen genomen in het jaar 550 vóór Christus, zoodat hij begonnen is te regeeren omstreeks het jaar 585; het begin der regeering van Cyaxares is dan omstreeks 625, van Phraortes 647, van Deioces 700. Wanneer de opgaven van Herodotus op waarheid berusten, dan moet een dezer vier koningen de Arphaxad van het boek Judith zijn. Zoeken wij nu bij Herodotus naar punten van overeenkomst tusschen deze koningen en Arphaxad, dan vinden wij dat Phraortes het Medische rijk heeft trachten uit te breiden, verschillenden volken van Azië den oorlog heeft aangedaan, en ten laatste een voor hem noodlottigen aanval heeft gewaagd op de eens machtige, doch toen verzwakte en van bondgenooten verstoken Assyriërs. „Tegen deze opge

trokken — zegt Herodotus — kwam Phraortes zelf om en zijn machtig leger mede" (I, 102).

Deze nederlaag van eenen koning van Medië in een oorlog met de Assyriërs is het punt van aanknooping, dat men meent gevonden te hebben tusschen de oorkonden der ongewijde geschiedenis en het boek Judith. Deze meening wordt versterkt door eene omstandigheid, die èn door Herodotus èn door het boek Judith gelijkelijk vermeld wordt; het is deze, dat de Assyriërs in den oorlog tegen Medië door hunne bondgenooten waren in den steek gelaten, en met recht kan op deze overeenkomst een zeker gewicht worden gelegd.

Ten onrechte wordt door sommigen niet Phraortes maar Deioces voor den Arphaxad van het boek Judith gehouden. Zij beroepen zich op het verhaal van dit boek aangaande den bouw van Ecbatana, die volgens Herodotus door Deioces is ten uitvoer gebracht. De Latijnsche tekst van het boek Judith verhaalt van Arphaxad, dat hij eene stad heeft gebouwd met name Ecbatana, en beschrijft verder den bouw der muren en torens. De Grieksche tekst echter verhaalt dat Arphaxad *bij* of *aan* (ἐπι) Ecbatana ringmuren en torens heeft opgericht en spreekt geenszins van den bouw der stad zelve. Trouwens de Latijnsche woorden: *„ipse aedificavit civitatem potentissimam" — hij bouwde eene zeer machtige stad* — kunnen ook vertaald worden: *hij bouwde de stad zeer sterk* d. i. hij maakte haar door bouwwerken zeer sterk, en de volgende uitdrukking: *„quam appellavit Ecbatanis"* kan volgens het Hebreeuwsche en Chaldeeuwsche taaleigen even goed beteekenen: *die men Ecbatana noemt* als: *die hij Ecbatana noemde.* Zoodoende is er volstrekt geen strijdigheid tusschen Herodotus en de hypothese, dat Phraortes dezelfde zou zijn als Arphaxad. Phraortes kan de stad, die door Deioces gebouwd was, zeer goed versterkt hebben, en dit is zelfs waarschijnlijk. Overigens getuigt Herodotus van Deioces, dat hij zich tevreden gesteld heeft met zijn rijk inwendig te bevestigen en geen oorlogen met andere volkeren gevoerd heeft. Zijne beschrijving van Phraortes begint met de woorden: „Hij was niet tevreden met de regeering over de Mediërs alleen, maar trok op tegen de Perzen" (I, 102), en van het boek Judith luidt de aanhef: „Arphaxad, koning der Mediërs, had vele volkeren onder zijne heerschappij gebracht". Voor de hypothese, dat Arphaxad Deioces zou zijn, bestaat derhalve geen grond. Veeleer wordt door vergelijking van den Arphaxad van het boek Judith

met Phraortes van Herodotus de veronderstelde identiciteit dezer twee laatsten bevestigd.

Nochtans spreken ook verschillende omstandigheden tegen deze laatste hypothese. De naam Arphaxad schijnt niet overeen te komen met den naam Phraortes, en de naam Nabuchodonosor verschilt geheel en al met den naam van den toenmaligen koning der Assyriërs Assurbanipal. — Ook de omstandigheden van den oorlog tusschen Medië en Assyrië schijnen te verschillen. Bij Herodotus is Phraortes de aanvaller, in het boek Judith schijnt het Nabuchodonosor te zijn. Volgens het boek Judith (Grieksch) neemt Nabuchodonosor de steden van Medië en de hoofdstad Ecbatana zelve in, en eerst daarna wordt de voor Arphaxad doodelijke veldslag verhaald; bij Herodotus is van eene inneming van Ecbatana of andere steden geen spraak, hetzij vóór hetzij nà de nederlaag van Phraortes. — Evenmin komt het regeeringsjaar van Assurbanipal, waarin hij, volgens Herodotus gerekend, Phraortes moet verslagen hebben, overeen met een der regeeringsjaren van den Assyrischen koning, waarin het boek Judith dezen veldslag plaatst. Want de gebeurtenis, die Herodotus verhaalt, moet vallen in het laatste jaar van Phraortes, omstreeks 625, terwijl volgens het boek Judith de overwinning van den Assyrischen koning moet plaats gehad hebben òf in zijn 12de òt in zijn 17de jaar, namelijk in één van de jaren 656 of 651 vóór Christus, daar het eerste regeeringsjaar van Assurbanipal het jaar 667 is volgens onbetwijfelbare Assyrische inschriften.

Verder past het feit, dat tijdens den inval van Holophernes een priester feitelijk aan het hoofd stond van de Joden in Palestina, niet bij het jaar 625; want dat was de bloeitijd van den grooten en vromen koning Josias. Een van de jaren 656 en 651, omstreeks welken tijd de gevangenschap van Manasses waarschijnlijk valt, zou beter passen, ware het niet dat de Assyrische inschriften, hetgeen wij in het volgende artikel zullen zien, zich tegen deze tijdsbepaling verzetten.

De laatste en niet geringste moeilijkheid vindt men, wanneer men de geschiedenis kort na den dood van Phraortes wil overeenbrengen met den langen tijd van vrede, dien het boek Judith na den inval van Holophernes voor de Israelieten eischt. Judith was, toen zij hare heldendaad verrichtte, „zeer schoon van uiterlijk" en werd door den kamerdienaar van Holophernes „bevallig meisje" genoemd (VIII, 7; XII, 12 Lat.; XIII, 13 Gr.). Zij bereikte den leeftijd van 105 jaren, doch gedurende haar leven en nog na haren dood

werden de Israelieten door hunne buitenlandsche vijanden niet gestoord (XVI, 30). Veronderstellen wij, dat zij het roemrijke feit gewrocht heeft in het jaar 655, het 13e jaar (Jud. II, 1 vulg.) van Assurbanipal, en dat zij toen 30 jaar oud was, hetgeen voor een „meisje" wel niet overdreven jong mag heeten, dan heeft zij na dien tijd nog 75 jaar geleefd en is zij omstreeks het jaar 580 gestorven. Doch dan vallen nog tijdens haar leven alle oorlogen met Egyptenaren en Babyloniërs, de inneming van Jerusalem zelve en de wegvoering der Joden naar Babylon in 588. Hetzelfde geldt, wanneer men het feit plaatst in 650, het 18e jaar (Jud. II, 1 Gr.) van Assurbanipal, of in 624, één jaar na den dood van Phraortes volgens Herodotus.

Wegens de vele en niet te versmaden moeilijkheden, die aldus tegen de Phraortes-hypothese oprijzen, hebben sommigen naar een ander tijdvak voor de geschiedenis van Judith omgezien, en zij vermoeden het gevonden te hebben onder de regeering van Nabuchodonosor, koning van Babylon, na de inneming van Jerusalem. Op dit tijdvak schijnt namelijk het boek Judith hier en daar te zinspelen. In den Griekschen tekst (IV, 3) lezen wij: „Zij waren onlangs teruggekeerd uit de gevangenschap, en nog niet lang geleden was geheel het volk verzameld geweest uit Judea en waren de [heilige] zaken en het wierookaltaar en het huis [des Heeren] na de ontheiliging geheiligd". En Achior zegt (V, 18—19) tot Holophernes: „Zij werden gevangen weggevoerd naar een land, dat niet het hunne was, en de tempel van hunnen God werd als de grond, en hunne steden werden ingenomen door de tegenstanders. En nu zijn zij teruggekeerd tot hunnen God, zij zijn teruggekomen uit de verstrooiing, waarin zij verstrooid waren, en hebben [als woonplaats] Jerusalem in bezit gekregen, alwaar hun heiligdom is, en zij hebben zich nedergezet in het bergland, want het was een woestenij". De woorden: *hun tempel werd als de grond*, en: *want het was een woestenij*, ontbreken in den Latijnschen tekst.

Welke van de twee oude vertalingen, die wij van het boek Judith bezitten, de meeste historische waarde heeft, de Griekse of de Latijnsche, moet nog uitgemaakt worden. De H. Hiëronymus, aan wien wij den Latijnschen te danken hebben, heeft den Chaldeeuwschen tekst, dien hij voor den oorspronkelijken hield, meer, gelijk hij zelf zegt, naar den zin dan wel woordelijk vertaald en alleen datgene uitgedrukt, wat hij, tevens met terzijdestelling der

verschillen van lezing in de handschriften, klaar en duidelijk in het Chaldeeuwsch vond. Zoodoende kan hij eenige kleinere bijzonderheden, die hem wegens verschil van lezing onduidelijk of verdacht van interpolatie voorkwamen, hebben uitgelaten uit vrees van iets in de vertaling te brengen, wat niet afkomstig was van den oorsponkelijken schrijver. Er zijn ook geleerden, gelijk Neteler, die het er voor houden, dat het boek oorspronkelijk in het Hebreeuwsch geschreven is, en den Griekschen tekst voor eene onmiddellijke vertaling aanzien, terwijl dan de Chaldeeuwsche tekst, dien Hiëronymus vertaald heeft en die nu verloren is, eveneens eene vertaling of bewerking zou geweest zijn van den Hebreeuwschen, die reeds vroeg te loor zou zijn gegaan. In dit geval zou aan de Grieksche vertaling, die wij bezitten, groote waarde zijn toe te kennen. In elk geval kunnen de plaatsen van den Griekschen tekst, die in de Vulgata ontbreken, niet onvoorwaardelijk als latere bijvoegsels beschouwd worden.

Voor het tijdvak niet lang na de inneming van Jerusalem pleit ééne omstandigheid, die wel opvallend is, namelijk dat de naam van den priester, die in den tijd van Judith te Jerusalem aan het hoofd stond (Jud. IV, 5 *Eliachim;* XV, 9 *Joakim*), overeenkomt met den naam *Joachim*, bij Baruch (I, 7) gegeven aan den priester, die bij de overgebleven of kort na de wegvoering naar Babylon reeds teruggekeerde Joden te Jerusalem den voorrang bekleedde.

Hoewel ook de meeste ouden, onder welke de H. Augustinus, de geschiedenis van Judith zochten in den tijd na de wegvoering der Joden naar Babylon, heeft ook deze hypothese hare moeilijkheden. Vooreerst is het een groot bezwaar, dat in het boek Judith Nabuchodonosor niet koning van Babylon, maar koning „der Assyriërs te Ninive" 1) genoemd wordt, terwijl het zeker is, dat Ninive toen verwoest was, en het Assyrische rijk, waarvan het de hoofdstad was, als zoodanig niet meer bestond; Ninive werd door de Mediers en Babyloniërs ingenomen en geheel verwoest, volgens sommigen in 606, volgens anderen in 600 vóór Christus, en daarmede nam het Assyrische rijk van Ninive een einde. — Verder moet in die hypothese Arphaxad van het boek Judith dezelfde zijn als Cyaxares van Herodotus; doch, behalve dat de naam verschilt, is van dezen Cyaxares noch uit Herodotus noch uit andere bronnen bekend, dat hij, en wel ten koste van zijn leven, strijd gevoerd

1) I, 1 Grieksche tekst.

heeft met Nabuchodonosor, en ook hier weet de geschiedenis niets positiefs van eene inneming van Ecbatana. Na verschillende daden van Cyaxares verhaald te hebben, zegt Herodotus eenvoudig: „Daarna stierf Cyaxares na eene regeering van 40 jaren" (I, 106), en gaat dan over tot zijnen zoon en opvolger Astyages.

Overigens komen de jaren en tijdperken, door het boek Judith opgegeven, in deze hypothese beter met de geschiedenis overeen. Het 17e jaar der alleen-regeering van Nabuchodonosor is 588—587 terwijl de regeering van Astyages, Cyaxares' opvolger, omstreeks 585 moet begonnen zijn. Ook de lange rust van Israel na de heldendaad van Judith kan men kort na dit tijdstip in de geschiedenis aanwijzen.

Wij hebben getracht den lezer in korte trekken den stand der quaestie voor oogen te stellen en de hoofdgezichtspunten der twee verschillende hypothesen, die respectievelijk in Palmieri en Neteler hare jongste verdedigers vinden, aan te geven. In het volgende artikel zullen wij beproeven de bijzonderheden van beide eenigermate te ontwikkelen en zoodoende na te gaan, hoe de moeilijkheden, aan beide verbonden, door de twee geleerden worden weggenomen of opgelost.

D. A. W. H. SLOET, Pr.

BLOEMENSIER VOOR KERK EN ALTAAR.

Die besten Altarblumen im Garten und ihre Cultur und Verwendung, von Arnold Rütter, Pfarrer in Erfweiler bei Blieskastel (Pfalz). Mit 110 Abbildungen. Regensburg etc. Pustet, 1886.

Gelijk te verwachten was, zijn de twee werkjes van pastoor Rütter, welke door mij in het eerste deel van den vorigen jaargang, bl. 249 vv. besproken zijn, met bijzonderen bijval, naar de recensiën van den *Litt. Handweiser* te oordeelen, door zijne landgenooten ontvangen. Reeds is van beide een tweede vermeerderde druk verschenen. En ook zijn toegezegd derde deeltje heeft niet lang op zich laten wachten. Het is in bovenstaand opschrift vermeld, en ik wensch ook hiervan, gelijk ik van de beide eerste deed, een kort verslag te geven.

Al aanstonds maakt het eenen goeden indruk, als we op den titel een verdubbeld aantal afbeeldingen aangekondigd zien, 110 namelijk, tegen de 53 van het eerste deeltje en de 68 van het tweede. Vervolgens zal deze afdeeling van het werk voor menigeen de meeste aantrekkelijkheid hebben, omdat de bloementeelt in den *tuin* zelven wel altijd de gemakkelijkste is.

In het eerste kapitteltje (*Die Blumen im Garten*) vinden we heel het program gegeven van hetgeen de tuin, de volle grond, ons leveren moet: bloemen namelijk om af te snijden voor ruikers, levende en gedroogde, maar bij voorkeur de eerste, en liefst zoo veel en zoo lang mogelijk, en goed bruikbare ook, want voor veel, wat ongeschikt is, moet gewaarschuwd worden. Hoe men nu zijnen bloementuin het best aanleggen, hoe men zaad van zijne bloemen gewinnen, wáár en wanneer men zaaien zal, en zorgen dat het goed opkome en gedije: ziedaar vier hoofdstukjes vol van leering en praktijk (*Kap.* 2, *Anlage des Blumengartens.* — *Kap.* 3, *Sammeln des Blumensamens.* — *Kap.* 4, *Ort und Zeit der Aussaat.* — *Kap.* 5, *Behandlung der Aussaat*). In de volgende negen hoofdstukken (*Kap.* 6—15) worden, met ruime keuze van afbeeldingen, vele bijzonderheden gegeven over zaaibloemen die één- of tweejarig zijn, met toelichting, of ze in het voorjaar of in het najaar, in den vollen grond of in den broeibak gezaaid moeten worden. En dat de schrijver er voor bezorgd is om den tuin der pastorie meer te doen wezen dan een bloemenmagazijn zonder orde of regel, daarvoor getuigt zijne opgave van bloemen, die als randen der bloemperken dienst kunnen doen (*Kap.* 8, *Kap.* 11, *Einjährige*, *perennirende Einfassungen*). Ook vindt men planten, heesters en struiken behoorlijk bijeengevoegd naar de maanden waarin zij bloeien (*Kap.* 12—15), en wordt er raad gegeven, hoe men hetgeen in den vollen grond staat, behandelen moet, opdat het niet achteruitga of geheel omkome (*Kap.* 10, *Cultur der Stauden*).

Geheel afzonderlijke hoofdstukjes zijn aan bijzondere planten en bloemen gewijd (*Kap.* 16—26) zooals: asters, geraniums, bolgewassen, rozen enz. Eén hoofdstuk daaronder (*Kap.* 16, *Wohlriechende Kräuter*) levert ons een bewijs te meer, hoe de schrijver met alle nauwgezetheid zijne taak opneemt. Het is hem namelijk niet onopgemerkt voorbijgegaan, dat het *Caeremoniale episcoporum*, op de bekende plaats (Lib. I, cap. XII, no. 12) met de woorden „vascula cum flosculis frondibusque odoriferis" niet slechts

van welriekende bloemen, maar zelfs van welriekende bladeren spreekt. „Zonder eenigen twijfel", zoo zegt de schrijver, „moet daarin eene symbolische beteekenis liggen"; en hij geeft ons een lijstje van negen welriekende planten, die alzoo in vereeniging met den wierook hare geuren kunnen afgeven tot verheerlijking des Allerhoogsten.

Daar het nu, voor de goede ontwikkeling en het behoud der planten, noodig kan zijn, dat eigenlijke potplanten eenigen tijd lang in den vollen grond worden gebracht, of wederkeerig andere uit den grond in potten opgenomen: zoo is ook hier weder aan gedacht in de hoofdstukken 27 en 28.

Nu nog een vijftal kapitteltjes, die aan bloemen voor bijzonder groote of bijzonder fijne ruikers, aan gras en stroobloemen gewijd zijn, en dan zijn we klaar met ons materiaal (*Kap.* 29—34). Hoe dit nu te gebruiken zal zijn, wordt in het laatste gedeelte geleerd waarin wenken worden gegeven voor het samenstellen van ruikers, kransen, slingers enz., en voor het droogen van bloemen, die in den droeven wintertijd dienst moeten doen. De schrijver laat zich aan de kweeking dier stroobloemen, immortellen en grassen veel gelegen liggen, „want", zegt hij, „eerst dan wanneer wij „zeggen kunnen, onze ruikers van natuurlijke, gedroogde bloemen „zijn schooner dan uwe papiersnippers, eerst dan slaan wij de „vrienden en aanhangers van het papieren klatergoudtijdvak uit „het veld". Toch kan ik niet verzwijgen, dat mij eene zekere vrees bekruipt, of soms niet langs de achterdeur der „*Trockenbinderei*" de weggejaagde gemaakte bloemen weder binnen zullen sluipen. Als ik namelijk in Kap. 39 zooveel schoons over de „*Makart-Bouquete*" lees, „die in den jongsten tijd geweldig in de „mode gekomen zijn, in het salon namelijk en op de buffets", en bij welke „Bouquete" met fijn koperdraad moet bijgewerkt worden en ook al pauweveeren te pas komen, en als ik de afbeelding beschouw van de „Rohrjardinière mit trockener Blumenfüllung" (bl. 150), gelijk mede die van den „Blumenkorb mit „getrockeneten Blumen" (bl 136), van den „Füllhorn" (bl. 137), van de „Blumenlyra" (bl. 138) en het „Blumenkissen" (bl. 139), dan ziet mij dit alles er veel te wereldsch uit; ja, ik geloof dat de schrijver wat te veel meêgesleept is geraakt door de wezenlijk schoone plaatjes der zoo even genoemde bouquetvormen, als hij van die vormen met zóóveel woorden zegt: „Ik zie niet in, dat „hetgeen aan heeren en dames prachtig en bevallig voorkomt, niet

„ook aan den hemelschen Koning op het altaar gevallig zou zijn". Pas op, Collega! de vrienden en aanhangers van het papieren klatergoudtijdvak zijn U uitermate dankbaar voor dat allerkostelijkst argument. Het was mij daarom eene wezenlijke verluchtiging des harten, toen ik, na mij eerst nog op op bl. 141 geërgerd te hebben aan de afbeelding van het „Blumenbouquet" met afhangende papieren of kanten manchetten, op bl. 144 tot mijne vreugde las: „Deze kan ik voor de kerk niet aanbevelen. „Dit strijdt volstrekt tegen mijn smaak. Papier en linnen en „kanten laten zich met de bloemensier niet vereenigen. Bovendien „herinneren deze dingen te zeer aan het moderne salon en den „toon der wereld, altemaal zaken die met de waardigheid en den „ernst en de heiligheid van het Huis Gods een al te geweldig „contrast maken". Bravo, dacht ik, dat laat zich beter hooren. En heel mijne ergenis over dat minder gelukkige zinnetje van den smaak onzer heeren en dames is al gestild, nu ik in kap. 40 schrijvers degelijke beschouwingen en wenken over stof en vorm der bloem*vazen* gevonden heb.

Ten laatste nog eene verrassing, want pastoor Rütter is ook bijenhouder, en daarom handelt het 41e kapittel over: honigrijke tuinbloemen.

Eindelijk zal menigeen den schrijver hoogst dankbaar zijn voor zijne drie laatste hoofdstukken, waarin de bloemencatalogussen besproken en toegelicht, voor „Nichtlateiner" eenige grammaticale aanwijzingen gegeven en ten slotte de voornaamste Latijnsche soortnamen van bloemen en planten vertaald worden.

Wij behoeven gewis onze bijzondere ingenomenheid met dezen allernuttigsten en zoo wél geslaagden arbeid niet andermaal te betuigen. Mogen deze werkjes eene groote verbreiding vinden onder den clerus. Waarlijk, hier is gegeven wat verlangd kon worden. En al wie nu Gods heerlijke schepping liefheeft, bij wien ijver gloeit voor eenen degelijken luister van Gods Huis, wie daarbij wat goeden wil heeft, hij kan nu zonder groote moeite veel doen om, tot stichting van het geloovige volk, tempel en altaar op eene wijze te sieren, welke door weinig overtroffen wordt in frischheid en afwisseling, in rijkdom van zin, en waarheid van beteekenis.

Ouderkerk a/d Amstel. J. J. GRAAF.

VOOR TWEEHONDERD JAREN.

SCHETSEN UIT HET LEVEN ONZER GEREFORMEERDE VADEREN.

Aldus luidt de titel van een werkje, dezer dagen uitgegeven door den heer S. D. van Veen, N. H. predikant te Dedemsvaart. Door het *Wageningsch Weekblad* werd mijne aandacht er op gevestigd; en wat dit weekblad ter aanbeveling er van schreef 1), achten wij merkwaardig genoeg, om het hier mede te deelen.

„Van onderscheidene zijden krachtig aangezocht deze schetsen (eerst in eenige artikelen opgenomen in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede*) afzonderlijk verkrijgbaar te stellen, waartoe zelfs een belangstellende voor niet minder dan 300 exemplaren inschreef, zien ze nu bij de Firma Kemink en Zoon, te Utrecht, het licht, met een voorwoord van den heer dr. L. R. Beijnen, die het werk openlijk reeds gunstig beoordeelde, en er nu van zegt, dat het met zeldzame kalmte en nauwgezetheid is opgesteld, en rijk aan lessen en opmerkingen, van 't hoogste gewicht voor onzen tijd, moet worden geacht. Wij beamen dat getuigenis ten volle. Met recht mag het een zeer gepast geschrift voor de dagen die wij beleven heeten, en wenschelijk ware het, dat allen die tegenwoordig zooveel op hebben met de namen Gereformeerd, Dordsche

---

1) N°. 720 van 20 October 1886.

Kerkorde, Formulieren van Eenigheid en Hooger onderwijs op gereformeerden grondslag onbevooroordeeld ermede kennis maakten. Toen wij dit veel omvattend geschrift, dat heel wat tijd en moeite moet gekost hebben, gelezen hadden, moesten wij God danken, dat wij niet in de 17de, maar in de 19de eeuw geboren waren, en onwillekeurig vragen, wat het paar onderzoekers in dit boek (zie blz. 123) ook deed: „wordt hier niet overdreven?" Maar neen, uit officiéele bronnen is het geschrift saamgesteld en de treurige kerkelijke toestand der 17de eeuw naar waarheid beschreven. Men staat ontsteld bij het vernemen van zooveel ongerechtigheid onder zulk schijnvertoon van godsdienst. Was het toen het gevoelen van velen: „het doet er niet toe, hoe men leeft, als men maar tot de Gereformeerde Kerk behoort en de Formulieren van Eenigheid onderteekent", in onzen tijd wil een deel der tegenwoordige Protestanten die dagen terug, die ons met afkeer vervullen. God beware ons voor zúlk een gereformeerdheid, voor zúlk eene zuiverheid in de leer met zúlk een goddeloozen handel en wandel! Wij raden ieder, wien de godsdienstijver onzer dagen boeit, en die van het terugwillen en-wenschen naar den twee eeuwen vroegeren kerkelijken toestand vervuld is, dringend aan dit geschrift te lezen."

Wij hebben alzoo in het werkje van den heer van Veen een strijdschrift voor ons tegen de partij van dr. Kuyper in de Ned. Herv. Kerk. De polemiek ligt echter grootendeels in de medegedeelde feiten en openbaart zich slechts een enkele maal in een ingelaschte opmerking; het is inderdaad met kalmte en bezadigdheid geschreven, verraadt zorgvuldige bronnenstudie, en is daarom, al dankt het zijn ontstaan aan de troebelen in de N. H. Kerk der laatste maanden, van blijvende historische waarde. De Schrijver is blijkbaar een man, die het ernstig meent met wat de Anti-Kuyperiaansche geloovige richting in het protestan-

tisme onzer dagen onder Godsrijk verstaat. En daarom, al mogen onze lezers ook niet gerekend worden tot diegenen, aan wie het *Wageningsch Weekblad* de lezing van dit werkje bijzonder aanbeveelt, meenden we geen onnut werk te verrichten, het hier kortelijk te bespreken. Wij doen het te liever, omdat wij volgaarne instemmen met de bede tot God, waarmede de Schrijver zijn woord *aan den Lezer* besluit: „Stelle Hij nu ook maar dit boekske tot een zegen en worde zoo mijn wensch vervuld en bovenal Zijn naam ook hierin door lezers en schrijver groot gemaakt". Evenwel kunnen we de vrees niet onderdrukken, dat de vervulling van dien wensch niet juist beantwoorden zal aan datgene, wat de Schrijver er zich van voorstelt.

Rooskleurig, inderdaad, was de toestand der Nederlandsche Hervormde Kerk niet in de dagen van haren zoogenaamden bloeitijd.

De heer van Veen begint zijn werkje met een karakterschets van Petrus Wilhelmi, een waarlijk conscientieus en achtenswaardig predikant. „Voetiaan in den besten zin van het woord, is zijn leven bevestiging van hetgeen hij predikt. En in zijne prediking vereenigen strengheid en ernst zich met vroomheid en liefde in eene schoone harmonie. Zuiver in de leer, ijvert hij met al wat in hem is voor de praktijk der godzaligheid. Hij zou niet één eenig „gravamen" kunnen vinden tegen de aangenomene leer, en alle bestrijdingen daarvan zijn slechts middelen geweest om zijne overtuiging vaster te maken. Maar de leer is hem niet het één en het al; — neen, waar hij gedurig op aandringt, is, dat de waarachtigheid der leer zich openbaren moet in een God gewijd leven en dat eene kerk, die gereformeerd heet, ook

reformeeren moet alles, wat in haar zelve en in hare leden niet is naar den eisch des Woords" 1).

Waren alle predikanten mannen geweest als hij, men had niet behoeven te klagen „van deze tijden van verdorventheyt der Kerke", in welke „hare grouwelycke ongestalte" eene oorzaak is van velerlei jammer" 2). „Doch er zijn slechts weinigen als hij" 3). Wel „kunnen er nog velen geteld worden, die Sions breuke met leede oogen aanzien", maar „zij zien het aan en derven den moed om publiek daar tegen te getuigen en de middelen aan te wenden tot herstel" 4). Ook Wilhelmi's ambtgenoot te Diependaal, Verweert behoort tot dezen. Hij is „een goed man, wat al te goedig en te zwak van charakter; een van die „sop-predikers", zooals Prins Maurits hen placht te noemen en die ons ergens beschreven worden als „menschen-behaagers, pluymstrijkers, dienaars van Overheden, zich conformeerende met haar, en ontziende haar te bestraffen, en zoekende slaefachtig na haar zin te spreeken ende te doen, uyt eygen inzichten, die zy daer in hebben". Vijand van alle last en moeite, houdt hij gaarne met iedereen goede vriendschap vooral echter met de grooten, wier maaltijden hij dan ook, als de gelegenheid zich aanbiedt, geregeld frequenteert. Aan bepaalde dronkenschap maakt hij zich nu juist niet schuldig, maar men kan ook niet zeggen, dat hij, vooral bij gastmalen, statig, matig en stichtelijk zich gedraagt. Integendeel, bij zulke gelegenheden is hij ontegensprekelijk „tot veel wijn genegen". De gemeente weet dat zeer goed en maakt zich daaruit dan ook met gretigheid een vrijbrief om nog een paar stappen verder te gaan. Zijn ambt beschouwt hij „als een middel om aan de kost te komen", gelijk vele Leeraars dat doen, en als gij hem vraagt, waarom hij dan toch predikant werd, dan zal hij u misschien hetzelfde antwoord geven, 't welk Voetius van een zijner collega's ont-

---

1) Blz. 3—5. — 2) Blz. 2. — 3) Blz. 33. — 4) t. a. p. Wij citeeren altoos letterlijk, ofschoon we vreezen, dat de correctie, bij oude teksten vooral, zorgvuldiger had kunnen zijn.

ving nl. „dat zijn Vader qualijk gedaan hadt dat hy hem tot de Theologische Studie en Predikdienst gevordert hadt, als geensins met zijn humeur over een komende, want dat hy niet genegen was te blokken en dat hy zich daaraan niet konde overgeven" 1).

Geheel in overeenstemming met zúlk een leven in den predikdienst was dan ook dikwerf de wijze, waarop een predikantsplaats werd bemachtigd. „Want omtrent het doen van beroepen geschieden in desen lande veele snoode kuyperyen en Simonien, wonderlijke praktijken en kunsten" 2). Het gebeurde wel eens, dat men „eenige leden van de Kerk ofte Kerkenraadt in de Herberg sleept, ofte in het Huys van de Schout, ofte Burgemeester, ofte Heer van de plaats en na wel gedronken te hebben, zoekt men haar ondertekening ofte belofte van haar stem te zullen geven; of men belooft aan den Heer, ofte Burgemeester, ofte leden van de Consistorie eene gifte, een dienst, een stem, hulp, recommandatie of diergelijk; of men zal het eerste jaar Tractement, of eene andere meerder of minder somme, of een raar of kostelijk juweel of stuk huysraadt geven, of aan den Heer, die 't jus patronatus heeft, of aan den Ambachts-Heer of Burgemeesters of aan haar Vrouwen, kinderen etc.; of men zal de Dienstmaagt ofte Gouvernante van 't huys van de Jonker van 't Dorp trouwen; of men bied den Patroon aan, dat men alle de Pastorale goederen niet zal genieten, maar een deel minder; of men zal de voorgaande Predikants Weduwe ofte houwbaare Dochter trouwen; of ook wel men zal de heele Kerk ofte Kerkenraadt een somme geldts aanbieden, om te brengen in de beurs van de Diaconye; of men zal de schulden van de Diaconye betalen; of men zal eenige schuldt quijtschelden aan den Heere ofte leden des Kerkenraadts, ofte men zal haar niet zeer dringen om te betaalen; of men laat eenige vaste goederen op zijn Achabs koopen ofte verwisselen; of men zal haar zonen, neven, vrienden een officie zien te ver-

---

1) Blz. 2 v. — 2) Blz. 33.

krijgen; mits dat men uytwerke, dat het beroep op so een valle. Dit is een deel van de quade praktijken, bysonder op de Dorpen, doch in veel Steden gaat het niet veel beter" 1).

„Maar dat is nog het ergste niet". Dat „zommige Leeraren, als of zy geen werck genog hadden aan haar Opsienders ampt, zich begeven tot veele andere bezigheden buyten haar beroep, tot koophandel, reden van schepen, asseurantien ende andere wereltsche affaires ende zorgen" 2), kan men nog voorbijgaan. „Maar dat vele predikanten leven in brasserijen, dronkenschappen, ontuchtigheden, zie, dat is onnoemelijk veel erger. En dat geschiedt" 3). „Het is verschrikkelijk, hoe in de Gereformeerde Kerk van ons land de predikanten zich vroeger schuldig maakten aan dronkenschap" 4), en waarlijk verregaand is het, wat de Schrijver in zijn hoofdstuk *Ex ungue leonem* van enkelen hunner verhaalt. Zoo werd Ds. Wisman beschuldigd, „dat hij bij het bedienen van het Avondmaal telkens uit den Avondmaals-beker dronk", waarbij Ds. van Veen in een noot aanteekent: „iets, wat *in onze dagen* wel door *ieder* predikant, ook door den minder zuivere in de leer, als een heiligschennis ten hoogste afgekeurd zal worden" .... „En hoe verontschuldigde de man zich? Eenvoudig, hij „bekent wel nu ende dan onder het communiceren uit den beker te hebben gedronken, maar vermeint daar in niet te hebben misdaen, sijnde een oudt gebruik ook bij andere". „En dat' sprak niemand tegen" 5).

Het ergelijkste gedroeg zich wel Sibrandus Mancadan, van 1658—1677 predikant te Oosterwierum. In den beginne had hij in zijn kring nog al vertrouwen genoten; „meermalen was hij praeses of scriba van de Classis, Classicaal of Synodaal

---

1) Blz. 33 v. — 2) Blz. 35. — 3) t. a. p — 4) Blz. 74. „Toch konden oude menschen in volle gemoedelijkheid vertellen, hoe een dier voorgangers, als hij goed dronken was, o zoo zuiver en dierbaar preekte", t. a. p. — 5) Blz. 64.

Deputaat en lid van de Synode geweest". Maar in 1673 brak de storm los. Over de weerzinwekkende bijzonderheden, die bij het onderzoek aan het licht kwamen, zullen wij niet uitweiden; desverkiezende kan men ze in het werkje zelf naslaan 1). Wij zouden zelfs van deze ergenissen, die wij overal en altoos verfoeien, volstrekt geen melding hebben gemaakt, wanneer zij alleen als zoodanig door den Schrijver werden medegedeeld 2). Maar wat er een bedroevender aanzien aan geeft is: „dat Classen en Synoden daartegen weinig of niets deden" 3).

„Tegen één, dien men van deze ergelijke predikanten ter verantwoording roept, zijn er zoo velen, wien men nooit lastig valt over hun goddeloozen wandel" 4). En hoe handelde men tegenover degenen, die ter verantwoording werden geroepen?

Bovengenoemde Mancadan werd door de Classis, aan wie hij zich bovendien nog vergrepen had door „ongehoorsaamheit . . : en lasterlijke en smadelijke beswaringe der selve voor het Collegie der Ed. Mog. Gedep. Staten", afgezet van zijn dienst, vooral ook daar er bij hem in 't geheel

---

1) Blz. 60—62. — 2) Dat de predikanten dier dagen zich zoo lichtelijk aan dronkenschap en aan de gevolgen daarvan schuldig maakten, kan voor een deel worden verklaard uit de opleiding, welke zij ontvingen aan de verschillende academiën hier te lande. De studenten hadden vrijdom van wijn en bier, zoolang zij per persoon niet meer gebruikten dan 4 ankers wijn en 1500 kan bier in 't jaar; voor de professoren was de vrijdom beperkt tot twee okshoofden wijn en twaalf tonnen vreemd bier per jaar, waarover zij echter nog steen en been klaagden (blz. 185). Dat de toekomstige predikanten alzoo gemakkelijk het drinken konden aanleeren, ligt voor de hand. Het voorbeeld hunner professoren, die niet alleen moesten worden vermaand „over nalatigheid en onbetamelijk gedrag omtrent de studenten" (blz. 187), maar dikwerf ook er niet tegen opzagen, om samen met hunne echtgenooten de „japoensche rock" (de studenten-uitdrukking van dien tijd voor „dronken zijn") te dragen (blz. 186), was voor hen zeker eer aantrekkelijk dan afstootend. — 3) Blz. 74 — 4) Blz. 35.

„geen bekeeringe en salutaire veranderinge gebleken" was. Hij ging echter in hooger beroep bij het Collegie van Deputaten der Synode. „Dit, bestaande uit zes predikanten en zes ouderlingen, zette zich tot „dat lastig en voor onse zielen bedroevde werk", zooals zij zich uitdrukken, en gevolg van hun onderzoek was, dat hij, ja wel afgezet werd, maar slechts voor den tijd van een half jaar, indien hij zich namelijk dan verbeterd zou hebben". Hij waagde nog een kans door te appelleeren bij de Synode. En na niet minder dan zeven zittingen aan deze treurige zaak gewijd te hebben, bevestigde de Synode, te Sneek in 1677 gehouden, het vonnis der Deputaten 1). Werkelijk werd hij ook weder tot de herderlijke bediening toegelaten, onder beding, dat hij „in de Stadt dicwils in de Vergaderinge der heiligen soude verschijnen om stichtinge wille" 2). Hij verstond echter onder de „vergaderinge der heiligen" bij voorkeur de herbergen, en zoo werd hij dan eindelijk den 4 October 1682 „wegens vele, en sware aanhoudende zonden, en zig verbeterende als de jonge Wolven, die dagelijks erger worden, met eenparige stemmen van het H. Predikampt gedeporteert" 3).

Petrus Vomelius, predikant te Gaast en Ferwoude, insgelijks schuldig aan „de oude ende aanstootelijcke sonde van dronckenschap" was door de Classis afgezet. Deputaten der Synode bevestigden wel dit vonnis, maar verklaarden hem, indien hij zich goed gedroeg, na een half jaar weer overal beroepbaar, behalve te Gaast en Ferwoude. En de Synode? Zij reformeerde de sententies van Classis en Deputaten; want zij heeft „goet gevonden om te vertoonen de uijtterste lanckmoedigheit aen een gevallen sondaer, off nogh de Heere in 't vervolgh gelieffde te verleenen door sijn Geest beteringe des levens". Door aan de Synode en aan zijne gemeente vergiffenis te vragen kwam hij geheel vrij 4).

Wernerus Wilhelmus Cancrinus, met wien de Classis ge-

---

1) Blz. 62 v. — 2) Blz. 58. — 3) Blz. 67. — 4) Blz. 69.

durende tien achtereenvolgende jaren in 34 vergaderingen zich moest bezighouden, daar zijne „gedraagzaamheid weynig met het ampt van een leraar overeenkomende" was, werd nog tot Classicaal Deputaat benoemd en, toen hij eindelijk in 1695 emeritus werd, ging de Classis zelfs zoover dat zij zijne schulden betaalde en hem boven zijn pensioen als emeritus, nog hulp verleende 1). Somwijlen werden dergelijke ergernisgevende dienaren des Woords eenvoudig als predikant naar de Oost-Indië gezonden 2).

Er was echter wel eenige reden tot dat „vertoonen van de uijtterste lanckmoedigheit". Een zeker predikant van Leeuwarden zou zich, naar men zegt, „hebben laten verluiden, dat Ds. Mancadan was hersteld door een Collegie van Drinkebroers" 3). Geen wonder „dat al die zoetsappige vermaningen en bestraffingen van de Classis [niet] veel baten, al worden ze ook toegediend onder o zulke ernstige bewoordingen. De Heeren weten maar al te goed, dat de Praeses, die hen van daag uit naam der Classis eene berisping toedient, misschien gister zich aan dezelfde zonde heeft schuldig gemaakt of morgen als aangeklaagde staan en dan op zijne beurt eene gelijke bestraffing ontvangen zal" 4).

Zoo wordt dan ook de raad begrijpelijk: „Mocht gij eens in een gelijk geval komen, dan zijn er twee manieren om er u zoo goed mogelijk uit te redden. Naar gelang der om-

---

1) Blz. 72. Dat niet alleen in ons vaderland geen hooge eischen van zedelijkheid aan de bedienaren van het predikambt gesteld werden, blijkt wel hieruit, dat een Deensche Synode van 1540 het besluit nam: een predikant, die schuldig was aan doodslag of ontucht mocht deswegens niet uit zijn ambt worden ontzet. Een volgende Synode, in 1555 gehouden, wijzigde dit besluit echter in zoo verre, dat hij niet op dezelfde plaats zijne bediening mocht blijven waarnemen. Verg. de lezenswaardige artikelen over Petrus Palladius en zijne kerkvisitatiën in de *Hist. Pol. Blätter*, B. 81, S 17 ff., 81 ff., 260 ff., 426 ff.; inzonderheid S. 88—89. — 2) Blz. 2, 74. — 3) Blz, 58 v. — 4) Blz. 92. Verg. verder over dit punt: Blz. 73, 83, 87, 90, 92.

standigheden moet gij uit die twee ééne kiezen. Voelt gij, dat de getuigen tegen u wat zwak zijn en dat de geheele quaestie wat verward is, al zijt ge dan ook schuldig, 't doet er niet toe, ontken met beslistheid wat men u te laste legt; wees brutaal, wel te weten tegen de getuigen, en niet tegen de Classis, — tegen haar zoo beleefd mogelijk, — en denk er om, dat de brutalen de halve waereld hebben; maar bemerkt gij, dat alle ontkennen u toch niets zal helpen en, dat is spoedig te merken, tap dan uit een ander vaatje, wees deemoedig tegenover de Classis, maak een pleister van „swacheit des vleisches", „natuyrlycke verdorventheyt", „hertgrondigh berouw", „eernstige voorneemens", van ieder de noodige dosis, wat zacht en week gemaakt met „brandende tranen", en leg die op het medelijdende hart der broeders, die misschien ook menigmaal verzocht zijn, gelijk als gij; en — probatum est!" 1)

Niet altoos evenwel vertoonen Classis en Synode die „uijtterste lanckmoedigheit". Zoo werd Ds. Johannes de Bruine gecensureerd, omdat hij aanmerkingen op de Staten-vertaling des Bijbels durfde maken 2). Toen een „seeker Ruijrt Pijckes Roomsgesinde van confessie en Kleermaker van bedieninge", zich niet ontzien had te Hengelum „onder den Praedik-dienst, met vingerwijsen tegen den Leeraar, speelen op de bank met de handen, rontom draijen van de hoed op het hooft etc," zich te bezondigen, werd — ofschoon die Leeraar „beschonken op den praedickstoel gegaan was, volgens eijgen belijdenisse" — aan twee broederen opgedragen „om te gaan na de Heer Procureur Generaal om hem in bedenkinge te geven het ergelyke aanstell", en te vragen „off ook actie tegen hem mochte geschapen zijn, als Crimineel off Politiek" 3). Maar vooral, „worden er buiten gewoonte der Kercke, eenige Synodale Regelen nagelaaten, nopende eenige veranderlijcke en middelmatige dingen, daar over roept men als of'er een *Crimen* begaen was, dat met de hoogste straf te straffen

1) Blz. 85 v. — 2) Blz. 64. — 3) Blz. 84 v.

was" 1). „Inderdaad, als het niet wat heel kras klonk, dan zouden wij zeggen, dat men zeer zachtmoedig is als het geldt gepleegde zonden tegen *den Heere*, maar krachtig optreedt als het betrekking heeft op misdaad tegen *de Heeren*" 2). „Al gij [daarom] Gods wetten overtreden hebt door de eene of andere zonde of ook wel door verscheidene grove zonden, dan moogt gij de Kerk van Christus, zelfs in het hoogste ressort, nog wel mee helpen besturen; maar o wee uwer, als gij iets doet tegen menschelijke bepalingen, die nu juist niet uit Gods Woord voortvloeien; dan wordt gij uit de Synagoge geworpen, dan hebt gij in de Gereformeerde Kerk het recht verloren om de belangen der Kerk in hoogere vergaderingen mee te behartigen" 3).

Werd in Classis en Synode aldus gehandeld, ook de Kerkeraden bleven niet vrij van veel ontstichtends. „Dikwijls waren zij tooneelen van tweedracht en twist" en eens zelfs gebeurde het in een aanzienlijke gemeente, toen men het niet eens kon worden over de vraag, of rooken geoorloofd was, dat men elkaar de ledige bierkruiken naar het hoofd wierp 4). Soms zelfs moest de Regeering er zich in mengen en sommige leden afzetten uit vrees, dat anders „de hardnekkige dissentien ende onbehoorlijcke proceduren tot ongerijf der gemeente en vilependentie der kércke mogten uitloopen" 5). „Maar hoe bont het soms ook in de vergaderingen der broederen kon toegaan, en welke „harde expressien" men elkaêr ook naar 't hoofd slingerde en hoeveel „harrewarren en kibbelen, twist en krakkeel, bitterheyt en smading tegen elkander" er ook werd gevonden, men was echter al zóó goed aan den formulier-dienst gewend, of beter gezegd er reeds zóó verschrikkelijk aan verslaafd, dat men bij 't einde der samenkomst, met het meest effene gezicht, als ware er niets gebeurd, den Heere dankte met de

---

1) Blz. 70 v. — 2) Blz. 67. — 3) Blz. 70. Verg. ook blz. 143. — 4) Blz. 94. — 4) Blz. 145.

woorden van het formulier: „Wy danken u van herten, dat gy nu met uwen Heyligen Geest in het midden van deze onse vergaderinge geweest sijt, onse raatslagen na uwen wille stierende, en onse herten in onderlinge vrede en eendrachtigheidt verbindende" 1).

„Geen wonder dan ook, dat men meestal tot ouderlingen en diakenen verkoos niet degenen, die het vroomst en het meest voor deze ambten geschikt waren, maar zulken, „die uytterlijck de aansienlijckste ofte de rijckste sijn", „ja wel somtijdts zulke die recht ergerlijk van leven en slecht van wandel zijn". Somtijds werden wel proclamatiën daartegen van den kansel afgelezen, ook aan de Synode verzocht „middel er tegen te beramen"; maar 't zou vooreerst wel zoo blijven 2).

't Spreekt wel van zelf, dat dergelijke Kerkeraden niet in staat waren, veel goeds tot stand te brengen. Integendeel gaven zij dikwerf zelven het voorbeeld van overtredingen der kerkelijke Reglementen 3); somwijlen ook beletten zij door de persoonlijke vrijheid van predikant en gemeente-leden te binden, dat particuliere pogingen het goed uitwerkten, wat zij zelve moesten doen, maar niet deden 4).

Wat eindelijk den invloed, dien Kerkeraad, Classis en Synode ten goede konden uitoefenen, dikwerf nog ijdel maakte, was de inmenging der wereldlijke overheid 5). „De Dordsche Vaderen hadden haar nog al eenigen invloed verleend". En „dat de Overheid, met den vinger niet tevreden soms de geheele hand wil hebben, is maar al te bekend" 6). De gereformeerde kerk was staatskerk, d. i. „staatsdienaresse altijd, staats-slavin niet zelden" 7).

Na alles, wat we uit het werkje van den heer van Veen hebben medegedeeld, zal het wel niemand verwonderen, dat de toestand der N. H. Kerk in de dagen van haren zoogenaamden bloeitijd alles behalve rooskleurig was, en dat

---

1) Blz. 146 v. — 2) Blz. 147. — 3) Blz. 143 v. — 4) Blz. 40, 54, 142. — 5) Blz. 133. — 6) Blz. 148. — 7) Blz. 96.

leden, die het goed met haar meenden, dikwerf tot de bitterste klachten vervielen. Het catechetische onderricht werd verwaarloosd 1); het aannemen tot lidmaat geschiedde zonder onderzoek naar bekwaamheid of christelijken levenswandel 2); bij de toediening van het Avondmaal grepen allerlei ongeregeldheden plaats 3); de heiligste dingen werden vaak op den kansel op onheilige wijze besproken 4); de heiligheid des Heeren en de eerbied voor zijn naam ging te loor 5); 't „Land was geballast met valsche Eeden" 6); men begreep „tot den huydigen tijd toe de Reformatie qualyk" 7); hoe ook de Gereformeerde Kerk waakte tegen Roomsche dwalingen, toch werd in vele ouders ook door de Leeraars „gevoed dat Paapsche gevoelen van dat den Doop absolutelijk noodzaaklijk is ter zaligheyt, en datse de genade daedelijk toebrengt, als het water maer uytterlijk met aenroeping van Gods naem [sic] daer op gesprengt wort" 8); 't ging bij den Doop „in 't gemeen so slordig, zoo vleeschlijk en onbeweeglijk" 9); men liet „de Ouders en Kinderen in haar zonden verstinken en verderven" 10); kortom er was „in het Lichaam van de Gereformeerde Kerke geen Geest" 11); de leer was „weinig meer dan een vernis, dat over het goddelooze was gestreken" 12); men „verliep zich in vormelijkheid en vormendienst" 13); „de Gereformeerde Kerk was een Babel der Babelen, duyzendmaal erger dan die van 't Pausdom" 14).

Naar aanleiding van al 't geen wij in de vorige bladzijden, bijna geheel met de eigen woorden des Schrijvers, uit het werk van den heer van Veen hebben medegedeeld, mogen hier thans nog enkele opmerkingen volgen.

Het groote doel van den heer van Veen bij zijn schrijven was „eens duidelijk te toonen, dat, wanneer de

---

1) Blz. 121. — 2) Blz. 124 v. — 3) Blz. 131 v. — 4) Blz. 132. — 5) Blz. 133. — 6) t. a. p. — 7) Blz. 55 v. — 8) Blz. 119. — 9) Blz. 120. — 10) Blz. 121. — 11) Blz. 50. — 12) Blz. 135. — 13) Blz. 149. 14) Blz. 74.

gereformeerde reactie, die zich in deze dagen in onze gemeenten ontwikkelt, eens grooter verhoudingen mocht aannemen en vroegere toestanden voor een oogenblik in 't leven terugroepen, de zaak van christendom en zedelijkheid daardoor alléén niet bevorderd zou worden" 1). Hij is vast overtuigd, dat eene onderteekening van de formulieren van eenigheid niet het minste uitwerken zou tot inwendigen bloei der kerk 2). Tot zooverre zijn wij het volkomen met hem eens en gelooven inderdaad, dat hij het doel van zijn schrijven bereikt heeft. Maar als hij, toegevend, dat het leven zonder de leer geen vastigheid heeft 3), verklaart niet te willen zeggen, dat die treurige toestanden een gevolg waren van het onderteekenen van de formulieren van eenigheid 4), en elders weer als zijn innige overtuiging uitspreekt, dat wel de voornaamste reden dier treurige toestanden geweest is, het eenzijdig nadruk leggen op de leer 5), dan komt ons onwillekeurig het woord voor den geest, wat hij zelf tegenover Dr. A. Kuyper bezigt: „De Geschiedenis kan toch soms eene zeer lastige leermeesteres zijn" 6), en zouden we bijna geneigd worden te gelooven, dat de lastigheid dier lessen het brein van den Schrijver voor een oogenblik heeft beneveld.

Dat de tegenwoordige protestanten, die de oorspronkelijke leerstellingen der eerste hervormers zoo goed als geheel hebben prijsgegeven en voor een goed deel er ook bitter weinig meer van weten, het verband tusschen leer en leven in die dagen niet meer inzien, laat zich

---

1) Blz. 204 — 2) Blz. 205. — 3) Blz. 204. — 4) Blz. 205. — 5) Blz. X. — 6) Blz. 52.

gemakkelijk verklaren. Daarom echter kan het nog niet worden geloochend. Niet het *eenzijdig nadruk leggen* op de leer, maar de leer zelve stond in het nauwste verband met de treurige toestanden, welke wij alom, waar het protestantisme ingang vond, moeten betreuren. Wij erkennen volkomen dat in de dagen, toen de Hervorming ontstond, er veel was in de christelijke maatschappij, wat dringend verbetering behoefde. Als de goddelijke Meester zelf verklaart: „het is noodig, dat er ergernissen komen", zal, zoolang menschen menschen blijven, een dergelijke toestand in grootere of mindere mate altoos worden aangetroffen. — Die verbetering is echter aangebracht door het concilie van Trente en zou voorzeker nog vollediger zijn geweest, ware de invloed van dit concilie niet belemmerd geworden ook door de handelingen en daden der hervormers. De Hervorming zelve heeft echter geen verbetering, maar wel verergering aangebracht, niet alleen in ons land, blijkens het werk van den heer van Veen zelf, maar overal, waar ze doordrong 1). En het kon niet anders geschieden. De leer toch der eerste hervormers moest noodzakelijk de verderfelijkste werking uitoefenen op het leven der volken. Als, volgens de leer van Luther, de mensch geen vrijen wil bezit, door en door bedorven is, niet anders kan doen dan zondigen, zoodat zelfs zijn beste daden nog zonden zijn; als hij zelfs dan, wanneer hij door het ge-

---

1) Dit thans nog te willen ontkennen bij den tegenwoordigen stand der historische wetenschap, zou even naief zijn als nog te willen beweren, dat het protestantisme overal vrijwillig en blijmoedig door het volk werd aangenomen.

loof-alleen gerechtvaardigd is geworden, toch eigenlijk zondaar blijft, en de rechtvaardiging alleen uitwerkt, dat God geen acht meer geeft op 's menschen zondige daden, maar ze met den mantel van Christus' verdiensten bedekt, waarlijk, dan is zijn waanzinnige uitspraak, dat goede werken schadelijk zijn ter zaligheid, niet noodig, om alle goede werken, alle vruchten van deugd en heiligheid in de kiem te verstikken, zoo wijd mogelijk de sluizen open te zetten voor alle ongebondenheid. Er is dan ook geen enkele reden tot bevreemding, als Luther zelf ten slotte voor zijn eigen werk terugdeinsde en openlijk uitsprak, dat het onder zijn Evangelie er duizendmaal treuriger en ellendiger uitzag dan ooit onder het Pausdom 1).

Ook de leer van Calvijn, hoezeer hij in sommige punten van Luther verschilt, was weinig bevorderlijk voor een waarlijk deugdzaam leven. Ook bij hem is de *uiterlijke* verhouding tot Christus hoofdzaak bij de rechtvaardiging, en als Luther spreekt van boozen lust, hebzucht, toorn, ontucht enz., wat alles nog in den gerechtvaardigde gevonden wordt, ook Calvijn kent zulke *heiligen* 2). Volgens zijne leer en die van Zwingli „moest

---

1) Wie zich gemakkelijk van dit alles op de hoogte wil stellen, of soms meenen zou, dat we overdreven, kunnen we niet genoeg het werkje van Henry O'Connor aanbevelen: *Luther's Own Statements concerning His Teaching and its Results.* Dit werkje, wat in de Engelsche pers groot opzien heeft gebaard en achtereenvolgens drie uitgaven in Engeland en twee in Amerika heeft beleefd, werd geschreven naar aanleiding van 't jongste Luther-feest. Het is geen schets van Luthers leven, maar een korte blootlegging van zijn leer en meeningen, alsook van de zedelijke en politieke gevolgen van zijn optreden, alles met de eigen woorden van Luther naar de eerste drukken zijner geschriften.

2) Möhler, *Symbolik*, S. 139.

uit Gods alles bestemmende werkzaamheid, waaraan de mensch niet slechts als zondaar, maar reeds als schepsel, onderworpen is, volgen, dat de eerste menschen door Gods beschikking waren verleid geworden, zoodat zij noodzakelijk hadden moeten vallen; en dat God, zonder er bij in aanmerking te nemen, of zij en hunne afstammelingen zouden zondigen of niet, sommigen hunner had voorbeschikt om zalig te worden en, ten gevolge daarvan, om met onweerstaanbare kracht tot geloof en bekeering bewerkt te worden, en daarentegen anderen, wie Hij daarom niet krachtdadig ten goede veranderde, ter verdoemenis had bestemd" 1). Aan den mensch werd het vermogen om zelfs in de minste mate tot zijne zaligheid mede te werken ontzegd. Zelfs heeft Calvijn zich genoodzaakt gezien om toe te stemmen, „dat God de oorzaak is, gelijk van alles, zoo ook van het ongeloof, de zonde en het verderf der verworpenen" 2). Kan het dan iemand bevreemden, dat zijne volgelingen alles eenvoudig op God lieten aankomen en zich niet de minste inspanning getroostten om weerstand te bieden aan verkeerde neigingen en hartstochten. Zwingli gaf wel den raad om de praedestinatie-leer niet dan met groote voorzichtigheid en zeldzaam voor het volk te behandelen, omdat slechts weinige godvruchtigen op de hoogte stonden om haar te begrijpen 3), maar deze onmondigverklaring van het volk, ingegeven door vrees voor de gevolgen zijner eigene leer, was toch al te onnoozel,

---

1) Dr. C. G. Montijn, *Geschiedenis der Hervorming in de Nederlanden,* tweede druk, uitgegeven door Dr. B. Ter Haar, II, 203.

2) t. a. p. — 3) t, a. p. blz. 205.

nadat men het eerst tot zijn eigen rechter in geloofszaken had verheven. Die raad baatte dan ook weinig, gelijk de geschillen tusschen Remonstranten en Contraremonstranten in ons vaderland maar al te duidelijk hebben bewezen.

Eene tweede opmerking mogen we hieraan toevoegen. Men wordt niet zoo gemakkelijk ontrouw aan zijn oorsprong. De Hervorming trad op als een verzet tegen het goddelijk gezag der Katholieke Kerk, tot destijds algemeen in Europa aangenomen en erkend, zij het dan ook, dat in de praktijk dikwerf werd geloochend, wat in theorie werd beleden. Daarbij voegde zich in de eerste tijden veelal een verzet tegen de autoriteit der wereldlijke overheid. Zoo werd van zelf met het protestantisme een geest van orde- en bandeloosheid geboren. Wel werd het kerkelijk gezag, waartegen men in opstand kwam, uitgemaakt voor pauselijke tiranny; maar dit scheldwoord veranderde niets aan den waren aard der dingen. Het verzet tegen een algemeen erkend gezag bleef, en dit verzet moest, door andere met het protestantisme geboren invloeden nog gesteund, noodzakelijk op het zedelijk leven des volks eene noodlottige werking uitoefenen.

Tot deze invloeden rekenen wij er vooral twee.

De eerste is het protestantsch beginsel, dat ieder zelf in de H. Schrift zoeken moet, wat hij heeft aan te nemen als goddelijke waarheid. „Ieder ketter heeft zijn letter" is een spreekwoord, door het *Wageningsch Weekblad* in de laatste maanden nog al eens gaarne aangehaald. Aan de waarheid er van valt niet te twijfelen. Maar werd nu niet tevens aan iederen hartstocht de gelegen-

heid gegeven, om insgelijks zijn letter te vinden? Zijn inderdaad niet vele ongerechtigheden gepleegd onder uitdrukkelijk beroep op eenig woord der H. Schrift? Feiten te noemen is waarlijk niet noodig.

Als tweeden invloed rekenen wij de bijzondere, van Luther afgeleerde, ergernis, door bijna alle predikanten in de eerste tijden der Hervorming gegeven. Ik bedoel hier niet zoozeer de uitspattingen in hun bijzonder leven, maar hun voortdurend gekrakeel, schelden, tieren en razen (de uitdrukkingen zijn waarlijk nog zwak genoeg) op den kansel en in honderden van vlugschriften voor het volk 1). Niet alleen het Pausdom moest het ont-

---

1) Wie voor dit alles bewijzen wil, vindt ze op de overvloedigste wijze bij Janssen, *Geschichte des deutschen Volkes.* Verg. alleen in het laatst verschenen vijfde deel, blz. 99, 103 v., 134 v., 324 v., 405 v., 446 v., 464 v. „Wie im Kurfürstenthum Sachsen — klaagde een predikant op het Paaschfeest van 1594 — so tobt in dieser letzten argen und bösen Zeit auch in allen benachbarten Landen und Städten auf Anstiften des Teufels der friedhässige Geist zwischen Lutheranern und Calvinianern, und solche Männer die um des armen, geblendeten, aufgehetzten Volkes willen zur Mässigung und Frieden mahnen, werden ausgeschrieen und verfolgt." Ib. S. 102. — De protestantsche polemiek tegen Janssen's werk schijnt langzamerhand te verstommen. Veel lauweren heeft zij bij haar werk ook niet geoogst. Men begint te begrijpen, hoe wijs het woord was van een zeer competent Calvinistisch beoordeelaar: „Wenn die dummen Teufel doch mal so gescheut würden und den Mund hielten" Eerlijker zeker luidde het oordeel van het Engelsche *Athenaeum* van 6 Dec. 1884: „Met zijn overvloed van nieuw materiaal, zijne zorgvuldige keuze, zijn ruimen blik overvleugelt het werk van Janssen, even zoo wijd Ranke's *Geschichte Deutschlands seit der Reformationszeit,* als dit zijnerzijds geschiedkundige werken van 't slag als die van Menzel in de schaduw stelde. Dat het gewoon geschiedverhaal omtrent de reformatie en Luther, gelijk het gevonden wordt in de werken van

gelden; neen, ook Lutherschen en Calvinisten, al de aanhangers der verschillende, telkens opduikende, afwijkende meeningen, deze allen voerden onderling strijd op eene wijze, dat alle eerbied voor het heilige noodzakelijk uit het hart des volks moest worden gebannen en de ruwheid van taal door ruwheid van zeden moest worden gevolgd.

Nog een derde opmerking zij ons veroorloofd. De heer van Veen klaagt over het ingrijpen der staatsmachten in het gebied der Kerk. Wij zullen de laatsten zijn, om hem van die klacht een verwijt te maken. We weten maar al te goed, hoe ten allen tijde ook de Katholieke Kerk van dat onrechtmatig ingrijpen op haar gebied door de wereldlijke overheid de wrangste vruchten geplukt heeft. Verreweg de meeste keeren zijn de treurige toestanden in de Kerk ontstaan juist door het Cesaro-papisme der vorsten 1). Maar heeft het protestantisme eigenlijk wel recht om zoodanige klacht te uiten? Zou het ooit de uitbreiding hebben verkregen, die het heeft bereikt, zoo niet de wereldlijke macht met al den druk van haar gezag en haar geweld, mag ik wel zeggen, het had geholpen? Is de spreuk: „Cujus regio illius religio",

---

een zekere klas protestantsche Godgeleerden, zuiver mythisch is, was een feit, wat bij iederen geleerde, die deze periode ook slechts oppervlakkig bestudeerd had, ontwijfelbaar vaststond. Zij zuchtten zwijgend over Carlyle's hero-worship en lachten over mr. Froude". Verg. het art. *Die protestantische Historik beginnt vor Janssen zu capituliren,* in de *Hist. Pol. Blätter.* B. 97, S. 626 ff.

1) Een hoogst merkwaardig getuigenis omtrent dit punt, door Georg van Saksen afgelegd, deelt Janssen mede in zijne *Gesch. des deutschen Volkes*, Th. II, S. 342—344.

wie over het land regeert, beslist ook welken godsdienst zijne onderdanen zullen belijden, niet een specifiek protestantsch beginsel 1)? En als men dan eenmaal zijn ontstaan en zijn bloei heeft te danken aan de onderwerping van de Kerk aan den Staat, heeft men dan nog recht er over te klagen dat de Staat in de Kerk regeert? Mij dunkt het antwoord kan moeilijk twijfelachtig zijn.

Bij al het onheil, wat de groote geloofsscheuring der zestiende eeuw over Europa en de wereld gebracht heeft, moet het onder zeker opzicht nog een geluk worden genoemd, dat het protestantisme, meer dan eenige andere ketterij, in zijn formeel beginsel de kiem zijner ontbinding in zich zelf droeg. Zeker, toen eenmaal de mensch, ieder voor zichzelven, tot rechter was gesteld over zijn geloof, nu alle gezag was geloochend en aan de traditie alle waarde in geloofszaken ontzegd, kon het niet anders of de tegenstrijdigste meeningen moesten als van zelf opduiken; ontkenning moest op ontkenning volgen, totdat ten laatste niets meer te ontkennen viel en men geheel in 't grofste materialisme en sensualisme verzonk. Een protestant, die klaagt over het ongeloof in zijne kerk, handelt ongeveer als iemand, die zijn huis in brand stekend, klagen zou, dat het afbrandde.

---

1) Het is bekend genoeg, dat 's Pausen protest tegen den Westphaalschen vrede alleen hierin zijn grond had, dat dit principe er in werd gehuldigd. Evenzoo dat Lodewijk XIV te vergeefs beproefde de goedkeuring van Innocentius XI te verkrijgen op zijne Dragonnades en de opheffing van 't Edict van Nantes. Ook Ranke zegt: „Der Römische Hof wollte mit einer Bekehrung durch bewaffnete Apostel nichts zu schaffen haben". *Päpste*, III, 169.

Maar hoezeer ook het ongeloof een logisch gevolg is van het protestantisme, van den anderen kant is het ook waar, dat door eigen onderzoek de mogelijkheid openbleef tot terugkeer op betere paden. En zoo zien we dan ook, dat de leerstellingen der eerste hervormers omtrent de natuurlijke vermogens, den mensch na den zondenval gelaten, omtrent de werking der goddelijke genade, en de verdienstelijkheid en noodzakelijkheid der goede werken, welke zoozeer met alle gezond verstand en menschelijk gevoel streden, zoozeer een zondig leven bevorderden, langzamerhand door velen werden verworpen niet alleen, maar plaats moesten maken ook voor leerstellingen, welke min of meer der katholieke waarheid nabij kwamen. Tegenwoordig denken vele nog geloovige protestanten, deels bewust, maar voor 't meerendeel onbewust, op vele dezer punten weder geheel katholiek 1). Ongelukkig heeft het gevoel van wantrouwen, van afgekeerdheid, van verachting, gedurende drie eeuwen den protestanten als met de moedermelk tegenover de Katholieke Kerk ingegeven, de meesten onvatbaar gemaakt niet alleen voor eenige waardeering, maar ook voor eenige ware kennis 2) der Katholieke Kerk, en zoo gebeurt het somwijlen, dat als specifiek protestantsche waarheid wordt verkondigd, wat niet anders is als zuiver katholieke leer, ten allen tijde door de Kerk verkondigd,

---

1) Verg. *Briefe aus Hamburg*, Berlin 1883, S. 322. — 2) Zoo lazen we nog eenige maanden geleden in het *Wageningsch Weekblad,* bij een bespreking van *De Woort en zijn kring*, dat Jan Holland niet goed op de hoogte was van de katholieke leer, dewijl hij nergens sprak van de *alomtegenwoordigheid der H Maagd!!!*

terwijl het van de leer der eerste hervormers hemelsbreed afwijkt 1). Alleen degelijke, onbevooroordeelde studie der geschiedenis kan hier helpen; niet eene, die alles wat lastig is ontwijkt en over het hoofd ziet, of alle feiten plooit en verwringt, tot ze sluiten in een reeds te voren pasklaar gemaakt stelsel; zoodanige studie — gelijk ze helaas al te dikwerf werd beoefend — kan alleen verder van de waarheid afvoeren; maar eene, wie het alleen om de kennis der waarheid te doen is, die met een heiligen schroom voor al wat onwaar of valsch is bezield, de volle waarheid onder de oogen durft zien 2). Met volle recht zegt A. Baumgartner: „In geschichtlichen Thatsachen bietet Gott der Menschheit die Ausweise dar, womit er seine übernatürliche Offenbarung und ihre Verkörperung, die Kirche, beglaubigt. In geschichtlichen Thatsachen liegt der fasslichste und handgreiflichste Prüfstein für die Wahrheit und Güte menschlicher Systeme. Die Geschichte übt ein unnachsichtliches Gericht über die Einzelnen, wie über die Völker, wenn auch vollständige Gerechtigkeit hienieden nicht eintritt. Kein Studium hat darum so viele bedeutende Männer aus irrigen Anschauungen zur Wahrheit zurückgeführt, als eben jenes der Geschichte" 3). Daarom hebben we altoos reden ons te verheugen, waar door protestanten, vooral kerkelijke

---

1) Een zeer sprekend bewijs hiervoor te vinden *Briefe aus Hamburg*, S. 726 ff. — 2) Mochten alle protestantsche geschiedvorschers steeds de uitspraak voor oogen hebben van een hunner Dr. Edm. Meyer (Berlijn): „Nichts kann die protestantische Auffassung der kirchlichen Entwicklung mehr vor Einseitigkeit bewahren, als die eingehendste Berücksichtigung der katholischen Anschauungen". Aangehaald *Stimmen aus Maria-Laach*, B. 25, S. 561. — 3) *Der Alte von Weimar*, S. 63.

geschiedenis degelijk wordt beoefend. Maar zoolang het waar blijft, dat het geloof eene gave Gods is, blijft ook op ons de verplichting rusten dag aan dag met de meeste vurigheid te bidden: Fiat unum ovile et unus Pastor, dat het één kudde en één Herder worde!

Loosduinen, Feestdag van
den Apostel Andreas, 1886. P. A. DE BRUIJN.

DE ZOOGENAAMDE SCHENKINGSBUL VAN PAUS ADRIAAN IV.

I.

In 1872 hield de geleerde Engelschman Mr. Froude te New-York zijn voorlezingen over Ierland. „Hij was gekomen om zijn opvatting voor te dragen; tevens om de moeielijkheden der Ieren op te lossen en hen te leiden uit de ongelukken, die voor honderden van jaren hunne geschiedenis waren geweest. Sommigen mompelden, dat hij een gezant was van het Engelsche gouvernement, uitgezonden, omdat men bevreesd begon te worden voor de opkomende macht van Ierland; omdat men in Amerika 8 millioen Ieren van geboorte zag, misschien wel 14 millioen van onmiddellijk Iersche afstamming; omdat men genoeg wist van de Ieren om te weten, dat de Almachtige God hen altijd zegent met een buitengewoon vermogen, niet slechts om zichzelven in stand te houden, maar ook om zich uit te breiden, en dat binnen weinige jaren geen 14 maar 50 millioen afstammelingen van Iersch bloed of van Iersche afkomst in Amerika zouden zijn" 1). Toen Mr. Froude

1) Burke, *The Normans in Ireland.*

dus onder grooten toeloop zijn lezingen hield, wendden zich tal van Ieren tot een Dominicaner pater, die juist Amerika bezocht en allerwege de harten der Ieren tot zich trok: Pr. Tom. Burke. Zij verzochten hem allerdringendst de eer te wreken van hun volk, dat zelfs in het gastvrij Amerika werd gelasterd, en nog wel met de schittering eener alom gevierde en bewonderde geschiedkennis. Patriotisme schonk hem den moed ten laatste dit verzoek in te willigen. Duizenden verdrongen zich te New-York, in de „Academy of Music", om te hooren, hoe Pr. Burke de geschiedenis had gelezen van zijn innig geliefd vaderland, hoe hij de argumenten zou weerleggen van zijn geleerden tegenstander. Zijn heldere blik ontdekte spoedig wat er valsch of onnauwkeurig of overdreven was in Froude's voorstelling; zijn populariteit gaf hem den vorm aan om zijn argumentatie onder de bevatting zelfs van den minst ontwikkelde te brengen; zijn enthousiasme wist hij uit te storten en op te wekken in harten, die met hem eveneens gevoelden; en schitterend mag dan ook het succes van den volksredenaar worden genoemd, die in juist gekozen, levendige trekken de geschiedenis verhaalde van het Iersche martelaarsvolk en ze onuitwischbaar prentte in het geheugen, in het hart van duizenden zijner landgenooten.

Een der eerste voorstellingen van Froude's geschiedenis van Ierland was: *De rechtvaardiging van den inval der Noormannen en de vaststelling van het beginsel, dat zij recht hadden om naar Ierland te komen.* „Hij begint eene ontzettende schildering te geven van den toestand van Ierland vóór den inval: men vloog daar elkander naar

de keel; het geheele land was met bloed overdekt; geen godsdienst, geen zedelijkheid, geen bestuur; en daarom vond de Paus [Adriaan IV] het noodzakelijk de Noormannen te zenden naar Ierland, juist zooals wij een politieagent zouden sturen in een zaal, waar men elkander doodsloeg" 1).

Als dit waarheid was, dan was het een harde waarheid vooral voor een Ier. Gehecht aan zijn vaderland meer dan eenig ander volk, ziet hij een Paus, een Engelschman, zich het recht aanmatigen om zonder vorm van proces of zonder eenig voorafgaand onderzoek dat vaderland weg te schenken aan een vorst als Hendrik II, in zijn eigen land, in geheel Europa gehaat, vooral door den Ier; deze vorst acht zich gerechtigd zulk eene schenking van het Opperhoofd der Kerk aan te nemen, ja het volk zelf ziet zich verplicht zonder tegenspreken zich te onderwerpen, waar het hoogste gezag heeft gesproken; en dat volk was en bleef gehecht aan zijn godsdienst, aan zijn Kerk, van den dag af dat St. Patrick hun het Evangelie verkondigde tot dat Daniel O'Connell voor de vrijheid van zijn volk optrad, ja tot op dezen dag toe; gehecht aan Rome vooral, in de dagen van voorspoed, voordat de Denen hun land verwoestten, gedurende de 300 jaar van de Deensche overweldiging, gedurende en ook na den inval der Noormannen; nog meer gehecht aan Rome, tijdens de 300jarige overheersching van het protestantisme, dat de Ieren wel hun goed, hun bloed, hun leven kon ontnemen, maar niet hun liefde, hun onveranderlijke gehechtheid aan den Roomschen Opperpriester!

---

1) Burke, *ibid*.

Ierland geloofde dan ook nooit, dat dit zijn geschiedenis was, ofschoon een drom van geschiedschrijvers, de oudste, gelijktijdige zelfs, zulks kwamen bevestigen; ofschoon de bul getoond werd van den Paus, die hen zoo laaghartig zou hebben overgeleverd aan hun doodvijanden. Omtrent dit punt vormde zich een tweevoudige traditie: *een Engelsche*, die wij zoo noemen, omdat zij, zooals wij zullen aantoonen, uit Engeland afkomstig is en zeker het meest door de Engelschen werd verbreid, ofschoon zij tot op dezen dag ook onder de Iersche geleerden veel aanhangers telt; deze neemt de echtheid aan van de bul van Paus Adriaan; — *een Iersche*, die steeds de echtheid loochende. Niet slechts protestanten, maar ook verreweg de meeste katholieken namen het eerste gevoelen aan, met blijdschap, verbittering of verlegenheid — om met deze bul dan soms de uiteenloopendste stellingen te verdedigen.

Fleury 1) neemt de bul aan evenals Natalis Alexander 2) zonder de minste commentaar. Bossuet laat haar tot tweemaal toe figureeren in zijn *Defensio Cleri Gallicani* 3), natuurlijk om het nadeelige aan te toonen van 's Pausen indirecte macht op het tijdelijke. Lingard 4) verhaalt, hoe een gezantschap door koning Hendrik II van Engeland naar Paus Adriaan werd afgevaardigd om te verzekeren, dat Hendriks voornaamste doel was te zorgen voor het onderricht van een onwetend volk, het

---

1) *Hist. de l'Eglise*, T. XV, p. 26.

2) *Hist. Eccl.* T. XIII, p. 105.

3) L. I, c. 2 en III, c. 18.

4) *Hist. of Engl.* T. II, p. 95.

uitroeien van de gruwelijkste misdaden, die onder hen heerschten, en het invorderen van den St. Pieterspenning in Ierland; daar echter ieder eiland behoorde aan den H. Stoel, durfde hij dit niet zonder raad en toestemming van den opvolger van den H. Petrus ondernemen. De Paus, gaat hij voort, die wel heeft moeten lachen om dit huichelachtige verzoek, prees in zijn antwoord de godsvrucht van zijn trouwen zoon, ontving het recht der souvereiniteit, zoo mild erkend, en bevestigde Hendrik hierin. Mac Geoghan in zijn *Histoire de l'Irlande* 1) zegt al zuchtende: „Adrien qui était né son sujet [de Henri II] lui accorda sans peine sa demande: et la liberté d'une nation entière fut sacrifiée à l'ambition de l'un par la complaisance de l'autre".

Was deze bul in haar onaangenaamste opvatting wel in staat de verbittering der Ieren op te wekken, een ander doel kon nog met haar worden beoogd: niet onduidelijk werd er in gezinspeeld op de „Donatio Constantini", tegenwoordig door alle geleerden als onecht beschouwd, maar die in der tijd den Pausen schoone diensten zou bewezen hebben om hun uitgebreide macht te vestigen en te handhaven in heel Europa. Kon er omtrent dit punt nog twijfel bestaan, deze werd geheel weggenomen door het verhaal van den geleerden Joannes van Salisbury, den vriend van den H. Thomas van Kantelberg, die stoutweg verzekert, dat de Paus op zijn aanraden de bul heeft uitgevaardigd, steunende op de „Donatio Constantini". Het jaartal van de bul is 1155, en J. v. Salisbury schreef dit in zijn werk *Metalogicus* 2)

1) I, p. 462.
2) L. VIII, c. 42.

in het jaar 1160. Geen wonder derhalve dat Döllinger, toen hij in 1863 zijn *Papstfabeln* uitgaf, in zijn studie over de „Donatio Constantini", deze bul aanhaalt als een der krachtigste bewijzen, hoe de Pausen tot vestiging en uitbreiding hunner macht gretig misbruik hadden gemaakt van onechte stukken, die zij naar zijn meening nog wel zelf hadden laten vervaardigen. „Wie mit einem kühnem Sprunge ward die Constantinische Schenkung von Corsica hinüber nach dem fernsten Westen, nach Irland, getragen und verfügte der päpstliche Stühl über der Besitz einer Insel, welche die Römer selbst nie besessen, kaum gekannt hatten. Dies that Hadrian IV, ein geborner Engländer" 1). In een noot aan den voet der bladzijde komt hij op tegen het gevoelen van Gosselin 2). „Deze verzwijgt — beweert Döllinger — dat Adriaan aan de Ieren gelast den koning (Hendrik II), die tot dusverre niet het minste recht op het eiland had, als hun gebieder aan te nemen en te eeren. Hij verzwijgt het gezegde van Joannes van Salisbury, die toch beter dan ieder ander over het ontstaan en den zin van de (door hem in de pen gegeven) bul onderricht was. Hij verzwijgt, dat Adriaan koning Hendrik formeel de investituur schonk als opperleenheer door het verzenden van een ring. En zoo wil Gosselin de woorden: „dat alle eilanden *ad jus beati Petri* behooren", geheel tegen het toenmalig spraakgebruik slechts verstaan van de geestelijke jurisdictie van den Paus." Later komen wij op deze verklaring van Döllinger terug.

---

1) *Papstfabeln*, S. 78.

2) *Pouvoir du Pape au moyen-âge*, II, p. 247.

Ook kardinaal Hergenröther 1) neemt de echtheid aan van de bul, en daar Schulte haar in verband had gebracht met de pauselijke onfeilbaarheid, welk dogma met deze bul in strijd zou wezen, verklaart hij 2) den zin van dit stuk en wijst de beschuldiging af, die tegen dit dogma hieraan kon ontleend worden.

Genoeg meenen wij te hebben aangetoond, welke voorname mannen tot op onzen tijd de echtheid hebben, aangenomen van de bul van Paus Adriaan, en hoe zich de Engelsche traditie heeft gehandhaafd. Maar, zooals wij zeiden, ook Ierland had hieromtrent de hare.

Het schijnt bij de Ieren à priori vastgestaan te hebben, dat hier bedrog gepleegd was door de Engelschen. Reeds Giraldus Cambrensis acht zich verplicht op te komen tegen hen, die het recht van Hendrik II om zich meester te maken van Ierland betwistten: „Cessent igitur invidi, cessent et incauti amplius obstrepere" 3). Het gevoelen echter, dat de Ieren meenden te kunnen overeenbrengen met hun liefde voor hun vaderland en voor de Kerk, werd niet gesteund door een critisch onderzoek der bronnen; zoodat zij in 1315 bij hunne klachten over de handelwijze der Engelsche koningen Paus Joannes XXII meenden te kunnen verzoeken het bestuur van hun land over te dragen op een man van hun keus, Eduard Bruce, en dit wel steunende op de bul van Paus Adriaan. Hierom echter veronderstelden zij de echtheid van de bul nog niet, maar gebruikten haar slechts als een

---

1) *Kirchengeschichte*, II, S. 384.

2) *Kath. Kirche und Christl. Staat*, S. 354.

3) *Hib. expugn.*

argumentum ad hominem, hetwelk hieruit blijkt: in 1325 kon Willem van Nottingham, kanunnik van de kathedraal van Dublin, onder de klachten over de Ieren den Paus ook opnoemen, dat zij beweerden, „dat de koning van Engeland met bedrog en valsche bullen het opperbestuur over Ierland had verkregen en dat zij dit algemeen hielden". De zaak te brengen voor de rechtbank der historische critiek lag nu juist niet in den geest der middeleeuwen. Eerst toen de werken van Giraldus Cambrensis op nieuw door Cambden in 1602 werden uitgegeven, werd de opmerkzaamheid der geleerden gevestigd op den man, die het meeste had bijgedragen om de geschiedenis van Ierland op de bekende wijze voor te stellen, vooral op de authenticiteit van de bul en van andere stukken, die haar bevestigen.

Aan den geleerden Jesuïet, P. Stephanus Vitus (Stephan White), komt de eer toe, het eerst tegen het gezag van Giraldus te zijn opgekomen. Omstreeks 1615 schreef hij zijn *Apologia pro Hibernia*, waarin hij het karakter van den grooten lasteraar van Ierland aan de verachting van de nakomelingschap prijs geeft en hem de eer ontzegt om als geschiedschrijver van het Iersche volk op te treden; jammer echter, dat dit werk slechts in manuscript bestond en geen invloed kon uitoefenen op de publieke opinie. Eerst in 1849 werd het volgens een handschrift uit de Bourgondische bibliotheek te Brussel uitgegeven door Mathew Kelly, professor aan het college van St. Patrick bij Maynooth. Ook heeft O'Sullivan tegen Giraldus geschreven 1), maar tot nog toe is het hand-

1) Lynch, *Cambr. evers.* I, p. 96.

schrift niet gevonden. Lucius Gratianus (Dr. Lynch) gaf in 1662 op nieuw een weerlegging van de lasteringen van Giraldus; met vertaling in het Engelsch werd zij eveneens door prof. Kelly uitgegeven 1848—1852. Ook schijnt een Jesuïet Alford in de 18e eeuw zijn beste krachten besteed te hebben om de onechtheid van Paus Adriaans bul te bewijzen 1).

En welk succes hadden de Ieren tot nu toe in het verdedigen van hun traditie, dat er pauselijke stukken waren ondergeschoven, dat hun geschiedenis misvormd was door hun vijand? Verreweg de meeste geleerden vonden de argumenten te licht en namen de echtheid aan van de bul en het gezag der geschiedenis van Giraldus van Barry; zoo oordeelden o. a. ook Brischar, Hefele, Hergenröther, welke laatste onbegrijpelijk genoeg tot in de laatste uitgave zijner *Kirchengeschichte* (1886) met geen enkel woord zelfs melding maakt van de rijke litteratuur, die over deze kwestie is ontstaan. In 1864 nam Damberger in *Der Katholik* de verdediging op zich van het gevoelen der Ieren; jammer echter, dat alleen reeds zijn naam als hypercriticus niet voordeelig was om de vooringenomenheid, die toch reeds in zulk een hooge mate bestond, weg te nemen. Prof. Kelly, de uitgever van de *Apologia pro Hibernia* en van *Cambrensis eversus,* geeft duidelijk genoeg zijn gevoelen te kennen: herhaaldelijk verzekert hij in de noten, aan deze werken toegevoegd, dat geen afdoende redenen nog zijn aangevoerd om de eeuwenoude traditie te weerleggen van de echtheid der bul van Paus Adriaan.

---

1) Brischar-Stolberg, III, S. 394.

Al de onverdroten ijver der Ieren, al hun hartstochtelijke liefde voor Vaderland en Kerk, al het goed geloof aan het overtuigende van hun argumenten, was er noodig om hun studiën op dit punt voort te zetten en hun zaak niet gewonnen te geven, ofschoon door de nieuwere critiek sommige hunner redenen als geheel onvoldoende waren afgewezen.

De onderzoekingen van den geleerden bisschop van Ossory, thans aartsbisschop van Sidney, Mgr. Patrick Moran, verschaften den Ieren nieuwe wapenen om zich te verdedigen; en sedert hij in *The Irish Ecclesiastical Records* (1872) en in de tweede uitgaaf van zijn *Essays on the early Irish Church* (1878) zijn ontdekkingen mededeelde, schijnt onder de geleerden meer toenadering te bestaan tot het gevoelen der Iersche traditie omtrent de onechtheid der bul. Zoo werd dit verdedigd met wederom nieuwe argumenten door de *Analecta Juris Pontificii* 1). Jungmann, *Dissertationes in Historiam Ecclesiasticam* 2), durft aan de bul niet meer dan een twijfelachtige waarde te geven. Knöpfler, uitgever van Hefele's *Conciliengeschichte*, zegt er van 3): „Neuestens wird die Aechtheit dieser Bulle von verschiedenen Seiten zu bestreiten gesucht und, wie mir scheint, *mit manchen beachtenswerthen* Gründen". Dat het pleidooi echter niet geheel gewonnen is en de partijen het volstrekt nog niet eens zijn, blijkt reeds hieruit, dat de studie van den Benedictijn Gasquet in de *Dublin Review* (July 1883), waarin hij Moran

---

1) *Hadrianus IV et Hibernia*, livr. 185, 186 a. 1882.

2) T. V, p. 209. — 3) *Concilieng.* V, S. 682.

en de *Analecta* verdedigt, hevig werd bestreden door Malone in hetzelfde tijdschrift (April 1884).

Het is ons doel in deze studie de argumenten van de eene partij met het oog op de moeielijkheden, door de tegenpartij ingebracht, voor te stellen ook aan onze Hollandsche lezers. Eerst echter laten wij de vertaling volgen van de veelbesproken bul.

Adrianus bisschop, dienaar der dienaren Gods, aan onzen allerliefsten zoon in Christus, den doorluchtigen koning der Engelschen, heil en apostolischen zegen.

Lofwaardig en zeer nuttig is het plan van Uwe Hoogheid, om de glorie van uwen naam op aarde te verhoogen en de belooning van uw eeuwig geluk in den hemel te vermeerderen; want, gelijk een katholiek vorst betaamt, zijt gij van plan om het gebied der Kerk uit te breiden, de waarheid van het christelijk geloof te verkondigen aan onwetende en ruwe volken en het zaad der misdaden van den akker des Heeren uit te roeien; en om dit des te passender te doen, vraagt gij den raad en de gunst van den Apostolischen Stoel; hoe verhevener uw plan en hoe grooter uw bescheidenheid in deze zaak is, des te meer vertrouwvol is onze hoop, dat met de hulp Gods de uitslag voor U des te gunstiger zal zijn; omdat wat zijn oorsprong heeft uit ijver voor het geloof en uit liefde voor den godsdienst, gewoonlijk een gelukkig einde heeft. Voorzeker het is ongetwijfeld (zooals ook Uwe Hoogheid erkent) dat Ierland en al de eilanden, die de zon der gerechtigheid Christus heeft bestraald en die de leer van het Christendom hebben aangenomen, tot het recht van den H. Petrus en de Roomsche Kerk behooren. Wij derhalve zaaien in hen des te liever een Gode aangenaam zaad, naarmate wij bij inwendige overweging beter inzien, hoe streng dit van ons geëischt wordt. Gij hebt ons te kennen gegeven, zeer beminde zoon in Christus, dat gij het eiland Ierland wilt binnentreden om dit volk aan wetten te onderwerpen en er het zaad der ondeugden uit te roeien, en dat gij van ieder huis jaarlijks een belasting van een denarium wilt betalen aan den H. Petrus, en de rechten van de kerken van dit land ongedeerd en ongeschonden wilt bewaren. Uw godvruchtige en prijzenswaardige begeerte met de gunst ontvangende, die zij verdient, en onze goedwillige toestemming verleenende aan uw

verzoek, wenschen wij volgaarne, dat gij (tot uitbreiding der Kerk, om den stroom der ondeugden te keer te gaan, om de zeden te verbeteren, om deugden aan te kweeken, ter vermeerdering van den christelijken godsdienst) dit eiland binnentrekt, en datgene, wat tot eer van God en het heil van dit land strekt, ten uitvoer brengt; en dat het volk van het land U eervol ontvangt, en als heer vereert met behoud van het recht der kerken, dat ongedeerd en ongeschonden moet bewaard blijven, en de jaarlijksche belasting van een denarium van ieder huis aan den H. Petrus en de H. Roomsche Kerk. Wanneer gij derhalve het plan, dat gij hebt opgevat, ten uitvoer wilt brengen, zorg dan dit volk tot goede zeden te vormen; en dat (zoowel door U als door hen, die gij daartoe geschikt rekent, door hun geloof, hun woorden en hun leven) aldaar de Kerk moge versierd worden, dat de christelijke godsdienst worde geplant en toeneme, en wat tot eer van God en het heil der zielen strekt, door U zoo geregeld worde, dat gij van God een overvloed van eeuwig loon moogt verdienen en op aarde een roemvollen naam in alle tijden. Gegeven te Rome enz.

In verband met deze bul wordt noodzakelijk ook gebracht, zooals wij Döllinger boven hoorden beweren, het volgende gezegde van Joannes van Salisbury 1):

„Ofschoon hij [Paus Adriaan IV] een moeder had en een eigen broeder, beminde hij mij nog inniger dan hen. In het geheim en in het openbaar bekende hij, dat hij mij boven alle menschen liefhad. Zulk een gedachte had hij zich gevormd, dat hij zich verheugde, zoodikwijls de gelegenheid zich aanbood, zijn geweten in mijn tegenwoordigheid bloot te leggen. En ofschoon hij Roomsch Opperpriester was, stelde hij er zijn vreugde in mij aan zijn eigen tafel tot gast e hebben. Ondanks mijn tegenstreven, wilde hij uitdrukkelijk, dat wij beiden denzelfden beker en dezelfde eetschaal zouden hebben. Op mijn verzoek stond hij toe en gaf hij aan den doorluchtigen koning der Engelschen, Hendrik II, Ierland in erfrecht te bezitten, zooals zijn brief getuigt tot op dezen dag. *Want alle eilanden worden naar oud recht volgens de schenking van Constantijn, die deze stichtte, gezegd tot de Roomsche Kerk te behooren.* Ook schonk hij door mij

1) *Metalog.* L. VIII, c. 42.

een gouden ring, met een prachtigen smaragd versierd, om daarmee de investituur over Ierland te geven; en er werd bevel gegeven denzelfden ring nog te bewaren in het openbaar archief van het hof."

Vanzelf doet zich natuurlijk bij het lezen dier stukken de vraag op, of de bul wezenlijk als een schenking en niet anders moet worden beschouwd? Of het verhaal van J. van Salisbury als verklaring van de bul moet worden aangezien?

Niet slechts Döllinger maar de meeste Iersche schrijvers schijnen hierop bevestigend te antwoorden. Het gevoelen echter van kardinaal Hergenröther is, dat de bul geen eigenlijke schenking bevat en dat de zinsnede van J. van Salisbury als een geheel op zichzelf staande getuigenis kan worden aangezien; aldus verklaart hij zijn meening in deze zaak 1):

„Koning Hendrik had den Paus zijn wensch te kennen gegeven om het rijk van Christus uit te breiden en ruwe volken te beschaven, in het bijzonder had hij hem het besluit medegedeeld om de bevolking van Ierland tot onderdanigheid en onder wetten te brengen. Daar was in vele deelen van het rijk het Christendom bijna geheel verdelgd, moord, ontucht en groote verwildering heerschten. Volgens de Engelsche kronijkschrijvers stemden ook de bisschoppen van Ierland in met het plan van Hendrik II. Adriaan gaf nu eenvoudig zijn toestemming, dat Hendrik zich naar het eiland begaf, het volk hem eervol ontving en als heer erkende. Het eiland, dat eenmaal aan het rijk van Christus onderworpen was, moest bij hetzelve behouden blijven; het behoorde — zooals de koning zelf tegenover den Paus erkende — aan den H. Petrus toe. Hiermede is nog niet een wereldlijk recht of een eigenlijke schenking bedoeld. De jaarlijksche cijns, door Hendrik aangeboden en door den Paus aangenomen, kan geen wereldsch eigendom bewijzen; zulk een cijns gaf ook Engeland, zonder dat het op dien tijd den Paus erkende als opperheer.

---

1) *Kath. Kirche und Christl. Staat*, S. 354.

Men zou kunnen tegenwerpen, dat het twijfelachtig is, of deze verklaring voldoende is; want Joannes van Salisbury, op wiens verzoek Paus Adriaan IV zijn schrijven uitvaardigde, grondt het pauselijk schrijven op de schenking van Constantijn, en bericht, dat de Paus door hem een gouden ring met een voortreffelijken smaragd tot teeken van de investituur aan den koning heeft gezonden. Intusschen zou men hierop kunnen antwoorden, dat ook Innocentius III aan Koning Richard I van Engeland een kostbaren ring zond, zonder dat er toen spraak was van een verhouding van vasal; dat Joannes van Salisbury naar de heerschende meening en naar den zin des konings een grond voor de schenking opgaf, die den Paus echter met geen syllabe aangeeft, en allicht verder ging dan de bul zelf. Overigens is het echter waarschijnlijk, dat Hendrik II een uitwendig teeken van den Paus verlangde, om zich ten volle bij de bisschoppen en grooten van Ierland te wettigen, en zelfs het land van de Roomsche Kerk in leen wenschte te ontvangen.

Toen later in 1172 Alexander III den koning vermaande, om de orde en het Christendom te herstellen, de misdaden uit te roeien en den toestand van het eiland te verbeteren, zeide hij, dat de Roomsche Kerk op het eiland een ander recht had dan op het groote gebied van het vasteland, en verlangde hij, dat de koning aan de Kerk, daar waar zij nog geen voorrechten bezat, ze zou verleenen en aanwijzen.

De ontaarding der Engelsche heerschappij had Adriaan IV, hadden zelfs de Engelschen niet voorzien, en hij kan daarvoor ook niet verantwoordelijk worden gemaakt. Adriaan's rescript, dat de Ieren van later veel in verlegenheid bracht, kon van den kant der Engelschen ook door obreptie of subreptie (aangift van valschen grond of verzwijging van den waren) verkregen zijn. Ondanks den tegenstand der Ieren schijnt echter niets gedaan te zijn om het te herroepen."

Met andere woorden: het verhaal van Joannes van Salisbury behoeft geenszins als een officiëele verklaring te gelden van de pauselijke bul; wel drukt het de meening uit van dien schrijver, die, zooals de meesten zijner tijdgenooten, niet getwijfeld zal hebben aan de echtheid van Constantijns schenking, maar de bul staat op zichzelve en verklaart zichzelve en maakt volstrekt

geen melding van het wegschenken van Ierlands grondgebied.

Al zou men derhalve met Hergenröther de echtheid van de bul aannemen, dan zou het daarom nog niet noodig zijn met Döllinger de eerlijkheid der Pausen in verdenking te brengen, of zich met de Ieren te beklagen over een wederrechtelijke handelwijze van Paus Adriaan, of met Lingard hierin een karakterlooze daad te zien.

Ofschoon het bij den eersten oogopslag wel bevreemding kan wekken, dat een pauselijke bul wordt in twijfel getrokken, die eeuwen en eeuwen door geschiedschrijvers aangenomen, door critici van de meest uiteenloopende richtingen als echt verdedigd is, zoo kan dit voor den criticus volstrekt geen reden zijn, om zijn onderzoek te staken en eenvoudig te berusten in datgene, wat de meerderheid der geleerden er van houdt, vooral waar het een stuk geldt uit de 12e eeuw; deze toch was het tijdvak, waarin de vervalsching zoowel van koninklijke als van pauselijke stukken welig begon te tieren, misschien wel het meeste in Engeland.

Hooren wij hierover tijdgenooten van Paus Adriaan IV. Theobald, aartsbisschop van Kantelberg, voorganger van den doorluchtigen martelaar den H. Thomas, schrijft aan koning Hendrik II van Engeland 1):

„Met droefheid hebben wij vernomen, dat gewetenloozen getracht hebben Uwe Hoogheid te omsingelen, door een brief U over te reiken, op onzen naam vervaardigd, en waarin gezegd wordt, dat wij, tot het uiterste gebracht, berouw hebben over de benoeming van Rogerius tot aartsbisschop van York, en U — naar de door God

1) *I. Sar.* Ep. 61.

U verleende macht — verzoeken om hulp, daar hij geweigerd zou hebben te verbeteren wat ik hem heb opgelegd. Zie! God is mijn getuige en mijn rechter, dat ik de waarheid spreek: dien brief heb ik niet geschreven, noch willen schrijven, en weet ook niet, dat hij geschreven is door een der mijnen. Hij is valsch en om U te misleiden en zich zelven in het verderf te storten heeft de vervalscher hem slechts gebruikt!"

Aan Alexander, den bisschop van Lincoln, verklaart dezelfde Theobald 1) het groote gewicht van het pauselijke zegel en leidt daaruit af, dat de vervalsching er van een gevaar is voor de gansche Kerk, dat men zulke vervalschers moet straffen als vijanden van Kerk en Staat. Hij wijst er hem zelfs een aan, die zich bij hem bevindt, de Grimelinche genaamd, die om het vervalschen van apostolische brieven de kerkelijke straffen moest gevoelen. Hij geeft last hem te excommuniceeren en hem over te leveren aan den kerkelijken rechter, tevens zendt hij de echte pauselijke bul over.

In een brief aan Paus Alexander III 2) klaagt dezelfde een zekeren Robertus aan, die overtuigd is van vervalsching van apostolische brieven en sluit met het verzoek, dat de Paus hem toch melde, welke straffen aan zulke vervalschers moeten worden opgelegd.

Joannes van Salisbury zelf 3) komt met kracht er tegen op, dat hij aan Benedictus van Bedigeham een brief geschreven zou hebben, waarin hij de eer zou hebben aangerand van twee personen; onder eede verklaart hij het niet gedaan te hebben, noch te weten wie het gedaan heeft.

---

1) *J. Sar.* Ep. 83.
2) *J. Sar.* Ep. 129.
3) Ep. 160.

Richard van Kantelberg 1) liet openlijk in alle kerken de excommunicatie afkondigen tegen de pest der vervalsching.

Berucht is in de geschiedenis van den H. Thomas van Kantelberg de valsche brief van Paus Alexander III aan Rogerius van York, waarbij hij dezen machtigt den zoon van Hendrik II tot koning te kronen. Reeds was het in het zesde jaar, dat de H. Thomas als balling door Frankrijk rondzwierf, van zijn zetel verjaagd door den Engelschen koning; om nu den aartsbisschop van Kantelberg op het hevigst te grieven of, zooals anderen willen, om ingeval over Engeland het interdict zou worden uitgesproken, het rijk te redden voor zijn zoon, liet Hendrik een pauselijken brief vervaardigen, waarbij den aartsbisschop van York werd opgedragen den zoon des konings te kronen. Deze brief nu wordt onder de brieven van den H. Thomas gevonden en ontrukte hem, daar hij het schrijven voor echt hield, zulke bittere klachten tegen Paus Alexander III 2); hiertoe meende hij des te meer recht te hebben, daar koning Hendrik zelf hem een brief getoond had, waarin hij van dienzelfden Paus verlof had ontvangen, de kroning van zijn zoon door iederen Engelschen bisschop, naar zijn goedvinden, te laten voltrekken. Paus Alexander verbood onmiddellijk aan den aartsbisschop van York, op straffe van suspensie, de rechten van den primaat van Engeland aan te tasten; toen des ondanks de kroning toch door hem voltrokken werd, sprak de H. Thomas het interdict over geheel Engeland uit 3).

---

1) *Petr. Bles.* Ep. 53.

2) *Ep. Th. ad Alb. Card.*

3) Brischar-Stolb. III, S. 310.

Geen wonder dat het hoogste kerkelijke gezag maatregelen nam tegen een kwaad, dat zoo schrikbarend voortwoekerde en zulke heillooze gevolgen had; straffen hiertegen werden uitgeschreven: in 1181 door Lucius III en in 1186 door Urbanus III 1); Innocentius III, die zelf verklaart, dat ook hem documenten zijn voorgelegd, waarvan hij de echtheid voor zeer twijfelachtig hield, bepaalt, dat, als in geval van twijfel het stuk overeenstemt met het gemeene recht, men het als echt beschouwen mag en er naar handelen; is het echter daarmede in strijd, dan heeft men het door hooger gezag te laten onderzoeken 2). Daar hij verschillende personen te Rome heeft laten vatten, die er een beroep van maakten valsche pauselijke stukken te verspreiden, spreekt ook hij kerkelijke straffen uit tegen de vervalschers en geeft te gelijk de middelen aan, waardoor de vervalsching gekend kan worden 3). De glossa *falsitatis additio* vat die kenteekenen dus samen:

> Forma, stilus, filum, membrana, litura, sigillum,
> Haec sex, falsata, dant scripta valere pusillum.

Toch zijn deze maatregelen onvoldoende gebleken, vooral ter beoordeeling van stukken vóór den tijd van Innocentius, en het bleef aan latere tijden voorbehouden met grootere zekerheid de criteriën aan te geven, om de echtheid en valschheid van pauselijke brieven te onderscheiden 4).

---

2) Cap. 2 en 3 X; V, 20.

3) Cap. 8 X; II, 22.

4) Cap. 4 en 5 X; V. 20.

1) *Nouveau traité de diplomatique* par deux Religieux Bénédictins (Toustaint et Fassin) de la Congrég. de S. Maur,

Onder de ruïnen van een der eerste Anglo-Normandische kloosters, Juis Courcy, in het graafschap Down, werd voor eenige jaren den stempel gevonden voor het pauselijk zegel, dat thans te Dublin wordt bewaard in de Nationale Academie, Dowson-street 1).

Het is derhalve nog geen bewijs van overdreven zucht naar critiek of van een vooropgezet plan om naar willekeur geschiedenis te maken, als men de echtheid van een stuk onderzoekt, dat zoo gewichtig is als de bul van Paus Adriaan IV met betrekking tot Ierland, een stuk, dat tot zooveel verschillende beoordeeling van dien Paus heeft aanleiding gegeven, dat als confirmatie wordt gebruikt voor zulke vreemdsoortige theorieën, en — naar het getuigenis zelfs van hen, die de echtheid aannemen — eenig is in de geheele geschiedenis der Kerk.

Moeielijk derhalve kunnen wij begrijpen, hoe Malone 2) in ernst de vraag kan stellen: „Was er dan geen vrees of schaamte voor de Roomsche Opperpriesters? Wat moet er gedacht worden van iemand, die op dit oogenblik de vestiging van de hiërarchie in Engeland door Pius IX zou willen loochenen, of die wilde beweren, dat hij Ierland aan Frankrijk had geschonken?" Zulke vragen, die ten minste in hen, aan wie ze gedaan worden, volstrekte onbekendheid veronderstellen met het tijdvak, waarover wordt gehandeld, zijn slechte middelen om welke zaak ook te verdedigen en doen denken aan zwakke argumenten.

Wij missen den blakenden ijver, waarmede de Ieren optreden tegen een stuk, dat, naar zij meenen, de eer en

1) Yorke, *The alleged Bull*, Dublin, 1886, p. 23.
2) *Dublin Review*, 1884, p. 339.

het recht krenkt van hun vaderland, maar tevens ook de galachtige bitterheid, waarmee de tegenpartij, vooral de Engelschen, in dit dispuut hun naburen bejegenen. De bul van Paus Adriaan ligt voor ons, gelijk Giraldus Cambrensis haar ons heeft overgeleverd, en zonder hartstocht kunnen wij onderzoeken, of de kenteekenen, die zij draagt, voldoende zijn om de valschheid te erkennen.

Allereerst trekt het reeds de aandacht, dat de bul geen dagteekening draagt, geen jaartal zelfs; de koning, tot wien zij is gericht, wordt niet eens genoemd: „Adrianus episcopus, servus servorum Dei, charissimo in Christo filio illustri Anglorum regi salutem et apostolicam benedictionem": zoo geeft haar Giraldus, en na hem Mattheus Parisiis, zoo ook Baronius als copie van een Vaticaansch handschrift. Zonder handteekening, zonder zegel, zonder naam van den Kanselier der Roomsche Kerk, ligt het stuk daar met al deze informaliteiten, tusschen de 21 echte bullen van dienzelfden Paus, waarin zulke trekken in het geheel niet kunnen worden aangewezen; bovendien is het stuk afgegeven in Rome, waar Paus Adriaan op het vermoedelijk tijdstip van de afgifte der bul niet aanwezig was. Verwonderde Innocentius III zich, dat een bisschop een brief als van de Roomsche Curie had kunnen ontvangen waarin hij *filius* werd betiteld, in plaats van *frater*, hoeveel te meer hebben wij dan recht de authenticiteit in twijfel te trekken van deze bul van Paus Adriaan. Wij meenen dan ook, dat Hendrik II met dit stuk in de hand de Iersche bisschoppen wel moeielijk zal overtuigd hebben van zijn verheven zending. Men moet derhalve in elk geval aannemen, dat, door welk ongeval dan ook, bij het afschrijven fouten

zijn begaan, die de bul een groot gedeelte van hare waarde ontnemen; als authentiek stuk kan zij nu eenmaal zóó niet gelden; ongelukkig draagt zij op het voorhoofd juist de kenteekenen, die men waarneemt in de valsche bullen van dien tijd.

Maar Baronius, zegt men, nam haar toch aan als echt; hij vond haar in een handschrift van het Vaticaan en kon zich gemakkelijk verzoenen met de verminking, die zij had ondergaan. White en Lynch spreken hier van een *lapsus memoriae*, die Baronius booze parten speelde, hem deed vergeten wat hij zelf van Ierland had gezegd, en voor een authentiek stuk deed opteekenen — een valsche bul. Gewaagde veronderstelling, voorwaar! die echter wel bewijst, hoezeer de Ieren zich overtuigd hielden van het goed recht hunner zaak. Geheel anders is deze moeielijkheid opgelost door den geleerden aartsbisschop van Sidney, Mgr. Moran. In *The Irish Eccl. Records* zegt de doorluchtige schrijver:

„Tijdens mijn verblijf in Rome nam ik de gelegenheid waar om te onderzoeken of het hs. van den uitstekenden annalist [Baronius], dat gelukkig bewaard is gebleven, ook het bijzondere „Vat. hs." aanwees, waarnaar hij verwijst in den gedrukten tekst, én mij werd gezegd door den geleerden archivaris van het Vaticaan, Mgr. Theiner, dat de Codex Vaticanus, waarnaar verwezen wordt, een copie is *van de geschiedenis van Mattheus Parisiis*, in de bibliotheek van het Vaticaan bewaard. Het is derhalve alleen de getuigenis van Mattheus Parisiis, waarnaar wij worden verwezen, en Baronius' woorden geven geen nieuw argument voor de echtheid van de bul. Op hetzelfde hooge gezag mij beroepende, ben ik gelukkig te verzekeren, dat nergens in de private archieven of onder de private papieren van het Vaticaan, of in de *Regesta*, of in de verschillende *Indices* van de pauselijke brieven, een enkele trek kan worden gevonden van de onderstelde bullen van Adriaan IV en Alexander III."

Voor goed derhalve is in deze kwestie het hooge ge-

zag van Baronius verwijderd; en wij zijn verplicht het verminkte stuk te confronteeren met de geschiedenis van het tijdvak, waarin men zegt, dat het gegeven is.

Wat nu den inhoud van de bul aangaat, twee zaken zijn er vooral, die onze aandacht trekken en de echtheid in verdenking brengen:

1°. Dat, volgens haar, Ierland in den tijd van Paus Adriaan was: onbeschaafd, ongeleerd, zonder wet, zonder prediking van het Evangelie, geheel van zedelijkheid ontbloot, verwilderd door de gruwelijkste misdrijven, buiten het gebied der Kerk.

2°. Dat niet alleen Ierland, maar alle eilanden, die het Christendom hebben aangenomen, tot het recht van St. Pieter en de Roomsche Kerk behooren.

Hiertegen nu pleiten de feitelijke toestand van de Kerk in Ierland en hare verhouding tot de Kerk van Rome in dit tijdvak.

1°. Ter oriënteering in de geschiedenis heeft men zich te herinneren, dat Nicolaas Breakspear (Adriaan IV) kardinaal werd benoemd door Eugenius III, die met den H. Bernardus in hetzelfde jaar 1153 stierf; in het begin van December 1154 werd Nicolaas tot Paus Adriaan IV gekozen; zes jaar te voren was in de armen van den H. Bernardus gestorven de H. Malachias, aartsbisschop van Armagh en legaat van den Apostolischen Stoel; de opvolging der Pausen uit dien tijd is: Innocentius II (1130—1143); Celestinus II (6 maanden); Lucius II (1144—1145); Eugenius III (1145—1153); Anastasius IV (1153—1154); Adriaan IV (1154—1159).

Dwaas nu zou het zijn te beweren, dat Paus Adriaan geheel onbekend zou zijn geweest met de decreten zijner

onmiddellijke voorgangers; niet zeldzaam is de verandering in de politiek der Pausen, maar deze is altijd in de geschiedenis duidelijk gemotiveerd; ook zal het leven van den H. Malachias († 1148), door den H. Bernardus in 1152 geschreven, hem wel bekend zijn geweest.

Deze laatste nu heeft geenszins de gebreken verheeld, die in de Kerk van Ierland waren binnengeslopen, maar juichend dankt hij de Goddelijke Voorzienigheid, die in den H. Malachias een apostel heeft opgewekt, machtig in woorden en werken, getuigenis gevend van zijn goddelijke zending door schitterende wonderteekenen; gewillig verleent het Iersche volk gehoor aan zijne prediking om de heerschende misbruiken weg te nemen en de Kerk van Ierland met nieuwe glansen te doen schitteren. Hij verhaalt eveneens het bezoek, dat deze apostel bij Paus Innocentius II aflegde, hoe deze onderzoek instelde naar den toestand van Ierland en Malachias benoemde tot zijn legaat, hem beval eene groote synode te houden en vervolgens *pallia* voor Ierland aan te vragen; dat Malachias bij zijne terugkomst in zijn vaderland met de uitbundigste vreugdeblijken door zijn volk ontvangen werd en door geheel het land synoden liet houden, opdat geen enkele streek verstoken zou blijven van den zegen van zijn legaatschap 1).

Hoe groot derhalve de verwarring in Ierland moge geweest zijn, zoowel door den driehonderdjarigen strijd tegen de Denen als door de onderlinge onophoudelijke veeten, krachtige pogingen waren er tot verbetering aangewend door mannen uit de Iersche geestelijkheid zelve,

---

1) S. Bern. *Vita Mal.* C. VIII sq.

gesteund door den Opperpriester der Kerk. Onder de regeering van Eugenius III werd dan ook de zoozeer door den H. Bernardus geprezen 1) legaat Paparo in 1151 naar Ierland afgezonden met de beloofde *pallia*. Onder zijn praesidium werd een concilie gehouden, waarop tegenwoordig waren alle bisschoppen van Ierland, de abten, de koningen, zes duces en rijksgrooten; het *pallium* werd overgereikt aan den metropoliet van Armagh in Ulster, aan dien van Cashel in Munster, aan dien van Dublin in Leinster, een vierde aan dien van Tuam in Connaught. Daarop volgde de groote visitatiereis van Paparo; overal kon hij niet slechts ongehinderd doortrekken, maar werd hij met eerbied ontvangen als de plaatsbekleeder van Christus' Stedehouder; en hij zond een wijdloopig verslag zijner zending aan Paus Eugenius III 2), waarin hij een beschrijving geeft van de 42 bisdommen en van den toestand der Kerk van Ierland.

Is het na deze korte en vluchtige uiteenzetting op het minst genomen niet zeer vreemd, datzelfde Ierland na een paar jaren door het Opperhoofd der Kerk te hooren noemen: een gewest, waar Christus' Kerk nog moet worden ingevoerd?

Het valt niet te loochenen, dat vóór 1155 en ook daarna verschillende conciliën werden gehouden, en dat tal van de grootste misdaden werden opgesomd, die door de geestelijkheid moesten tegengegaan worden. Maar is het dan eerlijk uit dit zondenregister, zoo nauwkeurig opgemaakt, zoo getrouw aan de nakomelingschap over-

---

1) *S. Bern.* Ep. 290.

2) *Apol. pro Hib.* C. XIX. — Baronius: ad an. 1137, 1148—51.

geleverd, het besluit te trekken, dat de geheele Kerk van Ierland diep vervallen was? Is dat de slechtste tijd, waarop een volk zoo openlijk zijn misdaden belijdt, en er mannen gevonden worden, die door hun zedelijken invloed en de hun verleende macht ze trachten tegen te gaan en uit te roeien? Zou het een billijk geschiedschrijver niet betamen te onderzoeken, of er misschien ook niet een lichtzijde is, nadat men de schaduwzijde heeft gezien? Als men de geschiedenis der Kerk alleen van hare donkere zijde in oogenschouw neemt, als men haar wil beschrijven alleen uit de gebreken, waartegen de verschillende conciliën optreden, wat blijft er dan anders over dan dat alle volkeren van Europa met schaamte moeten terugzien op hun verleden, dat wel heerlijk en schitterend was door de uiting van onovertroffen kunstgevoel en vurig kinderlijk geloof, maar dat ook met bloedige trekken groote gruwelen heeft opgeteekend? Of zou Ierland misschien meer dan eenig ander volk met een kwalijk verborgen verlegenheid moeten terugzien op het tijdvak zijner geschiedenis, dat wij thans bespreken? Wij willen hier slechts enkele namen in herinnering brengen, die met roem vermeld worden zoowel door Engelsche als door Iersche en andere schrijvers, en die duidelijk doen zien, dat juist in dit tijdvak een verbazingwekkende herlevendiging van het christelijk geloof en leven is waar te nemen. Van den tijd, dat de Denen uit Ierland werden verdreven (den slag bij Clontarf in 1103), tot aan de komst van Hendrik II (1171), vinden wij, alleen in het *Martyrologium Romanum*, drie Iersche bisschoppen, die heilig verklaard zijn: de HH. Celsus, Malachias en Laurentius O'Toole. In de

Acta Sanctorum van Colgan staat de H. Gelasius, aartsbisschop van Armagh, vermeld; in die van Wiou en Menard, Christianus, bisschop van Lismor; Malchus, bisschop van Lismor, door den H. Bernardus hooggeprezen en met aandrang door het volk van Waterford tot hun bisschop geëischt; de leermeester van den H. Malachias, Imarius; Gilbertus, bisschop van Limerick; Christiaan, bisschop van Cloghor en broeder van den H. Malachias; diens opvolger Edan; Gill-Edan, bisschop van Cork; de moeder, de zuster, de oom van den H. Malachias; Congan, op wiens verzoek de H. Bernardus het leven schreef van den tweeden apostel van Ierland, waarin nog tal van groote mannen, die in de Iersche Kerk in hoog aanzien stonden, met eere worden herdacht.

Voeg hierbij het getuigenis van den grootsten vijand der Ieren, Giraldus, op wien wij later terugkomen: „De geestelijkheid munt in Ierland uit door kuischheid; met grooten ijver wijden zij zich aan psalmgezang, geestelijke lezing en gebed; in geen geringe mate leggen zij zich toe op de onthouding van spijs en drank en op de matigheid; ja het grootste gedeelte van hen houdt vasten tot den avond" 1). Overweldigend moet wel de indruk geweest zijn, die de uitstekende geestelijken op Giraldus maakten en hem zulke eervolle getuigenissen ontlokten.

Dat ook de studie in Ierland zoo geheel niet was verwaarloosd, blijkt uit de opmerking van Lynch 2), dat van de groote mannen uit dit tijdvak slechts Malchus, bisschop van Lismor, naar het vasteland ging om zijn

---

1) Gir. Cambr. *Top. Hib.*

2) *Cambr. evers.* II, p. 427.

studie te voltooien, terwijl Ierland toen van zijn overvloed aan andere volken meedeelde: Murchertachun, Marianus, Clemens, Joannes, Isaäc, Candidus, Magdoald trokken naar Regensburg om daar te onderwijzen; ja zelfs gedurende de verwoestende invallen der Denen en de onophoudelijke oorlogen tegen hen gevoerd, bleef de studie nog te Armagh bloeien, en Usher heeft uit de Iersche annalen ons de lange rij gegeven van hen, die eenmaal aan het hoofd der studie stonden. Met de herlevendiging der kerkelijke tucht heeft Ierland voorzeker het oog gevestigd gehouden op den voortgang, die de studie maakte op het vasteland, en op de grootsche beweging, die in de 12e eeuw begon en haar toppunt bereikte in de 13e eeuw.

Als men nu in aanmerking neemt, dat Paus Adriaan velen zijner geleerde en heilige Iersche tijdgenooten heeft gekend; dat hij den grootsten lof toezwaait aan zijn vroegeren leermeester Marianus, een Ier; dat hij den Ierschen abt Gregorius van het klooster van Regensburg gelukwenscht zulk een alleszins voortreffelijk onderdaan te hebben als meester Marianus was — dan wordt het hoe langer hoe meer onbegrijpelijk, dat hij bij het begin reeds zijner regeering een bul uitvaardigde, waarin hij aan Hendrik II zeggen kon: „Lofwaardig en zeer nuttig is het plan van Uwe Hoogheid, om de glorie van uwen naam op aarde te verhoogen en de belooning van uw eeuwig geluk in den hemel te vermeerderen; want, gelijk een katholiek vorst betaamt, zijt gij van plan *om het gebied der Kerk uit te breiden, de waarheid van het christelijk geloof te verkondigen aan onwetende en ruwe volken*". Niet anders toch zou in de middeleeuwen

een kruistocht tegen Saracenen en ongeloovigen zijn uitgeschreven of aangeprezen.

2°. Wat in deze bul ten tweede bevreemdt, zeiden wij, is de rechtstitel, dien Paus Adriaan opgeeft en volgens welken hij aan Hendrik II toestaat om Ierland binnen te trekken, d. i. te veroveren, en hem verplicht aan den H. Stoel den St. Pieterspenning te betalen.

Het is wel waar, strikt genomen zegt hij niets meer dan dat al de eilanden, door Christus, de zon der gerechtigheid, beschenen, *ad jus beati Petri* behooren, en men kan dus gevoegelijk verklaren, dat hij niets dan geestelijke rechten vindiceerde; doch de eigenaardige uitdrukking, die bij meer middeleeuwsche schrijvers voorkomt, als zoodanig ook opgevat in den *Metalogicus* 1) van Joannes van Salisbury (al zou ook die plaats onecht zijn) en door Giraldus Cambrensis, schijnen eer te vorderen, dat men de bul verklaart, niet volgens de opvatting, die men alleen uit haar zou willen lezen, maar volgens de gewone opvatting van den tijd, waarin zij zou gegeven zijn. De „Donatio Constantini", meent Döllinger 2), heeft een uitbreiding verkregen door het beginsel, dat alle eilanden *publici juris* zijn. Het zij zoo. Maar sinds wanneer hebben de Pausen dit als een nieuwen rechtstitel aangezien? Misschien Urbanus II in 1091 met betrekking tot Corsica? Maar wist dan Paus Urbanus niet, evenals zijn voorganger Gregorius VII in 1077, dat hij geheel andere titels kon aangeven, om het eigendom der Kerk te vindiceeren, dan een onzeker volksverhaal, waar-

1) *Met* L IV, c. 42.
2) *Papstfabeln*, S. 78.

van hij den oorsprong zelf niet kende en dat door hem op zulk een merkwaardige wijze nog zou uitgebreid zijn? De schenking van Karel den Groote, door zooveel keizers bevestigd en hernieuwd, moest toch voor de Pausen veel zekerder zijn dan de fabelachtige schenking van Constantijn. En op welke eilanden is dat recht meer toegepast? Op Cyprus of andere eilanden der Middellandsche Zee? Op IJsland of op Groot-Brittanië? Geen spoor wordt hiervan gevonden. Het geval met Ierland staat dan alleen, geheel alleen in de geschiedenis en heeft slechts tot pendant een bul van Paus Alexander III, maar waarvan de echtheid door veel geleerden wordt in twijfel getrokken. De schrijver van de studie in de *Analecta* aarzelt dan ook niet te bevestigen, dat in geen enkele pauselijke bul melding wordt gemaakt van bijzondere rechten, hetzij geestelijke of tijdelijke, die de Kerk op de eilanden zou hebben; ook Döllinger zelf geeft toe, dat geen enkele Paus, behalve Adriaan IV, den St. Pieterspenning op dien titel heeft geëischt. Een niet geringe moeielijkheid, die de echtheid van de bul niet weinig twijfelachtig maakt.

P. fr. L. HOONING,

(*Wordt vervolgd.*) Ord. Praed.

BOEKBEOORDEELING.

EEN MERKWAARDIG BOEK.

Institutiones Juris Publici Ecclesiastici . . . quas tradidit Can. Felix Cavagnis. Romae Typis Societatis Catholicae Instructivae. 3 vol. 1882—83.

Het kan den lezers van *De Katholiek* niet onverschillig zijn kennis te maken met een zeer belangrijk werk over Openbaar Kerkelijk Recht, door een der voornaamste Professoren van Rome onlangs in het licht gegeven. Een ieder, die maar iets aan rechtsstudie gedaan heeft, kent de verdeeling van het Recht in *Openbaar* en *Bijzonder* en heeft er ten minste een vaag denkbeeld van. De Keizer-wetgever zegt op de eerste bladzijde van zijne onsterfelijke Instituties: „Publicum jus est, quod ad statum rei Romanae spectat; privatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet". Zaken van algemeen belang waren voorwerpen van het Openbaar — zaken, die meer rechtstreeks het welzijn der burgers betreffen, behoorden tot het Bijzonder Recht. Daarin lag volgens Ulpianus, aan wien Justiniaan zijn uitdrukking ontleend heeft, het soortelijk verschil van beide, blijkens L. 1 ff. De Just. et Jure: „Sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim".

Het Openbaar Recht heeft ten voorwerp de belangen van den Staat als zoodanig, b. v. den regeeringsvorm, de bevoegdheid der regeering, de verhouding tusschen haar en het volk, het algemeen bestuur enz., in één woord al wat, abstract genomen, noodzakelijk of dienstig werd geoordeeld om het gemeenebest te vestigen en

te bestendigen. Het Bijzonder Recht daarentegen betreft onmiddellijk het belang der burgers, omvat o. a. de bepalingen aangaande contracten, testamenten en schenkingen, de verschillende wijzen van eigendomsovergang en andere wetten, die voor den bloei van den Staat bij verloop van tijd noodig of althans nuttig schenen. Bestaan en duurzaamheid van het rijk hangt daarvan niet af; doch om het nauwe verband tusschen het algemeen welzijn en dat der burgers afzonderlijk, beoogt en raakt het Bijzonder Recht ook het algemeen belang, niet rechtstreeks maar middellijk. Beide hebben weer hun onderdeelen.

In het Nieuwe Recht komt het onderscheid nog beter uit; hier is doorgaans grondwet en wetboek: dit is Bijzonder, gene is Openbaar Recht.

Kan men deze verdeeling ook op het Kerkelijk Recht toepassen? Ziedaar de vraag, die in de vorige eeuw voor het eerst gesteld en aanvankelijk zeer betwist werd. Vroeger toch was er geen sprake van die splitsing: de gansche stof werd behandeld in het *Jus Canonicum* of in de *Theologia Generalis*. Maar toen de vijanden der Kerk daarmee voor den dag kwamen en op dit terrein een nieuw bolwerk voor de dwaling wilden opwerpen, toen ook begon men onzerzijds aan die scheiding te denken. Dit vond bijval, werd door de meeste geleerden voor nuttig, ja door sommigen voor noodig gehouden. Er werd sinds dien tijd veel over Openbaar Recht geschreven, al zag men nog weinig van een stelselmatige uitsluitend rechtskundige behandeling. Veel minder was er een bijzondere leerstoel. Nu, in seminariën zou dat doorgaans ook niet wenschelijk wezen, omdat er in den regel al vakken genoeg zijn en het hoofdzakelijke gevoegelijk besproken wordt in andere tractaten. Voor universiteiten is het wat anders; het groote gewicht der stof vereischt er bijna een breedvoeriger verhandeling in de faculteit van het Recht. Daarom richtte Leo XII in zijne constitutie: *Quod divina sapientia* een bijzonderen katheder op in Rome en in Bologna. Hoe het laatstgenoemden vergaan is, weet ik niet, doch den Romeinschen wierp de revolutie van 1848 omver.

Nog waren allen niet verzoend met de splitsing van het Kerkelijk Recht. De gunstig bekende Georg Phillips 1) bestreed ze als zijnde ontleend aan 't Romeinsche Recht, als nadeelig voor de Kerk

1) Hij overleed als professor der Geschiedenis van 't Duitsche Rijk en van het Canonieke Recht aan de universiteit te Weenen in 1866.

en ook als ongegrond in zich zelve, omdat het recht der Kerk evengoed één is als haar doel. Hiertegen valt wel iets te zeggen. Alsof het een gebrek ware in die verdeeling, dat de groote vernuften van het oude Rome ze hadden gevonden en voor gegrond hielden! Alsof de katholieke wetenschap niet het goede nemen mocht waar zij het vindt, maar het moet wegwerpen alleen op titel van oudheid! Als of zij niet veel eerbied had voor de oudheid — zij, de reddende engel der oude meesterstukken! — Zeker, het Privaat Recht is ondergeschikt aan het Openbare, doch alleen in zijn eigen orde, dus het Kerkelijk Privaat Recht alleen aan het Kerkelijk Openbaar Recht en niet aan het Openbaar Recht van den Staat. De Kerk staat in alles, wat haar doel raakt, boven de burgerlijke maatschappij, en het Recht van den Staat kan rechtens eerst daar beginnen waar het Kerkelijk Recht ophoudt. — Er is eenheid van doel, zegt men, diensvolgens maar één Recht. Wie zal het ontkennen: het Recht der Kerk in zijn geheelen omvang is niets anders dan het stelsel van alle wetten, die haar ordenen om te bestaan en haar doel te bereiken. Maar daarmee is geenszins bewezen, dat wij dat ééne Recht niet onder meer dan één gezichtspunt kunnen beschouwen! Neem de Kerk in verhouding tot haar doel, en onderzoek, welke middelen zij daarvoor behoeft; òf neem haar in betrekking tot andere maatschappijen, wat voor rechten zij heeft en welke rechtsverplichtingen; òf neem haar in verband tot hare innerlijke inrichting om na te gaan, wie de macht uitoefent en welke; dan beweegt ge u in het Openbaar Recht, dat grootendeels voortvloeit uit hare goddelijke instelling, doch ook gedeeltelijk ontstaan is uit het kerkelijk gezag, uit historische ontwikkeling, zooals o. a. bij de concordaten het geval is. Beschouw daarentegen de verhouding van de geloovigen òf onderling òf tot de Kerk zelve, en men heeft het Bijzondere, het eigenlijk gezegde Canonieke Recht, omdat het zoo goed als alles bevat, wat door de canons der Kerk d. i. door hare tuchtregelen is vastgesteld; het *Corpus Juris* wordt hiertoe hoofdzakelijk teruggebracht.

Men zou dit kunnen toelichten met een vergelijking: een bouwmeester ontwerpt een paleis en bouwt het, de koning laat het verder afwerken en zijner waardig meubileeren, naar gelang hij meent dat passend is. Paleis en inrichting en doel zijn één; doch wie zal het een deskundige kwalijk nemen, dat hij paleis en meubileering afzonderlijk tot voorwerp van zijn studie make en afzonderlijk beschrijve?

Geen wonder dat de verdeeling om genoemde bezwaren niet werd losgelaten. De beroemde Tarquini achtte haar noodzakelijk en liet zich sterk uit tegen wie er geen vrede mee namen: „Quos ego viros licet apprime colam ab, eorum tamen sententia „longissime absum, quippe qui non modo injuria latam ... sed „rei catholicae valde noxiam et periculosam existimem." *Praef. ad Inst.* En hij schreef, ten behoeve der studenten van het *Jus Canonicum* een voortreffelijke handleiding, die ook voor een afzonderlijken *cursus* onverbeterlijk zijn zou, indien ze niet te beknopt ware.

Het duurde niet lang, of de Romeinsche katheder werd weer opgericht. Leo XIII toch was van oordeel, dat een afzonderlijke en breedvoerige behandeling van dit gewichtig vak in onze dagen meer dan ooit behoefte is geworden. 't Is waar, iedere strijd tegen de Kerk, hoe uiteenloopend in naaste doel, hoe verscheiden van wapenen, is een miskenning van een harer grondrechten, waarmee zich het Openbaar Recht bezig houdt; maar in deze eeuw heeft de strijd tegen de Kerk dit bijzonder eigen, dat men haar juridische volkomenheid, haar karakter van volmaakte maatschappij loochent. In den Staat is alles ondergeschikt aan den Staat — ziedaar de leus, het uitgangspunt der staats-kerkelijke politiek. Het Openbaar Recht nu toont zonneklaar, dat hier een monsterachtige dwaling is. En overigens — vragen als daar zijn: hoe de rechtsverhouding is tusschen Kerk en Staat, tusschen elk dezer beiden en de andere godsdiensten en sekten; wat behoort tot de rechtstreeksche, wat tot de indirecte bevoegdheid van de Kerk; hoever de bevoegdheid van Kerk of Staat zich uitstrekt aangaande sommige sakramenten, *sacramentalia*, scholen, den eigendom, de doode hand en honderd andere onderwerpen, zijn zeer actueele vraagstukken, die men met een enkel woord niet oplost en zonder vaste en heldere beginselen niet kan oplossen. Vooral zij, die het Canoniek Recht bestudeeren willen, moeten thuis zijn in Openbaar Recht; en kunnen de grondbeginselen elders gevonden worden, 't is een groot nut, een groot gemak ook, ze stelselmatig bijeen te vinden en beschouwd uit haar juiste gezichtspunt — het juridische.

Hieruit volgt ontegenzeglijk het gewicht van dit vak, het groote nut der wederoprichting van dien leerstoel, en zoo begrijpen wij gemakkelijk, waarom Z. H. bepaalde, dat al wie de academische graden van het Canonieke Recht in St. Apollinaris behalen wil, dien *cursus* van Openbaar Recht moet doorgemaakt hebben.

Het was van groot belang voor den bloei van den katheder en meer nog voor het vak zelf een geschikten professor te vinden. Het oog viel op Cavagnis, die sinds eenige jaren met naam de philosophie doceerde. Hij werd dan bevorderd tot hoogleeraar van den Tekst der Decretalen, en van den nieuwen *cursus*. Gelukkiger keuze is wellicht nooit gedaan, en wie Cavagnis kennen zouden hem zoo mogelijk nog meer liefhebben om een ongekunstelde vrijmoedigheid, die der Kerkelijke Rechtsgeleerdheid zeer ten goede kwam.

Daar er geen geschikte handleiding bestond, d. i. zulk eene, die een grondige *Theologia Generalis* en een degelijke philosophie over het Natuurrecht veronderstelt, en daarbij berekend is voor een afzonderlijken *cursus* van een jaar, behoorde het tot zijn eerste zorgen zulk een handboek te geven. En werkelijk op het einde van 't jaar was het eerste deel uit, terwijl de twee andere in 1883 volgden. De vlugheid, waarmee het werk kwam, verbaasde, maar vooral het werk zelf. Hier was een handboek, ja, maar dat tevens standaardwerk mocht heeten. 't Werd dan ook met open armen ontvangen en aanstonds met grooten lof besproken in tal van binnen- en buitenlandsche tijdschriften 1).

Bedrieg ik mij niet, dan maakte tot nog toe Nederland daarop een uitzondering, zoodat nog weinigen hier dat werk kennen. Zij het mij vergund met weinige bladzijden die leemte aan te vullen, niet om het voortreffelijk werk te beoordeelen, maar om het in wijderen kring te brengen en tevens van zelf te doen zien, hoe belangrijk dit vak is.

Na in zijn voorrede te hebben uiteengezet, dat de Kerk recht heeft om het leven van den Christen, in deszelfs verschillende verhoudingen te bestieren; dat dit recht op verschillende wijzen kan ontkend worden, en miskend werd tot op onze dagen, geeft Cavagnis in zijn „voorwoord" — indien men *praefatio* en *prolegomena* zoo mag onderscheiden — de bepaling van Openbaar Recht. In den zin van wet genomen is Recht niets anders dan de wet of de samenvatting van alle rechten en verplichtingen, die een per-

---

1) Vergl *La Civiltà Catt.* fasc. I d'Agosto 1883. — *La Scienza e la Fede*, Febr. en Giugno 1883. — *Le Journal du Droit Canon*, Juin 1883. — *The Month*, April en Novemb. 1883. — *Archiv für kath. Kirchenrecht*, Sept.-Oct. 1884. — *Diario de Sevilla*, Abril 1885 enz.

soon heeft. Doch rechtspersonen zijn volmaakt of onvolmaakt, naar gelang zij zichzelven genoegzaam zijn en daarom onafhankelijk in eigen orde, òf wel van andere afhangen, zooals het geval is met alle physieke en met de meeste zedelijke personen. Zonder juridische volmaaktheid nu is geen Openbaar Recht denkbaar; want Openbaar Recht is — de samenvatting van alle rechten en verplichtingen van een *volmaakte persoon* (maatschappij) *als zoodanig*, zoodat Openbaar *Kerkelijk* Recht moet bepaald worden als „het stelsel van de wetten en de verplichtingen der Kerk *als volmaakte maatschappij*". Bijzonder Recht daarentegen is — het geheel der wetten, die een volmaakte maatschappij gemaakt heeft tot welzijn harer burgers; Canoniek Recht is derhalve het geheele stelsel der wetten, welke de Kerk goedgekeurd of gemaakt heeft om de geloovigen te besturen.

Dit komt overeen met het bovengezegde: het onderscheid tusschen Openbaar en Bijzonder Recht is tastbaar, èn wat hun *oorsprong* aangaat: het eerste vloeit hoofdzakelijk voort uit de Openbaring, het tweede uit de bepaling der gestelde overheid; èn wat betreft *hun voorwerp:* het Openbaar Recht behandelt de grondrechten der Kerk, het Bijzonder behandelt de rechten en verplichtingen der geloovigen onderling; èn wat aangaat hun *onmiddellijk doel:* want het eerste strekt rechtstreeks tot het welzijn der instelling zelve, terwijl omgekeerd het Canoniek Recht onmiddellijk den geloovigen ten goede komt en zoo doende middellijk het belang der Kerk zelve bevordert. — Verder geeft Cavagnis het onderscheid aan tusschen Openbaar Kerkelijk Recht, Dogmatiek en Moraal; daarna de indeeling zijner *Institutiones.*

Om alle verwarring te voorkomen en geen leemten te laten, zet Cavagnis in het eerste deel de hoofdbeginselen uiteen; in het tweede past hij ze toe op de voornaamste vraagstukken. Beide zijn onderverdeeld in twee boeken. Het 1e boek handelt over de bevoegdheid der Kerk krachtens hare hoedanigheid van volmaakte maatschappij of ook uit bijkomenden titel; het 2e over de dragers van het gezag; het 3e over de voornaamste kwesties betreffende de onafhankelijkheid der Kerk en haar voorrang boven de burgerlijke maatschappij; eindelijk het 4e over de rechtstreeksche bevoegdheid der Kerk in bijzondere punten.

Het 1e boek is, men voelt het aanstonds, van het hoogste gewicht, de kiem van de volgende. Breedvoerig en diep gaat hij

de aangegeven bevoegdheid na. In het Natuurrecht over den Staat zijn zoo vele, zoo fijne, zoo gevaarlijke drogredenen ingeslopen, dat men hier niet te omzichtig kan zijn. Wat is een volmaakte maatschappij? Zoo eene, die in haar eigen orde zichzelve genoegzaam is, geen deel uitmaakt van een andere, geen doel heeft, dat ondergeschikt is aan een ander van dezelfde orde. Meer dan twee zulke doeleinden kunnen er niet zijn — in iedere orde is maar één hoogste doel. Wat kan een volmaakte maatschappij rechtens? Het antwoord is: al wat noodig of nuttig is voor haar doel, met eerbiediging van hooger recht. Ziedaar de grenzen harer bevoegdheid, van haar recht van wetgeving, rechtspraak en uitvoering. Dit en al wat daarmee samenhangt (als: wet, oorsprong van 't gezag, hoedanigheid van het rechtswezen, recht van voorkoming en onderzoek, politie, misdaad, straf, gewapende macht enz.) wordt echt wijsgeerig in het breede ontwikkeld (p. 59—116).

Tot hiertoe werd de maatschappij beschouwd in betrekking tot haar onderdanen. Hoe zal de rechtsverhouding zijn tusschen twee volmaakte maatschappijen onderling? Hier maakt de geleerde schrijver een tweevoudig onderscheid: òf wel beider onderdanen zijn dezelfde (b. v. de Christenen: zij behooren allen tot beide), òf wel verschillende — stel een Staat van heidenen of juister van ongedoopten: deze toch zijn alleen onderdanen van de burgerlijke maatschappij. Tweedens moet men zien, of beider doel te gelijk bereikbaar is, al dan niet. Wanneer de onderdanen dezelfde zijn en beider doel niet strijdt, dan mag de eene maatschappij de andere niet hinderen, zij moeten elkander helpen uit liefde; voor de mindere naar orde is dit zelfs rechtsplicht, indien de hoogere dit noodig oordeelt. Ingeval van onvereenigbaarheid — waarover het oordeel berust bij de hoogere — moet de mindere wijken: dit is zoo helder als de dag, want dezelfde burgers zijn gehouden aan beider wetten, maar eerst en vooral aan die der hoogere maatschappij, omdat het eeuwige daarmee samenhangt en hiervoor het tijdelijke moet wijken. Zijn daarentegen beider onderdanen verschillend, zooals tusschen de geestelijke en de burgerlijke maatschappij kan voorkomen, dan moet men zien, of de hoogere *noodzakelijk* is of *niet*. In dit laatste geval mag de mindere toch geen letsel toebrengen aan de meerdere of haar belemmeren, maar moet zij, krachtens de wet van liefde, haar behulpzaam zijn. Zoo stond de burgerlijke maatschappij der heidenen tegenover de synagoge. Is de hoogere tevens noodzakelijk (zooals de Kerk), dan is de burgerlijke maat-

schappij verplicht tot haar over te gaan. Hierover handelt de schrijver later.

Zijn zij onder opzicht van doel gelijk (wat alleen in de mindere orde kan voorkomen, n.l. twee Staten) dan onderscheide men weer den toestand van overeenstemming en dien van botsing, d. i. wanneer beider belang juridisch niet vereenigbaar is. In de eerste onderstelling mag de eene maatschappij geen letsel toebrengen aan de andere, maar moeten zij elkander helpen. In de tweede is het plicht het geschil zoo goed mogelijk uit den weg te ruimen door verdeeling, òf door schadeloosstelling, òf door dading; gelukt dat niet, dan rest de oorlog, en deze niet als geëvenredigd middel om het geschil te beslechten, maar als zijnde hij geschikt om tot erkenning van het recht te dwingen. Hieruit volgt, dat de oorlog — al wordt hij toevallig, n.l. door de goede trouw, van weerszijden zonder zonde gevoerd — nooit van beider kant objectief rechtvaardig kan wezen. Maar het tweegevecht, dat op openbaar gezag en ter beeindiging van een strijd tusschen twee Staten wordt gehouden? Volgens Cavagnis is dit gewoonlijk en *per se* niet geoorloofd: de Staat mag het welzijn der burgers niet toevertrouwen aan het lot, en het is niet het beste middel om zijn recht te verdedigen. Alleen wanneer de sterkere daartoe uitdaagt, òf de tegenstander geen ander middel wil aanwenden, dan mag de andere Staat er toe overgaan. Oneenigheid tusschen onvolmaakte maatschappijen moeten vereffend worden door de volmaakte, waarvan zij een onderdeel uitmaken.

In het tweede hoofdstuk (p. 129—220) bespreekt Schrijver de Kerk als zijnde een volmaakte maatschappij. Ook dit is fijn gedacht, degelijk en helder uitgewerkt. De Kerk is niet slechts onderscheiden van de burgerlijke maatschappij, zij is er ook geheel onafhankelijk van: oorsprong, doel en middelen laten om hun voortreffelijkheid geen redelijken twijfel desaangaande over. Die volmaaktheid heeft zij uitteraard: zij is de hoogste, zij is één, algemeen, bovennatuurlijk en geestelijk — het argument uit den tijdsvoorrang gaat niet op — en daarom ook volmaakt krachtens hare instelling, zooals overigens blijkt uit de H. Schrift, de overlevering, de handelwijze en de leer der Kerk. Vijf opwerpingen tegen deze stelling worden weerlegd.

Volgt een artikel over haar strafbevoegdheid. Kan de Kerk de doodstraf toepassen? Cavagnis meent van neen, omdat ze vermoedelijk nooit noodig is of ook niet nuttig. Zij schijnt te strijden

met het karakter der Kerk. Zoo deze het noodig acht, roepe zij de hulp in van den Staat, die dan de doodstraf moet toepassen op den schuldige. Hiertegen voert men de Inquisitie aan, maar ten onrechte: de Spaansche toch was geen kerkelijke, doch een burgerlijke; en de Roomsche — indien zij ooit de doodstraf mocht hebben uitgesproken — handelde dan als gerechtshof van den Paus-*Koning*.

Een andere vraag is, of de Kerk al dan niet recht heeft om de wapenen te voeren? Wederom is het antwoord ontkennend. Dat recht is òf niet noodig, indien de Staat ter hulp komt desgevorderd; òf zou schadelijk zijn, indien de Staat zich verzette tegen haar rechtmatigen eisch. Zou echter de Staat b. v. overgeleverd zijn aan regeeringloosheid, dan zou de Kerk in sommige uiterste gevallen namens de burgers kunnen optreden met de wapenen (*jure devolutivo*).

In het derde hoofdstuk behandelt Cavagnis de rechtsverhoudingen tusschen Kerk en Staat, welks noodzakelijkheid, juridische volmaaktheid en doel hij eerst breedvoerig uiteenzet. Naar gelang de wetgeving is, staat de Kerk tegenover een katholieken, een ketterschen of schismatieken, of een heidenschen Staat.

Stellen we het èerste geval. In zuiver tijdelijke zaken is de Kerk geheel onbevoegd; zij onderhoudt de burgerlijke wetten, zoolang zij niet strijden met het geestelijk belang of ten minste de werking der Kerk niet belemmeren, en zij doet dit ongehinderd hare onafhankelijkheid. Bij haar berust het oordeel over de vraag, of deze staatswetten met de geestelijke belangen in strijd zijn. — In zuiver geestelijke zaken heeft natuurlijk de Staat hoegenaamd niets te bepalen: hij moet gehoorzamen, zoowel als de individuen. Ook dan wanneer er tijdelijk nadeel uit zou volgen; het mindere goed toch, dat de burgerlijke wet beoogt, moet wegvallen voor het hoogere, waarvoor de Kerk zorg draagt. In gemengde punten gaat om dezelfde reden het Canonieke Recht voor; waar dit eindigt, heeft de Staat de baan vrij, mits hij het hoogere recht niet schende. De fijnste opwerpingen uit de HH. Vaders, de rede en de historie worden met kracht ontzenuwd (p. 220—273).

Daarop komt eene nadere kwestie over de gemengde punten (*de materiis mixtis*); een tweede over de verplichtingen en de rechten der vorsten tegenover den godsdienst, vóór en na de Openbaring en de instelling der Kerk (p. 273—312). Het Indifferentismus, het Naturalismus en het Liberalismus, met hun vrijheid

van gedachte, van woord en eeredienst, worden onderzocht en gevonnisd. Verder onderzoekt Cavagnis, of en wanneer de Staat den geopenbaarden godsdienst moet aannemen, hoedanig zijn bescherming zijn mag en zijn moet, en welke plichten de Kerk te vervullen heeft tegenover hem.

In de tweede onderstelling, namelijk van een christelijken, maar niet-katholieken Staat, geldt natuurlijk veel van het bovengenoemde, doch is de verhouding eenigszins anders, omdat de Kerk rekening moet houden met het feit. Immers al verandert afval den rechtstoestand van volk of individuen niet — zeker is het, dat de on-katholieken zich niet bekreunen om de wetten der Kerk; en daarom kan men niet aannemen, dat zij, dit voorziende en bevindende, alle wetsbepalingen wil handhaven: het goede zou tegen het kwaad geenszins opwegen. Daarom moet men, volgens het algemeen en waar gevoelen der katholieke geleerden, onderscheid maken tusschen de wetten, die het algemeen welzijn betreffen, b. v. de beletselen voor het huwelijk, de *materies* en de *forma* der sakramenten — en die, welke meer onmiddellijk de heiliging der geloovigen beoogen, zooals Zondagswet, onthoudings- en vastenwetten: de eersten houdt zij onverbiddelijk vast; de anderen niet, wat namelijk den on-katholieken Staat betreft. Zij eischt van dezen Staat, dat hij de prediking en de uitoefening van den katholieken godsdienst vrij late.

In het derde geval, namelijk van een heidenschen Staat, moet de Kerk nog meer met het feit rekening houden, en omdat de heidenen zich niet behoeven te storen aan het Kerkelijk Recht, is het Goddelijk Recht hier de eenige maatstaf harer aanspraken (p. 312—360).

In het vierde hoofdstuk beschouwt Schrijver de rechtsverhouding tusschen de Kerk en de sekten, en in het volgende die tusschen deze en den katholieken Staat. Wanneer mag en moet deze vrijheid van godsdienst toestaan? Wat verder dulden? Wat op stellige wijze doen, b.v. de bedienaren aanstellen? De sektarissen dwingen tot onderhouding der wetten hunner sekte? In hoever sommige rechten erkennen, sommige verplichtingen nakomen, o. a. aangaande eigendom, bezoldiging, misdrijven enz.?

Dit alles, wat wij tot hier bespraken, is rechtens genomen; feitelijk is het dikwijls anders, en de Kerk oordeele wat zij te doen heeft in hare betrekking tot de burgerlijke maatschappij. Zij predikt de waarheid, doemt de dwaling en geeft soms veel toe om grootere schennis te voorkomen. Dit gebeurt sinds eenige eeuwen

nu en dan op plechtige wijze, d. i. door overeenkomst, waarbij de Kerk iets ten gunste der vorsten afstaat, op voorwaarde, dat zij in 't overige haar vrij laten. Dat zijn de concordaten, waaraan het zesde hoofdstuk gewijd wordt. Cavagnis ook houdt ze voor wederzijdsche verdragen. Doch wij mogen hierbij niet stilstaan, om de volgende drie boeken in de twee overige deeltjes ook even te kunnen doorloopen, en nog duidelijker te maken, hoe gewichtig dit vak en hoe belangrijk dit werk is.

In het 2e boek van het eerste gedeelte handelt Cavagnis over de inrichting der Kerk, de *Constitutio Ecclesiae*, die te kennen is uit de Openbaring, uit het feit der instelling, uit den wil van den Stichter. Wie *a priori* zou voortgaan volgt een valsche methode; want al is de instelling noodzakelijk zoo volmaakt mogelijk, de nadere bepaling dier volmaaktheid hangt altijd af van het doel, dat de Goddelijke Stichter beoogde, en de Openbaring ons deed kennen.

Er is in de Kerk eene hiërarchie van Orde en eene van Bestuur of Jurisdictie. Laatstgenoemde vloeit voort uit de zending en is gegeven aan de Apostelen alleen; doch anders aan hen allen te zamen, anders aan hun Hoofd, den H. Petrus. Welk was beider gezag, in hoever ging het over op hun opvolgers, en wie zijn dat? De H. Petrus koos Rome voor vasten zetel en stierf er als zichtbaar Hoofd der Kerk; daarom is de bisschop van Rome zijn opvolger. Hierover is nooit getwist — een argument voor die waarheid, dat ieder ander overbodig maakt. Op den Paus gaat alles over, behalve die buitengewone genadegaven (*charismata*) van het apostolaat des H. Petrus, welke niet meer noodig waren in zijn opvolgers, zooals de gave der talen, de gave van mirakelen te doen, de inspiratie van den H. Geest; het apostolaat en de onfeilbaarheid van 't leeraarsambt moesten voortduren in de Kerk en dus overgaan op zijne opvolgers door alle eeuwen. Daarom is de Stoel van Rome de Apostolische, niet slechts door oorsprong en onafgebroken opvolging, maar ook door daaraan verbonden macht.

Geheel anders is het gelegen met de opvolgers der Apostelen. Dezer apostolaat en onfeilbaarheid duren niet voort, zoo min als de overige eigenschappen; zij gingen dus niet over op de bisschoppen, die alleen *collegialiter* genomen in den strengen zin de Apostelen opvolgen: zij hebben zending noodig van den Paus, en van hem hangt hunne jurisdictie af in zich zelve en in haar om-

vang. Daarop omschrijft Cavagnis de macht van den Paus, den aard der bisschoppelijke macht en de inrichting der Kerk.

In het tweede hoofdstuk zet hij de dwalingen uiteen omtrent de macht van Orde en van Jurisdictie, en gaat hij daarna over tot de vraag, of de bisschoppen hunne macht van bestuur onmiddellijk van God krijgen of niet? In beide meeningen staat vast, dat zij eigen macht hebben, en tevens dat zij afhangen van den Paus. Immers in de eerste sententie van onmiddellijke machtsbekleeding blijft de keuze aan den Paus voorbehouden, ook de bepaling hunner jurisdictie naar uitgestrektheid, onderdanen en duur. In de andere hebben zij, eenmaal aangesteld zijnde, eigen macht, omdat hunne waardigheid door Christus is ingesteld als van *gewone* herders. En deze, thans algemeene, sententie geeft eene ware, voldoende en eenvoudige verklaring. En inderdaad, men vat moeielijk (in de eerste meening), dat de wijding jurisdictie zou geven. Stel, dat er nog geen diocees is aangewezen? Wat is jurisdictie zonder onderdanen? Hierna beantwoordt hij de vraag, of de wijding *collegiale* jurisdictie geeft?

Verder onderzoekt Cavagnis, of de Paus zijn opvolger kan benoemen? In het *Decretum Gratiani* wordt gezegd, dat de H. Petrus den H. Clemens koos tot opvolger. Die canon is waarschijnlijk fabrikaat van den valschen Isidorus; en zoo niet, dan zou hij nog geen volle bewijskracht hebben. De H. Ilarus stelde in de Romeinsche Synode van 461 vast, dat geen Paus zijn opvolger kan aanstellen. Ware genoemde Paus niet van plan geweest om hier het Goddelijk Recht te verklaren — hij had wel een anderen vorm gekozen. Bonifacius II benoemde Vigilius, maar herriep later die keuze, als zijnde in strijd met de oude gewoonte. In de *Acta Consistorialia* van Pius IV (anno 1561) wordt zulke keuze verboden „etiam de consensu omnium et singulorum Cardinalium". De rechtsgronden, waarop de Schrijver meent, dat de Paus daartoe onbevoegd is, zijn: 1° dat de hoogste macht in de Kerk niet erfelijk kan wezen, en 2° dat de Paus de hoogste macht uitoefent alleen voor den tijd van zijn bestuur, niet voor later.

Nu volgt de weerlegging van eenige dwalingen aangaande de macht van den Paus en de bisschoppen als van Richerus, Febronius, de Gallikanen, Jansenius, van Espen en Eybel (Hfdst. III). Daarop eene vraag over de verkiezingen tot geestelijke ambten, over de geschiedenis van de bisschopskeuze in 't Oosten en het

Westen (p. 75) en van de verkiezing der pastoors en der Pausen (p. 89). Hij besluit dit boek met een artikel over de Decretalen van Isidorus (p. 122).

In het 3e boek, het eerste van het *Bijzondere Gedeelte*, bespreekt Cavagnis, zooals vroeger gezegd is, de voornaamste kwesties aangaande de onafhankelijkheid der Kerk van- en haar voorrang op den Staat. Het eerste hoofdstuk is gewijd aan het *Regium Placet*, welks beteekenis, geschiedenis en onrechtvaardigheid hij uiteenzet. Zeer verderfelijk is ook het zoogenaamde recht van benoeming, waarop de Staat zich beroept om de bedienaren van den godsdienst aan te wijzen, op grond dat de burgerlijke maatschappij er groot belang bij heeft bekwame en haar toegenegen priesters te hebben. Alsof het indirect belang van den Staat hem recht geven konde om zich in zaken van de hoogere orde te mengen! De Kerk en zij alleen oordeelt over de geschiktheid harer bedienaren — gelijk de Staat zorgen moet voor zijn ambtenaars. Krachtens het bovengenoemde recht eischt de Staat soms van de bisschoppen den eed van getrouwheid. Dat is onrechtvaardig, beleedigend en bedriegelijk, tenzij wanneer daaromtrent bij concordaat voorzien is; dan toch leggen de bisschoppen dien eed af op last van den Paus.

Het derde hoofdstuk handelt over het beroep *tanquam ab abusu* en over de *sententiae ex informata conscientia* (p. 146—158). Dan volgt een overzicht van de *Monarchia Siciliae*, een der onbeschaamdste vormen, waarin zich het Regalismus ooit vertoonde; doch wij mogen ons bij dit zeer belangwekkende hoofdstuk niet ophouden (p. 158—175). Wij zijn genaderd tot het vierde hoofdstuk over de Kerkelijke Immuniteit met betrekking tot personen, plaatsen en zaken. Zij is — de vrije uitoefening der bediening uitgezonderd — waarschijnlijk niet onmiddellijk krachtens 't Goddelijke Recht. Haar historische ontwikkeling wordt breedvoerig aangegeven. De Paus is geheel en al aan welke macht ook onttrokken, en moet daarom ook feitelijk onafhankelijk, d. i. koning zijn.

Het vijfde hoofdstuk houdt zich bezig met de zijdelingsche macht der Kerk over tijdelijke zaken. De Kerk draagt zorg voor de geloovigen tegenover alle vijanden: zij beschikt derhalve over al de middelen, die daartoe noodig zijn; dat vloeit uit den aard eener volmaakte maatschappij vanzelf voort. Dat, in geval de Staat krachteloos is of ontbreekt, het recht van de wapenen te voeren

op haar overgaat, omdat het volk recht heeft op zelfbehoud, zagen we reeds in het eerste boek.

Eene andere vraag is, of de Paus macht heeft over een vorst als zoodanig? Kan hij om gewichtige redenen burgerlijke wetten krachteloos maken, de vorsten straffen om burgerlijke misdrijven? Zeer zeker, indien die wetten strijdig zijn met het geestelijk welzijn; dan zijn ze uit zichzelven reeds nietig. Ook kan hij aan den vorst, wanneer deze in het openbaar zondigt, kerkelijke straf opleggen, even goed als aan een gewoon geloovige. Nochtans bezigt de Kerk geen dwangstraffen, zoolang de vorst nog in waardigheid is, maar andere straffen; als daarna de afzetting volgt, dan wordt, zoo noodig, een coactieve straf toegepast. Men wil dit recht toeschrijven aan het Openbaar Recht der middeleeuwen, of aan een toevalligen titel, b.v. als leenheer. Dit is niet zoo; de Paus doet dit als hoogste machthebber in het geestelijke. Innocentius III schreef aan de rechters, die hij aangesteld had in het geschil tusschen den koning van Engeland en dien van Frankrijk over het graafschap van Poitiers: „Non enim intendimus judicare de feudo, cujus ad ipsum spectat judicium, sed decernere de peccato, cujus ad nos pertinet sine dubitatione censura, quam in quemlibet exercere possumus et debemus". De vorst is, als zoodanig, onafhankelijk, maar, als Christen, onderdaan der Kerk en aan hare rechtspraak onderworpen.

Negenmaal hebben de Pausen een katholiek vorst afgezet of het volk van den eed van getrouwheid ontbonden. Ook hier was geen misbruik van macht. Een vorst toch heeft krachtens het Openbaar Burgerlijk Recht verplichtingen en kan zijn gezag verliezen, wanneer hij niet voldoet aan de gestelde voorwaarden, die hij onder eed heeft aangenomen. Soms verklaarde de Paus, dat hij mocht worden afgezet, zooals geschied is met den laatsten Merovinger. In andere gevallen ontnam de Paus zelf het gezag. De protestanten en anderen gronden die bevoegdheid op het middeleeuwsche staatsrecht. Dan men dient onderscheid te maken tusschen de Roomsche keizers en de andere vorsten.

De Kerk heeft natuurlijk het recht om zich te verdedigen. Toen nu de maatschappij in haar geheel het Christendom had aangenomen, koos de Kerk een der vorsten tot haar verdediger, en de verkorene kreeg daardoor geen recht over andere vorsten in burgerlijke zaken, maar alleen het bestuur over de verdedigingsmiddelen der Kerk. De Pausen kozen gewoonlijk den keizer van Duitsch-

land, die zoodoende Roomsch Keizer werd. Hieruit is reeds duidellijk, dat hij als dusdanig door den Paus kon worden afgezet, wanneer hij zijn plicht niet deed, zijn eed schond. In dit geval verloor hij ook het Duitsche Rijk, als zijnde hij gekozen op voorwaarde, dat de Paus hem zou erkennen als Roomsch Keizer.

Wat de andere vorsten aangaat — sommige waren leenmannen van de Kerk, en omtrent deze is het recht van afzetting duidelijk; andere daarentegen onafhankelijk en vrij. Ook zij konden worden afgezet; want in dien tijd waren de goede verstandhouding met den Paus en diens goedkeuring eene *conditio sine qua non* voor het bestuur, gelijk thans in sommige landen het belijden van het Katholicisme of van het Christendom een noodzakelijke voorwaarde is voor het behouden der kroon. Ja zelfs om burgerlijk wanbestuur had de Paus een vorst kunnen afzetten, in zoover dit eedschennis inhield, en de Paus verklaren kon, dat de overeenkomst tusschen den vorst en zijn volk, onder eede aangegaan, nu verbroken was. Afgezien van tijden en omstandigheden, meent Cavagnis, dat de Kerk rechtstreeks niets kan tegen de vorsten, maar slechts indirect, n.l. *ratione peccati*, en dat zij van deze macht in onze dagen geen gebruik kan maken. Deze is de midden sententie en betreft alleen de christen-vorsten.

Ten slotte (p. 221—241) bespreekt hij de overdracht van grondgebied, door de Pausen meermalen gedaan, en de macht, die zij in de middeleeuwen hadden als Hoofd der Christenheid.

Doch zien we nog het 4e boek, dat niet minder belangwekkend is en handelt over de rechtstreeksche bevoegdheid der Kerk in al wat haar doel aangaat, d. i. aangaande geloof en zeden.

Het eerste hoofdstuk toont aan, wat tot de competentie der Kerk behoort in zake van het geloof. Haar leeraarsambt vereischt vrijheid van prediking om het geloof te verspreiden, vrijheid van onderwijs om het te bewaren en te bevorderen; over dit punt heeft hij 70 bladzijden, een afzonderlijke bespreking overwaard. Het tweede hoofdstuk onderzoekt die bevoegdheid omtrent de zeden, de tucht. Eerst wat de sakramenten betreft. Over dezer geldigheid en geoorloofde toediening oordeelt alleen de Kerk; al wat de burgerlijke wet desaangaande vaststelt, is onrechtvaardig en van hoegenaamd geene waarde. De Kerk kiest hare bedienaren onafhankelijk van iedere staatsbemoeiing, tenzij in zooverre ze erkend worden. Over het huwelijk stelt Cavagnis twee vragen. Kan de Staat wettig

voorwaarden stellen voor de geldigheid van een huwelijk, dat niet tot de waardigheid van een sakrament is verheven? Kan hij zulks rechtens voor de geldigheid van het huwelijk, dat tevens sakrament is, n.l. tusschen Christenen?

De eerste vraag beantwoordt Cavagnis bevestigend. De huwelijken tusschen ongedoopten vallen onder de bevoegdheid van den Staat, gelijk andere tijdelijke *materies*, zoodat eene overigens rechtvaardige wet van kracht is. Laat ik dit gewichtige punt woordelijk weergeven:

„Quoad 1m quaestionem sententia communis est affirmativa et pro lege civili, ut tenent Sanchez, Suarez, Schmalzgrueber, S. Alphonsus etc. Non defuerunt tamen quidam, qui id negaverint, ut Feller, Muzzarelli, Barruel, Perrone in suo opere *De Matrimonio Christiano*; etiam nostra aetate viri coeteroquin optimi et de religione bene meriti in hanc concesserunt sententiam. Facilius enim putabant, hac ratione excludi posse quemcumque interventum auctoritatis civilis circa impedimenta ejusdem matrimonii praesertim dirimentia post ejus elevationem. Si enim circa validitatem, seu, ut diximus, circa vinculum matrimonii, nullum jus erat ante ejus elevationem, multo minus postea. Hoc, zelo coeteroquin laudabili, assertum est hac nostra aetate, in qua potestates civiles sunt ut plurimum Ecclesiae hostiles.

Verum non ratio utilitatis, ut plurimum fallax, attendenda est, sed veritatis; et apostoli, etiamsi aetate ipsorum magis hostiles essent (quamvis minus culpabiles ob statum infidelitatis) auctoritates civiles, tamen ipsis obediendum esse aperte inculcabant in iis quae ipsorum sunt, juxta Evangelicum praeceptum danda esse Deo quae Dei sunt et Caesari quae Caesaris.

Hinc, apparenti utilitate non obstante, contraria sententia communis est quia vera ex infra dicendis, imo pro se habet Decisionem S. C. de Propaganda Fide statuentis matrimonia inter infideles (quae dignitatem sacramenti non habent) contra legem civilem irritantem contracta esse invalida.

Serrocheau in sua Theologia, ad usum seminariorum provinciae Sutchuen in Sinensi imperio, ait praxin esse a S. Sede approbatam haec matrimonia dissolvi. Hujus S. Sedis approbationis argumentum est explicita et formalis Declaratio, data die 26 Junii 1820 per Instructionem ejusdem S. C. de Prop. Fide super casu matrimonii proposito a missionario Eyot in Tunkini occidentalis regni missione. Casus erat viri infidelis, qui contraxit cum infideli, omissa caeremonia, cujus omissio de jure civili habebatur ut impedimentum dirimens. Post aliquod tempus vir contraxit cum christiana;

postea et ipse conversus est. Tum quaesitum est, an deberet interpellare primam uxorem vel stare cum secunda. Resp. est negative ad utrumque: ad 1 quia obstabat, ut asserebatur, impedimentum ex lege civili dirimens; ad 2m quia non fuerat petita dispensatio impedimenti disparitatis cultus."

Hieruit blijkt, dat de burgelijke overheid, natuurlijk alleen om gewichtige redenen, voorwaarden stellen kan voor het huwelijk der ongedoopten en zóó stellen, dat het niet daaraan voldoen een beletsel voor de geldigheid van het contract is. Men meene niet, dat de Congregatie voornoemd die oplossing gaf om bijzondere omstandigheden, waardoor het huwelijk ongeldig was krachtens de goddelijke wet; haar antwoord steunt alleen op het algemeen beginsel dier staatsbevoegdheid.

„In ea Instructione — gaat Cavagnis voort — adsignatur ut ratio decidendi principium generale: posse principem vel consuetudinem apponere matrimonio infidelium impedimenta dirimentia: „„Licet inter infideles verum sit matrimonium, illud tamen ad naturae et communitatis officium referri tantummodo potest ac proinde a jure naturali et civili plane est moderandum. Sequitur hinc principes saeculares, sive fideles sive infideles, plenissimam potestatem retinere in matrimonia subditorum infidelium, ut scil. appositis impedimentis, quae juri naturali et divino adversa non sint, eadem non solum quoad civiles effectus sed etiam quoad conjugale vinculum penitus rescindant. Et quod de lege principum dicitur, intellige etiam de legitima consuetudine"".

Vraagt men naar den innerlijken grond dezer staatsbevoegdheid, dan antwoordt Schrijver:

„Ratio autem intrinseca est: res humanas subjici ordinationi legis divinae et insuper auctoritatis civilis in iis, quae ejus intersunt, nisi alia sit a Deo apposita constituta auctoritas. Jamvero ex dictis matrimonium maxime interest societatis civilis et ad eam directe, quamvis secundario refertur. Ergo primario regitur lege divina, sed secundario et lege humana. Auctoritas enim civilis et ipsa a Deo est constituta ut negotia humana ordinet ad bonum commune" 1).

---

1) Dit is de reden, om welke de Romeinsche Canonisten en Theologanten, nagenoeg alle, deze meening waren en zijn toegedaan: het document der Propaganda was den meesten onbekend. Bij sommigen zal zich de vraag opdringen, of het wel bestaat? waarom de uitmuntendste mannen als Perrone, Feye enz. er niet van weten? Wie Rome kent in zijne uitgebreide werkzaamheid, zal zich daarover niet verwonderen,

Men loochent deze bevoegdheid op grond, dat het huwelijk op de eerste plaats de natuur betreft en God, en diensvolgens alleen van de goddelijke wet afhangt. Dan, hierdoor bewijst men niets anders dan dat de goddelijke (natuur- en evangelie-) wet vóór alles moet onderhouden worden en dus elke daarmee strijdige bepaling van den wetgever uitteraard nietig is; geenszins, dat deze ten behoeve van zijn volk die hoogere wet niet mag aanvullen en vervolledigen, zooals in andere punten.

Het huwelijk, zegt men verder, is een godsdienstige handeling en valt als zoodanig niet onder de bevoegdheid eener macht, die niet aangesteld is voor godsdienstzaken. Vooreerst bedenke men, dat, gelet op het naaste doel der contracteerende personen, hier geen godsdienstakt is in den strengen zin. Overigens is de meening, dat de tijdelijke macht, wat betreft de natuurlijke orde, hoegenaamd niets vermag in zake van godsdienst, valsch. Wanneer daarvoor noch door God noch door het volkenrecht of het staatsrecht een bepaald gezag is aangewezen, treedt rechtens de Staat op, niet alleen om de misbruiken te voorkomen, maar ook om op stellige wijze den uitwendigen godsdienst te regelen.

Doch dit daargelaten: men moet die bevoegdheid aan den Staat toekennen op titel, dat het huwelijk, zij het dan niet op de eerste plaats, toch rechtstreeks in betrekking staat met het algemeen welzijn, ook onder tijdelijk opzicht.

Het huwelijk, zegt men, gaat vóór den Staat, die gevormd wordt door familiën. Maar wil men dan aan voorrang in orde van tijd onafhankelijkheid voor de toekomst verbinden? Dit gaat niet. Bijv. het huisgezin bestond vóór de burgelijke maatschappij; toch is het in vele punten aan het staatsgezag onderworpen. Insgelijks regelt de Staat de huwelijken, in zoover de bepalingen van het goddelijk gezag ontoereikend zijn voor zijn welzijn in deze of die toestanden, d. i. de huwelijken tusschen ongedoopten, als zulks noodig is. Alleen zorge hij het natuurrecht en het Evangelie, waaraan ieder onder-

---

althans niet op grond daarvan twijfelen aan het bestaan dier instructie. Ook Cavagnis heeft het stuk zelf niet in handen gehad of gezien; bij gelegenheid eener conferentie, waarin hij dit punt behandelen moest, is hem het boven medegedeeld uittreksel gegeven door een secretaris der Propaganda. Ik zelf heb het ter inzage gevraagd, doch tot heden nog niet ontvangen; zoo ja, dan hoop ik het *in extenso* te mogen mededeelen.

worpen is, niet aan te tasten door tegenstrijdende bepalingen; deze toch zijn nietig.

De tweede vraag, of de Staat iets vermag aangaande de geldigheid van het huwelijks-sakrament, het huwelijk tusschen gedoopten, is natuurlijk ontkennend beantwoord. De priester is de bedienaar niet, sakrament en natuurlijk contract zijn daar onafscheidelijk, behooren dus uitsluitend tot de competentie van de Kerk. Wat kan de Staat aangaande het al of niet geoorloofde van een huwelijk? *Per se* natuurlijk niets; alleen kan zijn bemoeiing oorzaak zijn, dat het huwelijk ongeoorloofd is om een bijkomende omstandigheid, even gelijk het verbod der ouders zulks zijn kan. Maar kan de Staat niet *cumulative* te werk gaan, d. i. iets aan de kerkelijke wetten toevoegen? Neen, wat betreft al hetgeen tot het wezen van het huwelijk of de er van onafscheidelijke tijdelijke gevolgen behoort; ja, wat betreft de tijdelijke gevolgen, die met het wezen van het huwelijk in geen noodzakelijk verband staan; zoo b.v. zou de bepaling, dat de adeldom niet overgaat op de kinderen, wanneer niet beide ouders tot den adelstand behooren, ontegenzeggelijk geldig wezen.

Ten slotte vraagt Schrijver, of de Staat de niet-onderhouding van zijn wetten kan straffen? Verschillende gevallen kunnen zich hier weer voordoen. Zeker, indien voldaan is aan het Canonieke Recht, is de strafbepaling van den Staat ongeldig; een goede handeling als zoodanig kan hij niet veroordeelen. Is evenwel niet voldaan aan al de vereischten van het *Jus Canonicum*, dan kan de Staat in eenige gevallen tusschenbeide komen.

Na deze zeer belangrijke artikelen gaat Cavagnis over tot het onderzoek van 't recht der Kerk aangaande de *sacramentalia*, die zij, en zij alleen, instelt en ordent, om het even of ze privaat zijn dan wel in 't openbaar te voorschijn treden; van daar een verhandeling over kerken, processies en heiligenbeelden; verder over de feestdagen, de kerkhoven, de zedenwetten en de kloosters (p. 121—201). Heeft de Kerk recht van bezit, heeft dit grenzen, is zij belastingplichtig? Heeft zij recht op eigen beheer harer goederen, recht van tijdelijk bestuur voor haar Opperhoofd? Oorsprong, ontwikkeling, wettigheid en noodzakelijkheid der tijdelijke macht van den Paus worden breed uiteengezet (p. 201—258).

Het laatste hoofdstuk bespreekt de organisatie der Kerk, het *Jus publicum internum*. Dit alles is zeer belangwekkend, omdat het zoo degelijk behandeld is. Dan, waartoe nog langer hierbij

stilstaan om het belang van 't Openbaar Kerkelijk Recht en van Cavagnis' *Institutiones* te doen uitkomen?

Indien ik dit beknopte overzicht met een goeden raad mocht eindigen, zou het natuurlijk deze zijn — dat ieder, die belang stelt in deze gewichtige stof, zich dit boek aanschaffe 1). Het Openbaar Recht toch is een heerlijk land, rijk aan dichtbewassen bergen, welige valleien en verrukkelijke meren, maar ook aan steile afgronden en sterke verschansingen, en is zoo uitgestrekt dat men zonder vertrouwden en bekwamen gids veel onopgemerkt voorbijgaat en niet weinig gevaar loopt. En een leidsman als Mgr. Cavagnis zou men tot dusverre vergeefs zoeken. Hij voert u het geheele land door en toont alles nauwkeurig, wat opmerkenswaard is en oplettendheid vordert: de hoofdwegen en hun verbinding, de bolwerken en hun inrichting, de wouden en de rotsen, de bergkloven en de afgronden met al hun bekoorlijkheid, nut en gevaren. En wanneer hij u alles heeft laten zien en uitgelegd, dan vergeeft ge gaarne, dat hij wel eens vermoeide door breedsprakigheid en ge hem een paar malen minder goed kondt volgen; hij heeft uw hart gewonnen en vervuld met eerbied en liefde; ge waardeert Cavagnis.

Zijn naam is een gezag in Rome. Wie met dit handboek kennis maakt, begrijpt dat aanstonds. Scherpzinnigheid, uitgebreide kennis en degelijkheid van bewijsvoering stralen overal door, al schijnt de schrijver aan niets te denken dan aan de eenvoudige verklaring der waarheid. Men zou van zooveel wetenschap nu en dan wat minder bescheidenheid en wat meer vuur verlangen, vooral waar hij de tegenpartij tegen den grond legt en dan even kalm doorgaat of er niets gebeurd ware. Doch dat zijn nu eenmaal *pia vota*: Cavagnis verloochent zich nooit, geen zinsnede, waarin hij anders voorkomt dan hij is — de eenvoudige, minzame en onverstoorbaar kalme geleerde, die zoo juist en klaar mogelijk het resultaat van zijn onbevooroordeeld onderzoek meedeelt. Hij zal zich wel wachten om een woord uit de Gouden Eeuw te nemen, wanneer het minder volkomen zijn gedachte weergeeft dan een barbaarsche term, en zou het tijdverspilling achten naar een sierlijker zinsnede te zoeken, als hij er een heeft neergeschreven,

---

1) Na overmaking van 11 frs. wordt het franco toegezonden o.a. ook door de *Libreria della S. C. di Propaganda, Roma.*

die getrouw en duidelijk is. Dit boek is in zoover een welgelijkend portret.

Behoudens één trek. Als professor van den Tekst der Decretalen is Cavagnis zeer helder; hier niet altijd, al dacht hij zelf, dat hij niet klaarder zijn gedachte kon uitdrukken. Dáár is alles doorgaans positief; hier treedt het wijsgeerige meer op den voorgrond. Daarbij komt, dat hij op vele punten, die uitteraard moeilijk zijn, zoo grondig zijne stof bewerkte. Maar vooral is het hieraan te wijten, dat hij beter vond om aanstonds na den eersten *cursus* zijne handleiding uit te geven, dan zijn studenten nog langer zonder handboek te laten. Een tweede editie zal waarschijnlijk op enkele plaatsen aan helderheid winnen. Doch niemand wachte daarop: zij zal nog lang uitblijven, en ook dan is het niet zeker, dat de schrijver, die uitgebreide werkzaamheden heeft, zelf veel tijd daaraan besteden kan, te meer wijl de *critici* dit niet zeer noodig schijnen te achten.

Ook op dit werk kunnen eenige aanmerkingen gemaakt worden Meer nog, vele der boven medegedeelde beweringen van Cavagnis kunnen met meer of minder grond worden betwist. Dit mogen anderen doen; het doel dezer bladzijden was alleen de *Institutiones* in wijderen kring te brengen. Voor priesters toch en andere geleerden, die zich moeten bezighouden met de groote vraagstukken van het staatkundig leven, is het werk van onschatbare waarde, omdat werkelijk, zooals een geleerde *criticus* in de *Rassegna Italiana* (Fasc. Genn. 83) beweerde: „Un corso scientifico completo, informato dalla dottrina cattolica e adattato all' indole dei tempi — *mancava*" 1).

Capri, 10 Aug. 1886.

A. RESEMANS,
Dr. utr. Juris.

---

1) Zeer gaarne kondig ik hier aan eene korte handleiding voor het *Jus Publicum*, welke Mgr. Cavagnis dezer dagen het licht deed zien. De titel is: *Nozioni di Diritto Publico Naturale ed Ecclesiastico* Un vol pag. 372. Roma. Tipografia della Societá cattolica istruttiva. L. 3. Dit geschrift kan zeer geschikt als handboek dienen voor hen, die zich niet *ex professo* met de studie der theologie en van het *Jus Canonicum* bezighouden.

VERSCHEIDENHEID.

DE ZIEKENKAMER OF HET HOSPITAAL DER ZINNELOOZEN.

In België, in de provincie Antwerpen, ligt het schoone dorp Gheel, met eene bevolking van ongeveer 12,700 zielen. Daar verheft de toren der kerk van de H. Dimphna, het teeken der verlossing dragend, zich omhoog en noodigt reeds van verre den vreemdeling tot een bezoek uit. En wie trad ooit dit heiligdom, eerbiedwaardig door zijn ouderdom en schoonheid, binnen en had er spijt van, wie voelde zich niet gedrongen om in dezen tempel een bede te storten tot de beschermheilige van Gheel, de heilige maagd en martelares Dimphna? Het hoofdaltaar, de geschiedenis der heldhaftige dochter van Ierland voorstellend, het prachtig altaarblad achter het hooge koor, dat in 118 vergulde beeldjes gansch het lijden des Zaligmakers vertoont en in de 14e eeuw vervaardigd is — wie heeft die meesterstukken niet met bewondering aan schouwd? Achter het hoogaltaar is onder een verhemelte in steenwerk de houten relikwiekas verheven, welke de steenen kisten bevat, waarin de lichamen der heilige martelaren Dimphna en Gerebernus bewaard worden. De steenen vloer onder het verhemelte is uitgesleten door de knieën der pelgrims, die er geknield, en sommigen blootsvoets, ter eere van de H. Dimphna onder door gaan. Nog vele zaken sieren dit kerkgebouw, doch haasten wij ons iets te zeggen over de *Ziekenkamer* , het onderwerp van dit opstel.

De *Ziekenkamer* of het *Hospitaal* is een klein gebouw, staande aan de zuiderkant van den toren der St. Dimphna-kerk. 1) Zij werd

1) De hier genoemde inrichting yerving op dit tijdstip eene andere, maar van denzelfden aard. De tegenwoordige bevat vier kamers van verschillende grootte.

gebouwd op het einde der XVIe eeuw. Door middel eener binnendeur gaat men van het hospitaal in de kerk.

In de *Ziekenkamer* worden de krankzinnigen geplaatst; twee godvruchtige vrouwen zijn met de zorg der zieken belast; in geval van nood weten deze, tot wie zij zich moeten wenden. Negen dagen of langer, indien het noodig is, verblijven de zinneloozen in het hospitaal. De kosten van dit verblijf zijn niet aanzienlijk. Voor negen dagen gaan zij van 30 tot 40 francs. Dagelijks komt de priester over de krankzinnigen bijzondere gebeden lezen, en laat hen de relikwieën der H. Dimphna vereeren. Eenige daartoe uitgezochte meisjes doen omgangen en gebeden in de kerk, om de genezing der waanzinnigen te bekomen. De lijders of hunne bloedverwanten laten zich gewoonlijk inschrijven in het Broederschap der H. Dimphna.

De genezingen, gedurende den loop der eeuwen in de *Ziekenkamer* geschied, zijn niet te tellen en onwederlegbaar bewezen.

Op het einde der 6e eeuw liet de H. Dimphna te Gheel het leven, vermoord door haar eigen vader, omdat zij zijne booze begeerten niet inwilligde. Schitterend zegevierde de jeugdige maagd over den ontaarden heiden, die zijn eigen kind ten huwelijk vroeg, en nog schitterender beloonde God de heldentrouw zijner zwakke dienstmaagd, die verkoos door haar vader te worden vermoord, liever dan hare maagdelijkheid te verliezen. Sedert den dag van Dimphna's sterven genazen door hare voorspraak talloozen zieken, inzonderheid krankzinnigen en bezetenen.

Godvruchtige lezers, die in uwe familiën zinneloozen of ongelukkigen telt, moge het volgende voorbeeld u aansporen, om naar Gheel te komen en de voorbede van de machtige maagd Dimphna aan te roepen voor hunne redding en de lijders zelf er heen te brengen.

In het boekje getiteld: *Legende der Martelaren van Gheel, SS. Dimphna en Gerebernus*, geschreven door P. D. Kuyl, pr. vinden wij, op bladzijde 39, het volgende:

Den 12en Mei kwam Jan Christiaens te Gheel, waar hij zeer wonderlijk genezen is. Wij laten den akt zijner genezing letterlijk volgen, gelijk hem J. L. van Craywinckel uit de oorspronkelijke stukken afgeschreven heeft.

Allen de ghene ende eenen jeghelyck die dese ghethoont sullen worden, salut.

Wy heer *Arnoudt Bloem*, heer *Nicolaus Sergers*, heer *Lodewyck*

van Couwegom, heer *Geeraert Gossens*, heer *Peeter Vercuylen*, heer *Peeter van Dungen* ende heer *Jacob Verschuren*, respective deken ende canonicken der collegiale kercke van S. Digna deser vryheyt van *Geel*, ende wy drossaert *Couwegom*, *Jan van Hove*, *Jan Vennekens*, *Geeraert Goos*, *Peeter van Broeckhoven*, *Jan Lauwen* ende *Wilm Bertels* schepenen der vryheyt van *Geel*, doen te weten, certificeren voor de gerechte waerheyt, dat op Sondach voor *Sinxen*, gheweest hebbende den 12en Mey lestleden, binnen deser vryheyt, is gebrocht met eene karre, sekeren innocent, ghebreckelyck ende seer miserabel persoon, by naeme *Jan Christiaens*, oudt omtrent 57 jaren, inwoonder des dorps *Zeelandt*, gheleghen in de landen van *Ravensteyn*, welcke was soo ellendigh ende impotent aen handen en voeten ende in allen zyne leden, dat hy het minste niet en koste gaen of staen oft hem ruren oft sturen, maer met syn lichaem heel crom ende creupel was ligghende, ende daer beneffens oock gans stom sonder een woordt te konnen spreken, ja oock scheen te syn teenenmael innocent sonder te hebben gebruyck van zyn verstandt, den welcken dien tyd alhier is ghedaen in de sieck-camer, alwaer men alsulcken persoonen naer het oudt gebruyck ende maniere ghewoonlyck is te doen, op hope dat den selven door die gratie ende gedenckenis van Godt almachtigh met voor-bidden van de H. Maegd ende martelersse *Digna*, patroonersse deser kercke, soude geraecken tot syne oude ghesontheyt. Ende aldaer gheleghen hebbende tweemael neghen daeghen is ondertusschen ende namentlyk op S. *Digna* dach ende op *Sinxen* dach ghedraeghen geweest voor de H. Reliquieën van *S. Digna* voorschreven, midts den selven in 't minste niet en konste gaen, binnen welcken tydt van achthien daghen de selve creupelheyt seer ghebetert synde, is uyt die voorschreven sieck-camer gheleydt, ende ghedaen ten huyze van *Geeraert Stessers*, woonende niet verre van die voorschreven kercke van *S. Digna*, welcke creupelheyt allenskens soo is ghebetert dat hy in 't lest daghelyckx is gegaen naer de kercke van Sinte *Digna* voorschreven, om aldaer te bidden ende zyne devotie te houden, ende op heden desen 2 July 1641, wesende den feestdagh van onze Lieve Vrouwe Visitatie, is den voornoemden *Jan Christiaens*, naer dat hy omtrent ten elf uren aldaer Misse ghehoort hadde, inmediate naer deselve Misse mirakuleuselyck genezen van de voorsz. stommicheyt, die als toen gheheelyck ende volkomelyck zyn spraeck heeft bekomen, soo dat men daer over al de klocken heeft doen luyden ende den almoghenden Godt met lof-sanghen in de voorsz. kercke gebeden voor syne gratie, ghenaede ende bermhertigheyt aen den voorschreven miserabelen persoon vergunt ende verleent, waer naer wy den voorsz. persoon in de voornoemde kercke van *S. Digna* ter presentien ende aenhooren

van allen de werelt, ende publiekelyck hebben hooren ende sien spreken ende op alle vraeghen bescheedelyck- antwoorden, den welcken met luider stemmen verclaerde, dat hy geleden hadt vier jaeren, van de peste hadde verloren twee dochters, waer inne hy hem soo seer hadde ghequelt dat hy daer door was gevallen in eene quade sieckte, van welcke sieckte hem aengebleven was de creupelheit in syn beenen ende leden soo dat hy 't sedert dien tydt niet en heeft konnen gaen oft staen, synde dienaer nu geleden over de dry jaeren ende een half hem aenghekomen het gebreck in syn spraeck, welck gebreck soo is vermeerdert, dat hy gans ende gheheel stom was geworden, ende nu te Bamis naest comende sal worden vier jaeren dat hy niet en heeft konnen spreken, niet teghenstaende den selven verclaerden ghedaen ende ghesocht te hebben alle middelen ende raedt, soo van Doctoren, Medecynen als oock verscheyden geestelycke persoonen, die hem overlezen gehadt hebben om van zyn voorsz. creupelheyt, stommigheyt, ende groote miserabelheyt, over het defect van syn verstandt, dat hy by intervallen van tydt niet en heeft konnen machtich zyn of gebruycken (soo hy seyde) ghenesen ende gheholpen te worden, ende hebbende ten selven eynde ook verscheyde bevaerten ende besoecken ghedaen, soo tot onze Lieve Vrouwe van *Duffel*, *Ghemert*, *Stiphoudt*, ende andere mirakeleuse ende devote plaetsen, maar seyde nerghens gheen bate ghevonden te hebben als alleenlyck binnen dese Vryheyt ende Kercke van *S. Digna*, alwaer den selven door den raedt ende advies van den Pater Guardiaen tot *Velpen* is ghebracht geweest ende (gelyck 't voorschreven is) mirakeleuselyck door die almoghentheyt Godts op heden is ghenesen, ghehoort hebbende die Hooch-misse ende die naervolghende Missen, gedaen by den voorsz. Heer *Lodewyck van Couwegom*, den welcken van den autaer ghekomen zynde hem recontreerende, seyde dese woorden in substantie: *Goeden dach Heer Lodewyck, laet my eens kussen het H. Cruys aen den Hoogen Autaer.* Het welck den selven Heer *Lodewyck* met groote verwonderinghe siende ende hoorende heeft den zelven ghebracht aan den voorschreven autaer ende hem het H. Cruys laeten kussen; waernaer den selven volkomelyck is blyven spreken.

Comparerende tot desen *Anna van den Weyer*, verwaerstersse van de pelgrims ende siecken, die alhier in de sieck-camer ghebracht worden, *Geeraert Stessers* ende *Maria Mens* zyn huys-vrouwe, de welcke 't samenderhandt hebben verclaert ende gheaffirmeert onder solemnelen eede daaromme ghedaen waerachtigh te wesen, dat den voorschreven *Jan Christiaens* is gheweest in de sieck-camer twee-mael negen daeghen ende daervoor ghehouden syn boeten ende andere solemniteyten ende ceremoniën daertoe dienende, ende dat den selven daer is ghecomen gans

ende gheheel stom, crom van lichaem ende creupel synde, liggende ende sittende seer vast metten hoofd aen syne kniën, in der vueghen dat sy den selven hebben moeten draghen om ende in de kercke, ende voor en onder de kasse van de H. Reliquieën van de H. Maegdt ende Martelaresse *Digna*, onze Patronersse, welcke creupelheyt binnen die voorsz. tweemael neghen daeghen allengskens is gebetert, voegende dat den zelven daer oock wel acht daeghen was ligghende sonder eens zyn ooghen open te doen, oft ooyt eenigh' teecken te doen wat hy begeerde, soo dat den selven oock schene teenemael slecht ende onnoosel te wesen zonder zyn verstandt te konnen ghebruyken, zynde de voorsz. *Maria Mens* oock by ende present geweest in de kercke op heden als den voornoemden *Jan* de eerste woorden heeft gesproken teghen den voornoemden Heer *Lodewyck van Couwegom* met groote verwonderinge van haer comparante, ende alle andere persoonen die daer by ende present waeren in de voorsz. kercke al sonder fraude oft list. Des t'oorconden hebben wy deken ende canonicken van voorsz. capittele, ende wy drossaert ende schepenen boven genoemt onze respective seghelen hier op doen drucken, en den ghesworen secretaris deser vryheyt laeten onderteeckenen op den 2en July 1641,

Was geteekend: VAN GEEMEN.

Plaats † van het zegel des Kapittels.

Plaats † van het zegel der vrijheid Gheel.

De Bollandisten gewagen in de *Acta Sanctorum* behalve van de genezing ook van de attestatie der kwalen vóór de genezing, gegeven door den magistraat van Christiaens' geboorteplaats. Wij achten het evenwel overbodig deze hier te vermelden.

Alle genezingen, te Gheel geschied, zijn niet opgeteekend. De mondelijke overlevering in de middeleeuwen vulde de leemte van het niet geschrevene aan. De mirakelen vóór het jaar 1247 vinden wij bij Cameracensis. Na 1247 tot 1604 vindt men geene wonderbare genezingen meer aangeteekend. Intuschen zijn er overvloedige bewijzen, dat ook in dit tijdsverloop de mirakelen aanwezig waren. De geuzen in de zestiende eeuw, de mannen der Fransche revolutie in lateren tijd deden vele genezingen, die geboekt stonden, verloren gaan. De tegenwoordige pastoor der St. Dimphna-kerk bezit nog vele namen van personen, die in de 18e en 19e eeuw genezen zijn 1).

1) In de tweede helft der maand December 1886 verliet eene kloosterzuster, die twee jaar lang krankzinnig geweest was en volslagen zinneloos

Wil men zich meer op de hoogte stellen van Gheels beschermheilige en hare vereering, dat men aanschaffe het boekske getiteld: *De Bedevaarder naar Gheel*, geschreven door een „Pelgrim", en verkrijgbaar bij den boekhandelaar van der Schelden te Gent. Lezenswaardig is ook alleszins het reeds genoemd werkje van de hand des Heeren Kuyl, getiteld: *Legende der Martelaren van Gheel, SS. Dimphna en Gerebernus*, waarin eene reeks wonderbare genezingen worden medegedeeld.

Misschien zal de een of ander, die dit opstel leest, opwerpen, dat de bezetenheid niet meer bestaat; hij leze de bovengenoemde werkjes of de levens van vele heiligen, en weldra zal hij van meening veranderen. Neen, de glorierijke overwinning, door Christus op den Satan behaald, heeft niet belet, dat ook na het werk der verlossing de duivel zich somtijds van enkelen meester maakt; maar laat God toe, dat dit somtijds geschiedt, Hij ook heeft een middel gegeven om de bezetenen uit Satan's klauwen te bevrijden. De H. Dimphna, zij is en blijft de redster, de hoop der bezetenen, de beschermster van alle krankzinnigen, hetzij de krankzinnigheid het gevolg is van des duivels werking, hetzij een natuurlijke oorzaak haar voortbrengt.

Ongelukkigen, die krankzinnig zijt, of aangetast door ongeneeselijke ziekten — dikwerf het gevolg van de werkingen der booze geesten — gaat allen naar Gheel, in de Belgische Kempen gelegen: met uwe lichamen zult gij er uwe onsterfelijke zielen redden.

H. Dimphna, die U gewaardigd hebt mij te helpen, blijf U ontfermen over het lijdende menschdom. Dat uw bloed, op het einde der 6e eeuw te Gheel gestort, nog voordurend zij het zaad, dat zielen terugschenkt aan den hemel, de gezondheid hergeeft aan de zieken. Dat door U God blijve verheerlijkt tot aan het einde der tijden, wat stormen zich ook richten tegen uw vereering. Dat vooral mijn vaderland, het door ongeloof en ketterij zoo zwaar beproefd Nederland, deelachtig worde aan uwe machtige voorspraak, en dat zijne kinderen met de geredden uit andere landen U een eeuwig dank- en loflied toezingen, dat nooit vermindert maar altijd stijgt en met en door U God verheerlijkt, die niet wil, dat hier op aarde de mensch boven zijne krachten beproefd wordt.

D.

---

in de *Ziekenkamer* aankwam, geheel en al genezen, na negen dagen, dit hospitaal.

ARMENZORG IN HET APOSTOLISCH TIJDVAK.

Een even leerrijk als schoon geschreven artikel werd in den jaargang 1885 van *Onze Wachter* door Mr. J. J. I. Harte, advocaat in de hoofdstad, zijnen landgenooten ter overweging aangeboden. Waarlijk, de lof door hem aan Pater v. Gestel en aan Dr. Schaepman toegekend mag ook aan hem zelven niet geweigerd worden. Ook hij, in ons midden levende en onze moedertaal sprekende, heeft in verhevene taal den arme in zijne stoffelijke en zedelijke ellende met vaste hand geteekend. Wat hij schreef is een warm betoog ten gunste van de ongelukkigen, welke, ontbloot van de noodzakelijke stoffelijke middelen om in hunne levensbehoeften te voorzien, daarenboven niet zelden in een poel van zedelijke ellende zijn verzonken, waaruit zij slechts door de persoonlijke toewijding van de christelijke liefdadigheid kunnen gered worden; het is een dringend beroep op het goddienstig gevoel van zijne katholieke medeburgers om die toewijding in steeds ruimer mate te betoonen, wanneer de nood van ongelukkige medemenschen hunne hulp, vooral hunne werkzaamheid op zedelijk gebied vraagt en eischt.

In duidelijke woorden geeft de studie van Mr. Harte de verklaring, wat armoede is, welke de algemeene toerekenbare en ontoerekenbare, welke ook de meer bijzondere

oorzaken daarvan zijn. Hoe zij te bestrijden is, en welke middelen daartoe reeds in 't werk gesteld zijn, leert een wetenschappelijk onderzoek, hetwelk evenzeer getuigt voor des schrijvers veelzijdige kennis op juridisch terrein als voor diep inzicht van den maatschappelijken toestand des armen. In geen geval kan de valsche theorie der communisten eenige hulp bieden, want uit hare toepassing zelve, gesteld dat deze mogelijk was, zou aanstonds hare onhoudbaarheid blijken. Stelt tegenover die afdoling van den menschelijken geest het voorbeeld van den Godmensch, die arm heeft willen geboren worden, arm heeft willen leven, arm heeft willen sterven; stelt tegenover die dwaalleeringen van volksmisleiders de christen-helden, welke, rijkdom en geboorte minachtende, zich vrijwillig omgordden met de pij der armoede, dan eerst hebt gij de krachtigste wapenen tegen het pauperisme, hetwelk niets minder is dan „de toestand van ellende, die voortkomt uit de vereeniging van *stoffelijke* en *zedelijke* ellende"; dan werkt gij ook aan de *zedelijke* verbetering van den arme, overtuigt hem, dat geen schande kleeft aan zijn staat, beurt hem op tot een zedelijke hoogte, waarop hij niet alleen onderworpen en gelaten, maar wellicht zelfs manmoedig en met geestdrift de moeielijkheid en bezwaren van zijn toestand zal opnemen en torschen. Doch aan wie moet de taak overgelaten worden om in den *stoffelijken* nood te voorzien? Aan de bijzondere, of aan de kerkelijke of aan de staats-armenzorg? De geleerde schrijver beantwoordt ook deze ingewikkelde vraag met de gewenschte uitvoerigheid en schroomt niet om aan elke van die drie machten hare plaats en haren werkkring aan te wijzen, evenmin als om de ge-

breken aan te stippen, welke haar meestal aankleven. Een dankbare hulde aan den weldadigen invloed der H. Vincentius-vereeniging, eene welsprekende oproeping tot de gegoede Katholieken om als werkzame leden zich daarbij aan te sluiten, zijn het schoone slot van dat schoone opstel.

Neen, onze katholieke literatuur en inzonderheid de belangen der armen hebben er niet bij verloren, dat Mr. Harte mij voor is geweest. Ik zou niet zulk een afgerond geheel, zulk een veelomvattend en degelijk opstel aan mijne lezers te genieten hebben gegeven en zou niet als een even bekwaam pleitbezorger ten behoeve der armen zijn opgetreden. Alwie het kort en onvolledig overzicht, dat ik hierboven van het artikel: *Armoede en Armenzorg* heb gegeven, naleest, zal allicht mijn besluit begrijpen om mijn artikel in portefeuille te houden en mij niet aan een vergelijking te wagen.

Evenwel is er in het opstel van Mr. Harte één onderwerp of liever een toelichting van het onderwerp onbesproken gebleven, die zeker onzer aandacht overwaardig is, omdat zij ons den waren geest der christelijke liefdadigheid in het helderste daglicht voorstelt en een vertrouwbaren gids op de soms moeielijke paden van het weldoen aanbiedt. Ik veroorloof mij alzoo de vrijheid om op een voorbeeld te wijzen, hetwelk na dat van den God-mensch het volmaakste is, waarop wij, kinderen der Katholieke Kerk, ons mogen beroemen. Ik bedoel de ongeëvenaarde zorg, welke in het tijdvak der Apostelen en der eerste vervolgingen aan den armen medebroeder door de christelijke liefde besteed werd. Op die wijze voldoe ik tevens aan

een reeds sinds lang gekoesterden wensch om het overschoone en door alle katholieke organen in Duitschland hoog gewaardeerde werk van Dr. Ratzinger: *Geschichte der kirchlichen Armenpflege* 1) ook hier te lande, althans in een zijner schoonste onderdeelen, te doen kennen; en tevens om een rechtmatige en welverdiende hulde te brengen aan het degelijke en reeds voor de derde maal gedrukte werk: *Origines de la charité chrétienne, ou de l'état de la misère et de l'assistance chez les chrétiens pendant les premiers siècles de l'Eglise* 2). Daar in een tijdschrift slechts een betrekkelijk klein getal van bladzijden aan het bespreken van dit uitgebreid onderwerp kan gewijd worden, mag ik mij niet meer dan enkele aanhalingen uit genoemde werken veroorloven. Doch aan de zienswijze en opvatting van genoemde schrijvers, aan hunne beschouwingen over den toenmaligen toestand der Christenen, ook aan hunne historische bescheiden kon ik eene des te ruimere plaats geven.

I.

De armoede is in geenen deele altijd toerekenbaar. God heeft die, althans nà de zonde in het paradijs, gewild en in zijn wereldplan opgenomen. „*God maakt arm en rijk; Hij verheft en vernedert*", volgens zijne beschikking. De Zaligmaker kon voorspellen: „*Altijd hebt gij de armen bij u*" 3). Eene eerste reden daarvan

1) Gekrönte Preisschrift, Zweite umgearbeitete Auflage, Freiburg, Herder, 1884.

2) Par H. Tollemer, prêtre du diocèse de Coutances, Paris, Champion, 1884. Troisième édition. 8o. 625 p. 8 fr.

3) Matth. XXVI, 11.

is hierin gelegen, dat om wille van de overtreding der menschen de aarde gevloekt werd en distelen en doornen voortbracht, zoodat de zondige mensch door moeielijken en afmattenden arbeid in het zweet zijns aangezichts een ondankbaren grond vruchtbaar maken en daaraan zijn dagelijksch brood ontwoekeren moet; maar niet allen beschikken over dezelfde vermogens van den geest noch over dezelfde krachten van het lichaam; ook worden niet allen door gelijken ijver geprikkeld tot werkzaamheid. Vandaar dat eene ongelijkmatige verdeeling van goederen onmogelijk kan uitblijven.

Een tweede reden vindt haren grond in het uitsluitend eigendomsrecht, dat aan den eenen kant overvloed baart, aan den anderen gebrek, minstens behoefte of schamele nooddruft voortbrengt: de rijke bezitter heeft meer dan hij voor zijn levensonderhoud noodig heeft, terwijl de onbemiddelde aan vele ontberingen zich ten prooi ziet; immers wat de een te veel heeft blijft aan den ander onthouden.

Om die natuurlijke ongelijkmatigheid zooveel mogelijk te vereffenen is het communisme der liefde door God gewild; de gave des rijken moet in de hand van Christus gelegd worden, opdat zij daaruit nederdale in den schoot des armen. Rijken en armen moeten elkander op een gemeenschappelijk terrein ontmoeten, opdat de een den ander de broederhand toereiken kan en zij elkander stichten: de rijke door hulpvaardige liefde en door opofferende toewijding, de arme door geduldige lijdzaamheid in zijn lot en door een dankbaar en vertrouwvol opzien naar de hand, welke hem uit liefde wordt toegestoken ter leniging van zijn nood. Maar evenmin als

de behoeftige in zijn toestand altijd berust en met dankbare erkenning de gaven waardeert, welke de liefde hem zoo dikwijls zonder baatzucht aanbiedt; evenmin onstaat uit het zien der armoede bij een ieder een diep gevoeld en werkdadig medelijden met het treurend slachtoffer daarvan.

Toen de menschen hun eigen weg gingen, toen het bewustzijn van gemeenschappelijke afstamming verloren was, toen de band van broederliefde noch de verschillende volkeren noch de ledematen van één, soms door geweld samengeperst, volk tot ééne familie vereenigde, waren de edelste gevoelens verstikt, welke anders een brug konden slaan over de klove, welke rijken en armen scheidde. In plaats van het geloof in éénen God, van onderlinge verwantschap, van gelijkheid in doel en bestemming trad het koude egoïsme, nationale trots, verachting van minderen en wrok tegen meerderen. Het eene volk haatte het andere en kende geen hooger streven dan zijn slaven zoo talrijk mogelijk te maken ten koste van de vrijheid zijner naburen; maar ook de eigene landskinderen waren voor de dwingelandij hunner machtigeren niet beveiligd: eene medeoogenlooze bespotting der ellende van behoeftigen verbrak niet slechts elken band tusschen de leden van één en hetzelfde gemeenebest, maar hardvochtigheid ontzegde hun ook den noodzakelijksten onderstand.

Als onwraakbare getuigenis van die onnatuurlijke verhoudingen treedt hier de geschiedenis op — de geschiedenis vooral van het Heidendom maar ook van het Jodendom, zooals het zich kort vóór Christus in zijne ontaarding vertoonde.

Voor de Heidenen gold armoede en ellende als iets

verachtelijks; de meest bevoorrechte genieën dachten er niet aan om helpend op te treden of minstens anderen tot hulpbetoon op te wekken; integendeel verbitterden zij de hulpeloozen door spot en diepe verachting. Er was hun ook niets aan gelegen, of de armen slecht en zedeloos waren: de heidensche deugd — als die deugd mocht heeten — moest het voorrecht der voornamen blijven. En wat zij van liefdegaven dachten? „Kunt gij — vroeg Quintiliaan — u zoover aflaten, dat gij een arme niet met verachting van u afstoot?" En toch had toen reeds dat goddelijk woord over de wereld geklonken: „*Zalig zijn de armen van geest*". Cicero en Seneca, die als de beste en deugdzaamste vertegenwoordigers der Stoïcijnsche school geroemd werden, verklaarden medelijden en erbarming voor een karakterfout, voor eene zwakheid van geest en van gemoed; Horatius spotte met „de smerige armoede"; Virgilius rekende het tot de deugden en voortreffelijke hoedanigheden van een wijs man, dat hij geen medelijden met de armen had; Plautus drukte in eene zijner kluchtspelen de algemeene zienswijze des volks uit, als hij aan een zijner tooneelspelers dit woord in den mond legt: „Hij maakt zich al zeer slecht verdienstelijk, die den bedelaar te eten of te drinken geeft; want wat hij hem geeft is verloren en dient slechts om het ellendig bestaan van de armen te rekken".

Het gesproken woord werd door de onnatuurlijkste hardvochtigheid vertolkt. „Liefdeloozen, onmeedoogenden" noemde hen de H. Paulus. In stilte weldoen kenden de Romeinen niet; geven uit liefde bleef hun ten eenemale onbekend. Wel gaven zij en veel ook; onnoeme-

lijke sommen verkwistten zij; maar „de Romein — zegt Polybius — gaf nooit iets vrijwillig". Hunne vrijgevigheid had niets met de weldadigheid gemeen. Om zich van het lastig vragen eens bedelaars vrij te maken, wierpen de Heidenen hem een stuk brood of geld met verachting voor de voeten; gewoonlijk was het politieke kansberekening, welke hunne met woekerwinsten gevulde kisten ontsloot: om in aanzien te stijgen of tot een of ander winstgevend ambt benoemd te worden; om de volksgunst af te bedelen of een hen dreigend gevaar van beschuldiging en veroordeeling te bezweren; om door tijdgenooten en door het nageslacht met meer roem geprezen te worden — deze en dergelijke onedele beweegredenen, alleen door eigenbaat ingegeven, openden hunne handen en deden fabelachtig groote sommen, meestal door afpersing in de wingewesten opgegaard, onder het volk uitdeelen; — maar medelijden met het treurig lot hunner land- of stadgenooten, de natuurlijke drang om wel te doen, anders den mensch ingeschapen, vonden geen ingang in hun gemoed, dat door geen ander doel bewogen werd dan door eer- en genotzucht. Vandaar ook dat de geheele oudheid geen enkel gasthuis voor arme zieken, geen enkel wees- of vondelingshuis, niet één enkele inrichting ter opname van gebrekkigen of ouden van dagen kan aanwijzen; die uitvindingen waren der christelijke liefde voorbehouden. De armen en zwakken werden niet als menschen geteld. Eerst onder keizer Trajanus vinden wij eenige stichtingen, welke het kenmerk van armen- vooral van weezenverzorging dragen: in den aanvang beoogden zij meer politieke of militaire doeleinden, doch allengs namen zij,

onder den zich meer en meer uitbreidenden invloed van christelijke begrippen en voorbeelden, het karakter aan van inrichtingen ten gunste van hulpbehoevenden; en lezen wij, dat de afvallige Juliaan gasthuizen voor zieken en armhuizen voor behoeftigen oprichtte, wij kunnen er zeker van zijn, dat geen weldadigheidszin er hem toe bewoog, maar wel deze omstandigheid, dat de bloeiende inrichtingen, door de christelijke liefde in 't leven geroepen, een luidsprekende beschuldiging waren van het onbarmhartig *egoïsme* der Heidenen.

Bij wijze van voorbeeld hebben wij onze aandacht op de Romeinen gevestigd. Maar: *ex uno disce omnes.* Zonder vrees voor lasterlijke aantijging mogen wij het van de Romeinen gezegde tot al de heidensche volkeren uitstrekken. Het begrip van menschheid was bij de Heidenen ver te zoeken; de gemeenschappelijke band was verbroken; de evenmensch bestond voor hen niet.

Maar bij de Joden, het door Gods liefde bevoorrechte volk — vinden wij daar de onnatuurlijke hardvochtigheid der Heidenen, of de erbarmende liefde der Christenen? Wij mogen reeds bij voorbaat besluiten dat bij dit volk, hetwelk onder Gods bestuur geplaatst was, verschillende voorschriften, verscheidene instellingen moeten aangetroffen worden, welke de leniging van den nood der behoeftigen bedoelen, welke liefde ademen en liefde vragen.

De Joden mochten zich in het bezit van eene wet op den akkerbouw verheugen, welke bij geen ander volk gevonden werd en den armen te stade kwam. Het geheele land van Palestina moest aan *alle* Joden tot voedsel en tot onderhoud dienen, maar God alleen was

de eigenlijke Heer en Bezitter. Volgens zijn bevel werd het onder de stammen, geslachten en familiën verdeeld, terwijl mijlpalen en grenssteenen een ieders bruikleen afbakenden. Nauwkeurig bijgehoudene stamboeken waarborgden het recht van elke familie. Om de zeven jaren moest het land braak liggen; dan mocht zelfs geen wijnstok of boom gesnoeid worden; wat er groeide was het gemeenschappelijk eigendom van allen, van den eigenaar, van vreemdelingen, van slaven en armen. Bij dat rustjaar kwam nog een jubeljaar, dat om de negen en veertig jaar gevierd en met bazuingeschal aangekondigd werd. Bij die gelegenheid moesten alle vorige verhoudingen in den oorspronkelijken toestand hersteld worden: verkochte landerijen en huizen, buiten ommuurde steden, keerden tot hun vorigen bezitter terug; alwie, door armoede gedwongen, zichzelven en zijne kinderen als slaaf verkocht had, herkreeg met de zijnen de vrijheid. — De bedoeling van deze instellingen ligt voor de hand: daardoor moest het volk in het denkbeeld bevestigd worden, dat God de eigenlijke bezitter van het geheele land was; de rijken mocht niet denken aan het opeenstapelen van rijkdommen; de gelijkmatige indeeling van het land moest in stand gehouden en geene familie tot voortdurende verarming gebracht worden; aan slaven en arbeiders moest, evenals om den zevenden dag der week een rustdag, zoo ook om het zevende jaar een rustjaar verzekerd zijn. — Vooral de persoonlijke vrijheid van elken Israëliet stond onder bescherming der wet. Niemand zou voor zijn leven de slaaf van een ander, maar de onderdaan van God wezen, en bij zijne invrijheidstelling mocht hij ook niet met ledige handen wegge-

zonden, maar van de schapen, van den dorschvloer en van de wijnpers moest hem medegegeven worden.

Om de verarming van enkele personen te voorkomen, waren nog andere wettelijke voorschriften gemaakt. Wie een ander leende, hetzij geld of levensmiddelen, mocht geen rente vorderen, opdat de schuld niet al grooter werd; bij beleening van panden was als regel ten gunste der armen voorgeschreven, dat het pand hun voor den ondergang der zon teruggegeven werd, „opdat zij in hun eigen kleed konden slapen en den tijdelijken bezitter zouden zegenen"; de wet beschermde den slaat tegen mishandeling, en een aanslag op het leven of op de gezondheid deed het recht op den slaaf verliezen. Vooral voor weduwen en weezen, vreemdelingen en gebrekkigen was op liefdevolle wijze gezorgd: de wijnberg mocht niet nauwkeurig gelezen, de korenakker niet zorgvuldig gezuiverd worden, druiven en aren moesten overblijven om het deel van die behoeftigen te worden; geen vreemdeling mocht aan mishandeling of onderdrukking blootstaan: de Israëlieten waren immers zelven vreemdelingen in Egypte geweest en kenden bij ondervinding het harde lot der dienstbaarheid; daarom zou één en hetzelfde recht gelden voor vreemdelingen en inboorlingen; den arme mocht zijn loon niet onthouden worden, maar het moest hem voor het vallen van den avond uitbetaald zijn; vooral mochten zijn rechten niet verkort noch verwrongen worden ten voordeele van aanzienlijken.

Die bij de wet vastgestelde armenverzorging stemde de goedgezinden en weldenkenden tot gevoelens, welke het menschelijk hart tot eer strekten. Als God in die buitengewone mate zich het lot van minbedeelden aan-

trok en voor hen zorgde door juist omschrevene en tot in bijzonderheden afdalende wettelijke verordeningen, dan moest elke vermogende Israëliet of wel, al was hij van nature vasthoudend, de min edele neigingen tot hebzucht onderdrukken of wel de aanspraak op menschelijkheid schaamteloos prijsgeven en zich de verachting zijner medeburgers op den hals halen. Daarbij kwam, dat de profeten en de schrijvers ook van de latere oud-testamentische boeken niet aflieten om telkens op nieuw tot medelijden, erbarming en liefde ten opzichte van onbemiddelden aan te sporen, allen wijzende op het voorbeeld van God, die ook voor allen de schatten zijner goedheid dagelijks opent. „Tot het volledig karakter van een rechtvaardige — predikten zij — behoort de barmhartigheid, maar de goddelooze en ongerechte wordt door zijne eigene hardvochtigheid veroordeeld".

Zijn de Joden getrouw gebleven aan die wetgeving, welke hen in staat stelde om aan alle moeielijkheden en gevaren op oeconomisch gebied het hoofd te bieden? Hooren wij hoe Dr. Ratzinger die vraag beantwoordt:

„Het joodsche volk ontaardde allengs. Het volk werd niet door de wetgeving, welke het bezat, zedelijk doordrongen, zoodat het met vrijen wil zou gekozen hebben, wat de wet gebood. Men vertrad de wet; dewijl echter de goddelijke straf zeer spoedig op de overtreding volgde en dikwijls het geheele bestaan der natie in gevaar bracht, huiverde men voor eene openlijke wetsovertreding, en zoo ontstond dat zedeloos makend streven om wel de letter der wet te volgen maar tegen haren geest te handelen. Alle scherpzinnigheid werd in 't werk gesteld om ontduikingen der wet uit te vinden, maar daarbij den schijn van gerechtigheid te behouden en de letter te volgen. Het zedeloos en onzedelijk makend systeem, dat met den naam van Phariseisme en Talmudisme bestempeld wordt, ontwikkelde zich meer en meer. Het joodsche volk bereikte in de vormelijke naleving van de letter

en in de praktische ontduiking der wet eene onnavolgbare sluwheid, bedrevenheid en listigheid, verloor daardoor evenwel alle zedelijke beginselen, zoodat het op het terrein van winstbejag aan eene algeheele ontaarding ten prooi viel. Daar kende het geen door het geweten voorgeschreven plicht en geen grens, door zedelijkheid afgebakend, maar zag niets anders dan de door de wet bepaalde straf, welke op spitsvondige wijze ontdoken moest worden. In plaats dat de eisch van den godsdienst in een zedelijk bewustzijn overging en de wijze van handelen bepaalde, verdween alle nauwgezetheid van geweten en maakte plaats voor een bloot uiterlijke wetsvervulling, welke op het doen van het individu en op het gansche leven van het volk den stempel van huichelarij drukte. Het waren „gepleisterde graven, welke voor het uiterlijke in het licht der wet straalden, maar van binnen vol afzichtelijk vuil waren". Wij leeren ook uit het Evangelie, hoe de phariseesche Joden „de huizen der weduwen opaten en den noodigen onderstand aan arme ouders wisten te verhinderen onder het huichelachtig voorwendsel van godsdienstijver maar met de geheime bedoeling om zichzelven te verrijken".

II.

Wie bracht orde in dien chaos van dwalingen, leven in dat zielloos lichaam, warmte in die koude harten? „Niemand — bekende een heidensch wijsgeer — is in staat zichzelven te helpen; een ander moet hem de hand reiken". Eene bovennatuurlijke kracht moest helpend ingrijpen en de noodige hulp aanbieden. En de Zoon Gods kwam op de wereld, nam de natuur des menschen aan en verscheen als Redder en Heiland. Doch niet, zooals de aardschgezinde Joden verwachtten, om een rijk van deze wereld te stichten, maar om des menschen onsterfelijke ziel te redden, dat evenbeeld van God, die schat van onmetelijke waarde, terwijl macht en bezit, stand en waardigheid volgens zijne leer bijzaken zijn, welke slechts eene betrekkelijke

waarde hebben en nutteloos, zelfs schadelijk worden, als zij aan geen hooger doeleinden dienstbaar worden gemaakt. Voor die ziel nam Gods Zoon de gedaante van een dienstknecht aan, werkte en leed Hij den kruisdood.

Treffend schoon zegt Mr. Harte:

„Eenmaal was het aardrijk gehuld in de nevelen des Heidendoms [en — voegen wij er bij — in de duisternis van een phariseesch egoïsme]. Slechts dwaallichten flikkerden hier en daar. Toen verrees eensklaps de christelijke zon, en hare schitterende stralen verjoegen de schaduwen des nachts. Het toenmalig menschdom stond, bij dien plotselingen overgang, verbijsterd en ontzet. Aan duisternis gewoon, wendde het zich een wijle van de lichtbron af. Maar eindelijk opende het wederom de oogen en het wijdde zich voortaan, onder de leiding der Katholieke Kerk, aan de werken des lichts."

De leer van den God-mensch was die lichtbron, welke hare heldere stralen over de geheele aarde uitschoot, zij was eene stem uit den hemel, welke alle hatelijke en de menschheid verdeelende verhoudingen veroordeelde en een christelijken staat, eene christelijke gemeente en een christelijk huishouden in het leven riep. Zien wij, hoe dat wonder van eene nieuwe schepping door Gods liefde werd gewrocht.

Een ieder draagt — aldus leerde Hij, die alles kwam herstellen — eene onsterfelijke ziel in zich om. Daardoor werd het recht van elken mensch op de erkenning van zijne eigene persoonlijkheid met eigene belangen en uitzichten vastgesteld en daarmede tevens de grondslag gelegd voor de geestelijke vrijheid der slaven en verschopten, welke alras zou gevolgd worden door een bevrijding op lichamelijk gebied, door het verbreken van onteerende slavenketenen. Met diegeestelijke vrij-

heid was tevens het leerstuk afgekondigd, dat menschen in zooverre gelijk zijn voor God, dat elke ziel zonder eenige uitzondering haren oorsprong en haar laatste einde vindt in Hem, en naar zijn beeld en gelijkenis is geschapen. Wie aan deze waarheid hulde brengt bezit daarin een zekeren waarborg voor zijne vrijheid en zijne gelijkstelling met anderen, al zijn zij onder maatschappelijk opzicht op een hoogeren trap geplaatst; alwie daarentegen ze niet erkent zal òf zelf aan de macht des sterkeren onderworpen worden òf zijn evenmensch op onwaardige wijze onder een dwangjuk doen zwichten.

Op die waarheden: de mensch, met rede en vrijen wil begaafd, is kind van God, aan alle anderen gelijk in afstamming en in bestemming, wordt het rijk Gods, het rijk der liefde, gegrondvest. „Bemint God bovenal en uwen naaste als u zelven" was de grondwet van dat rijk. Die drievoudige liefde — tot God, tot zichzelven en tot den evennaaste — is het hoofdbeginsel, de leidende gedachte van het nieuwe godsrijk op aarde. In die liefde moet de mensch én den prikkel én de kracht vinden om aan zijne eigene vervolmaking te arbeiden en om zich voor zijn evenmensch op te offeren. En in die offervaardigheid ligt het geluk opgesloten zoowel van ieder in het bijzonder als van de maatschappij in haar geheel.

Die liefde voor den evennaaste kent geene grenzen noch onderscheid van stand of van nationaliteit; om God, die de Vader van allen is, omvat zij allen: armen en rijken, slaven en vrijen, Joden en Heidenen; allen dragen het evenbeeld Gods in zich om. „Geeft aan allen, die u iets vragen; doet aan niemand iets, wat gij

aan u zelven niet wilt gedaan hebben; bemint uwe vijanden en doet wel aan die u haten": dit waren de grondregels, welke de goddelijke liefde aan allen te volgen voorschreef. Daarmede was de slavernij, de kanker van de oude wereld, reeds in beginsel afgeschaft en eene gemeenschap gevormd, waarvan alle leden zich broeders en zusters noemden. De menschheid, waarvan het begrip bij de Heidenen verloren was gegaan en bij de Joden verduisterd werd, was in hare oorspronkelijke eer hersteld.

Nog bleef den Stichter van het Christendom over om aan den arme zijne voorrechten en aan den rijke zijne verplichtingen voor te houden: gene moest uit zijne verachting opgebeurd en voor vertwijfeling behoed, deze in zijn trots vernederd en op den rechten weg teruggeleid worden. Wij zouden de goddelijke wijsheid moeten miskennen, als wij een oogenblik betwijfelden, of die twee weldaden aan de door God ingestelde en door Christus hervormde maatschappij werkelijk geschonken zijn.

Werpen wij eerst een blik op de *armoede*, welke door de onbarmhartigheid der heidenen vertrapt en door de huichelarij der Phariseën miskend was.

Geen krachtiger middel ter opbeuring en ter vertroosting van den arme dan wanneer hij anderen den staat en de ontberingen van de armoede vrijwillig als hun levenslot ziet kiezen. Zulk een leven is een onafgebroken prediking, dat het bezit van de stoffelijke goederen der aarde en een onbekrompen bestaan niet de grootste schatten zijn, waarnaar de mensch moet haken. Zulk een voorbeeld wilde de God-mensch geven. Van eene arme moeder geboren, wilde Hij arm leven en sterven: in

eene kribbe werd Hij, de Heer van alles, neergelegd en in ellendige windsels gewikkeld; gedurende zijn leven bezat Hij geen steen om zijn hoofd ter ruste te leggen en leefde met zijne apostelen van de liefdegaven der geloovigen; stervende aan het kruis, was Hij gedekt met een geleenden doek en, gestorven, werd Hij in het graf van een ander begraven. Hij die rijk was, werd arm om allen rijk te maken. Daarenboven zijne Apostelen waren arme visschers, want armen moesten aan armen het Evangelie verkondigen. De profeet Isaias had voorspeld, dat de Messias het Evangelie aan de armen zou prediken, en de vervulling van die profetie in Jesus van Nazareth moest als een der kenmerken zijner waardigheid gelden. Toen dan ook de leerlingen van den boetgezant Hem kwamen vragen, of Hij de beloofde Messias was, beriep Hij zich onder anderen ook op dit bewijs voor zijne goddelijke zending: „Gaat en meldt aan Joannes, dat den armen de blijde boodschap wordt verkondigd". Zelfs een der eerste woorden, welke Hij tot de Hem volgende menigte richtte, luidde: „Zalig zijn de armen van geest, want hunner is het rijk der hemelen". Wie volmaakt wilde zijn — aldus leerde Hij — moest zijne goederen verkoopen en de opbrengst daarvan den armen geven; als iemand een gastmaal aanrichtte, moest hij geene rijke geburen uitnoodigen, maar armen, lammen, kreupelen en blinden; niemand hooren wij door Jesus zoo hoog prijzen als deze twee: Maria Magdalena, die Hem uit dankbare liefde met den kostbaarsten balsem zalfde, en de arme weduwe, die twee penningen, haar geheele levensonderhoud voor eenen dag, in de offerkist wierp; zelfs een dronk waters, den

dorstigen toegereikt, beschouwde Hij als eene aan Hem bewezen weldaad en zou die niet onbeloond laten. Die uitspraken, liefde ademende en liefde wekkende, vonden eene duidelijke verklaring in de treffendste gelijkenissen. Een ieder kent de zielroerende parabel van den barmhartigen Samaritaan, welke aan zijn vijand de hoogste weldaad bewees en hem het leven redde; en wie leest niet met eene heilige vrees die huiveringwekkende gelijkenis van den rijken vrek, welke de kruimels van zijn weelderigen disch aan den armen Lazarus weigerde, maar in de hel begraven werd, terwijl de verstootene arme in Abrahams schoot eene eeuwige rust vond.

Of Jesus ook de armen beminde, Hij, die hun door voorbeeld, leer en gelijkenissen zulke eene uitstekende plaats in zijn rijk aanwees? Nog was zijne liefde daarmede niet voldaan. Aan allen was gezegd: bemint uwen evennaaste; ook de wijze, waarop die liefde moest betoond worden, werd verplichtend gemaakt. Hooge eischen werden door Hem, ten gunste zijner beminde armen, aan de meer bemiddelden gesteld. Niet alleen in woorden of in eene werkelooze toegenegenheid mochten zij van hunne liefde voor de armen getuigen: door hulpbrengende daden moesten zij die bewijzen. De God-mensch ging hun daarin voor. Hij zelf leefde van de liefdegiften van anderen, maar van dat weinige deelde Hij aan de armen uit, zelf beoefenende wat Hij leerde: „het is zaliger te geven dan te ontvangen". En van de gift, den arme toegereikt, mocht niemand, zelfs niet de geringste en meest ellendige, uitgesloten worden, of liever: de maat van hulpbehoevendheid moest maatstaf van de hoeveelheid der gave zijn en

van den spoed, waarmede gegeven werd; de hulp mocht niet beperkt worden tot diegenen, van wie dank en wederliefde te hopen waren: dit deden ook de Heidenen en tollenaars; de rijke mocht ook geen uitvlucht om zijne hand terug te houden, daarin zoeken, dat de arme soms zelf de schuld droeg van zijn ellende en van zijn ongeluk; niemand mocht oordeelen om zelf niet geoordeeld en veroordeeld te worden; een ieder moest vergeven om zelf vergiffenis te bekomen; geen vijand zelfs mocht van de liefdegaven uitgesloten worden: God laat immers ook de zon opgaan over goeden en kwaden en den regen neervallen over de velden van zijne vijanden zoowel als van zijne vrienden. Al die voorschriften der ware liefde werden aanschouwelijk voorgesteld door de parabel van den barmhartigen Samaritaan.

Geeft aan ieder, die het noodig heeft, al vraagt hij u des nachts, te ongelegen tijde; geeft ook wat hij behoeft: geen steen in plaats van brood, geen scorpioen in plaats van visch, dit doet uw Hemelsche Vader ook niet — zeide de Wetgever des Nieuwen Verbonds. Opdat echter de verdiensten van de liefdegaven voor den milddadigen gever niet verloren gaan, is het noodzakelijk, dat de gift in stilte, zonder uiterlijk vertoon, niet uit menschelijk opzicht, zonder krenking van het rechtmatig eergevoel des armen, die de broeder van allen is, toegereikt worde; de trompet mag niet gestoken worden om de liefdewerken uit te bazuinen, zoo als die huichelaars in de synagoge of op de straten deden, om door de menschen geprezen te worden, of zooals de Phariseër praalde in den tempel, die er zich op beroemde de tienden te geven van alles, wat hij bezat; zelfs de linker hand

mag niet weten wat de rechter geeft, opdat de weldaad verborgen blijve en de Hemelsche Vader, die alles ziet en weet, ze beloone.

Grootmoedig ook en rijkelijk moeten de giften uitgedeeld worden, niet karig, met een kleingeestige bezorgdheid voor den dag van morgen. Wie veel heeft geve veel, wie weinig bezit geve ook van dat weinige met blijdmoedigheid. Het opstapelen in nieuwgebouwde schuren baat der ziel niet; wel het zich vrienden maken van den onrechtvaardigen Mammon en het vooruitzenden der schatten naar de eeuwigheid, waar geen roest ze verteren noch dief ze stelen kan, en waar zij honderdvoudige vruchten opleveren. Voor den rijke geldt het voorschrift: geef eene goede en neergedrukte en geschudde en overloopende maat, want u zal teruggemeten worden met dezelfde maat, waarmede gij gemeten zult hebben; voor den minvermogende is het voorbeeld der arme weduwe afdoende, die slechts twee penningen kon offeren en toch door den Zaligmaker hoog geprezen werd. Immers, de waarde van de liefdegift hangt minder af van de grootheid der gave dan van de liefde, waarmede zij gegeven wordt; hij geeft het meest, die het minste voor zichzelven behoudt; meestal zijn de giften van minvermogenden van grootere beteekenis dan de schenkingen der rijken; de macht der kleinigheden, waar er spraak is van liefdewerken, geeft den doorslag.

De belooning voor die liefde, welke aan allen zonder onderscheid maar vooral aan de huisgenooten des geloofs, met een goede meening, zonder hoogmoedig vertoon, uit liefde tot God, met blijmoedigheid, geschonken wordt, moet zeer groot zijn. Zoo dikwijls Jesus over

het geven van aalmoezen spreekt, wijst Hij ook op de belooning, welke daarvoor is weggelegd. Wat aan een der minsten van de zijnen gedaan is zal Hij als aan Hem gedaan beschouwen; een dronk waters zal zelfs zijne vergelding niet missen. Zoo vergadert de Christen zich schatten in den hemel en maakt hij zich vrienden, welke hem in de eeuwige woningen zullen opnemen. Het meeste zullen zij aanspraak op de barmhartigheid des Rechters mogen maken, die in hun leven de meeste barmhartigheid jegens hun evenmensch zullen betoond hebben; de gaven der liefde zullen in het gericht zelfs de maatstaf zijn voor de uitspraak van Hem, aan wien het oordeel over alle menschen is gegeven.

In algemeene trekken gaven wij de voornaamste uitspraken van den goddelijken Minnaar der armen over het beoefenen der naastenliefde. Kortheidshalve moest onze uiteenzetting beknopt wezen, om dezelfde reden kan ons antwoord niet anders dan zeer bondig zijn op deze vraag: welke waren de beginselen, waarop des Zaligmakers voorschriften zich grondden?

Volgens zijne leer — ook reeds in het Oude Testament den Joden ingeprent — had de rechtmatige bezitter wel eigendomsrecht, dat onder de hoede van het zevende en negende gebod heilig was, maar geen *absoluut* eigendomsrecht, en bij het laatste oordeel zal de beslissing daarvan afhangen, of de bezittenden een goed gebruik gemaakt hebben van hunne goederen door werken van barmhartigheid, door het geven van aalmoezen en persoonlijke toewijding. Om dat vonnis van Gods gerechtigheid te begrijpen, hebben wij ons slechts de volgende waarheden te herinneren. De mensch is niets meer dan een

rentmeester, die zeker eens rekenschap van zijn beheer moet afleggen en het hem toevertrouwde goed niet mag begraven maar daarmede moet óverwinnen. God alleen is de Heer van alles, wien de aarde en hare volheid toebehoort. En Hij vraagt zijn eigendom gedeeltelijk terug, ten gunste en in den persoon der armen. Christus wil de gaven uit de hand der rijken ontvangen om ze wederom als een godsgeschenk aan de behoeftigen uit te deelen. De liefde voor de armen is dan ook het kenmerk van den waren onderdaan van God, de eenige ware verhouding tusschen den leenman en zijn leenheer; die liefde is ook de maatstaf voor de liefde des Christens tot God, welke door liefdewerken, aan den naaste bewezen, moet betuigd worden; die werken maken een deel uit van de aan God verschuldigde gehoorzaamheid en zijn onafscheidbaar met den christelijken godsdienst verbonden. Wat den armen wordt onthouden wordt aan Christus geweigerd. Maar ook aan den anderen kant: Christus heeft zich, door eene gift voor den arme te vragen, schuldenaar van den mensch willen maken en betaalt met goede renten elke weldaad, welke aan de zijnen bewezen wordt. Aldus treedt de weldadige in eene innige liefdegemeenschap met Christus, die niet voor zichzelven vraagt maar slechts voor zijne behoeftige broeders. De rijke kan derhalve door barmhartigheid zich schatten in den hemel verzamelen; maar sluit hij zijne hand voor den arme, dan ook sluit hij zich den toegang tot het rijk der glorie en verzamelt boven zijn hoofd een schat van toorn voor het toekomstige oordeel. Door het plichtmatig gebruik van vergankelijke goederen kan hij zich onvergankelijke goederen verzekeren; doch gebruikt hij het hem

geleende niet goed, dan wacht hem het vreeselijk lot van den rijken vrek uit het Evangelie.

Een gierige rijke is een misgeboorte in het groote christelijk huisgezin, dat wij Kerk noemen. Hij mag den naam van Christen dragen, den geest en de deugden van een leerling des Heeren bezit hij niet. Van hem wordt het vreeselijk woord des H. Paulus bewaarheid: „Die rijk willen worden vallen in bekoring en in een strik des duivels en in vele onnutte en schadelijke begeerlijkheden, die de menschen in ondergang en verderf dompelen". Dr. Ratzinger geeft van die verpletterende uitspraak de volgende toelichting:

„De rijke vervalt zoo licht tot hebzucht, tot gierigheid en tot genotzucht. De eene begeerlijkheid brengt de andere voort en maakt het hart onverzadigbaar. Voor de waarheid des Evangelies, hetwelk onthouding en zelfverloochening vordert, wordt het hart van den heb- en genotzuchtige onontvankelijk, en daarom sprak Christus het harde woord uit, dat het gemakkelijker voor een kemel zijn zal door het oog van eene naald te gaan dan voor een rijke in den hemel binnen te komen. Christus bedoelde met die uitspraak zulke rijken, die met hun hart aan den rijkdom verslingerd zijn. En aldus is de toestand van zeer vele rijken, zoodat de H. Augustinus durft zeggen: het is gemakkelijker aan elk bezit te verzaken en niets te bezitten dan te bezitten en met zijn hart niet aan den rijkdom te hangen. Vandaar dat de Zaligmaker waarschuwde voor het jagen naar rijkdom, welke door mot en roest verteerd wordt; dat Hij zijn „wee" uitspreekt over al diegenen, welke hunne hoop daarop vestigen evenals de rijke jongeling, of dien in zondig genot verkwisten gelijk de brasser".

Voor zulke zelfzuchtigen kan geene plaats wezen in de broederlijke gemeenschap, waarvan alle ledematen door den innigen band van opofferende mededeelzaamheid één hart en ééne ziel moeten zijn. Hunne plaats is buiten, in de stikdonkere duisternis, waar de heldere stralen

van eene weldadige liefde niet doordringen. Met het „wee", over die gevoelloozen uitgesproken, was te gelijk het onbarmhartige, het *absolute* eigendomsrecht veroordeeld: een recht, dat voor zich alleen wil bezitten, dat dikwijls de laagste list in dienst neemt om den arme te onderdrukken, op zijn nood zelfs berekeningen bouwt ter vermeerdering van eigen bezit, minstens geen zedelijke verplichting erkent om van eigen overvlóed aan noodlijdenden mede te deelen. Hoogere beginselen predikte de Stichter des Christendoms omtrent het eigendomsrecht: de liefde tastte het niet aan, integendeel, zij bevestigde het, maar vroeg tevens het overbodige als eene gave voor minbedeelden, ten nutte van de gansche gemeenschap. Geen gedwongen communisme, maar vrijwillige offergave — dit was de grondwet van die liefdegemeenschap.

III.

De goddelijke Meester had gesproken en onveranderlijke beginselen vastgesteld, waarnaar de armenverzorging door zijne Kerk moest behartigd worden. Zelf was Hij ten hemel opgeklommen, maar had het voorbeeld van algeheele zelfverloochening, van volkomene onthechting aan het aardsche, ook van onbegrensde liefde voor de armen aan zijne geloovigen ten erfdeel nagelaten. Zijne leerlingen hadden in last om de algemeene beginselen, door Hem gepredikt, naar omstandigheden in beoefening te brengen en daarmede in overeenstemming het gedrag hunner onderhoorigen te regelen. De Heer des huizes had de hoofdlijnen voor het nieuwe liefdegesticht getrokken, aan de bouwlieden restte de taak om de onderafdeelingen nader af te wer-

ken naar gelang de behoeften der toekomstige bewoners zulks eischten.

Vóórdat wij hen aan 't werk zien, is het noodig eerst een blik te werpen op den stoffelijken toestand der eerste Christenen, een toestand, die — volgens den mensch gesproken — ver van benijdenswaardig was en vele nieuwe behoeften medebracht, waarin de liefde leniging, troost en hulp moest aanbrengen.

Weinige dagen na het eerste Pinksterfeest ging al dadelijk deze voorspelling des Heeren aan de nieuwbekeerden in vervulling: „Hebben zij Mij vervolgd, zij zullen ook u vervolgen; om mijnen naam zult gij gehaat zijn". Evenals Christus reeds spoedig na zijne geboorte het voorwerp was van eene vervolging, door den wreeden en moordzuchtigen Herodes tegen Hem verwekt, eveneens werd zijne stichting, zoodra zij met hare leer en met haar gezag voor de verbaasde wereld optrad, ten dood toe vervolgd. De drie duizend, welke zich op Petrus' eerste prediking bekeerden, waren te zamen met de Apostelen en met de weinige leerlingen, welke Jesus gevormd had, de eerste vervolgden. In Jerusalem begonnen, breidde de vervolging van het jeugdige Christendom zich allengs uit en volgde de verkondiging van het Evangelie op den voet. Wij kunnen de bloedige sporen als met den vinger aanwijzen in Palestina en in geheel Azië, in verschillende gewesten van Griekenland, tot in Italië en Rome; geen land was er, waar het geloof der gehate Christenen niet op de hardste proef werd gesteld.

Niet alleen in het lichaam maar ook — te veel wordt deze omstandigheid over het hoofd gezien — in hunne

maatschappelijke betrekkingen, in hun arbeid en in hunne middelen van bestaan werden de Christenen aangerand. Zij golden als het uitvaagsel des menschdoms, dat met geene te groote verachting vertrapt kon worden, als geheime misdadigers, aan wie het leven ontnomen, minstens het brood uit den mond gestooten moest worden, als vijanden van den bestaanden maatschapelijken en staatkundigen toestand, die tot heil van den staat schadeloos moesten gemaakt worden, als de zondebokken, waarop alle algemeene rampen konden verhaald worden. „De naam van Christen — zegt Tertulliaan — was in den mond des volks de zinnebeeldige uitdrukking van alle algemeene rampen. Als de Tiber zijne wateren uitzette tot aan de muren van Rome, als de Nijl niet ver genoeg de vlakten van Egypte overstroomde, als de hemel gesloten bleef of de aarde beefde, als pest of hongersnood heerschte, ging van alle kanten de kreet op: *De Christenen voor de leeuwen*" 1). Meer nog dan in het land der Joden trad die vijandige gezindheid op den voorgrond in het gebied der Heidenen, deels omdat deze talrijker waren en over een onbeperkter macht beschikten, deels vooral omdat de waarheden des Christendoms in scherper tegenspraak stonden met de dwaalleeringen des Heidendoms.

De toestand der Christenen, levende onder eene overwegend heidensche bevolking, was dan ook allermoeielijkst en ellendig. Behalve dat hun leven elk oogenblik bedreigd werd, waren zij door hunne geloofsovertuiging genoodzaakt zich uit het openbaar leven terug te trekken,

---

1) *Apol. XL.*

omdat het gewone verkeer geheel en al van afgoderij doortrokken was: de huisgoden werden door de familieaangebeden; aan tafel werden plengoffers aan de afgoden gebracht en in elken hoek van het huis zag men afgodische teekenen; op de straten stonden de landgoden; op het forum werden alle volksmaaltijden en in den circus alle volksspelen ter eere van goden gevierd; in den senaat stond een altaar; in alle tuinen en winkels en kroegen en werkplaatsen waren afgodsbeeldjes geplaatst, waaraan wierook en wijn en andere dingen geofferd werden. Overal en bij elke gelegenheid werd het geloof der Christetenen geweld aangedaan en liepen zij zelven gevaar als aanhangers der nieuwe leer erkend en aangeklaagd te worden. Er bleef hun niets over dan zich van den omgang met de Heidenen verre te houden, wilden zij den dood of een schandelijke ontrouw niet te gemoet loopen. — Vooral de handel werd voor hen buitengemeen moeielijk en was aan velerlei bezwaren onderhevig. Immers, vele artikelen waren voor hen eene verbodene waar. Wie hunner kon b. v. wierook of uitheemsche reukwerken, waarmede de voor afgoden bestemde gaven besproeid werden, of offerdieren, of iets, wat met den offerdienst in betrekking stond, verkoopen zonder bezwaar van zijn geweten? Bovendien deed zich in alle handelsbetrekkingen nog eene andere moeielijkheid voor. Bij de Heidenen was de gewoonte om te zweren een algemeen misbruik: de eed werd niet alleen voor het gerecht gevorderd, ook bij elke openbare handeling, bij elke overeenkomst, zelfs in het huiselijk verkeer, werd de eed misbruikt; te zweren bij den genius van het rijk of van den keizer hielden de Heidenen voor rechtmatig, niet

alleen om grootere zekerheid te verkrijgen, maar ook om hun eerbied voor den alleenheerscher te betuigen. Toch was het den Christenen niet slechts verboden ijdel te zweren, maar elke eed bij valsche goden, zelfs bij den keizer, was in strijd met hun geweten; want om het eedsformulier te gebruiken moest men Heiden zijn of althans veinzen het te wezen. Aldus werd hun bijna elk handelsverkeer onmogelijk gemaakt, en zagen zij zich in al hunne levensverhoudingen tot het betrekkelijk gering getal hunner geloofsgenooten beperkt. — Ook van alle ambten en waardigheden was de aanvaarding voor hen eene volslagene onmogelijkheid en zou met geloofsverzaking gelijk hebben bestaan, omdat zij zich op die wijze door afgoderij, minstens voor het uiterlijke, moesten bezoedelen. Den staatsdienaren was immers de zorg voor den dienst der afgoden, voor de offers, voor de openbare spelen opgedragen; elke geneesheer moest evengoed een dienaar, een priester van Aesculaap als een leerling van Galenus zijn; elke leermeester moest onderricht in de godenleer geven; geen hooge rang was in het leger te bekleeden zonder aan de afgoden te offeren. Ook vele minder aanzienlijke bedrijven boezemden aan de Christenen afschuw in: eerbaarheid en geweten verboden hun om deel te nemen aan den werkkring van waarzeggers, van tooneelspelers, van gladiatoren, van strijders in het worstelperk, van menners in den circus, van bedienden bij de spelen; kortom iedere dienstverrichting, waaraan afgodische of onzedelijke praktijken verbonden waren, was hun een gruwel. Andere ambachten bestonden er bijna niet: eene industrie, in onzen hedendaagschen zin genomen, was toenmaals onbekend;

schier alles, wat voor het huiselijk gebruik noodig was, werd door slavenhanden geleverd. Nog ééne bijzonderheid vermeldt Lactantius in zijn beroemd werk: *Over den dood der vervolgers*, welke hier aangestipt moet worden:

„Op bevel der keizers dwongen de rechters een ieder om te offeren.... Men was derhalve genoodzaakt te offeren vóórdat men de rechters kon naderen. Het is onnoodig op te merken, dat onder die voorwaarden de Christenen nimmer het recht gingen eischen, wat hun verschuldigd was. Die handeling ware eene openbare daad van geloofsverzaking geweest. De vernietiging van hun fortuin begon alzoo in het heiligdom der wetten, maar ook dat vrijwillig opgeven van hunne goederen en burgerrechten werd wederom voor hunne hebzuchtige vijanden een nieuw voorwendsel tot beschuldiging. Om de hatelijkste snoodheid nog verder uit te strekken mochten zelfs op de openbare markten geene eetwaren te koop aangeboden worden, welke niet eerst door onzuivere plengoffers besproeid waren" 1).

Toch hield geen menschelijke berekening de Kerk tegen in het werk der zedelijke hervorming, dat zij ondernomen had. Wat beteekende ook een weinig meer of minder fortuin voor hen, die elk oogenblik bereid moesten zijn, om hun leven voor hun geloof op te offeren.

„Men kan niet — zeide Tertulliaan — twee heeren te gelijk dienen. Het geloof moet voor honger niet vreezen. Kan een Christen, die elken dood voor zijn God moet willen lijden, zich beducht maken voor ontberingen, welke hem kunnen overkomen? Hij heeft geleerd het leven te verachten, hoe veel meer moet hij alles verachten, wat het leven kan onderhouden?" 2)

---

1) *De morte persec.* C. 18.
2) *De Idololatria,* C. 18.

Dat was eene strenge taal, en zij werd nooit verzwegen. Laten wij er evenwel dadelijk aan toevoegen, dat de Kerk de gestrengheid van hare zedenleer matigde door de teederheid van hare medelijdende liefde. Straks zullen wij zien, dat hare beloften van eeuwige goederen, hare raadgevingen, haar hulpbetoon eene rijke vergoeding aanboden voor de vele en groote offers, welke zij van hare kinderen moest eischen.

Er bleef den Chistenen aldus weinig meer over dan een harde handenarbeid, als zij minvermogend waren, of de beoefening der wijsbegeerte, als zij onder de meer vermogenden konden gerangschikt worden.

„Het is zeer merkwaardig — zegt de graaf de Champigny — dat onder alle wereldsche titels die van wijsgeer de eenige was, welken de Christenen zich tot eere rekenden te voeren. Het Christendom had zich den naam van wijsbegeerte gegeven, zijne leermeesters wijsgeeren, en zijne gemeenten scholen genoemd. Het Christendom wees zijne leerlingen op hetgeen toenmaals het meeste veracht werd, op den handenarbeid, en op hetgeen toen het meest geacht werd, op de wijsbegeerte. Het Heidendom dwong de Christenen zich van het forum terug te trekken, en de Christen legde de toga af om zich te omkleeden met de tunica, het kleed van den arbeider, het zij dan, dat hij daarover den zwarten mantel der wijsgeeren hing. De christelijke gemeenten konden doorgaan voor eene vereeniging van arbeiders en van armen, door eenige wijsgeeren bestuurd" 1).

Getuigt ook de H. Paulus van de eerste Christenen te Corinthe niet, dat er onder hen niet vele hooge staatsbeambten, niet vele vermogende, niet vele aanzienlijke personen gevonden werden?

Wel werden onder de volgelingen der nieuwe leer

---

1) *Les Antonins.*

eenige gegoeden, zelfs rijken aangetroffen. Men denke slechts — om van de joodsche Christenen eenigen te noemen — aan de rijke familie van Lazarus, aan de beide vrienden Nicodemus en Joseph van Arimathea, aan Gamaliël uit Jerusalem, aan de edele Dorcas, aan Priscilla, aan Apollo en ander en, die in de brieven van den H. Paulus om hunne milddadigheid geroemd worden. Vooral onder de bekeerlingen uit de Romeinsche heiden-wereld ontmoeten wij eenige patricische familiën, welke door rijkdom en aanzienlijken stand uitmuntten. Doch hoe spoedig was al die welstand vernietigd! De haat der onbeke erde Joden tegen het Christendom zocht verzadiging, niet slechts in het vergieten van het bloed, maar ook in het rooven van de bezittingen der proselieten; de H. Paulus geeft ons daarvan eenige denkbeeld, als hij, de bekeerde Joden tot volharding aanmanende, schrijft: „Herinnert u de vroegere dagen, in welke gij, na verlicht te zijn geworden, een grooten strijd van lijden doorstondt, daar gij van den eenen kant door smaadheden en verdrukkingen tot een schouwspel gemaakt werdt, en van den anderen kant deel naamt in het lot dergenen, die alzoo wandelden (evenzoo deden). Want gij hebt ook medelijden gehad met de gevangenen en *den roof uwer goederen* hebt gij met blijdschap opgenomen" 1). Ook was een enkel decreet des keizers voldoende om alle Christenen ter dood te veroordeelen en hunne kinderen tot volslagen gebrek te brengen. Want verbeurdverklaring van goederen trof

---

1) Hebr. X, 33, 34.

elken martelaar, hetzij hij sneefde onder de folteringen, hetzij hij door de vlucht zijn leven redde.

De nood der bekeerde Joden en Heidenen was dan ook drukkend en algemeen. Hun arbeid wierp zeer weinige voordeelen af; hun was de gelegenheid ontnomen om de meest algemeene bedrijven uit te oefenen, zelfs om de door hen afgewerkte artikelen van de hand te doen, terwijl de meesten onder hen vele en rijke bezittingen hunner ouders in de macht der vijanden zagen.

Wij zouden na het vermelde meenen, dat schier elk lidmaat der christelijke gemeenten aan de grootste ellende ten prooi was, dat de nijpendste armoede het treurige vooruitzicht wezen moest van een ieder, die de dwaling afzwoer om in de dienstbaarheid der ware leer zijne zaligheid te bewerken. De schijn pleit zeker voor die opvatting; maar de werkelijkheid, zooals de geschiedenis der armenzorg ons vermeldt, hangt ons een geheel ander tafereel op van den toestand der eerste Christenen. Niet alsof zij rijk waren en in overvloed zich baadden; o, neen! maar toch was er onder hen geen enkele bedelaar; voor elken nood werd een heilmiddel gevonden. De naastenliefde, door den Godmensch gepredikt en beoefend en aan alle zijne leerlingen als plicht voorgeschreven, bracht het in schijn onmogelijke tot stand.

H. J. H. RUSCHEBLATT.

(*Wordt vervolgd*).

DE ZOOGENAAMDE SCHENKINGSBUL VAN PAUS ADRIAAN IV.

(Vervolg van blz. 153 vv.)

II.

Nadat wij tot dusverre de bezwaren hebben opgenoemd, die tegen de bul zelf worden ingebracht, gaan wij over tot het onderzoek van de schrijvers, die haar in de geschiedenis binnenvoeren.

De eerste, die haar in extenso geeft (30 jaren na den dood van Paus Adriaan) is Giraldus Cambrensis. „Tot smaad van vele Heiligen zoowel van de zege„vierende als van de strijdende Kerk, van verschillende „landen van Europa, van personen, vooral van het gan„sche Iersche volk, verspreidde vóór ongeveer 400 jaar „zijn boeken Giraldus Cambrensis, bij velen van onzen „tijd onverdiend hooggeschat!" Zoo schreef in 1615 Pr. White in de voorrede van zijn *Apologia pro Hibernia*, en ondanks alle vorderingen op historisch gebied, ondanks dat wij in onze eeuw de nevelen hebben zien verdwijnen, die de geschiedenis van verschillende volkeren omhulden — men denke slechts aan ons vaderland, aan Duitschland, aan de geschiedenis der Pausen — ondanks dit alles, kan de klacht van den Ierschen Jesuïet met niet genoeg nadruk worden herhaald ook in onzen tijd.

Sla op, welk geschiedwerk ge ook wilt, dat over Ierland handelt, van Lingards *History of England* tot zelfs de *Kirchengeschichte* van Hergenröther, en aan den voet der bladzijden kunt ge ter bevestiging van wat gezegd wordt verwijzingen vinden naar de werken van Giraldus Cambrensis: *Expugnatio Hibernica* en *Topographia Hiberniae.* Verdient dan waarlijk die man zooveel vertrouwen, dat hij blindelings op zijn woord mag geloofd worden? Sinds wanneer wordt goede trouw en onpartijdigheid niet meer vereischt in den geschiedschrijver? Moet de hartstochtelijkste vijand gehoord worden in de zaak van zijn grootsten vijand? Want Giraldus was niet slechts Ierland ongenegen, neen, hij droeg het een wezenlijken haat toe. Het weinige, wat wij hier laten volgen, moge den lezer zelf overtuigen; te ver zou het ons voeren, als wij die dwaasheden en lasteringen wilden weerleggen; overigens hetzelfde, wat Tertullianus zeide van de ketterijen, kunnen wij toepassen op Giraldus' verhaal: *Revitasse est refutasse.*

Met het woord van een waarheidlievend man verzekert hij, dat hij in zijn *Topographia* zal verhalen, wat hij òf zelf heeft gezien òf na een ijverig onderzoek van de meest vertrouwbare personen heeft vernomen. Zóó wordt (*Top.* L. II, c. 19) de bespottelijke geschiedenis ingeleid van een wolf en eene wolvin, eigenlijk menschen, die de straf droegen van Nabuchodonosor en natuurlijk uit de menschelijke maatschappij ontvlucht of gebannen waren en nu in bosschen leefden — iets, zegt hij, wat in Ierland niet zelden voorkomt: bij een zekere Iersche familie, om de zeven jaar ééns — maar, wonder geval! de wolf en de wolvin weten in hun bosch een priester aan te houden en wenschen toegelaten te worden tot de H. Sacramenten; de priester wendt voor, dit niet te kunnen doen, daar hij geen ritueel bij zich droeg, een moeielijkheid, die spoedig opgelost was, toen de wolf hem met zijn rechterpoot een ritueel in zijn hol aanwees; schoorvoetend ging de priester dan tot

de heilige handeling over, was echter zoo verstandig, dat hij dit vreemdsoortig geval voor een concilie bracht van bisschoppen en abten, die juist daar ter plaatse vergaderd waren; de vraag of zulke wezens tot de H. Sacramenten mochten worden toegelaten, baarde veel redetwisten, kon echter niet worden beantwoord, waarom men haar naar Rome opzond om 's Pausen uitspraak te vernemen! Giraldus vertoefde juist in Ierland, toen dit plaats had, en hij aarzelt dan ook niet uit die belachelijke vertelling de hoogst ergerlijke conclusie te trekken: „dat de incarnatie mogelijk is"!

Elders (c. 27—31) weet hij te verhalen, dat van den H. Patricius († 493) tot op zijn tijd (ongeveer 1188) de bisschoppen nalatig waren in het bestraffen der misdaden, die rondom hen gepleegd werden; geen wonder! het waren monniken, uit hun klooster genomen, die trouw de plichten vervulden van een monnik, maar niet van een clericus, een prelaat. Zij zorgen slechts voor hun eigen zaligheid: voor de hun toevertrouwde kudde zijn zij weinig bekommerd! — En zoo iets durft o. a. Brischar-Stolberg (III, S. 391) als geschiedenis te geven!

De Heiligen van Ierland zijn, volgens Giraldus, allen belijders, geen martelaars: de strijdende Kerk eert ze; gelukkig echter dat de zegevierende Kerk er velen niet van kent; gene wordt trouwens in veel dingen misleid, deze evenwel laat zich niet bespotten; zij werpt er uit, die de Kerk op aarde vereert! En die er nog zijn? Evenals de Ieren in hun leven opvliegend en wraakzuchtig zijn, zoo ook die in den hemel zijn opgenomen: zij staan, voor den troon van het Zachtmoedige Lam, nog vol van wraakzucht tegen hen, die zij haatten in hun leven! — Als zoo Gods lieve Heiligen worden onteerd en met slijk geworpen door Giraldus, wat moet dan wel zijn oordeel wezen over Ieren, die hij tijdens zijn kort verblijf in hun land met al hun gebreken voor zich zag? — Hij aarzelt dan ook niet te verzekeren (*Top.* L. III, c. 10, 19), dat in zijn tijd en reeds zeven eeuwen lang het Iersche volk een beestachtig volk is, uit dieren voortgekomen en dat nog als dieren leeft, in bosschen zich ophoudt, niet in steden. Niets dan barbaarschheden zijn hun zeden en gewoonten; zeer goed is wat er nog in hun trekken en gedaante menschelijks is, maar zeer slecht al het overige. In kennis van het Christendom zijn zij van alle volkeren der aarde het minst ontwikkeld; het meest van allen in misdaden gedompeld, vol bedrog, valschheid, meineed, oneerlijkheid, verraad, boosaardigheid, wreedheid, schandelijkheid! Bovendien

heeft hij in geen land zooveel blindgeborenen, kreupelen, gebrekkigen gezien als in Ierland (*Ibid.* c. 35). Geen wonder ook, dat bij een overspelig en ontuchtig geslacht, onwettig geboren, onderling wel verbonden, maar niet door de banden des huwelijks, een volk dat buiten alle wet leeft en de natuur zelve op schandelijke wijze onteert — geen wonder, dat daar de natuur zichzelve wreekt en tegen haar wetten in voortbrengt; ja, het schijnt de wraak Gods te zijn, dat zij, die met het inwendig oog der ziel niet tot Hem opzien, van het gebruik hunner oogen beroofd worden!

Wie zal na zulk een schildering sommige geschiedschrijvers op gezag daarvan nog navertellen: 't is wel wat overdreven, maar het schijnt toch, dat Ierland slechter was dan eenig ander volk?

Een enkele trek nog van Giraldus' karakter, en deze moge hem prijs geven aan de verachting der Ieren niet slechts, maar van ieder rechtschapen man, hem althans de onverdiende eer ontnemen — die hij in de laatste 300 jaar zoo ruimschoots genoot — de vertrouwbare geschiedschrijver te zijn van Ierland.

Walgelijk is de eigen lof, die hij, zwetsend op zijn eigen talenten, met minachting neerziend op de geringe (!) ontwikkeling in Europa, zichzelven toezwaait in zijn *Topographia.* Al is het weinig eer door zulk een man geprezen te worden, tot verheerlijking van Hendrik II, koning van Engeland, heeft hij zijn geschiedenis bewerkt. Voorzeker geen reden om zijn waarheidsliefde buiten twijfel te stellen! Maar hiervan afgezien, hoe behandelt hij zijn koning, hoe diens zoon Richard? In de opdracht van zijn eerste uitgave, spreekt hij o. a. Hendrik II aldus aan: „Gij, overwinnend koning, hebt het eerst uw ziel door deugd overwonnen, uw gramschap getoomd door zachtmoedigheid! Gij, tweede Salomon, onderwezen in de letteren, blinkt als een edelsteen onder alle vorsten van Europa!" Wij zwijgen er van, hoe deze vleitaal in schreeuwende tegenspraak is met het schandelijk leven van den wreeden wellusteling, den Nero van zijn tijd. Maar in de tweede uitgave, toen Giraldus het loon niet had ontvangen, dat hij zich had voorgesteld en Hendrik II gestorven was, zegt hij in zijn opdracht aan den aartsbisschop van Kantelberg: „Dat hij het werk voltooid had voor ongeletterde vorsten, die met andere dan letterkundige zaken zich bezig hielden; voor den koning van Engeland, Hendrik II, en voor diens zoon — God geve! niet den navolger van de misdrijven zijns vaders — Richard, graaf

van Poitiers". In de voorrede van zijn *Expugnatio Hiberniae* evenwel is diezelfde Richard niet de navolger van zijns vaders ondeugden, maar „de erfgenaam van zijn roem, zijn deugden en zijn zegepralen"!

Dat is de man, uit wiens handen wij een pauselijk stuk, dat zulk een eigenaardige strekking heeft, moeten aannemen, zonder dat het vermoeden bij ons mag opkomen, of het misschien ook vervaardigd is ter verheerlijking van zijn held! Op zijn woord zouden wij evenmin mogen twijfelen aan de bul van Paus Adriaan als aan de tooneelspelen van Terentius of de *Anabasis* van Xenophon! (Malone, *Dubl. Rev.* April 1884.)

Wij rekenen het ons ten plicht ten zijnen opzichte het grootste wantrouwen in acht te nemen; moet Giraldus ons de geschiedenis van Ierland verhalen, dan moet ook Luitprand weer op het voetstuk geplaatst worden, waarvan hij is afgerukt, en weer erkend worden als de gevierde schrijver van de geschiedenis van Italië en van de Pausen uit de tiende eeuw!

Na het bovenstaande meenen wij het volgende oordeel van Lingard (*History of England*, II, p. 87) niet te mogen deelen: „Dat de lichtgeloovigheid van den Welshman dikwijls door fabels was misleid, is duidelijk; ook is het niet onwaarschijnlijk, dat zijn partijdigheid hem bij gelegenheid vervoert tot liefdelooze en overdreven beweringen; maar het nauwkeurige van zijn verhaal in de belangrijkste punten wordt bevestigd door de Engelsche en Iersche geschiedschrijvers en door zijn overeenstemming met den abt van Clairvaux". Wat de verovering van Ierland aangaat, wordt hij zelfs door zijn landgenooten, Robert van Hoveden en Willem van Neubridge weerlegd, en van den H. Bernardus verschilt hij zoozeer, dat deze uit het kwade nog het goede wist te trekken, terwijl Giraldus het goede zelf nog tot kwaad wist te maken.

De laatste uitgevers van Giraldus' werken — Dr. Brewer en J. Dimock — spreken dan ook een geheel ander oordeel over hem uit: „Ik meen genoeg gezegd te hebben — lezen wij daar — om mij te rechtvaardigen, dat ik Giraldus' geschiedenis van de Ieren of van hun Engelsche overheerschers weiger aan te nemen als eenvoudige, waarheidlievende geschiedenis". Zoo schijnen ook de Engelsche kronijkschrijvers zich over hem geschaamd te hebben, daar zij zeer weinig gebruik maakten van zijn geschriften.

Een ander getuigenis, zwaarwichtiger dan van Giraldus, is dat van Joannes van Salisbury. Deze beroemde leerling van P. Abeillard, Alberic van Rheims, Gilbert Porret en Robert Pulley was van 1176 tot 1180 bisschop van Chartres en staat bekend als een der geleerdste mannen van zijn tijd; zelfs Justus Lipsius prijst hem hoog; onbesproken van gedrag, heeft hij zich onsterfelijken roem verworven als lotgenoot van den H. Thomas van Kantelberg in zijn ballingschap. In het jaar 1160, dus vijf jaar nadat hij te Beneventum Paus Adriaan bezocht, zegt hij, dat hij degene was, die het bekende verzoek tot den Paus richtte.

Hij doet dit, terwijl hij in het laatste hoofdstuk van zijn *Metalogicus* den toestand, waarin de Kerk verkeert overziet en in groote trekken beschrijft: Paus Adriaan IV in 1159 gestorven; Alexander III in strijd niet slechts met den Hohenstaufer Frederik I, maar ook met den tegenpaus Octavianus; Theobald, de aartsbisschop van Kantelberg, zwaar ziek; hij zelf dientengevolge onder een zwaren last gebukt — redenen in overvloed om zijn droefheid op te wekken en den lezer te smeeken een gebed ten hemel op te zenden voor hem en voor de gansche Kerk.

Wij ontveinzen onszelven de moeielijkheid niet, die hieruit ontstaat tegen het gevoelen der Ieren; maar herhalen nogmaals: zoo èn de bul van Paus Adriaan èn het verhaal van J. van Salisbury echt zouden zijn, behoeft de eerste nog niet noodzakelijk naar het tweede verklaard te worden, zooals hierboven (blz. 165) door kardinaal Hergenröther is aangetoond.

Tegen de echtheid van Joannes' verhaal worden hoofdzakelijk drie *intrinsieke* bezwaren ingebracht:

1. Hij spreekt van een investituur *met een ring*, 2. die bewaard wordt *tot den huidigen dag „in hodiernum diem"* en 3. Ierland wordt aan Hendrik II *in erfrecht*, *„jure haereditario possidendam"*, toegewezen.

Hierop nu worden de volgende aanmerkingen gemaakt:

1. Het schrijven van Paus Adriaan heeft niets van een brief, waardoor de investituur werd geschonken; iets ongewoons is ook dat hiertoe een ring werd gebezigd. — Het antwoord ligt hier evenwel voor de hand: de bul van Paus Adriaan zal wel niet de investituurbrief geweest zijn; bovendien kan ook de verklaring van Joannes overdreven geacht worden, daar er misschien evenmin sprake was van investituur, als toen Innocentius III een ring zond aan Richard I.

2. *„In hodiernum diem"*, *tot op den huidigen dag* ziet op een tijdsverloop veel grooter dan hier kan worden gedacht: in 1155 wordt de ring gezonden, en wie zou „bewaard tot den huidigen dag" reeds in 1160 schrijven? — Maar diezelfde uitdrukking wordt onder dergelijke omstandigheden ook in de H. Schriftuur (b.v. Matth. XXVII, 8; XXVIII, 15) gebruikt. Zegt niet de H. Paulus (Act. XXVI, 22) tot koning Agrippa, dat de Joden op het punt stonden hem te dooden in den tempel, maar dat hij nog stond *tot op den huidigen dag?* Slechts 2 jaren (van 58 tot 60) waren er verloopen, sinds het feit plaats had, waarop de Apostel zinspeelde.

3. Hoe kan J. van Salisbury spreken over een erfrecht, dat geschonken zou zijn, daar er toch zelfs in de eerste jaren na den inval der Engelschen geen spraak nog was van erfrecht? Eerst toen in lateren tijd het Iersche volk, dat aan zijn kiesrecht gewoon was, met verachting de wet der Anglo-Noormannen omtrent de erfopvolging verwierp, nam men zijn toevlucht tot het middel om J. v. Salisbury woorden in den mond te leggen, waaraan hij zelf nooit gedacht had. De interpolatie van deze plaats zou hierdoor duidelijk zijn, te meer daar in de bul geen woord er van gesproken wordt (Yorke, *Lecture*, p. 14). — Maar kon het niet zeer goed de meening zijn van Paus Adriaan, om de vele twisten in Ierland bij den dood der vorsten tegen te gaan, een meer vasten

regeeringsvorm aan dit land te geven, door het met Engeland te verbinden? Daar had Stephanus, in 1154, Hendrik II tot zoon aangenomen en hem en zijn erfgenamen voor altijd Engeland gegeven (Lingard, *Hist. of Engl.* II, p. 46). Moest volgens 's Pausen wensch Hendrik als heer van Ierland worden erkend, dan sprak het toch wel van zelf, dat zijn opvolgers diezelfde eer moesten ontvangen.

Al zijn echter de *intrinsieke* redenen, die tegen het verhaal van Joannes pleiten, niet beslissend genoeg, om ten minste dit gedeelte als ondergeschoven te kenmerken, de *extrinsieke* redenen schijnen hiertoe meer bewijskracht te bezitten.

Zooals de eerste uitgever van Salisbury's werken, de geleerde Giles, terecht aanmerkt, is er van Joannes' levensbijzonderheden slechts met zekerheid bekend wat hij zelf ons hiervan zegt (*Metal.* II, c. 19): omstreeks 1137 verlaat hij als jongeling Engeland om te Parijs te gaan studeeren en in zijn onderhoud te voorzien met les geven; in 1149 keert hij naar Engeland terug; onzeker is het, of hij toen secretaris is geworden van Theobald, aartsbisschop van Kantelberg, of dat hij spoedig naar Frankrijk is teruggekeerd.

Van den anderen kant kwam Hendrik II eerst in 1152 naar Engeland, toen hij 19 jaar oud was; na het Paaschfeest van 1154 vertrok hij naar Frankrijk, doch keerde bij den dood van koning Stephanus (25 October 1154) wederom naar Engeland terug en werd daar 6 December van hetzelfde jaar tot koning gekroond.

De vraag is nu natuurlijk, hoe kwam Hendrik op de gedachte, om iemand, dien hij, zoo hij hem al kende, toch weinig op de proef had kunnen stellen, zoo spoedig zulk een gewichtige zending omtrent Ierland bij Paus Adriaan op te dragen? Deze toch was in dezelfde maand December 1154 tot Paus gekozen. Om den nieuwen Paus geluk te wenschen en tevens andere zaken te behandelen, werd door Hendrik een gezantschap naar Rome afgezonden, bestaande uit drie bisschoppen en een abt: Rotrodus, bisschop van Evreux, Arnold, bisschop van Lisieux, de bisschop van Mans, en Robert, abt van S. Albano. Voorzeker moet Joannes van Salisbury, zoo hij zich bij dit gezelschap heeft bevonden, wel een zeer ondergeschikte plaats bekleed hebben. Of zou juist het gewichtigste aan hem zijn opgedragen? Of zou Hendrik na dit

eerste gezantschap plotseling hem afzonderlijk hebben afgevaardigd? Moeielijk is het, zoo iets te onderstellen.

Meer nog, Joannes droeg zijn *Polycraticus* op aan den Engelschen kanselier Thomas (later S. Thomas à Becket), die toen, dat is in 1159, met Hendrik gelegerd was voor Toulouse; voor dien tijd schijnt de schrijver aan den koning niet bekend te zijn geweest, want uit het schrijven van dit geleerde werk nam de kanselier aanleiding Salisbury aan Hendrik voor te stellen. En vier jaar vroeger zou deze hem reeds het grootste vertrouwen geschonken hebben?

Bovendien spreekt Joannes in dit werk (*Polycr.* L. VI, c. 24 en L. VIII, c. 23) wijdloopig over het bezoek, dat hij aan Paus Adriaan heeft gebracht; de gesprekken, die hij heeft gevoerd, geeft hij nauwkeurig op; zijn vriendschap en zijn vertrouwelijkheid met den Paus veroorlooven hem onbewimpeld de gebreken aan te toonen, die in 's Pausen onmiddellijke omgeving bestaan; dit alles in de kleinste bijzonderheden; van Ierland echter geen woord! Temeer is dit opmerkelijk, daar dit werk er op berekend was om de gunst van den kanselier te winnen; hoe gemakkelijk had hij bij deze gelegenheid niet de uitstekende dienst kunnen herinneren, die hij aan Engelands koning had bewezen door den Paus over te halen tot het verleenen van deze gewichtige bul?

Wel wordt algemeen aangenomen, dat Joannes reeds naam verkregen had vóór 1159 en dat hij secretaris was van Theobald van Kantelberg; maar het bewijs wordt voornamelijk hieruit genomen, dat er onder zijne brieven gevonden worden, geschreven door T. aan Paus A., wat toch even goed kan beteekenen van Thomas aan Paus Alexander, als van Theobald aan Paus Adriaan; de inhoud dezer brieven toont niet genoegzaam aan, door wien en aan wien zij zijn geschreven. Het is waar, in het laatste hoofdstuk van zijn *Metalogicus* zegt Joannes uitdrukkelijk, dat hij secretaris was van Theobald; maar het is juist over de echtheid van dit laatste hoofdstuk, dat er twijfel wordt geopperd. Hoezeer ook steekt dit af bij het vorige: de lof der logica en metaphysica — zoo schoon besloten met het woord uit het boek der wijsheid (Sap. III, 9): „Wie op den Heer betrouwen zullen de waarheid begrijpen en getrouw in de liefde op Hem berusten" — wordt hier gevolgd door weenende klaagtonen over den dood van Paus Adriaan en door het verhaal van die vreemdsoortige vriendschap, in drie maanden tijds verkregen met een Paus, die schotel en beker met hem deelt!

Men ziet, er wordt hier een aanval gewaagd op het gansche laatste hoofstuk van den *Metalogicus*. Dat alle grond ontbreekt om de bewuste plaats als geïnterpoleerd te beschouwen, zullen wij niet beweren; maar het gansche laatste hoofstuk voor onecht te verklaren, valt ons moeielijk. De stijl komt geheel overeen met dien van Joannes' andere werken. In zijn *Polycraticus* eindigt hij zoowel zijn prologus als zijn gansche werk met een gebed; eveneens in den *Metalogicus*. Het overzicht, dat hij geeft van den toestand der Kerk in het algemeen en van Engelands Kerk in het bijzonder, is te treffend dan dat hij daarmede zijn werk niet op een waardige wijze kan besluiten. Dat een schrijver plotseling zijn verhaal afbreekt, om den pas vernomen dood van een geliefden vriend op te teekenen, is zoo vreemd niet, en voorbeelden daarvan worden ook in oudere schrijvers aangetroffen; in plaats van in het midden deed Joannes dit op het laatst van zijn werk.

Te ver, meenen wij, gaan diegenen, welke het karakter van Joannes van Salisbury in verdenking trachten te brengen, en hem zelf den interpolator noemen van zijn eigen werk, door te beweren, dat hij op verzoek van koning Hendrik dit laatste hoofdstuk aan zijn werk zou hebben toegevoegd, om de valsche bul des te meer gezag te geven. Zijn eenigszins wankelende trouw in de zaak van den H. Thomas zal hem toch wel dien naam niet verdiend hebben; hoe zou men dan wel Paus Alexander III zelf moeten beoordeelen?

Het eenige, wat wij in deze zaak kunnen toegeven, is met het oog op de bewijzen, die reeds gegeven zijn en nog volgen, dat *het geleverde citaat* uit het laatste

hoofdstuk van den *Metalogicus* verdacht voorkomt. Aan anderen laten wij het oordeel over, of het aangevoerde genoegzaam is om de onechtheid aan te nemen. Een handschrift, waaruit de vervalsching duidelijk blijken kan, is nog niet voorgelegd.

Eer wij echter tot een eindbesluit komen, hebben wij nog in het volgende artikel de belangrijke vraag te onderzoeken, welke plaats de bul beslaat in de geschiedenis van het tijdvak, waarin zij zou gegeven zijn.

P. fr. L. HOONING, Ord. Praed.

(Slot volgt.)

DE VERWOESTING VAN POMPEJI IN HET PANORAMA.

Men behoeft niet oud te zijn om gaarne over den ouden tijd te praten. Niet eens is het daarvoor noodig, dat men een respectabel getal jaren heeft bereikt. Zelfs jonge lieden houden er van. Breng er eens een paar aan den gang over hun schooljaren — aanstonds vergeet deze het kantoor en de zaken, gene zijn studiën, beide de roeiclub, de velocipèdes, het ijs en alles, waar zij tegenwoordig belang in stellen. Het komt hier van daan, dat de mensch nooit in het heden leeft. Geen les wordt door hem meer verwaarloosd dan het *carpe diem* van Horatius. Wil hij een gelukkig uurtje hebben, hij moet aan een blijde toekomst denken, of zich zonnige dagen uit het verleden herinneren, zonder er op te letten, dat, toen dat verleden nog zijn heden was, het op verre na zich zoo fleurig niet voordeed, als zijn verbeelding het hem thans laat zien.

Aan het onbevredigende van ons nu zal ook wel de algemeene belangstelling zijn toe te schrijven in het doen en laten van reeds lang verdwenen geslachten. Is dit niet het geval, hoe komen wij dan aan die belangstelling? Wat port degenen, die van de verplichtingen des geschiedschrijvers vrij zijn, niet alleen om de daden en de wetten van doode volken na te vorschen, maar ook om te willen weten, hoe zij zich kleedden, hoe zij aten en

dronken, hoe hun steden er uitzagen en hoe hun woningen waren ingericht? In onze dagen van vooruitgang zal men toch wel niet meenen, dat er voor den tijdgenoot leering en nut te trekken valt uit gebruiken en gewoonten, die al eeuwen achter ons liggen!

Het is dan ook gewis niet met zulke paedagogische bedoeling geweest, dat de duizenden en duizenden, die na de opdelving van Pompeji zijn beroemde overblijfselen hebben bezocht, hun reis aanvaardden. En evenzeer was de dorst naar nut en leering vreemd aan het leedwezen der nog talrijker anderen, wie het altoos aan de gelegenheid bleef ontbreken zich op zulk een begeerlijk uitstapje te vergasten. Hun belangstelling is daar nochtans niet minder om.

Derhalve zullen zij met geen geringe vreugde hebben vernomen, dat het Panorama in de Plantage te Amsterdam hun een vergoeding voor hun gemis en een troost in hun verdriet wilde bezorgen. Ik ten minste, die tot hen behoor, heb die vreugde levendig gevoeld. Pompeji zou dus te zien komen; het zou daar staan voor de oogen des toeschouwers, niet op een plaat of schilderij, maar, door de optische vaardigheid van de Panoramakunstenaars, als in werkelijkheid. Wat meer is, zij zouden het hun vertoonen niet half verdelgd, eer een bouwval dan een stad, zooals de spade het uit de asch te voorschijn heeft gegraven, maar gelijk het inderdaad geweest is, toen het nog bewoond werd: in zijn volle leven en eigenaardigheid. Welk genot was ons daar bereid! En dit genot zou worden opgevoerd tot den hoogsten trap: tot een tragisch genot! Men zou de stad aanschouwen op den verschrikkelijksten dag, den laatsten tevens, van haar bestaan. Van haar leven zou men ge-

tuige zijn, en terzelfder tijd van haar dood. Bulwer's *Last Day's* zouden zich, niet langer alleen voor onze verbeelding, maar als wezenlijk, als zagen wij al haar vreeselijkheden geschieden, ontrollen in het bereik van ons gezicht.

Die verwachting wordt echter niet vervuld. Geen schrik grijpt ons aan, geen ontzetting bevangt ons bij het betreden van het platform. De vurige steenen, die door de lucht zwieren en hier en daar nederploffen, zijn niet toereikend om ons van angst te doordringen. Abstraheert men ze van het tafereel, wat slechts een lichte inspanning vordert, dan ontwaart men aan zijn voeten een antieke stad, gelegen in een verrukkelijk landschap, onder een zuidelijken hemel, begrensd door den blauwen golfslag eener rustige zee. Aan één kant is de lucht verduisterd door de zwarte wolken der uitbarsting van den Vesuvius, die, gloeiden de steenen niet, den indruk zouden maken van een opkomende donderbui. Meer niet. Alles ziet er zoo zonnig en zoo liefelijk uit, dat wie zich overgeeft aan zijn eerste gewaarwording de lust in zich voelt ontwaken, om met een der sierlijke vaartuigjes, die in den haven gereed liggen, naar Stabiae te roeien, zoo bevallig tegen den rug van gindsche heuvelen geleund. De lucht is kalm, de waterspiegel helder, van wind geen spoor, en dat onweder achter ons nog ver af. Het zal wel overdrijven, en in elk geval kunnen wij te Stabiae zijn, voor het losbreekt.

Vergelijk nu eens met zulke aangename gewaarwordingen wat Plinius, naar zijn beroemden brief aan Tacitus, te Mycene, dus op grooten afstand van Pompeji, bij den ondergang dezer stad ondervond. De aarde dreunde, de bergen schudden, het donderde onder den bodem,

het loeide langs het strand, de zee kookte, de hemel stond in vuur, de grond brandde onder de voeten! Wel een dag waarlijk voor doorschijnende luchten, voor effen watervlakten, voor plannen tot uitstapjes naar Stabiae! Men herinnert zich, hoe Plinius' oom aldaar, op ruim een uur afstand van Pompeji, door de zwaveldampen gestikt is, en hoe Stabiae zelf, even goed als Pompeji, onder de asch werd begraven.

De toeschouwer bespeurt van al zulke akeligheden niets. Het is zoo vreedzaam in de natuur om hem heen! En kon de steenregen hem niet schokken, evenmin doet dit de onstuimige haast, waarmede de burgers vluchten. Tusschen hun razende vaart en het tooneel voor zijn oog is geen genoegzaam verband. Een donderbui pleegt zulk een opschudding niet te weeg te brengen, en die vallende steenen schijnen de inwoners eer uit te noodigen om te schuilen in hun huizen dan naar buiten te stormen, waar juist de kans om getroffen te worden het grootste is. Te minder moesten zij aan vluchten naar buiten denken, dewijl in hun tijd de Vesuvius sedert eeuwen zich rustig had gehouden, voor een berg gold als elke andere, en zij dus niet konden voorzien, dat zijn geweld hun stad onder een aschhoop zou doen verdwijnen. Inderdaad, als, op het oogenblik der uitbarsting, het in Pompeji niet erger zou zijn toegegaan, dan men volgens de voorstelling in het Panorama moet meenen, heeft dit vluchten een komische zijde. De vliedenden snellen het gevaar, waarvoor zij zich willen bergen, in de armen, en hun overijling, uit een ongerechtvaardigden en aanstekelijken schrik ontstaan, draagt ten volle het dwaze karakter eener paniek.

De ontwerpers van het Panorama hebben zich blijkbaar willen houden aan het korte bericht, dat Dio Cassius ons over den ondergang van Pompeji heeft nagelaten. Volgens dien geschiedschrijver overviel de stad de uitbarsting, terwijl haar inwoners in het Amphitheater zaten. Dit is gedurende 17 eeuwen algemeen geloofd, en menigeen heeft er een wraakoordeel des Hemels in willen zien. Hetgeen bij de opgravingen hier en daar aan den dag is gekomen verzwakt de gronden, waarop deze opvatting rustte, in geenen deele. Immers, de muurschilderingen in sommige gebouwen roepen het huiveringwekkend vermoeden op, dat de wijze van vergaan niet de eenige overeenkomst was tusschen Pompeji en Sodoma. Buitendien de gruwelen, waarvan de Amphitheaters in dien tijd, zoowel te Rome als in de municipiën getuige waren, wettigen reeds op zich zelven de neiging, om het plotseling storen van afgrijselijke moordtooneelen, louter tot verlustiging des volks aangericht, door wolken van vurige steenen, als een straf uit den Hooge te beschouwen. De opgravingen hebben tot dusverre het verhaal van Dio Cassius echter niet bevestigd. In het Amphitheater toch, waar twintigduizend toeschouwers plaats konden nemen, is slechts één geraamte gevonden. Had Dio Cassius onmiddellijk na de ramp geschreven, men zou overhellen tot de meening, dat men in dit geval te doen had met een *canard* of een sensatie-nieuwtje uit de oudheid. Maar het werk, waarin hij van Pompeji's einde gewag maakt, stelde hij eerst anderhalve eeuw later op. Toen zullen de aanvankelijke sprookjes toch wel niet meer in omloop zijn geweest, en, zoo al, niet voetstoots aangenomen zijn

geworden door een geleerde, die voor den besten schrijver van zijn tijd wordt gehouden en ook om zijn nauwkeurigheid beroemd is. Overigens is het bekend, dat Titus Vespasianus zich veel aan de vervaarlijke gebeurtenis heeft laten gelegen zijn, en kort na de uitbarsting nasporingen in het werk liet stellen, ten deele onder zijn persoonlijk opzicht, van wier uitslag Dio Cassius niet onkundig kan zijn gebleven.

Het Panorama stelt hem dan ook in het gelijk. Zooals het den gang van zaken voorstelt, waren de inwoners inderdaad in het Amphitheater verzameld, maar hebben zij, door het begin der uitbarsting verbijsterd, het hazenpad gekozen. Men ziet hen in de verte, hals over kop, zich naar het strand spoeden, in gezelschap van de verscheurende dieren, die hen moesten vermaken door het verslinden van levende menschen. Daar er in Pompeji wel geraamten van paarden, koeien, varkens en honden, doch niet van leeuwen en tijgers aangetroffen zijn, lag het voor de hand ook deze te laten ontsnappen. Trouwens bij een voorval, waarvan zoo weinig bijzonderheden tot ons gekomen zijn, blijft er voor gissingen een breed veld over, en het stond den schilders van het Panorama niet minder vrij dan Bulwer en anderen, daarop hun fantasie te laten rondwandelen.

Men kan evenwel nog altoos vragen, of de gissing, dat de inwoners over het geheel door tijdige vlucht er het leven hebben afgebracht, hoe algemeen ook, niet willekeurig is. Zij grondt zich hierop, dat het getal menschelijke geraamten, in de huizen of op de straten ontdekt, slechts ruim een honderdtal bedraagt. Zeker verwonderlijk weinig, als men in aanmerking neemt, dat de

bevolking der stad op veertigduizend wordt geraamd, en onder haar, uit den aard der zaak, menigeen geweest moet zijn, die tot vluchten niet in staat was. Nog verdient hier de aandacht, dat in Pompeji, oïschoon het een bloeiende handel- en stapelplaats is geweest, bijna geen geld werd gevonden. Houdt men zich dus aan Dio Cassius, en meent men, dat de duizenden in het Amphitheater, door een goed heenkomen te zoeken, hun leven gered hebben, dan dient men ook te veronderstellen, dat hun tijd genoeg restte, niet alleen om de stad en haar naaste omgeving te ontwijken, maar ook om eerst naar huis te gaan, en hun kas mede te nemen. Wellicht zal men stelliger gegevens verkrijgen aangaande het lot der Pompejanen, als geheel Pompeji voor den dag is gebracht. Nu ligt het grootste gedeelte nog bedolven, en hieronder ook de wijken in den omtrek van het Amphitheater. Hoe lang het duren zal, eer die aan het licht komen, is echter niet te berekenen. De geschiedvorschers en oudheidkenners hebben meermalen den laatsten Bourbons van Napels het gansch niet onverdiende verwijt toegevoegd, dat de opgravingen zoo traag werden voortgezet. En al hoort men tot hun navolgers dit verwijt niet meer richten, de traagheid is gebleven.

Dat het Panorama uit de verschillende voorstellingen, welke de verbeelding zich van Pompeji's sterfuur kan vormen, die koos, waarvan het hoogste effect viel te hopen, is geoorloofd en zelfs prijzenswaard. Maar wat het geeft, beantwoordt niet aan hetgeen de toeschouwer verwacht en wegens den aangenomen naam verwachten mag. „De Verwoesting" van Pompeji krijgt hij niet te zien. Niet meer dan het begin der uitbar-

sting, waarop de verwoesting is gevolgd. Dit wordt hem niet vergoed door het bekoorlijk vergezicht naar Campania Felix en op het nauwelijks gerimpeld azuur der Golf van Napels. Hoe verkwikkend ook voor het oog — het strijdt te brutaal met de werkelijkheid, om hier te kunnen behagen. Men weet, dat de uitbarsting vergezeld is gegaan van een aardbeving en, zooals dikwijls bij vulcanische verschijnselen het geval is, van een zeebeving. De zee week terug van het strand — „verzwolg zich zelve", gelijk Plinius het schilderachtig uitdrukt — en dikke zwavelwolken dreven over haar heen. De toeschouwer, die zich dit voor den geest brengt, moet eenigen tijd peinzen eer hij vrede kan hebben met het liefelijke en kalme belvedere, dat in plaats van die verschrikkingen zijn oog treft, en, bij den eersten aanblik, een gevoel van teleurstelling in hem opwekt.

Deze teleurstelling vermindert evenwel, wanneer hij, ten gevolge van dat peinzen, beseffen gaat, hoe hij eigenlijk niets hoegenaamd zien zou, wanneer het Panorama niet naar de fantazie des kunstenaars, doch naar het verhaal van Plinius ingericht ware geworden. Het blijkt hieruit, dat het stikdonker was tijdens de uitbarsting, ofschoon zij over dag plaats had. Wie de duisternis, welke toen niet alleen Pompeji en zijn omstreken, maar gansch Campanië bedekte, wilde vergelijken met die eener gewone nacht, zou bij de werkelijkheid terug blijven. Toen Plinius uit Mycene vluchtte, was zij zoo geducht, dat hij vreesde door zijn begeleiders vertrapt te zullen worden. Hij beschrijft haar als de duisternis in een welgesloten kamer, waar het licht is uitgedoofd. „Het is de laatste nacht der wereld, de eeuwige nacht!" hoorde

hij, op weg, om zich heen roepen. Een Panorama derhalve, de verwoesting van Pompeji even aanschouwelijk afbeeldende als zij zich heeft voorgedaan, zou al zeer gemakkelijk te vervaardigen wezen. Geen ontzaggelijk koepelgebouw ware er voor noodig, evenmin, tot versterking der optische illuzie, heuschelijke huizen, boomen en prieëlen, en de kwast van den kunstenaar mocht den achtergrond onbeschilderd laten. Ieder is bij machte om, zonder eenig toestel, binnen één minuut, in zijn eigen kelder zulk een Panorama gereed te maken.

Kan men den ondergang van Pompeji niet vertoonen, gelijk hij heeft plaats gehad, men kan het evenmin op een wijze die, al bleef zij verre terug bij de werkelijkheid, er toch eenig denkbeeld van geeft. Hiervoor zou onmisbaar zijn geweest, dat er van het vervaarlijke schouwspel en al zijn ijselijkheden wat meer zichtbaar was geworden dan hier en daar een gloeiende steen en een drom angstige vluchtelingen. Maar ware in zulke richting gearbeid, wat had er dan terecht kunnen komen van het lachende landschap en de stille waterpartij, die thans het oog streelen?

Het Panorama zou meer partij van Pompeji hebben getrokken, wanneer het de stad had voorgesteld, zooals zij er vóór de uitbarsting en vóór de aardbeving van zestien jaren vroeger — waarmede trouwens nu geen rekening is gehouden — moet hebben uitgezien. Dit is te doen, zonder dat de fantazie, behalve voor de stoffeering en eenig bijwerk, er de hand in behoeft te hebben. In dit plan kon ook den toeschouwer een geschikter standpunt worden aangewezen dan hij nu aan den buitenkant inneemt, waar hij van de groote gebouwen slechts de daken en brokstukken hunner gevels ont-

waart, van het Forum Civile niet meer dan een toegang, en slechts in één straat een blik kan werpen. Men zou hem meer in het binnenste der stad, op de tinnen der Thermen of van den tempel der Fortuna hebben kunnen plaatsen, waar hij de Markt en eenige voorname straten kon overzien, en de bewoners in hun veelsoortige bedrijvigheid gadeslaan. Het Panorama zou alsdan wel het fraaie landschap, den Sarno en de zee gedeeltelijk aan het oog onttrokken, doch daarentegen de verdienste gewonnen hebben den toeschouwer het weergalooze schouwspel te doen genieten van het inwendige eener stad uit de oudheid, in gewone omstandigheden, zooals zij zich, meer dan achttien eeuwen geleden, aan haar bezoekers vertoonde. Op het nieuwe standpunt zou, in de onmiddellijke nabijheid, ook wel iets belangrijkers en sierlijkers te voorschijn kunnen komen van de inrichting der woonhuizen dan nu het geval is met de wel wat gedrukte, plankerige en schraal gegarneerde atria der verblijven van de bewoners eener achterbuurt.

De ondernemers zullen zich echter, zooals natuurlijk is, in de eerste plaats hebben afgevraagd, wat het publiek het meeste trekken zou. En daar dit nu eenmaal van akeligheden houdt, en vermoedelijk, als het van Pompeji hoort, alleen zal denken aan zijn verdelging door het woeden van den vuurberg, ligt het in den aard der zaak, dat men het van deze verdelging getuige heeft willen maken. Doch daar het onmogelijk was hierin te slagen, zoo ten halve als ten heele, moest wel dit Panorama van Pompeji, hoe bezienswaardig overigens ook, een kolossale ongerijmdheid worden.

M. W. VAN DER AA.

BOEKBEOORDEELING.

EEN VERLOREN GEACHT WERKJE VAN HENDRIK MANDE 1).

Een waar genoegen is het mij dit werkje van den Windesheimschen schrijver hier te mogen aankondigen.

Het werd in de bibliotheek van het „priesterhuis" te Gaesdonk ontdekt, door den zeereerw. pater V. Becker, die zijne kopie er van ter uitgave en toelichting afstond aan den heer de Bazel.

Men mag dezen nog zeer jeugdigen onderwijzer den lof niet onthouden, dat hij door die uitgave en toelichting eene ongewone mate van ijver en van moed heeft getoond; dien ijver en dien moed behoort men te prijzen, zelfs al is men genegen te oordeelen, dat hij van zijne krachten misschien wel iets te veel heeft gevergd. Er was moed noodig niet alleen tegenover hoogere bezwaren, maar ook tegenover finantieele, wijl het bekend is, dat geschriften van dit soort zeer weinig koopers plegen te vinden. Mogelijk echter heeft de finantieele moed bestaan bij den uitgever, den heer van Leeuwen.

Wel ongetwijfeld is dit het boekje, dat op de lijst van Mande's geschriften, door Busch in zijn *Chronicon Windesemense* gegeven, voorkomt met den vertaalden Latijnschen titel *Liber de intimis Domini nostri Jesu Christi et septem viis quibus itur ad ea, habens quindecim capitula*, en de oorspronkelijke titel, die in den Gaesdonker codex, wijl het eerste gedeelte er ontbreekt, niet wordt gevonden, moet hebben geluid: *Van den bynnensten ons lieven Heren Jhesu Christi ende seven wegen die daertoe leyden.*

---

1) Regulier te Windesheim, gedeeltelijk teruggevonden en thans uitgegeven en toegelicht door N. C. K. de Bazel. Met eene bibliographie van H. Mande. Leiden, J. W. van Leeuwen enz. 1886.

Het tweede gedeelte, in den codex aanwezig: *Van seven wegen* enz. bestaat uit negen kapittels. Daar het geheel, volgens Busch, er vijftien telde, moet dus het eerste gedeelte: *Van den bynnensten* enz. er zes bevat hebben.

De heer de B. geeft, naar hij verzekert, het gevondene „zooals de copie luidt, die pater Becker daarvan gemaakt heeft", welke, naar hij, zeer zeker te recht, „gelooft, alleszins getrouw en correct is". Kleine, door hem of door den zetter begane onnauwkeurigheden behoeft men natuurlijk niet als geheel uitgesloten te beschouwen.

Hoewel het eerste gedeelte, „van den bynnensten ons lieven Heeren Jhesu Christi" handelende, ontbreekt en in het tweede niet uitdrukkelijk gezegd wordt, wat men door die woorden heeft te verstaan, kan men dit toch voldoende opmaken uit de allereerste volzinnen van het tweede gedeelte. „Nu sullen wi merken", luidt de aanhef, „dat diegene die ingaen door die doer in die bynnenste ons lieven Heren, niet al gelick gesat [gezet of geplaatst] en werden, mer nae mere of mynre verdiensten 1) der personen ende sunderlinge nae groetheit der mynnen. Want een ygelicke devote siel, als sunte Bernart secht, vynt oer selven een heymelicheit of enicheit mit oeren gemynden, opdat si seggen mach mitten prophete Ysaias: myn heymelicheit is myn. Want het en wort allen sielen niet gelic noch in eenre wonynge gegeven te gebrucken [genieten] die bequaem tegenwordicheit ons lieven Heren, mer eenre ygelicker sielen als oer bereit is van onsen hemelschen Vader..... ende hierom daer een ygelick gesat is van Gode, daer is hi, als onse Heer seecht: in myns Vaders huys syn voel woenynge. Ende hierom is te weten dat si sesterhande wyse ontfangen werden in die bynnenste ons lieven Heren". Dit „sesterhande wyse ontfangen werden" leest men dan aanstonds nader omschreven. „Die bynnenste" of, gelijk verder ook wel staat, „bynnensten ons lieven Heren" zijn dus blijkbaar verschillende „woenyngen" of „heymelicheden" of „enicheden" — wij zouden thans zeggen: binnenkameren, geheime vertrekken — waarin „devote sielen" door Hem „gesat" worden om zijne „bequaem tegenwoordicheit te gebrucken", d. i. om het innig verkeer met Hem te genieten; „die bynnensten" of „woeningen" zijn m. a. w.

---

1) Zou er in den codex zelven niet het oudere „verdienten" staan?

te verstaan als zes verschillende wijzen, waarin het innig verkeer met Hem zich bijzonder en doorgaande werkzaam toont 1).

Na de „sesterhande wyse" of „woeninge", gelijk ik zeide, te hebben omschreven, gaat Mande voort met te spreken, in het tweede kapittel, „van mennigerhande wege die tot desen wonynge leyden", en zegt: „Ende want die prophete begeert van onsen lieven Heren mit groeter begeerten geleid te werden in den rechten wege 2). Hieraf sullen wi merken [opmerken] dat seven wege syn die ons leyden in die bynnensten ons Heren, dat onse ewige woeninge wesen sal. Ende ist dat wi tot Hem ende in Hem comen willen, soe moeten wi dese wege wanderen ende daerin volstaen totten eynde. Die irste wech is een versmaden tytliker dingen, ende een recht anhangen ewiger dingen. Die ander wech is een stadige gedachte ewiger dingen. Die derde wech is claer scouwen der hemelscher ende der toecomender dingen. Die vierde wech is een mynlic begeert der ewiger dingen. Die V wech is een verhalen of heymelic openbaren 3) der hemelscher ende ewiger dingen. Die VI weg is een openbaerlick voersmaek der ewiger dingen. Die VII weg is een gotlicke wirkinge tot ewigen dingen". Na daarover eenigszins te hebben uitgeweid, licht hij, in de volgende zeven hoofdstukken, die „seven wege" verder toe, welke toelichting ik hier niet kan mededeelen zonder geheel het werkje te excerpeeren, en dit zullen de lezers gewis niet van mij vorderen.

Gemakkelijk uit elkander te houden schijnen mij die „seven wege" ook gansch niet toe. Maar een mysticus als Mande heeft natuurlijk andere, heel wat fijnere en scherpere oogen.

Hoe hij aan het denkbeeld van „bynnensten" en „woenyngen" is gekomen, geeft hij bl. 16 genoeg te kennen: „Overmits gelove ende mynne", zegt hij, „werden wi mit Hem verenicht, ende soe *woenen wi in Hem ende Hi in ons*".

---

1) Van deze „bynnensten" onzes Heeren spreekt almede Thomas à Kempis in zijne *Imitatio*, L. II, c. 1: „Si semel perfecte *introisses in interiora Jesu*, et modicum de ardente amore ejus sapuisses [gesmaakt hadt], tunc de proprio commodo vel incommodo nihil curares" enz. Had hij misschien ook dit werkje van Mande toen reeds gelezen?

2) Ps. XXVI, 11: „Dirige me in semitam rectam."

3) In plaats van het woord „openbaren" staan bij den heer de B. de zinlooze, blijkbaar foutieve woorden: „openbaarlic en".

Zinspeelt hij hier op de woorden onzes Heeren bij Joh. XV, 4, hij brengt er zelfs mede in verband dat „onse Here seecht: in myns Vaders huys zyn voel woenynge".

Dit werkje behandelt derhalve ons wonen in den Heer; een ander wijdde hij aan het wonen des Heeren in ons. Dit laatste, een juweeltje van vernuftige, allegorisch-mystische toepassing, is getiteld: *Van der bereydinge ende vercieringe onser inwendighe woninge.* Moll publiceerde het in *Johannes Brugman*, I, bl. 293—309, en ik heb het vóór mij in een sierlijk H. S. op perkament, van het midden der 15de eeuw dagteekenend, eigendom der „Emmanuelshuizen" alhier.

De tekst van het Gaesdonker H. S. (want de juistheid der kopie waarborgt mij de naam van pater V. Becker) bevat niet weinig fouten, ook zoodanige nu en dan, die den zin teneenenmale onverstaanbaar maken. Sommige dezer zinstorende fouten heeft de Heer de B., of in den tekst zelven of onder aan den rand, verbeterd; de meeste echter heeft hij, ook zonder toelichting, laten staan, vermoedelijk wijl hij er niet veel raad op wist, als zijnde, gelijk men licht begrijpt, in zulke studiën onervaren. Op eene dier fouten heb ik reeds gewezen en andere zijn de volgende.

Bl. 16 leest men: „Soe wie ingaen in deze voerschreven woenynghe die moet" enz.; tusschen „ingaan" en „in" moet „wil" worden ingevuld. — Bl. 18 bovenaan staat: „dat is geest sal werden ontladen van alre overvloedicheit tytlicker sorgen"; tusschen „is" en „geest" ontbreekt klaarblijkelijk „die". — Bl. 19 heeft de uitgave: „Dat IIIJ [vierde teyken] is, *ist* dattu gevoelste recht medelyden mit dynen evenmensche .... ende *ist* dattu di verblytste van oeren voertganck" enz.; „ist" moet beide keeren wegblijven. — Bl. 23 behoort in plaats van „*wat* eens is noet", (waar „eens" klaarblijkelijk tweede naamval zijn moet, geregeerd door „noet") gelezen te worden „*want* eens is noet". — Bl. 28: „ende dese bode dat inwendige suchtinge" behoort te worden gelezen: „ende dese bode is (of: „dat is") inwendige suchtinge, d. i. verzuchting". Op dezelfde bladzijde staat: „dat een gewicht *ofdryft* is in lichamelicken dingen, dat is mynne in den geest": onverstaanbaar, maar zeer duidelijk, wanneer men in plaats van „ofdryft" leest „of dryft", d. i. drift; en dat het zoo zijn moet, blijkt uit het onmiddellijk volgende: „want myn mynne is myn gewichte, daer mi die mynne dryft, daer werde ic gedreven". — Veel erger nog bl. 31: daar moet in den zevenden regel van

boven „*merken* een enicheit van synnen", noodzakelijk worden veranderd in „*maken*" enz., en een weinig verder moet eene langere, geheel onverstaanbare, ook door misplaatste zinteekens onverstaanbaar *gemaakte* plaats aldus gelezen worden: „want alleen te wesen, dat is al syn gemoede ende gedachten te hebben [er staat: „hed"] op een stede ende daerin te rusten, al waer hi oec onder M [duizend] menschen; ende daerom enz. Onmogelijk kan de Heer de B. zelf hier zijne lezing hebben begrepen. — Eindelijk bl. 33 moet „van den *selven* gaven des heiligen Geestes" luiden „van den *seven* gaven des heiligen Geestes", welke zeven gaven onmiddellijk daarna worden opgenoemd.

Een paar kleine schrijffouten hebben den toelichter spoorbijster gemaakt. Bl. 19 staat: „Dat V [vijfte teyken] is, *ist* dattu in dyns selves leyden verduldich byste ende gude loves"; dat „*ist*" moet wegblijven, werd hierboven reeds gezegd; en toen de heer de B. op „gude loves" aanteekende: „van een goed gedrag", verkeerde hij in dwaling: het kan er zelfs taalkundig niet door: „gude" zou dan ten minste „guden" behooren te zijn geschreven als tweede naamval manlijk enkelvoud, en „guden loves" kan hier in het zinverband onmogelijk beteekenen „van een goed gedrag", noch zelfs, wat meer nabij zou liggen, „van een goeden roep of naam". Lees in plaats van „gude" eenvoudig „Gode", oudtijds ook wel vierden naamval van God, en alles is in orde. Mande leert hier, gelijk elders in zijne geschriften herhaaldelijk, dat men onder „lyden" en tegenspoed niet alleen „verduldich" behoort te zijn, maar zelfs voor lijden en tegenspoed „Gode te loven". De jeugdige onderwijzer heeft, naar het schijnt, voorbijgezien, dat „loves" in Middelnederlandsch evengoed tweede persoon des tegenwoordigen tijds van het werkwoord „loven" zijn kan, als tweede naamval van het zelfstandig naamwoord „lof".

Eene tweede door hem niet wel begrepen plaats is bl. 22: „als David secht:..... in dy, Heer, sal ic verloest werden van den becoringen, ende in mynen Gode zal ic doergaen die *moer* der sunden" enz. Hadde de Heer de B. het kerkelijk officie — ons zoo genoemd *Brevier* — te lezen, hij zou op „moer" niet hebben aangeteekend: „slyk, verg. Duitsch: Moor", maar aanstonds gezien hebben, dat „moer" hier eene schrijffout is voor „muer", en Mande hier aanhaalt de woorden van Ps. XII, 30, welke hij als koorbroeder dikwijls zong: „quoniam in te eripiar a tentatione, et in Deo meo transgrediar *murum*".

Voor het overige zal ieder gaarne recht doen wedervaren aan de toelichtingen, welke de heer de B. geeft; blijkbaar heeft hij o. a. „van onze Middelnederlandsche sprake studie gemaakt", en hiervan goed partij getrokken.

Het begin der „Inleiding" luidt: „Voor wie geen vreemdeling is in de geschiedenis der vaderlandsche kerkhistorie vóór de Hervorming is het klooster te Windesheim geen onbekende. Vele mannen door geleerdheid en deugd schitterende zijn daaruit voortgekomen. Ik herinner slechts namen als Thomas à Kempis, Ruysbroeck en Busch". Een paar kleine bijzonderheden, tot de geschiedenis der vaderlandsche kerkhistorie vóór de Hervorming behoorende, waren den heer de B., toen hij aldus schreef, ontgaan. Busch alleen is eigenlijk „uit het *klooster* te Windesheim" voortgekomen. Thomas à Kempis is wel uit het „Kapittel", d. i. de kloosterver*eeniging van* Windesheim voortgekomen, maar hij was broeder daarvan op den St. Agnietenberg. Ruysbroeck leefde in het Brabantsche klooster te Groenendal en had het tijdelijke reeds gezegend, toen het klooster te Windesheim ontstond.

Gansch niet zeker is eene meer onbeduidende bijzonderheid door den schrijver opgegeven bl. 14, aan het einde zijner *Bibliographie van Hendrik Mande.* Busch getuigt niet, dat hetgeen hij in Latijnsche vertaling mededeelt uit het *Liber de raptibus* enz. het eerste gedeelte van dit boekje is; en dat het verleden jaar in *De Katholiek* door mij gepubliceerde „het tweede gedeelte" er van uitmaakt, kon ik zelfs met waarschijnlijkheid niet zeggen. Busch gaf een tiende en ik een ander tiende gedeelte van dat boekje, dat „tien kapittels, volgens de tien aan hem [Mande] gedane openbaringen" behelsde: meer is te dien aanzien niet bekend.

Ik bepaal mij tot het gezegde. Op enkele kleine vlekjes taal en stijl en toon betreffende, welke het korte voorwoord — hoe zal ik de 23 eerste regels met „L. S." aan het hoofd wel anders noemen? — en de daarop volgende „Inleiding" van den heer de B. hier en daar eenigszins ontsieren, gedeeltelijk misschien drukfouten, behoeft niet te worden gewezen. Genoeg, door een pas teruggevonden werkje van onzen indertijd zoo vermaarden Windesheimschen schrijver en ziener te algemeener kennisse te brengen en het naar vermogen toe te lichten, heeft de jeugdige onderwijzer een goed en nuttig werk verricht, waarvoor men hem dank is verschuldigd.

Aan mij inzonderheid is het, hem daarvoor zeer erkentelijk te

zijn. Het geschrift van den heer de B. gaf mij den stoot tot nieuw onderzoek en nieuwe studie in oude, mij ten dienste staande codices, met het verrassende gevolg, dat ik in die codices de voornaamste, de rijpste, waarschijnlijk laatste pennevrucht van Mande heb mogen ontdekken. Het boekje is tamelijk lijvig, van al zijne werkjes het lijvigste, en des te belangwekkender, wijl men redelijker wijze niet mag twijfelen, of de „in Christo gemynde dochter", op wier herhaald verzoek hij zegt het te hebben vervaardigd en aan wie hij het dan ook adresseert, is niemand anders geweest dan onze „zalige" Lidwina van Schiedam. In de eerstvolgende aflevering van dit maandschrift hoop ik er verslag van te geven.

O. A. SPITZEN.

COMMENTARIUS IN EPISTOLAM AD GALATAS 1).

De wensch, dat de hoogleeraren onzer universiteiten kennis nemen van hetgeen door Katholieken wordt uitgegeven, behoort nu eenmaal tot de *pia vota;* anders zou ik professoren, als Kuenen, Cramer en anderen aanraden dezen commentaar op den Galaterbrief te lezen. 't Is waar, Dominicus Palmieri is onder vele opzichten een man van den ouden stempel: hij gaat nog altijd van de veronderstelling uit, dat er een persoonlijke God bestaat, dat God zich in de menschwording van zijn ééngeboren Zoon heeft geopenbaard, dat de H. Paulus een echte Apostel is, met de onfeilbaarheid toegerust, en dat het Christendom iets meer is dan een doos met bonbons om het volk zoet te houden; hij gelooft niet eens, dat Paulus zich vergist heeft, wat betreft den tijd van de tweede komst des Heeren. Maar wanneer de mannen der wetenschap met echt professorale grootmoedigheid over deze kleinigheden eens heen stapten en te goeder trouw dezen commentaar lazen, zouden zij ten hoogste voldaan zijn.

Hier toch hebben wij eene volmaakte textologie, ten minste de volmaakste, die ik ooit gezien heb; en deze wordt philologisch dui-

---

1) Auctore Dominico Palmieri. S. J. Phil. et Theol. Doctoris et SS. Scripturarum Lectoris. Galopiæ (Gulpen), Typographia M. Alberts et filiorum, 1886.

delijk uiteengezet; hier wordt door den geleerden Jesuïet de kracht van de meeste Grieksche woorden, en zeker van alle partikels en conjuncties van den Griekschen tekst, kristalhelder verklaard. En wat blijkt hieruit? Dat het verschil der gezag hebbende recensies zoo gering is, dat men van hem, die de authenticiteit van dezen brief loochent, met Windischmann zeggen mag: „Der Angreifer spricht sich selbst das Urtheil der Unfähigkeit, Wahres vom Falschen zu unterscheiden". Daarenboven blijkt daaruit, dat de Kerk zeer wijselijk de recensie van de Vulgaat authentiek verklaard heeft, omdat zij over het geheel genomen de beste is. Maar te midden van al die geleerdheid komt weleens de bekoring bij mij op onze voorvaderen te benijden, die, op de uitspraak der Kerk steunende, de verschillende recensies stillekens in een hoek lieten liggen en terstond met de verklaring van den Latijnschen tekst begonnen; terwijl wij; met hetzelfde geloof maar met andere tegenstanders, eerst door een berg textologie en philologie moeten heenwerken, om tot de gevolgtrekking te komen: ziet ge wel, dat de Vulgaat de beste recensie is; en dan, dan ..... beginnen wij aan de uitlegging.

Over de uitlegging zegt de Pater in zijne voorrede: „Nobis praecipue curae fuit, assequi nexum sententiarum et verum sensum verborum Apostoli"; en hij heeft woord gehouden. Iedere ἀλλὰ, δὲ ὅπως, ἵνα, ὥστε, ὅτι, εἰ, ἄν, γάρ, οὖν enz. enz. is duidelijk verklaard. Maar is die groote zorg, om het verband der schakels aan te toonen, soms niet aanleiding, dat de aandacht wordt afgeleid van de stof zelve der schalmen, die van het edelste goud zijn?

Deze commentaar heeft nog een ander, niet gering, voordeel, hij dient tot beter begrip der andere brieven van den Apostel, vooral van den brief aan de Romeinen; en daarmee bedoel ik niet enkel de uitlegging van sommige, aan den Apostel eigene gedachten, zinwendingen en zegswijzen, maar ook de verklaring van geheele stukken, zooals appendix: *Doctrina Pauli de fide justificante*, p. 98; de exegese van: *credidit Abraham Deo et reputatum est illi ad justitiam*, p. 115; van *justus ex fide vivit*, p. 125; en van *caro et spiritus*, p. 202 en 221.

Schoon ook en leerzaam is de verhandeling over den *aard van het apostolaat* der twaalf, p. 3; de bewijsvoering, dat er Gal. II, 1 vv. sprake is van *de eerste kerkvergadering* te Jerusalem en de *Nonnulla de altera D. N.* παρουσίᾳ. Misschien vraag ik later nog eens een plaatsje in *De Katholiek*, om de quaestie: de

H. Paulus en de tweede komst des Heeren, eenigszins breedvoerig te behandelen, en dan zal wat Pater Palmieri geschreven heeft mij uitstekende diensten bewijzen.

Dankbaar dan, dat de geleerde schrijver ons in zijn werk een tuighuis van wapenen tegen de rationalistische philologie der bij niet-katholieke schrift-verklaarders in gang zijnde methode verschaft heeft, besluiten wij met den wensch van Pater Pierik: „Dat de schijver lust en kracht vinde, om ons nog dikwijls op zulke heerlijke vruchten zijner aanhoudende studiën te vergasten".

TH. L. KOXHOORN.

MANUALE PRECUM 1).

Eenigen tijd geleden is bij Herder in Freiburg een boek verschenen, waarop wij even de aandacht willen vestigen.

Er was tot nu toe een al te groote ruimte tusschen het *Coeleste-Palmetum* en het schoone werk van Schneider het *Manuale Sacer dotum.* Die ruimte is nu door dit werkje aangevuld. Want, ofschoon het *Coeleste Palmetum* een voortreffelijk werk is, heeft het toch geen bijzondere kenteekenen, dat het voor toekomstige priesters alleen zou vervaardigd wezen: uit het „examen conscientiae' b. v. ziet men ten duidelijkste, dat het in 't algemeen bestemd is voor iederen leek, die Latijn verstaat. Schneider's beroemd werk *Manuale Sacerdotum* is daarentegen alleen bestemd voor priesters, zooals onbetwistbaar hieruit blijkt, dat men er wel zeer schoone „praeparationes ad Missam" en „gratiarum actiones post Missae celebrationem" in zal vinden, maar geen „orationes ante et post Communionem". Er bestond dus een Latijnsch kerkboek voor leeken, er was een handboek voor priesters, maar er ontbrak tot nu toe een handboek voor hen, die *segregati a populo* zich voorbereiden tot den priesterlijken stand. Doch in 't *Manuale Precum* heeft nu ook de theologant zijn eigen gebedenboek, voor hem alleen bestemd, voor zijn eigenaardigen levensstaat alleen ingericht. Het staat tegenover het *Coeleste Palmetum*, o. a. door

---

1) In usum theologorum. Cum approbatione ordinarii Friburgensis. Friburgi Brisgoviae, Sumptibus Herder MDCCCLXXXVI.

het „examen conscientiae", waarin de theologant zich zelf kan onderzoeken, over al zijne handelingen zoowel buiten als binnen de muren van het seminarie. Het staat tegenover het *Manuale Sacerdotum*, daar er o. a. zeer schoone gebeden in gevonden worden, „ante et post Communionem".

Men zal in het werkje eenige hymnen vinden ter eere van Heiligen, in ons land geheel niet of bijna niet bekend, b. v. in honorem S. Ottiliae, S. Liobae, S. Fridolini, S. Landolini, etc. Deze Heiligen worden echter in Baden hoog vereerd, en de schrijver van het *Manuale Precum* schreef op de eerste plaats voor de theologanten van het groothertogdom. En als men verder nagaat, dat het boekje 554 bldz. groot is, dan zal men tevens begrijpen, dat er nog plaats genoeg overblijft voor andere schoone hymnen en gebeden, zoodat zeker geen enkel theologant zich over zijn *f* 1.80 zal beklagen.

G.

VERSCHEIDENHEDEN.

VRIJE EXEGESE.

Toen in September l.l. het academiejaar weer begon, hield hoogleeraar Doedes te Utrecht naar oud gebruik eene openingsrede. Van die rede was schering en inslag de vrije exegese. Zoo heet, naar bekend is, die verklaring en uitlegging der Schriften van Oud en Nieuw Verbond, welke met onbeperkte vrijheid haren weg gaat zonder eenige inmenging van eenig kerkelijk gezag. Alleen die schriftverklaring is volgens hem wetenschappelijk, zuiver wetenschappelijk en eerlijk. Zeker heeft het zijn nut, dat nu en dan eens het puikjuweel der „vrije exegese" wordt opgepoetst. Is er wel kostelijker kleinood in de protestantsche zilverkast? En niettemin hoevele kinderen van Calvijn verspillen thans roekeloos dat vaderlijk erfgoed. Tegen die verloren zonen verheft dan de grijsaard zijne stem. En wie zijn zij, die zijne berisping verdienen? Niet de Modernen. Wel ging bij het vrije onderzoek van Gods woord hun geloof in Gods openbaring reddeloos verloren, maar het wapen, waaraan zich de kinderen zoo deerlijk gekwetst hebben, bleef gelukkig in hunne handen; de „vrije exegese" is aan de moderne loochenaars van den Christus even dierbaar als aan dezen geloovigen Christen. Allervriendelijkst dan ook wuift hij hen toe uit de verte: „Zeggen sommigen dat, gelijk wij op de vrije exegese aandringen, de Modernen het ook doen, en de Remonstranten.... wij antwoorden, dat dit zeer verblijdend is, dat dit hun zeer tot eer verstrekt, maar dat er volgens het spreekwoord meer gelijk dan eigen is" (bldz. 18). Zooals uit de laatste woorden blijkt, is het hier inderdaad een groet uit de verte, tot eene omhelzing komt het niet. Maar welke Moderne voelt voor zulk een Evangelischen vijand geen dankbare vriendschap.

En wie dan zijn de ongelukskinderen, tegen wie de hoogleeraar in het midden zijner jongeren waarschuwend optreedt? Luistert, tegen eigen vleesch en bloed wordt getoornd: „Wat is er al duidelijker en duidelijker in den laatsten tijd gebleken met betrekking tot het woelen en wroeten, beroeren en verscheuren in de Nederlandsché Hervormde Kerk dan dat het laatste woord moet gegeven worden aan de Formulieren van Eenigheid en de Dordsche Kerkorde van 1619 — het laatste woord niet aan Gods Woord, waarvan men den mond vol heeft, niet aan den Bijbel, waarin men voorgeeft zijn grootste schat te vinden, maar aan de Formulieren van Eenigheid" (bldz. 8). „Vrijheid, wat het onderzoek van de Heilige Schriften aangaat, wordt hoe langer hoe minder geduld in „gereformeerde" kringen. De Predikant, die onder de „gereformeerden" crediet wil verkrijgen, hebben en behouden, hij moet van die vrijheid geheel afstand doen" (bldz. 14). Met welken naam dus zal deze meester der gereformeerde wetenschap ze brandmerken, de mannen van *Standaard* en *Heraut*, de stichters der Vrije Universiteit op gereformeerden grondslag? Zij zijn, gruwelijk is het, zij zijn.... Roomsch. „Gij herinnert u wat het Concilie van Trente heeft voorgeschreven [hier volgt de Latijnsche tekst over de Schriftverklaring naar den zin der Kerk]. Maar wat zijn dan zij, die in onze Nederlandsche Hervormde Kerk volstrekt niet tevreden zijn met eene prediking naar de Schriften, zoo er niet nadrukkelijk bijgevoegd wordt, dat de Schriften moeten verklaard worden en opgevat worden overeenkomstig de Formulieren van Eenigheid.... zij, die ten laatste niet willen hooren van Gods Woord, dan in dezen zin, dat Gods Woord zijn juiste uitdrukking vindt in de Formulieren van Eenigheid?" (bldz. 8). Alzoo de steile Calvinisten der Formulieren hebben minstens een Roomschen tint, en Dr. Kuyper rechtvaardigt in zijne manier van doen de tucht en de leer der oude Roomsch-Katholieke Kerk. Daartegen is ongetwijfeld weinig in te brengen. Het is echter een troost voor hem, dat de eerste Hervormers al eveneens deden. Ook zij bereden den klepper van het vrije onderzoek slechts voor tijd en wijle. Waren zij ver genoeg van Rome, dan hebben zij ook, zij allen, het wilde dier doen rusten in de stallen van hun gezag.

Wat de hoogleeraar nog verder bespreekt, is niet nieuw. Het verrast ons niet, dat volgens zijn grondig onderzoek (bldz. 13) „de Nederlandsche Geloofsbelijdenis der Gereformeerden volstrekt niet in alles schriftuurlijk is, en dat hetzelfde van den Heidelbergschen

Catechismus geldt, die evenmin op alle punten den oets kan doorstaan". Och, het is een verbrijzelen van oude afgoden, maar wat helpt het, wanneer van de scherven een voetstuk gemaakt wordt, om daarop den leelijksten afgod nog hooger te beuren. En wat is de „vrije exegese" anders? Hoe en waar en door wien zij ook worde geprezen, verstand en historie roepen luid genoeg, welke gaven haar eigen zijn. Altoos bracht zij wat zij nog heden brengt, de vrijheid van verwarring en tweedracht, de vrijheid van tegenstrijdigheid en dwaasheid, van godslastering en ongeloof.

Het meest nog roert ons de grijze dienaar van het Gereformeerde Evangelie, wanneer hij in de aanteekeningen van bldz. 29 en 30 zijne leerlingen op hunne toekomst wijst. Met de *Kerkelijke Courant* in de hand, schetst hij uit de mededeelingen en advertentiën van dat blad den toestand zijner kerk, den chaos. Hier zoekt een Predikant eenen Candidaat van *orthodoxe* richting. Daar wenscht een *gematigd-orthodox* Predikant, door de *neo-gereformeerden* gekweld, verandering. Ginds worden heeren Predikanten van *de evangelische richting* uitgenoodigd en elders wederom Predikanten of Candidaten van *evangelische richting*. Eene gemeente adverteert, dat zij „best" is en van *liberale richting*. Alleen is het jammer, zegt de hoogleeraar, dat het traktement slechts duizend gulden bedraagt. Eene andere gemeente zoekt Predikanten van de *behoudende richting*, en een Predikant wenscht eene gemeente van *gematigd-behoudende richting*. Een *modern Predikant* wenscht van standplaats te veranderen, en Predikanten van *de moderne richting* worden weer elders gezocht. Een Kerkeraad ziet uit naar een godsdienstonderwijzer van *vrijzinnige beginselen*. Candidaten van de *gematigd-moderne richting* gelieven zich enz. Een *vrijzinnig* Predikant zoekt naar een „flinke" gemeente. Predikanten van *gematigde richting*, die van standplaats wenschen te veranderen, worden opmerkzaam gemaakt op de vacature.... Ter aanbeveling strekt een nieuwe pastorie met flinken tuin. Een Noord-Hollandsche gemeente eindelijk noodigt Candidaten tot den H. Dienst uit, *van welke richting zij ook zijn mogen*. En dit, zegt de hoogleeraar, zal door den een misschien voor een oase, door den ander wellicht voor het toppunt van dwaasheid en verwarring gehouden worden. Hoe dat zij, gaarne zeggen wij het hem na: „Wie kan er ten laatste wijs uit worden, wie"?

En dat zou de Kerk van Christus zijn! de Kerk, waar Hij den

Vader bidt: „Bewaar hen in Uwen naam, die Gij Mij gegeven hebt, opdat zij één zijn, gelijk Wij"!.... Vooruit, gij zonen der „vrije exegese", die „aan niemand ter wereld rekenschap schuldig zijt van uwe exegetische onderzoekingen". En daar gaan zij, de fiere zonen der vrijheid, de nieuwe Evangelie-bedienaars uit de oefenschool der „vrije exegese" naar.... het huur- en verhuurkantoor van Jan Willekeur.

W. P. L. D.

DARWINISME EN WETENSCHAP.

Het is overbekend, welk een groot gezag, bepaaldelijk op het gebied der Natuurlijke Historie en der Anthropologie, door alle deskundigen wordt toegekend aan het beroemde lid van het Fransche *Institut*, Professor A. de Quatrefages.

Deze geleerde heeft onlangs het eerste deel van een omvangrijk werk in het licht gezonden, getiteld: *Histoire générale des Races humaines* 1), en onze lezers zullen ongetwijfeld met belangstelling kennis nemen van de volgende woorden, waarmede deze „man der wetenschap", die op dit gebied zooal niet *facile princeps* dan toch *nemini secundus* is, zijn oordeel over de evolutie-leer uitspreekt. Op bldz. 63 schrijft hij aldus: „Sans blâmer outre mesure les esprits impatients, qui demandent aux hypothèses les plus aventurées l'explication de ce qui existe, il m'a toujours paru plus sage de confesser notre ignorance et de s'en tenir à ce que nous aprennent l'expérience et l'observation; surtout, je me suis toujours refusé à accepter, sous n'importe quelles réserves, des théories qui, tout en rendant compte de quelques faits généraux, sont en contradiction flagrante avec d'autres faits non moins généraux, non moins importants et tout aussi bien démontrés. Voilà pourquoi je n'ai jamais pu être transformiste; pourquoi, tout en rendant pleine justice à Darwin et à ses disciples, à ses émules, je les ai toujours combattus".

Natuurlijk is zulk een bezadigde taal een gruwel voor al de halfweters en verkeerd-weters, die zich tegenwoordig met den titel

---

1) Introduction à l'étude des Races humaines, par A. de Quatrefages, membre de l'Institut, Paris, A. Hennuyer, 1887. gr. 8° de XXVIII—283 p. fr. 12.

van „wetenschappelijke mannen" opschikken. Aan deze lieden is niets welkomer dan een voor hun begrip pasklaar gemaakt systeem, waarmede zij alles, wat — volgens hun wijsheid — tusschen hemel en aarde bestaat, in elkaar kunnen zetten als een Neurembergsche speelgoed-doos; en vele volgelingen van Darwin, niet de meester zelf, hebben hun dienovereenkomstig in tallooze populair „wetenschappelijke" werkjes naar hartelust gediend. Bij al den *humbug* echter, die door de epigonen des meesters met hun „Darwinisme" van eigen fatsoeneering sedert jaren gedreven wordt, verdienen de hierboven aangehaalde woorden van een man, aan wiens wetenschap op dit gebied niet te twijfelen valt, zeker alle aandacht.

Opmerking verdient ook, dat Prof. A. de Quatrefages, zooals hij zegt, de verdiensten van Darwin zelf als geleerde en onderzoeker nimmer ontkend heeft; hij was onder de eersten, die den Engelschen natuurvorscher voor het lidmaatschap van het Fransche *Institut* voordroegen. C.

VERBODEN BOEKEN.

De H. Congregatie van den Index heeft bij dekreet van 14 December 1886, dat door Z. H. den Paus op denzelfden dag werd bekrachtigd, een lijst gegeven van geschriften, die in den loop van het vorig jaar veroordeeld en op den *Index* zijn geplaatst.

Het dekreet luidt als volgt:

Sacra Congregatio Eminentissimorum ac Reverendissimorum Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalium a Sanctissimo Domino Nostro Leone Papa XIII Sanctaque Sede Apostolica Indici librorum pravae doctrinae eorumdemque poscriptioni, expurgationi ac permissioni in universa Christiana Republica praepositorum et delegatorum, habita in Palatio Apostolico Vaticano die 14 Decembris 1886, damnavit et damnat, proscripsit proscribitque, vel alias damnata atque proscripta in Indicem librorum prohibitorum referri mandavit et mandat quae sequuntur opera:

L'Église et l'État dans la seconde moitié du troisième siècle, (249—284), par B. Aubé. Paris, 1885. (Decr. 25 Junii 1886.)

Le Syllabus sans parti pris, par l'abbé L. A. Bosseboeuf, du diocèse de Tours. Paris, 1885.

L'Encyclique: „Immortale Dei", le Syllabus et la Société moderne, par l'abbé L. A. Bosseboeuf, du diocèse de Tours. Tours, 1886.

Le Diable. — La Personne du Diable. — Le Personnel du Diable, par Jules Baissac. Paris.

Jesus Christus und die Essener. Nach den Visionen der Augustiner Nonne Anna Catharina Emmerich, von Carl Buddeus. Meran, 1886. — Latine: *Jesus Christus et Esseni, juxta visiones Annae Catharinae Emmerich monialis Ordinis S. Augustini*, auctore Carolo Buddeus. Merani, 1886. (Opus praedamnatum ex II Regula Ind. Trid.)

Memoria lida perante o conselho superior de instrucção publico, na sessão annual ordinaria de 1885, pelo vogal do mesmo conselho Dr. Damazio Jacintho Fragoso, Lente de vespera da faculdade de theologia na Universidade de Coimbra, antigo professor proprietario no lyceu nacional d'Evora, socio effectivo do instituto, ex-governador do Bispado de Aveiro, examinador prosynodal etc. Coimbra, imprensa da Universidade, 1885. (Decr. S. Off. Feria IV, die 1 Septembris 1886.)

Giacomo Barzellotti. David Lazzaretti di Arcidosso detto il Santo, i suoi seguaci e la sua leggenda. Bologna, Nicola Zanichelli, 1885. (Decr. S. Off. Feria IV, die 1 Septembris 1886.)

Opus: *La vita di G. C. — Esame critico sulle parabole e sui miracoli*, per David Strauss, confutata e completata nel N. e V. testamento, del P. Carlo Maria Curci: „quod falso attribuitur P. Carolo Maria Curci", stampata in Roma 1886. (Decr. S. Off. Feria V, die 9 Decembris 1886.)

Auctor (G. B. Savarese) opusculi cujus titulus: *La Scomunica di un idea*, Risposta al Card. Vicario di Roma: prohib. Decr. S. Off. die 26 Decembris 1884 — laudabiliter se subjecit et illud reprobavit.

Itaque nemo cujuscumque gradus et conditionis praedicta opera damnata atque proscripta, quocumque loco et quocumque idiomate, aut in posterum edere, aut edita legere vel retinere audeat, sed locorum Ordinariis aut hereticae pravitatis Inquisitoribus ea tradere teneatur sub poenis in Indice librorum vetitorum indictis.

Quibus Sanctissimo Domino Nostro Leoni Papae XIII per me infrascriptum S. I. C. a Secretis relatis, Sanctitas sua Decretum probavit et promulgari praecepit. In quorum fidem etc.

Datum Romae, die 14 Decembris 1886.

Fr. Thomas Maria Episc. Sabinen.
Card. Martinelli Praefectus.
Fr. Hieronymus Pius Saccheri
Ord. Praed. S. Ind. Congreg. a Secretis.

Loco † Sigilli.

Die 16 Decembris 1886 ego infrasriptus Mag. Cursorum testor supradictum Decretum affixum et publicatum fuisse in Urbe.

Vincentius Benaglia Mag. Curs.

Volgens een later bericht heeft ook de schrijver (L. A. Bosseboeuf) van: *Le Syllabus sans parti pris* en van: *L'Encyclique „Immortale Dei", le Syllabus et la Société moderne* — evenals G. B. Savarese, wiens onderwerping in bovenstaand dekreet vermeld staat — zich op loffelijke wijze onderworpen en de genoemde geschriften veroordeeld.

Dezelfde H. Congregratie heeft 31 December 1886 het volgende geschrift, dat de H. Congregatie der Inquisitie den 15 September ll. veroordeeld had, op den *Index* der verboden boeken gesteld: *Casus moralis.* Pisis, 1886.

LETTERLOOVER.

IN MEMORIAM.

OP HET

25-jarig Herderschap

te OVERVEEN,

VAN DEN

ZEw. Heer GIJSBERTUS SCHOONDERBEEK 2 Sept. 1879.

't Oud Neêrlandsch Ritueel meldt op Gijsbertus' naam
In de elfde èn voorgaande eeuw, twee Heiligen te zaam:
Eén in de kerk van Meaux ten hoogsten rang verheven,
Om wetenschap, beleid en 't vaderlijke leven
Bij allen, van wat stand, geacht, bemind, vertrouwd;
En de ander — krijgsman eerst, toen kluizenaar — hij bouwt
Op eigen riddergrond, in 't grafelijke Namen,
Abdij en heiligdom. Daar voert hij hen te zamen,
Wier naam, met deugd en kunst en wetenschap gepaard,
Nog Benedictus' lof verbreiden over de aard';
Hij zelf, in 't orde-kleed, was toonbeeld aller leden
In liefde en ootmoed en gulhartigheid van zeden. —
'k Weet niet, wiens achtb're naam den Zilv'ren Feest'ling siert;
Maar wie bij zulk een kring en geestdrift jubel viert,
Hij wist door 't vaderhart der zijnen hart te winnen;
Maar ook, wie heil'ge kunst en wetenschap beminnen,
En heel zijn vriendenschaar, het roept op 't feestgetij:
Dat GIJSBERT, wat hij was, nog jaren voor ons zij!

P. VAN DER PLOEG.

DE VERRIJZENIS.

Nog ligt de siddrende aarde in angstig zwijgen neder
En geeft haar drukkend wee in zucht en stuiptrek weder;
Nog zendt natuur, verschrikt door 't kruis van Golgotha,
Een somber klaaggesteun den dood haars Scheppers na.
Een doffe schrik, waardoor zich 't hart voelt samenprangen,
Blijft, donker als de dood, om Sions heuvlen hangen.
De schepping rouwt om 't leed haar' Koning pas geschied:
Zij heeft Zijn kruis gezien, Zijn zegepraal nog niet.

De derde morgenstond zendt de eerste schemerstralen
Zijn trage komst vooraf. Met pijnlijk ademhalen
Beurt zich het leven op uit de armen van den nacht.
Waarom niet in zijn schoot den doodslaap afgewacht?
Helaas! geen ochtendglans kan 't donker leed verjagen:
Vast blijft de sombre vrees natuur om 't hart geslagen.
Wat nieuwe jammren brengt de nieuwe morgenstond?

Droefgeestig, 't moedloos oog geslagen naar den grond,
Nog pijnlijk aangedaan door 't geen hij zag gebeuren,
Zit Ruben voor zijn tent in de eenzaamheid te treuren.
Ginds beurt Jerusalem, door 't eerste schemerlicht
In doodschen schijn gehuld, zijn torens voor 't gezicht
Als reuzenspooksels op, die 's hemels wraak trotseeren
En Rubens heilge smart door bittren spot onteeren.

Hij ook, hij had de hoop van duizenden gedeeld,
De blijde toekomst, in 't verleden afgebeeld,
Het jubeltijdperk van de oraaklen der Hebreeuwen,
Al 't heil nabij gewaand, wat veertig zwangere eeuwen
Beloofden. Ja, reeds zag zijn oog op Davids troon
Den lang verbeiden Vorst, die Juda, van den hoon
Der slavernij verlost, de glorie zou bereiden
Van over 't wereldrond zijn vleuglen uit te spreiden.
Jehova's offerdienst, door 's vreemdlings spot onteerd,
Zijn tempel, al te vaak tot roofspelonk verneêrd,
Zou de oude waardigheid en luister weer verwerven:
Hij, Ruben, zou het zien, en dan in vrede sterven....
O blijde hoop, te wreed verijdeld! Was dan Hij,
Voor wiens onzichtbre kracht de dood zijn heerschappij
Verzaakte, Satan in zijn diepste kolken vluchtte,
Was Hij de Redder niet, naar wien de wereld zuchtte? —
O, Ruben had gezien, wat geestdrift bij Zijn woord
De saamgestroomde schaar bezielde, had gehoord,
Hoe duizend stemmen Hem als Isrêls heil verkondden;
Nog meer — had zelf Zijn macht en goedheid ondervonden.
Zijn zoon, zijn eenge, 't pand der reinste huwlijksmin,
In 's levens bloei het beeld der dierbare echtvriendin,
Reeds lang, te vroeg helaas! hem losgerukt van 't harte,
Was stervende. O hoe diep drong 't zwaard der vadersmarte
Toen in zijn boezem door! Daar zat hij, of de dood
Zijn levensader met denzelfden greep omsloot,
Bleek, roerloos, zonder troost bij d' aanblik van het lijden,
Waarvan het graf alleen den jongling zou bevrijden.
Daar trof in 't diepst der smart een vreugdgeroep zijn oor
En kwam steeds nader; 't was Judea's Leeraar, door
Het juichend volk omringd, als Godsgezant geprezen,
Wiens schaduw op Zijn weg een kreuple had genezen.

De hoop herleefde in 't hart des vaders; opgestaan
En ijlings voortgesneld, riep hij den Heiland aan
Om redding. Heerlijk uur! een enkel woord verleende
Hem 't leven van dien zoon, wiens dood hij reeds beweende.
Sinds kende 's grijsaards dank geen palen; liefde en vreugd
Hergaven hem de kracht van lang vergeten jeugd;
En onverwijld zijn erf en vaderstad ontweken,
Had Ruben met zijn zoon Judea's verste streken
Op 's Meesters spoor doorkruist, al daaglijks meer geboeid
Door 't woord, van waarheidslicht en liefdevuur doorgloeid.
Sinds hadden ze elke smart zien wijken voor Zijn schreden,
Gezien hoe storm en vloed Zijn heerschappij beleden,
't Gesloten graf zijn prooi terugschonk op Zijn woord,
De vlucht der hel aanschouwd, haar jammerkreet gehoord
Bij 't luid hosanna, dat Zijn wonderdaden meldde,
Ja Hem als Davids Zoon, den Heiland, den Voorspelde,
Mede, onder 't volksgejuich, Jeruuslem ingeleid
En palm en kleedren op Zijn zegeweg gespreid.
En nu! — Door d' eersten glans van 't rijzend licht omschenen,
Beurt ginds een kruis zijn top door d' ochtendneevlen henen.
Daar ging van Rubens hoop de laatste flikkring uit. —
De grijsaard weent. — „Ach God der vaadren", zucht hij luid,
„Wanneer dan zal Uw dag des doodes schaduw breken?
„Is de eens gestelde maat der tijden niet verstreken?
„Heerscht niet voor Juda's staf des vreemdlings dwinglandij?
„Verguisd, ten spot gesteld, in schande en slavernij
„Blijft Jacobs zaad vergeefs de hoop der voorgeslachten,
„Het afgebeden heil der naaste toekomst wachten.
„O Zoon der Maagd, o Spruit uit Jesses stam, verschijn!
„Rijs op Jehova! laat Uw woord niet ijdel zijn!"

Als hadde een scheppingswoord weer 't maatloos ruim doorklonken,
Dat aarde en hemel, pas in nacht en rouw verzonken,
Op eens in 't volle licht der vreugd herrijzen deê,
Zoo de omkeer der natuur bij Rubens laatste beê.
De zon, pas half ontwaakt, jaagt reeds den vollen luister
Des middags voor zich uit; 't droefgeestig grafgefluister
Der schepping lost zich op in jublend feestaccoord,
Uit bosch en weide en veld van iedre zij gehoord,
In duizend toonen, die bij 't wisslen en vermengen
Tot éénen jubelzang hun klanken samenbrengen.
Niet langer hangt het loof der wouden treurend neer.
Het dorrend veldgebloemt heft knop en stengel weer
En spreidt zijn zoetsten geur, op d' ochtendwind gedragen;
Zelfs 't needrigst heidekruid wil schittren en behagen,
En iedre druppel vocht, waarin het zonlicht speelt,
Wordt tot een keurgesteente in kleurenpracht herteeld.
Nooit was natuur zoo schoon; — 't is of haar 't vluchtend leven
In d' eersten bloei en glans der jeugd is weergegeven;
't Is of uit 's aardrijks nacht een hemelmorgen daagt,
Of 't windgesuis den zang der Englen met zich draagt,
En vreugde en wellust schept, nooit eigen aan deez aarde,
Sinds haar het plettrend wicht der zondenschuld bezwaarde.

Verbaasd ziet Ruben op. Hem klinkt als spotternij
Deze onverwachte vreugd. „Natuur", zoo mompelt hij,
„Helaas! wel ras vergeet ge uw rouw in dartel spelen.
„Ach laat me — een dieper wond is niet zoo licht te heelen."
En zuchtend schudt hij 't hoofd, staat langzaam op en blikt
Naar stiller wijkplaats, voor zijn mijmring meer geschikt,
Nog rond, als ademloos, den vreugdegloed in de oogen,
Zijn zoon, zijn Joseph hem in de armen komt gevlogen.

„Mijn vader, treurt gij nog, daar alles juicht? Kom mee!
„De meester leeft! Hij is verrezen!" — En alreê
Dringt hij den grijsaard voort, die zelf door blijde ontroering
Verrast, in d' aanvang zwicht voor 's jonglings geestvervoering.
Maar ras, een schrikbren droom gelijk, die bij 't vergaan
Nog in d' ontstelden geest zijn spooksels laat bestaan,
Komt weer in 's grijzen ziel de sombre droefheid boven.
Hij houdt zijn schreden in. — „Wie zal die maar gelooven,
„Mijn zoon" — dus vangt hij aan — „uw jeugdige argloosheid
„Vertrouwt een valsch gerucht, bedrieglijk rondgespreid;
„De haat, die ons vervolgt, belust op feller plagen,
„Trekt slechts het staal terug om 't dieper in te jagen;
„Vertwijfling volgt een hoop, al te onbedacht gevoed".
„Maar vader" — voert met drift de jongling hem te moet —
„Geen vijand, vrienden zijn 't, van wie ik 't heb vernomen;
„Geen twijfel! Magdalene is zelv' bij 't graf gekomen;
„Zij vond het ledig, heeft er Englen bij gezien,
„Den Meester ook, met Hem gesproken bovendien;
„Wie denkt nog aan bedrog?" — Eer Ruben 't kan weerspreken,
Staan beiden stom van schrik. — Een schittrend hemelteeken,
In kruisvorm uitgebreid, waaruit een breede vloed
Van waatren neerstroomt, zet de hooge ruimte in gloed,
Omvat het wereldrond in de uitgeschoten stralen, —
En 't lied der Englen klinkt uit de open hemelzalen:

„Ontsteek uw vreugdelicht! Jeruuslem, treur niet meer!
„Op, Sions dochter! werp uw slavenkeetnen neer
„Voor 't bloeiend zegeloof! Gevallen zijn de machten,
„Die juichende in uw leed naar uw verdelging smachtten.
„Ontsluit uw poorten, breid uw muren uit! — zie rond,
„Uw kroost, van iedre zijde ontsneld aan 's vreemdlings grond,

„Voert in triumf de rij van zijn verdrukkers mede,
„Komt wandlen in uw licht, komt rusten in uw vrede,
„Verheft den luister van uw erfdeel, 's hemels rijk
„In overvloed, in macht, in heerlijkheid gelijk.

„Spoedt nader volken! 't uur van zeegning heeft geslagen;
„Geen scheidsmuur zal voortaan uw naam en afkomst vragen;
„Eén is de levensbron, voor allen opgeweld,
„Wier heelkracht de oude wond der broedermin herstelt:
„Van Jacobs erfdeel wordt geen Esau uitgesloten;
„Gevolgd door 't overschot van Chams gevloekte loten
„IJlt Japhet naar de tent zijns broeders heen! — Eén naam
„Vat wereldgrenzen in zijn heilverbintnis saam.

„Genoeg dan, zalige aarde, op 't oorlogsveld gestreden!
„Uw vreê zal 't dorstig zwaard tot nijvre ploegschaar smeden;
„Geen grimmig roofdier loert langs veld en wegen meer,
„De panter legt zich stil bij de open schaapskooi neer,
„De wolven koestren 't lam, het rund groeit op met beren;
„Een zwakke kinderhand zal leeuwenkracht regeeren,
„En Edens levensboom brengt in het ballingsoord
„Opnieuw voor 't kroost der aard zijn hemelvruchten voort".

Der heemlen zang sterft weg, en langzaam lost zich 't teeken
In lichte neevlen op. — Thans weer in staat te spreken,
Richt zich de grijsaard op. Dan, welk een ommekeer!
Daar blikt in 't stralend oog geen zweem van twijfel meer,
Geen aarzlende argwaan, neen, thans moet hij Joseph dringen,
Die zich van d' eersten schrik nog niet weet los te wringen
En beeft en angstig toeft. „O, roept hij, dat mijn oog
„Nog eens den Redder zien, mijn mond Hem zeegnen moog'!
„Jehova, dit alleen; mij blijft niets meer te vragen:
„Neem vrij dan 't overschot van mijn versleten dagen".

De groote dag zonk heen, en de avondstond kwam weer;
Maar Ruben zag het uur der aardsche rust niet meer.
Hij had zijn wensch, de laatste en hoogste gunst, verkregen,
Den Doodsverwinnaar, 't graf in zegepraal ontstegen,
Aanschouwd, den Redder van het stervend Israël
Aanbeden als den Zoon van God, en 't laatst vaarwel
Aan de aarde, in vol geloof en dank zijn hart ontvloden,
Was de uitgesproken hoop in d' Eerstling uit de dooden.

't Zijn jaren. — 't Machtig woord der blijde boodschap klonk
De verre zeeën langs en 't licht des kruises blonk,
Tot waar hare armen 't hart van Rome's rijk omvâmen.
Daar riep de macht der hel haar laatste krachten samen,
En streed met vuur en staal voor 't wanklend rijksgebied;
Maar 't zwaard sloeg vruchtloos rond, de vlam verteerde niet,
En 't leven groeide in kracht op 't maatloos veld der dooden.

't Zijn jaren. — Nero heerscht. De wraak der helsche goden
Heeft aan zijn woede en haat haar vuig belang vertrouwd;
Zijn naam, waar 't heidendom zijn laatste hope op bouwt,
Klinkt de eer van 't kruis alom met doodsbevelen tegen. —
Daar komt een kostbre prooi de houtmijt opgestegen.
Een vreemdling is 't, een zoon van 't Oosten; Rome heeft
Zijn oorsprong niet gezien, maar 's afgronds poort gebeefd,
Toen hij, van 't Pinkstervuur ontstoken en gedragen
Door liefde en ijver, hier den nacht des doods verjagen
En 't licht ontsteken kwam in 't hart van Satans rijk.
Voorwaar, geen ijdle vrees; daarvan gaf de uitslag blijk.
De waarheid, die om 't graf van 's levens Oorsprong straalde,
Van 's Vaders glorietroon in vlammen nederdaalde,

En haar getuigen deel in 't godlijk leven schonk,
De waarheid maakte 't woord, dat van zijn lippen klonk,
Aan stroomend vuur gelijk, dat wegrukte en verteerde
Wat eertijds blinde waan als groot en heilig eerde.
Geheel Italië trok hij door van noord tot zuid,
Genas, riep dooden op, dreef helsche geesten uit,
Verkondde alom den naam en 't roemvol kruis des Heeren,
En nergens vruchteloos; zijn komst was triumfeeren. —
Thans wacht hij neergeknield zijn laatste zegepraal,
Het oogenblik, zoo lang gewenscht, zoo menigmaal
Tevoren afgesmeekt. — In stil gebed verzonken,
Beveelt hij Rome en d' oogst van zielen hem geschonken
Den hemel aan, die voor zijne oogen opengaat. —
Dan, eensklaps rijst hij weer, en eensklaps zwijgt de haat,
Vermeesterd door ontzag en eerbied. — Of hij luistert
Naar woorden vol geheim, hem in de ziel gefluisterd,
Zoo staat hij. Eenmaal nog beheerscht de majesteit
Van houding en gelaat, zijn blik, de onstuimigheid
Van 't omstaand volksgewoel. — „O Rome, uw toekomst nadert!
„De zegepraal van 't kruis verheerlijkt u en gadert
„Haar schatten in uw schoot! De volken spoeden aan;
„Laat wijd bij dag en nacht uw poorten open staan;
„Ontsla uwe oorlogsmacht, zend uit uw vredeboden!
„Geen moeder heeft de zweep der dwinglandes van nooden;
„Zij komen, komen zelf, verdringen zich; hun groet
„Wuift uit de verte reeds uw zeegning te gemoet.
„Geen haatlijk wolvennest, dat aangrimt wie durft naadren,
„Stort meer zijn wolvenaard en woestheid in uwe aadren;
„Het bloed van 't godlijk Lam hervormt u naar Zijn beeld:
„Drink uit dien levensstroom de onsterflijkheid; het deelt
„Zijn oorsprong en natuur, Zijn liefde en zachtheid mede.
„Heersch, nieuw Jerusalem! Spreid zaligheid en vrede

„Alom! de verste grens van 's aardrijks wijd gebied
„Is van uw heerschappij en heilmacht de eindpaal niet;
„Het rijk des doods voelt in zijn sombre jammerdalen
„Den stroom van uw genâ, die neervliet in de schalen
„Van Gods gerechtigheid; de hemel zelf ontsluit
„Zijn schatten, waar gij spreekt, en zeegnend deelt gij ze uit
„Aan allen, die op u om troost en bijstand wachten.
„Heersch, Koningsbruid! ten spijt, ten vloek der hellemachten,
„In naam des Bruigoms, die ze aan 't roemvol kruis verwon,
„En rijzende uit het graf uw zegepraal begon".
Zoo klonk zijn laatste taal. — Als Mozes, toen hij de oude
Beloften Gods van verre en stervend slechts aanschouwde,
Zoo groet hij 't Godsrijk in zijn nieuwe en volle pracht,
Om 't nimmer in te gaan. Gods eigen glorie wacht
Hem in haar zaalgen schoot, en rook en vlammen rijzen,
Om zijn verrukten geest den weg daarheen te wijzen;
De Heemlen dalen af met zegepalm en kroon
Den martlaar te gemoet. —
't Is Joseph, Rubens zoon.

P. ZWART.

HENDRIK MANDE'S „SPIEGEL DER VOLCOMENHEIT" TERUGGEVONDEN.

Was de Dordtenaar-Windesheimer Hendrik Mande, door het bijkans avontuurlijke van zijnen levensloop en het ridderlijk poëtische van geheel zijn wezen, een der meest belangwekkende en aantrekkelijke figuren onder de broeders van het Windesheimsche Kapittel, men mag gerust zeggen, dat hij als ascetisch-mystisch schrijver, Thomas à Kempis er buiten gelaten, nooit door eenig Noord-Nederlander werd geëvenaard. „Hemmerken" heeft Mande overtroffen, heeft de onvergelijkelijke *Navolging van Christus*, en heeft bovendien ook meer dan hij geschreven. In zeker opzicht echter wint de Windesheimer het van den Agnietenberger: terwijl deze slechts enkele malen een methodisch betoog opstelde, vertoonen genes boekjes — met uitzondering van twee zeer kleine, dramatische, en een iets grooter, waarin hij zijne visioenen en openbaringen opteekende — steeds een zichtbaar samenhangend, naar een duidelijk plan aangelegd en behoorlijk afgewerkt geheel. Het is waar, dat Hemmerken juist aan die omstandigheid den meerderen bijval, dien zijne geschriften en vooral zijne Imitatie-boeken hebben gevonden, moet

dank wijten. Methodisch ingerichte werkjes van ascetisch-mystischen inhoud, al worden zij goed verstaanbaar, zelfs net en niet zonder geest geschreven, zullen altijd zeer moeilijk een uitgebreiden kring van lezers kunnen veroveren 1). Niet velen betrekkelijk verkiezen gesticht te worden op eene wijze, die hun inspanning kost; de meesten, verreweg de meesten houden meer van losse grepen als 't ware in het geestelijk leven. De drie eerste Boeken der *Navolging van Christus* beantwoorden vrij wel aan Mande's boekje *Van drien staten eens bekeerden menschen.* De Windesheimer schrijft hier doorgaans verstaanbaar, ongekunsteld, bij classieke, hem natuurlijke soberheid sierlijk, met welgekozen beelden en vernuftige zetten somtijds, eerst „van een beginnende", daarop „van een voertgaende" of „geestelic devote", eindelijk „van een scouwende leven"; hij sticht u zeer, hij leert u veel, maar gij moet u de moeite getroosten geregeld voort te lezen en hem stap voor stap te volgen in den gang van zijn betoog. Anders Thomas à Kempis. In de drie eerste Boeken der *Navolging* behandelt hij dezelfde „drie staten", maar de opschriften: *Admonitiones ad spiritualem vitam utiles, Admonitiones ad interna trahentes, De interna consolatione*, verraden nauwelijks eenig plan. De hoofdstukken, waaruit de Boeken bestaan, houden geen verband met elkander. Nu is hij met dit onderwerp, aanstonds weder met een geheel ander bezig.

---

1) Ook van Thomas werkjes werden, behalve de *Imitatio,* verreweg het menigvuldigst uitgegeven en vertaald, het meest derhalve gelezen, de minst methodisch geschrevene: *Hortulus Rosarum, Vallis liliorum, Soliloquium animae.*

Het zijn letterlijk grepen die hij doet. Hier schrijft hij zeer kalm en bedaard, dikwijls in spreukstijl, ginds, in het Derde Boek vooral, is hij geheel vuur en vlam. Hij vermoeit u nooit. Hij voedt u als met portiën. Gij legt de *Navolging* neder, gij vat ze straks of morgen weder op, gij leest ze telkens weder met graagte.

Wat Mande's werkjes ook reeds aanvankelijk buitenslands minder opgang deed maken, en ze na de uitvinding der drukkunst zelfs hier te lande aan de vergetelheid overleverde, is de omstandigheid, dat zij niet, gelijk Thomas' werken, in het algemeen gekend Latijn, maar in het zoo weinig bekende Nederlandsch werden geschreven. Ook die van den Zaligen Suso, van Taulerus, van Ruysbroek zouden heel wat meer vermaard en gebruikt zijn gebleven, hadden de schrijvers zich niet elk van zijne moedertaal bediend.

Ruysbroek's geschriften hadden een paar eeuwen later nog het voorrecht door Surius in het Latijn te worden overgebracht. Dat Mande's boekjes juist om genoemde reden *onze* belangstelling behooren gaande te maken, zal wel ieder toestemmen: hij heeft in onze moedertaal geschreven, en zoo er uit eene vijftiendeeeuwsche pen ooit schoon en zuiver Nederlandsch vloeide, dan is het uit de pen van Hendrik Mande.

Na de Hervorming was hij, ondanks het door Rosweyde gepubliceerde *Chronicon Windesemense*, waarin Busch, zijn kloostermakker en vriend, eene treffende en vrij uitvoerige biographie van hem had geleverd, zelfs bij Katholieke geleerde Nederlanders zoozeer vergeten, dat een Valerius Andreae en een Foppens in hunne *Bibliotheca Belgica*, deze ten jare 1739, gene zelfs reeds in 1643,

van „Henricus Maude" konden spreken, gelijk dit nog pas ruim dertig jaar geleden de meer te verschoonen Delprat deed in zijn geschrift: *De Broederschap van Geert Groote.*

Aan twee Protestantsche geleerden, de heeren Moll en Acquoy, was het voorbehouden, zoover hunne „wereldbeschouwing" toeliet, aan Mande recht te doen wedervaren. De eerste mocht zelfs, in oude manuscripten snuffelend, onderscheidene van 's mans verloren geachte werkjes terugvinden en haastte zich ze publiek te maken. Te dezer stede ontdekte ik een tiende gedeelte van een ander werkje, dat ik met eene levensbeschrijving des auteurs in den vorigen jaargang van *De Katholiek* heb medegedeeld. De zeereerw. pater V. Becker vond in een codex te Gaesdonk de grootste helft van wederom een ander werkje, dat door den heer de Bazel werd in 't licht gegeven. Mij dreef de verschijning van laatstgenoemd werkje tot nieuw onderzoek en nieuwe studie, en eene even belangwekkende als verrassende nieuwe ontdekking was het gevolg.

Uit den rijken schat namelijk van boeken, wiegedrukken en oude handschriften, door wijlen den heer F. Ph. A. Heerkens, raadsheer aan het gerechtshof alhier, nagelaten, ontving ik in der tijd ten geschenke een zeer merkwaardigen codex, naar allen schijn van de tweede helft der 15de eeuw. Hij bevat 342 klein-quarto bladen van stevig papier met het watermerk van Filips den Goede, en is, naar mij toeschijnt, zoo niet geheel althans grootendeels door vrouwenhanden geschreven, en heeft dan ook blijkens enkele bijzonderheden wel ongetwijfeld oorspronkelijk toebehoord aan een „huys" of eene „vergaderinge" van geestelijke zusters, volgens den Derden Regel van

St. Franciscus levende, en dat wel naar het dialect te oordeelen, dunkt mij, in Holland. Later schijnt een Protestant er bezitter van te zijn geweest, want achteraan is op een wit blad door eene zeventiendeeeuwsche hand aangeteekend: „Vremde geschiedenissen en wonderdingen staan in dit boek" 1).

Op het eerste blad leest men: „Hier beghynnen die gheestelike thien gheboden", een zeer uitvoerig, belangwekkend, met blad 120 eindigend tractaat, bij wijze van samenspraak tusschen „meester" en „jongher", kenlijk door een Franciscaan, geheel in den geest van Ruysbroek, en, zoo niet alles bedriegt, oorspronkelijk Dietsch geschreven. — Daarop volgt bl. 121—142: *Ene seer schone vermaninge tot doechden bisonder verweckende tot paciencie*, beginnende met „Al onse geestelike voerganc" enz. door schrijver „in duutsche geset", gelijk hij ten slotte getuigt. — Dan komt, na twee blanco bladen, op blz. 144—171: *Hubertus meyster der predicaers oorden van den dreyen substanciael geloften der geestelike menscheit.* — Vervolgens, bl. 171, „beghint dat boec der ynniger bedinge van S. Augustyn", loopende tot bl. 193, en daar gevolgd tot bl. 203 door eenige kleinere opstellen. — Bl. 203 „beghint een boecsken, dat die prior van Gruenendael [Ruysbroek] gemaect heeft, hoe men geestelike becoringe wederstaen sal", en bl. 211 een sermoen van den (ongenoemden) Zaligen Suso met de tekstwoorden: „Lectulus noster floridus enz. dat op bl. 228 eindigt. — Bl. 229—291 vindt men een allermerkwaardigst, zeer uitgebreid tractaat getiteld: *Een corte leer ende onderwys hoe men comen mach tot een recht volcomen leven*, gevolgd door allerlei brokstukken en excerpten uit kerkvaders en andere kerkelijke schrijvers o. a. „Dat neghende boeck" eener samenspraak tusschen „Pelgrim" en „Theodora" over het *Hooge Lied* en een stuk *Van der edelre doecht der ghehoersaemheit, sancti Barnaerdi*, waarop de codex wordt besloten met: *Een sonderlinghe guet onderscheit van bekeringhe der menschen, gheheyten een spiegelken.*

De verhandeling getiteld: *Een corte leer ende onder-*

---

1) Ook voorin heeft dezelfde hand zoo goed als hetzelfde geschreven.

wys enz. had, sedert ik mij met Kempistische en Windesheimsche studiën bezig hield, steeds in geheel bijzondere mate mijne aandacht getrokken. Ze lezende en herlezende, zeide ik telkens tot mijzelven: is dat niet geheel en al Hendrik Mande, zijne gedachten, zijne Ruysbroek afgeziene ascetisch-mystische zegswijze, zijne Dietsche taal, zijn eigenaardige stijl? Maar telkens stuitte ik dan weder op twee zwarigheden: ten eerste, een boekje van onzen Windesheimschen auteur met dien titel wordt door Busch in zijne lijst niet genoemd; ten tweede, de schrijver zegt in den aanhef, het te hebben vervaardigd op herhaald verzoek van iemand, die hij als „in Christo gemynde dochter" aanspreekt, en van zoo iets valt op de lijst geen spoor te ontdekken. Zoo raakte ik met de zaak verlegen, en helde er eer toe over den grooten Groenendaler prior, naar wien Mande veelszins zich gevormd had, als auteur van het werkje te beschouwen. Ruysbroek immers had geestelijke brieven geschreven, brieven die mij helaas! niet ter beschikking stonden. Van Mande of van Ruysbroek moest het boekje zijn, dit leed geen twijfel.

Onlangs, toen ik naar aanleiding van het door den heer de Bazel uitgegeven werkje de zaak op nieuw bestudeerde, ging mij eindelijk het noodige licht er over op.

Dank de goedheid van Z. D. H. Monseigneur den Aartsbisschop P. M. Snickers, heb ik onder mijne berusting een insgelijks papieren codex van 104 bladen in klein-octavo, aan het aartsbisdom toebehoorend. Hij is naar het dialect te oordeelen uit Overijsel herkomstig, en, blijkens sommige er in vervatte stukjes zoowel als blijkens andere kleine bijzonderheden, geschreven in een zusterhuis van het Gemeene Leven, niet later, gelijk het

schrift bewijst, dan omstreeks het midden der 15de eeuw. De codex bevat, benevens eenige kleine opstellen, den bekenden brief van Johannes van Schoonhoven over het lijden des Heeren, Mande's werkje *Van drien staten* 1) en aan het einde een tractaat met het opschrift: *Van den voernsten XII sterven* [verstervingen]*ende hiet een spiegel der volcomenheit.* Laatstgemeld tractaat is ingedeeld in dertien hoofdstukken — ofschoon ze niet zoo genoemd worden — en behelst het eerste deel van hetgeen in mijnen codex *Een corte leer ende onderwys* wordt genoemd. Spelling en dialect der twee codices verschillen; men ontmoet ook af en toe een ander woord en zelfs eene ietwat gewijzigde zinsnede, doch alles zonder wezenlijk verschil van zin.

Het opschrift in den Utrechtschen, vroeger Overijselschen codex en de dertien kapittels er van deden bij mij het vermoeden rijzen, dat het tractaat wel eens hetzelfde zou kunnen zijn als het door Busch genoemde werkje van Mande: *De perfecta amoris altitudine et de viis ad eam perveniendi, tredecim habens capitula.* Dit vermoeden bleek te meer gewettigd, toen ingewonnen naricht mij leerde, dat onder de brieven van Ruysbroek er geen voorkomt, beginnend en eindigend als gemeld tractaat.

Bij rijpere overweging klom het vermoeden tot volle overtuiging. Kan men het als louter toeval beschouwen, dat het getal der kapittels van het tractaat in den Utrechtschen codex — dezelfde kapittels als die van het

---

1) Het tweede gedeelte hiervan staat verderop nog weder afzonderlijk afgeschreven.

eerste deel des geheelen tractaats in mijnen Zwolschen — zoo juist overeenstemt met de „tredecim capitula" bij Busch? De opschriften, zeker, luiden eenigszins verschillend, maar komen zij zakelijk niet op hetzelfde neder, en laten zij zich niet alle drie gemakkelijk verklaren als uit den aanhef van het werkje zelven geput? In dien aanhef, ook voor het vervolg van mijn betoog belangrijk, zegt de schrijver:

„Die gracie ons Heren Jhesu Christi ende die mynne des Vaders ende die ghemyenschap des Helligen Geests si myt ons allen. *In Christo gemynde dochter*, om uwer groeter oetmodigher ende devoeter begeerten ghenoech te zyn na mynen vermoghen, daer ghi menichvoldelic begeert hebt van my te ontfanghen *ene corte leere ende onderwys* hoe men comen mochte tot een recht *volcomen* leven, daer men God alregelyckest mede mochte werden ende *in den geest alremeest verenycht*: hieromme suldi weten, dat daertoe twee dinge sonderlinge noet syn, dat een is, dat een mensche doen moet een volcomen sterven ende afscheyden van allen dingen, die enich hynder doen mochten om God te genaken ende daermede [met Hem] verenycht te werden; dat ander is, dat wi hebben moeten eene bekennen [kennis], hoe dat wi vercrygen sullen een mynlycke biblyvende vereninghe sonder alle middel tusschen God en den crachten der zielen. Om dan dat ierste punte 1) te vervolgen, soe suldi weten dat er in ons syn moet een volcomen sterven sonderlynge in XII maenyeren. Ten yersten" enz. (gelijk ik beneden, den inhoud van het boekje nader mededeelende, zal opgeven).

Men ziet, dat de titel in mijnen codex zoo goed als woordelijk uit den aanhef is gekopiëerd. De titel bij Busch: *De perfecta amoris altitudine et de viis ad eam perveniendi* is even blijkbaar zakelijk er uit genomen. Het opschrift in den Utrechtschen codex: *Van den voernsten XII sterven ende hiet een spiegel der volcomenheit* is slechts eene ietwat anders luidende variatie

1) In den anderen codex steeds „punt".

op den titel van Busch en wijst nog bepaalder op den inhoud van het boekje. Dat het boekje verschillende titels heeft bekomen, mag ons niet bevreemden: het werd gezonden als een brief, en boven een brief wordt gewoonlijk geen titel geplaatst. Had de schrijver een titel gewild, hij zou waarschijnlijk hebben gekozen òf: *Een corte leer ende onderwys* enz., òf: *Een spiegel der volcomenheit*; den eersten dier titels heeft hij in den aanhef met evenveel woorden aan zijn boekje gegeven, en, zoo Mande de auteur is, Mande heeft een ander zijner werkjes als *Spiegel der waerheit* bestempeld.

Dat Busch het boekje *De perfecta amoris altitudine* enz. niet als eenen brief doodverft, baart geen moeilijkheid: ons werkje heeft van eenen brief niets anders dan den aanhef en misschien nog het eigenaardige, dat de schrijver, vooral in de eerste kapittels, beleefdheidshalve somtijds — ook in den uit Overijsel herkomstigen codex — het meervoud „ghi" gebruikt waar hij hier anders „du" zou hebben gebezigd; voor het overige is het opstel geheel en al een boekje.

Gelijk ik reeds aanmerkte, bevat de Utrechtsche codex met zijne dertien kapittels slechts het eerste deel van het werkje, maar niet het tweede, dat, op het allerlaatste gedeelte na, in mijnen codex bovendien wordt gevonden. Het kan vreemd schijnen, dat het door Busch genoemde boekje alleen het eerste deel, de dertien eerste kapittels, behelsde. Die omstandigheid is echter geenszins onverklaarbaar. Geheel op de hoogte van Mande's, immers slechts in het Dietsch geschreven, werkjes was de biograaf klaarblijkelijk niet: anders zou hij na het

boekje *Van drien staten* enz. te hebben vermeld, niet aanstonds als twee afzonderlijke werkjes hebben opgeteekend de twee laatste gedeelten van dat boekje. De door Mande's eigen hand geschreven bundels heeft hij, toen hij de lijst opmaakte, blijkbaar in de afzonderlijke *Dietsche* boekerij van Windesheim niet nagegaan; mogelijk waren ze juist toevallig afwezig, misschien uitgeleend; hij vergenoegde zich met afschriften er van in te zien, afschriften die somtijds, gelijk destijds meer het geval was, slechts gedeelten, scheidbare gedeelten van boekjes bevatten. Zoo kon hij ook eenen codex vinden, gelijk de Utrechtsche of Overijselsche, waarin alleen het eerste deel van *Een corte leer ende onderwys* enz. met eenigszins anderen titel gekopiëerd was. Hij telde de kapittels hiervan en schreef in zijne lijst wat wij zagen, zonder naar een anderen codex om te zien 1).

Men zou desnoods zelfs kunnen aannemen, dat hij van ons boekje gewagende zich met opzet tot het eerste deel en de dertien kapittels heeft bepaald. Dat de schrijver van den Utrechtschen codex, het geheele boekje kennende, opzettelijk alleen het eerste deel gekopiëerd heeft, blijkt genoeg. Hij zegt: „Hier begynt *dat voernste* van den XII sterven ende hiet een spiegel der volco-

---

1) Dat de Windesheimsche kroniekschrijver omtrent den inhoud van Mande's werkjes niet geheel en al op de hoogte was, blijkt ook hieruit: volgens hem (bl. 456) heeft deze zijne „vele visioenen" en „de geestelijke vertroostingen, welke hij in zijne bekoringen van Christus en diens Moeder en de heilige engelen ontving, in zijne tractaten dikwijls ingelascht (interseruit)"; werkelijk spreekt Mande van zijne visioenen alleen in zijn boekje *De raptibus,* dat niets anders behelst dan een verhaal van zijne visioenen.

menheit". Natuurlijk wijst „dat voernste" op een achterste; niet op een achterste „van den XII sterven", welke alle twaalf behandeld worden, maar op een achterste, tweede, deel van den „spiegel der volcomenheit". Waarom hij dit tweede deel niet gaf? Het tweede vooral is, gelijk wij beneden zullen zien, niets anders dan eene herhaling, eene omwerking en uitbreiding van het boekje *Van drien staten.* Dit laatste had de Overijselsche kopiïst in zijn bundeltje reeds geheel compleet afgeschreven, hij gevoelde geen lust en achtte het ook niet noodig de herhaling en uitbreiding er van ook nog te geven. Zoo kan het Busch almede zijn gegaan. Hij zou in zijne lijst het boekje *Van drien staten* en dan nog afzonderlijk twee gedeelten er van opnoemen; hij kan het als overbodig beschouwd hebben van ons boekje nog iets anders te noemen dan het eerste gedeelte, dat in *Van drien staten* niet afzonderlijk wordt gevonden. Misschien zelfs, zooals wij zullen zien, heeft men te Windesheim ons boekje, door Mande's eigen hand geschreven, wel nimmer in bezit gehad.

Rest nog te verklaren, hoe het kwam, dat ons boekje werd gekleed in den vorm van een brief aan eene „in Christo gemynde dochter", en, zoo mogelijk, aan te wijzen, wie deze „gemynde dochter" was. Het antwoord op deze vraagpunten inzonderheid is zeer belangwekkend. Het brengt ons in aanraking met eene Noord-Nederlandsche celebriteit, wier faam geheel de wereld zou doorklinken: eene heilige, uitstekend bevoorrechte ziel, lijderes misschien zonder weerga hier op aarde, schouwster zooals de geschiedenis der Kerk er weinig vermeldt: eene groote, heilige ziel, omtrent wier leven, lijden en

schouwen wij uitvoerige bescheiden bezitten uit de hand van hare en Mande's beroemde tijdgenooten Johannes Brugman en Thomas à Kempis; wij gaan ontmoeten, zeg ik, de „Zalige", gelijk ze hier te lande vier eeuwen lang genoemd werd, de Zalige „Lidewigis" of „Lidwina" of „Liedewey" van Schiedam.

Was het Busch, die ons boven somtijds haast verlegen maakte, hij is het, die ons thans den weg wijst.

Hij deelt ons namelijk mede, hoe Mande o. a. een devoot Dietsch boekje samenstelde, dat hij door hem, Busch zelven, aan de godvruchtige maagd Lidewigis, te Schiedam bedlegerig, overzond, opdat zij het zich den eenen of anderen tijd zou laten voorlezen, en hoe zij dit boekje dankbaar ontving 1). Welnu, dit strookt geheel met den aanhef van ons boekje en met sommige bijzonderheden, welke er in vallen op te merken. Mande heeft het vervaardigd, zegt hij in den aanhef, ten verzoeke eener „in Christo gemynde dochter"; hij zou haar stellig „suster" genoemd hebben, hadde zij dien titel gevoerd. Thomas à Kempis spreekt dan ook in zijne levensbeschrijving nergens van „de zuster" of „eerwaardige zuster", maar altijd van „de maagd" of „de heilige maagd Liduina" 2). Sinds haar vijftiende jaar aanhou-

---

1) „Hic etiam inter alia devotum quendam libellum teutonicalem composuit, quem virgini devotae Lidewigi in Schiedam lecto decumbenti per me transmisit, ut ipsum aliquando coram se legi procuraret.... Hunc ergo libellum sibi per me praesentatum gratanter suscepit" (*Chron. Windesemense*, 469—470).

2) Hiermede strijdt volstrekt niet wat Thomas vermeldt, dat haar lijk gekleed werd „more religiosarum in tunica lanea". Dit was eenvoudig een eerbewijs. Dat zij geen „kloosterzuster" is geweest, blijkt uit hare

dend ziekelijk en lijdende, had zij inderdaad er niet aan kunnen denken, om in een klooster te treden, of ook slechts in een „huys" of eene „vergaderinge" van den Derden Regel of van het Gemeene Leven eene „stede" te zoeken. Zij had als een gewoon menschenkind hare levensjaren in de woning harer behoeftige ouders doorgebracht. De Windesheimer is er dan ook in ons boekje, waar het eenigszins aangaat, telkens op uit te toonen, dat men om „te comen tot een recht volcomen leven", geenszins de geloften van armoede en gehoorzaamheid behoeft te hebben afgelegd. Nog andere bijzonderheden geven recht om te denken, dat de „in Christo gemynde dochter" de maagd van Schiedam is geweest. Hij gewaagt van allerlei uiterlijk en innerlijk lijden: dit was, ofschoon algemeen toepasselijk, toch als geknipt voor haar. Hij noemt het eene „groete oetmodicheit" dat de „in Christo gemynde dochter" zoo „menichvoldelic begeert heeft een corte leer ende onderwys van hem te ontfanghen"; was zij de door God zoo uitnemend bevoorrechte, de algemeen, gewis ook door hem, als eene Heilige vereerde Lidwina, hij, de nederige „reddiet", niet eens priester, Hendrik Mande, moest haar verzoek, haar zoo menigmaal herhaald verzoek, als een blijk van „groete oetmodicheit" beschouwen.

Dat Lidwina zelve Mande *verzocht* had het devote Dietsche boekje van hem te mogen ontvangen, getuigt Busch niet uitdrukkelijk, maar zijne wijze van spreken noopt tot die onderstelling. Hij schrijft: „Mande ver-

---

levensgeschiedenis ontegenzeglijk. Zij werd dan ook, volgens haren biograaf, getooid met sieraden, welke overleden kloosterzusters niet ontvangen.

vaardigde o. a. een Dietsch werkje, dat hij door mij aan Lidewigis overzond". Het boekje werd dus samengesteld om haar te worden overhandigd, m. a. w. samengesteld het allernaast voor haar. Hoe zou dat hem in den zin gekomen zijn, indien zij niet „van hem begeert" had, het „te ontfanghen"? Aanhoudend krank en bedlegerig, had Lidwina het zelve niet schriftelijk kunnen verzoeken, maar had zij hem niet kunnen doen schrijven b. v. door haren biechtvader of een andere goede kennis? Had zij niet eene mondelinge boodschap kunnen medegeven aan vrienden, die naar Windesheim reisden? Niet bepaaldelijk aan eenen harer vertrouwdste vrienden, Jodocus, broeder in het Windesheimsche klooster te Rugge bij den Briel, toen deze in 1427 naar het met Windesheim zoo nauw verbondene nonnenklooster te Diepenveen bij Deventer werd geroepen, om er den overleden Egbertus van Lingen als rector op te volgen? 1) Ongetwijfeld. Intusschen mag men wel veilig aannemen, dat de maagd van Schiedam zich niet zou onderwonden hebben, al was het door bemiddeling van anderen, zulk een verzoek aan Mande te doen, indien zij niet zelve persoonlijk kennis aan hem had gehad, m. a. w. indien hij haar niet had bezocht. Hem sprekende, had zij dan ook persoonlijk het bedoelde

---

1) Zie voor deze bijzonderheden: Thomas à Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis* p. 55; Lindeborn, *Historia Episc. Daventr.* p. 163. Blijkens *Het Klooster van Diepenveen, Handschrift (Derde en Vierde Levenschets) uitgegeven en toegelicht door W. R. E. H. Opzoomer*, bl. 26 vv. was Jodocus reeds in 1411 of 1412 te Windesheim geweest en bepaaldelijk in aanraking met Mande. De Deventersche kopiïste heeft „Fridocus" in plaats van „Jodocus" en „Henrick Manerick" in plaats van „Mande" geschreven.

verzoek tot hem kunnen richten. En dat hij werkelijk haar te Schiedam heeft opgezocht, moet, geloof ik, uit het volgende noodzakelijk worden afgeleid.

Thomas à Kempis deelt ons mede, dat Lidwina zeer druk werd bezocht door allerlei slag van lieden. Men zag bij haar meermalen de gravin van Holland Margareta, men zag bij haar de geringste en armste moedertjes, men zag er geleerden en geletterden, vooral ook geneeskundigen, men zag er inzonderheid geestelijken, „devoten", kloosterlingen. Velen kwamen natuurlijk enkel uit nieuwsgierigheid, om zich te vergewissen of de mare, die er liep van haar schier fabelachtig lijden en leven, op waarheid berustte. Velen ook werden gedreven door vrome inzichten, wenschten zich te laten beademen als 't ware door de groote, heilige ziel, wenschten troost en raad bij haar te halen, zich in hare gebeden aan te bevelen, niet zelden ook, bij haar — gelijk te Windesheim bij Mande — naricht te erlangen omtrent het lot in de eeuwigheid van overleden dierbare betrekkingen. Niemand die zich naar de maagd van Schiedam zoozeer getrokken moest voelen als de Windesheimsche schouwer en dikwijls eveneens lijder, Hendrik Mande; niemand die zoo met haar moest sympathizeeren, niemand zoozeer haar geestverwant als hij. Aan gelegenheid om persoonlijk kennis met haar te maken kan het hem niet hebben ontbroken. Te Windesheim werd om gewichtige redenen verlof tot uitgaan geschonken, en als eene voldoende reden gold er o. a. familiebezoek in dringende omstandigheden. De broeders werden natuurlijk ook wel somtijds door de hooge overheid met zendingen belast. Mande zelven zien wij in 1430 met Busch naar

Delft afgevaardigd om daar met de Regulieren te onderhandelen, en dat hij twee of drie jaren vroeger almede in Holland werkzaam is geweest, om het Beverwijksche klooster te helpen oprichten, geeft Busch ook genoeg te verstaan. Dat klooster werd begonnen, zegt de kroniekschrijver, met Mande's „raad en hulp". Zijne „hulp" moet wel noodzakelijk bestaan hebben in stappen, door hem gedaan bij goede kennissen van zijn geboorteland, die met geldelijke middelen vooral den bouw en de opkomst van het klooster konden bevorderen. De eerste, die te Beverwijk werd ingekleed, was dan ook, gelijk elders door Busch getuigd wordt 1), Hugo Buys van Dordrecht, wiens „zeer bemiddelde moeder de broeders in hunne behoeften dikwijls ondersteunde". Wanneer onze Windesheimer dus, hetzij om familiebezoek hetzij om andere redenen, naar Dordrecht toog, dan liep zijn weg het natuurlijkst over Schiedam, en ook elders in Holland 2) reizende, kon hij gemakkelijk daarheen een uitstapje maken om de door hem hoogvereerde Lidwina te bezoeken. Was niet bovendien destijds jaren lang pastoor van Schiedam en tevens haar biechtvader zijn

---

1) *De reform. monast.* p. 480 en 807.

2) Dat hij o. a. omstreeks 1413 eene reis in Holland heeft gedaan, blijkt uit bovengenoemd, onlangs door den heer W. R. E. H. Opzoomer uitgegeven handschrift eener Diepenveensche zuster. Zij spreekt, bl. 32, van eene „jonfer, geheyten Armgert van Lyssen.... die bruder Henrick Manerick hadde bekiert ende een stede ten Diepenveen hadde verworven". Vermoedelijk stond zijne reis in verband met de aanstaande professie der te Diepenveen ingekleede „Kathrina", dochter van „Heer Henrick van Naeldewick, maerschalck des hertigen van Hollant", toen hij hofschrijver was bij graaf Willem van Oostervant, diens zoon.

mede-Dordtenaar, waarschijnlijk eene goede kennis, Johannes Engels? Moet hij er niet des te meer prijs op gesteld hebben met haar kennis te maken, wijl hij haar dan zijnerzijds iets van zijne eigene visioenen en openbaringen kon mededeelen, ook om haar oordeel daarover te vernemen? Dat Mande's visioenen en openbaringen Lidwina zeer goed bekend waren, bleek genoeg, toen op de vraag van Busch, hoe zij daarover dacht, onmiddellijk haar antwoord volgde: „Ik houd er voor, dat zijne gezichten en heilige openbaringen stellig van God zijn".

Mag men uit het aangevoerde reeds als hoogst waarschijnlijk opmaken, dat onze Windesheimer met de maagd van Schiedam persoonlijk in kennis heeft gestaan, en zij hem dus ook mondeling heeft kunnen verzoeken ons boekje te vervaardigen, alle redelijke twijfel verdwijnt, wanneer men leest wat Thomas à Kempis in het dertiende hoofdstuk zijner levensbeschrijving heeft geboekt; slechts moet men het zielkundig verband der door hem medegedeelde bijzonderheden behoorlijk nagaan en een weinig als tusschen de regels weten te lezen.

Hij verhaalt daar namelijk hoe „zekere kloosterling" (religiosus quidam) haar ondervroeg omtrent haren toestand en de „tribulatiën" die zij verduurde. Zij gaf ten antwoord, dat zij uitermate (excessive) werd bezwaard (se.gravari) en zeer licht onder den last der smarten zou kunnen bezwijken, indien de Heer haar niet staande hield met den staf van zijnen troost. Daarop weidde zij uit over de geestverrukkingen, waarmede zij begiftigd werd, inzonderheid over haar schouwen in het vagevuur, er bijvoegende, dat zij zeer gaarne door haar lijden voor de geloovige zielen boete deed. Zoo openhartig zou Lidwina zich over zulke dingen niet hebben uitgelaten ten overstaan van den eersten kloosterling den besten; dat zij het deed tegenover iemand, van wien zij wist, dat hij met gelijke geestverrukkingen en

visioenen door God werd begunstigd, laat zich hooren. Genoeg, die „zekere kloosterling" blijft den Agnietenberger dan verder in geheel den loop van dit hoofdstuk blijkbaar voor den geest zweven als de van Dordrecht geboortige, de later (toen hij hofschrijver van graaf Willem was) in den Haag gevestigde, de vervolgens te Windesheim zelf geprofeste en woonachtige broeder van het Windesheimsche Kapittel, Hendrik Mande. Onmiddellijk trouwens herinnert hij zich en deelt ons mede, hoe Lidwina eens „zekeren prior" had gezegd, dat zij zijn klooster en zijne kerk — ofschoon zij geen van beide ooit gezien had — evengoed kende als hij zelf, en het lijdt wel geen twijfel, of wij hebben hier te denken aan iemand, die als rector te Diepenveen Mande's nabuur en vriend geweest was en daarop prior van het Windesheimsche klooster bij den Briel was geworden, aan denzelfden „quidam religiosus prior", dien zij (gelijk in H. XXIV verhaald wordt) toen haar sterfuur naderde, bij zich liet ontbieden, aan haren vertrouwden vriend Jodocus; in Brugmans *Vita posterior B. Lidwinae* (P. III, c. III) leest men dan ook, dat onze „prior quidam" geweest is „prior quidam religiosae domus Regularium de Briellis". Vervolgens spreekt Thomas (in H. XIII) van een jongen man, die evenals Mande „Hendrik" heette, geboren was te 's Gravenhage, waar Mande aan het hof gewoond had, en meldt wat Lidwina zijnen vader omtrent hem bekend maakte. Zou men anders misschien al niet gerechtigd zijn genoemde twee bijzonderheden met den eerstbedoelden „zekeren kloosterling" (Mande) in verband te brengen, men wordt er wel toe genoopt door hetgeen de Agnietenberger ten slotte laat volgen: „Er was *ook een ander kloosterling van Dordrecht geboortig, maar te Eemstein geprofest regulier*, die op zekeren tijd het kamertje der maagd, om haar te bezoeken, stil binnentrad" enz. Zoo schrijvende *moet* hij tevens aan zijn gewezen Windesheimer vriend gedacht hebben. Die „andere kloosterling" was *ook* van Dordrecht geboortig, zegt hij, d. i. evenals bovenbedoelde „zekere kloosterling", was *ook* „geprofest regulier" als deze, „*maar* te Eemstein", voegt hij er bij, niet te Windesheim, wil hij te kennen geven, gelijk de „zekere kloosterling", Hendrik Mande.

Ter bevestiging mag ik nog wijzen op eene, zoover ik mij kan herinneren, standvastige gewoonte van onzen biograaf. Wanneer hij in andere werken, b. v. in zijne *Imitatio Christi* en zijne *Sermones ad novitios* iets verhaalt of mededeelt van „quidam", „quidam devotus", „quidam frater", „quaedam priorissa" zonder verdere opgave, dan waren de aldus aangeduide personen altijd

blijkbaar hem zelven en dengenen, voor wien hij ten naaste schreef, bekend. Somtijds, o. a. gelijk ik elders aantoonde 1), *Imit.* L. I, c. XXV, n. 3, was hij zelf de „quidam" en gaf dit eenigszins te kennen; elders, *Imit.* L. III, c. XLIII, n. 2, was het, zooals ik aanwees 2), onze Hendrik Mande, die (*Serm. ad nov.* P. III, *S.* III, n. 1) door hem als „quidam devotus religiosus" wordt bestempeld. Zoo moet dan ook hier „zekere kloosterling", die Lidwina bezocht, eene goede kennis geweest zijn van den schrijver zelven en van de Brielsche ordebroeders, op wier verzoek hij schreef.

Al het door mij aangevoerde samennemende, mag men, geloof ik, niet meer twijfelen, of onze Windesheimer is te Schiedam bij Lidwina geweest en de „in Christo gemynde dochter" heeft hem, zooals hij te kennen geeft, persoonlijk verzocht ons boekje te willen vervaardigen.

In welke jaren hij dit gedaan heeft, kunnen wij nagaan, indien wij weten, wanneer het namens hem door Busch haar werd overhandigd.

Nog zeer jeugdig, nog niet eens priester, genoot Busch, de later zoo vermaarde kloosterhervormer, de bijzondere gunst van den in December des jaars 1424 overleden prior-superior Johannes Vos en mocht hem op reis somtijds vergezellen. Het zou derhalve denkbaar zijn, dat hij zich reeds vóór 1425 te Schiedam bevonden en Lidwina het boekje van Mande ter hand heeft gesteld. Dit zegt hij echter geenszins, maar geeft veeleer te verstaan, dat het eenige jaren later is geschied. Bijkans onmiddellijk na vermelding van het feit verhaalt hij, als om het toe te lichten, hoe hij, in 1430, als reisge-

---

1) *Nouvelle défense de Thomas à Kempis,* p. 75—76.

2) *Thomas à Kempis als schrijver der Navolging van Christus gehandhaafd,* bl. 76.

noot van Mande naar Delft werd afgevaardigd en deze aldaar ziek kwam te liggen. Blijkbaar was die ziekte zoo zorglijk, dat aan terugkeeren naar het klooster te Frendeswege, heel bij Noordhorn — alwaar de om hunne trouw aan den wettigen bisschop Zweder uit Overijsel verbannen broeders van Windesheim zich destijds ophielden — niet te denken viel, maar de lijder zich begaf of liet vervoeren naar het aan hem zooveel verplichte klooster te Beverwijk, waarin hij, gelijk verder door Busch verhaald wordt, het volgende jaar overleed. Waarschijnlijk had hij zelf het boekje aan Lidwina willen brengen, en verzocht hij, ziende dat er niet van zou kunnen komen, nu op zijn ziekbed Busch, zijnen reismakker, zich met die boodschap te belasten.

Ons boekje zou dan in Mande's laatste levensjaren zijn vervaardigd, en men mag, geloof ik, zeggen, dat het kenlijk de innerlijke blijken er van draagt. Het is buiten kijf de voornaamste en de rijpste pennevrucht des Windesheimschen schrijvers. Het is daarenboven, gelijk ik reeds zeide, eigenlijk niets anders dan eene uitbreiding, eene omwerking op breeder voet, of liever eene geheel nieuwe en uitvoerige bewerking, mag ik zeggen, van zijn vroeger boekje *Van drien staten,* iets waartoe hij kwalijk zoo heel spoedig zal hebben besloten. Het werkje staat dan ook in den Overijselschen, thans Utrechtschen codex aan het einde, en is, hoewel zichtbaar van dezelfde hand, met aanmerkelijk grooter letter en op ander papier geschreven dan dat *Van drien staten.* Niet onbelangrijk is almede de omstandigheid, dat in de *Navolging van Christus* citaten uit of toespelingen op sommige andere geschriften van Mande voorkomen,

terwijl er geen spoor is te vinden van zijn *Een corte leer ende onderwys.* Heeft Lidwina's Brielsche vriend Jodocus, toen hij in 1427 naar Diepenveen vertrok, bij het afscheidsbezoek van haar eene boodschap medegekregen, waardoor Mande zich eindelijk bewegen liet om het boekje op touw te zetten? Is Mande haar wederom te woorde geweest, toen hij 1427—1429 in Holland werkzaam was om het Beverwijksche klooster op de been te helpen? Voor beide onderstellingen bestaat grond.

Gelijk ik boven aanmerkte, heeft de Windesheimsche bibliotheek Mande's handschrift van ons boekje waarschijnlijk nooit bezeten, en mag men het daaraan toeschrijven, dat Busch alleen de dertien eerste hoofdstukken er van opgeeft, welke hij in den eenen of anderen bundel gekopiëerd zal hebben gevonden. Inderdaad, het handschrift bleef natuurlijk vooreerst berusten onder Lidwina, de doodelijk kranke, die het zich slechts van lieverlede en bij kleine gedeelten kon laten voorlezen. Toen zij, niet voluit anderhalf jaar na Mande 1) zelven, het tijdelijke zegende, zullen licht zijne Brielsche ordebroeders, wier prior destijds Jodocus was, zich van dezen èn om hem èn om haar zoo belangwekkenden codex hebben meester gemaakt; zij mochten zich als de meest rechthebbenden beschouwen. Dat zij intusschen, naar Windesheimsch gebruik, het boekje gaarne aan anderen, vooral aan ordegenooten elders, ter kopiëering afstonden en het dus weldra tamelijk verbreid was, spreekt van zelf.

1) Mande stierf volgens Busch, nadat hij 36 jaren in de orde had doorgebracht, en was ingekleed 11 November 1395; Lidwina overleed volgens Thomas à Kempis 24 April 1433.

Zoover had ik geschreven, toen ik den catalogus der ook aan manuscripten rijke stadsbibliotheek van Deventer eens weder doorliep om te zien, of niet misschien Mande's werkje, hetzij onder dezen hetzij onder een anderen titel, daarop voorkwam. Ik vond er inderdaad codex 1728: *Spiegel der volcomenheit. — Van der gehoersaemheit* enz. 4o. Ik mocht dien codex door bemiddeling van den heer Bibliothecaris, Dr. A. van Doorninck, ter leen ontvangen, en zie, op 129 papieren bladen in 4°. had ik nu vóór mij niet weder gedeeltelijk maar geheel het werk van Mande, meer dan tweemaal zoo groot als ik het bezat. De merkwaardige codex is blijkbaar niet later dan in de 15de eeuw geschreven en heeft, blijkens eene aanteekening op een der schutbladen, „in die liberie" van het nonnenklooster „toe Dyepenveen" behoord. Voorin staat eene gedeeltelijk door den kopiïst zelven, gedeeltelijk door eene andere gelijktijdige hand geschreven „tafel" van den inhoud, zoo uitvoerig — het zijn te zamen 71 kapittels — dat zij vijf à zes octavobladzijden zou beslaan.

Ik moet er natuurlijk van afzien hier die lange en wel wat droge inhoudstafel over te schrijven; een beknopte opgave echter van den inhoud mag ik, dunkt mij, den lezer van dit tijdschrift, die het bovenstaande wel heeft willen volgen, niet onthouden.

Overeenkomstig den aanhef van het boekje, dien ik boven mededeelde, is Mande's *Corte leer ende onderwys* gesplitst in twee punten, die ook wel deelen worden genoemd.

In het eerste dier deelen, verreweg het kortste, ziet men betoogd, „dat een mensche doen moet een volcomen sterven ende afscheyden van alle dingen, die enich hynder doen mochten om God te genaken ende daermede [met God] verenycht te werden".

Er moet, toont hij „in ons syn een volcomen sterven sonderlynge in XII maenyeren", en deze twaalf manieren, waarop men zich bijzonder moet versterven, worden in even zoovele kapittelen uiteengezet 1).

Het tweede „punt" of „deel" verklaart „hoe wi crygen mogen een biblyvende mynlycke vereninghe" met God. „Het is dan te weten — zoo leest men — datter drie leven syn, als: *dat werkelike leven*, in Lya beteikent, die loepoghen had; ende *dat geestelike scouwende leven*, in Rachel beteikent, die scone was mer onvruchtbaer; ende *dat overweselike scouwende leven*, dat in Maria Magdalena beteikent is, die dat beste deel vercoren had 2). Ende in elk van dese drien leven moeten wij maken een *bereidsel*, een *vercieringe* ende een *voertganc*, willen wi se volcomen besitten ende God salichlic offeren". Die „drie leven", welke hij ook wel „staten" noemt, worden dan door Mande achtereenvolgens behandeld, en wel van elk het „bereidsel" of de „bereidinge", de „vercieringe", en de „voertganc" of het „opclymmen"; van het „werke like" of „werckende" leven is de behandeling vrij uitvoerig, van het „geestelike scouwende" nog uitvoeriger, over het „overweselike scouwende" handelen niet meer dan vijf kapittels.

Den *Spiegel der volcomenheit* lezende, ziet men zoo duidelijk als mogelijk is, dat men te doen heeft met denzelfden auteur, die o. a. het onlangs gepubliceerde werkje *Van den bynnensten ons lieven Heren* en vooral dat *Van drien staten* schreef: het is dezelfde taal, dezelfde stijl, dezelfde ascetisch-mystische spreekwijs,

---

1) Wat Mande hier afzonderlijk laat voorafgaan, had hij in zijn vroeger werkje *Van drien staten* (welke drie staten hier het tweede deel vormen) op verschillende plaatsen, slechts ietwat anders geformuleerd en gegroepeerd, bij de behandeling dier staten zelven ingeweven.

2) In zijn werkje *Van drien staten* heeten deze „leven" het „werkelike" leven, het „voertgaende" of „geestelike ynnige" of „devote" leven, en het „scouwende" leven, maar het tweede is daar reeds mede een „scouwend". Dat deze drie levens of staten beantwoorden aan de *via purgativa*, *illuminativa* en *unitiva*, gelijk ze door St. Bonaventura in zijne *Mystica Theologia* genoemd en beschreven worden, behoeft nauwelijks gezegd.

dezelfde kring en gang van gedachten. Maar niet minder in 't oog loopend is het verschil tusschen ons boekje of, gelijk ik wel mag zeggen, ons boek — immers het zou zeker niet minder dan 250 gewone octavo-bladzijden vullen — en de overige werkjes van Mande. Hij is hier veel geleerder, grondiger, wetenschappelijker, grootscher en verhevener. Hij toont zich door vlijtige studie van speculatieve en mystieke godgeleerdheid uitstekend onderlegd, citeert dan ook behalve oude kerkvaders, St. Bernardus, Hugo en bijzonder Richardus a Sancto Victore en St. Thomas van Aquino enz. Men mag gerust zeggen, dat Hendrik Mande door zijne *Corte leer ende onderwys* of zijnen *Spiegel der volcomenheit* zich eene waardige plaats heeft veroverd naast de grootste mystische schrijvers der middeleeuwen, naast St. Bernardus, naast de genoemden Hugo en Richardus, naast St. Bonaventura. Gewis, de mystische geschriften der drie laatstgenoemden zijn dieper en wijsgeeriger: zij hadden wijsbegeerte en godgeleerdheid in scholen gedoceerd en schreven voor een anderen kring van lezers dan onze Windesheimer. Hij schreef voor wetenschappelijk minder ontwikkelden, en men mag hem den lof niet onthouden, ten eerste, dat hij beter voet bij maat houdt, ten tweede, dat niemand de geheimen der mystiek zoo klaar en zoo eenvoudig, en toch zoo methodisch en zoo wetenschappelijk heeft behandeld, als hij er in geslaagd is het te doen.

Gewis, op sommige plaatsen zal niet ieder lezer, zelfs niet ieder godgeleerde, hem geheel verstaan: hij wist dit vooruit, maar kon het niet helpen. Reeds „die opclimminge in den oversten craften — zegt hij o. a. —

is seer quaet te beworden [met woorden uit te drukken] om hoer subtylheit ende edelheit wille; ende datselve dat men beworden mach [kan] en is niet wael volcomeliken te verstaen dan van dengenen die mit ondervinden dat bekennen [die kennis] ontfangen hebben". Maar, ik herhaal het, hij is toch op zulke punten beter te verstaan dan andere mystische schrijvers, ook dan Ruysbroek.

Bevreemding kan het wekken, dat Ruysbroek, wiens schriften hij blijkbaar vlijtig had gelezen, wiens Dietsche ascetisch-mystische spreekwijze hij zich eigen had gemaakt, door hem niet geciteerd en zelfs niet genoemd wordt. Het laat zich echter wel verklaren. Ruysbroek was nog geen zoo gezaghebbend schrijver als de oudere, die geciteerd worden. Daarenboven had hij niet uit dezelfde bronnen geput, welke Mande gebruikte, en was het niet verkieselijker op die bronnen zelven te wijzen? De Windesheimer had dan ook den Groenendaler wel als 't ware in zich opgenomen, maar verwerkte hem naar zijne wijs zelfstandig; en gaf hij Ruysbroek's mystisch stelsel weder, hij gaf het niet alleen bevattelijker, maar ook stelselmatiger, dan deze in zijn hoofdwerk *Van der vercieringhe der geestliker bruydloft* had gedaan.

Ik mag hier nog even bijvoegen, dat van een reeds gedeeltelijk gepubliceerd werkje onzes Windesheimschen schrijvers wederom een gedeelte aan den dag is gekomen.

Gelijk men weet, is de heer W. R. E. H. Opzoomer begonnen *Levens* van Diepenveensche kloosterzusters naar het handschrift eener zuster van het klooster te Diepenveen zelve in 't licht te geven. De tweede, onlangs

verschenene, wederom zeer belangwekkende, aflevering 1) bevat het leven „van der eerwerdiger vrouwen van Vreden, onser gemynder suster" en dat „van suster Kathrina van Naeldewick". Men leest daar:

„Item ene vertoenynge eens brueders in enen cloester. Des manendages na der elf M megeden dach, ommetrint één ure na myddernacht, daer hij sat ende las sijn gebet in sijnre cellen, waert hij opgenamen in der tegenwoerdicheit Godes in den geeste. Daer sach hij ene voelheit der engelen ende der hilligen, die onsen lieven Heren danckten ende loveden myt groter blijschap ende vrouden [vreugde] hoers herten. Hijrna sach hij, dat die moder der barmhertichеit quam myt enen blijden ansichte, ende brachte enen maghet die cort gestorven was in enen cloester. Ende die maghet was ene conversynne" enz. (bl. 39, 40).

De zuster, die dit visioen mededeelt, wil te verstaan geven, dat de zalige „conversynne" niemand anders was dan de „op der elf M megeden dach" overleden Griete van Naeldewick 2), lichamelijke zuster van Kathrina, die als koorzuster in hetzelfde klooster leefde. Genoeg, het visioen is zoo geheel en al in den trant van Mande's visioenen, zooals ze door Busch ons worden beschreven, het gelijkt zoo sprekend op een door Busch zelven medegedeeld, en een ander, door mij verleden jaar in dit tijdschrift gepubliceerd visioen van Mande, dat er geen twijfel kan bestaan of het is eveneens van dezen zelfden „brueder", die in het klooster te Diepenveen overbekend was, en maakte een gedeelte uit van zijn boekje *De raptibus*, zooals het in de lijst van Busch wordt genoemd.

---

1) 's Gravenhage, Gebr. Belinfante, 1887.

2) Het schijnt, dat „jongfer Griete" te weinig met verstandelijke vermogens bedeeld was om als koorzuster aangenomen te kunnen worden. Eene koorzuster moest destijds allicht o. a. een weinig Latijn kennen.

Wij bezitten dus weder alle werkjes van Mande op één na: de meeste geheel, het door pater V. Becker teruggevondene en door den heer de Bazel uitgegevene voor de helft ongeveer, het boekje *De raptibus* voor drie tiende gedeelten. Alleen blijft nog te ontdekken over het werkje, door Busch bovenaan op zijne lijst geplaatst, waarvan de Dietsche titel wel moet geluid hebben: *Hoe wi den olden mensche sullen uuttrecken ende myt Christo ons verenygen.* Licht schuilt het met zijne niet meer dan negen kapittels hier of daar in den bundel van den eenen of anderen ouden codex en wacht slechts op iemand, die zich de moeite wil geven van het voor den dag te halen. Aan opschrift en inhoud zal het zich aanstonds doen kennen. En mocht ook een kopiïst het onder een ietwat afwijkend opschrift eenigszins vermomd hebben, reeds door inhoud en taal en stijl en ascetisch-mystische zegswijze zal het Hendrik Mande als zijnen maker noemen ten overstaan van een ieder, die een weinig gewoon is met onzen voortreffelijken Windesheimschen schrijver om te gaan.

O. A. SPITZEN.

DE ZOOGENAAMDE SCHENKINGSBUL VAN PAUS ADRIAAN IV.

(Vervolg en slot van blz. 241 vv.)

III.

Tot dusverre hebben wij de bul, aan Paus Adriaan toegeschreven, beschouwd naar haar innerlijke waarde, en het gezag van hen, die haar het eerste aanvoeren; er blijft ons nog overig te onderzoeken, welke figuur zij maakt in de geschiedenis van het tijdvak, waarin zij zou gegeven zijn.

Het eerste nu, wat onmiddellijk in het oog valt, is het volslagen, welsprekend en algemeen stilzwijgen, dat zeer geruimen tijd over haar wordt bewaard. Volgens Giraldus zou Hendrik II de bul voor het eerst getoond hebben 20 jaar, nadat hij ze ontvangen had 1). In 1155 wordt hem een pauselijke bul geschonken, waarbij aan de Iersche grooten gelast wordt hem te ontvangen als hun heer — en eerst 1175 zou hij het stuk hebben getoond op het concilie te Waterford!

---

1) Van latere schrijvers, die *na* Giraldus hebben geschreven, b. v. Radulfus de Diceto: *Imagines historiarum* († 1210) en Mattheus Parisiis († 1259), gewagen wij natuurlijk niet; beiden geven bovendien nog een verschillend jaartal aan. Vgl. Bar. *Ann.* T. XIX, p. 144, uitgave van Theiner, Bar-le-Duc.

Deze zeer verdachte omstandigheid ontging ook P. Burke niet: „Men zegt, dat Hendrik de bul niet bekend maakte, wijl zijne moeder, keizerin Mathilda, er tegen was, dat hij naar Ierland zou trekken. Maar toen hij dit eindelijk toch deed, waarom toonde hij toen de bul niet? Zij was voor hem de eenige titel om naar Ierland te komen. Hij kwam, overrompelde het land en sprak geen woord er van, dat hij zulk een brief bij zich had. De leugen ligt hier voor de hand" 1). Misschien een niet al te gewaagde conclusie, als men bedenkt, dat in 1167 de partijgangers van Hendrik zich het eerst vereenigden met Dermot, koning van Leinster, die door de vereenigde koningen van Ierland werd gedwongen het land te verlaten, wegens het rooven van de echtgenoote van O'Ruarc en het plegen van onnatuurlijke zonde; in Engeland vond deze hulp; een groote menigte fortuinzoekers staken naar Ierland over en herstelden Dermot op zijn troon; eerst in 1172, toen Ierland door Anglo-Noormannen overstroomd was en inwendig verdeeld door twisten, kwam Hendrik over om zich als heer van het geheele eiland te doen huldigen. Wat zou hij nu Dermot niet een grooten dienst bewezen hebben, als hij hem die pauselijke bul, die hij zooveel jaren op het kasteel te Windsor bewaarde, had meegegeven; misschien zou dit zijn vroegere gruwelen hebben doen vergeten bij zijn landgenooten en eerbied ingeboezemd hebben voor zijn verheven zending? Hoogstwaarschijnlijk had hij de voortreffelijke bisschoppen van Ierland overgehaald zich aan de Engelsche overmacht te onderwerpen, was het alleen maar

1) *The Normans in Ireland.*

omdat Rome had gesproken! Maar Dermot en zijn volgelingen toonden niets, en de bisschoppen spoorden hun landgenooten aan om hun onderlinge veeten af te leggen, hun krachten te vereenigen en met moed en volharding te strijden om de vrijheid van hun vaderland te verdedigen tegen vreemde overheerschers. Aan het hoofd van hen stond de H. Laurentius O'Toole, aartsbisschop van Dublin! — En toen, in 1172, door de tweedracht der Ieren en het verraad der Engelschen, de verovering een voldongen feit was en men — uitgezonderd koning O'Connor van Connaught — hetzij vrijwillig, hetzij gedwongen, zich op de synode van Cashel aan Hendrik onderwierp, waarom toonde toen Hendrik de bul niet. Door niets toch is de veronderstelling van Malone, dat dit zou geschied zijn, gewettigd. Zoo dit waar was, hoe zou de primaat van Ierland, die op het concilie van Lateranen in 1178 zoo eervol door Paus Alexander III werd ontvangen, zich hebben moeten schamen aan het hoofd gestaan te hebben van 60,000 man om Hendrik weerstand te bieden en te handelen tegen een pauselijk bevel! Dan verdiende hij niet den titel van Heilige, door de Katholieke Kerk hem geschonken, maar van verrader van zijn Kerk, zijn vaderland en zijn wettigen vorst, zooals dan ook Phetan hem noemt 1).

Moran beweert zelfs, dat de bul niet slechts op de synode van Cashel niet werd vertoond, maar ook niet op die van Waterford in 1175, daar op die plaats volgens hem dat jaar geen synode is gehouden. De Iersche annalen weten er ten minste niets van; de verwarde toe-

1) *The history of the policy of the Church of Rome.*

stand van deze landstreek maakte die plaats ook zeer ongeschikt voor een synode; hoogstens wil Moran toegeven, dat toen voor het eerst door Hendrik een bisschop voor Waterford werd aangewezen en eenige geestelijken daar te zamen kwamen om de keuze te doen of om haar te bevestigen. — Als om zijn stilzwijgen nog welsprekender te maken voert Hendrik nooit den titel van *Dominus Hiberniae;* van 1155 of 1172 tot aan zijn dood in 1189 onthoudt hij zich er van; hij noemt zich Koning van Engeland, Hertog van Normandië, Graaf van Anjou, Hertog van Aquitanië, nooit Koning of Heer van Ierland, zooals hij toch in 1155 reeds zoo plechtig door Paus Adriaan zou genoemd zijn, zooals hij ook door de Iersche vorsten moest zijn begroet en ontvangen. Roger Hoveden, een Engelsch geschiedschrijver, weet te verhalen, dat Hendrik pogingen aanwendde bij Paus Lucius III (opvolger van Alexander III) om zijn recht over Ierland erkend te zien; deze weigerde dit echter; eerst Urbanus III zou in 1183 hem hebben toegestaan een zijner zonen te doen kronen als Heer van Ierland.

Willem van Newbridge, eveneens een Engelschman, verhaalt in 1177, dus tijdens de regeering van Alexander III en meer dan 20 jaar na het uitvaardigen van Adriaan's bul, vijf jaar nadat paus Alexander een confirmatie-bul zou hebben gegeven, dat de pauselijke legaat Vivianus in Ierland kwam en eervol werd ontvangen door den koning van Ulster en de bisschoppen dier provincie, waar hij te Downpatrick vertoefde. Toen de Ieren wederom van de aankomst der Engelschen vernomen hadden, wendden zij zich tot den legaat met de vraag, wat zij te doen hadden. Hij antwoordde, dat zij voor de vrij-

heid van hun vaderland moesten strijden en zegende hun wapenen! Zeker geen erkenning van Hendriks rechtmatige heerschappij over Ierland.

Indien nu noch Alexander III, noch Lucius III, noch Urbanus III iets vermoeden van Hendriks vermeende rechten, dan verklaart zich zijn zwijgen zeer gemakkelijk; misschien kon hij tegenover de Ieren pronken met een bul, hem in der tijd door Paus Adriaan gegeven; maar tegenover de Pausen zelf, de verdedigers van het recht van elk volk, de wrekers van de onrechtvaardigheid ook der vorsten, durfde hij die leugen toch niet volhouden.

Niet alleen Hendrik bewaart een langdurig stilzwijgen over de bul, maar ook zijn secretaris Petrus van Blois spreekt er in het geheel niet van; de regeeringsdaden van koning Hendrik kan men nauwkeurig bij hem opgeteekend vinden, geen woord over de bul; de gelukwensch aan Paus Adriaan bij het bestijgen van den pauselijken troon 1) zinspeelt zelfs niet op Ierland, en toch was deze brief in het begin van 1155 geschreven, toen J. v. Salisbury de bul zou hebben verkregen; onder al zijn brieven is er slechts één 2), waarin Ierland wordt genoemd, maar alleen om aan te geven, dat Hendrik *door de kracht zijner wapenen* ook dit land bij zijn andere rijken heeft gevoegd; hij denkt derhalve niet eens aan een bul van Paus Adriaan, hij weet slechts van veroveringstochten, die ook de geschiedenis heeft opgeteekend 3).

---

1) P. Bles. Ep. 165.

2) P. Bles. Ep. 66.

3) Gedurende het verblijf der Pausen te Avignon werden twee levens

Nog is opmerkelijk het stilzwijgen van Maurits Regan, secretaris van Dermot van Leinster, den verrader, die zijn vaderland aan den vreemdeling overleverde; alle omstandigheden van Dermot's tochten zijn door hem nauwkeurig te boek gesteld, aan betrekkelijk kleine zaken wijdt hij zijn aandacht; had hij geweten, dat zijn meester zich vasal had gemaakt van een koning, die met pauselijk bevel in Ierland als meester moest erkend worden, dat Dermot derhalve niet een verraderlijken strooptocht maar een heiligen oorlog ging voeren, met welk een voldoening zou hij dit niet opgeteekend en zijn meester gezuiverd hebben van de onuitwischbare vlek, die thans zijn karakter ontsiert en tot een der afschuwelijkste maakt in de geschiedenis der volken.

Drie brieven worden er gevonden van Alexander III, den opvolger van Adriaan IV, alle gedateerd 20 September hoogstwaarschijnlijk 1172, waarvan de authenticiteit door den schrijver in de *Analecta* betwijfeld wordt, maar door Mgr. Moran wordt aangenomen. Zij zijn gericht aan de bisschoppen van Ierland, aan Hendrik II en aan de Iersche vorsten; ook in deze wordt geen zinspeling zelfs gevonden op de bul van Adriaan, ofschoon alle drie gelukwenschen zijn met het welslagen van Hendrik's veroveringstocht.

Maar — zegt men — er bestaat uit 1172 nog een bul van Paus Alexander, waarin uitdrukkelijk die van Paus Adriaan wordt genoemd en bevestigd: „Venerabilis

---

van Paus Adriaan IV geschreven: het eene in het jaar 1331, het andere in 1356; ofschoon de schrijvers plaats vinden voor veel kleinere bijzonderheden, spreken ook zij met geen woord over dit belangrijk stuk met betrekking tot Ierland.

Adriani papae vestigiis inhaerentes concessionem ejusdem ratam habemus et confirmamus".

Op deze bul echter worden dezelfde aanmerkingen gemaakt als op die van Paus Adriaan. De naam van den koning wordt gemist; het stuk is gedateerd uit Rome 1172, waar Paus Alexander eerst eenige jaren later kwam. Giraldus zelf, die deze bul in de lofspraak op Hendrik (*Expugn. Hibern.*) inlaschte, trok haar in twijfel in zijn werk: *De instructione principum* 1).

En als men den inhoud leest en Paus Alexander Hendrik als hervormer der zeden in Ierland ziet aanprijzen 2), dan zou men bijna geneigd zijn met Lingard te zeggen: „De Paus moet wel gelachen hebben, toen hij dit schreef"! Mocht Paus Adriaan Hendrik misschien niet hebben gekend, een treurige ondervinding had zijn opvolger geleerd, wie hij was: de artikelen over de *avitae consuetudines*, die in 1164 te Clarendon de vrijheid der Kerk van Engeland omverwierpen; het steunen van den tegenpaus Octavianus in 1159; de pogingen, door hem in 1168 nogmaals aangewend om Engeland los te scheuren van de eenheid der Kerk, toen hij een ieder, van het twaalfjarig kind tot den grijsaard toe, Alexander liet afzweren om den tegenpaus Wido te doen erkennen; zijn ergerlijk zedeloos gedrag, waardoor hij een voorwerp van afschuw was in geheel Europa; ten laatste de afschuwelijke moord, gepleegd op den verdediger der kerkelijke vrijheid, den

---

1) Hij zegt: „Sicut a quibusdam impetratum asseritur aut confingitur: ab aliis autem unquam impetratum fuisse negatur".

2) Er staat o. a.: „Vestra indulgentia morum induat venustatem" [gens Hibernica].

H. Thomas, dit alles moet Paus Alexander wel hebben teruggehouden om zich te verheugen, dat Hendrik de „bekeering van Ierland" op zich genomen had, en wij kunnen het maar al te goed begrijpen, dat de Ieren tot dezen dag weigeren hem te erkennen als de met pauselijke autoriteit bekleede apostel van hun vaderland.

Hooren wij hierover nogmaals de welsprekende verontwaardiging van den Ierschen redenaar, P. Burke:

„Wat de beschuldiging aangaat, dat Ierland zonder zedelijkheid was, hierop wil ik slechts met een feit antwoorden: een koning in Ierland stal de vrouw van een ander; zijn naam — zijn gevloekte naam — was Dermot Mac Marrough, koning van Leinster; en iedere rijksgroote in Ierland, iedereen in het gansche land stond op en verbande hem van den Ierschen bodem, als onwaardig om daarop te leven. Als dit het onzedelijk volk was, dat beestachtig, dierlijk, verbasterd ras, dat Mr. Froude ons beschrijft op gezag van Noormannen, dan mag ik u wel vragen, kon dan Dermot niet hebben rondgetrokken en gezegd tegen de rijksgrooten: „Waarom voert gij oorlog tegen mij? Heb ik niet het recht een deugniet te zijn evenals ieder ander?" Nu komt Mr. Froude ons zeggen, dat de Noormannen naar Ierland werden gezonden om de Ieren de tien geboden te leeren. In de taal van Shakespeare zeg ik: „Ik dank u, Jood, dat gij mij dit woord geleerd hebt". Van die tien geboden zijn de gewichtigste met betrekking tot de menschelijke maatschappij: *Gij zult niet stelen. Gij zult niet doodslaan. Gij zult uws naasten huisvrouw niet begeeren.*

Zooals Mr. Froude zelf heeft aangetoond, hadden de Noormannen geen recht op een duim breed gronds van Ierland. Zij kwamen en namen wat het hunne niet was, waarop zij niet het minste recht hadden. Zij kwamen als roovers en dieven om aan het Iersche volk de tien geboden te leeren en onder deze ook: „Gij zult niet stelen"!

Hendrik landde te Ierland in 1171. Hij had juist den heiligen aartsbisschop van Kantelberg, St. Thomas à Becket vermoord: de hersens van zijn slachtoffer spatten op den voet des altaars, voor het H. Sacrament, op het uur der Vespers. Dit bloed kleefde nog

op de handen van het monster, dat naar Ierland kwam om de Ieren te leeren: „Gij zult niet doodslaan"!

Wat deed deze hervormer, toen de overspelige van den heiligen grond van Erin was verdreven, als iemand die niet waard was hem te ontheiligen met zijn voet? De schuldige ging naar Hendrik II en verkreeg van hem een brief, waarbij hij aan eenigen zijner onderdanen, die zulks verkozen, verlof gaf om naar Ierland over te steken en den overspeligen dwingeland in zijn koninkrijk te herstellen. Zij kwamen dan, het is bewezen, als helpers van den overspelige, om de Ieren te leeren: „Gij zult uws naasten huisvrouw niet begeeren"!

Wat het negatieve bewijs van dit onverklaarbaar stilzwijgen nog versterkt, is het volgende.

Boven allen twijfel staat in de geschiedenis de billijkheid en de rechtvaardigheid van den Roomschen Stoel verheven in het spreken van recht; waar de Paus wordt opgeroepen om te beslissen tusschen vorsten en volkeren of wel tusschen koningen en koningen gaat een nauwkeurig onderzoek altijd vooraf: niet naar het zeggen van ééne partij heeft Rome ooit vonnis geveld; altijd werden de twistende partijen gedagvaard; gelegenheid werd aan ieder gegeven zijne verdediging in te dienen, en duurde het onderzoek dikwijls lang, vorderde het, vooral in de middeleeuwen, veel tijd en moeite om een juiste zaakkennis te verkrijgen, werden de partijen daardoor dikwijls wrevelig, Rome bleef steeds een grondig onderzoek stellen boven een overhaaste oordeelvelling.

Om van de tallooze voorbeelden er slechts één aan te halen, welk een lange tijd verliep en hoeveel ging er vooraf, eer Frederik II door Paus Honorius III met de excommunicatie werd getroffen 1)!

---

1) De laaghartige sluwheid van den keizer wist de onuitputtelijke lank-

Waar vindt men iets dergelijks in de zaak van Ierland? Een enkel man zou drie maanden lang over verschillende dingen met den Paus onderhandeld hebben, onder andere ook om aan Ierland een nieuwen meester te geven; aanstonds is Paus Adriaan bereid en geeft den verzoeker het gewichtige stuk mede om het zijn koning te overhandigen. Men zegge niet: de Paus had Hendrik toch niet kunnen tegenhouden 1) — dit zou door toevallige oorzaken zijn gekomen, maar door de bul werd het mislukken der onderneming toch zeker niet bedoeld of bevorderd — of wel: de Paus gaf eenvoudig zijn toestemming, dat Hendrik Ierland zou binnentrekken en aldaar als heer zou worden erkend. In welken beklagenswaardigen toestand het ook moge verkeerd hebben, het had toch zijn koningen, die in de Iersche annalen om hun dapperheid, velen ook om hun deugden — de H. Cormac was zoo lang nog niet gestorven — met lof en roem vermeld worden; waarom werd over hen niet een

---

moedigheid van den Paus jaren lang te misbruiken, en eerst toen geheel Europa Frederik als den schuldige aanwees, die den kruistocht had doen mislukken, sprak Gregorius IX den ban over hem uit; toen later diezelfde Paus zich nogmaals verplicht zag zijn toevlucht te nemen tot diezelfde kerkelijke straf, en Frederik hem belasterde bij de hoven van Europa, gaf hij hem nog gelegenheid zich te verdedigen op een algemeen concilie; door misdadigen toeleg van den keizer mislukte dit concilie, maar zijn opvolger Innocentius IV riep het nogmaals bijeen; het werd in 1245 te Lyon gehouden; verdedigers van Frederik werden toegelaten om zijn zaak te bepleiten; in geheime vergaderingen disputeerden op schoolsche wijze de bisschoppen over Frederiks rechtsgeding; en zoo werd, na rijp en langdurig onderzoek, ten laatste het vonnis van afzetting door Paus en concilie over den keizer uitgesproken.

1) Hergenröther, *Kircheng* S. 871.

vonnis van excommunicatie, over het land zelf niet het interdict uitgesproken? Of kende misschien de Paus den eigenlijken toestand van Ierland niet? En toch zijn legaten zetelden jaren en jaren in dit land; Gillibert, bisschop van Limerick, werd opgevolgd door den H. Malachias; op dezen volgde Christiaan van Lismor; ten laatste de H. Laurentius O'Toole van Dublin en Maurits van Cashel. Zoo hun woorden en vermaningen niets vermochten, droegen zij dan te vergeefs het geestelijke zwaard? Wonnen sommigen van hen dan de kroon van heiligheid met het verwaarloozen hunner heiligste verplichtingen? Wonder echter boven alle wonderen! Ierland werd getroffen, noch door excommunicatie, noch door interdict! Schotland, Engeland, Spanje, Duitschland, ons vaderland, Frankrijk, Rome zelfs niet uitgezonderd, kenden bij ondervinding die vreeselijke straf, alleen in Ierland is zij onbekend; daar slechts aanhankelijkheid en trouw, onmiddellijke gehoorzaamheid aan den Paus, eerbied, den grootsten eerbied voor 's Pausen afgezanten! Noch de Iersche vorsten, noch de bisschoppen worden gedaagd voor 's Pausen rechtersstoel; na een onderhoud met een privaat persoon geeft Paus Adriaan eenvoudig een brief en een ring — en Ierland heeft een anderen regeeringsvorm, een ander koningshuis, ten minste pauselijke autorisatie wordt hiertoe verleend!

Kelly, die in zijn aanteekeningen op *Cambrensis eversus* voortdurend opkomt tegen de argumentatie van Lynch, haar grootendeels afwijst, omdat zij slechts negatieve redenen bevat, ziet zich verplicht de kracht van dit argument te erkennen. „Het is moeielijk — zegt hij 1) —

1) *Cambr. ev.* II, p. 442.

hierop te antwoorden; het gemis (voor zoover wij weten) van alle gerechtelijke vormen van onderzoek, die de vonnissen van afzetting, door de Pausen uitgesproken, altijd voorafgingen, maakt dezen brief tot een uitzondering op dergelijke pauselijke decreten met betrekking tot het tijdelijk gebied van andere Europeesche staten". Gemakkelijk echter onttrekt diezelfde schrijver zich aan de moeielijkheid door te zeggen 1): „Was dan de annexatie van Ierland van zoo groot belang?" Ja zeker, zou men hierop kunnen antwoorden, vooral zoo er spraak was van annexatie van Ierland, dan was de vrijheid van een gansch volk van groot, van het grootste belang! De klachten van een ieder, die in zijn rechten meende gekrenkt te zijn, werden te Rome altijd goedwillig aangehoord; zijn redenen grondig onderzocht; getuigen de vele huwelijkszaken der vorsten, die bij den H. Stoel aanhangig werden gemaakt. En de pretentiën van een vorst, die slechts een schoonschijnenden titel opgeeft, zouden onmiddellijk door een Paus zijn ingewilligd; de billijke klachten van een gansch volk, dat hiertegen natuurlijk kon opkomen, zouden zijn getrotseerd? Dan moest Paus Adriaan wel zóó geheel verblind zijn geweest door vooringenomenheid voor zijn vaderland, Engeland, dat hij, zijn rechten als Paus misbruikende, de rechten van heel een volk dorst schenden!

Strookt dit met het karakter, met de gewone handelwijze van paus Adriaan IV? — Volstrekt niet! — In het begin der 17e eeuw werd een brief ontdekt van dezen Paus, gericht aan Lodewijk VII, koning van Frankrijk.

---

1) l. c. p. 448.

Door alle geschiedschrijvers zonder onderscheid wordt dit stuk voor echt erkend; het is een antwoord, gericht aan den Franschen koning, die zich tot den Paus had gewend met het verzoek, dat hij het plan mocht goedkeuren om met koning Hendrik II het land H. aan het christelijk juk te onderwerpen, ter uitbreiding van het gebied der Kerk en tot bestrijding der barbaarschheid. Stemt Adriaan ook hier toe? Schorst hij zijn oordeel op? Neen, hij weigert uitdrukkelijk zijn toestemming te geven en raadt het af die onderneming te beginnen, zonder de bisschoppen van dit land en het volk zelf geraadpleegd te hebben. Zulk een voorzichtig antwoord zouden wij eveneens verwacht hebben, toen Joannes van Salisbury zich met een dergelijk verzoek tot den Paus wendde.

Ofschoon de meeste geschiedschrijvers voor het land H. lezen Hispania, heeft de schrijver in de *Analecta* gepoogd hiervoor Hibernia in de plaats te stellen; met intrinsieke en extrinsieke bewijzen staaft hij zijn gevoelen en komt dan tot deze merkwaardige conclusie: dat Paus Adriaan, welverre van de verovering van Ierland te hebben aangeraden, er zich ten sterkste tegen heeft verzet.

De voornaamste bewijzen voor deze nieuwe bewering laten wij in het kort volgen, de beoordeeling van de kracht dier argumenten moge meer bevoegden uitspreken.

Reeds Willem de Veroveraar en Hendrik I hadden het oog gericht op Ierland; het plan om ook dit land bij zijn uitgestrekte bezittingen te voegen, moest zich van zelf aan Hendrik II voordoen; dit echter voor te stellen, nog wel aan een Engelschen Paus, zou

te veel eigenbelang, een zekere onbeschaamdheid verraden; hij wendde zich daarom tot den koning van Frankrijk, den eenige, die hem hierin van dienst zou kunnen zijn. Nemen wij aan, dat Hendrik den Franschen koning tot zijn „werktuig" in deze zaak wilde maken, dan verklaart het zich, hoe plotseling omtrent dienzelfden tijd (1158) op aanbieden van Hendrik vrede werd gemaakt met Frankrijk, ofschoon hij jaren lang met dit land in oorlog was geweest; en hij maakte toen niet slechts vrede, te Rouaan, maar verloofde ook zijn zoon aan de dochter van den Franschen koning; spoedig hierop volgde 's Pausen gelukwensching met de verzoening der vorsten; samen gingen zij naar Parijs, samen ter bedevaart naar St. Michel in Normandië. Zoo volkomen was hun verzoening, dat zij toen ook een vereenigd gezantschap naar den Paus te Rome afvaardigden, om 's Pausen goedkeuring en zegen te verwerven over het beraamde veroveringsplan, dat zij gezamenlijk zouden ten uitvoer brengen. De keus van een Engelschman, Rotrodus van Evreux, schijnt aan te geven, dat de zaak vooral van belang was voor Engeland; hij, de getuige van de verzoening der vorsten, werd reeds in 1154 met een zending voor Hendrik naar Rome belast.

In het laatst van 1158 of in het begin van 1159 kwam Rotrodus te Rome aan en deelde den Paus het plan van Lodewijk en Hendrik mede. Om aan hun pretentiën een schoone kleur te geven, was het noodig de onderneming voor te stellen als een kruistocht ten dienste van den godsdienst; de Paus, welverre van deel te nemen in de plannen der beide koningen, weigerde iedere toestemming in hun onrechtvaardigheid. Uit dezen brief kan de houding van Paus Adriaan tegenover Ierland duidelijk worden gekend; de zoogenaamde schenkingsbul en deze formeele weigering zijn niet overeen te brengen.

De pauselijke breve toont aan, dat zijn toestemming alleen was gevraagd, omdat de onderneming een godsdienstig karakter had; en het feit, dat de Paus zijn antwoord richtte aan koning Lodewijk, zou alleen bewijzen, dat Hendrik zorg gedragen had niet te veel op den voorgrond te treden, opdat het ware doel niet te open aan den dag zou liggen voor een Engelschen Paus.

Adriaan begint met te zeggen, dat hij tot geen plan van die soort zijn toestemming kan geven, tenzij het volk en de geestelijkheid van dit land vreemde hulp inroepen. Dit gevoelen verschilt hemelsbreed van wat uit de zoogenaamde schenkingsbul spreekt. Ver-

volgens worden de verschillende gevaren aangewezen, die Lodewijk zou kunnen inloopen. Ten laatste besluit de Paus, dat hij in het minste deze onderneming niet aanmoedigt, totdat hij het volk kennis heeft gegeven van het plan der beide koningen om te zien, of zij met hem hiertoe willen samenwerken. Ten slotte vraagt de Paus, dat de koning toch rijpelijk de zaak overwege en haar niet onderneme, zonder de bisschoppen en de geestelijkheid van het land te hebben geraadpleegd.

De groote moeielijkheid is natuurlijk deze: over welk land handelt deze brief, daar het slechts met de voorletter H. is aangeduid?

Eerstens nu spreekt het document niet over een *regnum* koninkrijk, maar eenvoudig over een land: *terra;* officieel wordt Ierland tot in de 16e eeuw nooit *regnum* wel *terra* genoemd. Spanje daarentegen bestond uit drie koninkrijken: Kastilië, Arragon en Gallicië; een paar jaar te voren (1155) had Lodewijk nog een pelgrimstocht gemaakt naar St. Jacob van Compostella en was door zijn schoonvader, den koning van Kastilië, goed ontvangen.

Ook blijkt uit den brief, dat het land veel vorsten of opperhoofden had, iets wat meer van toepassing was op Ierland dan op Spanje. Zou het overigens wel zoo noodzakelijk zijn geweest de Spaansche bisschoppen eerst te vragen, of zij van hun Saraceensche onderdrukkers wenschten bevrijd te zijn? Dat daarentegen Paus Adriaan de toestemming der Iersche bisschoppen vorderde, ligt voor de hand, daar hij wel wist, dat, hoezeer Ierland ook geteisterd werd door burgertwisten, het kerkelijk leven toch een nieuw tijdperk van bloei scheen in te gaan.

Bovendien drukt de Paus zijn twijfel uit, of het wel nuttig of noodzakelijk was die onderneming te beginnen, een twijfel, waarvan bij de beoorloging der Saracenen in Spanje wel evenmin spraak zou zijn geweest als toen, na een halve eeuw, Paus Innocentius III heel Europa tegen hen in de wapenen riep. Evenals alle middeleeuwsche Pausen, zou ook Paus Adriaan zich over het aanbod van Lodewijk en Hendrik verheugd hebben.

In de bul, door Giraldus ons overgeleverd, mist men den naam van den koning; in den brief van Lodewijk wordt zijn naam wel degelijk genoemd; in het oog loopend is de sprekende overeenkomst die tusschen beide stukken bestaat; beider begin is bijna eensluidend, en moeielijk zal men twee pauselijke bullen kunnen aanwijzen, in een verschillende zaak geschreven, die zoozeer aan elkander gelijk zijn:

BRIEF AAN LODEWIJK VII.

Satis laudabiliter et fructuose de Christiano nomine propagando in terris et aeternae beatitudinis praemio tibi cumulando in coelis tua videtur magnificentia cogitare, dum ad dilatandos terminos populi Christiani, ad paganorum barbariem debellandam, et ad gentes apostatrices et quae catholicae fidei refugiunt nec recipiunt veritatem Christianorum jugo et ditioni subdendas, simul cum charissimo filio nostro Henrico, illustri Anglorum regi, in H. properare intendis, et studes assidue (ut opus hoc felicem exitum sortiatur) exercitum et quae sunt itineri necessaria congregare. Atque ad id convenientius exsequendum matris tuae sacrosanctae Romanae Ecclesiae consilium exigis et favorem. Quod quidem propositum tanto magis gratum acceptumque tenemus et amplius, sicut commendandum est, commendamus, quanto de sinceriore charitatis radice talem intentionem et votum tam laudabile processum credimus, ac de majore ardore fidei et religionis amore propositum et desiderium tuum principium habuerunt.

„BUL" AAN HENDRIK II.

Laudabiliter satis et fructuose de glorioso nomine propagando in terris et aeternae felicitatis praemio cumulando in coelis tua magnificentia cogitat, dum ad dilatandos Ecclesiae terminos fideique veritatem et vitiorum plantaria de agro Dominico extirpanda sicut catholicus princeps intendis; et ad id convenientius exsequendum consilium Apostolicae Sedis exigis et favorem. In quo facto, quanto altiori consilio majori discretione procedis, tanto in eo feliciorem progressum te, praestante Domino, confidimus habiturum; eo quod ad bonum exitum semper et finem solent attingere, quae de ardore fidei et religionis amore principium acceperunt etc. Significasti siquidem nobis, fili in Christo charissime, te Hiberniae insulam, ad subdendum illum populum legibus et vitiorum plantaria inde extirpanda velle intrare etc. Nos itaque pium et laudabile desiderium tuum cum favore congruo prosequentes et petitioni bonae benignum impendentes assensum, gratum et acceptum habemus ut pro dilatandis Ecclesiae terminis, pro vitiorum restringendo decursu, pro corrigendis moribus et virtutibus inserendis, pro Christianae religionis augmento insulam illam ingrediaris.

De brief aan Lodewijk is echt; zou nu de overeenkomst van dezen met de bul van Paus Adriaan, waartegen toch reeds zooveel bezwaren bestaan, niet iets meer zijn dan een toevallige? Onwillekeurig dringt zich het denkbeeld op, dat het antwoord, door Rotrodus uit Rome meegebracht, het model is geweest, waarnaar de zoogenaamde bul van Paus Adriaan is vervaardigd.

Dit althans is zeker: Lodewijk en Hendrik hebben zich gewend tot Paus Adriaan IV om zijn goedkeuring te verkrijgen, ten einde een inval te doen in het land H., maar de Paus weigerde zijn toestemming en grondde zijn weigering op dezelfde redenen, die hem bewogen hadden een paar jaar vroeger zijn toestemming te geven voor Ierland. Nemen wij daarentegen de veronderstelling aan, dat Paus Adriaan zich verzet heeft tegen een inval in Ierland, dan kon Hendrik tijdens het leven van den Franschen koning toch wel moeielijk met dien zoo sprekend gelijkenden brief zijn tocht naar Ierland rechtvaardigen; vóór den dood van koning Lodewijk, in 1180, is er dan ook nog geen spraak van een dergelijke bul. Misschien zinspeelt op 's Pausen weigering de uitdrukking van den annalist van Archin, voortzetter van Sigebert, ad ann. 1171 „Hendrik, koning van Engeland, opgeblazen van hoogmoed en zich aanmatigend *wat hem niet was toegestaan*, maakte schepen in gereedheid en riep soldaten van zijn koninkrijk bijeen om Ierland te veroveren".

Na hetgeen wij in deze drie artikelen uitvoerig en onpartijdig uiteen hebben gezet meenen wij, zonder dat iemand onzer lezers ons van vermetelheid zal beschuldigen, met Dr. Jungmann en Knöpfler de gevolgtrekking te mogen maken, dat de zoogenaamde schenkingsbul van Adriaan IV zeer twijfelachtig is, en dat zij, die de onechtheid verdedigen, redenen inbrengen, die alle opmerkzaamheid van den geschiedvorscher verdienen.

Durven wij niet verder te gaan, zooals Mgr. Moran, de schrijver in de *Analecta*, Gasquet, Yorke en P. Burke, het is vooral het extrinsieke bewijs van Joannes van Salisbury, dat ons terughoudt.

Echter meenen wij met de onpartijdige uiteenzetting van den tegenwoordigen stand dezer historische kwestie geen onvruchtbaar werk verricht te hebben: immers het blijkt, dat de zoo uiteenloopende gevolgtrekkingen, op grond van deze bul gemaakt, geenszins op zekeren en

onomstootbaren grondslag berusten. Wij zwijgen natuurlijk van hen, die 's Pausen onfeilbaarheid er dwaselijk mee in verband brachten; maar wij hebben vooral het oog op hen, die met Döllinger de Pausen in de middeleeuwen beschuldigen op sluwe en onwaardige manier hun uitgestrekte macht nog verder te hebben uitgebreid.

Het argument, dat zij tot dusver als een der krachtigste en als volkomen zeker voorstelden, blijkt een zeer twijfelachtig bewijs te zijn; iets wat van te meer gewicht is, als men bedenkt, dat de critiek tegenwoordig als zeker heeft uitgemaakt, dat zoowel de pseudo-isidorische decretalen als de schenking van Constantijn niet in Italië maar in Frankrijk zijn vervaardigd en volstrekt onmogelijk kunnen hebben meegewerkt om de middeleeuwsche Pausen op het verheven standpunt te plaatsen, waarop zij eeuwen lang geschitterd hebben. Tot bevestiging van zijn reeds zwak bevonden theorie voerde Döllinger met onverholen genoegen de schenkingsbul aan van Paus Adriaan; vooral dit argument moest het krachtigst zijn, omdat volgens zijn voorstelling daarin op schrikbarende wijze misbruik was gemaakt van een recht, dat op valsche bewijzen steunde. Na dezen Paus gebeurde nooit meer iets dergelijks; de Pausen, die men in de geschiedenis als de aanmatigendste gewoonlijk voorstelt, schijnen geen bewustzijn te hebben van de macht, door Constantijn hun verleend, en die Paus Adriaan zoo wist te gebruiken; terloops slechts spreekt Innocentius III er over, en dat slechts in een predikatie op den H. Silvester; Gregorius IX houdt aan Frederik II het voorbeeld van den eersten christen-keizer

voor oogen; eveneens Innocentius IV; maar de stoute gevolgtrekking, dat zij landen konden wegschenken naar willekeur, werd door geen hunner gemaakt, tenzij door Adriaan IV. Nu echter blijkt, dat de woorden, welke men dezen Paus in den mond legt dit niet te kennen geven, en dat het stuk zelf, waarop men zich beroept, minstens zeer twijfelachtig is; het eenig historisch bewijs van het feitelijk misbruik maken der pauselijke macht is geen historisch zeker bewijs.

Moge het licht der historische critiek spoedig tot de laatste nevelen verdrijven, die deze moeielijke en ingewikkelde kwestie nog eenigszins bedekken.

Nijmegen, Sept. 1886. P. fr. L. HOONING.
Ord. Praed.

ONZE POSITIE IN ATJEH.

I.

De belangstelling in onze O. I. bezittingen is in de laatste jaren op politiek gebied niet toegenomen. Schier alle aangelegenheden van kolonialen aard laten onze natie zoo niet koud dan toch minder dan flauw. Een 20 à 30 tal jaren geleden was dit, althans gedeeltelijk, nog anders. Toen werd de strijd tusschen de conservatieven en liberalen voor een goed deel op koloniaal terrein uitgevochten. De onderdrukte Javaan moest herhaaldelijk dienst doen om op het gemoed onzer Nederlandsche kiezers te werken en de zege te verschaffen aan de candidaten der liberale partij.

Door verschillende omstandigheden, die ik hier wel niet behoef aan te duiden, verdweèn de conservatieve partij, op eene enkele uitzondering na, uit ons parlement. Het was dus voor onze liberalen niet meer noodig de verdrukte inlanders ten tooneele te voeren; deze hadden hunne „Schuldigkeit gethan", zij konden heengaan. En wanneer er tegenwoordig, hetzij in hetzij buiten de Kamers, nu en dan nog sprake is van Indische aangelegenheden, dan zijn het, Atjeh uitgezonderd, uitsluitend de belangen van de Europeesche planters en industriëelen, welke een onderwerp van discussie uitmaken. Het eigenlijke volk, zelfs het ontwikkeld deel daarvan, blijft aan deze discussie bijna geheel vreemd,

zoodat belanghebbenden in den regel vrij spel hebben en het schier altoos zoo weten te leiden, dat de belangen van 's lands schatkist ondergeschikt worden gemaakt aan de hunne.

Ofschoon door dit alles enkele personen bevoordeeld worden ten koste van millioenen inlanders en dikwijls ook ten koste van de Nederlandsche belastingschuldigen, is daaraan toch weinig te veranderen, zoolang onze politieke toestand zóó verward is als tegenwoordig en een groot deel der kiezers bij de verkiezingen meer let op hersenschimmen dan op hun wezenlijke belangen.

Slechts één Indische quaestie is er, die misschien bij ons volk belangstelling genoeg ondervindt om mettertijd krachtige pressie op de regeering uit te oefenen: ik bedoel het Atjeh-vraagstuk, en daarover wensch ik alsnog het een en ander in het midden te brengen.

De vijandschap tusschen de Atjehers en ons begon reeds kort na onze vestiging in Indië. Heel in het begin hadden wij met hen wel samengewerkt tot het verdrijven der Portugeezen, maar al ras bleek het, dat de Atjehers te slim en te zeer bewust van hun kracht waren om onder hen een vruchtbaar veld te vinden voor het aanknoopen van voordeelige handelsbetrekkingen, wat, zooals men weet, het hoofddoel was, hetwelk de voormalige Oost-Indische Compagnie alom in den Ind. Archipel beoogde.

De verhouding tusschen de beide naties werd voortdurend van minder vriendschappelijken aard. Wij hadden te klagen over de zeerooverijen der Atjehers, terwijl deze het ons ernstig ten kwade duidden, dat wij herhaaldelijk min of meer groote stukken van het Atjehsche

rijk bij ons gebied inlijfden. Zoo werd in den loop der 17de en 18de eeuw een groot deel der kuststreken van het tegenwoordig gouvernement Sumatra's Westkust en van de residentie Sumatra's Oostkust door ons op de Atjehers veroverd.

Deze beschouwden ons derhalve reeds in het begin dezer eeuw als hunne erfvijanden, wat o. a. kan blijken uit de omstandigheid, dat zij in 1819 aan de Engelschen vergunden om, met uitsluiting van alle andere natiën — en hiermede werden speciaal de Nederlanders bedoeld — een resident en een vast kantoor op Atjeh te houden. De onderhandelingen, welke, ook omtrent dit punt, met Engeland werden gevoerd, leidden tot het bekende tractaat van 1824, waarbij Nederland zich o. a. moest verbinden om in de toekomst niet te tornen aan de onafhankelijkheid van Atjeh.

Desniettemin gingen wij voort met nu en dan stukken van het Atjehsche rijk bij onze bezittingen op Sumatra te voegen, o. a. door de verovering in 1840 van Baros en Singkel op de Westkust en van verscheidene inlandsche staatjes op de Oostkust van Sumatra, waarop Atjeh's sultan beweerde souvereiniteitsrechten uit te oefenen. In hoever wij daarbij het recht aan onze zijde hadden, laat ik in het midden; genoeg zij het hier aan te stippen, dat het Nederlandsche gouvernement in 1841 genoodzaakt werd aan de eischen der Engelsche regeering, tot intrekking onzer nieuwe vestigingen op de Oostkust van Sumatra, toe te geven. In 1858 vestigden wij ons aldaar op nieuw. Op de vertoogen van den sultan van Atjeh daartegen werd onzerzijds geen acht geslagen, maar moeielijker was het om zich de Engelschen van den

hals te houden. Tal van nota's werden dienaangaande gewisseld, totdat de quaestie definitief opgelost werd bij de overeenkomst van 2 Nov. 1871. Daarbij liet Engeland Atjeh los, door de bepaling, dat het zich voortaan zou onthouden van alle bemoeiingen met de zaken van Sumatra en dus ook met die van Atjeh.

Er is voorzeker door Nederland nimmer een tractaat gesloten, dat voor onze natie in zijne gevolgen nadeeliger is geweest dan dat van 1871. Dit springt te meer in het oog, als men bedenkt, dat de Atjeh-oorlog ons reeds meer dan 300 millioen gulden en duizenden menschenlevens heeft gekost.

Al spoedig na het sluiten van het even genoemd tractaat stond het bij onze machthebbers blijkbaar vast, dat een nieuwe parel moest worden gevoegd aan de vele edelgesteenten, welke de kroon versieren van hem, die den scepter voert over ons schoon rijk van Insulinde. Zoowel de minister Franssen van der Putte als de gouverneur-generaal Loudon konden m. i. de bekoring niet weerstaan om onder hun bestuur de verovering van het Atjeh-rijk tot stand te doen brengen. En dit alles geschiedde zonder dat wij, onbegrijpelijk genoeg, ook maar in de verste verte bekend waren met de krachten, waarover de wederpartij in den op handen zijnden strijd beschikken kon. De Atjehsche regeering had gedurende den loop dezer eeuw, schier immer, stelselmatig geweigerd met ons eenigerlei betrekking te onderhouden.

Het spreekt van zelf, dat de Atjehers, die tot nu toe in de Engelschen hun beschermers hadden gezien, zich door het tractaat van 1871 ernstig bedreigd zagen in hun onafhankelijkheid. Hun oude haat tegen de Hol-

landers, die hun reeds zoo menige streek op Sumatra hadden ontnomen, kreeg daardoor vernieuwde kracht, en zij wendden alle pogingen aan om zich aan het hun dreigend gevaar te onttrekken. Dit bleek ten duidelijkste doordat een Atjehsch gezantschap zich tot de agenten van eenige mogendheden te Singapoera wendde om aan deze de souvereiniteit over hun land aan te bieden. De Atjehers wisten, dat een strijd met de Hollanders niet te vermijden was, de afloop daarvan moest voor hen onzeker, ja zelfs, hoogst twijfelachtig zijn. En daarom wilden zij, des noods, tot zekere hoogte hun onafhankelijkheid opofferen, mits zij den nek maar niet moesten buigen voor de door hen zoo gehate Nederlanders.

Ofschoon het m. i. hoogst twijfelachtig was, of de stappen, door de Atjehers te Singapoera gedaan, tot eenig resultaat zouden hebben geleid, meende de toenmalige gouverneur-generaal Loudon, na telegraphisch overleg met den minister Franssen v. d. Putte, niet langer te mogen aarzelen om vreemde inmenging in de zaken te voorkomen. De vice-president van den Raad van Indië, Nieuwenhuizen, werd tot regeerings-commissaris benoemd en hem opgedragen om met 4 oorlogsschepen onmiddellijk naar Atjeh te vertrekken, terwijl tevens de noodige troepen werden bijeenverzameld voor een krachtige expeditie, die onder den generaal Köhler zou moeten volgen, teneinde na oorlogsverklaring handelend op te treden.

De heer Nieuwenhuizen kwam den 22sten Maart 1873 ter reede van Atjeh, en vier dagen na zijn komst volgde van onzen kant de oorlogsverklaring. Over den afloop dezer zoogenaamde eerste expeditie behoef ik wel niet uit te weiden. Een ieder weet, dat het resultaat ongunstig was en

dat onze troepen na een verblijf van ongeveer drie weken den bodem van Atjeh verlieten. Eveneens is het van algemeene bekendheid, hoe dadelijk na het mislukken van den eersten tocht krachtige pogingen werden aangewend tot een energiek optreden op Atjeh en hoe reeds in hetzelfde jaar 1873 6000 man konden worden ingescheept onder het opperbevel van den generaal van Swieten. Aan dezen gelukte het den kraton d. i. de verblijfplaats van den sultan en de hoofdversterking des vijands, na een reeks van hardnekkige gevechten, te veroveren.

Na deze verovering meende de generaal van Swieten zich van verdere offensieve handelingen te moeten onthouden en zich te moeten bepalen tot de bezetting van den kraton en van eenige andere punten, in afwachting dat de Atjehers zich goedschiks aan ons zouden onderwerpen. Die onderwerping liet echter steeds op zich wachten. Men heeft dit van den eenen kant toegeschreven aan te groote zwakheid en toegevendheid van onze zijde ten opzichte der Atjehers, en de generaal van Swieten heeft daaromtrent zelfs menig verwijt moeten hooren, terwijl anderen vaak het tegenovergestelde hebben beweerd en van meening zijn, dat het verbranden en vernielen van tal van Atjehsche dorpen door onze troepen elke toenadering van de zijde onzer vijanden hebben belet. Beide meeningen zijn m. i. onjuist.

Toen de commissaris Nieuwenhuizen in het begin van 1873 zijn ultimatum aan den sultan zond, had er in den kraton een vergadering van rijksgrooten plaats. Een zeer kleine minderheid was voor onderwerping aan ons gezag, mits dit geschieden kon onder gunstige voorwaarden; de overgroote meerderheid daarentegen besloot

op plechtige wijze en onder het zweren van een duren eed om nooit ofte nimmer het gezag der Hollanders te erkennen.

De Nederlanders, zoo was hun redeneering, kan men nimmer vertrouwen. Zelfs als zij zich edelmoedig en toegevend toonen, geschiedt zulks slechts uit vrees en omdat zij niet anders kunnen, en juist die volken, welke zooals de Javanen het zachtst en het onderdanigst zijn, worden door hen het meest uitgezogen. Daarom — zoo verklaarden de Atjehsche grooten — is het beter alles, zelfs het leven, te verliezen dan er in toe te stemmen Nederlandsche onderdanen te worden. Wanneer men let op deze gemoedsstemming onzer vijanden, dan laat het zich b. v. gemakkelijk verklaren, waarom de zendeling van generaal van Swieten, de Javaan Mas Soema Widikdja, in 1874 door de Atjehers werd vermoord. Deze wilden daardoor het afdoend bewijs leveren, dat zij van alle toenadering absoluut afkeerig waren. Tot nu toe zijn zij, in hoofdzaak, aan dit stelsel getrouw gebleven en zelfs met succes. Immers op het oogenblik hebben wij op Atjeh slechts een strook gronds bezet, niet grooter dan toen generaal van Swieten aldaar het opperbevel in handen had, zoodat wij in 13 jaren tijds niet alleen niets zijn vooruitgegaan, maar moreel zelfs tegenover de Atjehers in de minderheid zijn gebleven. Dit moet te meer verwondering baren, als men bedenkt, dat Groot-Atjeh, het voornaamste tooneel van den langdurigen strijd, nog kleiner is dan de provincie Utrecht. Vóór 1873 woonden daar ongeveer 150,000 menschen, welk getal in 1880, het tijdstip der verovering van Groot-Atjeh door generaal van der Heijden, tot ± 30,000

geslonken was, waaronder ongeveer 6000 strijdbare mannen. Toch wist dit kleine hoopje menschen, slechts met klewangs en oude geweren bewapend, een Europeesche troepenmacht, grooter in getalsterkte en van al het benoodigde voorzien, steeds in échec te houden. Een volk, dat zijn onafhankelijkheid met zóóveel dapperheid en beleid weet te verdedigen is, dunkt mij, onoverwinnelijk.

Men heeft den hardnekkigen tegenstand der Atjehers dikwerf in verband gebracht met hun godsdienstig fanatisme. Tot zekere hoogte is dit wellicht juist, maar evenmin als men kan zeggen, dat de 80jarige oorlog een strijd was van Protestanten tegen Katholieken, evenmin kan men zeggen, dat de Atjehers ons bestrijden, omdat wij Christenen zijn. Neen, in de eerste plaats doen zij dit, omdat wij Hollanders zijn. Anders toch zouden zij zich niet hebben willen onderwerpen aan een andere Europeesche mogendheid, welke dan ook. Dit neemt echter niet weg, dat de leer van den Islam er bij uitstek op berekend is om ook bij hen dappere strijders te vormen. Ik wil dit met een enkel voorbeeld duidelijk maken.

In 1878 nam ik deel aan de expeditie tegen het landschap Gedong, behoorende tot het Atjehsche rijk. Daar woonde een zekere Tongkoe Hadjie Roem met zijn familie, die het volk steeds tot haat tegen de Hollanders had aangezet en er herhaaldelijk op had gewezen, dat een Mohammedaan geen grooter geluk kan deelachtig worden dan te sneuvelen in den strijd tegen de Kafirs (Christenen), omdat zij dan zeker kunnen zijn van na hun dood direct hun intrede te zullen doen in het paradijs.

Voordat onze soldaten den strijd begonnen, gingen eenige Atjehers naar Tongkoe Hadjie Roem en zeiden hem, dat *hij* thans in de eerste plaats verplicht was de juistheid zijner leeringen door zijn voorbeeld te staven. En ziet, de man aarzelde geen oogenblik. Nog denzelfden avond verzamelde hij zijn zonen en zijn volwassen kleinzonen, veertig in getal. De nacht werd in gebed doorgebracht, en in hun beste kleeding gedost, trokken zij den volgenden ochtend ten strijde. Een verwoede klewang-aanval werd door die lieden in den rug onzer troepen gedaan. Gelukkig werd die aanval, zij het ook ten koste van verscheidene dooden en gewonden onzerzijds, afgeslagen. De aanvallers schoten er allen, op twee na, hun leven bij in. Dergelijke voorbeelden van fanatisme komen in Indië, en vooral op Atjeh, vrij dikwijls voor. Men moet voorzeker, vooral van ons christelijk standpunt, medelijden gevoelen met menschen, die door de grofste dwalingen zoozeer vervoerd worden. Maar toch steken de z. g. godsdienstige handelingen der Mohammedanen in zekeren zin nog gunstig af bij die der Christenen in Indië. Deze zijn, voor verreweg de groote meerderheid, ten opzichte van hun godsdienst geheel onverschillig. Ook bij de Indische regeering is zulks in veel opzichten het geval. En het is van genoegzame bekendheid, dat er in Indië vaak, wat men noemt, gecoquetteerd wordt met het Mohammedanisme. Somtijds geeft dit zelfs aanleiding tot de grootste dwaasheden. Ook hiervan een enkel staaltje.

In 1875 zou op de Westkust van Sumatra een nieuwe rechtsregeling worden ingevoerd. De ontwerper, een lid in den Raad van Ned.-Indië, deed daartoe expres een reis door het geheele gouvernement, gevolgd door

den gouverneur, den resident, assistent-residenten, kontroleurs enz. Op al de hoofdplaatsen der afdeelingen werden redevoeringen gehouden niet alleen, maar tevens werden de Mohammedaansche priesters gelast om dadelijk na het afsteken der redevoeringen gebeden te doen ten einde zegen over de nieuwe rechtspraak af te smeeken, waarbij de Europeesche ambtenaren in eerbiedige houding moesten tegenwoordig zijn. Nu moet men weten, dat de plechtigheid steeds geschiedde op een uur, dat er volgens de voorschriften van den Islam geen gebeden mochten gedaan worden. Maar bovendien moeten de geloovigen zich bij het doen dier gebeden met het gelaat naar Mekka d. i. dus in Indië naar het Westen keeren. Nu gebeurde het veelal, dat de priesters slechts de keus hadden om hun gelaat of naar Mekka of naar de Europeesche autoriteiten te keeren. Daar de geheele vertooning toch slechts een pasquil was in hun oogen, kozen zij steeds het laatste.

Men kan gemakkelijk begrijpen, hoe belachelijk wij ons door een en ander in het oog der bevolking maakten en hoe hartelijk de Europeesche heeren 's avonds in de dorpen werden uitgelachen over hunne onnoozele domheid. Door dergelijke dwaasheden verhoogen wij ons prestige in Indië zeker niet. Integendeel de inlander zou veel meer eerbied voor ons hebben, als wij, met eerbiediging der bij de wet gewaarborgde godsdienstvrijheid, toonden hart en liefde te hebben voor onzen godsdienst; als de ijverige pogingen van onze missionnarissen en zendelingen, om het Christendom in Indië te verbreiden, van regeeringswege meer werden gewaardeerd en deze althans niet ten achter werden gesteld bij hen, die propaganda

maken voor het Mohammedanisme. Dat overigens ons gezag bij die inlandsche volken, die den christelijken godsdienst hebben aangenomen, steeds een hechten steun vindt, is van algemeene bekendheid, zoodat een wijze staatkunde ook aan hen, die hun geloof verloren hebben, zou moeten gebieden om de evangelie-prediking, binnen billijke grenzen, zooveel mogelijk, te bevorderen. Laat ons hopen en bidden, dat onze autoriteiten dit meer en meer zullen gaan inzien, voordat het te laat is, en het aantal van hen, die met de belijdenis der eeuwige waarheid op de lippen deze wereld verlaten, in Indië voortdurend talrijker zal worden.

Waren de Atjehers van den beginne af niet geneigd tot toenadering, ook van onzen kant werd niet veel toegevendheid betoond, in dien zin namelijk, dat wij absolute onderwerping aan onze heerschappij verlangden. Dit bleek reeds in het begin van 1874, toen de generaal van Swieten het sultans-bestuur afschafte en verklaarde, dat het Nederlandsch-Indisch gouvernement voortaan in de plaats zou treden van de oude sultans. Dit was m. i. een politieke fout, waarbij wij onze krachten overschatten of althans die onzer tegenstanders te gering achtten. Die daad was ook in strijd met de antecedenten door ons tot dien tijd in Indië gevolgd. Altijd waren wij slechts stap voor stap vooruitgegaan, en nimmer hadden wij het zoogenaamd zelfbestuur der inlandsche vorsten afgeschaft, vóórdat daartoe absolute noodzakelijkheid bestond, of de bevolking zelve zulk een wensch had te kennen gegeven. Zelfs op Java, alwaar wij met de oude vorsten van dat eiland herhaaldelijk hardnekkige oorlogen hadden

te voeren, heeft men het oude inlandsche bestuur nooit geheel opgeheven, en thans nog heerschen de afstammelingen der aloude sultans van Mataram, zij het ook in naam, over Solo en Djocja.

Is het nu niet onverklaarbaar, dat wij ons tegenover onze meest geduchte en dapperste tegenstanders in Indië zoo schrap zetten en te hunnen opzichte zoo weinig inschikkelijkheid toonden? Deze gezindheid onzer autoriteiten kwam nog nader uit in het begin van 1876. Toen meldde zich bij onzen consul-generaal te Singapore aan een zekere Habib Abdoelrachman, een Arabier van hooge afkomst, die op dat tijdstip zeker de invloedrijkste man was van geheel Atjeh. De vereering, welke de Atjehers hem betoonden, grensde aan afgoderij. Het water, waarmede hij zich baadde, werd met gretigheid opgevangen en als medicijn gedronken; als hij een uitgekauwde sirihpruim wegwierp, dan vocht het volk er om, ten einde die machtig te worden en ze nog eens over te kauwen. En wat meer zegt, geen enkele gewichtige bestuursmaatregel werd genomen of Habib oefende daarop een beslissenden invloed uit.

Indien er dus iemand was, in staat en genegen om het Atjeh-vraagstuk tot een bevredigende oplossing te brengen, dan was het Habib Abdoelrachman. Naar ik later vernam, zou hij zulks hebben willen doen plaats hebben op de volgende voorwaarden: in Atjeh zou het sultanaat worden hersteld met erkenning van de souvereiniteit van Nederland; aan den sultan zou den kraton en zijn oude inkomsten worden teruggegeven; buiten den kraton zouden de Nederlanders een vestiging mogen bouwen als verblijfplaats voor een resident of

gouverneur met de noodige troepen; de sultan zou zich verbinden den zeeroof en den slavenhandel tegen te gaan.

Deze voorwaarden waren voor ons m. i. alleszins aanneembaar. Het is waar, bij aanneming daarvan zouden wij in de toekomst geen inkomsten van Atjeh trekken, maar thans is dit evenmin het geval. En een oogenblik aannemende, dat het ons gelukte het Atjehsche volk tot volstrekte onderwerping te dwingen, dan zouden onze inkomsten aldaar toch niet meer dan een half millioen per jaar kunnen bedragen, waartegenover altijd nog minstens tien millioen 's jaars zouden staan aan uitgaven voor onze troepenmacht en voor bestuurskosten. Werd daarentegen de pacificatie van Atjeh met het sultansbestuur verkregen, dan zouden wij onze bezetting tot een minimum kunnen bepalen en daarvoor jaarlijks niet meer dan ongeveer een en een half millioen behoeven.

Wanneer op dit oogenblik, d. i. met de kennis, welke wij thans van Atjeh hebben, de oorlog nog moest verklaard worden, dan zou zeker niemand daartoe willen overgaan. En thans zou voorzeker iedereen gaarne Atjeh willen verlaten, ware het niet, dat aan ons prestige in den Indischen Archipel daardoor een onherstelbare knak zou worden toegebracht.

Reeds van den aanvang des Atjeh-oorlogs af werd door de vrome Mohammedanen in Indië de bewering geuit, dat de Nederlanders in dien oorlog op den duur geen overwinnaars konden zijn. Atjeh is het voorportaal van Mekka — de heilige stad der Mohammedanen — werd gezegd, en de bewoners van dat land zijn te vroom en te ijverige volgers van den leer des Profeets, dan dat God hen in hunnen strijd niet op bijzondere wijze

zou beschermen en onverwinbaar maken. Een terugtrekken uit Atjeh zou hen, die aldus profeteerden, in het gelijk stellen. Het Mohammedaansche fanatisme zou daardoor alom aan krachten winnen, en bij de bevolking de overtuiging meer en meer ingang vinden, dat de Hollanders gemakkelijk te verjagen zijn uit streken, alwaar de godsdienstvoorschriften van den Islam trouw worden opgevolgd.

Waren de straksgenoemde voorwaarden van Habib Abdoelrachman aangenomen, dan hadden wij sedert tien jaren op Atjeh in vrede kunnen verblijven; duizenden menschenlevens en millioenen schats zouden dan zijn gespaard, en ons prestige in den Indischen Archipel zou onaangetast zijn gebleven.

Zooals ik echter reeds opmerkte, wilden wij op die voorwaarden met de Atjehers geen vrede sluiten. Het Indisch bestuur koesterde toen en later nog te eigenaardige illusies omtrent het breken van den tegenstand op Atjeh. Ook deze bewering wil ik met een voorbeeld staven 1).

In het begin van 1877 gelukte het ons een onzer hardnekkigste tegenstanders een ouden hadjie (priester) te Lamtengah gevangen te nemen. De man werd naar Batavia vervoerd, alwaar hij, toevallig of niet, dit is mij onbekend, in aanraking kwam met den toenmaligen algemeenen secretaris. Aan dezen deelde hij mede, dat het voortduren van het verzet op Atjeh alleen te

---

1) Daar ik bij de meeste gebeurtenissen, welke ik reeds verhaald heb en nog verhalen zal, persoonlijk als assistent-resident van Atjeh's Oostkust, ben betrokken geweest, durf ik voor de juistheid daarvan instaan.

wijten was aan gemis van beleid onzer autoriteiten op Atjeh. Indien de gouverneur-generaal met gevolg naar Atjeh gaat en mij medeneemt, dan twijfel ik er niet aan — zoo beweerde de sluwe priester — of er zal dadelijk een algeheele onderwerping tot stand komen. En ziet men liep in de val. De gouverneur-generaal met den algemeenen secretaris en verder gevolg gingen inderdaad op reis, natuurlijk, zonder de gewenschte onderwerping te verkrijgen. De bedoelde priester had, bij gelegenheid eener door Z.E. te Kotta Radja gegeven receptie, nog de brutaliteit daarop te verschijnen met zijn smerigste kleederen aan en een blooten klewang in de hand. Kort daarna voegde hij zich weder openlijk bij onze vijanden. Voorzoover ik heb kunnen nagaan, was het eenig resultaat van de reis van den landvoogd de benoeming van Z.E. tot Grootkruis in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

Ik heb mij tot nu toe vooral bezig gehouden met hetgeen er op zoogenaamd civiel terrein te Atjeh voorviel, en ik vertrouw daarbij het een en ander te hebben medegedeeld, wat tot nu toe niet, of althans niet algemeen, bekend was.

Ook de krijgsverrichtingen eischen echter eenige nadere bespreking. Na het vertrek van den generaal van Swieten werd de toenmalige kolonel Pel met het opperbevel te Atjeh belast. Bij diens optreden zag het er voor ons alles behalve rooskleurig uit. Dat de vijand volstrekt geen bewijzen gaf zich te willen onderwerpen — zooals van Swieten verwacht had — heb ik reeds medegedeeld, maar bovendien was de kraton — de hoofdverblijfplaats

onzer troepen — nog alles behalve in voldoenden staat van tegenweer, en de gemeenschap van den kraton met de zee nog volstrekt niet verzekerd, terwijl eindelijk de cholera onder onze militairen enorme verwoestingen aanrichtte.

Pel begon — zooals voor de hand lag — met zijn positie, zooveel mogelijk, tegen de aanvallen der Atjehers te verzekeren. In zooverre handelde hij ook overeenkomstig de plannen van van Swieten, die op Atjeh een onneembare en niet te uitgebreide stelling wilde innemen, in afwachting dat de vijand blijken zou geven zich te willen onderwerpen. Toen de gezindheid der Atjehers te onzen opzichte evenwel volstrekt niet verbeterde, rijpte er bij Pel een ander plan, waarvoor hij de goedkeuring van den gouverneur-generaal wist te verkrijgen.

Onze vijanden op Groot-Atjeh zou men van alle gemeenschap met de zee afsluiten en hen aldus door gebrek tot onderwerping dwingen. Dit plan werd inderdaad ten uitvoer gebracht grootendeels door Pel zelf en voor het overige door zijn beide opvolgers de generaals Wiggers van Kerchem en Diemont, in het jaar 1876 en in het begin van 1877. Hiermede hadden wij ongeveer een derde gedeelte van Groot-Atjeh onderworpen of liever feitelijk bezet. De inlandsche bevolking van het nieuw veroverd gebied had echter voor verreweg het grootste gedeelte hare, trouwens meerendeels verbrande, dorpen verlaten en zich achter onze linie gevoegd bij hen, die den oorlog bleven voortzetten. Zij, die binnen onze liniën bleven wonen, deden dit blijkbaar alleen om hunne landgenooten buiten de liniën, zooveel mogelijk, van alle benoodigdheden te voorzien en hen overigens

zoo goed mogelijk op de hoogte te houden van hetgeen bij ons voorviel.

Of de positie, die wij in 1877 op Groot-Atjeh, overeenkomstig de plannen van den generaal Pel, innamen, op den duur tot een bevredigend resultaat zou hebben geleid, durf ik niet beslissen. De proef daarmede is in allen gevalle niet lang genomen. Want reeds in 1878 werd er weder verandering gebracht in onze tactiek op Atjeh, terwijl inmiddels de toenmalige kolonel K. van der Heijden als militair en civiel bevelhebber was opgetreden. Over diens schitterend optreden op Samalangan zal ik voorloopig zwijgen en mij bepalen tot hetgeen onder zijn bestuur op Groot-Atjeh voorviel.

Daar werd in 1878, terwijl van der Heijden afwezig was, een inval gedaan in het door ons bezette gebied door een troep van ongeveer 6000 Atjehers onder bevel van den reeds genoemden Arabier Habib Abdoelrachman. De ontsteltenis, daardoor onder de onzen teweeggebracht, was kolossaal. En inderdaad niet geheel ten onrechte, daar het grootste gedeelte onzer troepenmacht met van der Heijden op expeditie was naar Gedong. Had Habib Abdoelrachman een stouten slag geslagen, en had hij op onze hoofdversterking Kotta Radja zijn aanvallen gericht, dan zou de zetel der voormalige sultans wellicht in zijn handen gevallen en de gevolgen daarvan niet te overzien zijn geweest.

Ik voor mij geloof, dat het in dien tijd niet in de bedoeling van Habib gelegen heeft ons aanmerkelijke nadeelen te berokkenen. Blijkbaar wilde hij ons slechts doen beseffen, hoezeer wij met hem rekening hadden te houden en daardoor den weg banen tot onderhandelingen,

welke in de eerste plaats voor hem voordeelig moesten zijn. Deze veronderstelling wint in krachten, als men bedenkt, hoe eenige maanden later Habib zich aan ons gezag onderwierp. Dit geschiedde op voorwaarde, dat hij met een Nederlandsch oorlogschip naar Arabië zou worden overgevoerd en hem levenslang een jaarlijksch inkomen van *f* 30,000 zou worden verzekerd.

De onderwerping van Habib Abdoelrachman was voorzeker van veel belang. De opstandelingen verloren daardoor hun denkend hoofd. Maar toch blijft het altijd te bejammeren, dat wij van zijn invloed niet hebben gebruik gemaakt om met de Atjehsche hoofden onderhandelingen aan te knoopen. Niemand beter dan hij was daartoe geschikt en, als iemand in die richting met succes had kunnen werken, dan was het zeker onze Arabier.

Door alleen *zijn* onderwerping aan te nemen, en zulks nog wel op vrij kostbare voorwaarden, was de zaak der pacificatie van Atjeh, waarom het ons ten slotte toch moest te doen zijn, geen schrede gevorderd.

Trouwens in het tijdperk, waarover ik spreek — einde 1878 — had onder onze autoriteiten de partij dergenen weder de overhand, die meenden dat de Atjehers slechts door geweld tot onderwerping te nopen waren. Dientengevolge had van der Heijden machtiging gekregen om geheel Groot-Atjeh voor onze wapenen te doen bukken. In de tweede helft van 1878 en de eerste helft van 1879 werd dan ook bijna geheel Groot-Atjeh door ons veroverd. Ik zeg „bijna geheel Groot-Atjeh", want de verst verwijderde landstreek Kèmala meende van der Heijden ongemoeid te kunnen laten. Daarheen trokken

zich de hoofden der oorlogspartij met een groot gedeelte van het volk terug. In tegenstelling met hetgeen vroeger geschiedde, was de meerderheid van de bevolking der pas veroverde streken bij de nadering onzer troepen niet of slechts tijdelijk gevlucht, om kort daarna weder in hun dorpen terug te keeren en deze weder min of meer op te bouwen, voorzoover zij door onze soldaten verbrand waren.

De bewoners van het nieuw veroverd gebied waren echter nog alles behalve onze vrienden. Integendeel wij konden geen oogenblik rekenen op hun goede gezindheid. Toch bleef het in den eersten tijd na de tochten van den generaal v. d. Heijden vrij rustig. Die tochten hadden op de bevolking een grooten indruk gemaakt. De schrik zat er bij de meesten in, waarbij nog kwam, dat v. d. Heijden door zijn persoonlijkheid een groot overwicht op de Atjehers wist uit te oefenen en hun inderdaad veel ontzag inboezemde. Toch werd v. d. H. in het begin van 1881 van Atjeh teruggeroepen en door een burgerlijk ambtenaar, den heer Pruis van der Hoeven, vervangen met den titel van gouverneur. Ten einde deze gebeurtenis wel te begrijpen, moet men rekening houden met het karakter en de denkwijze van den toenmaligen gouverneur-generaal, den heer van Lansberge. Deze had, van het begin van zijn optreden af, zich speciaal met het Atjeh-vraagstuk beziggehouden. Alles, wat daarop betrekking had, genoot de bijzondere belangstelling van Z. E. Alles moest bij Atjeh ten achter staan, zóó zelfs dat er meermalen conflicten ontstonden tusschen den gouv.-gen. en het legerbestuur, omdat gene, ter wille van onze krijgsmacht op Atjeh, de overige deelen

van Ned.-Indië vaak al te zeer van troepen deed ontblooten.

De heer van Lansberge zette bij die gelegenheden in den regel zijn zin door, zoodat onder zijn bestuur de kommandant van het leger feitelijk niets had in te brengen en dan ook spottenderwijs genoemd werd de leverancier van soldaten voor Atjeh.

De overgroote belangstelling van den gouv.-gen. in den Atjeh-oorlog sproot voort uit zijn verlangen om gedurende zijn bestuur dien oorlog te beëindigen. Op het bereiken van dit doel waren al zijn krachten gericht, daarvoor had hij alles over. Toen nu v. d. Heijden in 1879 schier geheel Groot-Atjeh veroverd had, meende de gouv.-gen., dat de vervulling zijner wenschen niet ver af meer was.

Van een volledige pacificatie van Atjeh kon echter, natuurlijk, niet gesproken worden, zoolang een generaal aldaar het bestuur voerde. Eerst wanneer, op dezelfde wijze als elders op Sumatra, een geregeld bestuur was ingevoerd met een burgerlijk ambtenaar aan het hoofd, zou men, zoo meende de heer v. Lansberge, kunnen zeggen, dat er aan de onderwerping van Atjeh niets ontbrak. Dit alles moest plaats hebben, vóórdat hij als gouv.-gen. aftrad.

En toen v. d. Heijden tegen een en ander bezwaren opperde, vooral op grond dat de toestand van Atjeh de invoering van een civiel bestuur nog niet toeliet, werd hem het leven niet alleen moeilijk gemaakt, maar ook eenige commissarissen werden naar Atjeh gezonden, ten einde te trachten rapporten in handen te krijgen, op grond waarvan men tot de vervulling van het lievelingsidee van den gouv.-gen. zou kunnen overgaan.

Generaal v. d. Heijden liet zich echter niet gemakkelijk uit het veld slaan. Hij sloeg geen acht op de hem van wege den gouv.-gen. gegeven wenken om zijn ontslag te vragen. Hem, den verdienstelijken man, zoo maar dadelijk ongevraagd te ontslaan, ging ook niet. En mitsdien was v. Lansberge zelfs verplicht om een jaar langer dan de gewoonte is, d. i. zes in plaats van vijf jaren, als gouv.-gen. te fungeeren. Toen ook het zesde jaar haast ten einde liep, zonder dat v. d. H. een aanvraag om ontslag inzond, moest de groote slag maar stoutweg worden geslagen.

Generaal v. d. Heijden werd, niet op zijn verzoek, eervol als gouverneur van Atjeh ontslagen, en zooals ik reeds straks mededeelde, werd de heer Pruis van der Hoeven, een burgelijk ambtenaar, in zijn plaats tot gouverneur benoemd en op Atjeh tevens een geregeld civiel bestuur ingevoerd.

De gouv.-gen. v. Lansberge zag dan eindelijk, in de laatste dagen van zijn bestuur, zijn zoo lang gekoesterden wensch bevredigd. Of hij bij zijn vertrek uit Ned.-Indië de vaste overtuiging had, dat het Atjeh-vraagstuk voor goed was opgelost — deze vraag moet, dunkt mij, ontkennend worden beantwoord.

Het bestuur van den gouverneur Pruis van der Hoeven kenmerkte zich door allerlei ongelukken. De Atjehers toonden, duidelijker dan ooit, dat zij niets van ons wilden weten. Onze ambtenaren op Atjeh konden hun districten slechts bezoeken, geëscorteerd door een vrij groote militaire macht. Schier dagelijks werden onze soldaten aangevallen door vijandelijke benden, welke men in dien tijd kwaadwilligen noemde. Immers door te spreken van vijanden zou men in strijd gehandeld hebben met de

beslissing der regeering, waarbij was uitgemaakt, dat er op Atjeh vrede en rust heerschte. De bevolking stoorde zich, natuurlijk, niet aan al die beslissingen onzer autoriteiten; zij ging voort met ons voortdurend meer te bestoken, zóó zelfs dat eenige malen onze troepenmacht op Atjeh vrij aanzienlijk moest versterkt worden, ten einde zich de kwaadwilligen van het lijf te houden.

De positie van den heer Pruis v. d. Hoeven was door dit alles zeer onaangenaam, waarbij nog kwam, dat zijn verhouding tot de militaire autoriteiten en officieren van zeer ongunstigen aard was. Blijkbaar hechtte de Indische regeering aan deze laatste reden meer waarde dan aan het verzet der Atjehers. Hieromtrent bleef de regeering nog steeds allerlei illusies koesteren en geloofde zij, dat alles te recht zou komen, indien er te Atjeh een gouverneur aanwezig was, die het goed kon vinden met de militairen.

Aan dit denkbeeld werd Pruis van der Hoeven opgeofferd, die na een bestuur van nog geen twee jaren als gouverneur van Atjeh vervangen werd door den resident van Palembang, den heer Laging Tobias. Aan dezen komt de eer toe, dat hij de Indische regeering volledig heeft bekend gemaakt met den waren stand van zaken op Atjeh. En het was waarschijnlijk tengevolge der van hem ontvangen rapporten, dat er besloten werd om het door ons gebied op Groot-Atjeh aanmerkelijk in te bezette krimpen en tevens het militair bestuur aldaar weder in te voeren.

Ongeveer twee jaren geleden werd onze terugtocht op Atjeh tot stand gebracht, en sedert dien tijd nemen wij daar een zoogenaamde geconcentreerde stelling in. Die stelling, waarbinnen de hoofdplaats Kotta Radja ligt, is

ongeveer $2\frac{1}{2}$ uur gaans in omtrek. Zij wordt verdedigd door een troepenmacht van ± 5000 soldaten, terwijl er nog een paar duizend Atjehers en Chineezen binnen onze liniën wonen.

En zoo zijn wij, wat de feitelijke uitgebreidheid van ons gebied betreft, thans ongeveer even ver als 13 jaren geleden, toen van Swieten, na afloop der z. g. tweede expeditie, Atjeh verliet.

In verband met hetgeen ik reeds heb medegedeeld zal, hoop ik, bij mijn lezers de overtuiging ingang gevonden hebben, dat onze oorlogsverklaring aan Atjeh, in het begin van 1873, noodzakelijk noch wenschelijk was.

Ook al geeft men toe, dat het wenschelijk was Atjeh in het eind aan ons gezag te onderwerpen, dan hadden wij toch onze deugdelijk bevonden traditioneele politiek moeten blijven volgen. Wij hadden moeten blijven voortgaan met het inlijven bij ons gebied van landstreken, welke tot Atjeh behoorden, telkens wanneer onze tegenpartij door het plegen van zeeroof ons aanleiding gaf tot klachten. Had men deze tactiek, zooals de laatste 40 jaren was geschied, blijven volgen, dan zou het sultanaat, langzamerhand van alle macht en hulpmiddelen ontbloot, zich op den duur niet hebben kunnen staande houden, vooral niet sedert het tractaat van 1871, waarbij Engeland van alle inmenging in de zaken van Atjeh (tegen afstand van de kust van Guinea) afzag.

Nu dit alles niet geschied is, dient men, met gebruikmaking der opgedane lessen, nauwgezet te overwegen, welke gedragslijn wij in de toekomst op Atjeh moeten volgen.

J. P. Th. VAN NUNEN.

(Wordt vervolgd.)

BOEKBEOORDEELING.

VITA METRICA SANCTI PATRIS NORBERTI 1).

De Hoogeerw. Abt van het klooster der EE. PP. Norbertijnen te Tongerloo heeft aan den H. Stichter zijner orde een Latijnsch gedicht toegewijd, dat door de beoefenaars van de classieke letteren met waardeering verdient ontvangen te worden. Men vindt er het afwisselende en rijke leven van den H. Norbertus met gloed en kracht geteekend in den vorm van een samenspraak tusschen den Heilige en den dichter, frater Joannes Chrysostomus.

Norbertus' geschiedenis is bekend, en fr. G. van den Elsen heeft er in dit tijdschrift een uitvoerige studie aan gewijd. Geboren te Xanten, aan den Neder-Rijn, uit de grafelijke familie van Gennep, en verwant aan den Duitschen keizer, had Norbertus zoowel door zijne veelzijdige en schitterende gaven als door zijn geboorte een groote toekomst in de wereld voor zich. In den eersten tijd zijns levens zocht hij de vermaken der wereld, maar door een wenk des hemels bekeerd (a°. 1114), begaf hij zich tot den abt Conon, die in de nabijheid van Keulen een klooster bestuurde, en werd door hem opgeleid tot de christelijke volmaaktheid. Te Keulen ontving Norbertus weldra de H. Priesterwijding, en nu begon hij

1) Auctore fratre Joanne Chrysostomo, abbate tongerloënsi, O. P. Namurci. Typis Viduae F. J. Douxfils. 1886. (2091 verzen).

den vruchtbaren strijd tegen de ondeugden van zijn tijd, waarin hij zich, naar het woord van den H. Bernardus, „den heiligsten en welsprekendsten man zijner eeuw" betoonde. In een boetekleed gehuld, predikte hij op zijne veelvuldige tochten even krachtig door zijn heilig voorbeeld als door zijn wegsleepende redevoeringen. Hij bekeerde niet alleen het volk, maar vereenigde ook vele geestelijken om zich heen, die door roeping tot hooger volmaaktheid gedreven, zich bij Norbertus aansloten, en in het dal Prémontré bij Laon den grondslag voor een nieuwe kloosterorde legden (a°. 1120).

Niet lang echter mocht de Heilige het bestuur over zijn geestelijke zonen voeren. In 1126 werd hij geroepen tot den aartsbisschoppelijken zetel van Maagdenburg, waar hij onder zeer vele moeielijkheden een ijverig en krachtig bestuur over zijne kerk voerde. Ofschoon hij dikwijls met gestrengheid moest optreden, werd hij bij zijn dood (in 1134) door allen betreurd, terwijl zijn kloosterorde een bloeiende plant vol levenskracht bleek te zijn.

Voorzeker wel geringer dichtergaven dan die van Tongerloo's abt zijn voldoende om het leven van een Norbertus met rijke afwisseling van tonen te bezingen, en de statige Alexandrijn in breede verscheidenheid van klanken te doen hooren. Wij kunnen hier niet alles aanwijzen, wat ons in de welluidende muziek van den dichter heeft getroffen. Vernemen wij slechts een enkelen toon om den klank van zijn harp te leeren kennen. Het volgende is ontleend aan de beschrijving van den Rijn (vers 84—91):

Montibus Helvetiae Rhenus scaturire refertur.
Luxuriens puer inde salit luditque parumper,
Se lacui immiscet petulansque interfluit undis.
Augescens rumpit rupes, obstacula vincit.
Majestate fluens placidâ pulcherrimus amnis
Progreditur laetas segetes et vina colendo;
Immani dorso naves fert merce gementes,
Spargit ubique sinu ditissima dona feraci.

De lezer neme deze vertaling voor lief:

't Eerst zien Zwitserlands bergen de gangen des jeugdigen Rijnstrooms,
Die zacht vlietend in kronklende bochten al spelende aanwast,
Dan zich neêrstort in 't blauwende meer, en daar roekeloos voortspoedt.
Breeder nu stroomend, verbrijzelt hij rotsen en klooft hij de bergen.
Toch straalt rustige majesteit minlijk van 't glanzende aanschijn.

Hij treedt voort, met zijn zegen verblijdend den wijngaard en 't zaadveld,
Torst op zijn schoudren de schepen, die zuchten van kostbare lasten,
Overal strooit hij zijn schatten in schitt'renden overvloed henen.

Wij zouden gaarne nog meer plaatsen aanwijzen, b. v. vers. 987 vv., waar beschreven wordt, hoe de H. Norbertus voor zijn kloosterlingen den regel van den H. Augustinus aanneemt, of — om weder op een geheel andere plaats een keuze te doen — vers 1524 vv., waar de bisschopskeuze van den Heilige wordt verhaald. Het bovenstaande echter moge genoeg zijn om het verlangen naar het geheele dichtstuk bij den lezer op te wekken, en om den dichter onze groote ingenomenheid te betuigen met zijn arbeid. Die arbeid is tevens een nieuw en krachtig bewijs hoe het kloosterleven overeenstemt met al de eischen van classieke vorming, edel gevoel en ware kunstliefde. Geen wonder, dat de Abbas Gen. Ord. Praem. in de kerkelijke goedkeuring van het gedicht zijn vreugde betuigt over het verschijnen er van: „Valde gaudentes de praesenti carmine".

J. H.

HET GOED RECHT DER RENAISSANCE.

(Vervolg en slot van bldz. 7 vv.)

III.

Dat de godvruchtige Fra Angelico da Fiesole op meer dan meesterlijke wijze de renaissance met het Christendom wist te verzoenen, getuigen de wonderen van zijn penseel niet slechts te Rome, maar ook reeds op de wanden van het klooster San Marco te Florence. Wij mogen inderdaad dezen engelachtigen schilder als een der edelste vertegenwoordigers beschouwen der Christelijke renaissance. Hij is gelukkig echter niet de eenigste.

Wij zullen ons niet gaan verdiepen in een, voor ons doel nutteloos, onderzoek, en niet in den breede de vraag gaan beantwoorden, of hij ook, wat uiterlijken vorm en voorstelling betreft, het hoogste bereikt zou hebben.

Maar al nemen wij met Fra Weisz op gezag van Crowe en Cavalcaselle ook aan, dat hij in dit opzicht doorgaans naast Rafaël en Michel Angelo gesteld mag worden, dan is daarmede, volgens denzelfden schrijver nog niet beweerd, „dat de Christelijke kunst niet meer nadruk mag leggen op den uiterlijken vorm en de zinnelijk waarneembare voorstelling dan Fiesole deed; onder degenen, die daaraan wat meer gewicht toekenden, waren er velen, die hun taak in waarlijk Christelijken

geest hebben opgevat en om den vorm geenszins den geest hebben veronachtzaamd".

Het zij mij veroorloofd, met vermijding van systematische behandeling, eenigen dier mannen te noemen en te karakteriseeren.

Zou het niet juist de echt Christelijke geest zijn, uit de kunstwerken van Francesco Francia ons in rijke poëzie tegenademend, die hem zoolang door zekere groote kunstrechters heeft doen miskennen en achterstellen? Welk een diep religieusen indruk maken de meesterstukken van dezen grooten schilder op ons gemoed! Terwijl men zijne heerlijke kunst bewondert, gevoelt men zich dichter bij den hemel; een gebed komt in het hart en op de lippen, en men fluistert het zacht, zelfs in een schilderij-verzameling, vast overtuigd, dat een dergelijk gebed ook in het hart des kunstenaars zich verhief, en dat het uwe het zijne, nog voortlevend in zijn meesterstuk, ontmoet.

Een zijner geliefkoosde voorstellingen, altijd met goeden uitslag door hem behandeld, is die van den gestorven Zaligmaker op den schoot zijner droeve Moeder. De *National Gallery* te Londen bezit een der schoonste. Het is een der grootste schatten dezer aan oude Italiaansche meesters rijke verzameling. Francesco Francia schijnt zijn hooge inspiratie aan dezelfde bron ontleend te hebben als zijn boezemvriend Rafaël, die in geestdrift ontstoken van zijne Madonna's zeide, dat hij geen schoonere, heiligere en volmaaktere ooit gekend had. En te recht spreekt Rio, de echt Christelijke kunstrechter, van „ce parfum céleste qu' on croyait être l'attribut exclusif de l'école Ombrienne".

Even als Fra Bartolommeo met Fra Angelico mogen wij met Francia in éénen adem de namen noemen van Lorenzo Costa, Ercole Grandi en L'Ortolano, welke laatste in het bijzonder de geliefkoosde schilder was der godvruchtige zielen en het voorrecht had van binnen de kloosters zelven te mogen schilderen. Wij mogen nog Hieronymo Cotignola vermelden, die zijn verblijf nam in het klooster van den H. Proculus en een arme kloostercel tot atelier verkoos. Zijne werken droegen het kenteeken van dit kloosterlijk leven. Maar vooral mogen wij Benvenuto Garofalo (1481—1559) niet vergeten. Bij zijne hooge bewondering der antieken ademen toch zijne heiligentypen een echt Christelijken geest. Die bewondering voor de hooge kunst van Grieken en Romeinen maakte hem niet tot een slaafsch navolger; neen, zijn assimilatie-vermogen maakte deze zuivere, correcte, klassieke vormen geheel dienstbaar aan de even zuiver Christelijke opvatting en het diep Christelijk gevoel. Dat maakt zijne werken zoo aantrekkelijk voor het oog en voor de ziel.

Het is niet te verwonderen, dat deze diep godsdienstige schilder, die niet verkoos te offeren op het altaar des heidendoms en der zinnelijkheid, weinig deelde in de gunsten der toen regeerende dynastie van Ferrara; maar de bewondering en de sympathie der godvruchtige zielen stelden hem voor dit gemis ruimschoots schadeloos. Het grootste onrecht, 't welk men zulk een man zou kunnen aandoen, zou zijn, dat men zijne werken als heidensch en zinnelijk brandmerkte. Vooral in de kerken van den H. Franciscus van Assisi, die zooveel kunstenaren der renaissance bezielde, gevoelde hij zich

het meest geïnspireerd, en daar schiep hij zijn schoonste meesterwerken. Niet zonder aandoening ook lezen wij, hoe hij zich voor alle Zon- en feestdagen verbonden had om zonder eenige vergoeding zijn geliefkoosd klooster der Eerw. Zusters van den H. Bernardinus met de werken van zijn meesterlijk penseel te versieren; eene verbintenis, die hij twintig jaren lang, ook zelfs toen hem het licht van een zijner oogen benomen was, met stipte getrouwheid nakwam. Dit klooster werd hem op zijn ouden dag nog dierbaarder, nadat twee zijner dochters onder het getal dezer godvruchtige zielen waren opgenomen. Ten gevolge eener gelofte, tijdens zijne ziekte gedaan, droeg hij altijd een soort van kerkelijke kleeding, welke met zijne levenswijze geenszins in tegenspraak was. Zijn einde voelende naderen, maakte hij zelf zijn eenvoudig grafschrift en koos zich een laatste rustplaats in de kerk van *Santa Maria in Vado,* en wel naast zijne schilderij van de verrijzenis des Heeren, het symbool van zijn vurig geloof, het onderpand zijner hoop op het toekomstig leven.

Al deze mannen en de godvruchtige zielen, wier bewondering en sympathie zij verwierven, achtten het streven naar de zuiverste klassieke vormen en het aanwenden van alle door de nieuwere kennis en wetenschap aan de hand gedane middelen volstrekt niet onvereenigbaar met den echt Christelijken en kerkelijken geest. Zij schenen allen doordrongen van Lomazzo's woord, een tijdgenoot: „Het is verwonderlijk, hoezeer de *eurythmie,* d. i. een zekere samenstelling van majesteit en schoonheid, in ons de gevoelens van godvruchtige vereering vermeerdert jegens God en degenen, die na Hem de

voorwerpen onzer vereering zijn". Neen, de echt Christelijke geest was niet uitgedoofd, de kunst der renaissance was niet geheel onkerkelijk, heidensch, zinnelijk geworden. En deze mannen stonden lang niet alleen; wij zouden zeer vele, even goed klinkende namen kunnen noemen. Laten wij nog een blik werpen op Lionardo da Vinci en zijne school.

Met het noemen van dien grooten naam gaat een wereld van schoone vormen voor onzen geest open. Hier zien wij de Christelijke kunst hare schoonste zegepralen vieren. En al deze hooge kunst, met zooveel toewijding, met zooveel gloed en nauwgezetheid, met zoo hooge idealen en met zooveel eerbied vooral voor de kunst beoefend, werd niet dienstbaar gemaakt om de ijdelheid of de nieuwsgierigheid te voldoen of te prikkelen, om de zinnen alleen te vleien of een nieuw heidendom te vestigen, maar om de hoogste geheimen van ons heilig katholiek geloof te verheerlijken, om het Christenvolk in een begrijpelijke en geliefkoosde taal te leeren, te stichten en uit deze aardsche duisternissen en velerlei ellenden op te voeren naar het hemelsch licht.

De kunst der ware, Christelijke renaissance heeft zich altijd in den dienst gesteld van het geloof en van de godsvrucht. Vandaar dat de levensbeschrijvingen der Italiaansche Heiligen ons ook zooveel verhalen van hunne betrekkingen tot de kunst. Doch, hoe uitlokkend deze gedachte ook is, wij mogen ons thans niet tot eene verdere uitwerking laten verleiden. En om tot Lionardo terug te keeren, vragen wij, of het niet treffend is te zien, dat juist ten tijde, waarin het gronddogma van den katholieken godsdienst in de noordelijke landen door de

ketterij werd aangetast en geloochend, het geloof van duizenden aan het wankelen werd gebracht of geheel verloren ging, in Italië de Christelijke kunst de wonderen van het penseel tentoonspreidde om dit leerstuk juist te verheerlijken, en da Vinci zijn meesterstuk schiep in zijn laatste avondmaal? Wat dreef den meester aan om juist in deze voorstelling al zijn kunst en wetenschap en studie en toewijding als uit te putten? En was het alleen bewondering dezer hooge kunst, dat zijne leerlingen en allen, die zich door zijn machtigen geest lieten medesleepen, als om strijd zich beijverden ditzelfde onderwerp te behandelen of het met meesterhand eerbiedig slechts te kopiëeren? Geheel Italië werd als overstroomd met de heerlijkste voorstellingen van de instelling van het Allerheiligst Sacrament. Hoe meer de ketterij zich inspande om het geloof aan de H. Eucharistie te doen verdwijnen, hoe meer deze voorstellingen onder allerlei vorm zich daar verspreidden. Dat was dan toch zeker bij deze schilders der renaïssance niet een heidensche, zinnelijke of onkerkelijke geest. De kunst, welke zulk een geestdriftig eerherstel tracht te geven aan den „God met ons", moet dierbaar wezen aan ieder katholiek en kerkelijk gemoed!

Het Italiaansche volk was genoeg intellectueel en religieus ontwikkeld om zulke dingen te begrijpen en te gevoelen. Er bestond tusschen het godsdienstig volk en de Christelijke kunstenaren een verband, dat wij in die mate zelden, en in die dagen in de noordelijke landen in het geheel niet vinden. De schepping van een Christelijk meesterstuk stond gelijk met een groote gebeurtenis. En indien men eene geschiedenis wilde schrijven van de

volksdevotie, dan zou men ook een groot en voornaam deel daarin moeten geven aan de werken der Christelijke kunst bij uitnemendheid, der schilderkunst. Wij kunnen ons, dank zij de fabriekmatige behandeling en de achterstelling van schilder- en beeldhouwkunst in onze dagen daarvan nauwelijks eenig denkbeeld maken. Het stuk werk wordt thans vaak als een handelsartikel even koud afgeleverd als het door den besteller ontvangen wordt. Wij hebben tegenwoordig leveranciers van kerkmeubelen en de Christelijke kunst wordt bij advertentie in de dagbladen te koop aangeboden. Hoe zouden de groote meesters der renaissance deze onkerkelijke behandeling, deze verlaging der Christelijke kunst hebben aangezien? Geen wonder, dat alle soort van speculatie-geest zich uit de volksdevotie, hoe dan ook, munt tracht te slaan.

In het Italië der renaissance had men meer eerbied voor de kerkelijke kunst en was er ten gevolge daarvan ook onder het geloovig volk meer geestdrift, beter begrip en zuiverder smaak. Volksdevotie en slechte smaak sloten elkander toen meer uit dan tegenwoordig 1).

---

1) Men kan zich hiervan o. a. overtuigen in het zeer belangrijk werk van Gustave Gruyer: *Les illustrations des écrits de Jérome Savonarole publiés en Italie au XVe et au XVIe siècle. Ouvrage accompagné de 33 gravures exécutées d'après les bois originaux par A. Pilinski et fils.* Terecht zegt de schrijver: „Ces artistes suivent les mêmes traditions, s'inspirent des mêmes modèles. On s'aperçoit qu'ils obéissent à des convictions semblables, que le sentiment religieux a de profondes racines dans leur âme, et qu'ils sont en même temps des hommes de la Renaissance, des hommes qui respirent dans l'atmosphère où ils vivent *les* principes du *goût*, de *l'élégance* et de la *mesure*" p. 9. 't Is jammer dat er slechts 300 exemplaren van dit fraai en belangrijk werk gedrukt zijn.

Wat was er niet een geestdrift, toen Lionardo da Vinci's carton, de H. Familie voorstellend, thans aan de oorspronkelijke bestemming onttrokken en prijkend in de *National Gallery* te Londen, gedurende twee dagen in een zaal van het klooster der Broeders Serviten ten toon gesteld was. Mannen en vrouwen, jong en oud, allen van bewondering opgetogen, verdrongen elkander om dit schouwspel te genieten, waarin de goede smaak te gelijk met het vurig geloof voldoening vond. Als een processie voor een miraculeus beeld, zegt Vasari, trok men in lange rijen voor dit meesterstuk der Christelijke kunst voorbij.

Lionardo stierf bijna gelijktijdig met Rafaël, maar welk een groot onderscheid treft ons hier na beider dood! Rafaëls leerlingen, Julio Romano en Perino del Vaga, zien wij de sensualistische zijde van 's meesters wonderbaar talent met bijzonderen toeleg exploiteeren, terwijl de grondlegger der Lombardische school, Lionardo, in zijne leerlingen herleeft, en zoo al niet zijn onnavolgbaar genie, dan toch zijn edelst streven en vooral de zuiverheid der godsdienstige inspiratie hun achterlaat.

Daar is een Ambrogio Borgognone, die zonder wankelen van het begin af tot het einde toe zijn krachten wijdde aan de Christelijke kunst en met zulk eene nauwgezetheid zijne hooge roeping als Christen-kunstenaar getrouw bleef, dat men onder zijne tallooze werken geen enkel kan aanwijzen, dat niet de tegemoetkoming van een godvruchtig gevoelen of het bewaren van eenig godvruchtig aandenken ten doel heeft.

Lionardo's leerlingen hielden zich steeds ver van de

losbandigheden en van de slaafschheid van andere scholen verwijderd. Men doet hun groot onrecht aan, wanneer men ze met de mannen der heidensche en zinnelijke richting verwart. Onder deze echt Christelijke kunstenaren mogen wij noemen Andrea Solario, Francesco Melzi, den Benjamin der Lombardische school, Beltraffio, en vooral Gaudenzio Ferrari, van wien een concilie van Novarra getuigde: „*Gaudentius noster, opere quidem eximius, sed magis eximie pius:* onze Gaudentius, uitstekend in de kunst, maar nog meer uitstekend in godsvrucht". Hoe hoog de kunst van een da Vinci ook moge staan, slechts onvolkomen had hij zijn hoogste streven om de liefelijkheid met de kracht te verbinden bereikt, slechts zelden wist hij zich, naar het oordeel van bevoegde kunstrechters, tot het engelachtige en het mystieke te verheffen. Nog door geen enkele zijner leerlingen was deze leemte aangevuld. Daarvoor werd een kunstenaar gevorderd, die in het hoogere, bovennatuurlijke zieleleven niet minder was ingewijd dan in de geheimen van het penseel. Deze voorwaarden, vooral de psychologische, waren op bewonderenswaardige wijze in Gaudenzio Ferrari aanwezig. Voor hem was de kunst altoos een soort van priesterschap, een hooge en heilige zaak.

Was dat niet evenzoo bij zijn dichterlijken geestverwant, Bernardino Luini? Wat is meer bij hem te bewonderen, de in zijne werken uitgedrukte godsvrucht of zijne schoone vormen? Voor de eerste stelde hij zich Gaudenzio ten voorbeeld, voor de schoonheid en zuiverheid van vormen en voorstelling Rafaël, gelijk Lomazzo van hem getuigt: „*B. Luini imita Gaudenzio*

quanto al'espressione delle cose religiose, e Rafaele quanto alla maniera".

Dat de valsche richting der renaissance, die heidendom en zinnelijkheid zocht, zooveel voortgang kon maken, was niet zoozeer aan de kunstenaren zelven als wel aan hun machtige beschermers te danken. Niet allen bezaten karakter genoeg om aan deze verlokkingen te weerstaan. Niet allen konden en dorsten wat Michel Angelo eenmaal deed, toen hij een vorstelijk beschermer, aan wiens zinnelijkheid hij niet voldeed, eenvoudig de deur wees. Maar al te dikwijls waren de kunstenaren hetgeen hunne machtige beschermers waren. Bernardino Luini echter had tot zijne grootste beschermers, gelijk Rio zoo treffend zegt: „*ceux qui pleurent et ceux qui prient*". Verhevene en aandoenlijke roeping van den Christenkunstenaar! Doch ook gelukkige zielen, welke in die dagen van groot bederf maar tevens van groote heiligheid en deugd, in godsvrucht en kunst, zoo nauw met elkander verbonden, troost en opwekking vinden mochten! Dat gebeurde nu in dien zoogenaamden goddeloozen tijd der renaissance.

Het is treffend te zien, hoe later, toen de valsche richting en daarmede het verval meer de overhand verkregen, een beminnelijk man als de aartsbisschop Fredericus Borromeus, neef van den grooten H. Carolus, zich de belangen der ware Christelijke kunst aantrok. Hij deed een beroep op zijne geestelijkheid om hem in deze moeilijke taak te ondersteunen 1); en om voorschrift

---

1) „*Extrema talium rerum imperitia ecclesiastico homini indecora esset*"; aangeh. bij Rio (III, p. 343) uit een nagelaten geschrift in het *Musaeum* Cardinalis Fred. Borromei.

met voorbeeld te verbinden maakte hij eene verzameling, waarin slechts die stukken werden opgenomen, welke voor de aesthetische vorming der zijnen dienstig konden zijn zonder hun godsdienstige opleiding in iets te kunnen benadeelen. Zijne twee meest geliefkoosde schilders waren Lionardo en Luini, met dit onderscheid, dat hij meer bewondering had voor den eersten, meer genegenheid voor den anderen. De Umbrische school was in het aartsbisschoppelijk paleis vertegenwoordigd door een groote compositie van Perugino en door enkele kopieën van Rafaël. Kopieën van de beroemde Sibyllen in de kerk *della Pace* te Rome prijkten daar naast twee Sibyllen van Luini, wier minderheid in het opzicht van stijl werd goedgemaakt door eene zuiverheid van uitdrukking, die beter beantwoordde aan zijne opvatting van het ware karakter der Christelijke kunst. Hij verklaart zelf wat in zijne oogen de hooge waarde en de schoonheid dier schilderstukken uitmaakte, namelijk, dat zij te gelijk schoon en rein waren; deze meesters kenden het onderscheid tusschen de goddelijke en de menschelijke schoonheid 1).

Het is voor ons onderwerp van belang na te gaan, welke ideeën er in het tijdvak der renaissance heerschten, welke beginselen van schoonheidsleer verkondigd werden. Behalve dit opmerkenswaardig geschrift van den kardinaal Fredericus Borromeus, wordt door Rio nog een ander

---

1) „Optimum earum pulcherrimumque illud est, quod elegantia formae lasciviam excludit, ignotâ nostris fortasse pictoribus arte, quia divinae humanaeque pulchritudinis discrimen ignorant." — Bij Rio, *L'art chrétien*, III, p. 343—344.

aangehaald van Philaretes (Averulino) over de architectuur. Uit dit geschrift, dat in 1450—60 ontstond, blijkt duidelijk, dat de schrijver, hoewel hij de gothiek geenszins aanhangt, toch diep doordrongen is van den geest der middeleeuwen. Zijn ideaal van een Christelijke stad, een soort Utopia, is vol van poëzie en hoog kerkelijken, mystieken geest en symboliek. Doch bijzondere aandacht verdient het geschrift van den schilder Lomazzo over de Christelijke schilderkunst, hetwelk bijna eene eeuw later valt. Lomazzo was een leerling en geestverwant van den godvruchtigen Gaudenzio Ferrari, van wien wij boven spraken. Hij was een ijverig verzamelaar van documenten en schilderijen, waarvan hij, naar gezegd wordt, een zesduizend bezat, en beoefende, behalvè de praktijk zelve, ook het theoretische en historische zijner kunst. Deze kunst was voor hem een heilige zending, een heilig ambt, waartoe men niet zonder inwijding en bijzondere heiliging geraken kan. Christus zelf had het ideale voorwerp dier kunst aangegeven, toen Hij zijne goddelijke beeltenis afdrukte in den doek van Veronica.

Daar ik de beide geschriften van Lomazzo 1) niet heb kunnen naslaan, moeten wij ons tevreden stellen met deze aanhaling uit Rio:

„Le grand privilège de l'art, dit Lomazzo, c'est de représenter Dieu, les anges et les saints. Il est là dans sa sphère supérieure et glorieuse. Mais les données transcendentales qu'il y prend ne doivent pas être traitées d'une manière indigne ni arbitraire. En cherchant à réaliser le *beau* dans ses oeuvres, il faut que l'artiste

---

1) Zijn verhandeling over de schilderkunst verscheen in 1571, en zijn *Idea del tempio della pittura* in 1564. In 1571 werd hij blind.

s'élève jusqu' à Dieu qui resplendit dans trois miroirs hiérarchiquement disposés, l'ange, l'âme et le corps; de sorte que la beauté corporelle elle-même, prise dans sa véritable acception, n'est autre chose qu'une certaine vivacité, une certaine grâce qui reluit dans le corps par l'influence de l'*idée*. Quant aux inconvénients de l'arbitraire et de l'indignité, on les écarte ou les prévient par l'éducation, c'est-à-dire par la discipline de toutes les facultés qui concourent à la création d'une oeuvre d'art."

De voornaamste studie voor den schilder, zegt hij verder, is die der H. Schrift. Men zal nooit eene schriftuurlijke voorstelling goed kunnen maken zonder ze eerst gelezen en overwogen te hebben. De kunstenaar moet er geheel van bezield zijn en doordrongen, ze in eenzaamheid en stilte overwegen, en, opdat hij door geen kwade begeerlijkheid of afdwaling der verbeelding worde meegesleept, hebbe hij altijd een of andere voorstelling van 's Heeren lijden voor oogen. Hij moet zich niet door al te groote bewondering voor de antieken tot het weergeven van typen en motieven laten verleiden.

Dat waren echt Christelijke gedachten en niet persoonlijk de zijne. Lomazzo formuleert hier de schoonheidsleer der Lombardische school, geeft de groote beginselen aan der ware, Christelijke renaissance. Want ofschoon hij met zooveel beslistheid de heidensche kunst verwerpt, is het toch, volgens Rio, moeilijk aan te nemen, dat hij door de antieke beelden niet geïnspireerd is geworden in zijn bewonderenswaardig hoofdstuk over de passies en over de wijzigingen door de verschillende zielsgesteldheden in het menschelijk lichaam teweeggebracht. In den grond is dat de theorie, volgens welke de meesterstukken van Phidias en zijne school zijn uitgevoerd.

Lomazzo ontziet zich niet de dwaalwegen aan te wijzen, waarlangs de kunst in zijne dagen verdoolde, en spaart, ondanks al zijne bewondering voor Michel Angelo, ook dezen meester niet, waar hij hem berispt over diens

voorstelling van het laatste oordeel. Doch wij mogen hier thans niet langer bij stilstaan. Wat evenwel eene bijzondere merkwaardigheid verleent aan Lomazzo's gedachten is, dat zij, zich aanknoopend aan de oude gezonde tradities, te gelijk samenvallen met de godsdienstige beweging, die door den grooten H. Carolus Borromeus vooral in Lombardije verwekt werd, en waarin, gelijk wij reeds zagen, door diens neef, kardinaal Fredericus Borromeus, later ook meer in het bijzonder de Christelijke kunst werd opgenomen.

Het kost moeite verscheidene namen van echt Christelijke meesters hier onvermeld te laten; maar toch Giovanni Bellini mogen wij niet vergeten. Voor ons doel zijn omtrent dezen eerbiedwaardigen man de twee volgende getuigenissen voldoende. Rio zegt van hem:

„Il y a des peintres dont les Madones font meilleure figure dans une galerie que sur un autel; mais celles de Bellini ont reçu de leur auteur une consécration si intime, et elles excitent dans les âmes bien préparées des émotions si supérieures à la jouissance esthétique propement dite, que ces âmes ne sauraient les goûter pleinement ailleurs que dans un sanctuaire" 1).

Bij Müntz vinden wij de volgende woorden:

„Jean représente le labeur loyal et austère; toujours à la poursuite de l'idéal, ce noble esprit réalise chaque jour un progrès sur lui-même; à la fin de sa longue et laborieuse carrière, il éprouve enfin la satisfaction de pouvoir donner à sa figure de prédilection, à la Vierge, les traits sous lesquels il l'a rêvée, et ce type est d'une telle noblesse que les Mantegna, les Giorgione, les Titiens, ne dédaignent pas de le lui emprunter" 2).

Mogen wij ook nog den naam van Rafaël noemen

---

1) Rio, IV, p. 83.

2) Müntz, *La Renaissance*, p. 313.

waar er sprake is van streng Christelijke en kerkelijke kunst? Dit belangrijk onderwerp zou wel een afzonderlijk opstel vorderen. Om voor het oogenblik de grenzen der grootste behoedzaamheid niet te overschrijden, willen wij slechts de woorden van Fra Weisz tot de onze maken: „Rafaël was een te edele en natuurlijk gezinde geest, om de volkomenheid der door Fiesole ten top gevoerde en in Fra Bartolommeo uitloopende richting te kunnen miskennen. Daarom staan verscheidene zijner werken, oprecht gesproken, veel nader bij de middeleeuwen dan bij den nieuweren tijd. Ons komt het voor 't minst voor, dat wie in de *Disputa* Fiesole niet terugvindt, noch voor de middeleeuwen noch voor den lateren tijd een onbenevelden blik heeft" 1).

En indien ik hier, bij uitzondering, van persoonlijke indrukken mag gewagen, dan moet ik bekennen, nog nooit de grootheid, de majesteit van de „Handelingen der Apostelen" zoo goed begrepen, zoo diep gevoeld te hebben dan voor de cartons van Rafaël in het South-Kensington-Museum te Londen. Hoe heerlijk worden hier in de taal der kunst de bovennatuurlijke handelingen verhaald der beide apostelen, die het Christelijk apostolaat in de oude wereld begonnen! Is ooit de bovennatuurlijke macht beter en treffender uitgedrukt door eenig Christelijk kunstenaar dan hier in de houding, de gestie en den blik van den H. Petrus, als Ananias door hem wordt neergebliksemd, omdat hij gelogen had voor den H. Geest? Het is hier de plaats niet voor eene breede omschrijving dezer meesterstukken van Christelijke kunst.

---

1) Weisz, *Apol. d. Christ.* III Band, S. 885.

Maar met Rio mogen wij toch nog vragen, „of er in de geheele Christelijke kunstwereld iets vergeleken kan worden met de voorstelling van den grooten apostel der heidenen, predikend voor den Areopaag?" Dit meesterstuk gezien te hebben, oogen en ziel er aan verzadigd te hebben, is een genot voor heel het leven! Telkens rijzen opnieuw deze zoo verscheidene gestalten u voor den geest. Gij ziet nog eens den verschillenden indruk, door het machtig woord van den apostel teweeggebracht, in de houding, in de gelaatstrekken, ja in de ziel dier mannen van Athene, die naar hem luisteren, van den man der Stoa, den volgeling van Epicurus, den vereerder van Plato. Geheel de Atheensche wijsbegeerte in hare verscheidene schakeeringen en tegenstellingen, van het hoogste, waartoe de menschelijke geest opklom, tot het laagste, waartoe hij verzonk, staat daar voor u, bestraald door het bovennatuurlijk licht des Evangelies. En terwijl ge bij u zelf nog overweegt, wat deze mannen, na dit woord vernomen te hebben, zullen doen, en gevoelt, hoe beslissend voor hen deze prediking is, en hoe beslissend voor den menschelijken geest dit groot historisch feit, wordt uwe aandacht, uw gemoed geheel ingenomen en overmeesterd door de sympathieke figuren van Dyonisius den Areopagiet en Damaris zijne vrouw, en uwe ziel juicht mede in de overwinning van Gods woord; hooger rijst de verhevene gestalte des apostels als in bovenaardsche glorie; gij gevoelt, dat zijne leer weldra het gindsche afgodsbeeld omver zal werpen en geniet een voorsmaak van de overwinning van Jesus' leer op geheel die oude wereld van het heidendom. En dan dwaalt het oog nog eens langs die

grootsche tafereelen en zoekt als onwillekeurig die nederige, die aanbiddende houding van den apostel Petrus bij het wonder der vischvangst om met hem te spreken: „Heer, ga weg van mij, want ik ben een zondig mensch", of daar, waar hij de sleutelen ontvangt van den Goddelijken Meester, om ook dit gloeiend woord te herhalen: „Heer, gij weet, dat ik u bemin". — En zoo wordt de ware Christelijke kunst u dierbaar, en gij dankt God, die zulk eene hemelgave aan de menschen geschonken heeft 1).

Doch de herinnering voert ons verder dan wij wilden. Wij hebben nog met een enkel woord te gewagen van de beeldhouwkunst der renaissance.

Daar rijst een edele groep van Christelijke kunstenaren voor ons op. Wij willen streng zijn; en wij kunnen het wezen zonder gebrek aan schitterende namen. Wij mogen de grootsche gestalte van Donatello zelfs met eerbiedigen groet voorbijgaan, ofschoon Müntz van hem

---

1) Zeer terecht schrijft Johann Graus, dat de groote werken der renaissance-kunstenaren altijd de glorie der Kerk verhalen. Andere tijdperken hebben ook de geloofswaarheden beleden, den eeredienst verheerlijkt, de Heiligen der Kerk eer gegeven. Maar waar het betreft de *Kerk* als goddelijke instelling voor te stellen, zijn zij allen overtroffen door Rafaëls meesterwerken in het Vaticaan. Nooit, zegt de schrijver, „wurde über die Kirche, wie sie von der Erde bis in den Himmel reicht (Disputa), wie die wunderbare Gnade Gottes in dem Heiligthume ihrer Sacramente aufstrahlt (Messe van Bolsena), wie eine himmlische Kraft sie durch die Sturme leitet (Heliodor's Vertreibung), wie in ihrer Geschichte der Rathschlusz Gottes sich volzieht, nie früher und nie später ward dieser Stoff klarer, würdiger und herrlicher von einer Künstlerleistung behandelt! Wie kann die *Kirchlichkeit* für einen solchen Kreis in Frage sein?"

zegt: „Ses saints sont bien des saints, sans mélange de réminiscences païennes", ofschoon het niet te ontkennen valt, dat hij diep doordrongen was van de welsprekendheid der H. Schrift en dat hij aan verscheidene personen van het Oude en het Nieuwe Testament, vooral aan David en Judith de hoogste uitdrukking in zijne voorstelling wist te geven. Maar Donatello is niet zonder voorbehoud te prijzen. De beschuldiging van heidendom en naturalisme is veelal bij hem en vooral in zijne laatste jaren niet onrechtvaardig 1).

Gelukkig behoorde de toekomst der beeldhouwkunst en vooral der religieuse kunst te Florence niet aan de school van den naturalistischen Donatello. De eerste plaats in deze tak der Christelijke kunst komt rechtens toe aan hem, die, misschien onbewust van zijne invloedrijke zending, het krachtigst tegen de overheersching van het naturalisme streed. Dat is de hooge, onbetwistbare verdienste van Ghiberti, terecht door Müntz gekarakteriseerd als „*double héritier de la Grèce et du moyen âge*". Dat was hij inderdaad in de hoogste beteekenis. Men kan zich moeilijk een vuriger bewonderaar der hooge Grieksche kunst denken. Het zou onzinnig wezen van een Ghiberti te zeggen, dat hij daarin het heidendom en de zinnelijkheid zocht, zoo er bij de groote meesterwerken der Grieken ook van zinnelijkheid sprake mocht wezen. Dat hij, hierin vooral

1) Het behoeft niet gezegd te worden, dat wij hier een verkeerd naturalisme bedoelen. De natuur blijft steeds voor den kunstenaar het voorbeeld; hij blijft daar echter niet bij staan maar, om met Broere te spreken, hij gebruikt de natuur om de natuur te boven te streven en de geheele aarde om er op te knielen voor God.

van Donatello verschillend, juist aan de kunst der Grieken verre de voorkeur gaf, pleit reeds voor zijn fijnen smaak en reinen zin. Hij zocht daarin hetgeen Taine zoo juist noemt „le talent et le goût de l'ordonnance, partant de la régularité, de la force harmonieuse et correcte".

Iedereen kent het gezegde van Michel Angelo over Ghiberti's bronzen deuren van het Baptisterium te Florence, dat zij waardig waren de deuren van het paradijs te zijn. In die bewondering des grooten meesters stemde geheel Florence met ongehoorde geestdrift in, en nog wekken deze meesterstukken van Christelijke kunst de bewondering der geheele wereld. En Rio schrijft terecht:

„Quel critique, excepté la critique pedantesque, ne serait désarmée en face d'un pareil chef-d'oeuvre? Il est vrai que l'étude des modèles Grecs se fait sentir dans l'élégance des poses et surtout dans le style des draperies; mais on voit que cette ressemblance tient à cette même puissance d'assimilation par laquelle Dante a su s'approprier, sans ombre d'imitation servile, les beautés du grand poëte sur les traces duquel il se faisait gloire de marcher".

Tot de schepping dezer meesterstukken werkte met het genie des meesters mede het voorbeeld der Grieken, de uitvindingen van den nieuweren tijd — vooral die van de perspectief — het vurig geloof, de mystieke poëzie, en de ideale geest der middeleeuwen. Ghiberti's inspiraties kwamen uit dezelfde bron als waaraan Fra Angelico da Fiesole de zijne dankte, en er bestaan goede redenen om ons te doen denken, dat zijne betrekking met den engelachtigen schilder zich niet slechts bepaalde tot hun gezamenlijken arbeid aan een tabernakel 1).

1) Dit tabernakel, naar de teekening van Ghiberti en versierd door

Ghiberti's richting en arbeid was, bij al zijne vurige bewondering en origineele navolging der Grieksche kunst, zoo weinig heidensch en zinnelijk, dat hij van de gunst van Como de Medicis, den vereerder van Donatello, zoo goed als geheel was buitengesloten. En zoo hem in 1428 het bronzen reliquiarium voor het lichaam van den H. Zanobius werd opgedragen, dan was dat niet de gunst van Como maar wel de devotie van het volk, welke Ghiberti als den vervaardiger daarvoor aanwees.

Hier hebben wij te wijzen op een geheel eigenaardig verschijnsel, dat ons de levenskracht en de schoonheid der echt Christelijke renaissance allerduidelijkst doet kennen.

Alle uiterlijke omstandigheden leidden er toe, dat na den dood van Ghiberti en Donatello de naturalistische richting van den laatsten moest zegevieren. En toch het tegenovergestelde had plaats. De mystieke richting van Ghiberti verkreeg zoozeer de overhand in de laatste helft der vijftiende eeuw, dat dit korte tijdperk terecht als de gouden eeuw der Christelijke beeldhouwkunst wordt aangemerkt. Het naturalisme van Donatello werd, als onbewust, zelfs door zijn eigen leerlingen verloochend. En dat niettegenstaande de hooge, invloedrijke bescherming der de Medicis, niettegenstaande de marmeren beelden van hun beroemden tuin, niettegenstaande den nieuwen toevloed en den machtigen invloed der antieke voorbeelden. Met groote dankbaarheid moeten dan in

---

het penseel van Fiesole, bevindt zich thans in de galerij der Uffizii e Florence.

de geschiedenis der Christelijke kunst de roemrijke namen herdacht worden van drie mannen vooral, die wel reeds bejaard waren, toen aan Donatello door den dood zijn meer en meer aan 't heidendom overgeleverde beitel uit de handen werd genomen, maar nog levenskracht en werklust en geestdrift genoeg bezaten om zijne voor de kerkelijke kunst verkeerde richting tegen te gaan. Zij waren Luca della Robia, Desiderio da Settignano en Mino da Fiesole.

Het is wel, zonder eenigen twijfel, de *Christelijke* hemel, die u toezingt, in duizendstemmig lied, in gouden tonen, uit de verrukkelijke engelenkooren van Luca della Robbia onder het orgel in Florence's kathedraal. Wie bij de werken van dezen grooten, echt Christelijken kunstenaar de beschuldiging van heidendom en zinnelijkheid laat hooren, stelt zich aan het *risum teneatis* van alle weldenkenden bloot. Zeer juist worden door Müntz met een paar woorden de kunstenaar en zijn werk geteekend:

„Luca della Robbia est le coréligionnaire de Ghiberti; il partage sa foi, son idéalisme. Comme lui, il garde du moyen âge ou plutôt des Grecs, dont il ne s'inspira cependant jamais ostensiblement, ce culte de la beauté calme et sereine, qui va s'évanouir devant les investigations brutales des réalistes florentins; ses Christs, ses Vierges, ses saints sont bien encore des figures divines. Il mêle à ces réminiscences une ampleur, une liberté, une souplesse inimitables. C'est la force disciplinée, contenue, non déchaînée, comme elle l'a souvent été chez Donatello".

Zijn neef Andrea della Robbia bleef met zijne vier zonen deze ideale, diep religieuse, mystieke richting getrouw, en het waren vooral de Dominicanen van San Marco te Florence — onder welke een dier zonen, Agostino,

als kloosterling werd opgenomen — en de aan hun regel getrouw gebleven Franciscanen, die de sympathieke beschermers waren dezer merkwaardige, bevoorrechte familie van echt Christelijke kunstenaren, eene familie, die het hooge ideaal der Christelijke, kerkelijke kunst trouw diende, tot in het derde geslacht. De geest van Fra Angelico leeft in hen voort 1).

Het was dezelfde geest, die Desiderio da Settignano, Luca's tijdgenoot, bezield had en dien hij wederom overstortte in zijn leerling Mino da Fiesole, die op zijn tachtigste jaar nog al zijn vroegere, veelvuldige werken wist te overtreffen.

Wij lezen bij Rio:

„La ressemblance qui se trouve entre les oeuvres de Mino et celles de fra Angelico ne vient pas seulement de la similitude des inspirations. Il dut y avoir en outre une influence directe exercée par les peintures de l'un sur la sculpture de l'autre, pendant que le peintre et le sculpteur travaillaient si près l'un de l'autre sur la colline de Fiesole, et cette influence ne cessa point de se faire sentir jusqu' à la fin du siècle, dans l'école, éminemment mystique, dont cette petite ville fut le berceau. C'était encore une réaction contre le naturalisme de Donatello, et elle trouva de puissants auxiliaires, à Florence même, dans un groupe d'artistes dont les oeuvres sont marqueés d'une empreinte toute particulière".

---

1) Eene zeer treffende en veel te denken gevende opmerking van Johann Graus is deze, dat er tusschen de kunstenaren der Christelijke renaissance en den geestelijken stand geen antagonisme bestond: „Nie finden wir im Süden jene *satirischen* Darstellungen, gegen den geistlichen Stand gerichtet, welche die nordischen Künstler ohne Bedenken an den „Misericordien" der Chorstühle sculptirten, was von der Italienischen Künstlerwelt um so bemerkenswerther ist, als ja die gleichzeitichen Renaissance-Schriftsteller sich sehr loslieszen gegen die bei den Humanisten wenig beliebten Mitglieder der Bettelorden".

Onder deze artisten bekleeden de gebroeders Antonio en Bernardo Rosselini een eervolle plaats. Wij kunnen hier niet meer in bijzonderheden treden, hoe verlokkend het onderwerp ook moge zijn. Genoeg zij het te vermelden, dat Antonio onder zijne bewonderaars Michel Angelo telde, en, naar het getuigenis van Vasari, door het godvruchtige volk schier als een Heilige vereerd werd. En wat hen ook teekent, geen van beiden genoot de gunst en de hooge bescherming der ontaarde de Medicis. Bernardo was de gunsteling van Paus Nicolaas V.

Toen Bernardo, dit zeldzame genie, oud begon te worden, bleven twee andere gebroeders, Giuliano en Benedetto da Maïano, dezelfde Christelijke traditie voortzetten. Om kort te gaan zij alleen Rio's oordeel aangehaald, betreffende Benedetto's bewonderenswaardige sculpturen in het klooster van Monte-Oliveto, die de treffendste punten voorstellen uit het leven van den H. Franciscus van Assisi:

„Ou peut dire qu'il est impossible de donner plus de vie au marbre, j'entends plus de vie *spirituelle* et *ascétique*, ce qui constitue un problème délicat que l'art grec ne songea même pas à se poser. Aussi ne trouve-t-on ici, ni dans les types, ni dans les poses, ni même dans les draperies, aucune imitation des basreliefs antiques, bien que Benedetto da Maïano eût eu occasion de les étudier, non seulement à Florence, dans le jardin des Médicis, mais aussi à Rome, et surtout à Naples, pendant le séjour qu'il y fit".

Dat zijn allen schitterende namen, schitterende sterren, die men niet zoo gemakkelijk aan den hemel der Christelijke kunst kan uitdooven. Zij spreken ons duidelijk van eene treffende verzoening der Christelijke kunst en der renaissance.

Het valt moeilijk in te zien, hoe deze richting, naar het oordeel van Dr. Jacob, reeds van het begin af de kiem van het bederf in zich droeg. Juister zou het zijn te zeggen, hoe reeds van den aanvang af de Christelijke richting zich van de heidensche afzonderde. Het komt ons ook voor, dat er meer dan moed noodig is om al de opgenoemde kunstenaren en hunne bewonderaars voor heidenen en zinnelijke menschen te verklaren. Wij zouden durven vragen, wie of wat het recht geeft om deze eerbiedwaardige mannen en geheel hunne kunst buiten het Christendom te sluiten? Wij willen niets afdingen op den zegenrijken invloed der gothieke kunst tot bevordering van het geloof en de godsvrucht des volks, maar wij kunnen ons zeer goed vereenigen met het oordeel van den geleerden en kunstminnenden Dominicaan P. Marchese, als hij van de Christelijkste der kunsten, de schilderkunst, getuigt:

„Ik zou durven verzekeren, dat, zoo de katholieke godsdienst in Italië diepe wortelen heeft geschoten, deze hemelsche kunst daartoe veel heeft bijgedragen. Hare schier onbemerkte, maar zachte en aanhoudende invloed voert langzamerhand tot geestdrift op. Het is eene praktische zedeles, naar het bevattingsvermogen van allen geëigend. Hoeveel heilige vreugde heeft zij niet in de godvruchtige gemoederen opgewekt, hoeveel droeven getroost, hoeveel hartstochten tot bedaren gebracht, hoeveel daden van opoffering ingegeven? Wat vaak de welsprekendheid des gewijden redenaars niet vermocht, dat mocht een schilderwerk van Giotto, Angelico en Pietro Perugino bewerken" 1).

Ditzelfde mag gezegd worden van al die kunstwerken, waarin de geest van den engelachtigen Fiesole bleef

1) *Delle Benemerenze di S. Tommaso d'Aquino verso le Arti belle*, ecc.

voortleven. Zij hebben evenwel nog eene ruimere beteekenis. Burckhardt zegt, in zijn Cicerone, van Fra Angelico zeer juist:

„Eine ganze, grosze, ideale Seite des Mittelalters blüht in seinen Werken voll und herrlich aus und *wird belebt durch den frischen Hauch der neuen Zeit;* wie das Reich des Himmels, der Engel, Heiligen und Seligen im frommen Gemüthe der damaligen Menschheit sich spiegelte, wissen wir am genauesten durch ihn, so dasz seinen Gemälden schon der Werth *religionsgeschichtlicher Urkunden* ersten Ranges gesichert ist".

En Dr. L. Pastor wijst er met nadruk op, dat Fiesole's meesterstukken te Rome ook daarom van zoo hoog belang zijn, omdat zij het bewijs leveren, dat hij niet slechts hetgeen hem eigen was met hooger kracht ontwikkelde, maar ook tegenover den vooruitgang van zijn tijd geen vijandelijke of onverschillige houding heeft aangenomen: „Fiesole hat hier gezeigt, dasz die Renaissance, richtig begriffen, auch auf dem Gebiete der Kunst zu höherer Vollendung führen muszte".

En hier is het de plaats om vooral te wijzen op de kerk-historische en sociale beteekenis der ware, Christelijke renaissance. Hier vooral moet het goed recht der renaissance duidelijk in het licht komen.

Wij hebben in een vorig opstel gesproken van de groote vrijheid, die er te Rome heerschte. Dit getuigenis was geen humanistische overdrijving. De even eenzijdige als kortzichtige opvatting, alsof de geheele beweging der zoogenaamde renaissance uit den booze ware, mag niet die der Katholieke Kerk genoemd worden. Evenals geheel de middeleeuwen door toonde de Kerk zich ook nu wederom de begunstigster en aankweekster van allen waren vooruitgang, de beschermster, het beginsel van alle

ware beschaving. Zij stond den aanhangers der renaissance, op onbekrompen edelmoedige wijze, de hoogst denkbare vrijheid toe, eene vrijheid, die zeker, gelijk alle menschelijke dingen, ontaarden *kan*, die eveneens wel hare schaduwzijde heeft, maar die toch voor de ontwikkeling en den bloei der kunsten en wetenschappen, die hoogste goederen der menschheid na den godsdienst, noodzakelijk is. Een tijd, die de eenheid des geloofs verloren heeft, gelijk de onze, kan zich van zulk eene vrijheid schier geen begrip vormen. Doch men fronse de wenkbrauwen niet over deze vrijheid in de eeuwige stad. Deze vrijheid was een uitvloeisel van de verdraagzaamheid der Kerk, gelijk die zich in hare edelste vertegenwoordigers door alle eeuwen heen geopenbaard heeft, en die tot een harer schoonste, al te veel miskende of door den laster verduisterde karaktertrekken behoort. De Kerk heeft de groote goederen der menschheid, wetenschappen en kunsten, altijd ook uit een *sociaal* oogpunt beschouwd. En daarom heeft zij die ruime en edelmoedige verdraagzaamheid, wel niet als een beginsel verheven, maar als door de omstandigheden der menschelijke dingen gevorderd, beschouwd en toegepast 1).

---

1) Men zal onze bedoeling beter nog inzien uit de volgende woorden van den beroemden F. Le Play: „Suivant l'acception la plus générale, la tolérance est la disposition caractéristique des hommes qui supportent avec indulgence certaines actes qu'ils jugent répréhensibles et qu'il pourraient réprimer. Quant aux actes qui sont l'objet de cette disposition, ils varient à l'infini selon la nature de l' activité sociale et la préoccupation dominante des esprits. Au point de vue spécial des personnes qui s'intéressent au gouvernement des sociétés, la tolérance s'applique particulièrement à tout ce qui enfreint dans une certaine mesure la loi

Meermalen echter hebben de Pausen ook hier hun hoog gezag doen gelden; maar dan betrof het de buitensporigheden eener verklaard valsche renaissance, waar deze de onfeilbare leer der Kerk en den grondslag der zeden (en te gelijk daarmede ook de groote beginselen der kunst zelve) aanrandde. Voor het overige hebben de Pausen, de een meer, de andere minder, veel verdragen, omdat zij overtuigd waren van de macht der waarheid en van een edelen zin bij het grootendeels door hen opgevoede volk, en vooral omdat zij in de groote beweging, die zich toen, bij het aanbreken van den nieuweren tijd, van alle geesten en gemoederen had meester gemaakt, een groot voordeel zagen voor de Kerk, voor de geheele menschheid. Waren de omstandigheden hun gunstiger geweest, dan hadden zij ongetwijfeld meer kunnen doen, dan zou de valsche richting, de heidensche, de zinnelijke, voor hun gezag en invloed zijn bezweken of zou voor 't minst zulk een vaart niet hebben kunnen nemen. Doch wat zij gedaan hebben, vooral ook toen eenmaal de beide richtingen zich scherper afteekenden, strekt hun ook nu nog tot onvergankelijke glorie, eene glorie, waarop ieder rechtgeaard kind der Kerk roemen mag en welke niet door blinde vooringenomenheid met een of anderen kunstvorm behoort

---

morale ou les coutumes de la nation. Elle correspond à un écart équivalent des voiès du bien: elle ne peut donc être recommandée d'une manière absolue comme un principe; mais, comme je l'indique plus loin, elle est opportune et utile quant la dose du mal que l'on tolère est inférieure à celle qui naîtrait de la répression. — *La Réforme sociale en France,* par M. F. Le Play, Tome IV, p. 6.

verduisterd te worden. Wie zich hieraan schuldig maakt, geeft blijk van zeer onchristelijken en zeer onkerkelijken geest en toont zich zoodoende onbevoegd om over het Christelijke en kerkelijke der kunst zulk een absoluut oordeel te hebben. Neen, laten wij het niet loochenen, de Pausen hebben het goede, het voordeelige, het schoone in die groote, onweerstaanbare beweging gezien en aangegrepen; wat meer is, zij hebben zich van die beweging weten meester te maken, om eindelijk onder de regeering van Paus Leo X een heerlijke zegepraal te vieren.

Wat er van de kunst, ja van Italië zelf, zou geworden zijn, indien aan de valsche renaissance in de goede geen tegenwicht ware gegeven, indien er geen grootsche pogingen waren gedaan om Christendom en renaissance met elkander te verzoenen, dat moge de treurige geschiedenis leeren van Rimini, waar de wreede despoot Sigismond Malatesta openlijk den oorlog verklaarde aan het geloof en de zeden van alle voorgaande geslachten, om eene beschaving te doen zegevieren, die volslagen kunstmatig en geheel op de leest der oude heidensche beschaving geschoeid was 1).

---

1) „Ne cherchez à Rimini ni les grandes pages émues et vibrantes d' un Masaccio ou d'un Fra Angelico, ni les récits si naïfs et si vivants d'un Benozzo Gozzoli, ni les drames poignants ou les radieuses apothéoses de Mantegna. A la cour de Sigismond Malatesta, les sentiments propres à inspirer l'artiste, la foi religieuse, le patriotisme, l'amour de la justice, font tous défaut: on n'y trouve, avec une politique fondée sur la ruse et la violence, que le culte tout artificiel d'une civilisation depuis longtemps éteinte. D'un trait de plume Sigismond a cru pouvoir supprimer le travail latent des dix siècles qui s'étendent entre l'invasion

Te Rimini bereikte de heidensche richting wel het hoogste toppunt. Zulk eene herleving der oudheid is ten volle doemwaardig; zij kan zelfs de kunst in het algemeen niet baten. Zulk eene herleving is nooit door de Pausen bevorderd geworden. Zij hebben steeds getracht noch in het eene noch in het andere uiterste te vallen, maar de ware, Christelijke renaissance te bevorderen, te midden van de stormen dier dagen. Dat leert ons de geschiedenis van een Martinus V, Eugenius IV, Nicolaus V, Julius II, Leo X.

Kreuser doet ons hier een welkome vergelijking aan de hand. Het was, zegt hij, met het toenmalig humanisme als met de tegenwoordige „Aufklärung". — Dit eens aangenomen, vragen wij: hoe behoort men als Christen zich ten opzichte dezer „Aufklärung" te gedragen? Moet men *alle* verlichting, *allen* vooruitgang verwerpen? Moeten wij, in ons zelven teruggetrokken, dien stroom langs ons heen laten gaan en zich van alles laten meester maken? Het „met zijn tijd meêgaan" heeft door het misbruik een kwade beteekenis gekregen; maar is er ook geen goede? Hier vernemen wij de machtige stem van een Père Félix in zijne Conférences: „*Crescamus in illo per omnia qui est caput Christus*". Dat is de groote, Christelijke gedachte, die de Pausen van het renaissance-tijdvak bezielde. De renaissance is niet een terugkeer maar een vooruitgang, niet een breken maar een voortzetten. Want de schijnbaar verbroken band tusschen de heidensche oudheid en de Christelijke

---

des Barbares et les premières lueurs de l'ère nouvelle". — E. Müntz, *La Renaissance en Italie et en France*, p. 372—375.

tijden blijft in Italië bestaan, en Rome bewaart de godsdienstige, staatkundige, letterkundige en artistieke traditie der wereld, en leidt de nieuwere tijden in. Het is een feit van verreikende beteekenis, dat in Italië het opkomen van den nieuweren tijd zonder scheuring, zonder afval van de eenheid des geloofs heeft plaats gehad, onder de voorzichtige, verstandige leiding der Pausen.

Bij een ernstige beschouwing en waardeering der renaissance moet Rome's historisch, universeel karakter, dat zich ook in de kunst afspiegelt, wel degelijk in aanmerking worden genomen. Hoe diep werd deze waarheid begrepen en gevoeld door Joseph von Führich tijdens zijn verblijf te Rome! „Der hohe Geist der Kirche — schrijft hij — der mit dem *ganzen* Menschen auch seine Kunst umfaszt, stellt in seiner allein vernünftigen oder *katholischen* Ansicht der Welt- und Menschengeschichte auch die Hauptmomente einer *echt historischen Kunst* fest" 1).

---

1) Joseph von Führich's *Briefe aus Italien*, 1883. De groote kunstenaar bekent, hoe hij te Rome tot een ruimere opvatting der Christelijke kunst kwam: „Meine *einseitigen romantischen Tendenzen* traten immer mehr in den Hintergrund zurück und fingen an, einer *universelleren*, auf die Grund-Dogmen aller Geschichte — Sünde und Versöhnung — gestützten *Welt-* und *Geschichts-Ansicht* Platz zu machen, und von diesem Gesichtspunkte aus das Wesen der Menschheit und ihre Geschicke betrachtend, trat mir die Bedeutung oder besser die Sendung der *Kunst* im umfassendsten Sinne des Wortes in einem *bisher nicht gekannten höheren Lichte* entgegen. In Bezug aus das *Romantische* leuchtete mir bald ein: dasz, wer den Baum hat, auch den Zweig besitzt, wer aber immer *nur nach dem einzelnen Zweige* blickt, *nie zur Idee des Baumes gelangt*".

In dit licht beschouwd, kan er over het goed recht der Christelijke renaissance geen redelijke twijfel, geen ernstige bedenking overblijven. En allerduidelijkst blijkt de onhoudbaarheid der bewering, dat alleen de kunst uit het tijdvak der gothiek de ware, Christelijke, kerkelijke kunst zou wezen. En toch heeft men, op betreurenswaardige wijze, dit denkbeeld zóóver doorgedreven, dat men niet alleen alles, wat slechts op renaissance geleek, als heidensch, onkerkelijk, zinnelijk heeft veroordeeld, maar zelfs de minder loffelijke eigenaardigheden, ja de gebreken der middeleeuwsche kunst (wij maken voor de architectuur eene uitzondering) heeft nagevolgd en nagemaakt. Dat geldt voornamelijk de schilder- en beeldhouwkunst. Men deed dat niet om oude kunstwerken uit dien tijd te restaureeren — wie zou zulks niet toejuichen? — maar men liet deze kunst als de alleen ware, Christelijke, kerkelijke kunst gelden, met een medelijdenden glimlach of een *suprême dédain* voor alles, wat daarop niet geleek. Men stelde dat en dat alleen aan onze negentiende eeuw ter navolging, als het toppunt van Christelijkheid en kerkelijken geest, voor. Het ging met deze eenzijdige bewonderaars der middeleeuwsche oudheid evenals het met de fanatieke bewonderaars der heidensche oudheid eenmaal ging. Zij gingen niet van den, door Viollet le Duc gestelden regel uit: „*faisons comme ils ont fait, non ce qu'ils ont fait*", maar voerden eene kunst in, die niets anders dan eene slaafsche navolging genoemd mag worden, waaraan de geest evenwel maar te zeer ontbrak. Terecht schrijft de Eerw. Charles Daniel S. J.:

„Ne dirait-on pas quelquefois Bembo épris à sa manière de cette autre antiquité? Dans cette peinture, dont vous aimez le sentiment chrétien, malgré l'exécution imparfaite, qu'est-ce qui ravit leur suffrage? Une draperie un peu raide, des membres mal attachés, un certain défaut de perspective.... Laissez-les faire et nous aurons bientôt une littérature, un art qui, sous couleur de christianisme, se décoreront de toutes les incorrections du moyen âge. Et l'on croit être naïf à ce compte-là; comme si on était jamais naïf de propos délibéré! Imitation puérile, doublement puérile, quand elle se traine à la suite d'une forme défectueuse".

Dat was inderdaad eene fanatieke loochening van allen vooruitgang in de kunst. Dat was, alsof men weer op nieuw aan het kopiëeren ging van oude geschriften, als ware de boekdrukkunst niet uitgevonden. Van deze kunst, indien zij dien naam nog dragen mag, want het is meer handwerk dan kunst, geldt in volle beteekenis het woord van Viollet le Duc:

„A vrai dire, tout art qui manque d'originalité, qui ne vit que d'emprunts, fussent-ils faits aux meilleures sources, ne peut espérer conserver une place dans le cours des siècles; il est bientôt effacé, et va remplir ces limbes où demeurent dans l'oubli toutes les oeuvres qui n'ont possédé qu' une vie factice" 1).

Een dusdanig *hiératisme* („le respect absolu à la tradition" zegt Viollet le Duc) is nooit en nergens door de Kerk voorgeschreven of door hare edelste vertegenwoordigers bevorderd 2).

Zulk eene kunst miskent daarenboven zelfs den eigen-

---

1) Dictionnaire, *Sculpture.*

2) „L'art hiératique est stérile. Ses produits pâlissent chaque jour, à partir du point de départ, pour se perdre peu à peu dans le *métier vulgaire*, d'ou les civilisations postérieures ne peuvent rien tirer." — Diction. *Sculpture.*

lijken geest der middeleeuwsche kunst. De middeleeuwsche kunstenaren immers hebben, gelijk Viollet le Duc ons leert, hun tijd genomen gelijk hij was: „Ils ont pris leur temps tel qu'il était, et ont trouvé pour lui *un art intelligible, vivant,* propre à *instruire* et à *élever* l'esprit du *peuple*".

Maar wij hebben de pen niet opgevat om de gothiek tegen zulke voorstanders der gothiek te verdedigen. Het is evenwel van belang op te merken, dat het vooral voorstanders van deze richting zijn, welke voor haar bestaan en ontwikkeling het noodig schijnen te achten de renaissance-kunst te veroordeelen en in een kwaden naam te brengen. „*Die Uebung des gothischen Styles erfordert eine solche Herabsetzung der Renaissance-Periode nicht*", zeggen wij met Johann Graus.

En hiermede kunnen wij besluiten. Wij stelden in den aanvang de vraag, of gothiek en renaissance, uit godsdienstig oogpunt beschouwd, zóó lijnrecht tegen elkander overstaan, dat de eerste de alleen echt Christelijke, de andere de heidensche richting in de kerkelijke kunst kan beschouwd worden, of is, vroegen wij, de gothieke bouwstijl, op zijn zachtst gesproken, toch veel Christelijker en katholieker dan de renaissance? En ons doel was geen ander dan „een bescheiden woord in het midden te brengen, dat de verheffers van het alleen kerkelijke en katholieke der gothiek wellicht tot een weinig nadenken zou kunnen stemmen".

Laten wij eindigen met dit juist en behartigenswaardig woord van Fra Weisz:

„Het is te betreuren, dat de Christelijke kunstenaren

niet altijd genoeg in aanmerking hebben genomen, dat de beste inhoud, om eene goede uitwerking te hebben, eene volkomen daaraan passenden vorm eischt; zij zouden zich zoodoende van een beteren en welverdienden uitslag verzekerd hebben. Zeker, de vorm komt altijd op de tweede plaats in aanmerking en blijft steeds middel tot het doel. En het is ook beter, dat iemand, die beide te gelijk niet meester is, aan den geest en den inhoud boven den vorm de voorkeur geve in plaats van op de wijze eener oppervlakkige wereld den vorm te verzorgen en het wezen te veronachtzamen. Maar zeker is het, dat de Christelijke ideeën het recht hebben te verlangen, dat er naar gestreefd worde ze in den meest passenden, overtuigenden en medesleependen vorm als mogelijk is te kleeden. En evengoed staat het vast, dat de Christelijke kunst, die onder de middelen tot verkondiging en verdediging van het Christendam niet tot de geringste behoort, haar taak eerst dan vervuld heeft, wanneer zij zich ook van deze laatste verplichting volkomen heeft gekweten."

F. J. POELHEKKE.

ONZE POSITIE IN ATJEH.

(Vervolg en slot van bldz. 335 vv.)

II.

De Atjeh-oorlog heeft ons tot nu toe niet alleen duizenden menschenlevens en millioenen schats gekost, maar, wat wellicht nog erger is, de toestand van ons Indisch leger is daardoor zoo ellendig geworden, dat bij elk verontrustend bericht uit Indië, een ieder, die met de toestanden aldaar ook maar eenigszins bekend is, zich angstig afvraagt: hoe lang zullen wij, als het zoo voortgaat, nog in het rustig bezit zijn onzer koloniën? 1)

De organieke sterkte van ons leger in Indië is, sedert onze oorlogsverklaring aan Atjeh in 1873, schier niet vermeerderd. Toch werden van dat leger ongeveer 5000 man (d. i. bijna 20 percent) voortdurend op Atjeh vastgelegd, terwijl bovendien elke maand eenige honderden manschappen wegens ziekte (vooral beri-beri) van daar moeten worden afgelost. Sommigen dezer manschappen sterven na verloop van eenigen tijd, anderen worden wegens ziekte afgekeurd voor den militairen dienst,

1) Wel heeft de minister van koloniën in zijn bekende nota getoond, dat hij, ook waar het de legersterkte geldt, „l'art de grouper les chiffres" uitnemend verstaat; maar tegen een eenigszins ernstige critiek zijn zijne beweringen niet bestand, zooals o. a. kan blijken uit het ter zake in *De Tijd* van Maandag 16 Mei l. l. voorkomend artikel.

terwijl de overigen gedurende vrij geruimen tijd min of meer onbruikbaar zijn, althans voor den velddienst.

Tengevolge van een en ander is het Indisch leger tegenwoordig numeriek incompleet niet alleen, maar zijn ook de soldaten, die „op het papier" aanwezig zijn, voor een groot gedeelte onbruikbaar tegenover den vijand. En van dat verzwakt en door herhaalde overplaatsing geheel uit zijn verband gerukt leger moet steeds het beste en meest soliede deel op Atjeh vertoeven, welk deel telkens weer door de beri-beri wordt aangetast, waarvan steeds nieuwe evacuaties en aanvullingen het noodwendig gevolg zijn.

Zooals men weet, heeft de regeering professor Pekelharing naar Atjeh gezonden om te trachten den verwoestenden loop der beri-beri te stuiten. Indien dat niet gelukt, of de gevreesde ziekte wegens voor ons onnaspeurbare oorzaken niet tot staan komt, dan is er maar één middel om het leger van dien vreeselijken geesel te bevrijden: het geheel of grootendeels verlaten van Atjeh, het brandpunt der besmetting. Want wat helpt het, of er jaarlijks een paar duizend man boven het gewone contingent worden aangenomen, als die manschappen ons in betrekkelijk korten tijd weder ontvallen door de op Atjeh heerschende epidemie? Zoolang de beri-beri in haar tegenwoordigen omvang blijft heerschen, zal het ons nooit gelukken het Indische leger op den duur op een flinke sterkte te houden, te meer omdat de liefhebbers voor Harderwijk meer en meer zullen gaan ontbreken, als zij het vooruitzicht blijven behouden van, na verloop van eenigen tijd, op Atjeh of elders in Indië onder een klapperboom te worden begraven.

Bestond daarentegen de Atjeh-zaak niet, d. i. waren wij daar niet gevestigd, dan zou het Indisch leger spoedig weder zelfs op meer dan normale sterkte kunnen worden gebracht, vooral omdat de lust om bij dat leger in dienst te treden (waaraan in materiëelen zin aanmerkelijke voordeelen verbonden zijn) dan weder belangrijk zou toenemen.

Indien men dit alles overweegt en daarbij bedenkt, hoe onze tegenwoordige weerloosheid in Indië nog oorzaak kan zijn van talrijke rampen, dan moet men zich afvragen, hoe het mogelijk is geweest, dat de regeering in 1876 geen gebruik heeft gemaakt van de bemiddeling van den reeds genoemden Arabier Habib Abdoelrachman om tot een pacificatie van Atjeh te geraken.

Maar wat nog erger is, in 1883, dus op een tijdstip dat de Atjeh-oorlog reeds tien jaren gewoed had, weigerde de Indische regeering hare goedkeuring te hechten aan een alleszins bevredigende oplossing van het Atjeh-vraagstuk, door het herstel van het sultanaat onder Nederlandsche souvereiniteit. Dit denkbeeld is in het openbaar het eerst besproken in het dagblad *De Tijd* in 1883, en ongeveer te gelijker tijd werd door den toenmaligen minister van koloniën, van Bloemen Waanders, het idee van de herstelling van het sultanaat aan de regeering in Indië aangegeven. Op het oogenblik, dat de daarop betrekking hebbende missive den gouverneur-generaal bereikte, was deze ook in het bezit gekomen van een schrijven van den gouverneur van Atjeh, Laging Tobias, waarbij deze hetzelfde middel aan de hand gaf, om te geraken tot een bevredigende oplossing van de Atjeh-quaestie.

De heer Laging Tobias heeft omtrent deze zaak in zijn bekend opstel, opgenomen in *De Gids* van Mei 1886, o. a. het volgende medegedeeld:

„Wat reden gaf tot de hoop, dat eene poging tot herstel van het sultanaat onder onze souvereiniteit zou slagen, was de omstandigheid, dat de jonge sultan — Toeankoe Mohammed Daoed — in 1883 ontevreden en verbitterd was op zijn omgeving en meer in het bijzonder op zijn voogd Toeankoe Haschim.

Deze toch bleef hem, hoewel hij reeds 16 à 17 jaren oud geworden en met twee vrouwen getrouwd was, van alle deelneming aan het bestuur uitsluiten, en hield hem in eene zeer groote afhankelijkheid, zoodat hij zelfs nooit Kemala mocht verlaten.

Van verschillende kanten werd vernomen, dat te Kemala reeds heftige scènes tusschen den jongen sultan en zijn voogd waren voorgevallen, maar dat de laatste ongezind bleef het gezag af te geven en te erkennen, dat zijn pupil man geworden was. Wel had de jonge sultan aanhangers, die zijn meerderjarigheidsverklaring wenschten, maar grooter nog was het aantal van hen, die hem het beleid van zaken nog niet toevertrouwden. De ontevredenheid van Toeankoe Mohammed Daoed nam met den dag toe, en zoo ooit dan was juist toen, in 1883, het tijdstip allergunstigst om den wettig door de Atjehers gekozen sultan tot onze zijde over te halen.

Mocht dit gelukken, dan zou het tijd zijn hem van onze zijde het sultanaat aan te bieden, onder voorwaarden van erkenning onzer souvereiniteit.

Het herstel van het sultanaat op zulk eene wijze zou in de oogen van iederen inlander eene daad van grootmoedigheid geweest zijn, en als wij het bestuur over de drie sagies (Groot-Atjeh) in strijd met de eenmaal uitgevaardigde proclamatie (van v. Swieten) aan den sultan overlieten, dan konden wij dit des te beter doen, omdat de sultan tengevolge zijner onmondigheid nooit iets tegen ons had gedaan of kunnen doen.

Daarna zou het oogenblik gekomen zijn om onze troepenmacht te verminderen.

Een vertegenwoordiger van het Nederlandsch gouvernement, aanvankelijk verblijf houdende in een goed bevestigde en goed bezette versterking, zou het eenige zijn, wat wij verder in Atjeh noodig hadden.

Met het bestuur in Atjeh zou die vertegenwoordiger zich rechtstreeks niet te bemoeien hebben. Hij zou slechts te waken hebben

voor de richtige nakoming van het met Atjeh te sluiten contract, waarbij het bestuur en de handhaving van politie en justitie in Atjeh aan den sultan zou worden overgelaten.

Vrees dat, als de jonge sultan tot ons overgekomen en het sultanaat uit onze handen zou aannemen, de Atjehers hem zouden vervallen verklaren van de sultanswaardigheid, waartoe zij hem verkozen, dat zij terstond een ander lid uit de oude sultansfamilie als vorst zouden uitroepen ter vervanging van den afvallige van de goede zaak, behoefde niet te bestaan; want zelfs al zou de onverzoende oorlogspartij dit beproeven, ernstige kans om te slagen zou die poging niet hebben.

Het Atjehsche volk toch hecht te groote waarde aan de legitimiteit zijner vorsten, en Toeankoe Mohammed Daoed was de wettige pretendent en op wettige wijze gekozen.

En zelfs al zou het de oorlogspartij gelukken een tegen-sultan uit te roepen en voor dezen een aanhang te werven, Toeankoe Mohammed Daoed zou toch ook zijn aanhangers hebben, het Atjehsche volk zou verdeeld zijn in twee partijen, waarvan er eene, en wel zeer vermoedelijk de sterkste, op onze hand zou zijn.

Wat zou er in alle geval overblijven van de leus, waarmede de hoofden het Atjehsche volk tegen ons ten strijde voeren: „Strijdt voor uw geloof, strijdt voor uwen vorst", als die vorst, volgens de Mohammedaansche leer tevens hoofd van den godsdienst, onze vasal en bondgenoot was geworden?

Al deze overwegingen gaven hoop, dat een herstel van het sultanaat mogelijk, en voor ons de meest voordeelige en met onze nationale eer vereenigbare wijze van oplossing der Atjehquaestie zou zijn".

Men vergete het niet, het is geen gewoon schrijver, maar niemand minder dan een gewezen gouverneur van Atjeh, wiens zienswijze ik boven heb aangehaald.

Toch kon het denkbeeld van den heer Laging Tobias geen ingang vinden bij den toenmaligen gouverneur-generaal 's Jakob, een man met Indische toestanden schier geheel onbekend, vooral niet, toen de minister van Bloemen Waanders inmiddels was afgetreden en vervangen door den tegenwoordigen minister van koloniën,

Sprenger van Eyk, iemand die zeker een goed debater en misschien ook een goed financier mag heeten, maar die nooit in aanraking kwam met de eigenlijke inlandsche bevolking, en die zich dus van de denkwijze en van de huishouding dier bevolking geen juist denkbeeld kan vormen.

Wanneer wij het niet zwart op wit hadden, dan zou men haast niet kunnen gelooven, dat de Indische regeering den gouverneur Laging Tobias in 1883 in antwoord op zijn voorstel tot herstel van het sultanaat te kennen gaf, dat zij daarvan niets wilde weten.

Dit was te meer te betreuren, omdat in 1883, na vele vergeefsche pogingen, reeds een middel gevonden was, om aanraking te krijgen met den op zijn eigen partij verbitterden, maar door deze streng bewaakten, jongen sultan, en zoo lieten wij een wellicht nooit meer terugkomende gelegenheid voorbijgaan om te beproeven de Atjeh-quaestie op eene voor beide partijen voordeelige en eervolle wijze te beëindigen, een proefneming, die zeer waarschijnlijk gelukt zou zijn 1).

In 1879 heb ik Atjeh verlaten en weet dus niet met volkomen zekerheid, hoedanig de denkwijze der voornaamste Atjehers tegenwoordig is omtrent de beeindiging van den krijg. Op grond van besprekingen, welke ik in 1878, met medeweten van den generaal van der Heijden, ter zake met eenige aanzienlijke hoofden voerde, meen ik echter gerust te mogen ver-

1) Toen de voogd van den sultan Toeankoe Mohammed Daoed bemerkte, dat deze, indien wij van onzen kant inschikkelijkheid betoonden, tot een vergelijk bereid was, gaf hij toe. En toen de jonge sultan daarop ook niets meer van ons vernam, sloot hij zich verder geheel bij de oorlogspartij aan.

zekeren, dat de pacificatie van Atjeh slechts mogelijk zal zijn op de volgende voorwaarden:

1°. Toeankoe Mohammed Daoed wordt door ons erkend als sultan over het geheele rijk van Atjeh.

2°. Als zoodanig geniet hij al de inkomsten, welke zijne voorvaderen genoten hebben.

3°. Aan de voornaamste hoofden van Groot-Atjeh worden vaste jaarlijksche toelagen uit 's lands schatkist verstrekt.

4°. Den sultan wordt zijn aloude verblijfplaats — den Kraton, het tegenwoordige Kotta-Radja — teruggegeven.

5°. De sultan erkent de souvereiniteit van Nederland, staat Poeloe Wai en Poeloe Bras aan ons af en belooft den zeeroof en slavenhandel op afdoende wijze, zoo noodig met behulp onzer marine, tegen te gaan.

6°. Buiten den Kraton wordt ons door den sultan een stuk grond afgestaan voor den vertegenwoordiger van het Nederlandsch gouvernement en voor het maken van een goed bevestigde en goed bezette versterking.

Zooals men ziet, ben ik nog minder eischend dan de heer Laging Tobias. En zelfs geloof ik niet, dat wij op het oogenblik, nu de Atjehers, tengevolge van ons gedeeltelijk terugtrekken, overmoediger zijn geworden dan ooit, op de genoemde voorwaarden tot een beëindiging van den oorlog zouden kunnen geraken.

Eerst wanneer wij door eene, zij het ook tijdelijke, versterking van ons Indische leger onze troepenmacht op Atjeh tot 10 à 12000 man konden opvoeren en dan den Atjehers de keus laten tusschen herovering van Groot-Atjeh of aanneming der bovengenoemde voor-

waarden, eerst dan zouden wij m. i. veel kans hebben om die voorwaarden door onze vijanden te zien aannemen.

Toch is en blijft het herstel van het sultanaat, zij het ook op de straks genoemde voorwaarden, het eenige middel om op eervolle wijze een einde te maken aan den rampzaligen krijg, die wij sedert bijna veertien jaren te voeren hebben.

Want aangenomen, dat het ons gelukt het Indisch leger op afdoende wijze te versterken, zoodat wij des noods 10 à 12000 man ter beschikking van den bevelhebber op Atjeh konden stellen, wat zou ons dit baten? Op den duur kunnen wij een dergelijke troepenmacht aldaar niet onderhouden, en zeer zeker niet zoo lang de beri-beri er blijft heerschen, om nu eens niet te gewagen van financiëele bezwaren. Met een macht van 10 à 12000 man zouden wij, ja, Groot-Atjeh weder geheel kunnen heroveren. Maar wat hadden wij dan nog? De Atjehers zouden het langer uithouden dan wij. Zij zouden hunnen guerilla-oorlog blijven voortzetten en zelfs met meer succes, omdat zij door de noodzakelijke uitbreiding onzer postenlinie meer kwetsbare punten zouden vinden om ons te treffen.

Wel zouden wij, als uiterste maatregel, geheel Groot-Atjeh kunnen verwoesten en aldus voor onze vijanden onbewoonbaar maken, maar, afgescheiden van andere bezwaren, heeft dit denkbeeld weinig kans in Nederland ingang te vinden.

Zelfs met een troepenmacht van 12000 man gedurende een paar jaar, zouden wij feitelijk op Atjeh dus niet vooruitkomen, indien het ons niet gelukte een vergelijk met het Atjehsche volk te sluiten. Voor zulk een vergelijk

een volledige onderwerping te eischen zou ons niet eens voordeelig wezen. Want in dat geval zouden wij het bestuur over Atjeh in handen moeten nemen en daar een vrij aanzienlijke militaire macht moeten blijven onderhouden, wat jaarlijks een uitgaaf van verscheidene millioenen zou na zich slepen, waar tegenover — ik herhaal het — *in geen geval* eenige noemenswaardige inkomsten zouden staan, ten minste niet in verhouding tot de uitgaven, welke wij ons zouden te getroosten hebben.

Wanneer er van Atjehsche zijde op aangedrongen wordt om den sultan zijn aloude inkomsten terug te geven en ook in de toekomst te verzekeren, dan geschiedt dit niet omdat die inkomsten zoo belangrijk zijn — naar mijne berekening niet meer dan 2 à 3 ton per jaar — als wel omdat ook de meest tot verzoening neigende Atjehers onder de souvereiniteit van Nederland hun vroegere landsinstellingen geheel ongeschonden wenschen te bewaren. Vóór het uitbreken van den Atjeh-oorlog bedroegen de inkomsten van den sultan hoogstwaarschijnlijk feitelijk zelfs minder dan de evengenoemde som, omdat vele hoofden toen minder aan den sultan betaalden dan waartoe zij wettig verplicht waren.

Het spreekt van zelf, dat, als Atjeh onder Neerland's souvereiniteit door een sultan geregeerd werd, deze meer zekerheid zou hebben zijne wettige bronnen van inkomsten regelmatig te zien vloeien. De moreele steun der Nederlanders tegenover min of meer weerbarstige opperhoofden zou alleen voldoende zijn om deze in toom te houden. Overal elders in den Indischen archipel is dit gebleken. En daarom zijn de inlandsche vorsten in andere deelen van den archipel ons, over het algemeen, niet onge-

negen. Zij weten, dat, zoolang zij zich houden binnen de perken van het met hen gesloten contract, zij steeds op onze ondersteuning kunnen rekenen, als het geldt het bedwingen van een deel hunner onderdanen.

Alom in den Indischen archipel, waar nog het inlandsch zelfbestuur bestaat en waar schier altijd twee of meer partijen aanwezig zijn, heeft dan ook die partij het overwicht, die op den materiëelen of ook maar op den moreelen steun van het Nederlandsch gouvernement kan rekenen. Jammer maar, dat het ons op Atjeh nimmer gelukt is twee of meer partijen te vormen, waarvan er ten minste één van onze hulp gediend wilde zijn. De oorlog zou dan reeds lang beëindigd zijn. En daarom kan men er ook verzekerd van wezen, dat, als de wettige sultan soms mocht te kampen hebben met de weerspannigheid van een deel zijner onderdanen, een geringe hulp van onze zijde altijd voldoende zou wezen om hèm het overwicht te doen behouden.

De vraag, of de herstelling van het sultanaat in Atjeh wenschelijk, ja, noodzakelijk is, kan dus m. i. niet anders dan in bevestigenden zin worden beantwoord. Het heeft mij dan ook steeds zeer verwonderd, dat dit denkbeeld zoo weinig in de pers en haast in het geheel niet in de Tweede Kamer is besproken.

Wel hadden onze volksvertegenwoordigers in den laatsten tijd al hun aandacht te wijden aan de grondwetsherziening, maar dat zij daarbij de noodzakelijkheid eener oplossing van het Atjeh-vraagstuk uit het oog zouden verloren hebben, kan ik niet aannemen.

Vermoedelijk zijn onze beschreven vaderen onder het

lezen van het groot aantal geschriften, welke sedert jaren over Atjeh verschenen, de kluts eenigszins kwijt geraakt en hebben zij het 't veiligst geoordeeld om deze lastige aangelegenheid over te laten aan het beleid van den minister van koloniën, die echter, wegens zijn totale onbekendheid met de inlandsche maatschappij, zich omtrent den gang van zaken geen juist denkbeeld kan vormen. Het gevolg van een en ander is klaarblijkelijk geweest, dat men alles aan het toeval heeft overgelaten en zich getroost heeft met de gedachte, dat mettertijd alles wel terecht zal komen.

Daarbij komt nog, dat de volksvertegenwoordiging, over het algemeen, geen groot denkbeeld heeft van hetgeen, op politiek gebied, buiten het parlement wordt geleeraard. Met blijkbaar genoegen wordt in de Tweede Kamer meermalen gezegd, dat menige specialiteit het aureool van bijzondere kunde en zaakkennis verloor, van het oogenblik af, dat hij tot vertegenwoordiger des volks verkozen werd. Op het gebied der Nederlandsche staatkunde moge zulks wellicht juist zijn, waar het Indische aangelegenheden geldt, geloof ik, dat onze afgevaardigden nog wel wat kunnen opsteken van de adviezen, welke dienaangaande ook buiten het parlement worden ten beste gegeven. En speciaal wat de Atjeh-quaestie betreft, meen ik gerechtigd te zijn tot de vraag, waarom de Kamers niet categorisch van de regeering afvragen, op welke wijze zij denkt tot een bevredigende oplossing daarvan te kunnen geraken.

Toen er sprake was van ons gedeeltelijk terugtrekken op Atjeh, d. i. van het innemen onzer tegenwoordige, zoogenaamd geconcentreerde stelling, werd er door de

regeering gezegd, dat zij eene stelling wilde innemen in overeenstemming met onze personeele en financiëele krachten, waarin wij toch het einddoel van den oorlog, de onderwerping van het Atjehsche volk, zouden kunnen afwachten.

Er zal wel niemand durven beweren, dat wij dit einddoel thans, na verloop van ruim twee jaren, eenigszins nader zijn gekomen. Integendeel wij zijn er verder dan ooit verwijderd van geraakt. Ook de verwachting der regeering, dat de geconcentreerde stelling op Atjeh in overeenstemming is met onze financiëele en personeele krachten, is gebleken onjuist te zijn.

Onze financiën mogen vooreerst nog bestand zijn tegen het voeren van den Atjeh-oorlog, onze personeele krachten, d. i. ons Indisch leger, is op den duur niet in staat den Atjeh-krijg op de tegenwoordige wijze te blijven voeren.

Nu het duidelijk is geworden, dat het doel der concentratie op Atjeh niet is bereikt, wordt het m. i. langzamerhand tijd om andere middelen te beramen, welke tot een gewenschte oplossing van het vraagstuk kunnen leiden. En bij de overweging daarvan moet m. i. op den voorgrond staan de beantwoording der vraag: is het wenschelijk en mogelijk alsnog over te gaan tot het herstel van het sultanaat op Atjeh onder de souvereiniteit van Nederland? Aan de wenschelijkheid van dezen maatregel, zelfs onder zeer vrijgevige voorwaarden van onze zijde, kan, dunkt mij, niemand twijfelen. Ik zou, als dit zoo was, dadelijk de vraag willen stellen: op welke wijze het anders ooit mogelijk zou wezen op Noord-Sumatra een vredestoestand in het leven te roepen. Bovendien men

bedenke het wel, wij hebben thans bij de geheele Atjeh-quaestie slechts één overwegend belang: daaraan een einde te maken op een wijze, welke, vooral in het oog der inlandsche bevolking van Nederlandsch-Indië, voor ons niet oneervol schijnt.

Een andere vraag is het echter, of de Atjehers, ook bij de meeste toegevendheid van onzen kant, thans nog genegen zullen zijn, over een voor ons niet oneervolle beëindiging van den krijg in onderhandeling te treden. Ik zou die vraag niet toestemmend durven beantwoorden en geloof zelfs, dat het antwoord ontkennend moet luiden, zoolang wij niet door groote machtsontwikkeling op Atjeh toonen, dat wij, bij niet aanneming onzer voorwaarden, in staat en genegen zijn den oorlog op krachtige wijze te hervatten.

In allen gevalle heeft de regeering op Atjeh genoeg bekwame dienaren, die in staat zijn omtrent de tegenwoordige zienswijze der Atjehers voldoende inlichtingen te geven. Blijkt daaruit, dat de Atjehers vermoedelijk tot onderwerping zouden geneigd zijn, b. v. op de door mij genoemde voorwaarden, dan moet daartoe m. i. zoo spoedig mogelijk worden overgegaan. Zijn onze Atjehsche autoriteiten daarentegen van meening, dat onze vijanden die voorwaarden thans niet, maar zeer waarschijnlijk wel zullen aannemen, als er op Atjeh nogmaals een groote krachtsontwikkeling plaats heeft, welnu, dan moet men alle zeilen bijzetten om dat doel te bereiken en daarbij geen moeite of kosten ontzien.

Indien eindelijk onze autoriteiten op Atjeh, na rijp beraad en nauwkeurig onderzoek, tot de overtuiging mochten komen, dat de Atjehers, op welke voorwaarden

dan ook, zich nooit aan ons zullen onderwerpen, dan blijven ons slechts twee wegen open: Groot-Atjeh geheel te verwoesten en dus onbewoonbaar te maken voor onze vijanden, of ons verder terug te trekken en op Groot-Atjeh alleen aan de kust een versterkte positie in te nemen, evenals zulks in sommige der onderhoorigheden van Groot-Atjeh heeft plaats gehad.

Over het eerste middel, de verwoesting van Groot-Atjeh, zal ik, ook om de reeds opgegeven redenen, niet verder uitweiden. Daarentegen wensch ik de voor- en nadeelen, welke voor ons verbonden zouden zijn aan een verder terugtrekken op Groot-Atjeh, eenigszins uitvoerig te behandelen.

Het voornaamste daartegen aangevoerde bezwaar is de krenking van onzen nationalen trots en van onze eigenliefde. Ik voor mij hecht aan dit bezwaar niet het grootste gewicht. Het is zeer gemakkelijk op enthousiastische wijze daarover te spreken en te schrijven, maar als men aan hen, die dit doen, vroeg om zelf het geweer op schouder te nemen ter verdediging onzer eer op Atjeh, of ook maar een deel hunner bezittingen voor dit doel af te staan, hoe weinigen zouden er dan niet zijn, die voor Nederland's glorie en fierheid, waar het de Atjeh-quaestie betreft, wat zouden over hebben? Wanneer onze eigenliefde ons gebiedt op Atjeh geen stap meer achterwaarts te doen, dan zou ons volk zich daarvoor ook persoonlijke opofferingen moeten willen getroosten, en daarvan is sedert jaren niets gebleken. Integendeel als de Atjehquaestie niet bestond, zou er m. i. veel meer lust bestaan dan nu om dienst te nemen bij het koloniaal leger.

Bovendien betreft het hier niet zoozeer een quaestie van nationalen trots of ijdelheid dan wel een gebiedende noodzakelijkheid. Op den duur kunnen wij niet voortgaan op den weg, welke wij thans op Atjeh bewandelen. Onze personeele krachten zijn daartoe ontoereikend. In 1886 werden ongeveer 5000 militairen uit Atjeh geëvacueerd, grootendeels wegens beri-beri, waarvan er ± 2400 door sterfte en afkeuringen voor het leger verloren gingen. Bovendien sterven er op Atjeh ruim 800 soldaten. Met het oog op dergelijke cijfers moet men m. i. toegeven, dat, zelfs bij gunstige resultaten van de werving in Nederland, de Atjeh-oorlog, op de tegenwoordige wijze gevoerd, op den duur de krachten van het Indische leger nog verder moet uitputten.

Ik geloof gaarne, dat het mogelijk zou wezen tijdelijk het Indische leger op zoodanige sterkte te brengen, dat wij in staat zouden zijn nog eens krachtig op Atjeh op te treden, ten einde den beslissenden slag te slaan. Maar ik ontken pertinent de mogelijkheid om, jaar in jaar uit, te voorzien in de enorme gapingen, welke in dat leger telkens ontstaan, tengevolge van het verblijf onzer troepen — in grooten getale — op Atjeh.

Bovendien zouden wij, als er elders in den Indischen archipel ernstige opstanden uitbraken, wel genoodzaakt zijn Atjeh geheel en al te ontruimen. Die ontruiming zou dan hals over kop moeten geschieden en dus in alle opzichten voor ons nadeeliger zijn dan wanneer wij daartoe vrijwillig — althans in schijn — overgingen.

Engeland is in zijne koloniale staatkunde der laatste jaren veel verstandiger te werk gegaan dan wij. Uit Afghanistan en Soudan trok het zich terug, toen

het zag, dat het daar een met het hoofd tegen den muur loopen zou worden. In de Transvaal stelde het zich met een schijn van gezag tevreden, toen het bemerkte, dat de opofferingen, verbonden aan een oorlog met de boeren, nooit zouden kunnen opwegen tegen de daaraan eventueel verbonden voordeelen.

Eindelijk mogen wij ook wel eens denken aan de vele slachtoffers, welke de Atjeh-oorlog reeds gemaakt heeft en nog maakt.

Op den bodem der zee zou men den weg kunnen volgen, welke onze stoomschepen van Atjeh naar Padang eenige malen per maand afleggen, wegens de vele geraamten van menschen, die men daar kan vinden. Op Atjeh liggen duizenden onzer braven begraven, en schier geen enkele belangrijke plaats in Indië, of men kan tal van slachtoffers op de kerkhoven aldaar vinden van den ongelukkigen Atjeh-krijg.

Over de omstandigheid, dat Nederland, grootendeels tengevolge van den Atjeh-oorlog, sinds lang geen directe voordeelen van Indië meer trekt, wil ik zwijgen, maar dat de bevolking van Insulinde door dien oorlog buitengewoon zwaar is moeten belast worden, waardoor aan haar welvaart een gevoelige knak is toegebracht, is een omstandigheid, waarmede men m. i. bij de beoordeeling van het Atjeh-vraagstuk zeker rekening moet houden.

Het eenige haast overwegende bezwaar, hetwelk tegen een verder terugtrekken op Atjeh m. i. zou bestaan, is, dat het wederom een gevoelige knak zou toebrengen aan ons prestige en wellicht oorzaak zou zijn van onlusten elders in den Indischen archipel.

Toch moet ik dadelijk toegeven, dat er veel omstandigheden zijn, welke tegen het koesteren van die vrees pleiten. Immers, hetzelfde heeft men beweerd bij het innemen onzer geconcentreerde stelling. Toen heeft het Nederlandsch-Indisch gouvernement aan alle inwoners van den archipel reeds het bewijs geleverd, dat het niet in staat was de Atjehers met geweld van wapenen tot onderwerping te dwingen. En thans reeds is er ieder inlander van overtuigd, dat wij, Groot-Atjeh op den tegenwoordigen voet blijvende bezetten, dat land nooit tot onderwerping zullen brengen. Desniettemin zijn opstanden in de overige deelen van den archipel uitgebleven, waaruit valt af te leiden, dat, al deden wij nogmaals een schrede achterwaarts, zulks niet het sein zou zijn tot onlusten elders.

Ook in de geschiedenis van ons verleden in Indië kan men genoegzame bewijzen putten voor de bewering, dat zelfs het geheel en al verlaten van Atjeh niet noodzakelijk tot opstanden elders zal leiden.

In de laatste jaren der vorige en in de eerste jaren van deze eeuw beschikten wij haast over geen militaire macht in Indië. Wegens den oorlog met Engeland was de gemeenschap met het moederland schier geheel verbroken, zoodat er haast geen aanvulling kon plaats hebben van het Europeesch element in het Indisch leger. Eén belangrijke stoot van de zijde der inlanders zou toen onze macht in den archipel en speciaal op Java hebben kunnen vernietigen. Toch werd die stoot niet gegeven, niettegenstaande wij ons uit verscheidene streken van Indië, wegens duidelijk gebleken onmacht, moesten terugtrekken.

Maar al zou een verder terugtrekken op Atjeh geen directe nadeelige gevolgen hebben, ons prestige zou er toch weder zeer onder lijden en op den duur zouden de gevolgen daarvan wellicht niet uitblijven. En daarom zou ik tot dit uiterste middel slechts willen overgaan, als alle andere middelen faalden.

Eerst beproeve men het herstel van het sultanaat te bewerkstelligen op zoodanige voorwaarden, dat onze nationale eer gered zij, vooral in het oog der inlandsche bevolking. Dit zal het geval wezen, als men de pacificatie tot stand brengt op de door ons bovengenoemde voorwaarden. Immers iedereen en ook de bevolking van den archipel weet, dat het ons aanvankelijk slechts te doen was om Atjeh tot de erkenning onzer souvereiniteit te dwingen, ten einde aldaar op afdoende wijze een einde te maken aan den zeeroof en den slavenhandel. Dat doel zullen wij dan in het eind toch hebben bereikt. En mocht ter bereiking daarvan nog een laatste en groote krachtsinspanning van onze zijde noodig wezen, dan zal het Nederlandsche volk, ik geloof en hoop het ten minste, blijken daartoe alsnog in staat te zijn.

Indien onverhoopt mocht blijken, dat de Atjehers in geen geval bereid zijn tot erkenning van Neerlands souvereiniteit, dan acht ik het oogenblik gekomen onze stelling op Groot-Atjeh in te krimpen tot één enkel aan zee gelegen punt. Daardoor zullen wij in staat zijn onze totale bezetting op Atjeh tot ongeveer $\frac{1}{5}$ van hare tegenwoordige sterkte, d. i. $\pm$ 1000 man terug te brengen, wat voor ons Indisch leger, als overigens voor de versterking daarvan al het mogelijke wordt gedaan, geen te zware

last zou zijn. Op die wijze zouden wij op Atjeh inderdaad een stelling innemen in overeenstemming met onze personeele en financiëele krachten en daarin, beter dan in onze tegenwoordige stelling, het einddoel van den oorlog, de onderwerping van het Atjehsche volk, kunnen afwachten.

Eén aan zee gelegen en goed versterkt fort zouden wij, volgens bevoegde militairen, voor de Atjehers gemakkelijk totaal onneembaar kunnen maken; zij zouden ons daarin geen schade kunnen toebrengen, wat van onze tegenwoordige positie volstrekt niet kan gezegd worden, zooals nog onlangs is gebleken, toen de Atjehers met een vrij sterke macht ons belangrijke verliezen deden lijden, binnen onze linie.

Ik heb in bovenstaande regelen getracht een middel aan de hand te doen om tot de oplossing van het Atjeh-vraagstuk te geraken.

Die oplossing, men houde het steeds wel in het oog, *moet* verkregen worden, willen wij ons niet aan zeer groote rampen in Indië blootstellen. Ons leger aldaar is veel te zwak voor de taak, waartoe het geroepen wordt, en wij zijn aldaar thans volstrekt niet voorbereid op alle mogelijke eventualiteiten.

Indien er zijn, die iets beters aan de hand weten te doen, niets zal mij aangenamer wezen, mits zulks op goede gronden geschiedt. Zoo niet, dan hoop ik, dat wij zoo spoedig mogelijk onze tegenwoordige lijdzame en hoogst nadeelige tactiek op Atjeh zullen verlaten, ten einde zoo goed mogelijk uit het wespennest te komen, waarin wij ons gestoken hebben.

J. P. TH. VAN NUNEN.

BOEKBEOORDEELING.

DE CHRISTELIJKE KUNST IN HOLLAND EN VLAANDEREN 1).

Met beide handen juichen wij de hulde toe, bij herhaling gebracht aan de grootsche onderneming van Neerlands gevierden graveur, den heer C. Taurel. Ja, *De Christelijke Kunst* mocht, na de verschijning der twee eerste afleveringen, begroet worden als „een wonderschoon monument, dat onder medewerking van uitstekende mannen van uiteenloopende richting aan de veel te weinig gewaardeerde schatten van kunst uit den tijd toen de nationale volkswelvaart en rijkdom van Nederland en België met den diepsten en innigsten godsdienstzin gepaard gingen, wordt toegewijd" 2). Dankbaar en verheugd stemmen wij in met den lof, die *De Nederlandsche Spectator* aan het werk na zijn voltooiing toebracht: „Het werk, dat wij meermalen bespraken 3), is door den heer Taurel met talent en degelijkheid ten uitvoer gebracht en daarmede is onze litteratuur der kunstgeschiedenis belangrijk verrijkt. Immers wij bezitten geen tweede werk als dit, waarin de oude schilderkunst van de van Eycken tot Otto Venius en Pourbus behandeld is. Met een grondigen tekst en 24 staalgravuren geeft dit fraaie werk thans een beeld van die geheele, zoo belangrijke kunstperiode" 4).

---

1) Van de gebroeders van Eyck tot Otto Venius en Pourbus. Voorgesteld in 31 staalplaten. Eene reeks monografiën, door P. Génard, Prof W. Moll, Ad. Siret, Sleeckx, C. Ed. Taurel en Prof. J. A. Alberdingk Thijm. C. L. van Langenhuysen, Amsterdam.

2) *De Tijd*, 30 September 1872. 3) Wij zagen 1873 n°. 5; 1874 n°. 6. 4) *De Nederlandsche Spectator*, 1882 n°. 31.

Maar dat fraaie werk, ook vorstelijk uitgevoerd, was aanvankelijk niet onder ieders bereik; daarom werd het terecht een verblijdend verschijnsel genoemd, toen voor eenigen tijd de uitgever C. L. van Langenhuysen kon optreden met de fiere verzekering, dat hij, door aankoop eigenaar geworden van de oorspronkelijke platen en 't kopyrecht, het „echt nationale werk" tot veel verminderden prijs verkrijgbaar zou stellen 1).

Bravo! Wij zeggen het *De Maasbode* na: „De uitgever toont, dat hij liefde bezit voor de kunst en de meening koestert, dat die liefde door velen zijner landgenooten gedeeld wordt" 2).

Wij hebben nu de drie eerste afleveringen van de nieuwe editie voor ons en smaken andermaal het edelst kunstgenot in het bewonderen van de heerlijke gravuren, zooals de fijne, krachtige, gevoelvolle naald van onzen Taurel die tooveren kan. Wij zien ook al aanstonds het woord der „Inleiding" in vervulling gaan: „Onze gravuren zijn bijna alle naar kunstwerken vervaardigd, welke nog nimmer gekopiëerd waren geworden en die wij bij voorkeur zijn gaan zoeken in steden en op plaatsen, welke minder bezocht worden". Immers wij hebben reeds *De Verloving der H. Godeberta*, door Petrus Cristus, *De Madonna en het Kind Jesus*, door Gheeraert Davids, beide uit de verzameling van Baron Oppenheim te Keulen, en *De Aanbidding der Drie-Koningen*, toegeschreven aan Rogier van der Weijden, „het zeer schoone en toch zeer weinig bekende schilderstuk, dat thans een plaats heeft op het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht". — De heer Taurel, die hier zelf de monographie geeft, maakt van die gelegenheid gebruik om aan genoemd museum, ook later (bldz. 88) door Prof. Moll „een sieraad van de oude kathedraal-stad" genoemd, een zeer waardeerend woord te wijden, terwijl hij „met dankbaarheid vermeldt, dat alle tot nu toe (bldz. 15) in dit werk voorkomende initialen gekopiëerd zijn uit oude handschriften, berustende in het Bisschoppelijk Museum van Haarlem, dat reeds [in 1872 namelijk, en men weet, hoe het sedert onder de ijverige zorgen van zijn bestuur is vooruitgegaan] hoogst belangrijke voorwerpen bevat".

Bij de meer populaire uitgave van *De Christelijke Kunst* zou

---

1) Het wordt uitgegeven in 10 afleveringen, elk van 2 vellen of 16 bladz. 2 kolommen druks en 3 platen in netten omslag à *f* 1.50.

2) 18 November 1886.

dat werk ook geheel herzien, verbeterd en nog eenigszins vermeerderd worden en wel met medewerking van den heer Taurel; dit laatste althans bericht het *Dagblad van Zuid-Holland* 1). Dat het met die belofte ernst is, zien we o. a. uit het volgende. In de eerste editie (XI[1]) stond: „De Romaansche bouwkunst, die alleen en uitsluitend kerkelijke gebouwen heeft daargesteld . . . ." De tweede editie geeft beter: „De Romaansche bouwkunst, die in kerkelijke gebouwen het meest herkenbaar is . . . ." — De rijke verhandeling over muurschilderingen werd bl. X[2] vermeerderd met de beschrijving van de in 1870 ontdekte muurschildering te Bathmen. — Hubertus (van Eyck) is nu Huibert, waaraan we de voorkeur geven, omdat we ook elders dien naam zoo vonden. Enz. — In de *Biographische aanteekeningen* over de van Eycken hadden we gaarne verwezen gezien naar het belangrijke artikel van den Hoogw. Heer Mgr. O. A. Spitzen in *Het Gildeboek* 2) over de *Biblia Pauperum*, waar de redenen worden aangegeven, die het, zoo niet zeker, dan toch waarschijnlijk maken, dat Jan van Eyck ook aan het „verluchten van handschriften heeft gedaan".

Tot ons leedwezen kunnen wij niet zeggen, dat taal- en andere fouten, die jammer genoeg de eerste uitgaaf ontsieren, allen in de tweede verbeterd zijn, terwijl er helaas! in die laatste nieuwe ingeslopen zijn. Ten bewijze hier en daar een greep:

XII, eerste editie: „der gotische stijl"; [IV], tweede editie: „van de gotische stijl". — XXI [VII]: „van de lichtkrans". — XXVII [IX]: „Een dier engelen ontrolt een band, waarop men de woorden . . . . te lezen staan" — [X]: Door de invoeging van de bovengenoemde beschrijving der muurschildering van Bathmen is in die kolommen het verband der zinnen uit elkaar geraakt — XXXII [XI]: „na die datum, deze titel, die gelijk schijnt te staan met die van . . . . duide geen . . . ." — Zinstorend is t. z. p.: „in de van 1395 tot" enz.; het moest zijn in die (rekeningen) van — [XII]: „de mannenbeelden zijn niet minder schoon . . . ." maar lieve hemel! wij lezen juist het tegendeel op XXXV — Bldz. 4 geeft Le Sarre, [2] Le Surre; wat moet het zijn? — De profeet „Michas" [7] wordt [3] „Micha", terwijl het Michaeas moet zijn. — Op bldz. 8 vinden we: „Ecce Agnus Dei qui tollis . . . ." en [3] „Ecce Agnes Dei qui tollis . . . ."; best mogelijk, dat de meester van het penseel zelf het opschrift op het altaar zoo geschreven heeft, maar dan ware het toch goed ge-

1) 21 November 1886. 2) III, 28—30.

weest zulks hier aan te geven, zooals het gebruikelijk is en ook gedaan werd op bldz. XXXV [XIII]: „gespeld zoo wij hier teruggeven".

Terwijl wij hier de bespreking van de drie eerste afleveringen der nieuwe uitgaaf van *De Christelijke Kunst* besluiten met den wensch, dat de onderneming van den heer van Langenhuysen de waardeering moge vinden, waarop zij recht heeft, veroorlooven wij ons voor de volgende afleveringen een en ander in bedenking te geven. De woorden aan het slot van de inleiding noodigen er als toe uit: „Wij zullen de eerste zijn om met dankbaarheid de fouten te erkennen, die buiten ons weten en buiten onzen wil in dit boek zijn geslopen". En hoe voortreffelijk ook het werk zal wezen van mannen met zulke klinkende namen als de heer Taurel voor zijne plannen mocht winnen — het *Dagblad* der residentie spreekt van Taurel en zijn staf — de aard zelf van dat werk, waaraan zij hun krachten wijdden, brengt mede, dat er altijd nog wel iets ter vermeerdering kan aangebracht worden.

Zoo zou het prachtige artikel van Professor Moll over de *Nederlandsche Miniaturen* er bij winnen, als daarin ook gebruik werd gemaakt van de hoog te waardeeren beschrijving, door Mgr. J. W. L. Smit in *Het Gildeboek* 1) gegeven van het „Getijdenboek van koningin Catharina". — Waar Prof. Moll de „kerkhof-lantaarn" bespreekt en daarbij zijn bronnen aangeeft (bldz. 105), kon eerder verwezen worden naar de zaakrijke studie van Pastoor van Heukelum, die in hetzelfde *Gildeboek* 2) de schatten zijner oudheidkundige belezenheid ook over dat onderwerp mededeelt met twaalf verschillende afbeeldingen 3). Wat klinkt het „Armenseelen-Lampe" schooner dan de benamingen alleen door Prof. Moll opgegeven! — Bldz. 94 is *Pontificale Romanum* omschreven als een „Bisschoppelijk Formulierboek"; wij zouden de voorkeur geven aan de omschrijving in den *Gids in het Bisschoppelijk Museum te Haarlem:* „boek bevattende het ceremoniëel der bisschoppelijke plechtigheden" 4).

In de rijke monographie van den „grooten kunstenaar [Quinten Metsys], die in 1520 uitschitterde onder allen" zagen we liefst een ander woord gekozen voor het ongewone epitheton: „De *onnoozele* godsvrucht en daarbij de verhevenheid van Fra Angelico zijn

---

1) II, 13—25. 2) I, 112—127. 3) Plaat 14—16. 4) Bldz. 35.

hem vreemd". Zal ook niet menigeen zich met mij ontstemd gevoelen, als hij de gravure van Quinten Metsys: *Maria met het Kind* door de woorden begeleid ziet: „Wij beschrijven deze liefelijke Maria, of liever deze schoone jonge Moeder met haar Kindtjen niet. De aktie — de kus, waartoe zij haar mondtjen zet en waarvan men het vogelfluitjen schijnt te hooren, — beheerscht de geheele voorstelling"?

Geen minder man dan de heer Victor de Stuers schonk in *De Spectator* 1) een beschrijving van „een prachtig triptychon 2), gedagteekend 1526, en voorstellende de geschiedenis der overspelige vrouw", en gaf met een bescheiden „geloof ik" als zijn gevoelen te kennen, dat dit meesterstuk „mag toegeschreven worden aan Cornelis Engelbrechts uit Leiden". Bij de bespreking van dien Leidschen schilder in *De Christelijke Kunst* ware een woord welkom, of inderdaad onze beproefde oudheidkundige goed heeft gezien.

Van Lucas Huigens van Leyden lezen wij: „Somtijds vervalt hij in een zeker realisme en geeft ons leelijkheden te zien, welke anderen zouden vermeden hebben.... Dit verwijt mag hem echter niet zwaarder gedaan worden dan aan veel anderen van dien tijd, en Albert Durer.... verdient het meer dan hij en heeft ons eenige beelden nagelaten, die van leelijkheid en afschuwelijk realisme erger nog zijn dan de minst schoone figuren van Lucas". Van den kunstrechter, die hier dit vonnis sloeg, gaan we niet in hooger beroep. Is werkelijk wat Durer onder dat opzicht misdeed zooveel erger dan hetgeen door Lucas van Leyden misdreven werd? Het doet er eigenlijk ook weinig toe.... eene zwakke verdediging van den schuldigen A. is het, dat B. nog schuldiger is, en daarom deed het ons pijnlijk aan met zoo luttel iets in het voorbijgaan gewezen te zien op de afwijkingen van een koning in het rijk der christelijke kunst als Albrecht Durer was. Wij genieten liever den „koningsgroet" met heel de kunstenaarswereld ook door Dr. Schaepman aan den meester der Duitsche school gebracht 3). Daar staat de Neurenberger in den schitterenden glans van zijn eenig kunstenaarstalent, ook in de verheven grootheid van zijn karakter, „in den

1) 1873, bldz. 411.

2) In het laatst van 1873 voor het Brusselsch Museum van den Hertog van Aremberg aangekocht.

3) *Het Gildeboek*, II, 26—43.

vollen machtigen zin van het woord een christen". Heeft die christen als kunstenaar soms onder zeker opzicht misdaan .... het wordt niet verzwegen, ook niet vergoelijkt; alleen komt Dr. Schaepman op tegen valsche gevolgtrekkingen, maar zijn woord geeft te denken: „Daar zijn in ieder menschenleven dingen, die tot berouw en absolutie stof geven". Gelukkig de kunstenaar, die na de hem geschonken talenten een- en andermaal misbruikt te hebben zich door eene nederige schuldbekentenis der absolutie waardig wil maken. Zelf zal hij dan de laatste zijn om de uitspraak te onderschrijven, dat de afzichtelijkheden, waarin hij vervallen is, te verontschuldigen zijn, en de eerste om zijn bewonderaars te verzoeken toch niet langer zoo met name die „afzichtelijkheden" in herinnering te brengen.

De geëerde schrijver der heerlijke monographie van Jan Joosten van Calcar heeft volkomen gelijk, als hij in de beschrijving van een der meesterstukken, waaraan de St. Nicolaas-kerk van Calcar zoo rijk is, schrijft: „Dat eene leidende hoofdgedachte niet alleen de keuze maar ook de plaatsing der verschillende onderwerpen heeft bestuurd, valt den opmerker dadelijk in het oog". Zeker, wij staan daar voor „een *Altare Salvatoris;* alle voorstellingen die het opluisteren zijn daarom uit het leven van Christus geput". Als we die „voorstellingen" nagaan, wordt voor ons de hoofdgedachte duidelijk; zij is, als ik dus zeggen mag, den geheelen Christus voor te stellen; en als we letten op „de plaatsing der verschillende onderwerpen", meenen wij, dat eenvoudig de tijdsorde gevolgd is. Moeielijk kunnen wij meegaan met de opvatting van den schrijver:

„Wanneer de vleugelen [van het polyptiek] gesloten zijn, vertoonen de tien tafereelen der buitenzijden het leven van Christus als Gods Zoon en leeraar". — Die tien tafereelen zijn: de Boodschap, de Geboorte, de Drie-Koningen, de Opdracht, de Besnijdenis, Jesus in den tempel, Doop van Christus, Verheerlijking op Thabor, Christus en de Samaritaansche vrouw, Opwekking van Lazarus. — „Is het geheele stuk geopend, dan is het Christus den [de] Zaligmaker dien wij overal aanschouwen. Zijn Lijden, zijne Opstanding, zijne Hemelvaart en, in de Nederdaling van den Heiligen Geest, de voltrekking zijner belofte, volgen elkander in de geschilderde paneelen op, terwijl de twee bovenste Abraham's offer, de prophetie en de Koperen slang, het zinnebeeld van de kracht des geloofs, tot inleiding en bekrooning [bekroning] van het geheel dienen.

Voegen wij hierbij het gebeeldhouwde middentafereel dat het Lijden met de Kruisiging voorstelt, dan blijkt het doel — de hoofdgedachte van het geheel — de voorstelling te zijn van Christus in zijne drie eigenschappen van beloofden Messias, Oppersten Leeraar en Zaligmaker der menschen".

N'en déplaise aan den geachten schrijver, we herhalen, dat wij ons met die uitlegging niet kunnen vereenigen. Wij kennen en huldigen den Verlosser als Profeet, Hoogepriester en Koning; wij spreken in dien zin van een drievoudig ambt des Heeren, maar nooit van Christus in zijne drie eigenschappen van Messias, Leeraar en Zaligmaker der menschen. Wat zou dat ook beteekenen? Het Hebreeuwsche Messias (in het Grieksch vertaald door Christus) beteekent Gezalfde, en die naam wordt aan den Verlosser gegeven, omdat in het Oud Verbond de profeten, de priesters en de koningen gezalfd werden, en Hij bij uitnemendheid de Koning is, de Hoogepriester en ook de Profeet, die ons alles geleerd heeft. In het woord Messias is dus dat andere Opperste Leeraar reeds besloten; zeker is bij die woorden niet te denken aan eene onderscheiding, tegenstelling of zoo iets. Het gaat ook niet, als een eigenschap van Christus te noemen, dat Hij de Zaligmaker der menschen was, terwijl eene andere eigenschap van Hem zou zijn Opperste Leeraar. Het Woord immers des Vaders, dat onder ons verschenen is, heeft de menschen zalig gemaakt ook door zijn leer, verkondigd in woord en voorbeeld. — Mogen wij verder opmerken, dat wij in de *koperen slang* niet zien „het zinnebeeld van de kracht des geloofs" — zóó opgevat zou dat onderdeel ook niet passen in het hier beschreven geheel — maar volgens de algemeene opvatting, naar het woord des Verlossers zelven, eene voorafbeelding van het kruis, waaraan Hij stierf 1).

Hier ten laatste nog dit: Simeon, die het Goddelijk Kind mocht „erkennen en aanbidden", wordt opperpriester genoemd. Maar dat die gelukkige grijsaard priester zou geweest zijn, is het gevoelen van slechts weinigen; zeker is het niet gebruikelijk hem aldus te betitelen. — Misschien ware het bovenstaande in de pen gebleven, als de schrijver dier verhandeling het niet ridderlijk had aangegeven, dat hij 't eerder tot verdienste rekent dan tot een

---

1) Zie o. a. Muré, *Bijbelsche Geschiedenis*, I, 373.

verwijt maakt, indien de christen kunstenaar „den raad en de aanwijzingen van theologen" wil inwinnen. — Overigens mogen wij van deze allerbelangrijkste monographie geen afscheid nemen zonder een woord van dankbare hulde aan den schrijver er van. Met de welwillende hulp van zijn kundigen vriend „den Wel-Eerw. Heer J. A. Wolff, vicaris te Calcar" en verder door op prijs te stellen nasporingen is het den heer Taurel gelukt duidelijk aan te toonen, dat „de te lang onbekende meester van Calcar" (Jan Joosten) tot „de Nederlandsche school behoort", ja zelfs, dat hij „hoogst waarschijnlijk van Hollandsche afkomst was en ook in Holland gestudeerd heeft". — Denzelfden schrijver behoort het land der Hollandsche school een dankbaren groet te brengen, als hij in *De Christelijke Kunst*, de resultaten van zijn veeljarig onderzoek mededeelend, ook de gronden aangeeft, die het aannemelijk maken, dat niet alleen de genoemde Jan Joosten maar ook Dirck Bouts, Otto Venius en Pieter, de oudste der Pourbussen, „groote kunstenaars, waar het buitenland op wijst. in Noord-Nederland geboren en opgevoed" zijn.

Uit vrees van onbescheiden lang te worden stippen wij slechts het volgende even aan. Het zou goed doen bij het woord van dank, dat tot besluit der monographie van Jan van Scorel gebracht wordt aan den heer Gonnet te Haarlem, nu ook verwezen te zien naar eene merkwaardige verhandeling van dezen geëerden oudheidkundige, waarin Jan van Scorel uitvoerig besproken wordt 1).

Eerlijk moeten wij verklaren niet te vatten, welk verband gezocht moet worden tusschen de verklaring „dat Hendrik Goltzius die zedigheid en bekoorlijke naïviteit verloren had, welke de meesters der vijftiende eeuw kenmerken" — en de vraag daarna gedaan: „waarom zou men het godsdienstig begrip in een kunstwerk dan alleen erkennen, wanneer het zich voordoet onder de min aangename vormen van vermagerde leden en stijve, hoekige bewegingen?" 2). Maar beslist weten we, dat wij in de „lijst van Dirk Barentsen's werken" zeer gaarne de beschrijving van sommige nummers geschrapt zullen zien 3); wij vreezen, dat zelfs de opsomming alleen, die onder

---

1) *Bedevaart naar Jerusalem in 1525.* Toegelicht en uitgegeven door C. J. Gonnet. *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem,* Deel XI.

2) Dl. II, bldz. 150.

3) Dl. II, bldz 197—200.

bedoelde nummers gegeven wordt, niet in een werk over christelijke kunst op haar plaats is.

Juist omdat wij dankbaar genieten wat de heerlijke bladzijden van *De Christelijke Kunst* te genieten geven, betreuren we het, dat ook geen afzonderlijke monographie werd gewijd aan van Blokland, een van de Hollandsche meesters, dien de heer Taurel, naar eigen openbaar gemaakte verklaring, niet gaarne zou vergeten 1). De begaafde kunstenaar, die bij zijn meesterschap over het graveerijzer tevens zulk een goed versneden pen ter beschikking heeft om de vrucht van zijn onderzoek, jaren lang blijkbaar con amore doorgezet, mee te deelen, de heer Taurel, zou der vaderlandsche kunst een dienst bewijzen, als hij het „eenigszins vermeerderd" breed wilde opvatten en in de tweede uitgave van zijn werk wil mededeelen wat hij zeker in portefeuille heeft over van Blokland „en anderen" (Frans Floris? Spranger?). Zijn werk is aangewezen om in onze dagen evenals het werk van van Mander in dien tijd een standaardwerk te zijn: volledigheid is dus van het hoogste belang.

Ten laatste veroorloven wij ons bescheiden in overweging te geven de „Tafel" achter het werk merkelijk uit te breiden. Laat het zijn, dat we op dat punt wat verwend zijn, maar wij kennen nu eenmaal het nut van een zaak-register (of hoe men het noemen wil) vooral als de man, die het bewerkt, bij het openbaar maken van zijn naam, ten waarborg is, dat hij de rechte man voor zulk een taak mag geacht worden.

CHR. PHILIPPONA.

DE HEILIGE ONTKOMMER OF WILGEFORTHIS 2).

„Zij [de H. Ontkommer] wordt voor heilig gehouden en heilig genoemd, kerken en kapellen zijn te harer herinnering gebouwd, vele zijn hare bedevaartsplaatsen, hare beelden staan aan de wegen, het misoffer wordt haar gebracht [sic], haar dienst — officium — en hare feestdag worden plechtig gevierd, hare reliquiën openlijk ten toon gesteld, zij is patrones van broederschappen, in een woord, zij genoot

---

1) *De Spectator*, 1874 n°. 7.

2) Een geschiedkundig onderzoek van Mr. L. A. J W. Baron Sloet, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1884.

en geniet alle eer en vereering die aan heiligen van den eersten rang toekomen, en toch is zij noch in den ouden tijd door een diocesaan-bisschop, noch later door een paus zalig gesproken of heilig verklaard; zij is niet opgenomen in de officiëele lijst der heiligen" (bldz. 71, 72).

Men houde het ons ten goede, dat wij op enkele hinderlijke uitdrukkingen, die van des schrijvers onbekendheid met de katholieke leer en spreekwijze bewijs geven, geen aanmerking maken. Met de aanhaling van die woorden willen wij alleen bewijs geven, dat volgens Mr. Sloet de vereering van de H. Ontkommer of Wilgeforthis niet slechts algemeen en bijzonder groot geweest is, maar dat diezelfde H. Ontkommer in katholieke landen, bijzonder in Beieren enz., thans nog algemeen in groote eer gehouden wordt.

't Schijnt waar te zijn, dat, evenals in Duitschland, Engeland, België, enz., ook in ons vaderland de H. Ontkommer of Wilgeforthis vereerd is geweest, als een Heilige, tot welke men in nood en kommer bij voorkeur zijn toevlucht nam. Van die groote vereering is echter niets, zelfs geen herinnering overgebleven. Menigeen zal er vreemd van opzien, als hij hoort, dat in vroegere dagen hier te lande een Heilige vereerd is, die den naam van St. Ontkommer droeg, met een grooten baard versierd of ontsierd was, en hangend aan het kruis werd afgebeeld. Wij achten het daarom niet zonder belang, op deze historische studie van Mr. Sloet, die belangrijke gegevens bevat voor een meer uitvoerig onderzoek, bijzonder de aandacht te vestigen.

Volgens een handschrift van Mr. J. A. Grothe te Utrecht, welwillend aan den heer Sloet ter inzage verstrekt, luidt de geschiedenis van de H. Wilgeforthis in hoofdzaak, als volgt:

Wilgeforthis, in het Duitsch Ontkommer, was de dochter van een koning van Portugal. Terwijl zij het Christendom beleed, waren haar ouders heidenen. Bij het einde van een oorlog met den koning van Ciciliën, beloofde haar vader zijn schoone dochter aan den koning van Ciciliën ten huwelijk. Maar Wilgeforthis verklaarde ten overstaan van beide vorsten, dat zij geen anderen bruidegom verlangde dan den gekruisigden God. In den kerker opgesloten, bad zij vurig, dat God haar een of ander zou overzenden, waardoor zij iederen man afkeer inboezemde. Haar gelaat werd daarop plotseling ontsierd door een grooten baard. In toorn ontstoken, schreef de koning, haar vader, zulks toe aan zwarte kunsten, en veroordeelde haar, om als haar gekruisigden bruidegom

aan het kruis te sterven. Zoo stierf zij, na veel martelingen ondergaan te hebben, den dood aan het kruis. Op het oogenblik, dat zij den geest gaf, sloeg de bliksem in het paleis van haar vader, dat geheel afbrandde. Haar feestdag wordt gevierd op den 20sten Juli (bldz. 3). Aan het slot van het verhaal, gelijk dat in bovengemeld handschrift voorkomt, leest men het volgend gebed:

O Here! wij bidden dij, wilt goedertirlic aensien dijn volc doer verdiensten enn ghebeden des heylighen maghets, martelaerster enn dochter des conincs enn gheliken als du doer haer ghebeden hebste haer doen aenwasschen een baert van daer boven, alsoe wildi oec waerdighen die begheerten onser herten te vermeeren mit gaven der overster gracie bij Christum onsen Heer. Amen (bldz. 15).

Hierna volgt in het handschrift de beschrijving van een zestal wonderen, die op voorbede van de H. Wilgeforthis te Steenbergen bij Breda geschied zijn (bldz. 50).

De H. Wilgeforthis komt voor onder verschillende benamingen, als: Ontkommer, Onkommer, Kümmerniss en Kummernüss, Wilgeforthis, Willefordis, Regenfredis, Regenfledis, Liberata, Liberatrix, Helpe, Hilpe, Hulpe, Gehulpe, Dignifortis, Virgofortis, Komira, Khomerus, Kymiri, Eutropia, Verandering, Aanvechting (bldz. 5).

Omtrent haar afbeelding of voorstelling lezen wij het volgende:

„De gekruisigde Portugeesche koningsdochter draagt, zooals haar toekomt, eene kroon, soms een diadeem. Het hoofdhaar hangt gekruld op rug en schouders. Zij heeft de oogen dikwerf open, zoodat zij als nog levend aan het kruis wordt voorgesteld. Haar gelaat heeft iets mannelijks, passend bij den baard, die soms zeer lang is. — De welvoeglijkheid wordt bij St. Ontkommer in acht genomen. Zij draagt een tot de voeten afhangend, met een gordel om haar midden vastgehouden kleed met mouwen. De boorden daarvan en de zoomen van het kleed zijn meestal versierd, op de borst is dikwijls eene kruisvormige figuur aangebracht. Het kruis heeft meestal den algemeen bekenden vorm, doch is soms een zoogenaamd Gothisch, ook wel rozen- of klaverbladkruis genoemd, waarvan de drie einden de gedaanten van drie rozenbladeren of een klaverblad hebben. De beide armen zijn enkele malen verbonden door een boog, wel eens regenboog geheeten, die door het bovenblad van het kruis gaat en van onderen in leliën eindigt. — Grootere afwijking van den regel heeft met de voeten plaats. Zij

hangen dikwijls geheel los, wel eens naast elkander, eene enkele maal over elkander geslagen aan het kruis genageld. Soms rusten zij op een steunsel, het *suppedaneum*, dat in de kunst het *sedile*, een uitstek aan den paal van het kruis, waarop de misdadiger zat, verving. Aan den eenen voet is herhaalde malen een schoen of muil afgebeeld; de andere, toegeworpen aan een speelman, die voor haar knielende zijne viool hanteert, ligt op het altaar met een beker er naast" (bldz. 11, 12).

„Te Weilheim, in Beieren, waar de vereering van de H. Wilgeforthis zeer algemeen was en nog is, bezit iemand het origineel op paneel eener schilderij, waarop de Heilige met den speelman en den schoen voorkomt. In het verschiet is eene galg zichtbaar. De berijmde legende, er onder geschreven, bevat uitvoerig de geschiedenis van dien speelman. Na de woorden:

„Ir vatter sprach: sie muss verterben,
Wie ir Breigam am Chreiz auch sterben"

volgt:

„Einer vor ir in andacht geigt,
Ein grossen Dankh sie im erzeigt,
Ein gulden Schuh vom fuss im schenkht,
Dessen verdachts sollt werden ghenkht,
Als man vermaint den Schuech hab gestalen,
Vor seim Todt geigt Zum andermalen
St. Kummernuss in beim Leben erhelt
Noch malen im den schuech zustelt" (bldz. 37).

Ziehier de verklaring. Een speelman speelde, geknield voor haar beeltenis. Tot belooning wierp hem het beeld een der gouden schoenen toe, die het aan de voeten droeg. Beschuldigd van diefstal en ter dood veroordeeld, verzocht de arme man, als laatste gunst, nog eenmaal voor het beeld te mogen spelen. En zie, nauwelijks had hij zijn spel geeindigd, of het beeld wierp hem andermaal een schoen toe. Dikwijls vindt men op de afbeeldingen bij den schoen een beker geplaatst. Waartoe zich die beker daar bevindt, schijnt men niet te kunnen opgeven.

II.

Omtrent de vereering van deze Heilige in ons vaderland, vinden wij het volgende vermeld:

In een Nederlandsch *Martyrologium* met kalender van het jaar

1476, handschrift op papier, onder N°. 275 in de Bibliotheek van de Ned. Maatschappij van Letterkunde te Leiden bewaard, staat in den Kalender op den 20sten Juli:

„Willefoerdis, die men heit Oncommer"; en in den tekst: „Op ten selven dach S. Willifordis, joncfr. enn martelarsche, des conincx dochter van Poertugael. Des die si heymelic Kersten was enn den coninc van Cecilie heiden was, diese om haere groter scoenheit wille te wijve hebben woude, niet nemen en woude, so deed se haer vader aen den cruce hanghen enn also wert si Christus dierbaer martelaersche. Dese heyten die lude St. Ontkommer, omdat ze dieghene die se aenroepen in anxte, in noede of enigher bangscheit pleget te vertroosten enn te ontcommeren in horen lastelicken zaken. En noch veel" enz.

Komt onze Heilige niet voor in de oude *Kalendaria*, uitgegeven door Hampson en Weidenbach — men vindt daarentegen haar naam vermeld in het *Calendarium Belgicum continens festa et ieiunia provinciae Mechlinensis* achter: *Indiculus Sanctorum Belgii*, auctore Joanni Molano, 1583, en wel op 20 Juli: „Margaritae, itidem Wilgefortis sive Ontcommerae" (bldz. 10). Cuper 1) meent, dat in België thuis behoort eene „*Missa de Sancta Wilgeforte, virgine et martyre, cuius festum celebratur die vigesima Julii;* haec fuit filia cuiusdam regis Portugaliae gentilis, per eumdem crucifixa propter nomen Domini nostri Jesu Christi crucifixi sponsi tui".

Na den Introitus: „Me expectaverunt peccatores" etc., volgt dit gebed:

Deus, in cuius sancti nominis honore beata Wilgefortis, virgo et martyr, martyrio crucis triumphavit, praesta quaesumus, ut 2) qui eius commemorationem pia devotione frequentamus (et) honore, ipsius meritis et precibus ab omni necessitate et periculo animae et corporis eripias et ad gaudia aeterna perducas.

---

1) G. Cuperus, *De S. Liberata* alias Wilgefortis, virgine et martyre, in variis Europae partibus. 1723 — in: *Acta Sanctorum Boll.* 20 Julii, V, fo. 50. Bij Sloet vindt men meerdere schrijvers, ook uit onzen tijd vermeld, die over de H. Ontkommer geschriften hebben uitgegeven.

2) Hier moet: *nos* ingevoegd of althans bijgedacht worden, anders ontbreekt het object.

Lectio Libri Sapientiae: „Confitebor tibi Domine rex" etc., et Evangelium: „Simile est regnum coelorum", etc. (bldz. 15, 16).

Wichman (*Brabantia Mariana*, 1633, p. 597) schrijft, dat er te Vlierbeek, buiten de Diesterpoort te Leuven, aan den weg een kapelletje staat, gewijd aan eene maagd, die weinig (!) bekend is. Daar zij echter door geheel Brabant en vooral in de Kempen vele beelden en altaren heeft, zal hij in eenige woorden over haar handelen. Zij is b. Wilgefortis, bij de Brabanters Oncommera, bij het volk Sinte Oncommer. De schrijver deelt de legende mede volgens een H. S. over de levens der Heiligen (bldz. 16).

Cuper geeft in plaat de afbeelding van S. Wilgefortis — alias Liberata, quam Belgae a depellendis curis Ontcommeram nominant — zooals zij meestal in België en ook elders voorgesteld wordt. Nog vindt men bij hem een plaat van een kruisbeeld uit het ziekenhuis der Bagijnen te Mechelen: eene vrouw met een nimbus om en een klein kroontje op het hoofd, zonder baard, in een lang, fladderend kleed, met de handen en de over elkander geslagen voeten aan het kruis genageld. Boven den rechterarm fladdert eene duif. Cuper houdt deze Heilige, gewoonlijk „Virgo aegrotantium" genoemd, voor de H. Wilgeforthis. In België waren alsnog beelden van St. Ontkommer in de krypt der kerk te Onoit, in het Luiksche, en in de kathedraal te Leuven. Te Brussel werden reliquieën van de Heilige plechtig rondgedragen, totdat zij in het jaar 1695 door brand verloren gingen. Te Veltzike, tusschen Aalst en Oudenarden, had zij, onder de namen Wilgefortis, Oncommeria en Liberata, een altaar met hare afbeelding er boven (bldz. 17)

Wichman vermeldt een bijzonder altaar van St. Ontkommer te Alphen bij Breda, waarop, hoe vervallen ook, offers werden gelegd. Te Waalre, bij Eindhoven, waar zij een broederschap had, werd zij vroeger bezocht door een beroemden toeloop van vreemdelingen, „ac", zoo voegt hij er bij, „magno cum fructu et sublevamine eorumdem, ante nuperam iconomachiam" (bldz. 18).

Aan diezelfde beeldstormerij zal wel te wijten zijn, dat een miraculeus geacht beeld te Wormer in Noord-Holland vernietigd is. De geleerde Martinus Duncanus, in 1590 te Amersfoort overleden, zag, als pastoor te Wormer, aldaar een zeer oud en beroemd kruisbeeld, dat jaarlijks omgedragen werd. De bewoners van het dorp zeiden, dat het, tegen den stroom in, was aangedreven, en *Sinte Helper* voorstelde. Vergeefs zocht Duncanus in de lijsten der Heiligen en in de martyrologiën naar een Heilige die dezen

naam droeg. Sinte Helper was volgens hem een goede vertaling van *Sanctus Adjutor*, en het beeld zou derhalve Christus voorstellen! Aan den geleerden Molanus 1) werd zulks later medegedeeld.

Nog haalt Cuper aan een *Vita S. Regenfledis virginis*, in den tekst Wilgefortis geheeten, als H. S. aanwezig in de archieven van het kapittel van St. Salvator te Utrecht, doch volgens mededeeling van den bibliothecaris P. A. Tiele zeer waarschijnlijk verdwenen. Haar dag werd er in gesteld op 12 of 20 Juli of 8 October. In een Nederl. getijdenboek uit het begin der 16e eeuw, op perkament, in de aangehaalde bibliotheek te Leiden onder N°. 304 berustende, staat op den 20sten Juli vermeld: „Sinte Onkommersdach" (bldz. 19).

In den kalender voor het *Breviarium ecclesiae Traiectensis*, Leiden, 1508, wordt bij dien laatsten dag: „Regenfledis virginis" aangegeven. In het *Breviarium* zelf is haar dienst niet opgenomen, wat trouwens met meer andere Heiligen in vele brevieren het geval is (bldz. 20).

Op denzelfden dag en onder denzelfden naam is zij aangeteekend in den kalender voor het *Missale Traiectense completissimum*, Parijs, 1513, en in het *Commune sanctorum*, folio 30, leest men: „De sancta Wilgeforti Introitus, virgine et martyre: Dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo letitiae pre consortibus tuis. Ps. Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi. Gloria patri etc."

In de rekening der Kruisbroederschap te Utrecht (die voor onze Heilige eene kapel in het kruiskoor der Jacobikerk aldaar had) brengt de rentmeester in het jaar $15^{00}/_{10}$ in uitgaaf:

„Ghegeven onsen cappelaen h. Dirc van dat sermoen op Sinte Oncommersdach $2\frac{1}{2}$ st.

Ghegeven om Sinte Oncommer te schilderen 6 st.

Ghegeven van Sinte Oncommer in onse capel te hangen 3 st."

In het jaar $15^{11}/_{12}$ werd weder een sermoen, in $15^{18}/_{19}$ eene predicatie gehouden 2).

---

1) Molanus, *De historia sacrarum imaginum et picturarum*, 1771, p. 152.

2) Mr. van Riemsdijk, *Geschiedenis van de Kerspelkerk van St. Jacob te Utrecht*, bl. 60—263.

In de kerk te Doesburg was eene vicarie van Oncommera of Liberata, waarvan de civitas het patronaatsrecht had 1).

Het gasthuis te Emmerik bouwde in het jaar 1481 eene kapel ter eere van Liberata, ook Wilgefortis en Unkommer. Haar beeld werd later naar de St. Martenskerk overgebracht en is daar nog 2). Het gelaat en de handen zijn met zilverblik beslagen. De kroon van het hoofd en het zijden kleed zijn niet meer aanwezig (bldz. 21).

III.

In het bijzonder verdient het volgende de aandacht.

In het koor der kapel te Maria-Ort aan den Naab, die bij Regensburg in den Donau stroomt, is een op een plank geplakt leven onzer koningsdochter te lezen, dat te Munchen zonder jaartal gedrukt werd.

Het opschrift luidt: *Das Leben der hl. Jungfrau und Martyrin Wilgefortis oder Kümmernuss, welche im Jahre* 1403 *erhebt* [Sepp vertaalt; aufgefunden] *und in die Zahl der Heiligen geschrieben worden, auch leibhaftig zu Stainberg in Holland begraben liegt, deren Tag oder Fest auf St. Dionisiidag* [9 October] *gehalten wird* (bldz. 45).

Aan het slot der geschiedenis, welke wij achterwege laten, leest men het volgende:

„Nach ihrem Tode geschehen grosse Wunder, denn ihrem Vater kam grosse Reu an, ward durch ihre Furbit ein Christ, lies sich taufen, gaf Steinberg, als da sie noch heutigen Tags begraben liegt, Neuwart und Pöringen auf den Sand, alles in Holland gelegen, zu einem Gotteshaus zu bauen in der Ehre der heiligen Scholastika. Er liess auch dorthin von Gold und Silber St. Kummernuss Bildniss auf Gestalt und Forme, wie sie den Tod gelitten, machen und aufrichten, dabei noch täglich grosse Wunder und Zeichen geschehen" (bldz. 48).

In 1706 schreef een Provinciaal der Karmelieten in Bourgondië omtrent St. Ontkommer aan Cuper: „Sepulta est in Hollandia in ecclesia, quae dicitur Steenberg", een bijzonderheid, aan Cuper geheel onbekend. Hij doet onderzoek, en ontvangt van pater Idiers, S. J., missionaris in Zeeland, bericht, dat noch bij den priester, noch bij de Katholieken in Steenbergen iets van den

1) Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, 1670, p. 468.

2) Dederich, *Annalen der Stadt Emmerich*, S. 143. Tibus, *Die Pfarre Cleve*, S. 109.

St. Ontkommers-dienst bekend is, doch dat de burgemeester hem had medegedeeld, dat in zijne gemeente de Sunte Ontcommer-polder was. Cuper merkt daaromtrent op, dat Steenbergen in 1363 geheel afgebrand is, en later meermalen door vuur en water geteisterd werd. Het kan dus zeer goed zijn, dat de vereering van de Heilige, vooral ook door de beeldstormerij van lateren tijd, geheel is verloren gegaan (bldz. 49).

De heer Sloet heeft het onderzoek voortgezet. Op zijn vraag aan Dr. C. W. Bruinsma te Steenbergen, of er nog een Ontkommer-polder bestond, ontving hij een bevestigend antwoord, en een bundel stukken op fo. papier geschreven, bevattende de *Blijde Inkomst* in de stad van Hendrik van Nassau, die in 1504 zijn oom Jan, als haar heer, opgevolgd was. In den bundel zijn vijf uitgiften van landen om te bedijken opgenomen. De heer Sloet vond daarin geboekt eene oorkonde van den 20sten Februari 1482 „na gewoente shoefs van Lüdich" (Steenbergen behoorde onder het bisdom Luik), waarbij Engelbrecht, heer van Breda en Steenbergen, aan eenige personen uitgeeft en verkoopt, gronden, ten westen van de stad gelegen en boven die oorkonde staat met dezelfde hand geschreven: „Copie van den uytgeven van St. Oncommer". In te dijken gronden krijgen in den regel eerst dan een naam, zegt de heer Sloet, wanneer zij een polder geworden zijn. Menzel vergist zich derhalve, aldus vervolgt hij, als hij zegt, dat de naam Sinte Oncommers-polders daaraan is toe te schrijven, dat die Heilige hier „das Ackerland gegen die Ueberschwemmungen des Meeres schutzt'. Dat doen, volgens Mr. Sloet, de dijken, door menschenhanden opgeworpen. Daartegenover zegt hij stoutweg, dat de Steenbergers den naam der Heilige aan den polder gaven, omdat haar beeld in de kerk hunner stad dagelijks, zooals de legende te Neufarn zegt, „grosse Wunder und Zeichen" deed (bldz. 50). Bij eenig nadenken zal de heer Sloet wel erkennen, dat er op deze beide beweringen nog al wat valt aan te merken.

Uit de rechten der stad Steenbergen blijkt, dat er aldaar een gouden en zilveren beeld van St. Ontkommer gevonden werd. Onder de rechten, bij de *Blijde Inkomst* bevestigd, komt voor:

„Item, dat nijemandt, wie hij sij egeenerhande tekenen, silveren of vergulden, van der reijnder joncfr. Sinte Oncommer voertane vercopen en sal anders dan de kerkmeysters alhier oft diegene, die se daertoe voegen sullen, opte verbeurte van 3 Pond zwarte" (bldz. 54).

Met Steenbergen werd tevens het niet ver verwijderd Poortugaal bekend. De chartermeester Hingman deelde aan den heer Sloet de volgende bijzonderheden uit de stukken in het rijksarchief mede:

Portugale komt het eerst voor in eene gift op „Dinsdag voor Gregoriusdag 1307 gedaan door Nicolaas van Putten aan den Heiligen Geest aldaar, in te nemen van den tiende in denselven dorpe", dat toen dus blijkbaar reeds bedijkt was. Afzonderlijke heeren van Poortugaal komen niet voor. Na den dood van Jacob van Gaesbeek in het jaar 1459 kwam het land van Putten aan de graaflijkheid van Holland. De inkomsten van Poortugaal werden successivelijk door de Staten van Holland vervreemd, en wat in het jaar 1731 nog overig was, in het openbaar, onder den naam van ambachtsheerlijkheid, geveild en door de stad Schiedam gekocht (bldz. 55).

Het wapen der heerlijkheid Portugale heeft ook eenige overeenkomst met dat van het koningrijk Portugal. De heer Sloet komt nu tot de gevolgtrekking, dat door gelijkluidenheid van naam de Portugeesche koning een Nederlandsche werd, die zijn dochter in zijn gebied liet begraven (bldz. 56). Möglich, aber. . .! Liever dan deze en soortgelijke hypothesen, „ten einde waarheid en verdichting in overeenstemming met elkaar te brengen", zou men gelezen hebben, dat de scherpzinnige schrijver een onderzoek had ingesteld in het archief der gemeente Schiedam, die wat in 1731 van de inkomsten van Poortugaal overig was heeft aangekocht, in het archief der gemeente en kerk te Doesburg, waar een vicarie ter eere van St. Ontkommer bestaan heeft, en op andere plaatsen.

Met bovenstaande mededeelingen uit het „geschiedkundig onderzoek" meenen wij te kunnen volstaan. Het is voor ons doel genoeg te hebben aangetoond, dat er in vroegere eeuwen, ook in ons vaderland een Heilige algemeen vereerd werd, wier naam zelfs geheel verloren schijnt gegaan. Bij verder onderzoek zal er hoogst waarschijnlijk wel meer in kerkelijke of stedelijke archieven te vinden zijn. Aan den heer Sloet komt de eer toe, in het bijzonder de aandacht op deze Heilige en haar vereering gevestigd te hebben. De gissingen van den schrijver, hoe de legende van Sinte Ontkommer ontstaan kan zijn, waarbij de Edda als hoofdbron voorkomt, kunnen wij veilig achterwege laten. Zij zijn van geen belang. Zelf erkent hij dan ook, dat hij in zijn pogingen om een Sinte-Ontkommers-beeld samen te stellen, schipbreuk heeft

geleden (bldz. 87). Van twee Duitsche geleerden getuigt Mr. Sloet hetzelfde, als hij zegt, dat hij hen niet begrijpt (bldz. 92). 't Is eerlijk gesproken. Allerminst zal hij dus zelf het ons ten kwade duiden, als wij op onze beurt erkennen van zijn aanhalingen uit de Edda en zijne gissingen weinig te begrijpen.

Prof. Kern maakt zich spoediger van de zaak af. Op taalkundige gronden, voornamelijk dat „frid" (Regenfredis) en „fortis" (Wilgeforthis) waarschijnlijk varianten zijn van een en hetzelfde woord, en Ontkommer slecht vertaald wordt door „Liberata" — daar het eigenlijk „liberatrix" moet zijn, dat wel zooveel zal moeten wezen als „liberatio", zoo te zeggen: ontkommering enz. — besluit hij, dat de Heilige bij uitstek werd geëerd in de Nederlanden, althans oorspronkelijk (bldz. 5, 7). Maar op welken grond zegt dezelfde geleerde professor aangaande de H. Ontkommer (bldz. 5): „*zonder twijfel* eene gedegradeerde godin"? Op welken grond spreekt hij (bldz. 6) van „de tot katholieke heilige verlaagde en zoodoende ingesmokkelde heidensche godin Ontkommer" enz.? Prof. Kern schijnt dat „insmokkelen" goed te verstaan. 't Gaat echter niet aan, zelfs niet voor een man van zóó groote geleerdheid, om, zonder den minsten schijn van bewijs, alleen met behulp van het woordeken: *zonder twijfel*, het kunstje van „insmokkelen" zelf in oefening te brengen en tegelijkertijd aan anderen toe te dichten. Voor den zooveelsten keer ziet men bewezen, dat geleerdheid en gezond verstand twee zeer verschillende zaken zijn. En welk een opgeblazen zelfgenoegzaamheid straalt er in die woorden door. Ik, Professor Kern, houd het er voor, dat die traditie van een H. Ontkommer, al is die eeuwenoud, over geheel westelijk Europa verspreid en in hoofdzaak dezelfde, ongegrond is. Ik, Professor Kern, bepaal daarom, verklaar en spreek uit, dat die H. Ontkommer *zonder twijfel* is eene „tot katholieke heilige verlaagde en ingesmokkelde godin". Maar zulke dwaasheid gaat toch werkelijk alle perken van betamelijkheid te buiten. 't Is een leerzaam staaltje van de manier, waarop tegenwoordig de „domme" traditie van alle vroegere „domme" eeuwen door de onbetwistbare „wetenschap" van onze „verlichte" eeuw *zonder twijfel* wordt te recht gezet.

Van ganscher harte wenschen wij, dat een meer uitvoerig onderzoek naar het leven en de vereering van deze Heilige worde ingesteld. Studie van tot dusverre onuitgegeven bronnen behoort daarbij hoofdzaak te zijn.

Amersfoort. W. F. N. VAN ROOTSELAAR.

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

Gedrukt ter „Utrechtsche Stoomdrukkerij" te Utrecht — Jeruzalemsteeg.

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

TWEE-EN-NEGENTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS. VIERDE DEEL.

1887.

Multum facit qui rem bene facit. Bene facit qui communitati magis quam suae voluntati servit.
(*Onze Wachter.*)

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum. 1 Mach. XV, 34.
(*De Katholiek.*)

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.

Melis Stoke.

LEIDEN,
J. W. VAN LEEUWEN.
Antiq. Boekhandel.

UTRECHT,
WED. J. R. VAN ROSSUM.

1887.

INHOUD VAN HET TWEE-EN-NEGENTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS — VIERDE DEEL.

HOOFDARTIKELEN.

Bldz.

Armenzorg in het apostolisch tijdvak. (Vervolg van Dl. XCI, bldz. 209 vv.)

II. 1

III. 151

H. J. H. RUSCHEBLATT.

Het eerste eeuwfeest van den H. Alphonsus de Liguori.

F. TER HAAR 52

Een Russisch pleidooi voor de Roomsche Kerk.

A. M. C. VAN COOTH 86

De Kerk der Nederlanden en het Pausschap. Cantate op het gouden Priesterfeest van Z. H. Paus Leo XIII.

J. A. DE RIJK, Pr. 141

Naar aanleiding der grondwetsherziening.

Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN. . 176

Onze koloniale politiek.

J. P. TH. VAN NUNEN 213

Een moeilijke plaats in den brevier.

W. 234

Bldz.

Is de constitutioneele monarchie niet in strijd met de christelijke beginselen? Een antwoord aan Dr. H. J. A. M. Schaepman.

C. L. Rijp 251

Vondel.

P. F. Th. van Hoogstraten. . 285

De Apostel Paulus over den tijd van de tweede komst des Heeren.

Th. L. Koxhoorn 299

Over de constitutioneele monarchie.

Dr. H. J. A. M. Schaepman. . 325

CHRONICA.

IV. *Affaires de Rome.* — Bismarck en Leo de XIIIe. — Victor Hugo. — Leconte de Lisle. — Alex. Dumas.

E. L. C. 109

BOEKBEOORDEELING.

De historische waarde van het boek Judith. (Vervolg van Dl. XCI, bldz. 115 vv.).

II. 23

III. 198

D. A. W. Sloet, Pr.

Maagdepalmen.

A. J. Meijs, Pr. 38

Vijf levensschetsen.

K. 42

De Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde.

C. 48

Bldz.

Dr. Resemans: De competentia civili in vinculum coniugale infidelium.
Dr. VAN AARSEN 122

Nogmaals de „Spiegel der volcomenheit".
O. A. SPITZEN. 209

Liederen en liedekens van J. R. van der Lans.
H. ERMANN, S. J. 271

Nagalm van klokken.
CHR. PHILIPPONA 278

Het leven van Paus Leo XIII.
C. 282

Studiën over Vondel en zijn Josef in Dothan.
F. J. POELHEKKE 346

Het leven van Hare Koninklijke Hoogheid Maria Immaculata van Bourbon.
P. A. DE BRUIJN 349

VERSCHEIDENHEDEN.

Een vrijmetselaars-veldtocht op het gebied van het onderwijs.
C. L. RIJP 257

Het zesde eeuwfeest der H. Odilia.
H. J. F. J. DIERT VAN MELISSANT. 267

ANALECTA LITURGICA.

Medegedeeld door A. J. FLAMENT. 132

Bldz.

SPROKKELINGEN.

De uitvinder der boekdrukkunst.
G. VAN DEN ELZEN, Pr. . . . 352

Bijbelvertaling.
P. 352

LETTERLOOVER.

Aan den H. Alphonsus Maria de Liguori 1787—1887.
H. ERMANN, S. J. 140

De drie lelies.
H. ERMANN, S. J. 354

DRUKFEIL.

Bldz. 215, reg.. 14 v. o. staat: *hovenier;* lees: *souverein.*

DE ARMENZORG IN HET APOSTOLISCH TIJDVAK.

(Vervolg van Dl. XCI, blz. 209 vv.)

Wij zouden meenen — met die woorden eindigden wij ons eerste artikel — dat schier elk lidmaat der eerste christelijke gemeente aan ellende ten prooi was en dat de nijpendste armoede het treurig vooruitzicht wezen moest van een ieder, die de dwaling afzwoer om in de dienstbaarheid der ware leer zijne zaligheid te bewerken. De schijn pleit zeker voor die opvatting, maar de werkelijkheid, zooals de geschiedenis der armenzorg vermeldt, hangt ons een geheel ander tafereel op van den toestand der eerste Christenen.

Het zou eene volslagene onbekendheid met de tijden, waarbinnen onze studie zich beweegt, verraden, wanneer iemand meende, dat toen reeds allerlei soort van godshuizen ter leniging van de veelvuldige nooden konden verrijzen. Latere eeuwen, toen de Kerk rust genoot en aan haren geest van milddadigheid alle vrije ontwikkeling geven kon, mochten zich eerst op zulke instellingen beroemen. Maar toen de heilige geheimen nog ter sluiks en zelfs onder den grond moesten gevierd worden, liet de nood der tijden de daartoe gevorderde uitgaven niet toe, en zelfs al had de vrijge-

vigheid van eenige meer bemiddelde Christenen de kosten kunnen bestrijden, hoe ras waren die inrichtingen ten prooi gevallen aan de hebzucht der vijanden of door eene woedende menigte met den grond gelijk gemaakt. Langen tijd moest de liefde meer in het verborgen werken, doch was vindingrijk genoeg om aan allerlei behoeften het hoofd te bieden. In verband met ons onderwerp kiezen we bij voorkeur vier werken, welke een helder licht verspreiden over die eerste jaren der jeugdige Christenheid, en waarin de liefde zich van hare schoonste zijde afspiegelt.

I.

Eene eerste uiting der naastenliefde vinden wij onder de katholieke gemeente te Jerusalem in zwang, en met de volgende woorden in de Handelingen der Apostelen vermeld: „*De menigte nu dergenen, die geloofden, was één hart en ééne ziel; en niemand zeide, dat iets van hetgeen hij bezat zijn eigendom was, maar zij hadden alles gemeen*" (Hand. IV, 32). De liefde deed dus allen als broeders en zusters van één en hetzelfde huisgezin elkander beminnen en schier dezelfde rechten toekennen, welke de eigenaar bezat. Alle goederen werden daarom door den bezitter als een gemeenschappelijk goed van allen beschouwd, waarop elke arme eenig recht kon doen gelden, als zijne behoefte ondersteuning noodig had. De meervermogende riep — zegt de H. Chrysostomus — nimmer het ijskoude „mijn en dijn" den armen tegen. Uit liefde kende hij hun een aandeel toe in hetgeen zijne bezittingen afwierpen en gaf hun bereid-

vaardig wat zij tot voeding en kleeding noodig hadden. En nog verder ging de liefde: „*Die geloofden verkochten hunne goederen en bezittingen en verdeelden ze onder allen, naar dat een iegelijk noodig had*" (Hand. II, 44). Evenwel behoeven wij de bovenstaande woorden geenszins in den meest algemeenen zin te verstaan. Niet alles kon verkocht worden. Te veel aanbod zou den verkoopprijs gedrukt hebben, en waar zouden die duizenden Christenen hunne woning gevonden hebben, als elk Christen bezitter zijn huis onder den hamer gebracht had? Zeer velen zullen daarenboven te zorgen hebben gehad voor hunne kinderen, anderen hunne nog onbekeerde echtgenooten in aanmerking hebben moeten nemen. Hoe dit zij: de liefde bood altoos hulp, zooveel zij kon, en naarmate de behoeften dringender waren. Aldus werd de scherpe tegenstelling tusschen het eigendomsrecht en het gemeenschappelijk bezit door het Christendom uitgewischt: de naastenliefde liet het uitsluitend recht van eigendom bestaan, maar vroeg de vruchten daarvan ten voordeele van alle ledematen der gemeente; het eigendomsrecht bleef, maar werd van het hatelijk karakter ontdaan, waarmede een egoïstisch Heidendom het omkleed had — het mocht niet langer een middel ter onderdrukking van minderen zijn, maar moest ten nutte van de gemeenschap dienstbaar gemaakt worden.

Evenwel dient hier vooral opgemerkt te worden, dat het besproken communisme der liefde volkomen vrij was, dat het aan niemand werd opgedrongen, dat elke bekeerling de vrije beschikking over zijne goederen behield. De geheele geschiedenis van Ananias en Saphira legt daarvan getuigenis af. Niemand had hen gedwongen

hunnen akker te verkoopen, en zelfs na dien verkoop bleef het aan hunne vrije beschikking overgelaten om den daarvoor ontvangen prijs of geheel of gedeeltelijk voor zich te behouden. Zij werden vreeselijk gestraft, maar omdat zij door een leugen de Apostelen wilden bedriegen, verklarende de geheele opbrengst te storten, terwijl zij slechts een gedeelte afstonden. Aldus werd reeds van den beginne af het beginsel gehandhaafd: de liefde wil noch kan opgedrongen worden, en elke gave verliest hare zedelijke waarde, zoodra zij met tegenzin wordt afgestaan. „Ook hadden de armen — zegt Tollemer zeer juist — niet het minste recht om eene aalmoes te eischen; het minste geweld van hunnen kant had hen dadelijk aan de misdaad van diefstal schuldig gemaakt en tevens aan verzet tegen de door God gevestigde orde. Evenmin waren de rijken aan hen verantwoordiging over hun beheer verschuldigd, maar alleen aan God, den éénigen Eigenaar van alles. En ook eerst nà hun leven werden zij ter verantwoording opgeroepen. Ware het anders, dan zou de Voorzienigheid zelve inbreuk op hunne vrijheid hebben gemaakt. Zoolang zij onder het getal der levenden behoorden, werd hun wel is waar het juiste gebruik in duidelijke woorden voorgehouden, maar terzelfdertijd en zonder eenige beperking aan hunnen vrijen wil ondergeschikt gemaakt. Zij konden de heilige voorschriften of onderhouden of overtreden" 1).

Niemand kon hen alzoo tot geven dwingen; ook de armen moesten met gelatenheid afwachten, dat men

1) l. c. p. 463.

hun het noodige gaf. Maar des te harder klopte de liefde aan de deur der weinige rijken om te bedelen voor de vele behoeftigen, en nooit werd zij, in die tijden, met ledige handen afgewezen. Verschillende omstandigheden droegen er toe bij om de meer gegoeden tot milddadigheid aan te sporen. Wij behoeven slechts de eerste berichten uit het apostolisch tijdvak te vernemen, om ons een denkbeeld te vormen van de ziens- en handelwijze der bekeerlingen tot het Christendom.

De Apostelen hadden, nà de verrijzenis van hunnen goddelijken Meester, aanvankelijk hun vroeger bedrijf van visschers wederom opgevat om in hunne behoeften te voorzien. Maar hunne roeping om de blijde boodschap over de geheele aarde te verkondigen liet zich niet vereenigen met het vervolgen van die bedrijvigheid. Het net moest voor den herdersstaf verwisseld worden; niet het meer van Tiberias maar de geheele wereld was hun arbeidsveld; geen visschen maar menschen moesten zij voortaan vangen. Ook lag het geenszins in de plannen der Voorzienigheid om hen rijk te maken aan goederen dezer wereld; integendeel: geen goud of zilver of kopergeld mochten zij in hun gordels mededragen; zelfs geen reiskorf, geen twee onderkleederen of voetzolen mochten zij op hunne apostolische reizen medenemen. Zelven arm, brachten zij aan armen het Evangelie des heils. Wat bleef hun anders over dan van handenarbeid te leven of — want de arbeider was zijn kost waardig — van de vrijwillige giften der geloovigen? Getuigen wij het ter eere van die tijden van levendig geloof en van offervaardige liefde: de arme Apostelen en hunne arme bekeerlingen werden van het noodige

voorzien door andere geloovigen, wier aandeel in de goederen der aarde grooter was.

„Een groot getal van de nieuw-bekeerden — zegt Tollemer — die het gebrek van hunne leermeesters in het geloof kenden, verkochten hunne goederen en gaven den verkoopprijs er van aan de Apostelen, opdat dezen aan een ieder, naar zijne behoeften, konden uitdeelen. Dat was eene noodzakelijkheid door den aard der omstandigheden geboden. Hoe zouden diegenen anders in hun levensonderhoud voorzien hebben, aan wie zij de kennis van de blijde boodschap te danken hadden? Men moest zich offers getroosten om aan de leermeesters en aan velen der eerste leerlingen hulp te verleenen. Maar die offers waren vrijwillig, niemand was gedwongen ze te brengen. De nieuwe Christenen konden hunne goederen behouden. Evenwel, bijaldien allen het gedaan hadden, hoe zouden de Apostelen geleefd hebben, zij die arm waren vóór hunne roeping en arm bleven tot aan hunnen dood, hoe diegenen, die zij aan hun heilig dienstwerk verbonden, hoe diegenen, welke door de vijandige Joden van hunne goederen beroofd werden, zoo ras zij de leer des kruises omhelsd hadden? Er was een gemeenschappelijk fonds noodig om in die dringende behoeften te voorzien, en de gelden voor die algemeene kas werden gevonden in den ijver en in de liefde van hen, die ze konden aanbrengen" 1).

Natuurlijk duurde die gemeenschap niet langer dan de toestand der jeugdige Kerk ze eischte. Zoodra de Apostelen zich over de wereld verspreid hadden, traden de gewone levensverhoudingen weer op den voorgrond. De bezittenden behielden hunne onroerende goederen, maar besteedden de opbrengst naar gelang de omstandigheden dit vorderden en gaven rijkelijk voor het onderhoud van de weduwen en weezen hunner broeders en van de armen in het algemeen. En ofschoon dergelijke goederen-gemeenschap alleen van de Kerk te Jeru-

1) l. c. p. 475.

salem staat aangeteekend, blijft zij toch een eerbiedwaardig gedenkteeken der christelijke liefdadigheid en was zij eene welsprekende aanmaning ter navolging, welke gewis een heilrijken en onberekenbaren invloed, vooral op de eerste tijden der Kerk, moet hebben uitgeoefend. Het beginsel toch, dat daaraan ten gronde lag, drong zich aan alle Christenen op: alles wat wij bezitten is een vrije gave van God en moet ten dienst des naasten gewijd worden, als een noodkreet tot het hart doordringt.

Die liefde, welke alles gaf wat zij bezat, zal ons des te begrijpelijker voorkomen, als wij rekening houden met de denkbeelden, welke toenmaals het gemoed der Christenen ontroerden en tot liefdadigheid stemden. Vooreerst gaf eene strengere opvatting van eene der uitspraken des Zaligmakers aanleiding, dat het bezit van tijdelijke goederen als een onoverwinbare hinderpaal op het enge pad naar den hemel gevreesd werd. Het woord van Jesus: „Verkoopt wat gij bezit en geeft het tot eene aalmoes" gold voor velen, die naar de volmaaktheid streefden, als een regel, die door allen moest nageleefd worden. Die goede Christenen maakten weinig onderscheid tusschen een streng gebod en een waarschuwende vermaning. Zij waren daarom beducht, dat het persoonlijk bezit van goederen een inbreuk op de evangelische wet was; de gedachte, dat zij rijkdommen bezaten, beangstigde hen en deed hen het besluit maken om zich daarvan te ontdoen, ten einde te breken met alles, wat in hun oog onvereenigbaar was met den naam en met de belijdenis van een Christen. Wij behoeven er niet aan te twijfelen, of reeds de

eerste leeraars der Kerk zullen hen gerustgesteld en hun aangetoond hebben, dat de hemel ook voor de rijken openstond, mits zij het gebruik van hunne bezittingen regelden naar de voorschriften van het Evangelie; dat zij derhalve in alle gerustheid des gewetens hunne goederen konden bezitten zonder op te houden goede Christenen te zijn. Evenwel is het een opmerkelijk feit in de kerkelijke geschiedenis, dat Clemens van Alexandrië, wiens dood eerst in het jaar 217 inviel, het nog noodig achtte om in een afzonderlijk werk: *Welke rijke kan zalig worden?* die verkeerde opvatting te moeten wederleggen. Was die meening dan zoo diep doorgedrongen in de gemoederen der geloovigen, bleven dan voortdurend de rijke Christenen aan die meening vasthouden? Die veronderstelling heeft allen schijn van waarheid voor zich, vooral als wij bedenken, dat een man, wiens tijd door allerlei bezigheden werd ingenomen, het noodzakelijk achtte om de Christenen te overtuigen, dat rijkdom op zichzelf genomen geen beletsel ter zaligheid was; dat de ongelijkmatige verdeeling van goederen tot de beschikkingen der Voorzienigheid in het bestuur der wereld behoorde, dat bijgevolg de zelfvolmaking geenszins onvereenigbaar was met een rijk bezit, zoo men slechts het gebruik er van in overeenstemming bracht met die beginselen, waaraan God het genot er van ondergeschikt had gemaakt.

„De armoede — zeide hij — is op zichzelve geene verdienste noch geeft zij eenig recht op den hemel. Anders zouden zij, die van alles beroofd zijn, zelfs de heidensche bedelaars, welke dagelijks onze straten afloopen, daarom reeds alleen als de godsdienstigste menschen moeten aangezien worden, als de éénigen, aan wie het geluk des hemels is verzekerd. Eveneens zijn de rijkdommen

op zichzelven beschouwd noch goed noch slecht te noemen; alles hangt af van het gebruik, dat er van gemaakt wordt. De lof en de blaam moeten terugvallen op den wil, die ze ten goede en ten kwade kan aanwenden. Zij kunnen middelen zijn om goede werken te verrichten, zij kunnen ook dienaren der ongerechtigheid worden. Er bestaat alzoo geene enkele verplichting om er zich van te ontdoen, terwijl zij dienen kunnen om den arme hulp te verleenen."

Nog eene andere omstandigheid droeg er veel toe bij om de nieuw-bekeerden tot vrijgevigheid aan te wakkeren. Velen geloofden aan een spoedige terugkomst des Zaligmakers en aan het nabij zijnde herstel van het rijk van Israël.

Die verwachting, uit misduiding van Jesus' optreden als Messias en van zijne voorspelling omtrent Jerusalems val voortspruitende, werkte met den nieuwen geest der christelijke liefde mede om de nieuw-bekeerden in geestdrift te brengen, en om de broeders en zusters, die allen weldra aan de verwachte goederen deel zouden verkrijgen, in ééne familie door gemeenschap van goederen te vereenigen. „De eerste christelijke gemeente — zegt Neander treffend schoon — maakte als één huisgezin uit, en het bewustzijn van de voor allen gemeenschappelijke genade der verlossing en de macht van het voor 't eerst ontwakende christelijk gevoel van onderlinge broederschap drongen zóó zeer alle andere gevoelens op den achtergrond, dat zij alle andere verhoudingen aan die ééne groote verhouding ondergeschikt maakten" 1).

Eene derde overweging, hun door de benarde tijdsomstandigheden ingegeven, werkte machtig op het ge-

---

1) *Geschichte der Pflanzung und Leitung der christ. Kirche durch die Apostel,* S. 30.

moed der eerste Christenen om hen het bezit der aardsche goederen naar waarde te doen schatten. De beroemde geschiedschrijver Eusebius van Caesarea heeft ons in het derde boek zijner kerkelijke geschiedenis eene herinnering bewaard, welke reeds alleen uitlegt, dat verkoop van goederen in de eerste eeuwen van het Christendom zoo veelvuldig voorkwam. Bijna al de bisschoppen — aldus verhaalt hij — wier levensgeschiedenis ons in eenige bijzonderheden werd overgeleverd, begonnen hunnen apostolischen arbeid met het verkoopen der goederen, welke zij bezaten. Moeielijk zou men ook eene andere handelwijze van hen hebben kunnen verwachten. Of moesten de eerste verkondigers des Evangelies aan de wereld niet het voorbeeld geven van het onderhouden der evangelische raden, welke zij aan anderen ter navolging voorstelden? Van den anderen kant: overeenkomstig het uitdrukkelijk gebod des Heeren waren zij verplicht om aan allen het Evangelie te verkondigen, en zij konden zich niet ontveinzen, welk lot hen daarbij wachtte. Nauwelijks hadden zij de eerste schreden op het moeielijk pad van het apostolaat gezet, of zij ondervonden de waarheid van Jesus' voorspelling, dat zij vervolging lijden, dat zij voor de rechtbanken gesleurd en aan de beulen overgeleverd zouden worden. Zij zagen den marteldood voor oogen en verlangden daarnaar met al de kracht van hun God-minnend hart, als zij slechts den naam van hunnen goddelijken Meester onder de woedende menigte van hunne vijanden konden verheerlijken. Doch waarom dan nog goederen behouden, welke spoedig ten prooi zouden vallen aan de onverzadelijke hebzucht der vervolgers? Dan liever ze

verkocht ten dienste van hunne arme broeders en, volgens Jesus' raad, de opbrengst weggeschonken om den nood van behoeftigen te lenigen! Vrijer, ontslagen van alle banden, welke hen nog aan de aarde hechtten, betraden zij dan het bloedig strijdperk om alleen te denken aan hetgeen boven hen was, tegelijk aan hunne broeders en zusters in het geloof een voorbeeld nalatende van heldhaftige lijdzaamheid voor hunne overtuiging en van belanglooze liefde voor de nederigsten en armsten der christelijke gemeenschap. Hieruit volgt echter geenszins, dat de hoogwaardigheidsbekleeders der Kerk de éénigen waren, die als „lichten op den kandelaar" hun licht deden schijnen voor de geheele Kerk. Zij gingen in het beoefenen der vrijwillige armoede vooraan, maar vonden bijna evenveel navolgers als er rijken onder de Christenen waren. Immers voor dezen bestonden dezelfde drangredenen als voor hunne herders. Het verlangen om het goddelijk voorbeeld zoo dicht mogelijk nabij te komen, het vooruitzicht om weldra als bloedgetuigen van Jesus' leer te moeten optreden maakten die voor den mensch zware offers licht voor den Christen. Elk Christen moest telken stonde bereid zijn voor de bloedige eer van het martelaarschap. Een ieder, die zich onder het kruis van den Verlosser der wereld schaarde, kon er schier zeker van zijn, dat ook de smaad en het lijden des kruises zijn deel zou worden. Ook op de eerste eeuw des Christendoms was van toepassing hetgeen Tertulliaan eenige jaren later nederschreef: „De eeuw van de thans levende Christenen is geen eeuw van genot. Het gewaad, door de engelen hun gebracht, is het martelaarskleed". Allen voelden

zich dan ook onder den druk van „de tegenwoordige beproeving", zooals de H. Paulus zeide. Hun leven was eene onafgebroken voorbereiding voor het martelaarschap. En hoe bereidden zij zich voor tot den strijd des bloeds maar ook der glorie? Niet slechts door vurig bidden, door strenge vasten en boeteoefening, door het vieren der heilige geheimen, maar ook door rijke aalmoezen en een volledig wegschenken van hetgeen zij bezaten. Geen knellende banden mochten hen nog aan het leven hechten; hunne bezittingen moesten vooruitgezonden worden, om hen in de eeuwige woonstede binnen te leiden; de machtige hulp van het gebed der armen moest hen versterken in den beslissenden strijd. Kortom, de voortdurende gedachte aan de mogelijkheid en waarschijnlijkheid van den marteldood, de niet onderbrokene voorbereiding der ziel voor de eeuwigheid, de machtige zucht naar vereeniging met God kweekten in die tijden van vervolging eene offervaardigheid aan, welke voor alle volgende eeuwen een toonbeeld is.

Niemand meene daarom, dat wij door het aanstippen van de verschillende gemoedsstemmingen, welke de eerste Christenen op den beschreven weg der liefdadigheid voortdreven, ook maar in 't minste den geest der christelijke liefde, waarmede zij bezield waren, willen verkleinen. Neen! niet een strenge opvatting van eene vermaning des Zaligmakers, geen ongegronde verwachtingen, niet een bijna zeker vooruitzicht van weldra hunne bezittingen te zullen verliezen, waren de eigenlijke drijfveeren, waardoor hunne opofferende werkkracht in beweging werd gezet; dat alles moge eene aanleiding voor hen geweest zijn om spoediger en meer te geven,

maar de eerste beweegreden, de diepste grond van hunne milddadigheid was de liefde voor den lijdenden arme om God. Een hebzuchtige klemt zich met beide handen vast aan hetgeen hij bezit, ook tegen de stem van zijn geweten in; wat hij ook van de toekomst moge verwachten, en al moet hij vreezen weldra van alles afstand te moeten doen, toch zal dit hem te dierbaar zijn om het vrijwillig weg te schenken. De ware liefde alleen gehoorzaamt minder aan den drang der omstandigheden dan aan de neiging des harten.

Welk een hemelsbreed verschil tusschen deze onderlinge gemeenschap der liefde en het heden ten dage gepredikte communisme, die leer, welke eene met geweld afgedwongene verdeeling van goederen en daarmede eene omverwerping van alle maatschappelijke toestanden bedoelt, alzoo een chaos, eene opstapeling van puinhoopen, eene volslagene wanorde, die bijgevolg den ondergang van allen zou teweegbrengen. En toch, al schijnt het ongeloofelijk en in strijd met alle gezond verstand, dat stelsel, hetwelk alleen in het brein van warhoofden of van misdadigers kon opkomen, durft zich op die vrijwillige gemeenschap van goederen der eerste Christenen beroepen om zijn doel en streven te wettigen. Het ligt buiten het bestek van deze studie ons met die dwaling hier in te laten. Ook zouden wij met geen woord er van gewagen, als eene beknopte tegenstelling van de offervaardigheid der eerste geloovigen en de door de socialisten van onzen tijd gewilde goederen-verdeeling de eerste niet in een nog helderder daglicht plaatste.

Twee begrippen namelijk, omtrent den waren eigenaar van alles en omtrent het doeleinde van den mensch,

leiden tot de meest tegenstrijdige gevolgtrekkingen, naardat ze in waren of in valschen zin worden uitgelegd en toegepast.

Volgens de leer der Katholieke Kerk van alle tijden is God alleen, onzichtbaar tot op den grooten dag voor alle menschen ter verantwoordiging vastgesteld, de éénige en ware Heer van de tijdelijke goederen. Hij schrijft de voorwaarden voor, waaraan het vruchtgebruik dier goederen is onderworpen, maar niemand ter wereld is door Hem gevolmachtigd om van den tijdelijken vruchtgebruiker rekenschap te eischen over het gebruik, dat een ieder daarvan maken kan ten opzichte der armen. Dat gebruik wordt aan het geweten van een ieder overgelaten, en de laatste rekening wordt eerst vereffend nà dit leven. — Volgens de dwaze leerstellingen der hedendaagsche communisten zou de menschheid in haar geheel genomen, de maatschappij, de alvermogende staat, de ware bezitter zijn: de mensch alzoo in het algemeen gedacht, onder benamingen, te meer te vreezen naarmate zij vager en willekeuriger zijn. — Vandaar het ondenkbaar groot verschil in de toepassing van dit stelsel ten opzichte der tijdelijke goederen. Voor den onzichtbaren en oneindig rechtvaardigen God treedt een zichtbare en willekeurige eigenaar in de plaats, die krachtens het hem toegedachte eigendomsrecht over alles zou kunnen beschikken zonder andere voorwaarden dan hij zelf wil stellen, die zou kunnen geven en nemen en verdeelen naar willekeur. De mensch vervangt alzoo God en willekeur het geweten.

Niet minder schril is de tegenstelling tusschen die twee stelsels, als men ze vergelijkt in betrekking tot

het doeleinde, dat zij aan 's menschen werkzaamheid aanwijzen. Rijkdom en genot zijn in de theorie der communisten het éénig doel, waarnaar een ieder streven moet. Al hunne droombeelden houden zich bezig met zingenot: genietingen uitbreiden en ze vermeerderen, zelfs met een onbevredigbaar haken naar het doen eindigen van alle lijden en van elke ellende — dat zijn de wachtwoorden, welke die dwaalgeesten onder het volk werpen. En preêken zij niet van de daken, dat armoede en ontbering in deze wereld eene verkrachting van de natuurwet zijn? Maar dan ligt de armoede ook niet in de natuur van den gevallen mensch; dan is zij niet een noodzakelijk kwaad, maar kan en moet zij onder de menschen uitgeroeid worden; dan is zij niet eene aan de menschheid opgelegde boetedoening, maar alleen het gevolg van eens anderen onrechtvaardigheid en geweld. Geheel anders dachten de communisten der liefde uit de eerste eeuwen. Hun godsdienst beloofde hun geen zingenot, maar hooger zielenadel en den hemel met zijne heerlijkheid. De armen zijn niet minder dan de rijken uitgenoodigd om zich het verkrijgen van die geestelijke en eeuwige goederen waardig te maken door middelen, welke meer of minder moeielijk, maar toch even uitvoerbaar als doelmatig zijn. Hetgeen dezer aarde is, had in hun oog geen andere waarde dan dat het in den dienst van de armen besteed en tot een werktuig gemaakt kon worden van hulpbetoon en van liefdadigheid. Alles op het altaar der liefde te offeren en om God zich daarvan te ontdoen als van een last, welke ter neder drukt en de hoogere vlucht der ziel belemmert, was voor hen, die naar de volmaaktheid streefden, een raad,

uit den hemel gegeven, waardoor zij te gelijk hunne liefde voor God en voor den naaste bewezen, waardoor zij zich aan de aarde ontworstelden en tevens den hemel naderbij kwamen.

II.

Eene eigenaardige en voor de armen hoogst weldadige instelling waren de Agapen, de liefdemaaltijden. Daarin spiegelde zich op de schitterendste wijze het karakter der broederlijke liefde af, welke alle menschen als tot één huisgezin verbond; geene andere wijze kon ook den broederlijken geest, het bewustzijn van éénheid, beter aankweeken dan die samenkomsten, waarin alle onderscheiding van stand zelfs tusschen vrijen en slaven, alle tegenstelling tusschen rijken en armen verdween in het gevoel van liefde, hetwelk allen bezielde en geen aanzien des persoons kende.

De Agapen vinden wij al dadelijk na de verkondiging van het Evangelie in zwang te Jerusalem, de bakermat van het Christendom. Het voorbeeld des Zaligmakers, die de instelling der H. Eucharistie met een liefdemaaltijd verbonden had, zal wel de eerste aanleiding daartoe gegeven hebben, terwijl de gemeenschap van goederen dit christelijk gebruik bevorderde en veralgemeende.

Evenwel zal de algemeene gewoonte der Joden om bij hooge feesten, inzonderheid bij het Paaschfeest, liefdemaaltijden aan te richten, er veel toe bijgedragen hebben, dat de tot het Christendom bekeerde Israëlieten hun voormalig gebruik overbrachten in de Katholieke Kerk

en hun vernieuwden liefdegeest in die richting bij voorkeur uitoefenden. Doch niet alleen in de gemeenten uit het Jodendom, maar ook in die der bekeerde Heidenen vonden die uitingen der liefde hare plaats, ofschoon niet zoo dikwijls en waarschijnlijk alleen des Zondags. In zijn brief aan de Corinthiërs geeft de H. Paulus de huiselijke maaltijden als regel, de Agapen, als uitzondering aan. Ofschoon in dienzelfden brief eenige misbruiken, die bij de liefdemaaltijden in de gemeente te Corinthe waren binnengeslopen, ten strengste berispt worden, zoo blijkt toch juist uit de strengheid van die afkeuring, hoe het algemeen gebruik was. De rijken en meer met aardsche goederen bedeelden brachten hunne gaven in genoegzame mate aan, dat alle ledematen der gemeenschap, welke aanwezig waren, ruimschoots aan hunne behoeften konden voldoen. Of de armen van hetgeen overbleef naar hunne woningen mochten medenemen, vonden wij nergens vermeld, maar is meer dan waarschijnlijk. De spijzen bestonden waarschijnlijk uit vruchten, meelspijzen, visch en vleesch, de drank uit wijn, gewoonlijk met water vermengd. Dewijl de kerk de plaats der bijeenkomsten was, had, volgens den H. Ignatius van Antiochië 1), de bisschop de leiding van die liefdemaaltijden en liet de offergaven door zijne geestelijken, door de priesters en diakens, onder de aanzittenden verdeelen. Wat den tijd betreft, waarop de Agapen gevierd werden, kan men met zekerheid aangeven, dat zij met het nuttigen der H. Eucharistie verbonden waren, doch met eene kleine tusschenruimte, welke gevorderd

1) *Epist. ad Smyrn.* C 8.

werd voor het aanbrengen der spijzen; even zeker is het, dat zij in de apostolische tijden, zelfs later nog, na de H. Communie gehouden werden. In de H. Schriften der Apostelen volgt het „spijs nemen" altijd op het „breken des broods" 1). Hoogst opmerkenswaardig is het, dat de H. Chrysostomus het nog noodig achtte zich tegen eene beschuldiging te verdedigen, alsof hij aan eenigen de H. Communie toegereikt had nà den gehouden maaltijd. „Heb ik dat gedaan — schrijft hij met rechtmatige verontwaardiging strijkt dan mijn naam van de lijst der bisschoppen en schrijft dien niet langer op de lijst der rechtgeloovigen" 2). Zou dan, moeten wij vragen, de gewoonte der Agapen zoo lang, althans in de Kerk van Antiochië of Constantinopel, bestaan hebben?

Het oordeel hierover laten wij aan bevoegde oudheidkundigen over. Als zeker echter mogen wij stellen, dat de spijzen te voren bereid werden, uit eerbied voor de plaats, waar de geloovigen even te voren nog de heilige geheimen gevierd hadden, dat de offergaven der liefde den bisschop werden aangeboden, opdat hij ze te zamen met het ontzaglijke offer, dat hij opdroeg, aan God zou aanbieden, om de onverbreekbare eenheid der liefde tot God met die tot den naaste zinnebeeldig te veraanschouwelijken, eindelijk, dat die Agapen als eene herinnering beschouwd werden aan Jesus' liefdemaal, dat hij zijnen Apostelen had aangeboden, vóórdat Hij ging lijden en sterven.

---

1) Vgl. Hand. II, 46.

2) *Epist. 125 ad Cyr.*

Alles ademde aldus liefde ook voor de nederigsten en armsten der gemeente bij die broederlijke bijeenkomsten. Zij begonnen met een gebed, werden onder psalm-gezang of onder eene lezing uit de brieven der Apostelen voortgezet en met den broederkus, soms daarenboven met eene collecte voor de armen besloten. Het loont de moeite hier eene aanhaling uit de *Apologie* van Tertullianus in te lasschen, waardoor ons eene plaats bij die vergaderingen als ingeruimd wordt en wij er als 't ware van het begin tot het einde toe bij tegenwoordig kunnen zijn.

„Onze maaltijd draagt — werpt hij den Heidenen tegen — in den naam zelven zijne rechtvaardiging, want die naam beteekent bij de Grieken „liefde". Wanneer hij ook nog zoo veel kost, die kosten zijn een gewin voor de godsvrucht, wijl wij met die verkwikking allen ter hulp komen. En dan gaat het bij ons niet toe zooals bij u [de Heidenen], aan wie tafelschuimers hunne aangeboren vrijheid verkoopen en zich den verachten slavenstand tot eene eer rekenen, als het hun slechts vergund wordt om, al is het ook onder de bespotting van anderen, met een middagmaal hun lichaam op te vullen. Niet zoo gaat het bij ons, die voor Gods oogen wandelen en onze aandacht op de matigheid gevestigd houden. De aanleiding voor ons gastmaal is eerbaar, maar ook de orde, welke er bij in acht genomen wordt, herinnert er ons voortdurend aan, dat hij uit een godsdienstigen plicht ontstaat en geene lichtzinnigheid, geene uitspatting toelaat. Men plaatst zich niet aan tafel dan na eerst door het gebed tot God gesproken te hebben. De hongerigen eten zooveel zij behoeven; de dorstigen drinken niet meer dan aan eerbare en matige lieden betaamt. De gedachte, dat zij des nachts moeten opstaan om tot God te bidden, matigt hun eetlust. Hunne gesprekken strekken ten bewijze, hoe zij tot het getal diergenen behooren, die zich bewust zijn, dat zij door God gehoord worden. Is de maaltijd geëindigd, dan wascht een ieder zijne handen, worden de lichten aangestoken en de gasten uitgenoodigd een lied, door hen zelven vervaardigd, aan te heffen of eene plaats uit de Heilige Schrift te hooren voorle-

zen; daardoor wordt het duidelijk, dat ieder met matigheid gedronken heeft. Een gebed maakt een einde aan het gastmaal; hierop gaan allen heen, niet om in holen van moordenaars of roovers, niet om in vergaderingen van leegloopers of in krotten der zedeloosheid hunne plaats in te nemen, maar dezelfde zorg voor reine zeden en ingetogenheid voort te zetten, alsof zij niet bij een gastmaal hadden aangezeten, maar in een school van strenge tucht geweest waren" 1).

Hoezeer die maaltijden, welke door de liefde werden aangericht, aan de armen te stade kwamen, wordt ons nog duidelijker, als wij de volgende historische bijzonderheid in rekening brengen. De gewone dag voor de Agapen was de Zondag, de dag van blijde samenkomst, zooals de H. Barnabas dien noemde, maar bovendien werden zij gevierd ter gelegenheid van verschillende plechtige gelegenheden. De geboortedagen — de dagen namelijk, waarop de martelaren zich door hun tijdelijken dood een eeuwig leven hadden verworven — de trouwplechtigheden der Christenen, zelfs de begrafenissen werden door het houden van Agapen opgeluisterd. Want geen feest mocht er gevierd worden zonder dat de armen voor een wijle hunnen nood konden vergeten en deelen in de vreugde hunner broeders: zich verblijden met de blijden — dat voorschrift des H. Paulus, kon immers niet vervuld worden, als eenigen overvloed hadden en anderen onder den druk der ellende zuchtten. Ook vierden de eerste Christenen geenszins, zooals de heidenen, den dag der geboorte, maar den dag van een gelukkig verscheiden uit deze wereld; dezen beminden het leven en

---

1) *Apolog.* C. 39.

dachten met huivering aan den dood, de leerlingen des Zaligmakers daarentegen beschouwden den geboortedag als een begin van beproeving en strijd, maar den sterfdag als een blijden intocht in het rijk van glorie en heerlijkheid, waar geen strijd meer is en elke traan afgewischt zal worden. Daarom moest er vreugde heerschen in de gemeente, en ook de armen moesten door liefdegaven, ter eere of — ware het nog noodig — ten zoenoffer voor de dierbare overledenen geschonken, in staat gesteld worden om met een opgeruimd gemoed den volbrachten strijd van een hunner broeders of zusters te herdenken.

De Agapen waren alzoo een eigenaardige karaktertrek der christelijke liefde. Het Katholicisme alleen bezat genoegzame kracht om aan zijne volgelingen voor zulk een heilig werk geestdrift in te boezemen; de ware Kerk alleen had ook het juiste inzicht in den eisch der tijdsomstandigheden en in den gevaarvollen toestand, vooral van hare arme ledematen, om de meest gepaste middelen aan te wenden ter leniging van den stoffelijken nood en te gelijk ter verijdeling van de vele gevaren, welke de ziel bedreigden. Immers het doel dier liefdemaaltijden was niet slechts om voor enkele malen aan het lichaam een behoorlijk voedsel te bezorgen; de ledematen van dezelfde gemeente, dikwijls uit vrees voor de vervolging verborgen, moesten elkander nader gebracht en door een innigen band samen verbonden worden; zoo konden zij, die zulks behoefden, al ware het ter sluiks, opgezocht en bemoedigd worden, zoo konden de meest zwakken in het geloof versterkt en bij het dreigen van eene nieuwe vervolging behoed worden voor afval. Werken

van lichamelijke barmhartigheid paarden zich hier op wonderschoone wijze aan de geestelijke werken van barmhartigheid. Geen wonder, dat de afvallige Juliaan de Agapen haatte met al den wrok van een lage ziel, dat alle machthebbers der Heidenen alles in het werk stelden om die bijeenkomsten der Christenen door afschuwelijke lasteringen verdacht te maken.

H. I. H. RUSCHEBLATT.

(Slot volgt.)

BOEKBEOORDEELING.

DE HISTORISCHE WAARDE VAN HET BOEK JUDITH.

(Vervolg van Dl. XCI, bldz. 115 vv.)

De veritate historica liori Judith aliisque SS. Scripturarum locis specimen criticum exegeticum Dominici Palmieri e societate Jesu Phil. et Theol. Doctoris et SS. Scripturarum Lectoris, Galopiae, 1886, Typographia M. Alberts et filiorum.

II.

In het vorige opstel hebben wij de vrijheid genomen de twee geheel verschillende chronologische opvattingen van het boek Judith, respectievelijk door P. Palmieri en Dr. Neteler verdedigd, beide *hypothesen* te noemen. Als hypothesen, op goede gronden gebouwd, hebben beide recht van bestaan en recht op waardeering, maar tot nog toe kan geen van beide aanspraak maken op zoodanige zekerheid, dat de andere het brandmerk verdient van *onmogelijkheid.* Daar zijn nog geen overtuigende bewijzen geleverd, hetzij voor de historische zekerheid der eene, hetzij voor de historische onmogelijkheid der andere opvatting.

Neteler zegt betreffende de hypothese, die de geschiedenis van Judith vóór de Babylonische gevangenschap en vóór den val van Ninive plaatst: „Men heeft de geschiedenis van Judith bij voorkeur in den tijd der Assyrische heerschappij geplaatst en wel hetzij in den tijd der gevangenschap van Manasses of in dien der minderjarigheid van Josias. Deze tijdsbepalingen zijn echter door de uit Assyrische opschriften verkregen uitkomsten onhoudbaar geworden". Palmieri verdedigt echter krachtig de *houdbaarheid* dezer hypothese en is daarin voor een zeker tijdperk, ons bedunkens, geslaagd. Dit moge uit de volgende uiteenzetting blijken.

Gaan wij, afgezien van de jaarcijfers van Herodotus, eerst na, welk tijdperk door de Assyrische opschriften voor de nederlaag en den dood van Phraortes (volgens Palmieri den Arphaxad uit het boek Judith) wordt aangewezen. Hoewel deze nederlaag in de bestaande opschriften niet vermeld wordt, kan toch het desbetreffende verhaal van Herodotus, die voor zijn werk in verschillende landen gereisd heeft en over 't algemeen blijkt goed te zijn ingelicht, niet met grond betwijfeld worden. Van 668 tot 626 (?) regeerde te Ninive Assurbanipal; vóór hem van 681 tot 668 Asarhadden; nog vroeger van 705 tot 681 Sennacherib. Vóór laatstgenoemde, onder de regeering van Sargon (722—705), onder wien het Assyrische rijk het toppunt zijner macht bereikte en die ook in zijne opschriften de Mediërs tot de hem onderworpen volkeren rekent, was een onafhankelijk koningschap in Medië wel niet mogelijk 1). Het Medische koningschap alzoo, waarvan Deioces de eerste drager was, kan zich gevestigd hebben omstreeks het jaar 700, en dit komt met de opgave van Herodotus overeen. Onder Sennacherib en Asarhaddon, van welke wij voldoende opschriften bezitten, wordt van geene nederlaag der Mediërs, welke gelijkt op het feit, door Herodotus verhaald, melding gemaakt. Assurbanipal, die aan alle kanten van zijn uitgebreid rijk opstanden te dempen had en van wien wij de annalen bezitten tot omstreeks het jaar 643, bewaart in zijne opschriften een diep stilzwijgen aangaande de Mediërs. In aanmerking genomen de opheſ, waarmede hij van de kleinste overwinning melding maakt, is het derhalve niet aan te nemen, dat de zegepraal over Phraortes vóór het jaar 643 heeft plaats gehad. Na dit jaar echter is een dergelijk feit mogelijk en waarschijnlijk. „Wij weten — zegt Delattre 2) — dat op het tijdstip, waaruit de oorkonden van Assurbanipal dateeren, de volken aan de Middellandsche Zee en aan den Nijl, alsmede *de noordelijke volkeren*, begrepen onder de gemeenschappelijke benaming Gutî of Qutî, nog niet tot gehoorzaamheid waren teruggebracht. Indien derhalve eenige ontdekking opschriften van Assurbanipal aan het licht bracht, die de tot heden bekende oorkonden voortzetten, zoo zouden zij, in

---

1) Verg. Delattre, *Le Peuple et l'Empire des Mèdes*, p. 99 etc.

2) l. c. p. 147. Hoewel Delattre hier den dood van Deioces en niet van Phraortes zoekt, heeft zijne redeneering voor onze zaak dezelfde kracht.

geval van overwinning, verhalen van oorlogen, ondernomen om het prestige van Assur te herstellen *aan den kant van Medië*, aan den Boven-Euphraat, aan de kusten der Middellandsche Zee en in het Nijl-dal". Naar deze gegevens kan het heldenfeit van Judith (minstens een jaar na de nederlaag van Phraortes) niet wel vóór het jaar 641 hebben plaats gehad, hetgeen ook Palmieri toegeeft.

Maar . . . . hier komt de moeilijkheid: het boek Judith geeft voor de nederlaag van Arphaxad het 17de of het 12de jaar van den Assyrischen koning aan, diensvolgens heeft men een van de jaren 651 of 656 aan te nemen. Ziehier het antwoord van Palmieri: „Wat hebben we hier? een zeker verschil in chronologische opgaven tusschen twee getuigen aangaande dezelfde zaak. Is dat dan van zooveel gewicht? Dat is waarlijk geen grond om de geschiedkundige waarheid, wat de verhaalde gebeurtenissen zelve betreft, in twijfel te trekken. Het is ook bij andere koningen van Assyrie het geval, dat de chronologie der Assyrische monumenten (ten minste gelijk men ze leest) iets verschilt van die, welke men afleidt uit de *Boeken der Koningen* in den Bijbel 1); daaruit mag men echter niet besluiten, dat een van beide oorkonden valsch is, gelijk Delattre terecht opmerkt. Het is zeer goed mogelijk, dat de Joodsche schrijver de regeeringsjaren van den Assyrischen koning op andere wijze telde. . . . . En ook, wat is er tegen om te beweren, dat in deze getallen een fout in de teksten is ingeslopen of dat de vertaler zelf in het origineel de getallen, door letters van het alphabet uitgedrukt, niet goed gelezen heeft. Hieronymus, die in zijn Chaldeeuwschen tekst iets anders heeft gelezen dan de Grieksche vertaler, strekt tot getuige, dat een der vroegere lezers niet goed heeft gelezen. Deze slechte lezer kan zelfs degene zijn, die het oorspronkelijke autographum het eerst heeft afgeschreven. De critici nemen dergelijke fouten in de exemplaren der heilige schriftuur zonder bedenking aan".

Reeds vóór het jaar 641 was Manasses, koning van Juda, gestorven en door Amon opgevolgd. De geschiedenis van

---

1) Wij betwijfelen zeer of dit verschil niet schijnbaar is en of het door nauwgezet onderzoek niet vereffend kan worden, gelijk ook door Dr. Neteler in zijne werkjes, getiteld: *Zusammenhang der alttestamentlichen Zeitrechnung mit der Profangeschichte* ons erachtens, met goeden uitslag beproefd is.

Judith valt dus niet in den tijd der gevangenschap van Manasses. „Er moet dus — zegt Palmieri — een andere reden worden opgegeven voor het feit, dat er geen melding wordt gemaakt van eenen koning". Daar Palmieri echter geene reden opgeeft, laten wij hier volgen hetgeen Delattre (bldz. 151) dienaangaande zegt: „De rol van den hoogepriester met uitsluiting van den koning van Juda komt met de omstandigheden overeen. Inderdaad de invloed van het priesterschap heeft overwegend moeten zijn, toen Manasses, in zijne laatste jaren, de (goede) voorbeelden van zijn vader Ezechias volgde; daarenboven, in een hachelijk oogenblik, terwijl de goddelooze daden van Manasses noch versch in 't geheugen lagen, kon alleen het gezag van den hoogepriester de getrouwe Israelieten der tien stammen overhalen om de offers te brengen, welke men hun vroeg voor Jerusalem en den tempel, waaraan zij meer door den godsdienst dan door patriotisme verknocht waren". Het zij mij geoorloofd eene opmerking hierbij te voegen. Valt de inval van Holophernes inderdaad omstreeks het jaar 641, dan kan het feit, dat een priester het gezag over de aan God getrouwe Israelieten uitoefende, verklaard worden door de bekende goddeloosheid van Amon en den weinigen invloed, dien hij bezat, getuige het feit, dat hij na een tweejarige regeering door zijne hovelingen vermoord werd.

Men kan echter de gebeurtenis, die niet *vóór* 641 kan gesteld worden, wel eenige jaren *later* zoeken, n. l. in de eerste jaren van Josias, Amons godvruchtigen en roemrijken opvolger. Josias begon te regeeren op een leeftijd van 8 jaren en had derhalve een voogdregent noodig, dien hij wel in niemand beter kon vinden dan in een hooggeplaatst priester. In dezen tijd wordt de heldendaad van Judith dan ook door Muré en anderen geplaatst. Trachten wij in deze veronderstelling het jaar zoo nauwkeurig mogelijk te bepalen.

In het jaar 648—647 werd Babylon door Assurbanipal ingenomen; zijn stiefbroeder Samulsumukin, vice-koning van Babylon, die een opstand tegen hem verwekt had, benam zichzelven het leven, en Assurbanipal vereenigde op zijn hoofd de beide kronen. Met het jaar 647 begint derhalve de regeering van Assurbanipal *als volstrekt alleenheerscher* van het Assyrisch-Babylonische rijk. Uit de fragmenten van den geschiedschrijver Berosus blijkt ook dat in 647 *Sardanapallos*, dezelfde als Assurbanipal, begon te regeeren, en in den beroemden *Canon* van Ptolemaeus is het jaar 647 het eerste der regeering van *Kiniladan*, onder welken naam

eveneens Assurbanipal — hetzij naar een anderen naam *Siniddinapal* hetzij naar den naam *Kandalanu*, dien hij, volgens gezaghebbend gevoelen van Assyriologen, als koning van Babylon aannam — te verstaan is 1). Met het jaar 647 schijnt eene geheel nieuwe regeering te beginnen, hetgeen sommige geleerden tot het vermoeden heeft gebracht, dat Assurbanipal slechts tot dat jaar geregeerd heeft 2). De Vulgata geeft het 13de jaar van den Assyrischen koning aan voor de opdracht tot den veldtocht, aan Holophernes gedaan. Het 13de jaar nu der alleenregeering van Assurbanipal is *het jaar* 635.

In het jaar 635 was Josias nog niet ouder dan 13 jaren, en volgens eene aanduiding in de H. Schrift (II Paralip. XXXIV, 3) schijnt hij eerst in zijn 16de jaar, het 8ste zijner regeering, de teugels van het bewind zelf in handen te hebben genomen 3). De moeielijkheid, die Palmieri (bldz. 21) wegens het koningschap van Josias tegen het jaar 635 maakt, valt derhalve weg.

Muré, de geleerde schrijver onzer uitstekende *Bijbelsche Geschiedenis*, die door andere berekening insgelijks tot de aanneming van het tijdperk 636—635 is gekomen, maakt ons opmerkzaam op den naam van den toenmaligen hoogepriester Helkias. „Geen wonder — zegt hij, bldz. 457 — dat het boek Judith van geen koning spreekt, maar van den hoogepriester *Eliakim* of *Joakim*, dien wij voor den voogd des jongen konings houden. Van dezen Eliakim verstaan wij de voorspelling van Isaias: *Ik zal mijnen dienaar* ELIAKIM, *den zoon van Helkias roepen; hij zal zijn als een vader voor de inwoners van Jeruzalem en voor het huis van Juda. Ik zal den sleutel van David's huis op zijnen schouder leggen; wanneer hij opent zal niemand sluiten, wanneer hij sluit zal niemand openen* 4); deze woorden wijzen zoo duidelijk mogelijk op de uitoefening van *het hoogste gezag*. Eliakim bleef hoogepriester, nadat Josias zelf de teugels van het opperbewind in handen had geno-

---

1) Verg. Kaulen, *Assyrien und Babylonien*, 1885, S. 219.

2) Verg. Palmieri, p. 21.

3) Verg. Muré, *Bijbelsche Geschiedenis*, 1880, II, blz. 358.

4) Is. XXII, 20—22. De geachte schrijver teekent hierbij aan: „Het is, onzes inziens, ongeoorloofd deze veel beteekenende woorden op Eliakim, den hofbeambte van koning Ezechias (Is. XXXVI, 3) te laten slaan, zoodat ze niets anders zouden zeggen dan dat Eliakim opzichter van het paleis zou worden".

men, en komt in de geschiedenis diens konings voor onder den naam van *Helkias*, die niet verschilt van Eliakim". Hoewel wij de overeenkomst van den naam *Eliakim* (Hebr. *Eljakim*) met *Helkias* (Hebr. *Chilkijjâ* of *Chilkijjahu*) meenen te mogen betwijfelen, noemt toch ook Flavius Josephus (*Antiqq.* X, 4) denzelfden hoogepriester Helkias steeds met den naam *Eliakias*, en zoo kan ook de Grieksche vertaler of een overschrijver van het boek Judith wel *Eliachim* en verder (wat hetzelfde beteekent) *Joakim* geschreven hebben in plaats van het hebreeuwsche *Chilkijjahu* of het grieksche *Chelkias* (volgens de Septuaginta). — Zoo heeft de Phraortes-hypothese haren Eliakim, gelijk de Cyaxares-hypothese haren Joachim heeft.

In de voorgestelde hypothese valt de nederlaag en de dood van Phraortes in het jaar 636, het 12de jaar (volgens de Vulgata) der alleenregeering van Assurbanipal. Daar men door de cijfers van Herodotus wordt heengewezen naar het jaar 625 (of 624), hebben we hier een verschil van 11 jaren met de opgaven van den „vader der geschiedenis". Palmieri (die voor den dood van Phraortes bij benadering het jaar 642 aanneemt) zegt ter oplossing dezer moeilijkheid het volgende. „Daarover zijn de geleerden het eens, dat zijne [Herodotus'] opgaven der regeeringsjaren van de Medische koningen niet heel zeker zijn 1) . . . . Zoo maken wij dan de opmerking, dat eene drieenvijftigjarige regeering van Deioces minder geloofwaardig is. Deze toch heeft zich op de volgende wijze onder een vrij volk, dat over verschillende kleine plaatsen verdeeld leefde, den weg gebaand tot de regeering. Eerst heeft hij het in zijn gehucht, waar hij de anderen overtrof, door rechtschapenheid en rechtvaardigheidszin zoover gebracht, dat zijne medeburgers uit achting voor zijne zeden hem tot hoofd hebben genomen. Toen de faam van zijne rechtvaardigheid en van het geluk, dat de zijnen onder hem genoten, zich verbreidde, hebben de andere Medische dorpen, wel niet terstond op éénmaal, maar toch langzamerhand alle, ook op aansporing van Deioces' vrienden, besloten hem tot koning te kiezen, om aldus een einde te kunnen maken aan onderlinge twisten en in vrede te leven onder een

1) Tot bewijs der geringe vertrouwbaarheid van Herodotus in dit opzicht strekt b. v. de onjuistheid zijner opgaven voor de koningen van Lydië, door Delattre in zijn meermalen aangehaald werk p. 185 met zekerheid aangetoond.

rechtvaardig opperhoofd (Herod. I, 96, 97). Toen Deioces zijne plannen begon voor te bereiden, was hij zeker reeds man; den zin van vrije menschen te brengen tot het denkbeeld en de aanneming van een koninkrijk, en wel door de weldaden eener goed toegepaste rechtvaardigheid, schijnt echter niet het werk van weinige jaren te kunnen zijn. Toen hij werkelijk koning werd, schijnt hij derhalve niet zoo jong te zijn geweest, dat hij nog 53 jaren geleefd heeft. Men mag daarom aannemen, dat Phraortes koning is geworden vóór het jaar 646, waarin men volgens de cijfers van Herodotus zijne troonsbeklimming zou moeten plaatsen — stel een twintigtal jaren vroeger. Alsdan kan het zeer goed mogelijk zijn, dat er tusschen den dood van Phraortes en het begin van Cyaxares eene tusschenregeering is geweest, en dit wordt waarschijnlijk om de zegepraal der Assyriers, die Ecbatana hebben ingenomen; deze tusschenregeering kan dan geduurd hebben tot de laatste jaren der regeering van Assurbanipal, die waarschijnlijk (want hier hebben wij geen zekerheid) gestorven is omstreeks het jaar 625. Daarna erlangen dan de regeeringen der twee laatste koningen van Medië, Cyaxares en Astyages, hare plaats naar den duur door Herodotus bepaald".

Wij wagen hierbij een paar opmerkingen. Het is zeer goed mogelijk dat de aan het koningschap voorafgegane jaren van het rechterambt van Deioces bij zijne regeeringsjaren zijn geteld, en daardoor wordt dan het bovengenoemd verschil van 11 jaren gereedelijk verklaard. In die veronderstelling valt de fout van Herodotus weg. Is nu Deioces in 699 of 700 begonnen te regeeren, dan valt het begin van zijn rechterambt 11 jaren vroeger, dus in 710 of 711, d. i. in het tweede jaar der 17de Olympiade, waarin Diodorus Siculus het begin der regeering van Deioces plaatst, dien hij abusievelijk Cyaxares noemt. Alsdan heeft Deioces 42 jaren *als koning* geregeerd, van 700 tot 658; dan komt Phraortes van 658 tot 636. Een daaropvolgend interregnum vóór het begin van Cyaxares' regeering is niet onwaarschijnlijk; van de heerschzuchtige Assyriërs kan men niet veronderstellen, dat zij, buiten noodzakelijkheid, den Mediërs een eigen onafhankelijken koning gelaten hebben. Daar echter noch Herodotus noch het boek Judith in de Vulgata spreken van eene inneming van Ecbatana, kan men ook aannemen dat Cyaxares tien jaren vroeger is begonnen te regeeren en dat hier eene fout in de handschriften van Herodotus geslopen is. Deze veronderstelling levert het voordeel op, dat er beter plaats te

vinden is voor eenige tijdperken in de regeering van Cyaxares, vooral voor de 28jarige heerschappij der Scythen, *tijdens* Cyaxares' koningschap, *vóór* de inneming van Ninive. Naar onze meening kan de verwoesting van Ninive niet hebben plaats gehad *na* het jaar 606, om de volgende reden. Volgens de lezing der Vulgata in het boek Tobias XIV, 16, die, overeenstemmend met den Syrischen tekst, terecht voor de echte gehouden wordt, bereikte de jonge Tobias den leeftijd van 99 jaren. Hij beleefde echter, gelijk de Vulgata laat doorschemeren en de Grieksche tekst uitdrukkelijk zegt, den ondergang van Ninive: „Hij hoorde, voordat hij stierf, den ondergang van Ninive . . . . en verheugde zich vóór zijnen dood wegens Ninive". Als klein kind was hij bij de wegvoering der tien stammen met zijn vader naar Assyrië gebracht, en deze wegvoering, die volgens de meesten reeds plaats had in 722, wordt door Dr. Neteler, na eene zeer nauwgezette vergelijking der Assyrische opschriften met de gegevens van den Bijbel, geplaatst in 705 1). Dit jaar is wel het allerlaatste tijdstip, dat hiervoor kan worden aangewezen. Veronderstellen wij nu, dat Tobias nog in ditzelfde jaar 705 geboren was, dan was hij juist in 606 negenennegentig jaar oud. Daar Ninive derhalve niet nà 606 verwoest is, kunnen de Scythen, om wier inval Cyaxares in 't begin zijner regeering van zijne eerste belegering van Ninive moest afzien en die tijdens zijn koningschap 28 jaren heerschappij hebben gevoerd, niet lang na het jaar 634 (= 606 + 28) Azië overvallen zijn; aldus is het ten minste historisch waarschijnlijk, dat Cyaxares in of kort na het jaar 636 zijn vader Phraortes in de regeering is opgevolgd.

In de hypothese van Palmieri is derhalve Assurbanipal de Nabuchodonosor van het boek Judith en Phraortes is Arphaxad. Het verschil der eigennamen mag geene moeilijkheid genoemd worden, waneer men weet, hoe onderscheiden de namen zijn, die dezelfde personen soms bij de oude schrijvers dragen; overigens moet de verandering der namen dikwijls aan de onnauwkeurigheid der afschrijvers worden geweten. Kaulen 2) merkt omtrent het boek

---

1) Zie Dr. B. Neteler, *Zusammenhang der alttestamentlichen Zeitrechnung mit der Profangeschichte.* Daar de val van Ninive om andere reden niet *vóór* het jaar 610 kan geplaatst worden, wordt ook omgekeerd de naar andere gegevens gemaakte berekening van Dr. Neteler door het boek Tobias bevestigd.

2) *Einleitung in die heilige Schrift des A. T.* 1881, S. 221.

Judith in 't bijzonder op: „Alle teksten hebben met betrekking tot de vele voorkomende eigennamen aanmerkelijk geleden. Reeds de oorspronkelijke tekst heeft, toen hij vertaald werd, de oorspronkelijke vormen niet meer gegeven; nog meer zijn zij in de vertalingen door de afschrijvers bedorven. Gewoonlijk is dit zoo geschied, dat men voor eenen vreemdsoortigen naam eenen meer bekenden heeft geschreven". En Delattre (l. c. p. 157) zegt betreffende Nabuchodonosor: „De Nabuchodonosor van het boek Judith beantwoordt volkomen aan den Assurbanipal der spijkerinschriften. De bijbelsche naam is onjuist, gelijk de naam *Azdahages*, door Berosus gegeven aan den koning van Medië, die Ninive verwoest heeft, gelijk de naam *Kineladan* voor *Assurbanipal* in den *Canon* van Ptolemaeus. Maar evenals men wel terdege rekening houdt met de inlichtingen van Berosus en van den *Canon* van Ptolemaeus, ondanks dusdanige verwarringen, zoo is het ook strijdig met de regels der critiek het boek Judith te verwerpen, omdat een zeker persoon een minder juisten naam draagt". Palmieri wijst terecht op het feit, dat de Joden vreemde koningen dikwijls genoemd hebben bij namen, welke in andere bekende oorkonden der geschiedenis niet voorkomen.

Een andere moeilijkheid is het verschil in het verhaal der omstandigheden van den oorlog tusschen Assyrië en Medie bij Herodotus en in het boek Judith. Palmieri meent te moeten vasthouden, dat de Assyriër aanvaller was, doch de aandachtige lezing van Herod. I, 102 laat, onzes inziens, deze veronderstelling niet toe. Eer kan het eerste hoofdstuk van het boek Judith als in overeenstemming met Herodotus opgevat worden. Letterlijk wordt daar alleen gelezen: „Nabuchodonosor heeft oorlog gevoerd met Arphaxad"; de vraag, wie de bewerker of de aanvaller was, blijft vrij. Wat de inneming en plundering van Ecbatana en andere Medische steden betreft, deze feiten vermeldt de Vulgata niet, evenmin als Herodotus. Hebben zij werkelijk plaats gehad, dan heeft Herodotus, die datgene verhaalt, wat men hem verteld heeft, ze niet gekend, of wel hij heeft ze, omdat zij een natuurlijk gevolg der overwinning waren en zonder gewichtige gevolgen zijn gebleven, niet de moeite waard geacht te verhalen — te meer daar hij slechts een vluchtig overzicht geeft van de Medische geschiedenis en zich spoedt naar Cyrus.

De moeilijkheid, gelegen in de zinspelingen op eene voorafgegane gevangenschap der Joden, wordt door Palmieri in hoofdzaak op

dezelfde wijze opgelost als door Muré reeds gedaan was, wiens woorden wij hier aanhalen. „Onder de gevangenschap, waarvan spraak is, verstaan wij de wegvoering van koning Manasses en derzelver gevolgen, welke zich langen tijd na den terugkeer diens konings nog deden gevoelen, zoodat de volkseenheid niet lang vóór het begin der regeering van Josias — de goddeloosheid van *Amon* en diens vermoording mede in aanmerking genomen — volkomen hersteld was. De heiliging des tempels, waarvan gesproken wordt, was dan het werk van den hoogepriester Eliakim of Helkias, dat Josias zelf later voltooide". Ook de volgende woorden van Muré verdienen hier opmerking: „De Grieksche tekst heeft hier een bijvoegsel, waarvan de bestrijders van het boek Judith zich vooral bedienen. Wij lezen daar, dat de Joden *kort geleden uit de gevangenschap teruggekeerd waren en het geheele volk van Judea sedert kort bijeenverzameld was, en dat de vaten, het altaar en de tempel na de ontwijding geheiligd waren.* Hier plaatst, zegt men, de schrijver, in strijd met zichzelven, zijne geschiedenis in de eerste tijden na de Babylonische gevangenschap. Dit besluit is echter ongegrond en valsch; immers zou de schrijver dan niet gesproken hebben van eene heiliging des tempels na de ontwijding, maar van het herbouwen na de vernieling". — De uitdrukking: *hun tempel werd als de grond* 1) kan (zoo zij werkelijk tot het oorspronkelijke boek Judith behoort) zoo verklaard worden, dat de tempel niet vernield maar door de heidenen ontheiligd was en door onreinen betreden, als ware de tempel niet meer dan de gewone door iedereen begane grond; gelijk ook Palmieri tracht te bewijzen uit Psalm LXXIII (Hebr. LXXIV) 7, welke psalm volgens velen inderdaad slechts de vervolging der Joden en de ontheiliging des tempels onder Antiochus Epiphanes beschrijft.

De laatste moeilijkheid blijft nog te vereffenen over: de lange rust van Israel na de heldendaad van Judith. Zoo het feit heeft plaats gehad in 635, en Judith toen ten naaste bij 30 jaar oud was, dan is zij omtrent 665 geboren en 560 gestorven. Hier is geene andere oplossing mogelijk dan die, welke Muré en Palmieri

---

1) *Εἰς ἔδαφος* beteekent eigenlijk: *tot grond*, wat geenszins noodzakelijk hetzelfde is als: *met den grond gelijk*, maar kan aanduiden: *werd aan* (ongewijden) *grond gelijk.*

beiden geven. „In het voorlaatste vers van bet boek Judith — zegt Muré — lezen wij, dat er, zoolang zij leefde en nog vele jaren na haar dood, niemand was die Israel verontrustte.... Indien wij in den gewijden tekst niet méér lezen dan er staat en den tijd van rust op *Israël*, dat is op de bewoners van het voormalige rijk der tien stammen, en niet op het koningrijk van Juda laten slaan, kunnen wij zelfs aannemen, dat Judith het begin der Babylonische gevangenschap nog lang overleefd heeft". En Palmieri voegt er bij: „Daar zij uit de dochters van Israel was, daar zij in het land van Israel voortdurend vertoefd heeft, daar zij voor de vrijheid eener stad van Israel (n. l. van Bethulie) gestreden heeft en in die stad is gestorven, ligt het ongetwijfeld voor de hand om, wanneer er melding wordt gemaakt van Israel, te denken aan het eigenlijk gezegde land van Israel".

De moeilijkheden, door Dr. Anton Scholz 1) tegen het veronderstelde tijdperk opgesomd. zijn niet van dien aard, dat, gelijk hij beweert, de hypothese „blijkbaar onmogelijk" wordt. Na de vernietiging van het rijk der tien stammen, de wegvoering van vele bewoners en de nederzetting van heidensche colonisten in het land van Samarië, waren er (dit mogen wij met grond veronderstellen) altijd nog vele Israelieten teruggebleven, die, vooral na deze tuchtiging, Gode getrouw waren en zich nauwer aan Jerusalem en de overheid van Juda aansloten, zoodat Judith (VIII, 18) met recht zeggen mocht: „Wij hebben niet gevolgd de zonden onzer vaderen, die hunnen God verlieten en vreemde goden aanbaden, om welke misdaad zij overgegeven zijn aan het zwaard en de rooverij en den spot hunner vijanden; wij echter kennen geenen anderen God buiten Hem". En dat de Israelieten het waagden, ook na de onderwerping hunner naburen, tegen alle menschelijke hoop in zich te verzetten tegen de eischen van Holophernes, vindt daarin zijne verklaring, dat van hen ook de afval van Jehova en de vereering van Assyrische godheden verlangd werd 2). De vermelding in het boek Judith aangaande eene goddelijke vereering, die Assurbanipal, in deze omstandigheden overmoedig geworden, voor

---

1) *Das Buch Judith — eine Prophetie*, S. 21. In zijn *Commentar zum Buche Judith,* onlangs verschenen, toen dit opstel reeds geschreven was, hebben we geen *nieuwe* moeilijkheden gevonden tegen deze hypothese.

2) Verg. ook Delattre, l. c. p. 149—150.

zich zelven scheen te eischen, kan waar zijn — al heeft de assyriologie daarvoor geene gegevens.

Het eenige wat Dr. Neteler ten betooge der onwaarschijnlijkheid van de thans behandelde hypothese aanhaalt, is de grootschheid en de pracht der stad Ecbatana, zooals zij door Herodotus en Polybius beschreven wordt. „De toestanden — zegt hij — waarin Medië zich volgens Assyrische opschriften in de tijden van Deioces en Phraortes bevond, zijn niet toereikend voor de totstandbrenging van zoo groote bouwwerken; Deioces en Phraortes mogen den bouw en de bevestiging van Ecbatana hebben aangevangen, de grootsche voleinding werd eerst mogelijk door den rijken buit, dien Cyaxares in Ninive heeft veroverd" (blz. 15). Vooreerst valt de bewering aangaande de armoede of de onmacht der Mediërs, welke uit Assyrische opschriften zouden blijken, zeer te betwijfelen. De opschriften schijnen juist het tegendeel te verraden. Delattre (p. 120) citeert een opschrift van Sennacherib, volgens hetwelk de Mediërs *zeer rijk* waren; deze koning vergrootte de magazijnen zijner residentie om de rijkdommen van Medië op te stapelen bij die van Babylonië en Chaldea. Assarhaddon, zijn opvolger, verhaalt, dat hij twee Medische opperhoofden naar het land van Assur heeft overgebracht „met hun volk, hunne paarden, hunne wagens, hunne ossen, hunne ezels, hunne.... [onleesbaar], een aanzienlijken buit". Assarhaddon roemt er verder op, dat eenige hoofden der Mediërs te Ninive kwamen en hem hulde bewezen. „Zij brachten naar Ninive, de stad van mijn koningschap, groote paarden en jaspis (?), den rijkdom van dat land, en zij kusten mijne voeten". Sargon had reeds vroeger de Mediërs *dannuti* „de machtigen" genoemd; hij beroemde zich, dat hij eenige kantons van Medië tot Assyrië kon rekenen, „de kantons der *machtige* Mediërs (l. c. blz. 106, 107). Overigens is het geenszins bewezen, dat de bouwwerken, die door het boek Judith, Herodotus en Polybius worden beschreven, dezelfden zijn of uit denzelfden tijd dagteekenen; Deioces, Phraortes en Cyaxares kunnen elk het hunne aan de stad hebben gedaan; het boek Judith beschrijft alleen de werken van Phraortes (in de veronderstelling dat hij Arphaxad is).

Terwijl wij aldus de *mogelijkheid* der Phraortes-hypothese met Palmieri beamen, meen ik toch het gevoelen te moeten uitspreken, dat zij niet een zoodanigen graad van zekerheid of van waarschijnlijkheid bezit, dat daardoor de mogelijkheid of de waarschijnlijkheid eener andere hypothese wordt uitgesloten. De argu-

menten van Palmieri dienaangaande hebben geen kracht. Wanneer ik meen tegen deze argumenten eenige opmerkingen te mogen maken, dan is dit zoowel in 't belang der waarheid, opdat iets niet als zeker gelde, wat dien naam niet met zekerheid verdient, als in 't belang der zaak van Judith zelve.

P. Palmieri heeft voor zijne meening, dat de heldendaad van Judith in de geschiedenis *moet* geplaatst worden vóór den ondergang van het rijk van Ninive, twee argumenten, een *historisch* en een *profetisch*. Het *historische* argument zal ter behandeling komen bij de hypothese van Dr. Neteler.

Het *profetische* argument van Palmieri komt hierop neer. De profeet Nahum voorspelt den val van Ninive; hij leefde derhalve vóór deze gebeurtenis. Nu wordt Nah. I, 7—II, 1, eene nederlaag der Assyriërs voorspeld 1), welke volgens Palmieri geene andere is dan die van Holophernes' leger, zooals zij in het boek Judith verhaald wordt. Deze nederlaag gaat den ondergang van Ninive in de profetie vooraf en is voor het volk Gods de waarborg van Ninive's val. Volgens deze uitlegging ligt dus de geschiedenis van Judith vóór de inneming van Ninive. Ziehier de vertaling dezer plaats van Nahum I, 7: „Goed is de Heer, Hij versterkt op den dag der bedrukking en kent degenen, die op Hem hopen. 8: En in een voorbijgaanden stortvloed doet Hij verdelging komen over hare [d. i. Ninive's] plaats en Zijne [d. i. Gods] vijanden vervolgt de duisternis. 9: Wat peinst gij tegen den Heer? verdelging zal Hij zelf bewerken: geen tweede ramp zal er komen. 10: Want gelijk aan dooreengestrengelde doornen is het gastmaal der te zamen drinkenden, als uitgedroogde stoppels zullen zij verteerd worden. 11: Uit u [Ninive!] zal uitgaan [Hebr. is uitgegaan] hij die op boosheid zint tegen den Heer, in den geest op overtreding peinzende. 12: Dit zegt de Heer: zoo zij ook volkomen [vol kracht] zijn en zeer talrijk, zoo zullen zij toch afgesneden worden en het zal met hen gedaan zijn; Ik tuchtig u, Ik zal u niet wederom tuchtigen. 13: En nu neem Ik hare [Ninive's] roede [Hebr. juk], haar verbrekend, van uwen [Israel's] rug en uwe banden zal Ik slaken. 14: Over u [Ninive!] echter zal de Heer bevelen: uw naam zal niet meer worden voortgeplant; uit het huis

---

1) Palmieri citeert naar de indeeling van den Hebreeuwschen tekst; in de Vulgata behoort II, 1 nog tot hoofdst. I.

uws gods zal ik uitroeien de gehouwen en gegoten beelden, uw graf zal Ik bereiden: want gij zijt eerloos geworden. II, 1: Ziet op de bergen de voeten des vreugdebrengers, des vredeboodschappers; vier Juda! uwe feesten en volbreng uwe geloften; want voortaan zal de Belial niet meer door u heentrekken: gansch is hij vergaan". Vers 7, waarmede Palmieri begint, schijnt eene tegenstelling te zijn van v. 6; om misverstand te voorkomen behoort dit vers dus ook geciteerd te worden. Het luidt: „Wie zal bestaan voor het aanschijn Zijner verontwaardiging, en wie zal weerstand bieden aan den gloed Zijner gramschap? Zijne verontwaardiging stort zich uit als vuur, en de rotsen scheuren voor Hem vaneen". In v. 6 wordt gezegd wat God voor Zijne vijanden is, volgt in v. 7 wat Hij is voor Zijne dienaren: „Goed is de Heer" enz.

De door hem gevonden overeenkomst dezer profetie met het boek Judith bepaalt Palmieri tot de volgende punten. a) Het leger der Assyriërs is buitengewoon talrijk Nah. I, 12. Jud. II, 7; VII, 2. — b) op de bergen in het land van Israel Nah. I, 9. II, 1. Jud. IV, 3; VI, 10; X, 11. — c) onverhoeds wordt het leger verdelgd Nah. I, 12. Jud. XV, 1 vv. — d) het moet geheel vergaan Nah. II, 1. Jud. XV, 1 vv. — e) deze overwinning had ook betrekking op de bewoners van Juda, die Gode geloften hadden gedaan Nah. II, 1. Jud. IV, 11, 12. XVI, 22. — f) er moeten feesten gevierd worden na de overwinning Nah. II, 1. Jud. XVI, 24. — Hierbij valt het volgende op te merken. De punten *a*, *c* en *d* passen ook voor een andere volledige nederlaag der Assyriers, vooral voor de laatste bij den val van Ninive. Van een *leger* der Assyriërs wordt in de profetie niet gesproken. Van eene nederlaag op de bergen van Israel spreekt Nahum niet. Palmieri komt tot deze plaatsbepaling door vergelijking van I, 9 en 13 met II, 1. In I, 9 wordt volgens hem het woord gericht tot de overgeblevenen van de tien stammen en wordt hun verzekerd, dat hun geen tweede verdrukking of gevangenschap van den kant der Assyriërs meer wacht. Daar ook in I, 13 gesproken wordt tot de verdrukte Israelieten, besluit Palmieri dat in II, 1 de bergen van het land der tien stammen van Israel bedoeld zijn. In I, 9 kunnen echter volgens de verklaring van andere exegeten ook de Assyriërs gemeend zijn, en volgens die verklaring wordt dezen voorspeld, dat zij in éénmaal zullen verdelgd worden, zoodat er geen tweede slag op Ninive behoeft neer te komen — gelijk dan ook werkelijk het geval is geweest.

De uitdrukking „denken tegen den Heer" komt ook in v. 11 voor en slaat daar ongetwijfeld op de Assyriers (wellicht duidende op den toen reeds verledenen, voor de Assyriërs zoo noodlottigen, aanval van Sennacherib's leger op Jerusalem, bij name op den veldheer der Assyriërs Rabsaces). Overigens volgt ook uit de vergelijking van I, 13 met II, 1 nog niet met zekerheid, dat in II, 1 de bergen van *Israel* met uitsluiting van de bergen van Juda bedoeld zijn, te minder daar in de onmiddellijk volgende woorden Juda wordt aangesproken (waarschijnlijk, gelijk bij Is. LII, 7, door den vredeverkondiger zelven). Hoe het ook zij, uit de uitdrukking in II, 1 volgt geenszins, dat op de bedoelde bergen de voorspelde *nederlaag* der Assyriërs zal plaats hebben. Bij Isaias LII, 7 komt bijna dezelfde uitdrukking voor: „hoe schoon" enz. Deze gedachte, daar in hoogeren zin op de prediking des Evangelie's toegepast (verg. Rom. X, 15), wordt door Isaias vastgeknoopt aan de toekomstige verlossing der Joden uit de gevangenschap na de inneming van Babylon door Cyrus: van eene *nederlaag* op de bergen van Juda of Israel is daar zeker geen spraak. In gelijken zin kan de overeenkomstige uitdrukking van Nahum zeer goed verklaard worden. — Wat de geloften en de feesten betreft, van welke Nahum spreekt, het kan niet bewezen worden, dat hiermede die bedoeld zijn, welke in het boek Judith vermeld zijn De woorden: „vier uwe feesten en volbreng uwe geloften", geven slechts in t algemeen hoop op de vrije, door geen vrees gestoorde uitoefening der offer- en feestplechtigheden na de verwoesting van Ninive 1). Dat de feesten, waarvan Nahum spreekt, de dankfeesten na de overwinning zouden aanduiden, is, te oordeelen naar de uitdrukking zelve, „*uwe* feesten", niet waarschijnlijk; voor de hand ligt de eenvoudige beteekenis: uwe *gewone* feesten. Dat *Juda* hier wordt toegesproken en dat aan Juda de ondergang van Ninive als een vreugdeboodschap wordt verkondigd, laat zich licht begrijpen, wanneer men denkt aan de groote uitbreiding van het Assyrische rijk onder Assurbanipal, op wiens tribuutlijst, in de Assyrische opschriften gevonden, ook Manasses van Juda voorkomt. — Uit dit alles blijkt, dat in de profetie van Nahum geene toespeling op de zegepraal over Holophernes' leger met eenige

---

1) De geloften der Joden bestonden meest in offers; geloften konden gedaan zijn voor de bevrijding van Ninive's opperheerschappij.

zekerheid gevonden wordt. Hiermede valt het — door ons zoo genoemde — *profetische* argument van Palmieri voor de stelling dat de geschiedenis van Judith *moet* gezocht worden vóór den ondergang van Ninive.

Wij komen alzoo tot deze gevolgtrekking: de berekening van Palmieri, dat de geschiedenis van het boek Judith te plaatsen is vóór de Babylonische gevangenschap, niet lang na het jaar 641, en dat Phraortes de Arphaxad van het boek Judith is en Assurbanipal de Nabuchodonosor, heeft als hypothese hare waarschijnlijkheid, zooals op voortreffelijke wijze door den geleerden schrijver is aangetoond, maar geen historische zekerheid, die de mogelijkheid van elke andere hypothese uitsluit, zooals in de volgende aflevering zal blijken uit de behandeling van Dr. Neteler's berekening.

D. A. W. H. SLOET, Pr.

(*Slot volgt.*)

MAAGDEPALMEN 1).

Het katholieke Nederland heeft in het laatste vierendeel dezer eeuw waarlijk niet kunnen klagen over gebrek aan goede leesstof voor zijn volk. 't Is waar, niet alle vrucht, op dit gebied voortgebracht, kon onvoorwaardelijk ieders smaak bevredigen; men zag soms in een *Volksbibliotheek voor Katholieken* bloemen uit den vreemde op onzen bodem overgeplant, vertalingen, waarbij noch een goede keuze van stof, noch keurigheid van behandeling, van taal en stijl hadden voorgezeten; doch, menige lauwer viel er uit te reiken aan mannen, die met onloochenbaar talent door hun geschriften aan de godsdienstige en intellectueele opvoeding van ons katholieke volk hebben medegearbeid. *De Katholieke Illustratie*, die velen van de beste onzer schrijvers-tijdgenooten, thans of vroeger, onder hare medewerkers mocht tellen, dankt aan

---

1) Bladen uit de geschiedenis der evangelieprediking in de Nederlanden door J. R. v. d. Lans, schrijver van de „Gouden Dubloen" enz. Amsterdam, F. H. J. Bekker, 1886.

hen haar goeden en eervollen naam, en eene voor ons land ontzaglijke verspreiding; het is voor den heer J. R. v. d. Lans reeds een niet geringe lof tegenwoordig onder de verdienstelijkste medearbeiders aan dit tijdschrift gerekend te worden.

Voor katholieke schrijvers ligt een veld open, wat zij alleen, met uitsluiting van alle onkatholieken, kunnen betreden: de levens der Heiligen namelijk leveren hun een rijke grondstof voor historisch-romantische verhalen, en — men moge nu al zijn eigen bespiegelingen of theorieën hebben over het meer of minder wenschelijke of gepaste van dit genre van schrijven — het feit staat vast, dat zulk een stof èn aangenaam is aan het geloovig volk, èn in de pen van een talentvol auteur tot een even boeiend als leerzaam en belangwekkend verhaal kan worden verwerkt. Wiseman's *Fabiola*, een tot dusver ongeëvenaard juweel, zouden wij hier als bewijs kunnen aanvoeren. En is *Callista* van kardinaal Newman, *Aurelia* van den franschen dichter Jean Reboul, *La Perle d'Antioche* van den abbé Bayle, waarin de geschiedenis van de H. Pelagia vermeld wordt, is *Valeria* van Mgr. de Wael geen boeiend en tevens zeer stichtend volksverhaal? Maar ook werken van hollandsche schrijvers kan men hier aanhalen. Lees *De H. Jeroen* van prof. J. A. de Rijk, *Geertruida van Oosten* (wel niet zalig verklaard, doch bij oude schrijvers als Heilige vermeld) van Alberdingk Thijm, het heerlijk verhaal *God zendt mij* van pastoor v. d. Horst, dat eigenlijk *De H. Bernulphus* mocht heeten, en het verwondert u niet, dat ons godsdienstig gezinde volk zonder de stichting van de meer ascetische „Levens der Heiligen" te veronachtzamen in dergelijke meer vrije en keurig geschreven verhalen, om de levensgeschiedenis van Heiligen heengeweven, bijzonder behagen schept.

Eene dergelijke stof koos de Heer J. R. v. d. Lans voor zijn *Maagdepalmen;* een verhaal, waaraan het leven van de H. Gertrudis, dochter van Pepijn van Landen, tot grondslag dient, en dat nog eenige jaren na den dood dier vrome maagd wordt voortgezet. Deze edele pennevrucht doet met grond verwachten, dat wij mettertijd in dezen schrijver een meester zullen begroeten, waardig de voetstappen zijner voorgangers op dezen weg te drukken. Hier treffen wij in de beschrijving van personen en zaken degelijke historiekennis; hier openbaart zich een juiste blik in het godsdienstig leven dier dagen; hier lezen wij een zuiver en flink Hollandsch, bij een boeiende behandeling; en gaarne onderschrij-

ven wij de gunstige beoordeelingen, zoowel van katholieke als van niet katholieke zijde, die van dit werk reeds met ingenomenheid melding hebben gemaakt.

„Niet alleen ons — zoo schreef *De Tijd* — maar naar wij vernemen, meerderen letterkundigen kwam het voor, dat de *Maagdepalmen* het schoonste moeten heeten van alles, waarmede de Heer v. d. Lans tot dusverre onze katholieke letterkunde verrijkte..... 't Is een werk, waarin de geest een aangename verpoozing vindt, maar tevens zich verrijkt ziet met de kennis van belangwekkende bijzonderheden uit den voortijd."

Niet minder gunstig sprak het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage:*

„Wij hebben zelden, in een zoo kort bestek, zoovele schoone bladzijden gelezen, rijk aan belangwekkende historische bijzonderheden, aan levendige beschrijvingen van het familieleven bij de grooten van die dagen, van hun zeden en gebruiken, van hun prachtlievendheid en van de vormen, waarin de zucht naar praal en luister zich in die tijden uitte".

Wij mogen ook niet nalaten het waardeerend oordeel, dat het geïllustreerd weekblad *De Portefeuille, Kunst- en Letterbode*, onlangs over de *Maagdepalmen* neerschreef, hieraan toe te voegen:

„Wij behoeven slechts, om maar iets te noemen, de aandacht te vestigen op de beschrijving van het feest aan koning Dagobert's hof; deze bladzijden strekken onze letterkunde ongetwijfeld tot sieraad, nog daargelaten, dat ook onze geschiedkundige kennis daardoor vermeerderd wordt. Ook de aanval op het klooster, blijkbaar door het beroemde tooneel in den *Gijsbrecht* geïnspireerd, het sterfbed van Pepijn van Landen, de ontdekking van het geheim van den ruiter met het witte ros, zijn allen met evenveel zorg als dichterlijken gloed geschilderd.

Maagdepalmen, hoe bescheiden het zich ook moge voordoen, is een boek, dat niemand zonder genoegen en ook zonder vrucht zal lezen wat voornamelijk het zoo gunstig boven veel andere voortbrengselen onzer hedendaagsche boekenmarkt onderscheidt, is: dat het onderwerp goed overdacht, flink bestudeerd en toen met zorg behandeld werd. Geen wonder dus, dat het zich verheft boven het gewone „maakwerk", waarin men ons dikwijls wil dwingen, historische romans of novellen te zien".

Wel zal het altijd moeilijk blijven de grens te bepalen, hoever de schrijver van zulk een historisch-romantisch verhaal van de geschiedkundige waarheid mag afwijken: zeker is het, dunkt ons, dat het karakter der hoofdpersonen, tijd en plaats der voornaamste feiten historisch getrouw moeten zijn; in bijzaken is des schrijvers phantasie wat ruimer baan gelaten. De Heer v. d. Lans heeft dan ook van die vrijheid gebruik gemaakt. Zoo laat hij den jongeling, die eenmaal naar Gertrudis' liefde dong, steeds in een edel licht verschijnen en hem, gedurende haar verder leven, als den geheimzinnigen ruiter „met het witte ros" altoos in de ure des gevaars aan hare zijde opdagen. Slaan wij evenwel het leven der H. Gertrudis in de *Acta Sanctorum Belgii* van Chesquière open, dan vinden wij dezen jongen edelman, zoon van den Hertog van Austrasië, slechts kort, maar met gansch andere verven geteekend: hij wordt daar niet meer of minder dan een *pestifer homo* genoemd. Ook schijnt de schrijver hierin van de meeste historici af te wijken, dat hij de moeder van Gertrudis, de zalige Itta of Idaburga niet onder het gezag van hare dochter, maar zelve als abdis in het klooster van Nivelles of Nijvels laat optreden. Ongemotiveerd komt het den lezer van *Maagdepalmen* voor, dat Gertrudis, zoo gelukkig met hare stichting te Mons Littoris (later Geertruidenberg), bij het vernemen van den dood harer moeder, op eenmaal bereid is van daar te vertrekken, terwijl met geen enkel woord verder van Geertruidenberg's heiligdom wordt gewag gemaakt.

Nog een enkele opmerking houde de schrijver ons ten goede: waarom geen gebruik gemaakt van het heerlijk tooneel uit Gertrudis' leven, dat men bij hare levensbeschrijvers, o. a. ook in de bovenvermelde veelgezag hebbende *Acta* aldus vermeld vindt: „Cum ad altare S. Sixti martyris orationis caussa stetisset, vidit super se descendentem sphaeram flammeam perlucidam, ita ut tota basilica illius claritate fuisset illustrata, quasi hora dimidia: paullatimque recessit unde venerat: et postea cernentibus aliis sororibus iterum super ipsam apparuit eo modo....."? Zou de vaardige pen van den schrijver, die op zoo treffende wijze, bij de bestorming van het klooster, de heerlijkste liturgische gebeden in den mond der angstige kloosterzusters legt, ook van deze bijzonderheid uit het leven der H. Gertrudis geen schoon gebruik hebben kunnen maken?

Men ziet intusschen dat onze op- of aanmerkingen nog geen

vlekken aanwijzen: zij doen veeleer ons waardeerend oordeel over de *Maagdepalmen* uitkomen.

Wij wenschen *De Katholieke Illustratie* geluk met een medewerker als de Heer v. d. Lans, en het katholieke Nederland met een volksschrijver, waarvan het nog veel verwachten mag.

A. J. MEYS. Pr.

VIJF LEVENSSCHETSEN 1).

Allerkrachtigst vinden wij, bij het lezen dezer levensschetsen, het woord — door den aartsbisschop van Tuam over pater Tom. Burke geschreven — bewaarheid: „God wekt te zijnen tijde de geschikte werklieden op, welke bijzondere omstandigheden vereischen". Inderdaad deze dienaren Gods zijn door die buitengewone roeping der Voorzienigheid, en in het bijzonder door hunne algeheele volgzaamheid aan die roeping, vooral in zooverre het een roeping tot kruis en lijden was, *ware* helden geworden, en zij zullen, zoowel voor het verre nageslacht als voor den tijdgenoot, levende getuigen blijven van Gods wonderbare Voorzienigheid.

Pater van Nieuwenhoff heeft dan ook bij het schrijven van dit werk eene schoone keus gedaan. Wij leven in een tijd, wij zijn kinderen eener eeuw, die geen ander doel schijnt te hebben dan God en zijn Voorzienigheid weg te cijferen en, wat misschien nog meer algemeen is, zucht naar gemak en vermaak, afkeer van alle lijden in hare kinderen op te wekken. Zelfs zij, die met dien stroom onzer eeuw niet willen meêgaan, gevoelen dikwijls, dat hij sterk en overweldigend is; zij behoeven meermalen de hulp en het voorbeeld van anderen, om met volharding daartegen op te werken. Die hulp wordt ons hier aangeboden en, laat ik het er aanstonds bijvoegen, zij wordt ons aangeboden op eene zeer voorkomende wijze. Pater van Nieuwenhoff wilde schrijven „voor lezers van beider geslacht, om het even van welken stand of staat" en wilde door allen verstaan en begrepen worden; geen

---

1) Door W. van Nieuwenhoff S. J. Kerkelijk goedgekeurd. Amsterdam, G. Borg, 1886.

geleerde verhandeling dus, ook geen verdicht verhaaltje, maar levensbeelden, met geschiedkundige juistheid voorgesteld, en dikwijls een scherpe tegenstelling vormend met de hen omringende personen of omstandigheden. De vijf levensschetsen zullen dan ook een welverdiend onthaal vinden bij vele meer ontwikkelde lezers, niet alleen om haar letterkundige waarde, maar ook omdat zij hen een blik doen slaan in de maatschappelijke toestanden van verschillende tijden en volkeren, waaruit veel te leeren is; het boekje is daarenboven zoo gemakkelijk, zoo aangenaam boeiend geschreven, dat het voor eenvoudigen, voor kinderen zelfs een aantrekkelijk boek is.

Deze aantrekkelijkheid voor *allen* is, naar onze meening, eene volmaaktheid op het gebied der goede boeken. Vele dezer boekjes toch worden door meer ontwikkelden ter zijde gelegd, wijl zij voor hen te weinig belangrijks bevatten; geen wonder dus, dat wij met levendige belangstelling dit boekje begroeten, waarin wij de wonderbare werking der Voorzienigheid en de liefde tot het kruis op zulk eene boeiende wijze voorgesteld vinden, dat het bij ontwikkelden en minder ontwikkelden een even gunstig onthaal vinden moet en, in breeden kring verspreid, zeker veel nut stichten zal.

Een enkele blik in het boekje zal ons overtuigen. Met hoeveel belangstelling volgen wij, bij voorbeeld, het leven van de H. Clara de Montefalco, terecht de vriendin van het kruis genaamd. Om hare verstervingen en bijna al te strenge lijfskastijding, om hare innige vereeniging met Jesus, vooral gedurende de lange jaren van geestelijke dorheid en strijd, wordt deze uitverkoren bruid des Heeren in het pauselijk decreet harer heiligverklaring, door Z. H. Leo XIII met volle recht als een schoon voorbeeld voor onze dagen aangewezen.

Hoe treffend contrasteert daarmede en hoe vol afwisseling is daarnaast het veel bewogen leven van den, bij ons nog weinig bekenden Deen Niels Stensen, als ontleedkundige en geoloog, nog bijna 200 jaar na zijn dood, door geleerde mannen van geheel de wereld gehuldigd. De lange weg, dien hij moest afleggen, vooraleer hij kwam aan de lichtende poort der ware Kerk, de schijnbaar machtelooze hulpmiddelen, door de Voorzienigheid te zijner bekeering aangewend, de scherpzinnigheid vooral, waarmede hij na zijne bekeering zich in godsdienstige strijdvragen mengde — o. a. ook met godgeleerden en predikanten in ons vaderland —

de vervolgingen en het vrijwillige lijden van zijn bisschoppelijke loopbaan, dat alles maakt den Deen tot een studiebeeld voor onze dagen, en met blijdschap mogen wij zijn protestantschen landgenoot en levensbeschrijver nazeggen: „Het zal ten allen tijde tot de grootste triomfen der Katholieke Kerk behooren, dat Niels Stensen in denzelfden tijd, dat hij door een vruchtbare inwendige ontwikkeling en een geweldigen strijd des geestes den weg tot haar vond, met eene zeldzame scherpzinnigheid en bewonderenswaardige genialiteit de grondslagen legde voor een nieuwe wetenschap" (bl. 79). Wij weten wel, dat het hooger licht des geloofs het natuurlijk licht en de ontwikkeling van den geest niet kan uitdooven of belemmeren, maar het doet ons toch goed dit nogmaals in zulk een voorbeeld bewaarheid te zien en door een onpartijdig getuige te hooren bevestigen.

De bekeeringsgeschiedenis van Prins Gagarin, den jeugdigen wijsgeer, heeft veel overeenkomst met de vorige. Uit een der voornaamste familiën van Rusland geboren, had prins Gagarin de wereld gekend en volop van hare vermaken genoten; maar reeds op jeugdigen leeftijd erkende hij al het onbeduidende, de leegheid van die vermaken en van de gezelschappen, waar de menschen „leven van onnoozel gebabbel als van eene rente". De vele aanhalingen uit zijn dagboek openbaren ons, welk een strijd er noodig is en hoeveel genade, vooraleer iemand, zelfs na de ijdelheid der wereld erkend te hebben, tot erkenning komt van de glorie des kruises. De jeugd van zulk een man voorspelde een werkzaam en vruchtbaar leven; dubbel jammer derhalve, dat zijn intrede in het noviciaat van St. Acheul de eenige bijzonderheid is, welke ons na zijne bekeering wordt medegedeeld.

Met mindere spaarzaamheid echter, ja, met zekere voorliefde, wordt ons het leven, de arbeid en het lijden geschetst van „den beminnelijken Mgr. de Ségur" en vooral van den grooten Dominicaan, „pater Tom. Burke".

Den eerste kenden wij allen, niet bij naam alleen of uit zijne geschriften, maar ook min of meer in zijn bijzonder leven; wij kenden den nog weinig bejaarden blinde, die met behulp van een schrijver tal van scherpzinnige en nuttige geschriften heeft samengesteld. Maar pater van Nieuwenhoff wist het wel, onze kennismaking was tot nu toe slechts oppervlakkig. Hij toont ons den woelzieken student en geestigen teekenaar, maar te gelijk het volijverig lid van de Parijsche Vincentius-vereeniging; hij geeft ons

als den sleutel aan van zijne smartelijke blindheid: immers reeds op den dag zijner eerste H. Mis verzocht de jeugdige priester, dat de H. Maagd bij haar goddelijken Zoon voor hem de kwaal mocht verkrijgen, „die hem het meest martelen zou, zonder aan de vruchtbaarheid zijner bediening schade te doen" (bl. 138). Hoe de H. Maagd dit „raadsel" heeft opgelost, weten wij. Eenigen tijd later vreesde hij echter voor een nieuwe beproeving, die den blinde bovenmatig zwaar viel: hij bemerkte dat zijn gehoor langzamerhand minder scherp werd. Niet zien en niet hooren! Hij was bereid ook dit offer te brengen, maar herhaalde toch in stilte het gebed des Meesters in Gethsemané: „O Vader! laat deze kelk voorbijgaan!" — En hij ging voorbij! De doofheid zou den priester immers in het biechthooren gehinderd en derhalve aan de vruchtbaarheid zijner bediening geschaad hebben. Nu kon de blinde uit de hooge betrekking, welke hij te Rome bekleedde, onder buitengewone eerbewijzen ontslagen, met volle kracht en onverdroten ijver zijn tijd verdeelen tusschen den biecht- en den preekstoel, tusschen zijn rijk versierde huiskapel en zijn armoedig studeervertrek. Wat hij in zijn studeerkamer gearbeid heeft is, grootendeels ten minste, bewaard gebleven, en zijne geschriften zijn in tallooze uitgaven bij duizenden exemplaren over de wereld verspreid. Aan de verspreiding van die waarlijk heilzame werkjes in ons vaderland heeft pater van Nieuwenhoff door deze boeiende en aantrekkelijke levensschets een goeden stoot gegeven; immers nu wij den bewerker leerden kennen en liefhebben, zullen wij des te gretiger zijne werken lezen.

Dit laatste, namelijk het verlangen om de werken van den beschreven persoon te lezen, wordt vooral in ons opgewekt door de levensschets van pater Tom. Burke. Onder het lezen kwam zelfs meermalen de gedachte bij ons op, dat de schrijver zich ten doel stelde ons op dien rijken schat van gewijde welsprekendheid belust te maken. En de groote Dominicaan verdient dit ten volle.

Nic, later Thomas, Burke was Ier in merg en been, met al de gloeiende vaderlandsliefde, met al de zelfopoffering, met al de innige gehechtheid aan Kerk en godsdienst, die dat ongelukkig volk kenmerkt. Lees b. v. (bl. 250) de aanhaling uit zijn preek over *De verborgen Heiligen van Ierland;* zie hoe hij zelf (bl. 266) de vaderlandsliefde, in den priester beschrijft: „Daar heeft niemand — zegt hij — zijn vaderland zoo lief als de priester .... Want om het even of de engel der besmetting over de steden strijkt, of de vijand

dood èn verwoesting brengt, iedereen mag vluchten en zijn leven bergen, alleen de priester mag het niet, hij kan niet heengaan, zijn leven behoort aan God en den naaste" — en beschouw daarna Burke's veelbewogen, arbeidzaam, vruchtbaar leven, en gij zult zien, hoe streng hij dit woord opvatte, hoe volkomen hij zijn leven naar dezen regel inrichtte: streng kloosterling voor zichzelven; gemakkelijk, toegevend zelfs voor den nog jeugdigen ijver zijner novicen; nederig, tot klein wordens toe; reeds in den aanvang van zijn loopbaan groot redenaar, spoedig toegejuicht, en zijn tallooze hoorders verpletterend onder de slagen van zijn geweldig woord, of tot liefde en milddadigheid stemmend door zijn welsprekende bede voor de armen; overal en altijd, in Engeland, in Italië, in Amerika getuigend van de liefde voor zijn dierbaar Ierland. „Ik kom — zoo zegt hij b. v. in een zijner openbare redevoeringen in Amerika — om Ierlands eer en historie te verdedigen; ik kom hier, opdat niemand meenen zou, dat Ierland geen enkelen zoon meer rijk is, die wil of durft spreken voor de moeder, die hem gedragen heeft."

Maar pater Burke was *gewijd* redenaar. Ook als zoodanig beminde hij zijn vaderland, d. w. z. op de eerste plaats de onsterfelijke *zielen* zijner landgenooten; om die zielen te redden en op te beuren, om de eer van de Heilige Katholieke Kerk te verdedigen, daarvoor wendde hij bijna uitsluitend de talenten aan, hem door God in zoo buitengewone mate geschonken. Inderdaad alles werkte bij hem samen om hem te maken tot een der grootste redenaars zijner en onzer eeuw. Eene rijzige gestalte en fiere houding, eene klankvolle en doordringende stem, eene schoone, meestal boeiende stijl, een buitengewoon verstand en vooral diepe scherpzinnigheid in het redeneeren, door een onverdroten studie in de werken van zijn grooten Patroon-Heilige verkregen, dat alles duidt hem aan als den man, die door de Voorzienigheid was opgeroepen, om in dezen tijd van ongeloof allen zonder onderscheid, geloovigen en ongeloovigen, te verbazen en te boeien door zijn woord, en Goddank! velen, zeer velen tot de Kerk van Jesus Christus of tot de deugd terug te voeren.

Alwat wij echter over zijne weergalooze welsprekendheid kunnen zeggen valt in de schaduw bij de werkelijkheid. Een eigenaardig bewijs vinden wij intusschen in de opbrengst zijner lezingen, gedurende een tweejarig verblijf in Amerika gehouden; die opbrengst bedroeg meer dan honderd duizend pond sterling, welke som des te merkwaardiger is, wijl de pater dikwijls tweemaal per dag

in de kerken preekte en men hem derhalve geheel kosteloos hooren kon. En als wij de aanhalingen, in deze levensschets geplaatst, lezen, verwondert ons dat niet. Sla b. v. de aanhalingen op uit zijn preek tegen de dronkenschap (bl. 326), waar hij twee herinneringen uit zijn leven mededeelt, en gij zult met den bisschop van Newark erkennen, dat „indien deze woorden van P. Burke onder de oogen kwamen van elk lid der huisgezinnen, de duivel van onmatigheid welhaast uit het land zou verbannen zijn" — volg dan den pater, terwijl hij op den avond van denzelfden dag „eene welsprekende hulde brengt aan de Christelijke naastenliefde" — of lees (bl. 339) de heerlijke bladzijde uit zijn preek over de kunst in de Kerk, en gij zult spoedig overtuigd zijn, dat de pater meer dan één snaar op zijn lier had, en tevens dat elke snaar welluidend klonk en krachtig.

Maar te midden van de algemeene bewondering en ongekende eerbewijzen, waarmede men den pater overlaadde, te midden van de zoete vertroosting, hem telkens door vele bekeeringen bezorgd, voelde ook hij, dat hij eene dubbele roeping had, n.l. Jesus Christus aan de wereld te verkondigen en Zijn kruis te dragen. Eene inwendige verzwering veroorzaakte hem, gedurende de tien laatste jaren zijns levens, de allerhevigste pijnen en ondermijnde zijn krachtig gestel. Maar het was een verborgen kruis, en zoolang mogelijk hield de pater het geheim, zoodat de hoorders niet konden vermoeden, dat, terwijl zij onder den gloed zijner bezielde taal van verrukking trilden, de spreker van pijn ineenkromp. Ook in het gewone leven klaagde hij niet, maar was even onderhoudend en vroolijk als weleer, zoodat een bezoeker eens vol verwondering vroeg: „Pater Burke, zeg me nu eens, hebt ge nu op dit oogenblik pijn?" — „Ja zeker!" was het antwoord, en half lachend voegde hij er bij: „dat is mijn trouwe metgezel".

Geene ziekte kon echter zijn ijver verminderen, hij wilde met het wapen in de hand sterven. Dikwijls ging hij van het ziekbed naar den preekstoel en straks weer terug naar het ziekbed, maar was hij eens op den kansel, dan scheen hij alle lijden te vergeten en, al klonk zijne stem niet even doordringend als vroeger, toch maakten de woorden van dien bijna stervenden man een geweldigen indruk. — En zijn laatste preek? Het was een liefdadigheidspreek voor arme Iersche kindertjes. Hij kon niet meer, en driemaal zette hij zich in zijn ziekbed overeind om te schrijven, dat hij het niet meer aandurfde.... Maar hij had het beloofd! Hij meende te hooren, hoe die vijfduizend onschuldige kindertjes

om brood schreiden, en met de gedachte: „Wat is één leven bij dat van vijfduizend kleinen?" ging hij op reis en preekte... voor de laatste maal.

Bij het einde dezer korte preek brak hem het kille doodzweet uit; hij klampte zich vast aan de leuning van den preekstoel. Zijn werk was af, de hoogste liefde had er de kroon opgezet. Zes dagen later werd hij, nog geen twee en vijftig jaar oud, ten grave gedragen. Boven zijn graf bouwde het dankbaar Ierland een prachtige kerk, die op den 10den October van het vorig jaar door den aartsbisschop van Dublin geconsacreerd is.

Ziedaar enkele trekken uit het leven van dezen grooten redenaar. Het beeld is veel te flauw weêrgegeven; mogen echter deze weinige woorden velen, zeer velen opwekken het schoone boekje van pater van Nieuwenhoff te lezen; ongetwijfeld zullen zij dan verlangend zijn, nader met de werken van een leermeester als pater Burke kennis te maken. Het zou inderdaad, naar onze meening, een dankbaar en vruchtbaar werk zijn, als de onvermoeide schrijver dezer *Levensschetsen*, of een ander bevoegd bewerker, ons, in de schoone taal, die wij hier te genieten kregen, een welgekozen bloemlezing uit de preeken van pater Tom. Burke wilde aanbieden.

Voor 't oogenblik echter zijn wij reeds dankbaar voor hetgeen ons in deze *Vijf Levensschetsen* werd aangeboden; zij openen voorzeker een ruim veld voor studie en aangename lectuur, terwijl het werkje in zulk een bevallig kleed gestoken is, dat het op de prijzen-tafels van vele scholen eene eereplaats mag innemen, en voor grooten en kleinen een zeer welkom gelegenheidsgeschenk belooft te worden.

K.

DE KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE VOOR TAAL EN LETTERKUNDE 1).

De stichting van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal en Letterkunde is bij onze taalverwanten in het Zuiden

---

1) Verkromd door Prof. Dr. Jan ten Brink en anti-critisch weer kaarsregt hersteld door Dr. J. Nolet de Brauwere van Steeland. Gent, Drukkerij S. Leliaert, A. Siffer en Co. 1887 (Amsterdam, Schalekamp) 40 cts.

niet zonder ongenoegen tot stand gekomen. En geen wonder. Immers de liberalen, die in het Zuiden juist zooals in het Noorden, krachtens hunne vrijzinnige beginselen, aan niemand dan aan zichzelf veroorloven tot het „denkend deel" des volks te behooren, bleken bij de koninklijke benoeming der eerste achttien werkende leden niet de meerderheid te hebben. Zelfs stond de verhouding niet gelijk. Verbeeld u een Academie, een wetenschappelijk lichaam, waarin de liberalen de minderheid uitmaakten! Het was *te* erg. De liberale heer van Beers, gesteund door den even liberalen heer Max Rooses, bood dan ook bij de eerste zitting, waarin de vrije keuze van de overige *acht* leden zou plaats hebben, een candidaten-lijstje aan, dat natuurlijk de namen van *acht* volbloed liberale „denkers" bevatte, en voegde er den zonderlingen eisch bij, dat minstens vijf *moesten* gekozen worden. Daar echter de meerderheid niet vrijzinnig genoeg bleek om zich dezen dwang te laten welgevallen, en onder de acht leden slechts *vier* liberalen koos, namen genoemde heeren met groote verontwaardiging hun ontslag. Daarmede was de Academie veroordeeld: de overblijvende leden waren, zooals zich hooren laat, dom; de geheele Academie was één domheid; zij was „niet ernstig", een louter „partijwerk", en van „bekwaamheid" kon geen spraak zijn, aangezien deze „niet bestond".

Zulk eene vrijzinnige voorstelling der nieuwe Academie moest bij de liberale tijdschriften, week- en dagbladen in het Noorden wel gereedelijk ingang vinden. *De Portefeuille*, *Kunst- en Letterbode*, thans een geïllustreerd weekblad, dat een prijzenswaardig streven naar onpartijdigheid toont en niet aanstonds instemde met het koor, had het zwaar te verantwoorden. De genadeslag zou worden toegebracht door Prof. Dr. Jan ten Brink met een uitvoerig artikel, waarvan de titel alleen reeds: *De zoogenaamde Vlaamsche Academie* welsprekend is. In het weekblad *De Amsterdammer* werd het den volke kond gedaan.

Maar ziet, nu treedt de hoogbejaarde doch altoos nog krachtige en strijdlustige Dr. J. Nolet de Brauwere van Steeland in het krijt met een vlugschrift, dat door ieder, die werkelijk op de hoogte der Academische feiten en personen wil zijn, noodzakelijk moet geraadpleegd worden, omdat het partijdig verwrongen feiten door onpartijdige uiteenzetting in hun ware gestalte vertoont en smadelijk miskende personen in recht en eer herstelt.

Uit den hierboven volledig afgeschreven titel blijkt aanstonds,

dat ook dit strijdschrift van den grijzen letterkundige in zijn bekende luimige, vernuftige, plastische manier is geschreven. Deze manier heeft als ieder andere hare schaduwzijde en gevaren: de critiek nadert daardoor aan de satyre; woorden en uitdrukkingen, die men in een letterkundig pleidooi niet zou wenschen te ontmoeten, weten zich om hun gemeenzame aanschouwelijkheid toegang te verschaffen; en wat erger is, de betrokken personen zelven ontvangen dikwerf den indruk, dat niet alleen hun letterkundige arbeid ontleed en beoordeeld, maar ook hun persoon wordt aangetast. Zoo hebben wij bij vorige gelegenheden wel eens betreurd, dat verdienstelijke letterkundigen bij de beoordeeling van hun kunstwerk — eene beoordeeling, die, wat de zaak betreft, de ruimste vrijheid moet handhaven — met minder onderscheiding behandeld werden dan waarop zij, naar ons inzien, aanspraak mochten maken; en waar de geachte criticus op „de hem zoo gemoedelijk eigene wijze van bespreking" wijst, zullen velen zijner lezers, die aan de scherpzinnigheid en vrijmoedigheid recht lieten wedervaren, de gemoedelijkheid wellicht voor een *latente* eigenschap aanzien. Hoe dit zij, zeker is het, dat de scherpe geest, het speelsche vernuft en de frissche kracht, waarmede deze strijder, in de beoefening der vaderlandsche letteren vergrijsd, het strijdperk betreedt, en al strijdend de schatten zijner rijke belezenheid om zich strooit, nu zoowel als vroeger onze bewondering in hooge mate hebben opgewekt, en het komt ons voor, dat hij waarheid en recht ontwijfelbaar aan zijne zijde heeft.

In het bijzonder beantwoordt Dr. Nolet de aanvallen, die Prof. Dr. Jan ten Brink in het weekblad *De Amsterdammer* tegen de jeugdige Academie heeft gericht, en na kennisneming van een en ander zal dunkt ons ieder lezer overtuigd zijn, dat de professor, bij de vele onderwerpen, waarover hij geschreven heeft en nog schrijft, somtijds wat haastig en onberaden te werk gaat; dat hij bepaaldelijk in deze zaak uit weinig betrouwbare bronnen heeft geput; én dat hij aan zijne altoos vaardige en vlugge pen vrijheden en slordigheden in de uitdrukking zijner gedachten veroorlooft, die een letterkundige van zijn stand weinig eer aandoen.

Aan het eind geeft Dr. Nolet een volledige opgave van de prijsvragen, die reeds door de Academie voor de jaren 1887 en 1888 zijn uitgeschreven, en een kort verslag van hare eerste zittingen ten bewijze, dat de nieuwe letterkundige stichting volkomen op de hoogte van hare taak is en veel goeds voor de toekomst belooft

en voorbereidt. Gaarne stemmen wij met dat oordeel in en erkennen volmondig dat het fiere: „wacht op onze daden" het waardigste antwoord is op de partijdige, hatelijke en voorbarige aanvallen, die langs de geheele „vrijzinnige" linie tegen de nauwelijks in het licht getreden instelling zijn gericht. Moge de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal en Letterkunde, ten spijt van partijdrift en bentgenootschap, leven en bloeien en, onder den zegen van Hem, die wasdom geeft, hare benijders en belagers beschamen door hen met bloemen en vruchten te bestelpen.

C.

HET EERSTE EEUWFEEST VAN DEN H. ALPHONSUS DE LIGUORI.

In de eerste dagen van de Augustus-maand dezes jaars viert de H. Kerk het eerste eeuwfeest van een harer waardigste zonen, van den H. Alphonsus Maria de Liguori.

Het is een feest, niet alleen voor de Congregatie des Allerheiligsten Verlossers, die zich te recht mag verheugen over zulk een roemvollen ordestichter, niet alleen voor het koninkrijk Napels, wiens grootste apostel en ijverigste missionaris hij geweest is, maar ook voor geheel de Katholieke Kerk, die met dankbaarheid herdenkt, welke groote dingen God door zijn dienaar heeft uitgewerkt. Groot toch was de invloed van den H. Alphonsus op de Kerk en hare ledematen, op geestelijkheid en volk, in alle landen en voor alle standen. Als om strijd is hij door Pausen en Bisschoppen, door priesters en geleerden geprezen en geroemd, als de leeraar onzer eeuw, de uitroeier van het Jansenisme, de hervormer der zedekundige godgeleerdheid, de grootste verdediger van den H. Stoel, de voornaamste bestrijder van het Rationalisme, de verlevendiger van den geest van godsvrucht, de apostel onzer tijden, in één woord, als het schitterendst licht der Kerk voor onze eeuw van dwaling en ongeloof. En inderdaad, wanneer men met

vrijen blik de geschiedenis der laatste tijden overschouwt en den toestand van den godsdienst in de vorige eeuw vergelijkt met dien van onze dagen, wie erkent dan niet, in den alles omvattenden werkkring van den grooten apostel, leeraar en ordestichter, den man, door Gods Voorzienigheid verwekt, om de dwalingen der laatste eeuwen te bestrijden, hare noodlottige gevolgen voor geloof en zeden tegen te gaan, en de Katholieke Kerk weder in al haar luister te doen stralen? De ontwikkeling van deze gedachten zal den lezers van *De Katholiek* zeker niet onwelkom zijn.

Wij willen hier niet lang uitweiden over den droevigen toestand, waarin de Kerk en de godsdienst in de vorige eeuw verkeerden. Algemeen is het bekend, hoe de achttiende eeuw een der treurigste en noodlottigste is geweest, welke de Kerk sinds haar stichting heeft beleefd.

Het Protestantisme, ofschoon door het concilie van Trente buiten de Kerk gesloten, had toch zijn nadeeligen invloed op de Kerk doen gevoelen. In de eerste helft der zeventiende eeuw hief een andere sekte het hoofd op, welker doel was de voornaamste dwalingen van Luther en Calvijn omtrent de genade en de vrijheid op sluwe en huichelachtige wijze in de Kerk te doen binnendringen. Jansenius, bisschop van Ypres, en Du Verger de Hauranne, abt van St. Cyran, hadden samengespannen, om de Kerk van Christus, die volgens hen sinds eeuwen in hare geloofs- en zedenleer van de waarheid was afgedwaald, te zuiveren en te hervormen. Onder den dekmantel van evangelische strengheid en vroomheid wisten zij velé

geleerde en invloedrijke personen voor hunne partij te winnen, en spoedig telden zij in Frankrijk en de Nederlanden talrijke aanhangers. Deze waren, zoo mogelijk, nog listiger en ijveriger dan hunne meesters. Zij trotseerden de weerleggingen der godgeleerden, de macht van Lodewijk XIV, het gezag van Rome zelf, en ten spijt van herhaalde veroordeelingen, welke zij door allerlei spitsvondigheden zochten te ontduiken, wilden zij in de Kerk blijven. Hun dwaalleer bleef dan ook, in het geheim en in het openbaar, meer en meer voortwoekeren, zoodat zij in het begin der achttiende eeuw in alle rangen en standen was doorgedrongen en een zeer groot gevaar voor de Kerk opleverde. Men leze de memorie, in het jaar 1705 door Fénélon aan Clemens XI gericht, en men zal verbaasd staan over de verspreiding en den invloed eener sekte, welke thans, om zoo te zeggen, van de wereld verdwenen is. „Indien men niet krachtige middelen aanwendt — zegt deze geleerde en vrome bisschop, sprekende van het Jansenisme — is er geen gevaar, hetwelk de Kerk niet te duchten heeft. Nooit, zelfs niet ten tijde zijner snelste verbreiding, heeft het Calvinisme zooveel partijgenooten en verdedigers gehad". Vervolgens geeft Fénélon eene schrikwekkende beschrijving van de verwoestingen, door het Jansenisme onder de geloovigen, de priesters, de bisschoppen en de religieuse orden aangericht 1).

Terwijl de Jansenisten aldus de leer der Kerk omtrent de genade en hare uitdeeling aanrandden, zochten de

---

1) Vgl. Rohrbacher, *Histoire de l'Eglise*, L. 88, § VII (3e Ed. T. XXVI, p. 460).

Gallicanen haar gezag te ondermijnen door loochening van 's Pausen onfeilbaarheid en oppergezag, ook in een algemeen concilie. In de beruchte *Declaratio Gallicana* van 1682, door den machtigen arm van Lodewijk XIV en de parlementen aan de Kerk van Frankrijk als het ware ter belijdenis opgedrongen, had deze dwaalleer in de achttiende eeuw bijna geheel de Fransche geestelijkheid aangetast en het grootste gedeelte van dit weleer zoo katholieke land van Christus' onfeilbaren Stedehouder vervreemd.

Tot overmaat van ramp verscheen in 1763 het werk van Febronius, waardoor dezelfde dwalingen omtrent 's Pausen oppergezag, vermengd met nog andere Jansenistische en Regalistische beginselen, in Duitschland en Oostenrijk werden verspreid en zelfs in het noorden van Italië en in Toscane begonnen door te dringen. Het gevolg van dit alles was „het bijna geheel verval van de Kerk van Duitschland", gelijk De Feller zich uitdrukt 1), en het Regalisme bij de hoven van Madrid, Lissabon en Napels.

Nog heviger aanvallen had de Kerk te verduren van den kant van het ongeloof en het zoogenaamd Philosophisme. Het Protestantisme had reeds aanstonds na zijn ontstaan het beginsel van het vrije onderzoek op den Bijbel zelven toegepast en de eene grondwaarheid na de andere geloochend, zoodat men eindelijk niets overhield dan het naakte Deïsme, Atheïsme en Materialisme. Met gretigheid werden deze theorieën door het lichtzinnige, reeds zoo hevig geschokte Frankrijk opgevan-

1) *Biogr. univ.* Art. Hontheim.

gen, en maakten, volgens de woorden van Lacordaire „deze oudste dochter der Kerk tot de oudste dochter van het ongeloof" 1). In de achttiende eeuw stond dan ook een geheel leger van ongeloovigen in dit land op. Aangevoerd door Voltaire en Rousseau, overdekten zij Europa met een stortvloed van goddelooze boeken, drongen tot in de meest katholieke landen door en verstikten bij millioenen en millioenen alle kiemen van geloof en godsdienst.

Deze snelle vorderingen van het ongeloof werden vooral bevorderd door den geest van het Jansenisme, welke, als een uitvloeisel der ketterij, de Kerk zelve was binnengedrongen en een gedeelte van de geestelijkheid en het katholieke volk had aangetast. De ware geest van geloof en godsvrucht had plaats gemaakt voor koudheid en onverschilligheid. Jesus in het H. Sacrament des Altaars was voor de meesten niet meer de God van liefde, Maria niet meer de moeder der genade. Een geest van overdreven strengheid in de zedenkunde had zich onder de godgeleerden en zielbestuurders verspreid: terwijl men van den eenen kant de geboden Gods verzwaarde, ontnam men van den anderen kant, door het gedurig uitstellen der HH. Sacramenten, den gevallen zondaars de middelen om op te staan. Geen wonder, dat deze ongelukkigen het juk des Heeren niet meer konden dragen en in wanhoop vervielen, om zich eindelijk in de armen van het ongeloof te werpen.

In korte trekken kunnen wij dan den toestand van de Kerk aldus samenvatten: bij een groot gedeelte der

---

1) *Considér. sur le système philos. de de La Mennais*, Préf.

geestelijkheid eene overdreven strengheid in het toedienen der HH. Sacramenten; in Frankrijk en Duitschland een hevige oppositie tegen, hetgeen men noemde, „de aanmatigingen van het Romeinsche hof"; bij vele kloosterorden verval der regeltucht; bij de nog getrouw gebleven katholieke leeken een geest van lauwheid, onverschilligheid en verzet tegen alle geestelijk gezag; kortom, eene algeheele verslapping bij alle standen en in alle landen. Daarenboven nog een drievoudige vijand: het Jansenisme, Regalisme en Philosophisme, welke altijd meer en meer zielen aan de eenig ware Kerk van Christus ontrukten.

Ziedaar de achttiende eeuw, die de moeder moest worden van onze negentiende. Menschelijkerwijze gesproken, dat wil zeggen: indien de toen bestaande oorzaken hare natuurlijke gevolgen hadden gehad, dan zouden die kiemen van dwaling en ongeloof zich meer en meer hebben ontwikkeld, die kanker van zedenbederf zou verder en verder hebben voortgewoekerd, die geest van zedelijk verval zou steeds dieper in het leven der Kerk zijn doorgedrongen: in één woord, gelijk alle staten en maatschappijen, zoo zou ook de Katholieke Kerk door deze beginselen zijn ondermijnd en vernietigd.

Maar de Kerk is eene goddelijke instelling, en Gods Voorzienigheid waakt over haar met bijzondere zorg. De achttiende eeuw zou in het bloedbad der revolutie ten onder gaan, en eene nieuwe eeuw zou verrijzen, eene eeuw, waarin Jansenisme, Rigorisme en Gallicanisme zouden worden uitgeroeid, en de Kerk van Christus, hoezeer dan ook aangevochten door het ongeloof, meer

dan ooit zou schitteren door de kracht van haar geloof, door de eenheid harer hiërarchie, door de heiligheid harer werken, door den ijver harer bedienaren en geloovigen, door hare gehoorzaamheid aan Petrus' Stoel, door hare teedere godsvrucht jegens Jesus' Heilig Sacrament en Zijne Onbevlekte Moeder.

Om dit groote werk tot stand te brengen, koos God zijn mannen; en onder deze mannen, wij zeggen het zonder schroom de Pausen en volkeren na, bekleedt de H. Alphonsus de eerste plaats. Gelijk God een Athanasius zond tegen het Arianisme, een Augustinus tegen het Pelagianisme en Donatisme, een Cyrillus en Leo tegen Nestorius en Eutyches, een Dominicus en Franciscus tegen de Albigensen en Waldensen, een Ignatius eindelijk tegen het Protestantisme, zoo zond Hij ook thans Alphonsus. Hooren wij wat Pausen en Bisschoppen van hem getuigen:

„'t Is niet zonder een bijzonder raadsbesluit van Gods Voorzienigheid — dus sprak Pius IX, als hij Alphonsus tot kerkleeraar verhief — dat, terwijl de Jansenistische leer de oogen der nieuwigheidsgezinden tot zich trok, en velen door den schijn misleidde en op het dwaalspoor bracht, juist toen Alphonsus Maria de Liguori opstond, die door zijne geleerde en doorwrochte geschriften dit door de hel gezaaide onkruid tot den wortel moest uitroeien en van den akker des Heeren verwijderen" 1). Met niet minder lof zegt Gregorius XVI: „Onder de grootste lichten en sieraden der Katholieke Kerk schittert de H. Alphonsus Maria de Liguori, die, uitmuntend in geleerdheid en heiligheid, door zijne talrijke, zeer geleerde en zeer godvruchtige werken slechts de eer van God en het heil der zielen heeft beoogd" 2). En reeds vóór hem had Pius VII gezegd: „Gods almachtig woord, die sterren roept aan

1) *Breve* van 7 Juli 1871.

2) *Decreet* van 10 Januari 1840.

het uitspansel der Kerk, heeft zijn dienaar Alphonsus geroepen, om door den glans zijner apostolische deugden te schitteren. En Alphonsus heeft aan deze roepstem beantwoord..... daar hij, èn door zijn woord èn door zijne schriften, den dwalenden in den nacht dezer wereld den weg heeft aangewezen, waarlangs zij, bevrijd van de macht der duisternissen, tot het licht en het rijk Gods konden geraken" 1). Deze providentiëele zending van Alphonsus erkennen ook de Bisschoppen van Oostenrijk en Spanje: „Hij is door God gezonden niet tot twee of tot tien steden, niet tot een enkel volk, maar tot de geheele, in allerlei boosheden verzonken wereld; en door zijne allergeleerdste en allerheilzaamste geschriften heeft hij tot de eeuwige zaligheid en het welzijn, zoowel van allen in het algemeen als van ieder in het bijzonder, krachtdadig bijgedragen" 2). Ook de groote geschiedschrijver van Alphonsus, Kardinaal Villecourt, stemt met dit gevoelen in. Na eerst in enkele trekken een tafereel te hebben geschetst van de rampen en onheilen, door het Jansenisme en het ongeloof aan de Kerk berokkend, gaat hij aldus voort: „Onder de uitgelezen mannen, door God verwekt, om zoovele verwoestingen tegen te gaan, vreezen wij niet den H. Alphonsus op de eerste plaats te stellen.... Hij was in de achttiende eeuw als een bolwerk, opgericht tegen al de dwalingen, wier streven was, troon en altaar omver te werpen. Hij was de onversaagde apostel, gezonden om het rijk des Verlossers verder uit te breiden. Hij was in zijne daden en werken een heilaanbrengende fakkel, die door zijne godsvrucht en wetenschap de volkeren moest verlichten" 3). „Alphonsus — zegt nog Mgr. Mullocq — was geroepen om, èn door zijn eigene werken èn door die zijner metgezellen, weerstand te bieden aan den tweevoudigen stroom van het Jansenisme en het ongeloof, welke tegen de Kerk was losgebroken" 4). Met niet minder gezag spreekt de zoo hoog geschatte en nog diep betreurde Generaal der Jezuïeten, de Hoogwaardigste Pater Beckx, over Alphonsus' verheven zending: „Wanneer men bedenkt, welk een allervreeselijksten strijd de sluwe vijanden der Kerk ten tijde van den H. Alphonsus tegen het Christendom leverden,

---

1) *Decreet* van 21 December 1815.

2) *Acta Doctoratus,* Suppl. Litt. p. 27.

3) *Vie et Institut de S. Alphonse,* T. IV, p. 3.

4) *The life of St. Alphonsus,* Dublin 1862, p. 15.

en zich dan herinnert, met welk een overgrooten schat van gewijde wetenschap de H. Bisschop de katholieke waarheid heeft verdedigd, de dwalingen der ketters weerlegd, de godsvrucht onder de geloovigen bevorderd, de rechten en privilegiën van den H. Stoel staande gehouden en beschermd; dan zal niemand kunnen loochenen, dat deze bewonderenswaardige man door Gods alwijze Voorzienigheid als een uitstekend Leeraar in de Kerk is opgewekt en met alle soort van geleerdheid verrijkt" 1). Voeg hierbij nog het gelijkluidend getuigenis van verschillende universiteiten, zooals Leuven 2) en Napels 3), en van andere geleerde en invloedrijke mannen onzer eeuw, en het blijkt zonneklaar, dat als 't ware geheel de Katholieke Kerk Alphonsus begroet als den Man der Voorzienigheid tegen de dwaalleeringen der laatste tijden.

Wij zullen ons over die loftuitingen, hoe uitbundig dan ook, niet verwonderen, indien wij slechts vluchtig nagaan, wat een reusachtigen arbeid Alphonsus in zijn meer dan negentigjarig leven heeft ondernomen, en met welk een uitslag God zijne pogingen heeft bekroond.

Geboren te Napels in 1696 uit het adellijk geslacht der Liguori's, in heilige onschuld door zijne godvreezende ouders opgevoed, onderwezen in alle schoone kunsten, volgens de eischen van zijn stand, en begaafd met talenten, die hem reeds op zestienjarigen leeftijd den graad van „doctor utriusque juris" en spoedig daarna de belangrijkste gedingen van Napels deden verwerven, zeide hij op den ouderdom van 26 jaar edelmoedig vaarwel aan de wereld en aan de schitterende toekomst, welke er hem tegenlachte, om zich in den priesterlijken staat alleen aan den dienst van God en de verdediging der Kerk toe te wijden. Zijne hooge geboorte en veelzijdige begaafdheden deden

---

1) *Acta Doctoratus*, Suppl. Litt. p. 41.

2) *ib.* p. 98.

3) *ib.* p. 105.

aanstonds aller oogen op hem vestigen, zijn beminnelijk karakter deed hem aller harten voor zich winnen, zijn moed en wilskracht de grootste werken ondernemen, zijne onwankelbare standvastigheid alle moeilijkheden trotseeren. Aan eene buitengewone scherpzinnigheid en helderheid van verstand paarde hij eene juistheid van oordeel, welke hem in de theorie het ware midden, in de practijk de geschiktste middelen deed kiezen. En deze schitterende gaven des geestes werden geëvenaard door een edel en vurig hart, van nature geneigd om goed te doen, om medelijden te hebben met eens anders ongeluk. Doch al die aangeboren hoedanigheden werden verre verheven en veredeld door die hooge deugd, welke de genade Gods in hem uitwerkte; door dien heiligen haat jegens zich zelven, waardoor hij in niets zijne eigene voldoening zocht, zich altijd en in alles verloochende; door dien geest van zelfbeheersching, welke hem alle tegenkantingen geduldig en zachtmoedig deed verdragen; door dat onwrikbaar vertrouwen op God, hetwelk hem in alle gevaren ter zijde stond; en vooral door die brandende liefde tot Jesus, zijn Verlosser, en tot Maria, zijne Moeder, welke geheel zijn hart en al zijne genegenheden had ingenomen en de bron werd van dien onvermoeiden ijver, die hem kenschetste en hem de gelofte deed afleggen, van al de oogenblikken zijns levens tot de verbreiding van Gods eer en de zaligheid der zielen te besteden.

Met zulke natuurlijke en bovennatuurlijke gaven had God den held verrijkt, dien Hij had geroepen, om het Jansenisme, Gallicanisme, Rigorisme en Philosophisme met hunne gevolgen voor geloof en zeden te bestrijden.

Het Jansenisme beschouwde onze Heilige als den gevaarlijksten aller vijanden der Kerk. „Ik ken niets — zeide hij — wat der zielen en der Kerk zoo schadelijk is als eene dwaling, welke zich verbergt onder de schijnbare strengheid der evangelische volmaaktheid. De Jansenisten zijn daarom ook gevaarlijker dan Luther en Calvijn, wijl zij zich minder openlijk vertoonen" 1). Hij zeide nog, dat de ongeloovigen en Regalisten der vorige eeuw de kinderen waren van de Jansenisten, zonder welke zij niet zouden geboren zijn, noch in het leven behouden. Herhaaldelijk dan ook bestrijdt hij hen in zijne geschriften en brengt hun zijne doodelijke slagen toe. Hunne verderfelijke practijk in het toedienen der HH. Sacramenten heeft hij, gelijk wij nader zullen zien, vooral gekeerd door zijne groote moraal-theologie. Hun monsterachtig stelsel over de genade, hetwelk de grondslag is van geheel hunne dwaalleer en vervat is in de vijf stellingen van Jansenius, heeft hij met zulk een kracht en duidelijkheid weerlegd 2), dat volgens Mgr. Alibrandi „geen enkel schrijver met hem den roem der overwinning deelt" 3). Meer nog: als leeraar der Kerk, gezonden om tegenover de Jansenisten de door Christus geopenbaarde waarheid te verdedigen, hare moeilijke en duistere punten te ontwikkelen en te verklaren, heeft hij een systeem over de genade en het gebed opgesteld, hetwelk de bewondering der grootste godgeleerden heeft afgedwongen 4).

---

1) Berruti, *Spirito di S. Alfonso,* p. 15.

2) *Geschiedenis en Weerlegging der Ketterijen,* Hoofdstuk XIII. — *Het groote middel des gebeds,* Deel II.

3) *Acta Doctoratus,* Resp. nº. 104.

4) *Verhandeling over de wijze, waarop de genade in ons werkzaam is*

Met niet minder ijver heeft Alphonsus de rechten en privilegiën van den H. Stoel verdedigd tegen de toen heerschende dwalingen der Gallicanen, Febronianen en Regalisten. De leer van 's Pausen onfeilbaarheid en oppergezag, ook in een algemeen concilie, beschouwde hij als een der grondslagen van de Kerk. „Neem dezen oppersten scheidsrechter in geloofszaken weg — zoo placht hij te zeggen — en het geloof is verloren. De ketters hebben dezen scheidsrechter niet; ook vindt men bij hen slechts verwarring en geschillen; want een ieder werpt zich op als rechter" 1). Bij het ter perse leggen van zijn werk: *Geschiedenis en Weerlegging der Ketterijen*, ontving hij van den kerkelijken boekenkeurder, die de Gallicaansche beginselen was toegedaan, eenige aanmerkingen omtrent zijne leer over de pauselijke onfeilbaarheid. De Heilige antwoordde hem: „Er is een tijd van spreken en een tijd van gehoorzamen, *tempus loquendi et tempus obediendi*. Men kan, indien men verkiest, eenige veranderingen maken, waaraan ik niet houd; maar, wanneer er sprake is van het oppergezag des Pausen, ben ik bereid mijn leven te geven om dit te verdedigen; neem deze macht weg, en ik vrees niet te zeggen, dat het gezag der Kerk vernietigd is" 2).

Met zulke gevoelens bezield, trad Alphonsus in het strijdperk. Overal waar hij slechts kon, „te pas en te onpas", gelijk Paulus zegt, verdedigde hij zijne gelief-

---

in zijn *Dogmatisch werk tegen de Ketterijen der Hervormden.* Vergelijk hierover: Scholten, *De Kerkleeraarswaardigheid,* bl. 215—233; of: *Acta Doctoratus*, Inform. nº. 23, 24, Resp. nº. 117—119, nº. 384.

1) *Riflessioni sopra la santità e dottrina di S. Alfonso*, p. 135. (Ed. 3.)

2) *ib.* p. 133.

koosde waarheid. In zijn eerste groote werk over de zedenkundige godgeleerdheid, kon hij niet nalaten, gelijk hij zelf getuigt, „van zijn plan af te wijken", om er eene uitgebreide, geheel dogmatische dissertatie in te lasschen over 's Pausen onfeilbaarheid 1). Nog schreef hij eene *Weerlegging van de verklaring der Fransche geestelijkheid van* 1682, welke hij later in een ander werk heeft overgenomen. Ook was Alphonsus onder de eerste bestrijders van Von Hontheim; tegen hem richtte hij zijn werk: *Verdediging van 's Pausen oppergezag tegen Justinus Febronius.*

Vraagt men nu, op welke wijze Alphonsus in de reeds genoemde en nog andere werken zijne leer verdedigt, dan mogen wij hier den roemrijken Pius IX z. g. laten antwoorden.

„Wij vinden er in samengevat en gerangschikt, wat de theologische wetenschap aangeeft, wat de H. Schriften leeren, wat deze Apostolische Stoel, de Conciliën, de Kerkvaders, de Kerkleeraars altijd hebben gehouden en met de meeste standvastigheid overgeleverd aangaande het primaatschap, de macht en de voorrechten van den Roomschen Opperpriester. Daarenboven bevatten zij de allergewichtigste bewijsgronden, waardoor sinds lang de drogredenen weerlegd zijn, welke, onder nieuwe vormen voorgesteld, door vlugschriften en dagbladen onder het volk met zulk eene onbeschaamheid worden verspreid, alsof het ongehoorde uitvindingen zijn der nieuwere wetenschap" 2).

Geen wonder dan, dat de geleerde Bouix Alphonsus' gezag in dit punt „buitengewoon groot en allesbeslissend" noemt 3); dat Kardinaal Dechamps onzen Heilige,

---

1) L. I. n°. 110—135.

2) *Litterae ad R. P. Jacques*, 5 Jan. 1870.

3) *De Papa*, T. II, Appendix, Parisiis, 1869.

vooral in zijne leer over de onfeilbaarheid, noemt: „de getrouwste en krachtigste echo der overlevering in deze laatste tijden" 1); dat eindelijk de meesten der Vaticaansche Vaders Alphonsus' werken over de onfeilbaarheid in handen hadden en raadpleegden.

En thans vragen wij: hoe groot moet de invloed geweest zijn van een man van zulk gezag als Alphonsus? Hoevele duizenden geleerden, zoo geestelijken als leeken, die te goeder trouw dwaalden, moet hij door de heiligheid zijns levens, niet minder dan door zijne overtuigende geschriften, hebben medegesleept, om te denken gelijk hij in dit hoogst gewichtig punt van 's Pausen onfeilbaarheid? Met hoeveel recht mogen wij dan niet zeggen, dat Alphonsus door God gezonden was, om de voorlooper te zijn van het Vaticaansche concilie, en de katholieke wereld voor te bereiden ten einde in onze eeuw met zulk een bewonderenswaardige eenstemmigheid de dogmatische beslissing omtrent 's Pausen onfeilbaarheid te ontvangen?

Doch de tijd der ketterijen heeft plaats gemaakt voor den algemeenen „afval van het geloof", waarvan de H. Paulus spreekt 2). Met tranen in de oogen aanschouwde Alphonsus de verwoestingen, door het ongeloof en de goddeloosheid zijner eeuw in geheel Europa aangericht. Zijn ijver kende dan ook geene grenzen, en, schoon door ziekten en ouderdom uitgeput, hield hij niet op tal van grootere en kleinere werken tot verdediging der waarheid in het licht te geven. Zijn voornaamste werk,

---

1) *L'Infaillibilite et le concile général*, p. 89 (Ed. 7).

2) II Thess. II, 3.

hetwelk den titel draagt: *Waarheid des Geloofs,* is eene volledige apologie van onzen godsdienst tegen de atheisten en materialisten, de deïsten en de ketters. Achtereenvolgens bewijst hij tegen deze drie soorten van dwaalleeraars de drie volgende waarheden. 1°. Er is een God, schepper van den mensch, dus een godsdienst. 2°. Deze godsdienst is een geopenbaarde, en wel de Christelijke. 3°. Deze Christelijke godsdienst is alleen in de Katholieke Kerk. Terecht zegt van dit werk de groote Aartsbisschop van Poitiers, Kardinaal Pie: „Ik vraag mij zelven af, of ooit het Rationalisme meer in zijn wortel is aangetast dan in dit schoone werk: *Waarheid des Geloofs*, waarin op zoo logische en zoo zegevierende wijze is aangetoond, dat het de rede zelve is, die ons dringt te gelooven". En inderdaad; hadden de ongeloovigen der vorige eeuw hunne dwalingen met strenge logica als een leger in slagorde geschaard, waardoor zij niet slechts afzonderlijke geloofspunten aanvielen, maar de grondslagen zelven van het gebouw der geopenbaarde waarheid trachtten te vernielen: ook Alphonsus had alle waarheden tot een systeem vereenigd, het onderling verband aangetoond en, terwijl hij elk punt op zich goed steunde, vooral de grondslagen onwrikbaar bevestigd. Met vasten tred voortschrijdende op den weg der redeneering, leidt hij u van de eene grondwaarheid tot de andere, toont u op overtuigende wijze de zekerheid van elk punt, totdat gij staat, niet voor den bouwvalligen tempel eener afgescheiden sekte, welke noodzakelijk onder de slagen van het ongeloof moet bezwijken, maar voor het grootsche, eeuwenoude, onwankelbare gebouw der Roomsch-Katho-

lieke Kerk, waar gij gedwongen zijt binnen te gaan, wilt gij nog aanspraak maken op redelijkheid en gezond verstand.

Wanneer wij thans voor oogen houden, dat het ongeloof onzer eeuw slechts eene herhaling is, in meer verfijnden vorm, van de onbeschaamde leugens der vorige eeuw, dan zullen wij daaruit besluiten, dat Alphonsus met recht van Pausen en Bisschoppen den eeretitel heeft ontvangen van „Leeraar onzer eeuw". Een enkel getuigenis diene hier voor vele andere; 't is dat van onzen roemrijk regeerenden Paus:

„Alphonsus — zoo spreekt Leo XIII 1) — heeft met zulk eene diepzinnigheid de monsterachtige dwalingen, waardoor thans de grondslagen der godsdienstige en burgerlijke maatschappij geschokt worden, bestreden, dat de meeste der stellingen, die een eeuw later in den „Syllabus" veroordeeld zijn, door zijne geschriften uitdrukkelijk zijn weêrlegd; ja — zoo gaat hij voort, de woorden van Pius IX aanhalende 2) — men kan in alle waarheid zeggen, dat er geen enkele hedendaagsche dwaling is, die niet, althans grootendeels, door Alphonsus is weerlegd".

Ziedaar op welke voortreffelijke wijze Alphonsus door zijne dogmatische werken de waarheid heeft verdedigd. Voorzeker wij zijn er ver af de hooge verdiensten van andere uitmuntende verdedigers des geloofs te miskennen, maar toch zeggen wij met Alphonsus' voorstander in de *Acta Doctoratus*: „Gij zult er aantreffen, die eene bijzondere dwaling met meer uitgebreidheid hebben weerlegd, maar gij zult niemand vinden, die geheel het systeem van de dwalingen van zijn tijd met meer volle-

---

1) *Litterae ad R. P. Dujardin* e'c. 28 Aug. 1879.

2) *Breve* van 7 Juli 1871.

digheid, meer duidelijkheid en meer kracht heeft bestreden" 1).

En welke is de uitslag van dezen strijd? Het Jansenisme is, om zoo te zeggen, verdwenen; het Gallicanisme en Febronianisme behooren tot de geschiedenis. „Met recht kan men zeggen — aldus lezen wij in een smeekschrift, door den Kardinaal-Deken van het H. College aan Pius IX opgedragen en door bijna geheel het Episcopaat van de katholieke wereld onderteekend — dat het aan Alphonsus' godgeleerde werken te danken is, dat het verderf van het Jansenisme is verdreven en de goede geest der Kerk in alle landen bij ontelbare priesters en leeken is verlevendigd en tegenwoordig overal heerscht" 2).

Eene nog grootere zending had Alphonsus te vervullen ten opzichte der zedenkundige godgeleerdheid. Geen wetenschap zoo moeilijk in haar zelve, en toch zoo gewichtig in hare gevolgen voor geloof en zeden als het bestuur der zielen. Terwijl men nu in de 17de eeuw meer algemeen overhelde tot het laxisme, had in de 18de eeuw, onder den invloed van het Jansenisme, het rigorisme meer en meer veld gewonnen en overal diepe wortelen geschoten. Toen verscheen Alphonsus, gezonden door de Voorzienigheid, om den bestuurders der zielen den veiligen middelweg aan te toonen.

Begaafd met talenten van een kerkleeraar, blakend van ijver voor het heil der zielen, voorzichtig tot in een heldhaftigen graad, vrij van allen hartstocht en partijgeest, onderwezen door de ondervinding van een jarenlang mis-

---

1) *Acta Doctoratus*, Resp. nº. 113.

2) *ib.* Suppl. Litt. p. 6.

sionarisleven, was Alphonsus waarlijk de geschikte man, om in deze zoo belangrijke wetenschap eene zuivering en hervorming te weeg te brengen. Vijftien jaren lang, zoo getuigt hij zelf, heeft hij besteed aan de studie en het schrijven van zijn voornaamste werk; ontelbare schrijvers, zoo van al te toegeeflijke als al te strenge richting, heeft hij gelezen, al hunne redenen gewikt en gewogen met de angstvalligheid van een Heilige. Voor de meer moeilijke punten raadpleegde hij verschillende groote geleerden van Napels en Rome, terwijl hij in al dien tijd niet ophield, het licht des Hemels over zijne gewichtige onderneming af te smeeken. Met recht zegt Kardinaal Manning: „Die nauwgezette, voortdurende en alomvattende studie, tot zulk eene taak vereischt, is in de geschiedenis der Kerk nooit overtroffen" 1).

Eindelijk, van 1753 tot 1755, verscheen zijne *Theologia Moralis*, opgedragen aan Benedictus XIV. Niet minder dan 4000 vraagstukken worden daar behandeld, ongeveer 800 schrijvers aangehaald, wier gezag meer dan 34,000 malen voorkomt 2).

De volledigheid, de degelijkheid, de oorspronkelijkheid en de juistheid van het werk trokken reeds aanstonds de aandacht van alle theologanten. Ofschoon door de geleerden van de toen heerschende rigoristische richting met alle heftigheid bestreden, vond het bij de meer onpartijdigen den meesten bijval. Langzamerhand werd het meer en meer verspreid, niet alleen in alle landen van Europa,

---

1) *La Confiance en Dieu et la Mission de S. Alphonse*, Paris, 1868, p. 130.

2) *Acta Doctoratus*, Summ. addit. prooem. nota 2.

maar ook in de meest verwijderde missiën der andere werelddeelen. Nog tijdens het leven van den Heilige verscheen de negende uitgave, terwijl zijn kleiner werk: *Homo Apostolicus*, waarin hij de leer van zijne grootere theologie beknopt had samengevat, spoedig in verschillende talen werd overgezet en ontelbare malen werd herdrukt. Den meest hardnekkigen weerstand ondervond Alphonsus' leer in Frankrijk, de bakermat van het Jansenisme, waar het rigorisme het diepst was ingeworteld. Doch in de eerste helft dezer eeuw overwon zij ook daar allen tegenstand, en werd met zulk eene snelheid verbreid, dat, volgens het getuigenis van Mgr. Gaume 1); in slechts 10 jaar niet minder dan 30,000 exemplaren van Alphonsus' groote theologie, of in haar geheel of in uittreksels, werden in omloop gebracht.

Wat het meest de verspreiding van Alphonsus' leer bevorderde, waren de aanprijzingen van Rome en de goedkeuring zijner werken. Sinds de eerste verschijning van zijn groot werk hebben de Pausen niet opgehouden Alphonsus te roemen als den grooten leermeester der moraal, als den veiligen gids der zielbestierders. Ons bestek laat niet toe al deze loftuitingen en goedkeuringen op te nemen; op slechts enkele punten willen wij de aandacht vestigen.

In 1803 verklaarde Pius VII, door de bekrachtiging van het decreet van de H. Congregatie der Riten (18 Mei), dat in Alphonsus' werken niets is, hetwelk eene kerkelijke censuur verdient *nihil censurâ dignum*. In 1831 bevestigde Gregorius XVI een antwoord van de H. Poenitentiarie (5 Juli), waarin gezegd werd, dat een

1) *Manuel des Confesseurs*, 3. Ed. Bruxelles, 1843.

professor der moraal of een biechtvader, die in alles Alphonsus' opinien volgt, alleen omdat zij van Alphonsus zijn en zonder op zijne redenen te letten, niet lakenswaardig is *non inquietandus*, d. w. z. dat hij in geweten gerust kan zijn, als hebbende onberispelijk gehandeld in eene zoo gewichtige zaak als de leiding der zielen. In 1855 (19 December) verklaarde dezelfde Congregatie, dat zelfs een vroeger afgelegde eed, om het probabiliorisme te verdedigen, geen hinderpaal is, om de leer van Alphonsus te onderwijzen en voor te staan: „eene hoogst eervolle onderscheiding, — zegt Mgr. Alibrandi — welke aan geen enkel kerkleeraar geschonken is" 1). Pius IX in zijne Breve van 7 Juli 1871, waarbij hij Alphonsus tot kerkleeraar verheft, roemt onzen Heilige, wijl „hij tusschen de ingewikkelde, òf wel te gemakkelijke, of wel te gestrenge meeningen der godgeleerden een veiligen weg heeft gebaand, welken de zielbestierders met zekeren tred konden bewandelen". Eindelijk Leo XIII, dien God nog lang behoede, zegt dat „Alphonsus' moraal-theologie over geheel de wereld gevierd en een volkomen veilige gids is voor de biechtvaders" 2).

Aldus gesteund door het gezag van Rome, overwon Alphonsus' leer alle tegenkantingen, breidde zich verder en verder uit, drong bij alle godgeleerden en zielbestierders door, zoodat zij thans met recht eene algemeen aangenomen leer in de Kerk genoemd wordt. Zeer schoon getuigen dit de professoren van de universiteit van Bologna:

„De meeningen van Alphonsus worden dermate in alle landen gevolgd, dat er onder de Bisschoppen niemand is, die ze niet begunstigt, onder de bedienaren der Kerk niemand, die ze niet bestudeert, onder de biechtvaders niemand, die ze niet omhelst. De grootste geleerden van onzen tijd schijnen al hunne krachten te besteden, om Alphonsus' werken te verklaren en met commentaren te verrijken..... Zijne voorschriften worden heden ten dage overal gevolgd, zoover de Kerk zich uitstrekt, zoodat

---

1) *Acta Doctoratus*, Resp. n°. 222.

2) *Litt. ad R. P. Dujardin*, etc. 28 Aug. 1879.

hij, die in het onderwijs der moraal eene andere richting dan die van Alphonsus zou durven voorstaan, zich slechts schande en oneer op den hals zou halen" 1).

Onberekenbaar is dan ook de invloed, dien Alphonsus' zedenkundige godgeleerdheid op geheel de H. Kerk geoefend heeft.

„Zijne werken — zeggen de gezamenlijke Bisschoppen van Duitschland — die tegenwoordig in de handen van bijna elken priester en biechtvader zijn, hebben, boven alle andere, bewerkt, dat in het bestuur der zielen en in de toediening der HH. Sacramenten de ware beginselen en voorschriften der Kerk, die in den aanvang dezer eeuw door zeer velen werden verwaarloosd en vergeten, weder zijn aangenomen en getrouw opgevolgd" 2).

Niet minder eervol is het getuigenis van Kardinaal Manning in zijne lofrede over Alphonsus' providentiëele zending:

„Als godgeleerde heeft zijn invloed op de harten steeds toegenomen. Gedurende zijn leven heeft hij meer dan iemand gedaan, om de twee tegenovergestelde rampen van het Jansenisme en het laxisme voor altijd uit te roeien en te vernietigen. En deze invloed heeft zich uitgebreid van volk tot volk, van kerk tot kerk, van bisdom tot bisdom, van seminarie tot seminarie, van parochie tot parochie. Alphonsus' geest en herderlijke goedertierenheid voor de zielen is overal doorgedrongen, heeft in alle landen gezegevierd en heerscht nu als meesteres over geheel de Kerk Gods" 3).

Wie zal thans niet met ons instemmen, wanneer wij zeggen, dat Alphonsus de man der Voorzienigheid is, geroepen om de zedenkundige godgeleerdheid te zuiveren

---

1) *Acta Doctoratus,* Resp. nº. 196.

2) *ib.* Suppl. Litt. p. 31.

3) *La Confiance en Dieu et la Mission de S. Alphonse,* Paris, 1868, p. 151.

en te hervormen, om de leermeester te zijn van Gods Kerk in eene zoo moeilijke en zoo gewichtige wetenschap als het bestuur der zielen?

Wat zullen wij eindelijk nog zeggen van Alphonsus' ascetische werken, die, volgens het gevoelen der beroemdste mannen, eene der voornaamste oorzaken geweest zijn van de herleving van den geest van godsvrucht en liefde, die door het koude Jansenisme nagenoeg was uitgedoofd? Wie kent ze niet die „aanbiddelijk schoone *Bezoeken*", gelijk de onvergetelijke Broere ze noemt 1), welke, volgens de woorden van een geleerd schrijver, meer vereerders voor Jesus' Goddelijk Hart hebben gewonnen, dan de werken van al de andere schrijvers te zamen? Wie heeft zijn *Heerlijkheden van Maria* niet gelezen, waarvan men zonder overdrijving gezegd heeft, dat zij meer zondaars hebben bekeerd dan zij letters bevatten? Wie heeft de overweldigende kracht niet gevoeld van zijne *Overwegingen over de eeuwige waarheden*, welke, volgens Kardinaal Villecourt, „duizenden van bekeeringen hebben bewerkt en nog voortdurend bewerken"? 2) Wie weet niet, wat onze Heilige geschreven heeft voor de verschillende standen in Gods Kerk: voor eenvoudige geloovigen, voor priesters, voor kloosterlingen, voor missionarissen, voor bisschoppen, ja zelfs voor wereldlijke vorsten? God alleen is het bekend, in hoevele kloosters hij door deze werken de regeltucht heeft hersteld, hoevele bisdommen hij heeft doen herbloeien, hoevele priesters hij tot de volmaaktheid van

---

1) *De Katholiek*, 1855, Dl. XXVII, bl. 14.

2) *Vie et Institut de S. Alph.* IV, p. 517.

hun staat heeft opgevoerd, hoeveel missiën hij heeft doen slagen. Wij zouden te lang worden, indien wij nog wilden gewagen van zijne geschriften over het gebed, over de menschwording en het lijden van onzen Goddelijken Verlosser, over de beoefening der liefde tot Jesus, en van zoovele andere grootere en kleinere werken, zoo vol hemelsche zalving en godsvrucht, waardoor hij, volgens de woorden van Léon Gautier, „de trooster is geweest der bedrukte menschheid" 1). Liever willen wij een woord zeggen over de verspreiding van Alphonsus' werken, om daardoor ons eene gedachte te kunnen vormen van de uitgebreidheid zijner zending, van zijn invloed op geheel de H. Kerk.

In het smeekschrift, door den Kardinaal-Deken van het H. College aan Z. H. Pius IX aangeboden en onderteekend door bijna geheel het Episcopaat der katholieke wereld, lezen wij de volgende woorden: „De zoo talrijke, zoo geleerde en zoo godvruchtige werken van den H. Alphonsus zijn niet alleen in geheel Europa onder de levendigste toejuichingen ontvangen, maar, in bijna alle talen overgezet en over bergen en zeeën gevoerd, hebben zij in Azië, Amerika en Afrika den grootsten lof ingeoogst" 2). Inderdaad, zijne voornaamste ascetische werken zijn over geheel de wereld tot vele honderden, eenige misschien meer dan duizend malen herdrukt, zoodat men zonder de minste overdrijving kan zeggen, dat zij bij millioenen en millioenen exemplaren onder het katholieke volk verspreid zijn. Zijne dogmatische werken werden reeds

1) *La Miséricorde et la Joie*, § 1.

2) *Acta Doctoratus*, Suppl. Litt. p. 9.

aanstonds na hun verschijnen, in de voornaamste talen van Europa geheel of gedeeltelijk overgezet en met ongeloofelijke snelheid verbreid. En wat zijne zedenkundige werken aangaat, het is genoeg bekend, dat zij in de handen zijn van bijna elken priester tot in de verst afgelegen gewesten. Indrukwekkend is het in de *Acta Doctoratus* 1) de verschillende getuigenissen te lezen van de Vaders, welke van alle uiteinden der wereld op het Vaticaansch concilie vergaderd waren: van de verschillende landen van Noord- en Zuid-Amerika tot Australië en de eilanden der Stille Zuidzee, van Egypte, Arabië, Chaldea, Armenië en andere Oostersche Patriarchaten tot de Vicariaten van China, Japan, Indië en Malabar. Allen getuigen, als uit één mond, dat Alphonsus' moraal-theologie door hen dringend aanbevolen en door de bedienaars der HH. Sacramenten als een veilige gids gevolgd wordt, dat verschillende zijner dogmatische en ascetische werken in hunne, dikwijls zoo moeilijke talen zijn overgebracht, door priesters en geloovigen met geestdrift worden gezocht en geprezen, en ontelbare vruchten opleveren voor het heil der hun toevertrouwde kudde.

Geen wonder dan ook, dat eenige jaren voor het Vaticaansche concilie tal van smeekschriften van de meeste Kardinalen, van nagenoeg alle Bisschoppen, van de Generale Oversten van bijna alle kloosterorden, van verschillende Kapittels en Katholieke Universiteiten bij Pius IX werden ingediend, om van Z. H. de plechtige verheffing van Alphonsus tot Leeraar der geheele Kerk te ver-

1) p. 531—538.

werven. Na een herhaald en nauwkeurig onderzoek van al zijne werken, na het wikken en wegen van al de moeilijkheden door den „Promotor Fidei" opgeworpen, en van de antwoorden door den „Promotor Causae" gegeven, verklaarde Pius IX, overeenkomstig het eenparig advies der H. Congr. van de Riten, dat Alphonsus *Kerkleeraar* was 1), d. w. z. een *uitstekend Heilige*, door God aan de Kerk geschonken, om door zijne *uitmuntende wetenschap dwalingen te verdrijven, verborgenheden der Schriftuur te ontsluiten, ingewikkelde vraagstukken op te lossen, duistere punten op te helderen en twijfelachtige te verklaren* 2), een leeraar dus, niet slechts *in* de Kerk, maar ook *van* de Kerk 3), uit wiens geschriften de overige godgeleerden de verdediging, ontwikkeling en verklaring der geopenbaarde waarheid moeten putten 4).

---

1) *Decreet* van 23 Maart 1871 en *Breve* van 7 Juli 1871.

2) De vereischten voor een Kerkleeraar worden aldus door Bened. XIV en Bonif. VIII opgegeven: „eminens doctrina — insignis vitae sanctitas — et S. Pontificis aut concilii generalis declaratio": Bened. XIV *De Serv. Dei Beatif.* etc. Lib. IV, P. II, C. 11. — „Errorum tenebris profugatis..... scripturarum aenigmata reserat, solvit nodos, obscura dilucidat, dubiaque declarat": Bonif. VIII, In sexto decret. lib. III, tit. 22, *de Reliquiis et Vener. Sanct.:* Cap. *Gloriosus.*

3) Aldus Bened. XIV: „Non Doctores qui fuerunt *in Ecclesia*, sed Doctores *ipsius Ecclesiae*". l. c. nº. 11.

4) Aldus Pius IX in voornoemde *Breve* van 7 Juli 1871: „Praeterea hujus Doctoris libros, commentaria, opuscula, opera denique omnia, ut aliorum Ecclesiae Doctorum, non modo privatim, sed publice in gymnasiis, academiis, scholis, collegiis, lectionibus, disputationibus interpretationibus, concionibus, sermonibus, omnibusque aliis ecclesiasticis studiis, Christianisque exercitationibus, citari, proferri atque, cum res postulaverit, adhiberi volumus et decernimus".

Dit was voorwaar de triomf van Alphonsus' wetenschap, de authentieke bekrachtiging van zijn gezag, maar ook de openlijke erkenning zijner providentiëele zending tegen de dwaalleeraars en ongeloovigen der laatste eeuwen 1).

---

1) Wij kunnen ons niet weerhouden hier de heerlijke woorden aan te halen, waarmede de wereldberoemde *Civiltà Cattolica* Alphonsus' Doctoraat bespreekt: „De groote kerkvergadering van het Vaticaan scheen als te herleven, toen de H. Alphonsus werd uitgeroepen tot leeraar der geheele Kerk. Het pauselijk decreet, dat deze nieuwe hulde goedkeurt, werd door de Vaders van het concilie afgebeden en dankt dus in zekeren zin hun zijn ontstaan. .... En wie kent niet de eeretitels, waarmede de Heilige Leeraren worden gesierd? Zij worden zuilen en grondslagen der waarheid geheeten, oogen der kudde van Christus, wachters der heilige stad Gods, honigraten, d. i. vazen vol van die heilige wijsheid, waarmede de Christenen zich voeden, ten einde het goede te verkiezen en het kwade te verwerpen. De Kerk zelve noemt hen haar licht: *Ecclesiae Sanctae Lumen.* Vergelijkt men nu den H. Bisschop met de oudste en voornaamste leeraren, zoo zal het blijken, dat hij voor niemand hunner behoeft onder te doen .... Maar staat Alphonsus op ééne lijn met deze oude leeraars, hij overtreft al de kerkelijke schrijvers der laatste eeuwen, en dat juist om die redenen, waarom hij door God schijnt verwekt, ten einde door zijne werken der Kerk dezelfde weldaden te schenken, welke het Vaticaansch concilie door zijne wetten en bepalingen moest aanbrengen. Niemand dan ook bestrijdt zoo krachtdadig als hij het moderne ongeloof, of ontvonkt in de harten vlammen van zulke vurige liefde en godsvrucht, vooral tot H. Sacrament des Altaars, of verheft met zulke loftuigingen de heerlijkheden van Gods Moeder, vooral het voorrecht harer onbevlekte ontvangenis, of verdedigt met gelijke vastheid het primaatschap der Roomsche Pausen en de onfeilbaarheid hunner beslissingen, of toont eindelijk met zulk een volheid van meestergaven de veilige manier om het Sacrament der Boetvaardigheid toe te dienen". *Il Concilio Vaticano e il titulo di Dottore della Chiesa a S. Alf. M. di Lig.* 1871, p. 286 etc.

Doch niet alleen door zijne geschriften, ook door het levend woord der prediking moest Alphonsus de dwalingen van onzen tijd en hare voor de Kerk zoo noodlottige gevolgen bestrijden.

Verslapping van geloof en godsvrucht, onwetendheid en onverschilligheid in het godsdienstige en groote zedeloosheid waren de wrange vruchten van het Jansenisme en het ongeloof. Alphonsus nu predikte voor alle standen, vereenigd of afzonderlijk: voor geletterden en ongeletterden, priesters en leeken, kloosterlingen en wereldlingen, rijken en armen. Overal, waar hij verscheen, wist hij het geloof te verlevendigen, de godsvrucht op te wekken, Jesus en Maria te doen beminnen, de dwaling te verslaan, de zonde tot in hare schuilhoeken op te sporen en te verdrijven.

„Meestal — zegt Gregorius XVI — sprak hij van den kansel tot eene samengepakte volksmenigte met zulk eene zeggingskracht, dat hij de hardnekkigheid der grootste zondaars overwon; en, wanneer hij de afschuwelijkheid der misdaden, waarin zij verzonken lagen, afschilderde, wist hij hunne gemoederen met zulke diepe droefheid te doordringen, dat zij overvloedige tranen stortten en herhaaldelijk de kerkgebouwen met geween en geschrei vervulden" 1).

Met zulke talenten verrijkt, moest Alphonsus, volgens de plannen der Voorzienigheid, nog eene andere gewichtige zending volbrengen.

Een der krachtigste middelen, door God in de laatste tijden aan de Kerk geschonken tegen het immer voortwoekerend ongeloof en zedenbederf, is het, door de Jansenisten zoo gehate 2), middel der volks-missiën.

---

1) *Bulla Canoniz.* § 4.

2) Zie de 65ste Prop. van de synode van Pistoië, veroordeeld door Pius VI bij de Bulla: *Auctorem fidei*, 28 Aug. 1794.

„De ondervinding leert — zoo spreken Hunne Doorluchtige Hoogwaardigheden de Bisschoppen van Nederland, in het concilie van Utrecht vergaderd — dat tot verbetering van het zedenbederf, hetwelk begint in te sluipen of reeds al te diepe wortelen heeft geschoten, niets nuttiger is dan het heilzaam middel der missiën. Daarom hebben de Pausen van Rome 1) meermalen de Bisschoppen aangespoord, in hunne bisdommen missien te laten geven, en deze aanbevolen als het geschiktste middel, om den geest van geloof en godsdienst bij de volkeren te doen toenemen" 2).

Niemand was hiervan meer doordrongen dan Alphonsus. Zijn brandende ijver voor het heil der zielen, zijne zeldzame begaafdheden als redenaar, zijne jarenlange ondervinding, zijne diepe kennis van het menschelijke hart, zijne theologische wetenschap omtrent de uitdeeling van Gods genaden, gevoegd bij de voorlichting van den hemel, afgesmeekt door aanhoudende gebeden en verstervingen, deden hem het werk der missiën zoo uitmuntend inrichten, dat het de bewondering der heiligste kerkvoogden en meest ervaren zielbestuurders heeft opgewekt. Het verwondert ons dan ook niet, dat men hem tijdens zijn leven algemeen noemde „den grootsten missionaris van het koninkrijk Napels". Dertig jaren lang heeft hij, als hoofd eener uitgelezen schaar, aan dit zoo vruchtbaar werk der missiën besteed; in ontelbare steden, dorpen en gehuchten het ongeloof geweerd, de zedeloosheid verdreven, de ware godsvrucht en liefde doen herbloeien.

Doch het woord, door onzen Heilige met zooveel kracht verkondigd, moest niet met hem uitsterven;

---

1) Bened. XIV Constit. *Gravissimum* ad Episc. Neapol. 8 Sept. 1745. — Pius IX. Litt. *Nostris* ad Episc. Italiae, 8 Dec. 1849; et Litt. *Singulari quidem* ad Episc. Austriacos, 17 Mart. 1856.

2) *Synodus Prov.* Tit. VI, Cap. IV, p. 253.

gelijk door zijne geschriften moest hij ook door zijne prediking een zegenrijken invloed op geheel de Kerk blijven uitoefenen. Alphonsus moest stichter zijn eener congregatie van missionarissen. In haar zou hij blijven voortleven en het heilig werk der volks-missiën blijven voortzetten tot het einde de wereld. Aldus getuigt wederom Gregorius XVI:

„Deze ijver voor de verbreiding van Gods eer kon niet binnen de enge perken van zijn leven besloten blijven. Om dan aan de meest verwijderde geslachten erfgenamen van zijn heiligen ijver achter te laten, heeft hij eene vergadering van priesters ingesteld, die, door dezelfde liefde ontvlamd, alle moeite en inspanning zouden aanwenden tot bevordering van het heil der zielen" 1).

Aan het stichten dezer „Congregatie des Allerheiligsten Verlossers" heeft hij dan ook de beste krachten van zijn zoo kostbaar leven gewijd. Haar leden moest hij met zijn geest bezielen, hen vormen tot zijne waardige zonen, tot mannen, die eenmaal over geheel de katholieke wereld verspreid, door het werk der missiën en geestelijke oefeningen, de godsdienstige onverschilligheid, onwetendheid, zedeloosheid en andere gevolgen van dwaling en ongeloof, vooral onder de meest verlaten zielen der zoo talrijke volksklassen, moesten bestrijden.

En ook deze zending van Alphonsus heeft God met den besten uitslag bekroond. In onze dagen is zijne congregatie gevestigd in de voornaamste landen van Europa, in Canada en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, in de meeste staten van Zuid-Amerika en in

---

1) *Bulla Canoniz.* l. c.

Australië. In al deze landen mag zij zich verheugen in Gods rijksten zegen over de apostolische werkzaamheden, welke zij, volgens de leer en den geest van Alphonsus, tot zaligheid van ontelbare zielen onderneemt. Nog jaarlijks neemt zij in bloei en getalsterkte toe. Kortom, zij mag de vervulling zien dezer voorzegging van haar H. Stichter: „Ik ben overtuigd, dat Jesus Christus met een blik vol welgevallen nederziet op onze kleine congregatie, dat zij hem dierbaar is als de appel van zijn oog.... Ik heb de zekere hoop, dat onze kleine kudde mettertijd immer meer en meer zal toenemen, niet in rijkdom en eer, maar in het bevorderen van Gods glorie en in het bewerken, dat Jesus Christus meer door de menschen gekend en bemind wordt" 1).

Nog hebben wij niet gesproken over Alphonsus' heiligheid en den invloed, dien hij door de kracht van zijn voorbeeld geoefend heeft. Genoeg zij het te zeggen, dat hij, èn tijdens zijn leven èn na zijn dood, een Aloysius genoemd is om zijne zuiverheid en onschuld, een Petrus van Alcantara om zijne verstervingen en boetplegingen, een Franciscus Xaverius om zijn ijver voor het heil der zielen, een Carolus Borromaeus om zijne zorg voor de kerkelijke tucht, een Franciscus van Sales om zijne beminnelijke zachtmoedigheid, een Philippus Neri om zijne vurige liefde tot God, een Bernardus om zijne teedere godsvrucht tot Maria. Genoeg te zeggen, dat hij voor alle standen van de Kerk en de maatschappij een toonbeeld is geweest: voor de jeugd door zijne vlekkelooze kuischheid, voor den rechtsgeleerde

1) *Circul.* van 29 Juli 1774.

door zijn ongeschonden rechtschapenheid, voor den kloosterling door zijn geest van gebed en versterving, voorden priester en missionaris door zijn ijver voor de verkondiging van Gods woord en het toedienen der HH. Sacramenten, voor de prinsen der Kerk eindelijk door zijne zorg en waakzaamheid in het bestuur der hem toevertrouwde kudde. Gode alleen is het bekend, welk een invloed hij door deze voorbeelden van deugd gehad heeft, nog heeft en hebben zal op de toekomende geslachten.

Gedurende zijn leven gaf deze buitengewone heiligheid aan zijne woorden en geschriften zulk een gezag, dat aller oogen op hem gevestigd waren. De goedgezinden zagen tot hem op als tot hun leider en raadsman; de slechtgezinden als tot hun vijand en verdelger. In eene vergadering van Jansenisten, zegt Tannoja, zijn tijdgenoot en geschiedschrijver, stond een van hen op en zeide: „Bidden wij God, dat Alphonsus niet heilig worde verklaard; dan toch is het met ons gedaan" 1). Zijn woord was waarheid: Alphonsus' heiligheid heeft de schijnheiligheid van het Jansenisme ontmaskerd. Niet minder was hij de steun en leidsman der goeden. Wanneer hij in Napels kwam, was, volgens de uitdrukking van denzelfden geschiedschrijver, geheel de stad in beweging. Hooggeplaatste geestelijken, edellieden, ministers, staatslieden en rechtsgeleerden wilden hem spreken en zijne raadgevingen inwinnen. De roep zijner heiligheid was echter niet beperkt tot het koninkrijk Napels, maar strekte zich tot geheel Europa uit. Zijne buitengewone beroemdheid was oorzaak, dat hij van alle kanten brieven

1) Tannoja, *Vita ed Istituto di S. Alf. M. di Lig.* IV, C. 16.

ontving van personen, die hem om raad vroegen. De Pausen zochten op alle wijzen hem hunne achting te betuigen en wonnen meermalen zijn raad in. Verschillende kardinalen en bisschoppen lieten zich door hem leiden en besturen. In één woord: „het kon niet anders — zegt Kardinaal Villecourt — of zulk eene uitgebreide en diepe geleerdheid, gepaard aan eene zoo uitstekende heiligheid, moest voor Alphonsus de bewondering, de achting en den eerbied van geheel de katholieke wereld verwerven. De beroemdste mannen hadden van hem zulk een hoogen dunk, dat geheel Europa van zijn lof weerklonk, dat men van de meest verwijderde landen tot hem kwam, om uit zijn mond troost en raad en licht te ontvangen, welke men behoefde voor zichzelven en voor degenen, die men moest bestieren" 1).

Zoo arbeidde Alphonsus met onvermoeiden ijver aan de verbreiding van Gods rijk op aarde. Geen ziekten, geen vervolgingen, geen vernederingen, geen verlatenheid, geen zielelijden, hoe onbeschrijfelijk ook, kon het vuur zijns ijvers uitblusschen, totdat hij op den leeftijd van bijna 91 jaar door God werd opgeroepen, om het loon van zijne volbrachte zending te ontvangen. 't Was den 1sten Augustus 1787.

Ziedaar den Heilige, wiens eeuwfeest wij vieren. Met recht mochten wij bij den aanvang van dit artikel zeggen, dat het een feest is voor geheel de katholieke wereld.

De geest Gods, die de Kerk bezielt en met haar blijft, zendt, ten tijde van dwaling en zedelijk verval, uitgelezen mannen, die door hunne voorbeelden, woorden

---

1) Villecourt, *Vie et Institut de S. Alphonse,* IV, p. 521.

en werken, Zijne Bruid moeten ondersteunen en het aanschijn der aarde vernieuwen. Zulk een tijd was de vorige eeuw; zulk een Man der Voorzienigheid was Alphonsus Maria de Liguori. Geboren op het einde der 17de eeuw, heeft hij bijna de geheele 18de eeuw doorleefd, om zijn invloed vooral op de nieuw herboren maatschappij der 19de en volgende eeuwen uit te oefenen.

De H. Kerk zingt van hem: „*Sicut sol refulgens sic ille effulsit in templo Dei:* gelijk een glanzende zon heeft hij geschitterd in den tempel Gods". Ja waarlijk; 't schijnt, dat God alle gloriestralen in één krans heeft willen vereenigen om het hoofd van Alphonsus. Als een schoone dageraad is hij opgegaan in eene eeuw, waarin de wereld in dikke duisternissen van dwaling en zonde gehuld was. In onze eeuw schittert hij als eene zon in haar middagluister. Maar ook als eene zon zal hij blijven schitteren aan het firmament der Kerk tot de voleinding der eeuwen.

Door den glans zijner deugden en heiligheid zal hij een toonbeeld blijven voor alle staten en standen der Kerk.

Door het woord zijner prediking zal hij blijven voortleven in zijne congregatie, aan welke hij de verzekering heeft gegeven, dat zij zal blijven bestaan tot den jongsten dag 1). Door haar zal hij niet ophouden de nevelen te verdrijven van onverschilligheid, zedeloosheid en ongeloof onder alle standen en klassen der maatschappij, doch vooral onder de immer in macht toenemende volksklasse, waartoe de meest verlaten zielen behooren.

---

1) *Oeuvres Complètes*, Trad. Duiardin, T. XII, p. 473.

Door zijne moraal-theologie zal hij ook den zedenleeraars en zielbestuurders der toekomende geslachten den veiligen weg aantoonen. Door zijne ascetische werken zal hij den gloed der liefde en godsvrucht in de harten der geloovigen blijven ontsteken. Door zijne dogmatische werken eindelijk zal hij eene bron van licht blijven voor al degenen, die oprecht naar de waarheid zoeken. Want Alphonsus' werken zijn de werken van een Kerkleeraar, wiens roeping is, de geopenbaarde waarheid over te leveren, te verdedigen, te ontwikkelen en te verklaren. Het zijn de werken van den jongsten Kerkleeraar, door God gezonden tegen het Jansenisme, om de geheimen der genade te ontvouwen, gezonden tegen het Gallicanisme en Regalisme, om de rechten van Petrus' Stoel, meer dan ooit betwist, te verdedigen, gezonden eindelijk tegen het ongeloof; en wijl het ongeloof de laatste periode der dwaling is, zullen zijne werken ook onder dit opzicht hunne zending blijven vervullen tot het einde der wereld.

Wittem. F. TER HAAR,
Congr. SS. R.

EEN RUSSISCH PLEIDOOI VOOR DE ROOMSCHE KERK.

Een der verblijdendste verschijnselen, dat onder de voorzichtige en tevens krachtige leiding van onzen roemrijk regeerenden Paus Leo XIII steeds helderder in het licht treedt, is de streving naar hereeniging met de Roomsch Katholieke Kerk in den boezem der schismatieke kerken, die door Photius van het middelpunt der eenheid zijn losgescheurd. Onder de schismatieke Grieken, die buiten het bereik zijn van het Russisch despotisme, toont zich die beweging het duidelijkst; velen van hen zijn reeds werkelijk tot de eenheid teruggekeerd; bisschopszetels voor geuniëerde Grieken werden opgericht en concordaten gesloten; en zoowel in Turkije als in de Balkanstaten is er, zelfs bij de hoogste waardigheidsbekleeders der zoogenaamd Orthodoxe (d. i. Grieksch-schismatieke) Kerk, een geest van toenadering en welwillendheid te bespeuren, waarvan de afgetreden apostolische delegaat Mgr. Rotelli, als vertegenwoordiger van den H. Vader, velerlei bewijzen mocht ontvangen, die hoop geven voor de toekomst. Niet lang geleden kon dan ook de Armenische patriarch, Mgr. Azarian, als overbrenger van het geschenk en het vorstelijk schrijven des Sultans aan Z. H. den Paus „met vreugde en ingenomenheid van den toestand gewagen", althans wat de godsdienstvrij-

heid betreft, die aan de ontwikkeling van de Katholieke Kerk en aan de aantrekkingskracht, welke zij in het Oosten uitoefent, wordt gelaten.

Van Rusland echter was tot dusverre weinig te hopen: de wreedaardige onderdrukker der Polen gold ook in het Oosten als de hoofdvijand van het Katholicisme en uit dien hoofde werd de verkiezing te Constantinopel van een nieuwen Oecumenischen Patriarch, die zich over Rusland te beklagen had, met vreugde begroet. In den laatsten tijd echter begint zich ook in de Grieksch-Russische Kerk een verlangen althans naar hereeniging met Rome te openbaren. De geweldige gisting, die het reusachtige rijk inwendig ontroert, blijkt niet alleen uit de telkens herhaalde aanslagen der nihilisten maar ook uit de steeds voortgaande splitsing in allerlei godsdienstige secten; het caesaro-papisme heeft zijn tijd gehad; geen wonder, dat bij het dreigend samenpakken der wolken veler oogen zich naar de rots wenden, die steeds het middelpunt der éénheid geweest is. Zoo gaf, niet lang geleden, Wladimir Solovieff, oud-professor aan de universiteit van Moskou, een geschrift uit, dat een geestelijke verzoening tusschen het Oosten en Westen als de heilige taak van het „Heilige Rusland" aanbeval en daartoe aannemelijke grondslagen poogde aan te geven. Zelfs werd in Mei ll. aan de *Daily News* een sensatie-bericht uit Rome geseind, dat Rusland en het Vaticaan onderhandelden over een hereeniging van de Grieksche en Roomsche Kerk. Een bevestiging echter van dit bericht is niet ontvangen en zal waarschijnlijk nog wel langen tijd op zich laten wachten. Zeker echter is het, dat ook in Rusland velen de heillooze gevolgen van het schisma beter beginnen

in te zien en dat de persoonlijke invloed van Leo XIII zich ook daar als een „licht uit den hemel" doet gevoelen.

In deze omstandigheden meenen wij de aandacht onzer lezers te moeten vestigen op een Russisch pleidooi voor de Roomsche Kerk, eenigen tijd geleden bij Herder te Freiburg in het Russisch uitgegeven 1). Dat wij er een verslag van kunnen geven, hebben wij te danken aan de bereidvaardige hulp en voorlichting van Dr. L. C. E. E. Fock te Bussum, van wiens hand de vertalingen en aanhalingen zijn, die wij zullen opnemen.

Over den oorsprong van dit geschrift ligt iets geheimzinnigs, zooals blijkt uit de voorrede van den uitgever, Sergius Astaschkoff, die zich voordoet als een lid van de Orthodoxe Kerk. Daar lezen wij:

„Na den dood van Makarius, metropolitaan van Moskou, en door omstandigheden, die ik mij niet gerechtigd acht nader mede te deelen, ben ik in het bezit gekomen van eenige handschriften, aan den ontslapen hiërarch toebehoord hebbende, en onder deze van de hierbijgaande verhandeling: *Over de Voortkomst van den H. Geest en over het Opperpriesterschap.*

Deze bladen waren reeds eenige jaren in mijn bezit, toen mij gedurende mijn verblijf in Kiew, op het einde van 1884, geheel toevallig een ander exemplaar van hetzelfde manuscript in handen kwam, maar dat blijkbaar van lateren datum was en waaraan, behalve andere onbeduidende varianten, een brief in den vorm van eene opdracht was toegevoegd

---

1) De vertaalde titel luidt: *De Voortkomst van den H. Geest en het Opperpriesterschap*, uitgegeven door Sergius Astaschkoff. Freiburg in Breisgau, bij den boekhandelaar B. Herder, 1886.

aan zeker, naar het schijnt, hooggeplaatst, maar, tot mijn spijt, mij onbekend geestelijke. Reeds in dien tijd kwam bij mij meermalen de gedachte op om de leden der Orthodoxe Kerk bekend te maken met het door mij bewaard wordend en belangwekkend product van den niet genoemden *controversist*, gelijk hij zichzelf betitelt.

De overtuiging gekregen hebbende, dat zijn handschrift, geheel buiten mijne medewerking, reeds de grenzen overschreden had van geheim privaat eigendom, kwam het mij voor, dat het niet alleen zeer wenschelijk maar zelfs zeer nuttig zoude zijn het door den druk meer onder 't bereik te brengen van de openbare meening en beoordeeling. Tot mijn leedwezen echter, werd het mij, niettegenstaande al mijne pogingen, die op eenen onoverwinnelijken weêrstand stuitten, niet vergund mijn voornemen in Rusland uit te voeren. Ziedaar de oorzaak, die mij, tegen mijn wil, dwong de hulp van een uitgever in den vreemde in te roepen. Het is duidelijk, dat een Russisch boek, in een vreemd land gedrukt, bij afwezigheid van den uitgever, en buiten elke wetenschappelijke en zelfs materieële contrôle, onvermijdelijk moet overvloeien van misstellingen, gebreken en drukfouten. Maar wat moest ik doen? Ik had mij eenvoudig te onderwerpen aan het onvermijdelijke. Ik vermeen, dat, na het aangevoerde, de verantwoordelijkheid daaromtrent voldoende zal zijn afgewend. Mijn eenigste bedoeling is geweest, van bevoegde zijde een zakelijk en grondig antwoord uit te lokken op de stoute en krenkende critiek, die de geheele leer van onze Orthodoxe Kerk aanrandt. In de volle overtuiging, dat ten laatste een eerlijk doel zal worden bereikt, beken ik openhartig, dat ik volkomen onverschillig zal zijn voor het verwijt, alsof ik eene hatelijke reproductie van een geheim manuscript ter kennisneming van het publiek heb openbaar gemaakt".

Na deze vrij geheimzinnige inleiding volgt nu de hierboven vermelde opdracht van den eigenlijken schrijver. Deze verzekert daarin, dat zijn geschrift op verlangen

van den „Hoogwaardigen Vader", tot wien hij zich wendt, is opgesteld; hij verontschuldigt zich over zijn gebrek aan voldoende theologische kennis en aan de noodige hulpmiddelen, wijst op de moeilijkheid om de scherp afgebakende terminologie der Westersche Kerk in het Russisch over te brengen en vraagt ten slotte verschooning voor de onjuistheden en inzonderheid voor de dwalingen, waaraan hij zich kan schuldig gemaakt hebben. Intusschen blijven wij in de onzekerheid zoowel omtrent den naam van den Hoogwaardigen Vader, aan wien de opdracht wordt gedaan, als omtrent den naam van den schrijver. De metropolitaan van Moskou, Makarius, onder wiens nagelaten papieren de uitgever Astaschkoff het eerste manuscript beweert gevonden te hebben, kan die Hoogwaardige Vader niet zijn, omdat de opdracht juist in dat manuscript ontbrak en bovendien omdat het geschrift, zooals wij zien zullen, een uiterst scherpe critiek bevat van een werk, door Makarius tot verdediging van de leer der Orthodoxe Kerk geschreven, dat in Rusland grooten naam heeft. Evenmin teekent de schrijver zijn eigen naam; eerst geheel aan het einde van het werk wordt een blijkbaar later bijgevoegde „Verklaring" gevonden, waarin de schrijver alle onwillekeurige dwalingen, die hem bij de voorstelling van de leer der Katholieke Kerk kunnen ontsnapt zijn, veroordeelt en verwerpt; en deze is geteekend met den naam S. Bogorodskoe, zonder eenige verdere aanduiding.

Recht duidelijk is dit alles niet, en men zou haast gaan vermoeden, dat hier een poging tot misleiding van de Russische censuur was aangewend om het werk in Rusland zelf uitgegeven te krijgen, wat echter niet gelukt is.

Hoe dit zij, ongetwijfeld is het werk zelf een krachtig pleidooi voor de leer der Katholieke Kerk en wel omtrent de twee hoofdpunten, die de Grieksch-Russische Kerk van haar gescheiden houden: de voortkomst van den H. Geest en het primaat van den Paus; daardoor is het geschrift in twee bijna even groote onderdeelen verdeeld.

I.

Het eerste gedeelte begint met een historische inleiding: daarin wordt aangetoond, dat de leer: de H. Geest komt van den Vader en den Zoon, als uit één beginsel, voort noch in het Oosten noch in het Westen vóór Photius bestreden is, behalve alleen door openbare ketters; en verder, dat de zoo hartstochtelijk aangerande toevoeging van *filioque* in het symbolum is uitgegaan van Spanje — toen de Gothen het Arianisme prijsgaven — zich van daar over Frankrijk, Duitschland en Italië verspreid heeft, en door de Roomsche Opperpriesters aanvankelijk louter geduld, later bekrachtigd en gehandhaafd werd, als een zuivere formuleering van de katholieke leer; nooit echter is die bijvoeging aan de Oostersche kerken ten eisch gesteld.

Na deze korte historische inleiding worden twee stellingen opgezet en met redenen gestaafd, waarvan de eene de katholieke leer omtrent de voortkomst van den H. Geest verdedigt en de andere van de Katholieke Kerk de beschuldiging afweert, dat zij het symbolum vervalscht heeft door toevoeging van het woord *filioque*.

Nieuwe argumenten moet men in dezen eeuwenouden strijd niet vragen, maar de schrijver is het materiaal goed meester; vooral is het gedeelte van belang, waar

hij uit getuigenissen, aan de Grieksche Kerk ontleend, duidelijk maakt, dat de beroemde Vaders van het Oosten in de leer zelf volkomen overeenstemmen met die van het Westen, ofschoon zij die leer bij voorkeur uitdrukken door te zeggen, dat de H. Geest uit den Vader *door* den Zoon voortkomt, terwijl zij tegenover de Macedonianen, die den H. Geest tot een schepsel van den Zoon maakten, vooral nadruk legden op de voortkomst uit den Vader.

Al spoedig echter blijkt, dat de schrijver niet alleen verdedigenderwijs maar ook, zoo niet voornamelijk, aanvallenderwijs wil te werk gaan, en dat hij het vooral gemunt heeft op een werk, toen juist door den thans overleden metropoliet van Moskou Makarius, onder den titel: *De leer van het orthodoxe geloof*, in het licht gezonden.

De redenen, waarom de schrijver vooral tegen Makarius, ook door kardinaal Franzelin in een afzonderlijk werk bestreden, zijn pijlen richt, geeft hij zelf aan; die redenen zijn: „de roem, waarmede de hoogwaardige Makarius als schrijver algemeen bekend is bij zijne geloofsgenooten, de nieuwheid van zijn arbeid, de prijzenswaardige ijver, waarmede hij tot uitputtens toe alle middelen te werk stelt om zijne stellingen te verdedigen, en ten laatste de naïeve overtuiging, die ik bij een groot deel mijner landgenooten heb aangetroffen, dat de theologische kennis van den hoogeerwaardigen metropolitaan een oninneembaar wetenschappelijk bolwerk is voor allen". En nu wordt: *De leer van het orthodoxe geloof* aan een inderdaad vernietigende critiek onderworpen; de geleerdheid, waarmede de metropolitaan zich omkleed had, wordt hem afgenomen; zijne argumenten worden op

scherpzinnige wijze getoetst en als nietswaardig ten toon gesteld; van het geheel betoog blijft geen stuk ongehavend.

Wij willen echter dezen aanval met scherpe wapenen niet zonder voorbehoud prijzen. Dat den hooggeplaatsten tegenstander weinig hoffelijkheid betoond wordt, mag wellicht op rekening van de Russische „manieren" gesteld worden. Maar ons bezwaar is van ernstiger aard. Zoolang alleen de *critische* argumenten behandeld worden, d. i. dezulke, die de getuigenissen voor de geopenbaarde leer aan een critisch onderzoek onderwerpen, gaan wij gaarne met den schrijver mede, maar als ook de *analytische* ter spraak komen, d. i. degenen, welke uit het wezen der leer geput zijn, dan danken wij den hemel dat wij in onze streken ons geloof niet tegen zulke aanvallen te verdedigen hebben. Immers het geldt hier het geheim der geheimen, het drieëenig leven van den Oneindigen God; niets kunnen wij daarvan weten dan wat de openbaring ons leert; en ook bij het bespreken van de leer der openbaring mogen wij nimmer uit het oog verliezen, dat wij in menschelijke woorden stamelen over het wezen van God. De uitdrukkingen, waarin die leer ons door de Kerk te gelooven wordt voorgesteld, kunnen zeker niet onjuist zijn, maar zijn toch even zeker onvermogend om de volle waarheid uit te drukken. God zou niet oneindig zijn, indien zijn wezen door ons eindig verstand kon doorgrond en in onze menschelijke taal kon uitgedrukt worden. Daarom is het gemakkelijk in te zien, hoe uiterst weerzinwekkend de toepassing der Grieksche spitsvondige en haarklovende sophistiek op dit leerstuk des geloofs moet zijn; de geheele discussie

is voor ons in hooge mate stuitend; de argumenten der tegenstanders zijn menigmaal schandelijke godslasteringen, en ook de bestrijder wijkt soms, onwillekeurig vertrouwen wij, van den heiligen eerbied af, welke wij gepast en gevorderd achten, wanneer wij nietige menschen spreken over het wezen van den Oneindigen God. Wellicht was het voor degenen, tot wie de schrijver zich voornamelijk richtte, noodzakelijk deze argumenten eenigszins uitvoerig te behandelen, maar voor ons is dit gedeelte ten eenemale ongenietelijk en niet zelden hoogst ergerlijk.

Onder dit voorbehoud erkennen wij echter gaarne, dat de schrijver zich een bekwaam en scherpzinnig controversist toont, en dat er dikwerf meer dan gewone kracht en gloed in zijne woorden ligt. Als proeve willen wij hier eene aanhaling inlasschen, die zeker met waardeering zal gelezen worden, de slotwoorden namelijk, waarmede de schrijver afscheid neemt van den hoogwaardigen metropolitaan van Moskou. Door zekere eigenaardigheden kenmerken zij zich wel als een product van geheel anderen bodem dan de onze, maar dat ze voor den metropolitaan verpletterend zijn, zal ieder gereedelijk erkennen. Makarius had zich na een triomfantelijk slot verstout met een paar woorden uit de hoogte te wijzen op de „verderfelijke gevolgen", welke de leer der Katholieke Kerk voor de Westersche Christenen, volgens zijn oordeel, had gehad. Daarop wordt hij aldus van antwoord gediend:

„Wanneer men spreekt over verderfelijke gevolgen van deze of gene leer in een of ander politiek of godsdienstig genootschap, dan moet men besluiten — voornamelijk wanneer die

verderfelijke gevolgen eene onafgebroken ontwikkeling gedurende 19 achtereenvolgende eeuwen hebben gehad — òf wel dat zij het aangewezen genootschap hebben in 't verderf gestort, òf wel dat het niet alleen bespottelijk maar klare onzin is van verderfelijke gevolgen te spreken. Welnu, voor zoover ik weet, is tot heden de Katholieke Kerk nog niet ten *verderve* gebracht. In haren schoot 200 milioen eensgeloovigen omvattend, die op zichzelf reeds het zesde gedeelte uitmaken van de bevolking der geheele aarde, heeft die Kerk onder één Opperhoofd de ongelijksoortigste volken vereenigd, welke ten opzichte van beschaving, sociale ontwikkeling en historischen roem de schoonste bloem van het menschdom uitmaken. Gedurende 19 eeuwen bestond daar eene onafgebroken reeks van *gekozen* en door allen *erkende* bisschoppen, heeft zij zich uitgebreid onder alle volken en over alle rijken van de geheele aarde, niet één uitgezonderd, en heeft zij gestadig, van de tijden van Christus af tot op onze dagen, haar leer bezegeld met het bloed der martelaren, als belangloos offer voor een verheven godsdienstig ideaal, en dat wel midden onder een onverpoosd strijdgewoel van stoffelijke belangen en egoïstische bedoelingen. Onder het verstandig en onafgebroken bestuur van hare Opperpriesters, slaagde zij er in, volgens de getuigenis zelfs van hare vermaardste vijanden 1), ondanks de invallen der roofzuchtige horden van barbaarsche veroveraars, de maatschappij te brengen tot politieke mondigheid, tot sociaal zelfbewustzijn, en ten laatste tot onvergetelijken bloei en herleving van wetenschappen en kunsten in de zestiende eeuw.

Ten spijt aller aanslagen van een brutaal despotisme met 't zwaard, bloeide zij en bloeit zij nog, in onwankelbare vastheid van overtuiging zich het recht voorbehoudend om plechtig te protesteeren tegen alle geweld van stoffelijke

1) De Engelsche geschiedschrijver Gibbon beweert, dat de Kerk de Europeesche maatschappij heeft opgebouwd evenals de bijen de honigraten in de korven bouwen.

macht. Alle poging tot dwaalleer en aanranding des geloofs wederlegt *zij alleen* onvermoeid en openlijk door eene *wetenschappelijke* verdediging van de openbaring en van alle onderdeelen der leer, die zij predikt.

In de wereld is er geen waarheid zoo verguisd, geen recht zoo vertrapt, of het vindt dadelijk in de rij harer zonen begaafde verdedigers en een machtig en onverschrokken beschermheer in haar Opperhoofd. Te vergeefs heeft een demagogisch schrikbewind een heidensch ostracisme toegepast op hare onschuldige dienaren, te vergeefs vallen hunne hoofden onder den bijl van woeste Aziaten 1), de goddelijke bron van zelfverloochening droogt niet op in haren schoot, en nog op den huidigen dag wijden zich meer dan honderdduizend geestelijken van beider geslacht, geheel belangloos, aan de opvoeding der jeugd in alle landen der wereld, terwijl zeven en tachtig duizend anderen zich opofferen voor de godebehaaglijke bediening van de lijdende menschheid, niet alleen in Italië, Frankrijk, Engeland, Duitschland en het overige Europa, maar ook in Turkije, China, Japan, Afrika, Amerika en ten laatste zelfs in het afgelegene Australië.

Terzelfder tijd verzoekt zij, met eene zichzelf bewuste waardigheid, het machtige hoofd van het Duitsch keizerrijk den terugweg te nemen naar Canossa, tot aller verbazing, vreugde en zegen, en brandmerkt zij tevens zonder eenige verschooning de fanatieke en woeste handlangers van demagogische dolken en dynamiet. Ten laatste is haar geestelijke organisatie zoodanig geworteld in de sociale orde van het geheele beschaafde menschdom, dat elke gebeurtenis, die op hare levensbelangen betrekking heeft, onmiddellijk overal het maatschappelijk en politiek gebouw op hare grondvesten doet schudden; en als eene verhevene en onmiskenbare waarheid verkondigde nog kort geleden plechtig, ten aanhoore van geheel Europa, de gekroonde gevangene in het Vaticaan,

---

1) Niet zoo lang geleden, in Maart 1884, werden in Tonkin 15 katholieke missionarissen onthoofd.

volkomen bewust van zijne moreele macht, dat hij, als de omstandigheden hem dwongen, niet zou aarzelen zijn eeuwige stad te verlaten, want dat, in welke hut hij ook zijn grijs hoofd zou moeten buigen, daar onmiddellijk het middelpunt zou zijn van de over de geheele wereld erkende Katholieke Kerk!

En zie, in de weergalooze verhevenheid van dat schouwspel heeft helaas! de Russische aartspriester, onder den druk van zijn officiëelen dienstplicht, kenteekenen kunnen vinden van ondergang en verval!

Voorwaar .... 't is hem niet gelukt de karikatuurachtige wangestalte van de door hem gebezigde uitdrukking te verbergen onder den dekmantel zijner schimperige dapperheid. Voorwaar neen! ....

Neen, Hoogwaardige Bisschop, de Katholieke Kerk vertoont geen verschijnselen van verval en ontbinding. Neen. Zij is niet, door eene treurige verminking, van het gezegende voorrecht van vruchtbaarheid en van levenwekkende kracht beroofd. Neen, zij heeft niet, gebukt onder een vernederend protectoraat van gouvernementsdwang, de onwaardeerbare gave van algemeenheid verloren, en is niet zoo diep gezonken in een onvasten bodem van nationaliteit, zoo roerloos gewrongen in een dwangbuis van wereldsche autoriteit, dat zij zelfs onder de allergunstigste omstandigheden buiten territoriale grenzen niemand zal vinden, die zich aan hare macht wil onderwerpen. Neen, zij heeft niet, uit noodzakelijkheid en voor altijd, afstand gedaan van de haar door God gegeven geschiktheid om zich te vermeerderen en over de geheele menschheid uit te breiden — van dat eerste en voornaamste kenteeken der waarheid en echtheid van Christus' Kerk, volgens zijn eigen woord — en daarom leest zij niet dagelijks in het symbolum plechtig haar eigen veroordeeling, door haar geloof te belijden in *één algemeene* d. i. *katholieke* Kerk. Neen, zij is niet, onder den doodenden invloed van scheuring, voor eeuwig verstijfd in een onbezield masker van uitwendige ceremoniën, gelijk aan de bevroren dieren, die, op de marktplaatsen in lange rijen ten toon gelegd, zoozeer

de aandacht van vreemdelingen trekken, en, uit de verte gezien, schijnen te leven, zonder dat men den dood en de ontbinding daarin zou vermoeden. In hare dogmatiek en in hare moraal is niet allengs de roest der routine zoo diep doorgedrongen, dat een ieder zich met onverschilligheid terugtrekt van hetgeen hare geestelijke leeraars ten beste geven. Zij is niet gezonken tot het peil van een soort van Christen-Boeddhisme, niet omsloten in een onvruchtbare sfeer van blind formalisme, en daardoor onvermogend om eenigen overwegenden invloed op den menschelijken wil uit te oefenen. Neen, zij heeft niet de practische beteekenis van het sacrament der Biecht tot zulk een minimum teruggebracht, dat het de twee noodzakelijke voorwaarden van zijn geldigheid heeft verloren, *berouw* en *voldoening*, zoodat de boetvaardige zondaar als 't ware kan vergeleken worden met een onbezielden wrijflap, die, zonder eenige medewerking van eigen kant, tot vorige helderheid wordt teruggebracht, uitsluitend door een, misschien verlangde, maar in alle geval zuiver mechanische afwassching. Zij heeft ook niet het ontvangen van het verhevenste geheim van het Christendom, van de voornaamste levensbron der christelijke godsvrucht, tot eene conventioneele formaliteit verlaagd. In de rijen harer bedienaars vindt gij niet dan hoogst zelden die onverschillige, zorgelooze uitdeelers van dat huiveringwekkend geheim, die zich in 't minst niet bekommeren over de onvereenigbaarheid van zulk een allerheiligste handeling met openlijken aanstoot door onwettigen omgang en openbaar zedeloos leven. Vooral vindt gij onder hare geestelijkheid niet die stomme getuigen van ergernissen, die uit vrees voor tien jaren [straftijd] de openbare en telkens herhaalde bezoedeling van het sanctuarium als een gewoon iets zonder tegenspraak dulden. Hare geestelijkheid wordt niet door alle andere klassen der burgerlijke maatschappij met krenkende minachting bejegend, en hare hoogstgeplaatste bedienaren hebben zich de schande niet laten welgevallen, in hunne heiligste bijeenkomsten, het rinkelen van huzarensporen te dulden en stafofficieren als

gevolmachtigden der autocratie toe te laten, aan wier bevelen en voorschriften zij, willens of niet, zonder tegenspraak hebben te gehoorzamen. Zij is niet verzwakt door het voortsluipend vergift van dagelijks toenemende scheuringen. En ten laatste, wanneer door brutaal geweld een of ander despoot zich veroorlooft willekeurig den geheelen uitwendigen vorm der kerkelijke organisatie te verbreken, ziet zij het niet lijdelijk aan, dat zonder het geringste protest zelfs van hare zijde, met een enkele pennestreek, de ingewikkeldste vraagpunten van de moraal en van het canonisch recht worden weggevaagd.

Wanneer de Katholieke Kerk eenmaal tot die diepte daalt, dan — maar alleen dan — zal het u veroorloofd zijn over haren ondergang te weeklagen. En tot zoolang raad ik u te zwijgen en uw medelijden liever voor zaken, die u nader aangaan, te bewaren. Zie eens aandachtig toe; wellicht dat gij andere kerken vindt, die meer dan de katholieke een treffende overeenkomst hebben met het treurige beeld, dat ik zoo even heb opgehangen.

Doch het is ten laatste ook mijne zaak niet hieromtrent te beslissen. Mijn eenigste doel was, de onbetamelijkheid van uwe belachlijke uitspraak te doen uitkomen. Dat de lezer oordeele, in hoever ik mijn doel heb bereikt."

Onze lezers zullen den geachten vertaler, meenen wij, dankbaar zijn voor deze proeve: er ligt iets Homeriaansch in deze afscheidswoorden aan den tegenstander, wien eerst de wapenen stuk voor stuk uit de hand zijn geslagen, en 't is geen wonder, dat de metropoliet Makarius het handschrift, na het machtig te zijn geworden, in het binnenste van zijn bureau heeft weggesloten.

II.

Het tweede gedeelte behandelt het primaat van den Paus. De bewijzen voor het primaat als het opper-

herderschap over de ééne algemeene Kerk worden vooral ontwikkeld met het oog op de onfeilbaarheid van den Paus als oppersten leeraar van alle geloovigen, en aan dit laatste punt is dan ook het grootste gedeelte der verhandeling gewijd. Duidelijk toont zich daarbij de invloed, die de voormalige Petersburgsche gezant, de graaf de Maistre, heeft uitgeoefend door zijn werk *Du Pape*.

Eene inleiding, die de kwestie nader omschrijft en de behandeling binnen bepaalde grenzen afbakent, gaat ook hier vooraf. Met recht maakt de schrijver de opmerking, dat de tegenstanders der Katholieke Kerk altoos, opzettelijk of niet, bij elke ontkenning van hare leer en elk protest daartegen de *belijdenis* van eene geloofswaarheid verwarren met de *plechtige afkondiging* daarvan als dogma.

„De Kerk — zegt hij — is wel het allerminst belust op strijd en redetwist; zij gelooft zonder strijd, want geloof is eene overtuiging der liefde en de liefde is van nature afkeerig van chicane. In de volle overtuiging, dat zij zich niet kan vergissen, heeft de Katholieke Kerk geen behoefte aan voortdurende analyse harer onfeilbaarheid. Opzettelijk lokt zij geen polemiek uit. Maar wanneer een vermetel invoerder van nieuwigheden zich niet ontziet om eenige geloofswaarheid harer leer te bestrijden, dan gaat zij, door noodzakelijkheid gedwongen, onmiddellijk over tot een vlijtig onderzoek der aangerande waarheid; zij spoort getuigenissen op uit de oudheid; zij geeft nieuwe definitiën en uitspraken, waaraan hare rechtgeloovigheid geen behoefte had, maar die onvermijdelijk noodig waren voor een duidelijke en onwankelbare bevestiging van de bestreden geloofswaarheid". Dit is geen bewijs, gaat hij voort, dat men toen die geloofswaarheid is *beginnen te gelooven*, maar daarentegen, dat men toen *begonnen is haar te bestrijden*, gelijk reeds op het concilie van Nicea duidelijk is gebleken. En daarom voegt hij aan

de tegenstanders van het opperste en onfeilbare leeraarschap toe: „Laat zij zoo goed zijn aan te toonen, in welk tijdperk van de kerkelijke geschiedenis de dogmatische uitspraken van den Roomschen Opperpriester niet als wettige uitspraken zijn aangenomen".

Na deze inleiding zal het den lezer niet verwonderen, dat wel de bekende bewijsplaatsen uit de H. Schriftuur behoorlijk worden toegelicht, maar dat de schrijver daarna uitvoerig en met voorliefde het historische bewijs behandelt. En wat het eigenaardige daarvan uitmaakt is, dat die bewijsvoering steeds het oog gevestigd houdt op de Grieksch-Russische Kerk, die met haar eigen wapenen wordt geslagen.

Want nadat in het algemeen op het onbetwistbaar feit gewezen is, dat de Pausen van Rome reeds van de allereerste eeuwen af een onmiskenbaar leeraarschap ten opzichte van de geheele Kerk, waar ter wereld ook, hebben uitgeoefend, en nadat de getuigenissen der oudste Vaders zoowel van de Oostersche als van de Westersche Kerk daaromtrent niet aangehaald, maar door verwijzing in herinnering zijn gebracht, volgt er een uitvoerige behandeling van getuigenissen, die aan de eigen liturgische boeken en hagiographie van de Grieksch-Russische Kerk ontleend zijn. Vooral dit gedeelte is belangwekkend. Eeuw aan eeuw wordt aangetoond, hoe die officiëele boeken getuigenis afleggen voor Petrus als „hoofd der apostelen, rots en grondslag des geloofs", en voor de achtereenvolgende Pausen van Rome als opvolgers in zijn primaat. Rij aan rij komen de Russische getuigenissen voor de Pausen, eerst uit de 1e en 2e eeuw, en verder naar tijdsorde uit de 4e, de 5e, de 7e, eindelijk uit de 8e en

9e eeuw tot den tijd van het schisma. Van dat schisma laat de schrijver zien, dat het na een *practische* erkenning van het primaat — omdat Photius zoowel van Paus Nicolaas I als van Paus Joannes VIII de bevestiging vroeg zijner geusurpeerde waardigheid — tengevolge van teleurgestelde heerschzucht, is overgegaan tot *theoretische* ontkenning en al feller bestrijding van het primaat. Maar sedert die aanranding zijn ook de definitiën van datzelfde primaat in de volgende conciliën telkens beslister en duidelijker geworden, inzonderheid te Lyon, te Florence, in Trente, eindelijk in het Vaticaansch concilie. Dit laatste wordt in een afzonderlijke afdeeling uitvoerig besproken en tegen de beschuldigingen, overdrijvingen en lasteringen, waaraan het bloot heeft gestaan, verdedigd.

De schrijver betoogt, dat in de vier hoofdstukken van de dogmatische constitutie: *De Ecclesia Christi*, uitgevaardigd in de vierde zitting van het Vaticaansch concilie, de leer omtrent het primaat, zooals zij alle eeuwen door in practijk is gebracht met scherpe lijnen omschreven staat en bekroond wordt door de dogmatische definitie der onfeilbaarheid van den oppersten leeraar der Kerk.

De zin van deze dogmatische definitie tracht hij nauwkeurig te bepalen. Na er op gewezen te hebben, dat voor het eerst voorgestelde opschrift van dit hoofdstuk: *Over de Onfeilbaarheid van den Roomschen Opperpriester*, door het concilie zelf het juistere in de plaats is gesteld: *Over het Onfeilbaar Leeraarsambt van den Roomschen Opperpriester*, gaat hij verder bij eliminatie te werk: krachtens deze definitie, betoogt hij, heeft

de Roomsche Opperpriester het charisma der onfeilbaarheid niet als bijzonder persoon en mensch, niet als schrijver, niet als prediker, niet als rechter zonder appèl in geschillen, die het geloof en de zeden niet onmiddellijk betreffen, niet ook als opperste wetgever, maar als opperste leeraar der Kerk, en wel wanneer hij *ex cathedra* spreekt, d. i. wanneer hij, het ambt van herder en leeraar aller Christenen vervullend, krachtens zijn opperst apostolisch gezag, verklaart, dat een leer omtrent het geloof of de zeden door de geheele Kerk moet gehouden worden. Wij moeten opmerken, dat hier alleen een scherpe omgrenzing van de dogmatische definitie tegenover de overdrijvingen en lasteringen der tegenstanders bedoeld wordt. Uit de toelichtingen, die de schrijver geeft, blijkt overduidelijk, dat het geenszins zijne bedoeling is daarmede de gehoorzaamheid der geloovigen en hunne volgzaamheid jegens den oppersten herder en leeraar, zooals zij feitelijk altoos bestaan heeft in de Kerk en zich inzonderheid in dezen tijd van ongeloof en dwaling zoo schitterend vertoont, ook maar in het allerminst te beperken. Een dogmatische definitie is vooral een slagboom tegen vijanden en bestrijders; aan het bewustzijn van de Kerk, dat zij steeds door den Opperpriester te volgen den oppersten herder en leeraar volgt, die van Christus de opdracht heeft, zoowel de schapen als de lammeren te weiden, en hen onmogelijk op dwaalwegen kan geleiden, is daardoor niets veranderd.

Na aldus de twee groote geschilpunten tusschen de Kerken van het Oosten en Westen toegelicht te hebben, komt de schrijver tot zijn besluit, dat te eigenaardig is

om het hier niet in het kort en in vrijen vorm samen te vatten.

Ten opzichte van beide punten, zoo ongeveer besluit de schrijver, meen ik de leer der Katholieke Kerk voldoende te hebben blootgelegd; is het mij niet gelukt de tegenstanders te overtuigen, dan wil ik hen daarom geenszins van gebrek aan goede trouw en oprechtheid beschuldigen: door bijzondere omstandigheden — 't schijnt dat de schrijver zelf uit het schisma tot de Katholieke Kerk is teruggekeerd — kan ik wellicht beter dan anderen beseffen, hoe lang iemand in een eenmaal van jongs af opgevatte meening kan volharden ondanks de overtuigendste bewijzen van het tegendeel, en voor de aangeboren zwakheid van ons oordeel koester ik de meest sympathiseerende deelneming. Daarom wil ik geen afscheid nemen van den lezer zonder een bedenking aan zijn oordeel te onderwerpen, die in alle geval tot een verzoenende stemming zal bijdragen.

Geen gemoedelijk Christen, tot welke van beide partijen hij ook behoore, en al plaatsen wij ons over en weer op het standpunt van onze tegenpartij, zal ontkennen, dat eene terugkeer van beide Kerken tot de vroegere eenheid een zeer groote weldaad zou zijn voor de Christenheid, en deze overtuiging is het beste practische gevolg, dat kan voortvloeien uit alle mogelijke doctrinaire twisten, die reeds meer dan duizend jaren de twee vroeger zoo innig verbonden zusters verdeeld houden.

Maar, zal iemand zeggen, dat is een ijdele wensch, want die vereeniging is onmogelijk zonder afval des geloofs aan een van beide kanten. — Neen, antwoordt hij, de zaken staan niet geheel gelijk. Twee opmerkingen moeten hier gemaakt worden, die, afgezien zelfs van de beslissing der hangende geschillen, door ieder oprecht Christen als in zich duidelijk en onbetwistbaar zullen aangenomen worden.

De eerste opmerking is deze: de waarheid, op welk gebied ook, kan niet anders dan één zijn; twee maal twee

kan niet onverschillig vier of vijf zijn. Bijgevolg, wanneer iemand als Christen het bestaan van een waren godsdienst in de wereld aanneemt, dan moet hij onvermijdelijk erkennen, dat onder alle bestaande godsdienstige vereenigingen, slechts ééne — welke dan ook — de *volle en zuivere waarheid* bezit, en dat alle andere voor zoover waarheid bevatten als zij met haar overeenkomen en voor zoover dwalen als zij van haar verschillen. Uit deze onbetwistbare wet vloeit verder onmiddellijk voort, dat niemand van dien godsdienst, welke de volle waarheid bezit, kan afwijken zonder een gedeelte der godsdienstige waarheid prijs te geven, en dat omgekeerd niemand tot dien godsdienst kan overgaan zonder bij het meerdere of mindere, wat hij reeds van de godsdienstige waarheid kende en beleed, nog een tot dusver hem onbekend gedeelte er bij aan te nemen; dit is in theorie een zeer eenvoudig en gemakkelijk te vatten verschijnsel, omdat de waarheid iets *positiefs* is, en elke onwaarheid, elke dwaling, eigenlijk niets anders is dan *ontkenning*.

Welnu, gaat hij voort, bij een nadere beschouwing blijkt in de practijk, dat deze eigenaardigheid, die het uitsluitend voorrecht der waarheid is, alleen bij de Katholieke Kerk gevonden wordt. Inderdaad, iemand, die van de Katholieke Kerk tot een andere secte wil overgaan, kan dat onmogelijk doen zonder een of meer geloofspunten, die hij vroeger aannam, te verzaken en prijs te geven; en dit is waarlijk *apostasie* en afval des geloofs. Iemand daarentegen, die uit een andere secte tot de Katholieke Kerk terugkeert, blijft alle positieve waarheden, die hij tot dusver aannam, evenals vroeger belijden, maar verrijkt zijn geloof met een of meer nieuwe waarheden, die hem tot dusver onbekend waren; dat kan onmogelijk *apostasie* of afval des geloofs worden genoemd, als lijnrecht in strijd met de beteekenis zelve van het woord.

De tweede opmerking is de volgende: wij belijden allen te gelooven in ééne algemeene Kerk; die Kerk moet, heel de

wereld over, voor alle verschillende volkeren en nationaliteiten toegankelijk zijn, zonder dat het organisch verband der eenheid te loor gaat. Is er eenige Kerk ter wereld te vinden, buiten de Katholieke Kerk, die aanspraak kan maken aan deze eischen te voldoen? Doch wanneer nu een gedeelte daarvan zich afscheidt tot een zuiver nationale Kerk, dan blijft deze, zoolang zij in dat particularisme volhardt, haar eigen veroordeeling uitspreken, telkens als zij belijdt te gelooven in éene algemeene Kerk en, wanneer er spraak is van hereeniging, dan staan de verhoudingen niet gelijk, maar dan geldt het de hereeniging van een deel met het geheel, van een lid met het lichaam, van een provincie met het rijk; waar zou het gezond verstand zijn van iemand, die beweerde, dat het schiereiland de Krim niet aan het Russisch keizerrijk, maar het Russisch keizerrijk aan het schiereiland de Krim is toegevoegd?

De toepassing van beide opmerkingen op de Grieksch-Russische Kerk kunnen wij veilig aan onze lezers overlaten. Gaarne stemmen wij met den wensch in, dat deze verzoenende woorden op goede aarde mogen vallen, althans tot bevestiging van de overtuiging, dat een „oprecht en ijverig streven naar hereeniging een hooge en heilige verplichting is niet alleen voor ieder geloovig Christen, maar voor ieder burger, die door ware vaderlandsliefde bezield is". Zulk een overtuiging zal tot verzoeningsgezindheid stemmen en tot gebed. En het gebed staat hier boven alle andere overtuigingsmiddelen uit. De ondervinding in ons eigen vaderland leert ons al te wel, dat vooroordeelen tegen de Katholieke Kerk, die zich van jongs af vastgeworteld hebben, onmogelijk door louter menschelijke middelen kunnen uitgeroeid worden; ondanks de klaarblijkelijkste en handtastelijkste bewijzen van het tegendeel groeien zij en vermenigvul-

digen zich. Een straal van boven moet in de ziel vallen, een straal, die niet alleen licht maar ook kracht geeft; en dit is de goede gave bij uitnemendheid, die van den Vader des lichts moet gevraagd en met een bereidvaardig hart moet aangenomen worden.

De nu nog volgende „Verklaring" van den schrijver — dat hij zijne bouwstoffen voor een groot gedeelte aan anderen heeft ontleend en alles verwerpt, wat hij onwillekeurig door misvatting of verkeerde voorstelling in strijd met de leer der Katholieke Kerk mocht geschreven hebben — is blijkbaar eerst onder het afdrukken bijgevoegd, want zij is gedagteekend 10 Aug. 1886, terwijl de voorrede van den uitgever Sergius Astaschkoff den 13 Juli 1885 als datum uit Odessa vertoont, en de metropoliet Makarius, onder wiens papieren het eerste handschrift gevonden werd, reeds in 1882 gestorven is. Deze verklaring is geteekend, zooals wij reeds zeiden, met den naam S. Bogorodskoe en laat althans omtrent de geloofsovertuiging van den schrijver geen twijfel over.

Wie echter de schrijver moge zijn, van zijn werk hebben wij met belangstelling kennis genomen. De argumenten zijn niet nieuw, zoo als van zelf spreekt, maar de schrijver heeft uit de beste bronnen geput en de vorm heeft eigenaardige verdiensten van helderheid en kracht, al moeten wij hier en daar eenig voorbehoud maken. Hoogstmerkwaardig zijn de getuigenissen, aan de Grieksch-Russische Kerk zelve ontleend, en ofschoon daarop ook door anderen reeds was gewezen, wij vinden ze hier zorgvuldig bijeengegaard en in het oorspronkelijke. Bovendien is zulk een pleidooi in de Russische taal een hooge zeldzaamheid; in Rusland zelf is de uitgave

onmogelijk, en het strekt den wakkeren uitgever B. Herder te Freiburg tot eer, dat hij de poging om dit geschrift te verspreiden heeft aangedurfd.

Wij voor ons kunnen slechts met eene oprechte dankbetuiging eindigen voor de welwillende en kundige hulp, die ons in staat heeft gesteld van deze merkwaardige verschijning kennis te nemen en er verslag van te geven. Iemand wien een Russisch boek vereerd wordt met beleefd verzoek er een beredeneerd verslag van te geven, verkeert allicht in een lastig geval, en kan zich, zelfs in ons polyglottisch vaderland, niet tot den eerste den beste wenden; des te aangenamer is het ons openlijk dank te mogen zeggen voor de moeizame voorlichting, waarvan wij de bereidvaardigheid zoowel als de kunde op even hoogen prijs stellen.

A. M. C. VAN COOTH.

CHRONICA.

IV.

Het zestiende jaar na de overweldiging van Rome loopt ten einde en sints vijftien jaren bestaat de Wet der Waarborgen, die niet alleen de verhouding tusschen Paus en Koning, tusschen den Heiligen Stoel en het Koninkrijk Italië regelen, maar tevens het bezit van de hoofdstad Rome verzekeren moest.

Vijftien jaren, in onze eeuw onbetwistbaar een *grande aevi spatium.* Heeft dit verloop van tijd iets verzekerd, iets bevestigd? Is het voldongen feit eenvoudig geworden een feit?

Zelfs zij, die het „Roma Capitale" het hoogst doen klinken, gelooven het niet. De luidruchtigheid hunner uitspraak, het forsche hunner bevestiging, de gloed der verontwaardiging, waarmede zij den twijfel bejegenen, verraden den twijfel.

De twijfel is er. Eigenlijk gelooft niemand aan Rome als de hoofdstad van Italië. Ieder heeft de wetenschap van het feit, geen enkele het geloof. De geloovigen van gisteren zijn ongeloovigen, nu hun morgen heden geworden is. Het bezit heeft het geloof der veroveraars gedood.

De teekenen zijn overal zichtbaar. Van alle vraagstukken is de *Question Romaine* nog het eerste en hoogste. Het is het edelste, het zoekt de minste begeerlijkheden, de minste lage hartstochten, de hoogste geestdrift. Het doet een beroep op de gewetens, een beroep op het rechtsgevoel. Als vraag van bezit is het geen vraag. Het geldt hier niet de heerschappij van den Pontus Euxinus, niet den sleutel der Dardanellen, niet de macht over de Middellandsche Zee. De strook gronds, die er in betrokken is, is niet de inzet van het spel.

Het is een groot zedelijk vraagstuk. Het houdt juist daarom de hoofden en harten altijd bezig; de mensch leeft niet alleen van brood.

Het Romeinsche vraagstuk heeft daarbij een geheime aantrekkelijkheid. Geen enkel biedt zulk een ruim veld aan de gedachte en ook aan de werkzaamheid. Wie zich overtuigen wil of men hier met een wereldvraagstuk te doen heeft, moet de *Affaires de Rome* lezen van *de Vogué* in de *Revue des Deux Mondes* van 15 Juni 1887. Een man van buitengewoon talent ontvouwt hier de verschillende zijden van dit onderwerp. Al de groote vragen van den dag brengt hij met Rome en den H. Stoel in betrekking, op de ongedwongenste en natuurlijkste, op de breedste en zakelijkste wijze. De werkelijkheid, die hij toont, is zoo grootsch, dat de bespiegeling zich niet hooger verheffen kan.

Ik mocht eens aan een der hoofden van het Centrum de vraag stellen of prins Bismarck zich ernstig met het Romeinsche vraagstuk bezig hield. „Aber ganz gewiss" was het kernachtig antwoord. „Die Römische Frage hat für ihn einen ausserordentlichen *haut-goût*. Er hat so viele Fragen gelöst und so viel Geschichte gemacht, na, wenn er nun wirklich die Römische Frage lösen könntte, er der Preusse, der Protestant, dass wäre einmal wirklich Geschichte".

Het zou voor een, die de stift van Clio voerde, een dankbaar blad zijn, het blad waarop hij dezen Rijkskanselier en dezen Paus, dezen Bismarck en dezen Leo den XIII^en^ naast en tegenover elkander teekende. Als achtergrond en als schouwplaats een wereld, waarin al de groote vraagstukken woelend en worstelend zich bewegen, waarin al de groote belangen streven en strijden, belangen van staatkundigen en maatschappelijken aard, vraagstukken van recht en orde, van wereldbestaan en wereldontwikkeling. Tegen dien achtergrond, op dit schouwtooneel, deze beide groote, geweldig of verheven groote personen, beiden vertegenwoordigers van een histo-

rie; de kanselier van een, die uit een jong verleden als met driftige haast haar plaats in het heden inneemt, om des te zekerder de hand te kunnen leggen op de toekomst; de Paus, de vertegenwoordiger van een wereldorde, die de 't verst uit elkander liggende eeuwen tot één historie samenbindt en de lijnen der toekomst aangeeft. Beiden personen aan dat wat zij verpersoonlijken in afmeting en gehalte als gelijk; beiden begaafd met weêrgaloos hooge talenten, die hen, als mannen onder alle omstandigheden groot, den eerenaam van genie waardig maken. Beiden ook karakters, karakters in verschillenden vorm geslagen, in verschillend vuur gesmeed en gestaald, door verschillende idealen geadeld of geheiligd. Scherpe tegenstrijdigheden bij de in het licht springende overeenkomst; de kanselier door revolutiën in de hoogte voltrokken, door stoute staatsgrepen zijn volk hervormend en vormend tot zijn doel; door twee geweldige veldtochten de nederlagen op het Congres van Weenen en op het veld van Jena geleden, wrekend en Pruisen makend tot het hoofd en de hand van het één Duitschland; de Paus, zonder rijk, zonder macht, het gevallen gewaand Pausdom aan de wereld weder openbarend als de eerste en hoogste, dat is als de éénige zedelijke macht. Bij beiden geduld, maar bij den een als middel, bij den ander als levenswet; bij beiden moed, maar bij den een als vermetelheid of doods- en levensverachting, bij den ander als volharding en onwrikbaar geloof; bij beiden scherpzinnigheid, bij den een zich openbarend als volledige kennis van alle middelen en wegen, bij den ander als helder bewustzijn van streven en doel; bij beiden afkeer van alle kleine dingen, bij den een de trotschheid van den reus met zevenmijlslaarzen, bij den ander de eerbied voor de zaak, die hij dient. Beiden geboren wereldbeheerschers, de een door de kracht van het zwaard, de ander door de kracht van het kruis. Zoo staan zij tegenover en tevens naast elkander; de grijsaard in het witte kleed, de grijze reus in het harnas zijner kurassieren; maar terwijl de grijsaard kalm en rustig staat, trilt onder het harnas de on-

bedwongen hartstocht, ja, maar ook de huivering, die de oude Germanen voelden toen het gouden Rome voor hen opdoemde in het volle licht.

„Wat in het marmer dient gehouwen,
Dat draagt geen blad papier",

Vooral wanneer het blad geen ander is dan dat van een luchtig kronijkske.

Indien men aan Victor Hugo gezegd had, dat de eeuw, die hij met de toonen van zijn reusachtig orkest vulde, ook de eeuw van Bismarck, ook de eeuw van Leo den XIII[en] zou heeten, niet zonder eenige verbazing, waarschijnlijk met moeielijk bedwongen verontwaardiging zou hij deze boodschap hebben aangehoord. Het zou hem niet genoeg geweest zijn indien men hem gezegd had, dat men deze eeuw niet zou noemen, zonder ook van hem te gewagen. Zijn leus was de leus van Caesar en de wereld waarin hij slechts de tweede kon wezen, was voor hem de wereld niet.

Er is veel over Victor Hugo gesproken en geschreven, maar fijner en scherper heeft niemand deze wonderbare en monsterachtige, deze onmetelijke en onmatige verschijning ontleed dan Alexander Dumas, die nu niet langer uit vreeze voor verwarring, „de zoon" behoeft te heeten. De rede, door hem in antwoord op die van Leconte de Lisle in de *Académie française* uitgesproken is inderdaad een ontleding. Maar een ontleding, die toch het beeld ongerept laat, het alleen in al zijn bijzonderheden en in zijn innerlijkste wezen openbaart.

Het gaat niet aan deze rede zelve te ontleden. Zij is zoo vrij en somtijds zoo schalk in haar bewegingen, zij boeit zoo dikwijls het oog door kleine fijnheden en opent dan weêr op eenmaal zulke breede vergezichten, er is zooveel vernuft in en zooveel gevoel, zooveel scherpe ironie en zooveel oprechte bewondering, dat men alles zou moeten geven, indien men iets geven wilde.

Maar eenige brokken deel ik mede. De woorden zijn onvertaalbaar, men zou ze kunnen overschrijven in het Hollandsch, vertalen niet. Dit is een andere taalmuziek dan de onze; zij bestaat uit marschen, die voorthollen; uit fanfares, die de dooden mede oproepen tot het zegefeest; klaroengeschetter en bazuinklank klinken hier door elkaar.

Ziehier het werk van Hugo:

Cet édifice qui tient du temple grec, de la pagode, de la mosquée, du château féodal, de la cathédrale gothique, du bazar d'Orient, du palais de la Renaissance, autour duquel sont venues se grouper des chaumières de paysans, des maisons d'ouvriers, des masures de pauvres, cet édifice est si grandiose, si pittoresque, si bizarre, il se découpe sur le ciel de l'art en masse si puissante; il a des cryptes si vastes où le vent fait des bruits si étranges; il a des murailles si hautes flanquées de tours si imposantes, des colonnes d'un marbre si pur, des arcades si nombreuses, d'un entre-croisement si imprévu, des frises d'une ciselure si fine, des flèches si légères, si dentelées où tant d'oiseaux font leurs nids; le bourdon de son énorme beffroi qui sonne l'Angelus ou le tocsin, le glas de la mort ou le carillon de la fête, est fait d'un métal si noble, emplit les airs de palpitations si majestueuses, éveille des échos si puissants et si prolongés dans les vastes plaines et les immenses forêts qui l'entourent et qu'il domine des hauteurs où il s'élève, qu'on se demande, par moments, si, comme dans les contes du moyen âge, Dieu ou le Diable n'a pas mis la main à la besogne.

Merk eens op hoe fraai de onmiddellijk hiervolgende overgang u voert tot het eindvonnis:

Attendons. C'est le poète lui-même qui l'a dit:

Voulez-vous qu'une tour, voulez-vous qu'une église
Soient de ces monuments dont l'âme idéalise
La forme et la hauteur?
Attendez que de mousse elles soient revêtues,
Et laissez travailler à toutes les statues
Le Temps, ce grand sculpteur!

en hoor dat eindvonnis zelve:

Si l'on me demandait ensuite, le Temps ayant fait ce qu'il a à faire, comment l'avenir appellera Victor Hugo, je répondrais qu'il l'appellera, selon moi, l'auteur de la *Légende des siècles* comme nous appelons Dante l'auteur de la *Divine Comédie*, comme nous appelons Balzac l'auteur de la *Comédie humaine*. Non pas que je réduise l'œuvre de Victor Hugo aux seuls poèmes qui portent cette dénomination particulière de *Légende des siècles*, mais tout au contraire, parce que, dans ce titre générique, je rassemblerais et ferais rentrer toutes les œuvres du poète, poésie lyrique et épique, roman, théâtre, histoire, philosophie, vers et prose. A mon avis, à mon avis seulement, quoi qu'il fit, même à son insu, Victor Hugo ne sortait jamais de la légende. Ses personnages ne sont ni dans la réalité de la vie, ni dans la proportion de l'homme; ils sont toujours au-dessus ou au delà de l'humanité, quelquefois au rebours, pour ne pas dire à l'envers. Cela tient sans doute à ce que la nature a pour lui des aspects qu'elle n'a pour aucun autre. Son œil grossit tout; il voit les herbes hautes comme des arbes; il voit les insectes grands comme des aigles. L'inanimé a une bouche, l'invisible des yeux. Nous sommes pris entre les voix de l'un et les regards de l'autre. C'est une évocation continuelle, c'est une vibration incessante, c'est un orchestre sans fin de harpes, de clairons, de flûtes que le Maestro dirige du haut du Thabor et auquel on dirait qu'il donne le *la* avec la trompette du jugement dernier. Il a nécessairement vu l'humanité dans les proportions de ce décor, dans le ton de cette symphonie, et il nous laisse des titans, des fantômes, des monstres, des ombres qui s'agitent, en silhouettes colossales, dans un monde à part, entre les contes de fées de Perrault et les visions d'Ézéchiel.

Met schijnbaar lichte, maar meesterlijk forsche hand heeft Dumas den geheelen Victor Hugo te samen gevat in deze eéne uitspraak: „Il a l'idée fixe. Cette idée fixe c'est tout simplement, dès qu'il arrive à l'âge de raison, de devenir le plus grand poète de son pays et de son temps, et, à mesure qu'il avance dans la vie, d'être de plus grand homme de tous les pays et de tous les temps". Wanneer Dumas daar onmiddellijk bijvoegt: „C'est à ce point de vue qu'il faut le considérer, à mon avis, si l'on veut s'expliquer ce qui ne paraît pas tout de suite explicable",

dan zal men na de lezing van het geheel toch zonder aarzelen toegeven, dat de verklaring van het schijnbaar onverklaarbare als een ei van Columbus schijnt. Hoe treffend zijn de zinsneden, om slechts van deze te gewagen, waarin Dumas den zoo dikwijls gewraakten omzwaai van Victor Hugo, monarchist en Katholiek in zijn jeugd, republikein en .... minder onder zijn grijze haren, beschrijft. Nadat hij eerst deze van gloriedorst blakende Titanen-natuur ook in zijn eigen taal heeft geteekend:

„Qu'un autre au céleste martyre,
Préfère un repos sans honneur.
La gloire est le but où j'aspire",

geeft hij tot antwoord: „Il a répudié la monarchie et le Catholicisme, parce que, dans ces deux formes sociale et religieuse de l'Etat, il aurait toujours eu inévitablement quelqu'un au-dessus de lui. Il eût accepté la monarchie s'il avait pu arriver à être roi: il eût persévéré dans le Catholicisme, s'il avait pu arriver à être Pape, à réunir en lui le Pape et l'Empereur, ces deux moitiés de Dieu, comme il dit dans *Hernani*".

Wil men dezelfde verklaring door een geestig zetje zien verlichten, luister: „Un jour que j'avais à annoncer au maître un événement heureux de ma vie je lui écrivis et je mis sur l'enveloppe *Victor Hugo, Océan.* La lettre lui arriva tout droit, et il fut touché de cet hommage, de cette image en deux mots" 1).

Aan de hand van deze *idée fixe* ontrolt Dumas het geheele leven van Victor Hugo; hij noemt de verschillende idealen, die hij nastreefde, aan wie hij gelijk wilde worden: Chateâubriand, Shakespeare, om eindelijk te worden: LE GÉNIE.

Ik voltooi de lange reeks dezer uittreksels met de beschrijving van Victor Hugo's laatste dagen:

---

1) Victor Hugo bevond zich toen op het eiland Guernesey in het Engelsche Kanaal.

La guerre finie, la paix faite, le poète devient l'idole de la foule. Il est écouté comme un oracle, acclamé comme un roi, fêté comme un saint. On l'appelle le Maître; on l'appelle le Père. L'anniversaire de sa première pièce est célébré au théâtre, l'anniversaire de sa naissance est célébré dans la ville. On donne congé dans les collèges; on accorde des grâces dans les prisons. Ceux qui admirent cet homme s'agenouillent; ceux qui ne l'admirent pas se taisent. Il semble convenu qu'on ne le discutera plus, tant qu'il vivra. C'est notre gloire nationale; il vit dans une acclamation incessante. Quand la mort le menace, la foule inquiète emplit sa rue. Des centaines, des milliers d'hommes et de femmes de ce peuple qu'il a exalté jusque dans ses erreurs passent la nuit devant sa porte; le monde entier demande des nouvelles. Sa mort est un deuil public. On interrompt les affaires; on suspend les études; on jette un voile noir sur l'Arc de triomphe, ne pouvant le jeter sur toute la cité. Les „dragons chevelus", torches en mains, font la veillée du corps. L'immense murmure d'une population qui ne se couche pas remplace la prière de l'humble prêtre et berce l'âme du poète comme l'Océan a si souvent bercé son esprit et rythmé sa pensée. On écarte César pour lui dresser un autel; on congédie une sainte pour lui élever un tombeau. Plus d'un million d'hommes font cortège ou font la haie au petit char des pauvres, dernière antithése du poète, suivi d'énormes chariots chargés de couronnes dont le nombre et le poids useront les marches du Panthéon.

Een zeer sprekende trek in deze rede van Dumas zal wel niemand ontgaan. Ik bedoel dè geheel eigenaardige mengeling van lof en blaam, de schijnbaar grillige, maar uiterst kunstige verdeeling van licht en bruin. De persoonlijkheid van Victor Hugo wordt onder alle opzichten verklaard, een meester in de zielkunde is aan het woord. Maar voor hen geldt niet: *tout comprendre c'est tout pardonner.* Al klinkt, schijnbaar fatalistisch, het: „het kon niet anders" ons telkens toe, het oordeel blijft toch vrij en het vonnis wijst dikwijls genoeg een meêdoogenloos: „het moest anders". Het is niet in naam van een verheven wijsheid, die niet alleen idealen toont, maar ook verwerkelijkt, dat hier gevonnisd wordt. Het gezond verstand bekleedt den rechterstoel, ter

zijde gestaan door een onbarmhartig vernuft, een gevormden smaak, ook door karakter en eergevoel. Maar het vonnis is er niet te minder opmerkelijk om. Als Dumas aan het eind van zijn rede gekomen niet anders weet te doen dan door een fraai en roerend beeld zijn hoorders in één harmonische stemming te brengen, dan is het beeld nog een stuk vonnis. Hij roept zijn hoorders „la petite lampe" voor den geest, die de nachtwake bescheen van „l'enfant-poète, pauvre, solitaire, infatigable, épris d'idéal, affamé de gloire"; die lamp moet blijven schijnen voor het nageslacht. „Pourquoi le premier de nos savants français qui découvrira une etoile nouvelle, ne donnerait-il pas le nom d'Hugo à cette étoile?"

Victor Hugo een ster? — Op het *Victor Hugo Océan,* pastte het *Victor Hugo Lumière.*

De letterkundige vermaardheid, die aan de bont gevleugelde maar vlijmende scherpe pijltjes van een *discours de réception*, of liever van het antwoord op zulk een rede de borst durft bieden, zonder het *aes triplex* te behoeven, — of zij ooit onder de koepel van het *palais de l'Institut* verscheen?

De heer Leconte de Lisle, die het antwoord van Dumas als eerst aangesprokene genieten mocht, werd behalve door zijn verdiensten nog door een ander pantser beschut. Hij behoort tot de dichters, die misschien wel droomen van

„Zangen bewonderd door 't luist'rend gewelf",

maar die volkomen onverschillig zijn voor het al- of niet luisteren der schare en die zelfs den moed hebben zich weinig te bekommeren om de critiek. Zij gelooven in hun macht als dichters, even als zij gelooven in de schoonheid om de schoonheid alleen. Onder de dichters zijn zij als een soort *Solitaires de Port-Royal*, staande buiten de groote gemeenschap der geloovigen, zoekende en gaande hun eenzamen weg.

De heer Leconte de Lisle heeft nooit naar eenige onderscheiding gedongen, evenmin als hij de populariteit heeft ge-

zocht. Zijn naam is dan ook wel beroemd, maar niet bekend. Op geestige wijze geeft *George Duruy* in *l'Unisson* de waarde aan, die het groote publiek hem toekent.

„Welken dichter", zegt Claire, het jonge, praktische vrouwtje, dat haar salon met wat letterkundigen wil stoffeeren, „welken dichter kan men zoo al aanhalen zonder in de gewone aanhalingen te vervallen? Geen Musset, geen Lamartine, iets anders". En Raymond, de verbaasde echtgenoot, noemt onder anderen *Leconte de Lisle.*

Den volgenden morgen declameert Claire aan het ontbijt:

„En la trentième année, au siècle de l'épreuve,
Etant captifs parmi les cavaliers d'Assur,
Thogorma le Voyant, fils d'Elam, fils de Thur,
Eût ce rêve, couché dans les roseaux du fleuve,
A l'heure où le soleil blanchit l'herbe et le mur".

Het is de aanhef van Leconte's „Kaïn", het eerste der *Poëmes Barbares.* Het moet gezegd worden, deze verzen zijn van ander soort dan:

„Regrettez-vous le temps où d'un siècle barbare
Naquit un siècle d'or plus fertile et plus beau?
Où le vieil univers fendit avec Lazare
De son front rajeuni la pierre du tombeau?"

Het zou onbillijk zijn de verdiensten van Leconte de Lisle niet te erkennen. Zijn verzen zijn echte kunstwerken. Zijn taal is vol, klankrijk, machtig. Meer dan eenig ander is hij die taal, dat wonderbare instrument meester. Maar men zou van hem niet kunnen zeggen:

„Wees meester van de taal, gij zijt het van 't gemoed".

Neen, zijn dichten is kunst en het genot 't welk hij voortbrengt is zuiver kunstgenot. Zijn *Poëmes antiques*, zijn *Poëmes barbares*, zijn *Poëmes tragiques* treffen u door de volmaking van den vorm, door beeldende kracht van de taal, door de volkomen overeenstemming van stijl en onderwerp. Al deze

beelden, hier als standbeelden, daar als verheven beeldwerk, hier als friezen, daar als cariatiden, ginds onder gothieke baldachijnen, elders onder Indische koepels, of in donkere gewelven of onder den blauwen hemel voor u oprijzende, zijn meesterstukken van beeldhouwkunst. Maar zij zijn en blijven beelden. Voor Leconte de Lisle heeft Prometheus het vuur niet uit den hemel geroofd.

De dichter zelve wil geen gemoedspoëzie. Hij klaagt: „nous admettons volontiers en France, pour articles de foi, et sans trop nous inquiéter de ce qu'ils signifient, certains apophtegmes, décisifs même en raison de leur banalité, tels que: la poésie est un cri du cœur, le génie réside tout entier dans le cœur". De ware wereld eindigt voor hem met het optreden van het christendom, hij ziet een nieuwen morgen gloren nu het christendom, naar zijne meening vergaat, nu met de fransche Revolutie „l'affranchissement du monde" gekomen is. „Le cycle chrétien tout entier est barbare" luidt zijn vonnis en „Dante, Shakespeare et Milton n'ont que la force et la hauteur de leur génie individuel; leur langue et leurs conceptions sont barbares". Het is of men een pedanten Voltaire hoort.

Maar deze dichter zonder haat heeft één liefde: de Nirvâna, de dood. Voor de dood ontsteekt hij in geestdrift. Aan haar wijdt hij zijn „In excelsis":

„Lumière où es tu donc? Peut-être dans la mort!"

Hier zou men een twijfeling vermoeden, maar het is geen twijfeling, die het leven aldus teekent:

„L'angoisse et le bonheur sont le rêve d'un rêve,"

en als een smachtend verlangen klinkt het in „la Chute des Étoiles", die zoo welluidend aanvangen:

„Tombez, o perles dénouées,
Pâles étoiles dans la mer.
Un brouillard de roses nuées
Émerge de l'horizon clair;

A l'Orient plein d'étincelles
Le vent joyeux bat de ses ailes
L'onde que brode un vif éclair.
Tombez, o perles immortelles;
Pâles étoiles, dans la mer".

om aldus te eindigen:

„Heureux qui vous suit, clartés mornes,
O lampes qui versez l'oubli!
Comme vous, dans l'ombre sans bornes
Heureux, qui roule enseveli!
Celui-là vers la paix s'élance:
Haine, amour, larmes, violence,
Ce qui fut l'homme est aboli.
Donnez-nous l'éternel silence,
O lampes qui versez l'oubli!"

Het beste stuk uit Dumas' antwoord is misschien de plaats waar hij het opneemt voor het Evangelie van den Christus tegen Valmiki en Homeros en met een trek de bespiegelingen van Leconte in het ware licht stelt: „l'idolâtrie du Beau ... la religion du Bien." — De plaats is te opmerkelijker, omdat bij Dumas het hart niet altijd luide spreekt, en hij toch hier in hartverheffende taal de zangers van den ouden God komt wreken.

Het is eene banale opmerking, maar de beste verzen zijn nog altijd, die *qu'on sait par coeur*. Niemand zal ooit een vers van Leconte in het hart dragen. Het geheugen kan misschien het een of ander fraaie beeld, den een of anderen welluidenden regel vasthouden. Het hart bewaart ze niet. De verzen van Leconte zijn geen verzen, waarmeê men juicht of schreit, of vloekt, of bidt. Zij hebben geen vat op de menschenziel. De ziel alleen is onsterfelijk, niet de kunst.

Zou ik mij bedriegen indien ik meende, dat Leconte bij Alfred de Musset vrij zeker zijn aartsvijandin „la sensiblerie" ontdekken zou? Het is wel wat onwaarschijnlijk. Toch durf ik hier een profecie te wagen. Wanneer men in later eeuwen zal

zoeken naar *le document humain*, dat onze negentiende eeuw moet doen kennen, dan zal men het niet zoeken in de bundels van Leconte de Lisle, maar men vindt het in den eersten zang van „Rolla" en in „l'Espoir en Dieu".

Het zal wel niemand bevreemden, dat het beeld van Victor Hugo, door Leconte de Lisle gebeeldhouwd, het eigenlijk leven mist. Bij alle bewondering ontbreekt hier de bezieling.

Victor Hugo, neen, het laatste woord over hem is nog niet gesproken. Het volle woord, dat den man teruggeeft in de taal en den vorm, die bij hem past.

Zal het ooit worden gesproken? Ik geloof, dat zij, die het konden spreken zijn heengegaan. Indien een andere Alfred de Musset, een Musset, die een antwoord had ontvangen op zijn smeeken, een Musset, die een Virgilius had gevonden en een Beatrice, ware opgetreden als Hugo's opvolger en Lacordaire had tegenover hem gestaan — waarlijk dan was een samenspraak gehoord, die het volle beeld van Victor Hugo in waarheid en grootheid voor ons had doen verrijzen. En men zou niet alleen een feest hebben gevierd van fijnen geest en schalk vernuft, men zou een feest hebben genoten, waarbij hart en ziel te gast waren gegaan.

E. L. C.

BOEKBEOORDEELING.

Dr. A. RESEMANS. — DE COMPETENTIA CIVILI IN VINCULUM CONIUGALE INFIDELIUM 1).

De lezers van *De Katholiek* zullen zich ongetwijfeld nog de belofte herinneren, die Dr. Resemans hun voor eenige maanden gedaan heeft, toen hij in dit tijdschrift het geleerde werk van professor Cavagnis besprak 2). Met een enkel woord gewaagde de schrijver toen onder anderen van een document — betrekking hebbende op de rechtsmacht van den Staat ten opzichte van den huwelijksband tusschen twee ongedoopten — dat door Cavagnis alleen ten deele was aangehaald; en in eene noot sprak hij de hoop uit, dit zeer gewichtig document *in extenso* te mogen mededeelen, bij geval hij er in slagen mocht, hetzelve uit de uitgebreide, ja onbegrensde Propaganda-archieven op te delven.

---

1) Documentis adhuc ineditis confirmata. Romae, 1887. Pietro Cristiano, piazza Borghese 91, Breda, Ed. van Wees.

2) Zie *De Katholiek*, Maart 1887: *Een merkwaardig boek,* bl. 198 en 199. — Gaarne kondig ik, van het, op bl. 202, noot 1, genoemde Italiaansche *Compendium* eene zooeven verschenen Fransche vertaling aan, bezorgd en ingeleid door B. Duballet, S. Th. et Can. Dr. getiteld: *Notions de droit public naturel et ecclésiastique* par Mgr. Felix Cavagnis. Aan alle beoefenaars van het kerkelijk recht, en inzonderheid aan de studenten der seminaria, voor wie het groote werk van Cavagnis licht te uitgebreid is, zij dit werk ten zeerste aanbevolen. Uitgever: Victor Palmé, Parijs, 6 frcs.

Werkelijk werd het pogen van den onvermoeiden vorscher met den besten en, zooals wij straks zullen zien, met onverhoopten uitslag bekroond, en daaraan is het te danken, dat ook onze verwachting niet alleen niet werd teleurgesteld, maar verre werd overtroffen. Het gevonden document gaf Dr. Resemans aanleiding om het vraagstuk betreffende de bevoegdheid van den Staat met betrekking tot het natuurlijk huwelijk op grondige wijze te behandelen en van alle zijden te beschouwen; en de schrijver schonk ons eene zoo naar inhoud als vorm belangrijke monografie, een waarlijk doctorale thesis, der kennismaking overwaard. — Valt het huwelijk, dat bloot natuurlijk contract is en de hoedanigheid van sacrament niet aan zich verbonden heeft, onder de bevoegdheid van den wereldlijken wetgever, niet alleen wat deszelfs afscheidelijke burgerlijke gevolgen, maar ook wat de substantie, wat den huwelijksband zelven aangaat? Met andere woorden: strekt de macht van den Staat over het huwelijk van twee ongedoopten zich zóóverre uit, dat de wetgever voorwaarden stellen kan, wier niet-nakoming de ongeldigheid van het huwelijkscontract, ook voor de vierschaar van het geweten, ten gevolge heeft? Ziedaar de vraag, welke moet worden beantwoord, waaromheen het gansche geschrift geordend is.

Na eene inleiding, waarin het vraagpunt duidelijk en klaar omschreven en begrensd wordt, geeft ons de schrijver een bevestigend antwoord: de burgerlijke wetgever heeft de macht huwelijksbeletselen te stellen, die het wezen zelf van het contract raken; — maar hij voegt er terstond eene tweevoudige beperking bij: *eerstens* voor zooverre zulke bepalingen niet indruischen tegen een hooger recht, *in casu* natuur- en positief-goddelijk recht: immers een ondergeschikte wetgever gaat zijne bevoegdheid te buiten, zoodra hij de bepalingen van een hoogere wet niet in acht neemt; en *tweedens:* voor zooverre dusdanige bepalingen noodig of nuttig zijn voor het algemeen welzijn der onderhoorige maatschappij; dewijl het een intrinsiek vereischte is van elke wetsbepaling, dat zij tot het algemeen welzijn moet zijn geordend. Het is duidelijk, dat de schrijver de beide uitersten vermijdt en zich streng houdt op den alleen gulden middenweg.

In het tweede hoofdstuk worden wij op een heerlijk betoog vergast, waarin het standpunt des schrijvers door intrinsieke bewijzen, door rede-argumenten wordt gehandhaafd. Het burgerlijk gezag heeft de bevoegdheid, ja den plicht, natuurlijk met inachtneming

der voorschriften van een hooger recht, dat alles te bepalen, hetgeen voor het tijdelijk welzijn der aan hem toevertrouwde maatschappij noodzakelijk of zeer nuttig is. In dat tijdelijk welzijn toch ligt het doel, waarom zulk eene maatschappij door God is ingesteld. Maar heeft God eenmaal de bereiking van dat doel bevolen, hoe is het dan begrijpelijk, dat Hij de noodzakelijke of hoogst nuttige middelen, om datzelfde doel te bereiken, aan de rechtsmacht van het hoofd van den Staat zou hebben onttrokken? — Doch (zoo luidt de tweede propositie) om tot het tijdelijk welzijn der maatschappij te komen, is het dikwijls noodig, dat de wetgever in het wezen van het huwelijkscontract ingrijpe, en voorwaarden stelle, wier nakoming voor de geldigheid van de huwelijksovereenkomst vereischt wordt. Immers in een of andere maatschappij kunnen de misbruiken op het stuk van sexueele vereeniging zoo groot zijn, dat het algemeen welzijn in gevaar komt, en dat eene *verbiedende* wet en eene strafbepaling niet de gewenschte uitwerking heeft, maar het eenige middel, om dusdanige misbruiken te voorkomen en uit te roeien, eene *oplossende* wet, eene „*lex irritans*" is. Moet in dergelijk geval het hoofd van den Staat lijdelijk toezien en het welzijn zijner onderdanen prijs geven, dewijl hij niet bij machte is, dat eenige redmiddel aan te grijpen, dat eenige geneesmiddel toe te passen? Of is het niet veeleer in overeenkomst met de door God geschapen orde, dat hij het onbepaalde hoogere recht uitbreidt en determineert, om zijnen staat te redden van den ondergang? — Zooals men ziet, deze stelling steunt op eene hypothese: de omstandigheden kunnen verschillend zijn in verschillende staten, en ook in denzelfden staat, naar gelang der tijden. Bijgevolg zal ook de bevoegdheid van verschillende vorsten, ja, dikwijls van denzelfden vorst, naar gelang der omstandigheden van plaats en tijd, min of meer begrensd wezen. Toegegeven — antwoorden hierop de voorstanders van het tegenovergestelde gevoelen, dat alle jurisdictie van den wereldlijken wetgever op het huwelijk ontkent — wanneer dusdanige omstandigheden werkelijk aanwezig waren; maar het is juist de vraag, of dat wel ooit het geval is, en of niet altijd de strafbepalingen en de *verbiedende* wetten voldoende zullen zijn, om dergelijke misbruiken tegen te gaan, zonder dat het daarom noodig is, tot eene *oplossende* wet zijne toevlucht te nemen. — Integendeel, antwoordt de schrijver te recht, dergelijke wetten zullen in den regel haar doel missen en onvoldoende blijken, en de slechtgezinde onderdanen zullen verbod en

strafbepaling gering achten, wanneer slechts hunne huwelijksvereeniging voor het vervolg als wettig en rechtmatig erkend wordt. Dr. Resemans had ons inziens hier nog een sterk argument bij kunnen voegen. De vierde algemeene kerkvergadering van Lateranen verbood de huwelijken in het geheim gesloten, om de veelvuldige daaruit voortspruitende misbruiken te voorkomen. De toekomst leerde echter, dat dit bloote verbod geenszins voldoende was, om die genoemde misbruiken tegen te gaan, en daarom werden de geheime huwelijksverbindtenissen door de Vaders van het concilie van Trente ongeldig verklaard voor die plaatsen, waar het daarop betrekking hebbende decreet van het beroemde hoofdstuk *Tametsi* zou worden afgekondigd. Oordeelt de Kerk het dus noodig, dat zoodanige huwelijken ongeldig worden verklaard, en dat zij, om het welzijn der aan haar toevertrouwde kudde te handhaven, hare toevlucht moet nemen tot het uiterste middel, tot eene „*lex irritans*", hoeveel te meer zal dit dan noodig zijn, om eene onchristelijke maatschappij te vrijwaren tegen dergelijke rampen en de lusten tegen te gaan van hen, die aan het leven der genade, dat alleen van de H. Kerk uitgaat, geen deel hebben. — Maar hoe is het mogelijk, dat een ondergeschikte wetgever ongeldig maken kan, wat door een hooger recht, *in casu* natuurrecht en positief-goddelijk recht, als geldig wordt erkend? Eene tweede opwerping van hen, die de tegenovergestelde meening zijn toegedaan. — Maar, luidt het antwoord, hoe kunt gij dan verklaren, dat de Kerk zelve het recht heeft oplossende huwelijksbeletselen te stellen, of m. a. w. ongeldig te verklaren, hetgeen door het natuur- en evangelie-recht als geldig wordt erkend? Het argument der tegenpartij zou, als het iets bewijst, te veel bewijzen, en dus juist daarom van alle kracht ontbloot zijn. Het natuur- en evangelie-recht is uitteraard op verschillende punten onbepaald en moet in het positieve recht, hetzij door de Kerk, hetzij door den burgerlijken wetgever, nader bepaald en omschreven worden. En dit nader bepalen is niet indruischen tegen het hoogere recht, maar integendeel hetzelve volmaken en op de practische omstandigheden toepassen. — Heeft dus de Staat het recht zijn doel, d. i. het tijdelijk welzijn zijner onderdanen te bereiken, en is voor de bereiking van dit doel noodig of hoogst nuttig, dat de huwelijksband zelf in gegeven omstandigheden onder de rechtsmacht valt van het hoofd van den Staat — dan volgt daaruit, dat de burgerlijke wetgever het volste recht heeft,

sommige bloot natuurlijke huwelijksvereenigingen ongeldig te verklaren, zoo dikwijls dit geschieden kan zonder dat inbreuk wordt gemaakt op voorschriften van hooger recht, en voor zooverre dit voor het welzijn van den Staat wordt gevorderd als nuttig of noodzakelijk. — Wij hebben dit redebewijs meer uitvoerig willen weergeven, omdat juist daarin het fundament gelegen is van het gansche vraagstuk en daarop eveneens de documenten, die wij straks zullen bespreken, gebouwd zijn.

Na aldus zijne stelling met intrinsieke argumenten te hebben bewezen, gaat de schrijver tot het *derde* hoofdstuk over, waarin alle opwerpingen van eenig belang, die door de tegenpartij gemaakt zijn of kunnen gemaakt worden, aan een grondig onderzoek onderworpen en even grondig worden wederlegd. Men duidt het den schrijver geenszins euvel, dat hij hier en daar wat uitvoerig is en soms in herhalingen valt; immers het betoog heeft er aan duidelijkheid mede gewonnen. Bewonderenswaardig is inderdaad het geduld, waarmede Dr. Resemans de slagen zijner tegenstanders verduurt, en niet minder bewonderenswaardig de fijne tactiek, waarmede hij ze afweert. Allen worden door hem zoo tamelijk tegen den grond geworpen, zonder dat toch iemand zich over een minder betamelijk woord of eenig ongepast verwijt zal hebben te beklagen. De kalme toon, waarin vooral dit hoofdstuk geschreven is, bewijst, dat de schrijver zijne zaak volkomen meester is, en dat hij geenszins beducht is, maar toch eerbied heeft voor zijne tegenstanders. Alles is hier zuiver objectief. Het bestek van dit overzicht laat natuurlijk niet toe, dat wij alle elf argumenten, die tegen de thesis aangevoerd worden, zij het ook slechts oppervlakkig, in oogenschouw nemen; dit gansche hoofdstuk moeten wij aan de aandacht der lezers overlaten, en dit doen wij des te eerder, daar reeds eenige opwerpingen door den schrijver in zijne bespreking van Cavagnis 1) zijn behandeld. Die den moed en het geduld heeft de lezing van dit derde hoofdstuk met aandacht ten einde te brengen, zal voorzeker ons gevoelen deelen, dat de schrijver zijn pleidooi met glans gewonnen heeft. Wij kunnen echter niet nalaten een enkel woord te zeggen omtrent de behandeling der elfde objectie — getrokken uit de Encycliek *Arcanum* van onzen roemrijk regeerenden Paus Leo XIII, dien God nog vele jaren voor het heil Zijner Kerk moge sparen — èn omdat zij geheel nieuw

1) *De Katholiek*, Maart 1887, bl. 199.

is, èn omdat zij door verschillende schrijvers der tegenpartij, o. a. door den geleerden Marc 1) in zijne „Institutiones" voor hun gevoelen wordt aangehaald. „Daar het huwelijk — zegt onze onvergelijkelijke Paus — uit zijne kracht, uit zijne natuur, en uiteraard heilig is „*sua vi, sua natura, sua sponte sacrum*", is hiermede in overeenstemming „*consentaneum est*", dat het geregeerd en geordend worde niet door het gezag der vorsten „*non principum imperio*", maar door het goddelijk gezag der Kerk, die alleen het meesterschap heeft over de heilige zaken. *Vervolgens* „*deinde*" moet men de waardigheid van het sacrament beschouwen, krachtens welke de huwelijken der Christenen veel hoogeren adeldom hebben ontvangen". Op het eerste gezicht schijnt dit de bedoeling van den Paus te zijn: in het algemeen is het huwelijk, ook dat der ongedoopten, uitteraard heilig en derhalve onafhankelijk van de burgerlijke wetgeving; des te meer geldt dit van het huwelijk der gedoopten, dat bovendien een sacrament is; het eerstgenoemde huwelijk is onafhankelijk van de burgerlijke macht, dewijl het heilig is, het tweede, daar het een sacrament is. Beschouwt men echter deze woorden nauwkeuriger, zegt de schrijver, o. i. met alle recht, dan kan dit onmogelijk de bedoeling van den Paus zijn. Eerstens beteekent het woord „*sacrum*" in den mond van den Paus, datgene, wat betrekking heeft op de geloovigen, op de Kerk. Zoo zegt hij in zijne encycliek *Immortale Dei:* „Quidquid est in humanis rebus quoquo modo sacrum . . . . id est *omne* in potestate arbitrioque Ecclesiae". Wat dus niet valt onder de macht der Kerk, is alzoo „proprie loquendo nullo modo sacrum". Wordt dus het huwelijk uiteraard heilig genoemd, dan kan er alleen van het christelijk huwelijk sprake zijn. Ten tweede zegt de Paus niet alleen: het huwelijk is onafhankelijk van den burgerlijken wetgever, maar hij voegt er bij: het moet geordend worden door het gezag der Kerk.

---

1) *Institutiones morales Alphonsianae*, cura Clem. Marc. C. SS. R. Romae, Tipogr. pacis 1885, n°. 1995. — Wij kunnen dit heerlijk handboek der moraal-theologie van den geleerden Redemptorist — voor eenige maanden, helaas te vroeg, aan de wetenschap ontvallen — niet warm genoeg aanbevelen aan alle beoefenaars der katholieke wetenschap. Eene eerste oplage van 3000 en eene tweede van 5000 exemplaren waren binnen den tijd van anderhalf jaar uitverkocht; en thans is eene derde uitgave onder handen van 13000 exemplaren. Wel een bewijs dat het werk van alle kanten den grootsten bijval gevonden heeft.

Over de ongedoopten echter heeft de Kerk *per se* geene rechtsmacht: immers „wat hebben wij te oordeelen over hen, die buiten staan?" zegt de Apostel; bijgevolg kan er geen spraak zijn van het huwelijk der ongeloovigen. Maar wat kan dan de bedoeling van den Paus zijn geweest? Dr. Resemans waagt het de volgende verklaring te geven, welke aan de woorden van den Paus zulk een schoonen zin geeft, „*quo revera nil pulcrius, nil lucidius, ac profundius nihil hac in re unquam audivisse nobis videtur*" (p. 52). De Paus toont *alleen* ten opzichte van het christelijk huwelijk deszelfs onafhankelijkheid aan van het burgerlijk gezag. En hij voegt daarbij een dubbel bewijs: de innerlijke, ware grond toch, waarop die onafhankelijkheid is gebouwd, ligt niet zoozeer daarin, dat het huwelijk een sacrament is, maar daarin, dat het huwelijk tusschen de geloovigen, in de godsdienstige maatschappij, *eene heilige zaak* is. Het door God ingestelde gewijde gezag eenmaal voorondersteld, is daarmede in overeenstemming, dat het huwelijk, wat deszelfs wezen en onafscheidelijke gevolgen betreft, alleen aan *dat* gezag onderworpen is, hetzij hetzelve tot de waardigheid van sacrament is verheven, hetzij dit niet het geval is, zooals onder de Mozaïsche wetgeving. Neemt men *daarenboven* — „*deinde consideranda*" etc., zegt de Paus — in aanmerking, dat het christelijk huwelijk door Christus tot een sacrament is verheven, dan komt die onafhankelijkheid van den burgerlijken wetgever des te sterker uit. — Van eene authentieke verklaring van 's Pausen woorden kan hier natuurlijk geen sprake zijn; deze is alleen aan het gezag van den stedehouder van Christus zelven voorbehouden. Niemand echter zal, dunkt ons, beweren, dat de gegevene verklaring niet met den letter en den geest van het pauselijk document in overeenstemming is.

Doch gaan wij over tot het *vierde* hoofdstuk. Daarin toont de schrijver aan, dat, al heeft het tegenovergestelde gevoelen, ook in de laatste jaren vooral, veel veld gewonnen, de meening, door hem verdedigd, toch bijna algemeen door de oudere schrijvers is gehouden, gelijk ook door Perrone, die de andere meening is toegedaan, erkend wordt. Ook hier moet men het geduld van den schrijver, die alle moralisten en canonisten van eenigen naam op dit punt heeft geraadpleegd, bewonderend toejuichen. Op de eerste plaats wordt de H. Thomas van Aquino besproken, wiens gezag natuurlijk ook hier een groot gewicht in de schaal legt, en die door de tegenpartij, met name door Perrone, eveneens voor hun ge-

voelen, en, zooals blijkt, ten onrechte, wordt aangehaald. De schrijver toont aan, dat al zou het ook twijfelachtig wezen, wat uit de *Disp.* 34 et 42 *ad IV Sentent.* te besluiten valt, de tegenpartij de *Disp.* 39 van hetzelfde werk, die al te beslissend is, geheel en al over het hoofd heeft gezien. De grootste canonisten, zooals Lessius, Schmalzgrueber, Maschat, zijn van hetzelfde gevoelen, evenals de H. Alphonsus. Het groote gezag van Perrone — die verklaart, de oude sententie verlaten te hebben, omdat de misbruiken, welke de Regalisten en Staats-politici daaruit smeedden, met den dag toenamen (alsof de „*ratio utilitatis*" altijd met de „*ratio veritatis*" vereenzelvigd ware!) — was noodig om verschillende der nieuwere schrijvers voor zijn gevoelen te winnen, en velen van hen hebben zich door het doorwrocht betoog des waardigen religieus laten medesleepen. Desniettegenstaande blijft het echter altijd waar, dat de meeste schrijvers, die met de pauselijke curie in meer onmiddellijk verband staan, aan het oude gevoelen zijn blijven vasthouden.

Al het voorafgaande, door Dr. Resemans aangevoerd, overschrijdt geenszins de grenzen van het privaat gezag. Men kan blijven twijfelen aan de waarde en de kracht der intrinsieke bewijsvoering, zich niet gewonnen geven door de oplossing en weerlegging van de argumenten der tegenpartij, en de meening blijven volgen van zoovele, vooral nieuwere schrijvers, die het tegenovergestelde gevoelen verdedigen. Dit alles heeft de schrijver zeer goed begrepen en daarom zijn krachtigst argument bewaard voor het laatste hoofdstuk, dat de kroon zet op het gansche werk. Daarin toch wordt een beroep gedaan op de practijk van den H. Stoel, bij monde van de Romeinsche Congregaties; daarin wordt vooral het resultaat van langen, moeizamen arbeid in de archieven der Propaganda neergelegd. Het doel van Dr. Resemans was, het document te zoeken, dat professor Cavagnis ten deele had geciteerd, maar zelf niet gezien had, en waarvan te voren niemand, behalve Perocheau, die slechts in algemeene bewoordingen van de practijk van den H. Stoel gewag maakt, het bestaan had vermoed.

De pogingen van den zoeker werden met onverhoopten uitslag bekroond, zoodat niet alleen bet bewuste document, maar ook nog twee anderen door hem zijn gevonden. Eene decisie, 20 Juni 1820 door de kardinalen der Propaganda uitgesproken, welke ongetwijfeld authentiek is, beslist zoo categorisch mogelijk. Een Fransch missionaris in Tongking had het volgende geval voorgesteld. Twee

ongeloovigen hadden een huwelijkscontract gesloten met verwaarloozing eener ceremonie, welker weglating volgens de burgerlijke wet aldaar de nietigheid der vereeniging ten gevolge heeft. De man verlaat daarop zijne vrouw, huwt eene christin en wordt naderhand zelf gedoopt. Wat van beide huwelijken te denken? De kardinalen besluiten: beide huwelijken zijn ongeldig.: het eerste wegens de overtreding van de burgerlijke wet en het tweede wegens het canonieke beletsel „disparitas cultus". — Om het gewicht der zaak echter, en daar het te voorzien was, dat dergelijke aanvragen meermalen in het vervolg zouden voorkomen, besloten de kardinalen aan denzelfden missionaris eene uitvoerige instructie te zenden, welke ook inderdaad het volgende jaar naar Parijs, en van daar naar Tongking verzonden werd. En dit is het stuk, waarvan Cavagnis een uittreksel ontving, hetwelk in *De Katholiek* t. a. p. bl. 198 is medegedeeld. De schrijver erkent, dat de authenticiteit van den door hem medegedeelden tekst niet boven allen twijfel verheven is: het *„dubium"* wordt echter o. i. tot een *minimum* herleid. Een derde stuk eindelijk is de kopie eener resolutie der Inquisitie van 20 September 1854, welke in de akten der Propaganda aanwezig was, doch niet met het officieele stuk kon worden geconfronteerd, daar de archieven van het H. Officie thans niet toegankelijk zijn. Deze drie documenten bewijzen dus duidelijk, welke de practijk van den H. Stoel geweest is in den jare 1820 en 1854, ten opzichte der huwelijken tusschen ongedoopten gesloten. Zou men later van die practijk zijn afgeweken? Dit zou mogelijk kunnen zijn; dergelijke gevallen zijn voorgekomen. Maar is dit waarschijnlijk? Is het niet veeleer aan te nemen, dat de Congregatiën ook thans nog aan die practijk *casu quo* zouden vasthouden, daar nog altijd de canonisten, die aan de werkzaamheden der curie ijverig deelnemen, zooals Cavagnis, d'Annibale, Zitelli en de algemeen betreurde Santi hetzelfde gevoelen zijn toegedaan?

Ziedaar in breede trekken den inhoud der geleerde monografie van Dr. Resemans weergegeven. Het weinige, wat wij hier gezegd hebben, moge velen aansporen tot eene nadere kennismaking. Om het werkje des te beter te genieten, zouden wij kunnen aanraden, aan wie tijd en gelegenheid heeft, eerst een kijkje te nemen in de pas verschenen brochure van de Curley: *Le mariage et les états* en dan die van Dr. Resemans ter hand te nemen. Het laconische laatste woordje van het na-

schrift is waarlijk eene verdiende afstraffing: „Mehr wäre weniger gewesen".

Mocht eene tweede editie door den schrijver bezorgd worden, dan zouden wij hem aanraden zijn stijl hier en daar wat te polijsten. De klassieke toon is over het algemeen goed vastgehouden, maar hier en daar zijn stroefheden waar te nemen, welke dikwijls den zin op het eerste gezicht onduidelijk maken.

Het moge Dr. Resemans vergund zijn nog veel te arbeiden op het veld der katholieke rechtswetenschap, nog dikwijls ons op de door hem in de Eeuwige Stad vergaarde vruchten te vergasten.

Rome, 10 Juni '87. Dr. VAN AARSEN.

ANALECTA LITURGICA.

1° Gloria in excelsis met tropi. 2° Orationes Missae S^tae^ Mariae ad martyres. 3° Missa in conceptione purissima et inconsueta B. M. V. 4° Het feest der Geldersche Lieve Vrouw. Meegedeeld door A. J. FLAMENT, adjunct-archivaris in Limburg en lid der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde.

Het is ongeloofelijk, hoeveel letterkundige en historische schatten de omslagen en schutbladen van oude registers soms verborgen houden. In den tijd, toen men nog geen eigenlijk gezegd karton of bordpapier kende, werd door den binder eene groote menigte oude bladen perkament en papier met lijm op elkander geplakt, totdat zij eene vrij stevige massa vormden, die als couverture of bord van een boek kon dienen; vandaar de naam *bord*papier. In het rijksarchief van Limburg hebben wij geheele boekjes van dun papier, stijf op elkaar geplakt, gevonden in de omslagen van zoogenaamde gicht- en schepen-registers.

Ik heb mijn doel reeds bereikt, als het mij gelukt de aandacht te vestigen op deze verborgen *aurifodinae*, waarin de boekbinder, zijns ondanks en buiten zijn weten, zooveel heeft begraven voor de volgende geslachten, dat anders onherroepelijk zou zijn verloren gegaan.

Zoo vond ik op een schutblad van een Paulus Venetus *Summulae naturalium* 1), te Venetië in 1476 gedrukt, eene gloria met zoogenaamde tropi, waarover Binterim in zijne *Denkwürdigkeiten der Christ. Katholischen Kirche* (B. IV, Thl. III. Mainz, 1828) handelt, en Bona in zijn *Rerum liturgicarum* (P. III, lib. II, c. 4), waar

1) In fol. N°. 579 der stadsbibl. te Maastricht in het gebouw v. h. rijksarchief.

hij Jodocus Clictoveus aanhaalt. Van drie verschillende tropi wordt daar gesproken: die, welke op Kerstmis, kerkwijding en de feesten der H. Maagd tusschen de woorden der gloria werden geplaatst, en betrekking hadden op de gebeurtenissen, welke gevierd werden; met name wordt daar nog van tropi gesproken, die op het feest der Onbevlekte Ontvangenis werden gezongen. Deze tropi worden daar van woord tot woord meegedeeld, terwijl ook de naam van een der vervaardigers wordt genoemd nl. Paus Sixtus IV 1). De tropi echter, die we hier mededeelen, schijnen niet op een bepaald feest betrekking te hebben, maar het geheele jaar door gezongen te zijn; het zijn meer omschrijvingen en toevoegselen, die de woorden der gloria nader verklaren. Ziehier de woorden voor zoover ze aan beide zijden van het perkamenten blad in folio voorkomen. Op de zijde, waar het blad op den houten omslag is vastgeplakt, leest men:

»Cum sonitu laudamus te verbum Dei Gracias Cuius filius est Cum sonitu laudamus te verbum Dei Gracias agimus Cuius filius est."

Op de andere bladzijde:

»Domine fili unigenite ihu xp̄e domine Deus agnus Dei filius patris qui in coelum ascendisti sacrum flamen effudisti discipulosque docuisti Quem credimus Qui tollis peccata mundi suscipe deprecationem nostram quem cum patre et neupmate (*sic*) essencie unitate Deum unum trinitate concolimus qui sedes ad dexteram patris miserere nobis quoniam tu solus sanctus tu solus dominus tu solus altissimus."

Wij hebben geen hoofdletters geschreven, waar ze in het origineel niet stonden, behalve bij het woord Deus; afkortingen komen slechts in gering getal voor; wij hebben ze voluit geschreven, behalve ihu xp̄e, wijl de Grieksche schrijfwijze, hoewel meer voor-

---

1) In een missaal, in 1482 te Napels gedrukt, en in een van het bisd. Messina in 1527 wordt Sixtus IV genoemd als degene, welke in de gloria van de Misse der Onbevlekte Ontvangenis (waarover later) na de woorden: „Tu solus sanctus" „Mariam praeservasti", na de woorden: „Tu solus dominus" „Mariam fabricasti", en na: „Tu solus altissimus" „Mariam sublimasti" heeft bijgevoegd. Pius V schafte de tropi af, doch die van de Onbevl. Ontv. mochten door de Franciscanen behouden worden. Zie Bona t. a. p. die het getuigenis van Joannes Serranus, Ep Acernensis, *De Imm. B. M. V. Conc.* (Lib. I, c. I, n. 10) aanhaalt.

komend, ons eigenaardig toescheen. Eigenaardig ook is de schrijfwijze: *neupmate*, eene vitieuse metathesis voor *pneumate*, een woord dat Grieksche reminiscentien van den hymnedichter verraadt, zooals men in meerdere hymnen aantreft, b.v. *trias*, *protoplasti* enz. In godsdienstige liederen, geschreven in de Dietsche taal lang na het ontstaan der voornoemde hymnen, namelijk in de 16e eeuw, komen af en toe Grieksche woorden voor: zoo worden *tetragrammaton*, *homousion*, *ischyros* en *athanatos* gebezigd in een kerstlied door Hoffmann von Fallersleben in zijn *Horae Belgicae* meegedeeld (Zie L. II, p. 55). Van wanneer nu onze hier meegedeelde tropi dateeren, weten we niet; het kan de richting der renaissance zijn, die zich hier openbaart, en dan zijn zij van denzelfden tijd als die Sixtus IV in de gloria der *Missa Immaculatae Conceptionis* invoegde. Doch de oorsprong der tropi is veel ouder en altijd, getuige de liturgie aller landen, heeft zich de Westersche kerk tot hare Oostersche zusterkerk aangetrokken gevoeld; later hopen we daarop in dit tijdschrift terug te komen.

2. De tweede vondst, die ik den lezers wenschte mede te deelen, betreft de Orationes Missae van een feest, dat nu niet meer *gevierd* wordt, dat is: waarvan in het missaal of brevier geen spoor meer gevonden wordt, hoewel het nog in het martyrologium vermeld staat op 13 Mei: „Romae dedicatio ecclesiae sanctae Mariae ad martyres, quam beatus Bonifacius papa quartus, expurgato deorum omnium veteri fano, quod Pantheon vocabatur, in honorem beatae semper virginis Mariae et omnium martyrum dedicavit tempore Phocae Imperatoris". In de kalendaria der breviers en missalen komt, voor zoover ik weet, het feest van Maria ad martyres niet meer voor: wel wordt in het diocees van Tours 1) op 2en Kerstdag in de Mis eene commemoratie van alle martelaren gehouden, maar de gebeden zijn anders als die, welke ik in M. S. op een blad perkament in een register der 15e of 16e eeuw heb gevonden, achter de *Missa S. Servatii* op 13 Mei. Deze bladen (er zijn er 4) zijn zeker uit een diocees afkomstig, waar beide feesten gevierd werden; van Keulen weten we dit zeker, want in een kalendarium,

1) Volgens een ritus ecclesiae St. Martini Turonensis, vermeld bij Martene, IIIe dl, bl. 205 van zijn: *De antiquis ecclesiae ritibus libri....* editio 2a Antwerpiae (Mediolani) 1736—38 (4 vol. in fol.) was dit feest ook in de middeleeuwen aldaar bekend.

in 1824 aldaar door Binterim uitgegeven onder den titel: *Kalendarium ecclesiae Coloniensis saeculi noni ex manuscripto codice membrano monasterii olim Assindiensis*, worden beide feesten vermeld; dat van de H. Maagd enkel met de woorden: Mariae. Misschien werden de beide feesten ook te Utrecht 1), Luik, Trier, Doornik en andere aangrenzende Duitsche en Fransche bisdommen gevierd. Zie hier de oraties:

Eodem die Marie ad martires.

Oratio. Quesumus omnipotens Deus ad eorum nos gaudia eterna pertingere de quorum nos virtute tribuis annua sollempnitate gaudere. P.

Secreta. Super has quaesumus domine hostias benedictio copiosa descendat que et sanctificationem nobis clementer operetur et de martirum sollempnitate letificet.

Postcommunio. Supplices te rogamus omnipotens Deus: ut quos tuis reficis sacramentis tibi etiam placitis moribus dignanter deservire concedas. P.

3. De volgende *Missa Immaculatae Conceptionis* vond ik in een quartijn, welke aan de EE. PP. Minderbroeders van Lichtenberg of Slavante (een verbastering van Observanten) te St. Pieter bij Maastricht heeft toebehoord (N° 1692 der stadsbibliotheek te Maastricht) waarin — behalve Brant's *Navis stultifera* in het Latijn vert. door Jac. Locherus, Parijs 1505, Hese's *Itinerarius* en andere tractaten, omstreeks 1500 gedrukt — de volgende MS. zijn gebonden: *Sermo pulcher de caritate*, gevolgd door andere preeken te Venetie door frater Johannes Dyven Iconensis (?), 30 Juni 1459 geëindigd; eene Latijnsche vertaling van het tractaat van Joannes Chrysostomus: *Quod nemo leditur nisi a seipso*, door Joh. Frassent presbyt. (schrift uit denzelfden tijd *omstreeks*); eene Lat. vertaling van Chrysostomus' *De reparatione lapsi*, en een tractaat *De tentatione*, beide laatsten zonder aanwijzing van schrijver. Het allerlaatste bevindt zich de *Missa Immaculatae Conceptionis*, met sequentie. Over deze Mis kan ik niets zekers mededeelen; alle nasporingen

---

1) In het diocees Utrecht werd voor de Hervorming de H. Servatius ook gevierd, zie Willems *Oorkonden . . . aangaande de Kerk en het Kapittel van Odiliënberg (Publications . . . de Limbourg*, dl. 23, bl. 297.); dit diocees hing af van de Keulsche metropolitaankerk, wellicht werd dus het feest van S. Maria ad martyres ook te Utrecht gevierd.

van mij en anderen zijn te vergeefs geweest. Wel is bekend, dat Paus Sixtus IV, die 1 Maart 1476 den feestdag der Onbevlekte Ontvangenis bevestigde, toen ook aan de Missa propria, door Leonardus de Nogarolis van Verona vervaardigd, aflaten hechtte, van welke Mis de Franciscanen zich bedienden, dat verder deze Mis afgeschaft werd, omdat godgeleerden er aanmerkingen op maakten, wegens enkele zinsneden, die minder juist de gevoelens der H. Kerk weergaven, hoewel den Franciscanen vergund bleef ze te gebruiken (Zie Martene, *De antiquis eccl. rit.* 3e dl. bl. 199). De omstandigheden nu, dat het boek, waarin deze Mis werd gevonden aan de paters Franciscanen heeft toebehoord, dat er meerdere MS. (o. a. uit Italië) in voorkomen, omstreeks denzelfden tijd *geschreven* als waarin de *Missa Immaculatae Conceptionis* werd *vervaardigd*, wettigen eenigszins de meening dat deze Mis, die van de Nogarolis zou zijn 1). Minder juiste en kwetsende uitdrukkingen (voor den tijd namelijk dat de Onbevlekte Ontvangenis nog niet als leerstuk was afgekondigd) zijn b. v.: „da virtutem te laudantibus contra *puritatis tue emulos*" in de sequentie, en kort te voren: „Cui in

---

1) Wel heeft dezelfde Paus, 4 Oct. 1480 ook aflaten gehecht aan eene Mis door den Franciscaan Bernardinus de Busco samengesteld, gelijk men bij Plazza, in zijn werk over de Onbevl. Ontv. (Panorma, 1747 in fol.) vindt, maar deze Mis is niet de hier volgende, gelijk blijkt uit een door Plazza meegedeeld fragment van de Busco's Misse. Fleury beweert echter (*Hist. eccl.* XXVIII, p. 423, Paris, 1730 in 4°.), dat Sixtus IV in 1476 het officie van de Nogarolis en de Busco, volgens hem een en hetzelfde, met aflaten verrijkte, maar deze schrijver slaat er met een Franschen slag naar en schijnt de bul van den Paus nooit gelezen te hebben, al haalt hij in margine Labbaeus' conciliën-verzameling aan. Zeer duister en voor een ernstig dogmaticus en kerkelijk geschiedschrijver uiterst lichtzinnig is hetgeen hij mede omtrent die bulle zegt, als hij spreekt van „la fête de la conception de la sainte Vierge qu'il [*de Paus*] nomma immaculée": men zou kunnen meenen, dat de Paus de „conception" *immaculée* noemde, althans dat hier sprake is van de H. Maagd, onbevlekt in haar ontvangenis; doch de schrijver verduistert den zin; de Paus noemt Maria onbevlekt *post partum* en bevestigt dus het dogma: natus ex Maria *Virgine*. Ziehier toch zijne woorden: „et immaculata virgo nihilominus post partum remaneret". Aldus de *Conc. Ed. Reg. Paris.* T. XXXIV, p. 26. Labbaeus zal de bul wel niet veranderd hebben, wel Fleury.

terris non est equalis nec in *celis janua*" (wat er duidelijk staat). Dat deze Mis in ieder geval uit den tijd dateert, toen de Onbevlekte Ontvangenis in de scholen nog stof tot dispuut gaf, is zeker; de polemische tint, zou ik haast zeggen, en het schrift (laatste helft der 15e eeuw) zijn voldoende bewijzen. Eigenaardig is nog in deze Mis, dat het woord postcommunio gevonden wordt voor het verset dat thans communio heet, doch waarop ook de naam postcommunio (na de communie) past.

Missa in conceptione purissima et inconsueta gloriosissime virginis marie.

Introitus. Que est ista que progreditur quasi aurora valde rutilans? Ista est mater Dei sponsaque eterni regis, cuius pulcritudinem sol et luna mirantur, et jubilant eam omnes filii Dei. Psalmus. Tota pulcra es amica mea Et macula non est in te.

Oratio. Omnipotens clementissime Deus, qui purissime virginis matris filii tui conceptionem immunem ab omni contagione peccati preservare voluisti, concede propicius, ut eius meritis et precibus nos purificatis mentibus ad te verum purificatorem feliciter facias pervenire. Per eumdem dominum.

De sancta anna. Deus qui beatam annam in matrem genitricis filii tui pre ceteris eligere voluisti concede propicius, ut earum precibus et meritis aeterne vite gaudia consequi mereamur. Per eumdem.

Epistola. Dominus possedit me in inicio viarum suarum etc.

Graduale. Ad te splendor patris maria virgo eligitur et super omnes preeligitur, omnibus graciis omnibusque virtutibus in matris utero prevenitur, ut de mundissima matre mundissimus secundum carnem nasceretur Dei filius. Versus. Tu candoris o maria et decoris forma, cui in terris non est equalis nec in celis janua. Alleluya. O maria dulcis et pia, tu inquam es illa rosa sed sine spina tu nempe es illa que pietatis candore vincis lilia benignitatisque flore superas omnia.

Sequentia. Exultet cetus fidelium in puritatis principium alleluya. Revelavit condempsa dominus rex omnium. Dicant ergo gloriam omnes per mariam purum templum dominicum. Quam non purgavit dominus sed preservavit altissimus. O virgo virginum illud fuit inicium puritatis tue gaudium, ut Dei unicum pure vestires filium. Sicut in celo unicus equalem sibi patrem habet filius, sic et in terris Dei filius matrem habet sine macula. Cesset ergo iniquitas ac invidorum perversitas cum ipsam totam pulcram et absque macula sacra canat pagina. O maria sanctorum melodia da virtutem te laudantibus contra puritatis tue emulos.

O mater pietatis vitam promissam beatis apud thronum divine maiestatis impetra te elucidantibus. Amen.

Et qnoniam non dicitur alleluya: Tractus. Hec est virga de radice Jesse stirpe tracta. Per summam sapientiam sicut rosa fabricata, que non a sathan fuit veneno afflata. Tua ergo virgo singularis fuit conceptio, quam splendor sue patris lucis perfudit radio, ut purior nequeat inveniri sub Deo.

Evangelium. Loquente Jhesu etc.

Offertorium. Venite filii laudate matrem mariam pure conceptam quoniam qui ipsam elucidant vitam eternam habebunt alleluya.

Secreta. Devotionem nostram quesumus omnipotens Deus benignus respice, ut sicut dulcissimi filii tui genitricem mariam in sua conceptione ab omni macula peccati singulariter preservasti ita ipsa interveniente nos famulos tuos ab omnibus contagionibus mentis et corporis liberare digneris.

De beata anna secreta. Exaudi domine preces nostras et intercedente beata anna, matre matris tue, animarum nostrarum mederi languoribus. Per dominum.

Postcommunio. Beatus vir, qui audit Mariam sanctorum melodiam et postes pure conceptionis eius observat, quoniam qui ipsam laudando invenerit, inveniet vitam et hauriet salutem a domino alleluya.

Oratio. Maiestatem tuam omnipotens Deus supplices exoramus, ut qui inviolatam splendoris tue matris ac alme conceptionis eternali tua pre benedictione preventam iubilando celebrant fructum sue puritatis perhenniter te largiente acquirant. Per eumdem 1).

De sancta anna. Immense clementie tue piissime Deus imploramus auxilium et laudes quas in beate anne commemoratione obtulimus eius nobis suffragante intercessione proficiant ad medelam. Per dominum.

4. In Roermondsche almanakken van voor de Fransche revolutie — o. a. in dè *Ruremondsen almanach ofte Gelderschen hemelmeter voor het schrikkel-jaer ons Heere J. C.* 1780. Tot Ruremonde, bij D. Mackay. — staat onder de festa curiae, d. i. feesten, waarop het hof van 't Oostenrijksche deel van Gelderlands Overkwartier geen zitting hield, den 3den Vrijdag na Paschen „genaemt de Geldersche L. Vrouw".

---

1) Zooals dit hier geschreven staat geeft het geen verstaanbaren zin: ik zou meenen dat het aldus moet wezen: *ut qui inviolatam splendoris tui* [niet *tue*, want het gebed is tot God den Vader gericht, dus „tue matris" kan onmogelijk] *matris almam conceptionem* etc.

Of dit feest in de *oude* directoria van het bisdom Roermond (zooals het voor de Fransche revolutie was) onder dien naam bekend was, weten wij niet; het zal bij de samenstelling en oprichting van dat bisdom, waarvan Roermond de zetel was — de stad, die tevens als hoofdstad strekte van het, toen nog Spaansch, Overkwartier — daar bekend zijn geworden. Toen toch werden de dekenaten Gelre en Sifflich of Seijfflich (later dekenaat Nijmegen), die samen de meeste Geldersche kersspelen van het bisdom Roermond bevatten, bij beschikking van den Keulschen nuntius losgemaakt van Keulen en aan Roermond toegevoegd. Met nog eenige weinige kersspelen uit andere dekenaten, waren deze beide dekenaten het geheele contingent, dat het aartsbisdom aan Roermond moest afstaan. In het Keulsche aartsdiocees nu werd op den derden Vrijdag na Paschen, zijnde tevens de Vrijdag na Zondag *Jubilate*, het feest der zeven weeën van de H. Maagd gevierd, dat elders òf misschien niet *zoozeer* werd gevierd òf op een anderen dag. In het elfde kapittel van de Keulsche synode van 1423 (bij Hartzheim *Conc. Germ.*) lezen wij het volgende, waaruit blijkt dat dit feest in het aartsdiocees Keulen al bestond, maar òf wel niet algemeen werd gevierd òf op een anderen dag: „Compassionis B. Mariae festum seu memoria quando in templis agenda: Statuimus et ordinamus, ut Festum commemorationis praefatae Augustiae et Doloris B. Mariae Virginis deinceps singulis annis feria sexta post Dominican *Jubilate* . . . . . solemniter celebretur".

Eerst Paus Benedictus XIII stelde het in 1727 voor de geheele Kerk op den Vrijdag voor Palmzondag, doch in het oude diocees Roermond schijnt het, uit gehechtheid van een zeer groot deel van de *Geldersche* diocesanen aan een oude instelling van den tijd, toen zij nog ressorteerden onder Keulen, tot het einde toe, op den derden Vrijdag na Paschen gevierd te zijn, van waar de naam van Geldersche Lieve Vrouw, dat is feestdag van O. L. Vrouw, gelijk die voorheen in Gelderland (voor zoover het onder 't Keulsche aartsbisdom behoorde) werd gevierd.

LETTERLOOVER.

AAN DEN H. ALPHONSUS MARIA DE LIGUORI
1787—1887.

De moede, stramme leên van 't boetgewaad omgeven
En de armen kruiselings op de eedle borst gevlijd,
Terwijl het kralensnoer zacht door de vingren glijdt,
Die ons met gouden pen Gods heilge wet omschreven:

Zoo blijft uw needrig beeld een dankbaar kroost omzweven,
Alphonsus, wiens vernuft, den Schepper toegewijd,
In onverganklijk schrift nog voor Zijn glorie strijdt
En aller borst ontgloeit om naar dàt doel te streven.

Hoe glanst U 't aureool om 't eerbiedwaardig hoofd,
Dat vaste kennis borg, maar vaster heeft geloofd,
En voor wie peinst en zoekt, gepeinsd heeft en gevonden.

Door wetenschap, geloof, door ijver, heldendeugd
Hebt gij het moederhart van Jesus' Bruid verheugd:
O Kerkleeraar! — die naam moge U haar dank verkonden!

H. ERMANN, S. J.

DE KERK DER NEDERLANDEN EN HET PAUSSCHAP.

CANTATE

OP HET GOUDEN PRIESTERSCHAP VAN Z. H. PAUS LEO XIII.

Van het volgende gedicht, dat het voorrecht heeft in muziek te worden gezet door den Z. Eerw. Heer Lans, is de muziekale compositie bijna geheel voltooid, en zij zal weldra verschijnen. Het zij mij vergund, reeds nu, bij de uitgave van den tekst alleen, in een paar bladzijden aan te geven, in welk licht ik dien tekst gaarne beschouwd wenschte te zien. 't Was mijn doel, binnen de enge grenzen eener feest-cantate eenige gezichtspunten te openen op de betrekkingen tusschen de Kerk der noordelijke Nederlanden en het Pausschap, en dien zang toe te wijden aan onzen grooten Leo XIII, ter gelegenheid van zijn gouden priesterfeest.

Het veld was groot en onmetelijk: hier moest in den letterlijken zin worden gekozen of gedeeld. Daarom heb ik mij bepaald tot de volgende hoofdpunten:

1. Het is inderdaad in hoogen graad opmerkelijk, dat het allervroegste begin onzer geloofsgeschiedenis, door al de nevelen van anderhalf duizend jaren heen, reeds Rome en den Paus te aanschouwen geeft. De Heilige Cunera, maagd en martelares, was de eerste, die op onzen Noord-Nederlandschen bodem den dood in de belijdenis des Christendoms onderging, en hare lotgevallen worden door eene bedevaart naar Rome en den Paus beheerscht. Zij behoorde namelijk tot de gezellinnen van de H. Ursula, wier liefelijke gestalte omtrekken heeft, duidelijk en scherp genoeg, om haar op het gebied der geschiedenis, niet slechts op dat der sage, eene plaats te doen behouden, waaruit zij door geene kritiek kan

worden verdrongen. Volgens de oudste berichten toog Ursula met haar maagdelijk gezelschap het eiland der Bataven voorbij, en deed Tila aan, dat aloude Tiel, dat nog niet zoo lang geleden vóór zijn stadhuis, als opschrift onder eene oude afbeelding van Keizer Hendrik, dit halfvers van Virgilius te lezen gaf:

Tibi serviat ultima Thule.

Voorts meldt de legende, dat het doel harer reize eene bedevaart naar Rome was, en dat zij op haar terugkeer van dien pelgrimstocht te Keulen (of Colonia Agrippina, gelijk het toenmaals heette) met haar talrijk gezelschap door de Hunnen werd ter dood gebracht. Een der opperhoofden uit onze streken was daarbij aanwezig, wist Cunera aan hare beulen te onttrekken en nam haar mede naar zijn verblijf, het overoude Hreni of Rhenen. Hier was het, dat de Christenmaagd later den dood der Heiligen stierf, onder omstandigheden, die thans niet vermeld behoeven.

2. De verschijning van Cunera als Christin in onze streken was echter een feit, dat lange jaren op zichzelf stond, en de komst van onze eerste, groote geloofsverkondigers in Noord-Nederland, Wilfried en Willibrord, twee en een halve eeuw voorafging. Toen eerst knielde Willibrord, zoo niet de vroegste, dan toch de grootste onzer Apostelen, neder om de opperpriesterlijke wijding te ontvangen, en te Rome ontving hij die uit de handen van Paus Sergius. De grondvesting onzer Kerk rust derhalve regelrecht op Rome en den Paus.

3. Vele honderden van jaren moeten nu onherdacht voorbijgaan, niet omdat tallooze gebeurtenissen ontbreken, die onze betrekking met Rome getuigen en kenschetsen, maar omdat de grenzen van het bestek geene vermelding gedoogen. Daar rijst de gestalte van Paus Adriaan voor onze oogen op, den eersten en eenigen Nederlander, die in den hoogen stoel van Sint Pieter heeft gezeteld. Hoe kan hij in dezen zang van herinneringen ontbreken!

4. Eene halve eeuw later volgen de vreeselijke tijden der hervorming, toen men de Haarlemsche None zag onderbreken door een aanval van woestelingen. Processiën met het Allerheiligste,

Adoro te zingend, worden verstoord door beeldstormers, wier ruw geweld vooral tegen Rome is gekeerd. Zij slagen er niet in, de hymnen der Kerk geheel te onderdrukken: telkens als hun wild geschreeuw een oogenblik verpoost, verneemt men den zang der koorknapen.

5. En te midden van wereldstrijd en grenzenlooze verwarring staan de heilige Martelaren van Gorkum op, die hun bloed hebben gestort voor de Wezenlijke Tegenwoordigheid, maar ook, en niet minder, voor 's Pausen Oppergezag: zij zijn de eigenlijke Martelaren van den Paus. Het *Adoro te* sluit zegevierend met *Ave, Jesu, pastor fidelium.*

6. Nu komt er een tijd van onderdrukking en diepen rouw: de zeventiende en achttiende eeuwen, op geen beter wijze te verzinnebeelden dan door het roerende, wonderschoone lied, dat zoo menigmaal uit angstig beklemde harten in onze arme huiskerkjes ten Hemel steeg:

„o Heer,
Aensiet doch Sion teêr,
Uw Bruydt verheven."

Met de oorspronkelijke, schoone, door onze voorvaderen geliefde zangwijze, kan dit lied niet missen, den indruk van deze nu lang vervlogen tijden overweldigend weêr te geven.

7. Ten laatste, en als de kroon, schittert 's Pausen herstel der Bisschoppelijke Kerkorde in Nederland, met diepen zin op den bekenden gedenkpenning voorgesteld als de opwekking van Jaïrus' dochtertje, en wat ons voorgeslacht had weten te redden uit den wereldbrand, ontvangt den zegen van een geregeld bestuur: de Kerk van Nederland herleeft door den Paus.

Deze krans van gezongen tafereelen, met het goddelijke woord *Tu es Petrus* op den spreukband, wordt omvat door eene toewijding aan Paus Leo XIII en besloten met een jubellied, door alle aanwezigen te zingen op eene melodie, die van algemeene bekendheid is, de melodie van Paus Pius' gouden feest.

CANTATE.

TEKST-KOOR.

Tu es Petrus,
Et super hanc petram
Aedificabo
Ecclesiam meam.

TOEWIJDING.

Leef, Leo-Petrus, leef! Heel de aard klapt in de handen:
Dat God ons lang uw roem, uw heilge glorie geef!
Het hooggezang golft voort van Oost- tot Westerstranden
Van 't Zuiden tot het Noord: Leef, Leo-Petrus, leef!

VOORZANG.

Aan de open kust der wilde zee gezeten,
Verheffen wij den jubel van uw feest.
Hoe kan ons hart, o Leo, ooit vergeten,
Wat Rome ons is, en altoos is geweest?
Daar dagen uit de schemering der tijden
Gedaanten op, en zweven om ons heen.
't Verleden zingt van lijden en van strijden,
Van heilge zege in Rome's naam alleen.

(Ste. URSULA. Anno 453.)

Eéne stem.

Een stem kwam tot me in zoete droomen,
Een Godsstem, toen ik sliep.
'k Heb in mijn oor den klank vernomen,
Die Roma, Roma! riep.
'k Ben met mijn maagden uitgetogen,
Batavië voorbij.
De Kruisbanier vloog voor onze oogen,
We volgden juichend blij.
Eene onzer jongste gezellinnen,
Cunera, hoog van stand,
Moest roze- en leliekrans hier winnen.
Heil, eerstlinge in dit land!

Koor van maagden.

We zijn te samen uitgetogen,
Batavië voorbij.
De Kruisbanier vloog voor onze oogen,
We volgden juichend blij.
We zongen met haar onze psalmen,
Den grooten God ter eer.
We wonnen kroon en maagdepalmen.
We leven bij den Heer.

Heidenen.

Ze komen ons rooven de bloem onzer goden!
Valt aan, vrije mannen, met kracht!
Ze ontstelen ons Freija en Donar en Woden,
Ze schenden ons godengeslacht!
Het kruis zal voor hen geene redding doen dagen,
't Moet stroomen, hun bloed. Geen gespaard!
Valt aan, met de hand aan uw strijdakst geslagen;
Vernielt hen, verdelgt hen van de aard!

(Sᵀ. WILLIBRORD. Aᵒ 696.)

EÉNE STEM.

Des Heeren stem heeft me uitgezonden.
Mij heeft Paus Sergius gewijd
Om 't Evangelie te verkonden,
Trots doodsgevaar en wilden strijd.
Zend, Christus, zend uw heilgenade,
Uw liefde in mededoogen neêr.
Bestraal den duistren nacht van 't kwade
Met Pinkstervuur en vlammen, Heer.
Doe allen 't woord van God erkennen
En volgen zonder vlek of blaam,
Zich blijde Uw lieflijk juk gewennen,
Aanbidden Uw verheven Naam.

BEKEERLINGEN.

O wonder licht, dat stralende in onze oogen
Met vrede en vreugde ons ongekend vervult!
Een God gekruist, die elke traan zal droogen,
Vergiffnis geeft voor alle zonde en schuld!
Wij buigen 't hoofd. Kom, vreemdling, o kom nader.
Leer Christus ons. We bouwen hier uw kluis.
We willen u gehoorzaam zijn als vader.
Geef ons den Doop; wij volgen 't heilig Kruis.

KOOR.

Tu Rex gloriae,
Christe!

EÉNE STEM.

O Kerk van Nederland, roem vrij uw Roomsche stichting.
Op 's Pausen wijding stroomde een vloed van zegen neêr.
Verhef in glorie u. Werk heilge zielsverlichting,
En geef aan Rome eens zelve een Opperpriester weêr.

(PAUS ADRIAAN VI. A°. 1522.)

KOOR.

Gegroet van onze blijde koren,
Paus Adriaan, gegroet!
Zoon van ons land, uit onzen stam geboren,
Geleerd en vroom, godvruchtig, wijs en goed.
Droeg, Nederland, slechts ééns een van uw telgen,
Helaas, hoe kort! de Pauselijke kroon,
Vergetelheid zal nooit zijn naam verdelgen.
Paus Adriaan, wat straalde uw glorie schoon!

KERKKOOR.

Adoro Te devote, latens Deitas,
Quae sub his figuris . . . . . .

(BEELDSTORMERS. A° 1566.)

Verneemt gij de koren,
Van Babylons volk?
In bloed moet het smoren,
Ontzield door den dolk.
Een stem heeft geklonken,
Een loeiende orkaan:
„In wellust verzonken,
Moet Rome vergaan."
Het strijdzwaard des Heeren
Is dorstend naar bloed.
Geen stervling kan keeren
De Godswraak, die woedt.
Vooruit, gij getrouwen
Van 't nieuw stralend licht.
Werpt neêr de gebouwen,
Die 't bijgeloof sticht.
De altaren verpletterd,
De Heilgen ontbloot!
De wraakbazuin schettert,
Wie aarzelt, ter dood!

(MARTELAREN VAN GORKUM. A°. 1572.)

EÉNE STEM.

O Martelkroon, wij zien uw stralen wenken.
Daal van omhoog met groene palmen neêr.
Die 't leven ons in de aadren wilde schenken,
Hij roept ons op: wij geven 't juichend weêr.
U Koning, Kracht der heilge martelaren,
Wij volgen U, die aan het kruishout hingt.
Tot in den dood zal onze mond verklaren
De waarheid, die ons heel de ziel doordringt.
Getuigt het luid, geen martling, broeders, vreezend:
't Is Rome's Kerk, die wortelt in de rots.

KOOR DER MARTELAREN.

In 't Sakrament is Jesus zelf aanwezend,
De Paus, de Paus is Plaatsbekleeder Gods.

KERKKOOR.

. . . . . .
Ave Jesu, Pastor fidelium
Adauge fidem omnium
In Te credentium.

(VERNEDERING DER KERK. XVIIe EN XVIIIe EEUW.)

OUD LIED. A°. 1621.

(*Oorspronkelijke melodie.*)

1.

O Heer,
Aensiet toch Sion teêr,
U Bruydt verheven:
Sy wordt verdreven.
In 't ongeloof wordt haer nu plaets ghegheven,
Haer schoonheyt en cieraat,
Door Satans listen quaet
Is wegh ghedreven.

2.

o Godt,
Wij hebben U ghebodt
Niet onderhouwen:
't Magh ons wel rouwen.
Want daërom laet ghy ons in dit benouwen:
Maer ghy, o Heere soet,
Wilt onse teghenspoet
Toch eens aenschouwen.

3.

o Heer,
Sendt toch Uw Herders weer
In alle paelen
Om weer te haelen
De schaepkens, breet en veer, die nu gaen dwalen:
Want ghy en wilt toch niet
Dat yemandt in 't verdriet
Koom' of in quaelen.

EÉNE STEM.

Zoo zong het voorgeslacht en kuste dan de altaren
Door gruwelen ontwijd,
Gebroken en besproeid met bloed van martelaren,
Geschonden voor altijd.
En bij den treurzang heft zich 't schreiend oog naar Rome,
Naar 't verre Rome heen.

KOOR.

Och, dat er eindlijk hulp, dat er verlossing kome
En einde aan 't droef geween.
Helaas, geen Bisschop meer, geen plechtige offeranden,
Maar spot en stervensnood!
O God, erbarm U toch! De Kerk der Nederlanden,
Zij is gestorven, dood.

(HERSTEL VAN HET BISSCHOPPELIJK BESTUUR. Aº. 1853.)

EÉNE STEM.

„Het dochtertje is niet dood", zoo sprak de Heer, „'t is slapend.
Ik zeg u, kind sta op!" — Ze ontwaakt, ze is levend weêr.
Een huiverende schrik heeft allen spot ontwapend,
Al 't volk verheerlijkt God in 't wonder van den Heer.

KOOR.

Jaïrus' dochter, vol in levensbloei herrezen,
Kerk van mijn vaderland, wees duizendmaal gegroet!
Hoe biedt, niet schreiend meer, in droomen als voordezen,
Maar in triomf, uw kroost den Paus zijn hartebloed.
Zie alles blij herleefd, de majesteit der Orden,
De kracht der Overheid, de Altaren verre in 't rond.
Uw zonen zijn voor Rome een heldenteelt geworden;
't Zouavenbloed stroomde óók, Mentana, op uw grond.

HERHALING DER TOEWIJDING.

Leef, Leo-Petrus, leef! De Kerk der Nederlanden
Bidt dankend meê: dat God ons lang uw glorie geef!
In 't reuzig wereldlied van Oost- tot Westerstranden
Juicht haar herrezen stem: Leef, Leo-Petrus leef!

JUBELLIED.

Melodie van den zang op het gouden feest van Z. H. Pius IX. z. g.

1.

Alleluja! Hooge psalmen,
Stort in jubeltoonen uit.
Lauwerkrans en zegepalmen,
Huwt u aan ons feestgeluid.
't Hooggezang stijgt boven de aarde,
Waar de Heer der Heeren troont,
Die den Paus voor ons bewaarde.
Met het priestergoud gekroond.

2.

God, o God, verhoor ons bidden,
Luister naar uw kindren stem.
Daal, kom neder in ons midden,
Zie uw zoon: verheerlijk hem.
Dat uw krachten hem omzweven,
Hem behoede uw Englenschaar,
Blijf met wijsheid, glorie, leven,
Hem bekroonen jaar op jaar.

3.

Alleluja! Blijf, blijf leven,
Leo, Stedehouder Gods,
Blijf ons Koningswijsheid geven,
Onze vreugde en onze trots.
In uw Pausschap, vol en krachtig,
Schijnt een hemelsch wonder uit:
Teeken van Gods liefde, almachtig,
Voor de glorie van zijn Bruid.

Seminarie Hageveld. J. A. DE RIJK, Pr.

DE ARMENZORG IN HET APOSTOLISCH TIJDVAK.

(Vervolg en slot van blz. 1 vv.)

III.

Bij de christelijke liefdemaaltijden, welke wij in het vorig artikel bespraken, heerschte broederlijke gelijkstelling onder gemeenzaam gebruik van de goederen dezer aarde. De rijke had overvloed en diende met dien overvloed degenen, die gebrek leden — dit vulde reeds de anders ondempbare klove, welke de bezittenden van de behoeftigen scheidde. Bij de Agapen werd ook het verschil van stand vergeten, terwijl de arme naast den rijke, de slaaf naast den vrijgeborene aanzat, en die gelijkheid, door de liefde in het leven geroepen, drong door tot in het maatschappelijk leven, wijl zij den geringe en den voorname samenbracht en een band van eenheid legde tusschen de meest ongelijksoortige bestanddeelen van dezelfde maatschappij.

„Elk liefdemaal was de uiting van eene werkdadige liefde, welke den rijke tot een weldoener verhief en den arme het hem tot dusverre onbekende voorrecht van gelijkheid schonk. De christelijke liefde gaf den lijdenden broeder een deel van haar vermogen, en te gelijk schonk zij hem persoonlijke toewijding; zij stilde den honger des lichaams en lenigde het lijden der ziel, zij wilde den naaste zedelijk verheffen en hem daardoor tot zelfstandigheid ook op stoffelijk gebied al meer in staat stellen" 1).

1) Ratzinger, l. c. S. 65.

Doch hoe ruim ook bedeeld en ofschoon onder zeker opzicht met de aanzienlijken onder zijne medebroeders in het geloof gelijk gesteld, nimmer kon het daarom den christelijken arme in de gedachte komen om zich van de verplichting tot den arbeid ontslagen te rekenen. De aalmoes, door een broederhand toegereikt, kweekte bij hem den geest van vadsigheid geenszins aan. Integendeel, hij kon geene bijeenkomst verlaten zonder opnieuw te zijn aangespoord tot werkzaamheid, en zonder dat het bewustzijn hem vervulde, hoe alle menschen, een ieder naar zijn stand en naar zijne krachten, tot den arbeid verplicht zijn, allereerst om voor zichzelven en voor de hunnen te zorgen, vervolgens ook om hulpbehoevende broeders te kunnen ondersteunen. Hoe menigmaal zal hem het voorbeeld en het woord van den H. Paulus voorgehouden zijn, die dat tweevoudige doel zoo duidelijk uitdrukte: „Ik heb u alleszins getoond, dat men zóó, arbeidende, de zwakken moet ondersteunen en het woord indachtig zijn van den Heer Jesus, hoe Hij zelf gezegd heeft: het is zaliger te geven dan te ontvangen" 1), en daarbij had hij hun zijn eigen handen getoond, welke dienstbaar geweest waren voor hetgeen hij zelf behoefde en zij, die bij hem waren. Hoe menigmaal zal het den arme op 't hart gedrukt zijn geen arbeid te vreezen, daar zelfs de Apostel der Heidenen van niemand „brood om niet gegeten had, maar onder arbeid en zwoegen, dag en nacht werkende, niemand tot last had willen zijn" 2). Gesterkt en bemoedigd ging de arme dan zijne nederige werkplaats weder opzoeken,

---

1) Handel. XX, 35. 2) II Thess. III, 8.

om door harden arbeid in het onderhoud van zijn huisgezin te kunnen voorzien en te gelijk nog eenige penningen op het altaar der liefde te kunnen neerleggen voor de dringende behoeften van zieken, weduwen en weezen, in één woord: voor hen, die zelven niet werken konden. Den arbeid leerde hij alzoo beschouwen als een strengen gewetensplicht, om aan de gemeente niet tot last te zijn, en als een liefdeplicht, om iets bij te dragen ter ondersteuning van hulpbehoevenden. Daarenboven noodigde de versterving hem uit om zich met het noodzakelijke te vergenoegen en de milddadigheid om het bespaarde ten dienste van anderen te offeren.

„Het koste zeker groote inspanning om dien uitslag te bewerken. De tot eene gewoonte geworden lediggang, het oneerlijk handelsgewin, het gemakkelijk verdienen in den tempel of in het theater of door onzedelijkheid, het verlaten der familie, het ten vondeling leggen der kinderen — al die gewoonten van het leven der Heidenen moesten eerst uitgeroeid worden. Ook onder de Christenen toch werden aanvankelijk eenigen gevonden, die liever dan in stilte te arbeiden zich aan het bewogen leven en aan het afwisselend gewoel der heidensche ongebondenheid wilden overgeven. De H. Paulus waarschuwde dringend tegen dezulken, die ongeregeld wandelden, niets uitvoerende, maar ijdele dingen doende, en wilde dat de anderen met hen geen omgang zouden hebben. Die vermaningen, het voorbeeld van Christus en van de Apostelen, van de bisschoppen en van de martelaren werkten heilrijk en spoorden aan tot navolging" 1).

Alzoo was arbeiden de plicht van allen, van armen en van rijken, volgens het beginsel, door den H. Paulus gesteld: „Wie niet werkt zal ook niet eten" 2). Elke gemeente moest het treffend schouwspel aanbieden van stille en vlijtige werkzaamheid. Voor hem, die in stede

---

1) Ratzinger, S. 63. 2) II Thess. III, 10.

van te werken zich aan luiheid wilde overgeven, was geen plaats in het rijk Gods op aarde. Vadsigheid was onvereenigbaar met den geest des Christendoms, dat geleerd had: „De mensch is geboren om te werken evenals de vogel om te vliegen" 1).

Bovendien moest ieder door arbeid in de behoeften van zijn huisgezin voorzien. Wie de verzorging der zijnen vergat, die verdiende niet als lidmaat der Kerk erkend te worden: „hij had zijn geloof verzaakt en was slechter dan een ongeloovige" 2). En wie zijne hulpvaardigheid tot zijne huisgenooten alleen beperkte, voldeed ook nog niet ten volle aan zijne verplichting als Christen. „Indien eenige geloovige — aldus had de H. Paulus bevolen — weduwen heeft [die zijne bloedverwanten en hulpbehoevend zijn], hij ondersteune haar, opdat de gemeente niet bezwaard worde, opdat zij dezulken, die waarlijk weduwen [geheel verlaten] zijn, kunne bijstaan" 3). Met deze verordeningen was één der beginselen vastgesteld, waardoor elke redelijke armenverzorging moet beheerscht worden: dat een ieder, zoo veel mogelijk, voor zijn huisgezin en voor zijne naastbestaanden zorg moet dragen; eerst dan als persoonlijke arbeid te kort schiet, moet de algemeene kas in den nood der lijdenden voorzien.

Een tweede beginsel, waaraan de vrijgevige liefdadigheid der Christenen streng vasthield, luidde: een ieder die kan, moet werken om ook iets te kunnen bijdragen tot stijving van de algemeene armenkas. Als lidmaat van eene gemeente, waarin onderlinge liefde de grondtoon

---

1) Job. V, 7. 2) I Tim. V, 8. 3) I Tim. V, 16.

is van het broederlijk verkeer, is ieder naarmate van zijne krachten gehouden om zijne offergave aan te brengen ten behoeve van die zelven hun dagelijksch brood niet kunnen verdienen.

Door deze beginselen was het doel van den arbeid juist omschreven. Geen heb- of genotzucht mocht tot werken aansporen, maar liefde voor de zijnen en voor alle hulpbehoevenden. De arbeid moest het middel zijn om eerlijk te leven en te doen leven. Die tot het werken bij machte is, mag anderen niet tot last zijn, maar de opbrengst van zijnen arbeid moet hem en den zijnen het onderhoud verschaffen en te gelijk dienen tot ondersteuning van die in nood verkeeren. Daarom, zegt Ratzinger met recht, werd niet in elken arme de Zaligmaker vereerd, maar alleen in diegenen, welke inderdaad hulpbehoevend en tot arbeid ongeschikt waren. De zoo menigwerf herhaalde aanklacht, alsof de kerkelijke armenverzorging de bedelarij, zoo niet in 't leven geroepen, althans begunstigd heeft, is hiermede wederlegd. In den bloeitijd der kerkelijke armenverzorging waren er wel armen maar geen bedelaars.

„Het moest voor de heidensche wijzen — gaat Ratzinger voort — een onbegrijpelijk tafereel zijn, als zij zagen hoe arbeiders bezig waren in eene werkplaats, welke de liefde en de aalmoes gesticht hadden, en waar alles in zoo hoogen graad verschilde van den heidenschen dwangarbeid met opzichters, zweepen en ketenen. In de werkplaatsen der Christenen aanschouwde men oudere en jongere arbeiders, die elkander broeders noemden, die in vlijt wedijverden, die zichzelven aanspoorden door het gebed en door een godsdienstig gezang zich opvroolijkten. Hoe scherp moest zulk een christelijke werkplaats afsteken bij die ellendige slavenkerkers! Door eenvoudige, ongeletterde arbeiders werd een vraagstuk opgelost, hetwelk de wijsheid der philosofen van de oude

wereld zelfs niet had kunnen omschrijven, laat staan oplossen. Aldus werd recht duidelijk, dat de godsvrucht tot alles nuttig was en de belofte had van dit en van het toekomende leven" 1).

Hier staan wij voor eene moeilijkheid, welke ons gewis door elken aandachtigen lezer wordt opgeworpen. Boven merkten we aan, dat voor Christenen, om hunne geloofsovertuiging, bijna alle publieke werkzaamheden onmogelijk waren geworden, als zij zich door geene geloofsverzaking wilden bezoedelen. Waar of hoe konden zij dan nog genoegzaam werk vinden, terwijl uit historische bescheiden bewezen is, dat hun aantal, vooral dat der armen, alras tot eene aanzienlijke hoogte was gestegen? En werd hun werk aangeboden, op wat wijze konden die armen zich de benoodigde grondstoffen aanschaffen, hoe de werktuigen, die zij behoefden? De geschiedenis geeft op deze vragen een afdoend antwoord. We hebben slechts de bevelen der kerkelijke overheid, inzonderheid aan de diakens gegeven, na te gaan, om daarin eene bevestiging te vinden van het woord, dat Tertulliaan den Heidenen voorwierp. „Het geld, dat u scheidt, vereenigt ons; één van ziel en van hart, maken wij geene moeilijkheid om onze geldzakken voor elkander te openen" 2).

Wij moeten hier onderscheid maken tusschen twee soorten van noodlijdenden. Eenigen van de arme werklieden hadden een ambacht aangeleerd, maar waren zonder werk; anderen, die geen bepaald bedrijf uitoefenden, wachtten op eene gunstige gelegenheid om onverschillig aan welk werk gezet te worden. De liefde was

1) Ratzinger, S. 65. 2) *Apolog.* C. 39.

vindingrijk genoeg om in den nood van beiden hulp te verleenen. Vernemen wij slechts, om ons daarvan te overtuigen, het voorschrift van Paus Clemens, van hem die, zooals Eusebius zegt, „de Apostelen gezien en met hen omgegaan had, in wiens ooren de prediking der leerlingen van Christus nog weerklonk" 1). In een zijner brieven legt hij aan de diakens der Kerk den plicht op om „voor hen, die geen beroep hebben, eene gelegenheid op te sporen, waardoor zij het benoodigde voor hun onderhoud kunnen verdienen; om aan de anderen, die een ambacht kennen, zoo goed mogelijk werk te verschaffen; eindelijk om aan hen, die niet kunnen werken, aalmoezen uit te deelen" 2). Het was alzoo bepaaldelijk aan de diakens opgedragen hulpbronnen voor den arbeid op te sporen en te openen.

Mocht door een of ander toeval het gewone dagloon niet toereikend zijn om in de behoeften van het huisgezin te voorzien of kwam het voor, dat een arbeider zich in schulden moest steken — een der voornaamste oorzaken van bekrompen omstandigheden en latere ontberingen — ook dan reikte de liefde eene behulpzame hand. Een brief van den H. Cyprianus, bisschop van Carthago, die zelf zijne aanzienlijke goederen ten voordeele der armen verkocht had, strekt ons daarvan ten bewijze. Het is waar, zijn leven en zijne werkzaamheid vallen buiten het tijdsbestek, dat wij bespreken; maar wij vergissen ons niet, als wij in zijne woorden een het hart streelenden naklank meenen te hooren van de liefdevolle taal der apostolische tijden. Daarom mogen wij

---

1) *Hist. eccl.* IV, 6. 2) *Epist.* I.

aan de voorschriften van dien leeraar hier eene plaats inruimen „Ik heb gelast — schreef hij aan de diakens — om in mijne plaats de schulden der armen te voldoen met het geld, dat ik te uwer beschikking stelde. Zoo eenigen onder hen hun bedrijf wenschen uit te oefenen, moet gij aan hun verlangen te gemoet komen en bij hunne winst zooveel toevoegen als voor hunne behoeften noodig is" 1).

Nog milddadiger toonde zich de christelijke liefdadigheid onder een ander opzicht ten gunste van die arme arbeiders:

„Hadden zij — zegt Dr. Ratzinger en hij bewijst het ook — eenig geldelijk voorschot noodig om hunne werkplaats uit te breiden, om nieuwe werktuigen aan te koopen of andere te vernieuwen, dan vonden zij bij meer bemiddelde Christenen steeds eene kleine som gelds bereid. De Christenen volgden het voorschrift: „Geef te leen aan uwen naaste, als hij in nood is" 1). Zij eischten geene borgstelling. Zij waren overtuigd, dat hunne christen-schuldenaars het geleende teruggaven, als het hun mogelijk was; zoo niet, ook dan achtten zij hun geld niet verloren; de Heer zou het hun duizendvoudig teruggeven. De vereeniging van kapitaal en vrijen arbeid werd voor het eerste gezien in de christelijke werkplaats van het apostolisch tijdvak en ontleende haren oorsprong aan den geest der naastenliefde. De fijne hand van den senator legde het benoodigde geld in de vereelte hand van den werkman, niet om wille van eenige winst, maar om Gods wil en uit liefde tot God en tot den naaste. De drager van *toga* en van *tunica* vierden de vereeniging van kapitaal en arbeid in den dienst van God en van den naaste, ten voordeele van de geheele christelijke gemeente" 2).

Wanneer het einde van den nederigen christen-werkman naderde, ook dan kon hij onbezorgd uit het leven scheiden. Zijne overgebleven vrouw en kinderen zou

1) Eccli. XX, *2.* 2) Ratzinger, S. 64.

hij niet ten prooi aan ellende achterlaten. Eene zorgvuldige moeder, wier hart warm klopte en wier hand milddadig was voor alle behoeftigen, zou zijne zware taak overnemen. Als hij zijne huisgenooten niet aan meer bemiddelde nabestaanden kon aanbevelen, dan was de zoetste troost in zijne laatste oogenblikken de zekerheid, dat de Kerk hen onder hare hoede nam.

Bepaaldelijk voor de weduwen was het diakonaat als een nieuwe schakel in de hiërarchische orde der Kerk ingevoegd; de H. Ignatius, een leerling van den Apostel der liefde, smeekte de Christenen van Magnesia „om de weduwen, die eerbaar leven, te ondersteunen en te eeren als het altaar des Heeren" 1). Evenmin werden de weezen verwaarloosd. Als men het woord „voorrang" bezigen mag, sprekende van eene liefde, welke geene aanneming van personen kende, dan waren het de weduwen en de weezen, aan wie de voorrang bij de werken van liefde werd toegekend. De H. Augustinus drukte er op, hoe de Christenen beiden op één lijn plaatsten en aan hen op de eerste plaats dachten, als zij liefdewerken deden: „Diegenen onder ons, welke meer met aardsche goederen bedeeld zijn, geven, indien zij willen, zooveel als hun goeddunkt. Hunne gaven worden neergelegd in de handen van den bisschop, die er zich van bedient om in de behoeften te voorzien van weduwen en weezen .... want de bisschop is de verzorger van alle behoeftigen" 2). Weduwen en weezen werden steeds in één adem genoemd, en de moederlijke bezorgdheid der Kerk strekte zich in gelijke

---

1) *Epist.* XXXIII. 2) *Apolog.* C. 2.

mate over beiden uit. Zij konden dan ook gelijke rechten op hare liefde doen gelden. En niet alleen riep hunne hulpbehoevendheid en hunne zwakheid van kunne en ouderdom hare milddadigheid in, waar ook de eerbiedwaardige nagedachtenis van echtgenooten en van ouders, welke dikwijls als bloedgetuigen des geloofs uit het leven gescheiden waren, deed hare rechten gelden.

„Onder de weezen — merkt Tollemer zeer juist aan — moest men vooral waken over de jonge dochters. Zij waren blootgesteld aan gevaren en aan gewelddadigheden, waartegen adeldom van geboorte en hooge maatschappelijke rang zelfs de gehuwde vrouwen niet beveiligden. Men kan in Eusebius het afschuwelijk tafereel lezen der brooddronkene onbeschaamdheid van de keizers en van de bestuurders der wingewesten. Als het ontzag, aan den vader of aan den echtgenoot verschuldigd, niet altijd genoegzaam was om de eer van hunne dochters of vrouwen te beschermen, men oordeele daaruit wat de ouderlooze jonge dochters te vreezen hadden. Niet zeldzaam kwam het voor, dat zelfs huisvaders van hoogen stand winstberekingen maakten op de eerbaarheid hunner kinderen. Geen wonder alzoo, dat de nagedachtenis van den heiligen Nicolaas, bisschop van Myra, spreekwoordelijk is geworden. Met kracht werkte hij er aan om dien afschuwelijken handel tegen te gaan. Zijne vrome kunstgrepen, zijne vernuftige milddadigheden behoedden vele jonge dochters voor de schande door haar een fatsoenlijk bestaan te bezorgen" 1).

Laten wij er in één adem bijvoegen: in hem, den grooten kindervriend, waren als in één brandpunt vereenigd al die stralen der heilige liefde, waardoor de Kerk van hare eerste geschiedenis af het zoo somber en gevaarvol levenspad van die ouderloozen verlichtte en veilig maakte. Haar eene plaats te bezorgen in den eerbaren kring van een christelijk huisgezin en later aan den dienst der christelijke liefde te verbinden of aan

1) l. c. p. 219.

godvreezende jongelingen uit te huwen, dit was de voornaamste zorg der Kerk. En wat de knapen betrof, ofschoon zij door hunne geaardheid, zelfs door het gevoel van eene zich ontwikkelende kracht beter tegen de verleiding bestand waren, mochten zij toch aan hun lot niet overgelaten worden, maar moesten onder het toezicht der Kerk geplaatst blijven. Hen van jeugdigen leeftijd af een ambacht te doen aanleeren, waardoor zij in hun onderhoud konden voorzien, hen te bekwamen in het gekozen bedrijf, opdat zij aan hunne broeders niet tot last werden, maar zelfs tot ondersteuning voor anderen konden bijdragen — daarop doelden de zorgen der Kerk en daarvoor besteedde zij de geldelijke offers, welke de ijver van bemiddelde Christenen op het altaar der liefde had neergelegd.

IV.

Hoe meer wij in onze studie vorderen, te meer gevoelen wij het onvolledige daarvan. Hoe vele benarde omstandigheden der eerste Christenen moesten nog besproken worden om onze schets van de christelijke liefdadigheid ook maar in losse trekken af te werken? Men denke slechts aan die ongelukkigen, welke eene onmenschelijke vervolging in afzichtelijke gevangenissen geworpen of tot de moordaardige mijnen verwezen had — donkere krotten en verpeste onderaardsche holen, waar de reeds door allerlei folteringen uitgeputte martelaren, opeen gepakt, aan alles gebrek leden. Men denke aan de veelzijdige verplichtingen der gastvrijheid, welke reizende vreemdelingen en voortvluchtige Christenen herbergen en verzorgen, soms onder allerlei gevaren verbergen moest. Men denke aan

den treurigen plicht om de geliefde dooden op passende wijze onder het bespiedend oog der vervolgers te begraven, om de verscheurde of verbrande lichamen der bloedgetuigen na den marteldood voor onteering te behoeden en ze eene rustplaats te geven onder de schaduw van het kruis, dat hun schild in den moeilijksten strijd was geweest. Welk een uitgebreid veld voor de christelijke liefde? Wij kunnen echter over dat alles niet uitweiden; de ons verleende ruimte gedoogt het niet, en volgens den titel, dien wij aan het hoofd van deze artikelen schreven, moeten wij ons tot de armenzorg bepalen.

Wij mogen echter onze artikelen niet besluiten zonder een korte samenvatting gegeven te hebben van hetgeen de Apostelen zelven omtrent dit belangrijk onderwerp aan de geloovigen hebben voorgeschreven. Dit zal ons tevens een goed overzicht geven over het geheel. Tot dusver hebben wij met opzet slechts ter loops daarvan gewag gemaakt, omdat het ons doelmatiger voorkwam al de vermaningen der Apostelen tot liefdewerken, al hunne voorschriften ter verzorging der armen en ter inzameling van liefdegiften in een kort bestek te vereenigen. Aldus werpt de leer der H. Schriftuur haar helder licht nog scherper over het onderwerp, dat wij behandelen, en verkrijgen wij een nauwkeuriger kennis van eenige eigenaardigheden der armenverzorging in de eerste jaren van het Christendom.

Voor alles zet de H. Paulus als beginsel vast dat, in tegenstelling van de onnatuurlijke scheiding, door het Heidendom en door den Phariseeschen hoogmoed van het Jodendom tusschen de menschen gemaakt, in het nieuwe door Christus gestichte rijk aan geen onderscheid van

stand of van nationaliteit of afstamming mag gedacht worden: „Daar is niet Heiden en Jood, Barbaar en Scyth, slaaf en vrije, maar Christus alles en in allen" 1). Al die tegenstellingen zijn opgeheven door Christus, die de door Hem gereinigden en wedergeborenen in één lichaam vereenigd heeft, in allen woont en allen met zijnen geest vervult.

De scheidsmuur is derhalve omvergehaald; alle Christenen vormen ééne gemeenschap, één groot huisgezin, waarvan Christus het Hoofd is. De liefde nu, welke allen als met een sterken band vereent, moet zich in werken van barmhartigheid betuigen, niet met uitsluiting van eenigen, maar ten voordeele van allen. Hoe verscheiden de ledematen ook zijn, toch maken zij één lichaam uit; wel oefent elk lidmaat zijne eigene werking uit, waartoe het ook door den Schepper van alles is aangewezen, maar het mag niet voor zichzelf alleen werkzaam wezen, ieders werkkracht moet in den dienst van allen uitgeoefend worden. „Het oog kan niet zeggen tot de hand: ik heb uwen dienst niet noodig; of wederom het hoofd tot de voeten: gij zijt mij niet noodzakelijk. Maar veeleer zijn de leden des lichaams, die de zwakkere schijnen. te zijn, noodzakelijker, en die leden des lichaams, welke wij voor minder eerzaam houden, deze omgeven wij met grootere eer.... En als één lid iets lijdt, zoo lijden al de leden; of als één lid verheerlijkt wordt, zoo verblijden zich al de leden mede" 2). Juist zóó moet het in de christelijke gemeenschap zijn. Een Christen mag zich niet in zichzelven afsluiten of tot zichzelven alleen bepalen. Hij moet deelnemen in het leed en

---

1) Col. III, 11. 2) I Cor. XII, 21—26.

evenzoo in de vreugde van anderen. Ziet hij derhalve zijn naaste in nood, dan gevoelt hij zich van zelf gedrongen zijn bijstand te verleenen. Toen de H. Paulus zijn leerling Titus naar Corinthe zond, om de inzamelingen van liefdegiften voor de behoeftige Christenen te Jerusalem, tijdens zijn verblijf in die stad door hem zelven begonnen, te voleindigen, schreef hij aan de meer vermogenden van die rijke koopstad: „Uw overvloed vulle in den tegenwoordigen tijd hunne behoefte aan, opdat ook hun overvloed [als soms de omstandigheden verkeeren] uwe behoefte aanvulle; opdat er gelijkheid worde, zooals er geschreven staat: die veel [verzamelde] had geen overvloed, en die weinig, kwam niet te kort" 1). Doch ook de armen onder de Hebreën mochten zelven, hoe hulpbehoevend zij waren, de milddadigheid niet vergeten: „De broederliefde — aldus vermaande hen dezelfde Apostel — blijve onder u. En de herbergzaamheid vergeet haar niet; want door haar hebben sommigen, zonder het te weten, engelen geherbergd. Gedenkt de gevangenen, alsof gij mede gevangen waart; en de kranken, als ook zelven nog in een lichaam verblijvende" 2). „Vergeet de weldadigheid en de mededeelzaamheid niet, want door zulke offers wint men God" 3). Op die wijze en in dien geest breidde zich het rijk Gods, dat het rijk der liefde is, over de geheele wereld uit. De onmeedoogendheid en onnatuurlijke onverschilligheid der Heidenen, ook het bekrompen particularisme en de hardvochtigheid der Joden maakten plaats voor eene nieuwe

1) II Cor. 8, 14. 2) Hebr. XIII, 1. 3) Hebr. XIII, 16.

maatschappij, waarvan waarheid en liefde de grondslagen waren.

Hoogst gewichtig voor het bereiken van hun doel achtten de Apostelen, dat de jeugdige gemeenten steeds in een levendig verkeer met elkander bleven, om het bewustzijn te onderhouden, dat alle geloovigen broeders in Christus zijn en als zoodanig elkander moeten troosten en helpen. Daarom keert het gebod gastvrij te zijn zoo dikwijls terug in de brieven der eerste geloofsverkondigers. Er bestonden dan ook dringende redenen voor de eerste Christenen om herbergzaam te zijn. „De beoefening der gastvrijheid — merkt Döllinger zeer juist aan — werd toenmaals te hooger geschat, omdat het Christendom als 't ware een rondtrekkende godsdienst was en de zending, welke den Apostelen was opgelegd, zoowel als de vervolgingen het den Christenen tot plicht maakten, om immer tot ontvangst van aankomende broeders bereid te zijn" 1). Menige plaats uit de brieven der Apostelen legt een welsprekend getuigenis af voor hunne bezorgdheid omtrent die belangrijke verplichting. De H. Paulus onder anderen beveelt aan Titus: „Rust Zenas, den wetgeleerde, en Apollo zorgvuldig uit, opdat hun niets ontbreke. Doch laten ook de onzen [onze geloovigen van Creta] leeren goede werken te doen voor de noodige behoeften [hunner mede-Christenen] opdat zij niet onvruchtbaar zijn" 2). Een bisschop vooral moet „herbergzaam zijn" 3); maar ook alle Christenen moesten „deelnemen aan de behoeften der heiligen en zoeken gastvrijheid te oefenen" 4). Ook de H. Petrus

1) *Christenthum und Kirche*, S. 329. 2) Tit. III, 13. 3) I Tim. III, 2. 4) Rom. XII, 13.

vermaande: „Weest herbergzaam jegens elkander zonder morren" 1). De zachtmoedige Joannes zelf kon zijne klachten niet smoren over Diotrephes „die hem niet aannam, die de broeders niet opnam en diegenen, welke hen opnamen, verhinderde en uit de gemeente wierp" 2). Aldus vonden alle Christen-vreemdelingen, zoowel reizenden als vluchtelingen, mits zij eene „contesseratio" — een zinnebeeldig teeken van hunne gemeenschap — konden vertoonen, opneming in elk christelijk huisgezin, eene hartelijke ontvangst en eene liefderijke verzorging in al hunne behoeften. Met het binnentreden van den familiekring van een Christen-broeder was hem te gelijk eene goede plaats verzekerd in de bijeenkomsten der geloofsgenooten; en daar binnengeleid, behoefde hij zich niet te schamen over een nederigen stand of over armoedige kleeding. De rondgaande brief van den H. Jacobus had aan alle Christenen geleerd, dat onder hen geene aanneming van personen heerschen mocht. „Mijn broeders — had hij aan de kerken geschreven — wilt toch niet met aanneming des persoons het geloof hebben in onzen Heer Jesus Christus. Als er namelijk in uwe vergadering een man binnenkomt met een gouden ring en in een prachtig gewaad, en er komt ook een arme binnen in een schamel gewaad, en gij uwe oogen op hem slaat, die met het prachtige gewaad gekleed is, en tot hem zegt: zet gij u op deze goede plaats! en tot den arme zegt: sta gij daar! of wel: zit onder aan mijne voetbank! oordeelt gij dan niet bij u zelven, en zijt gij niet rechters geworden van booze gedachten? Hoort, mijne

1) 1 Petr. IV, 9. 2) III Joan. 9.

zeer geliefde broeders! heeft God niet de armen in deze wereld uitverkoren om rijk te zijn in het geloof en erfgenamen van het koninkrijk, dat God belooft heeft aan hen, die Hem liefhebben? ..... Indien gij de koninklijke wet volbrengt, naar de schrift: *gij zult uwen naaste liefhebben als u zelven*, gij doet wel; maar indien gij den persoon aanneemt, dan doet gij zonde en wordt door de wet berispt als overtreders" 1). Het lijdt geen twijfel of die vermaning van den eersten bisschop van Jerusalem zal op allen, welke ze hoorden voorlezen, een genoegzamen indruk gemaakt hebben om den arme voor minachting te vrijwaren. God had de voorkeur niet aan de rijken boven de armen gegeven; veel minder mochten de broeders, door booze gedachten gedreven, zich zulk een oordeel van onderscheid aanmatigen.

Het lag echter geenszins in de bedoeling van den H. Jacobus noch van een der andere Apostelen om de liefdadigheid van hunne onderhoorigen voor slechts eene of andere klasse van hulpbehoevenden aan te wakkeren. Neen, zij predikten de christelijke liefde, dat wil zeggen: eene liefde, welke aller leed gevoelt en in aller behoeften poogt te voorzien. De brieven van schier elken Apostel leggen daarvan getuigenis af.

„Als een broeder of zuster naakt is — zegt de H. Jacobus — en het dagelijksch voedsel ontbeert, en iemand van u tot hen zegt: gaat in vrede, warmt en verzadigt u! maar gij hun niet geeft, wat voor het lichaam noodig is, wat zal dat baten?" 1) — „Zuivere en onbevlekte godsdienst bij God en den Vader is deze:

---

1) Jac. II, 2—7; 8—10. 2) Jac. II, 16.

weezen en weduwen te bezoeken in hunne verdrukking" 1). „Het oordeel is onbarmhartig voor hem, die geen barmhartigheid heeft gedaan; maar barmhartigheid roemt tegen het oordeel" 2), ontwapent, om zoo te spreken, de gestrengheid van Gods oordeel.

De H. Petrus vermaande de geloovigen: „Hebt vóór alles wederzijds bestendige liefde jegens elkander; want de liefde bedekt eene menigte van zonden. Weest herbergzaam jegens elkander zonder morren. Naar de gave, die een iegelijk ontvangen heeft, staat daarmede elkander ten dienste, als goede uitdeelers der veelvuldige genade Gods" 3). Hij verlangt dat allen „eensgezind, deelnemend, broederlievend, barmhartig, bescheiden, nederig zijn, geen kwaad met kwaad vergeldende, noch schelden met schelden, maar integendeel met zegenen" 4). Hij wenscht, dat allen „in de gehoorzaamheid aan de liefde hunne zielen zuiveren tot broederliefde, dat zij elkander uit een oprecht hart vurig liefhebben" 5). Zij moesten in hun geloof „bij de godvruchtigheid de broederliefde en bij de broederliefde de menschenliefde voegen" 6).

Inzonderheid is de H. Paulus er op bedacht om aan de Christenen liefde voor allen in te prenten. Elke bisschop, zoo leert hij in zijne brieven aan Titus en Timotheüs, moest gastvrij, welgezind jegens een ieder wezen; hij was verplicht om voor de behoeftigen zijner gemeente zorg te dragen — voor de weduwen en weezen, voor de grijsaards, voor dezulken, die in hun eigen onderhoud niet konden voorzien, voor hen, die het altaar bedienden. De gevangenen moesten bezocht en ondersteund worden,

1) Jac. I, 27. 2) Jac. II, 13. 3) I Pet. IV, 8. 4) I Pet. III, 8. 5) I Pet. I, 22. 6) II Pet. I, 6.

de weduwen moesten, als zij konden, de weezen onderrichten, de zieken verzorgen, aan de reizende broeders de voeten wasschen 1).

Nog ééne klasse van deerniswaardigen, de ongelukkigsten van allen, dient hier besproken te worden. De slaven, door de heidensche gewoonten vertrapt, maar in Christus vrijgemaakt en uit hunne zedelijke ellende opgeheven, konden door de Kerk niet vergeten worden. Evenwel moest zij met omzichtig en lankmoedig geduld hierin te werk gaan. Zij mocht met geen geweld in de bestaande maatschappelijke orde ingrijpen, maar moest den gewenschten omkeer afwachten van de inwerking der christelijke beginselen, welke zij predikte. Dr. Ratzinger schetst ons de werkzaamheid der Kerk onder dit opzicht in de volgende woorden:

„De slaven kwamen niet ten laste der armenverzorging, wijl hunne heeren hen moesten onderhouden. Het Christendom trok echter die ongelukkigen binnen den kring van zijne weldadigheid, doordat het de gelijkheid van alle menschen voor God predikte en aan de heeren den plicht oplegde om in de slaven eene onsterfelijke ziel hoog te schatten en te beminnen. De Kerk had als hoofdtaak onsterfelijke zielen te redden, en bij haar gold geene aanneming van personen. Daardoor was reeds die vreeselijke geesel van de heidensche oudheid, de slavernij volgens de opvatting der Heidenen, welke in de slaven de waardigheid des menschen en het recht der persoonlijkheid ontkende, onder de Christenen niet langer bestaanbaar. Evenwel streefden noch de Apostelen noch hunne opvolgers er naar om met geweldadige maatregelen, met uitwendige middelen de slavernij op te heffen. Christelijke beginselen moesten allengs en stil zich van de geesten meester maken, andere zienswijzen aankweeken, christelijke begrippen moesten een algemeenen omkeer in de maatschappelijke verhoudingen voorbereiden. Vóórdat zulk een geestelijk proces was tot stand gebracht, kon aan het opheffen der slavernij niet gedacht

1) Brieven aan Titus en Timotheüs, *passim*,

worden, wijl de geheele maatschappelijke en huishoudelijke toestand van het Romeinsche rijk op haar gegrondvest was en wijl zij zóó onontbeerlijk toescheen, dat een Heiden zich geene wereld zonder slaven kon denken. Uitwendige middelen of gewelddadige maatregelen zouden een burgeroorlog hebben doen ontstaan, welke aan de menschheid geen blijvend nut kon aanbrengen, omdat de bouwstoffen voor eene volslagene hervorming nog ontbraken. Tegen dergelijke middelen verzette zich dan ook de H. Paulus met alle beslistheid. Menige slaaf kon het woord: „Er zijn geene slaven en geene vrijen meer; gij allen maakt in Christus één gemeenschap uit" in dezen zin hebben uitgelegd, dat het oogenblik gekomen was, om de ketenen der slavernij te verbreken en eene gelijkmatige verdeeling van goederen te vorderen. Ook later eischten de slaven hier en daar, dat de gemeenten hen zouden vrijkoopen — een eisch, welken de H. Ignatius als onbillijk afwees. Tegen dergelijke opvattingen teekende de H. Paulus een krachtig verzet aan, door te leeren, dat een ieder in dien staat moest blijven, waarin God hem geplaatst had. De ware vrijheid — zeide hij — bestond veeleer in het onderdrukken der zelfzucht dan in het vrij zijn van banden; naar de eerstgenoemde vrijheid, niet naar de laatste moesten de slaven streven" 1).

Hooren wij wat een onzer uitstekendste oudheidkenners en geleerdste schrijvers daaromtrent zegt:

„Aldus had de christelijke Kerk aan de slavernij haren theoretischen grondslag ontnomen en haar, althans in beginsel, opgeheven in de geestelijke maatschappij, die zij kwam vormen. De erkende gelijkheid voor God moest zich immers vroeg of laat in de gelijkheid van allen voor het recht afspiegelen. Reeds de eerste christen-leeraars vermaanden, wijl eene volkomen opheffing der slavernij nog niet mogelijk was, de reeds geloovige heeren om hunne slaven te behandelen, als waren zij geen slaven, der rekenschap indachtig, welke zij moesten afleggen aan een Heer, bij wien er geen aanneming des persoons bestaat. Maar tegelijkertijd drukten zij den christen-slaven den plicht op het hart, om aan hunne meesters te gehoorzamen; aan de hardvochtigen niet minder dan aan de welwillenden. . . . . Met de leer te verkondigen en te handhaven, dat in alle vraagstukken des gewetens geen andere dan de wil

1) l. c. S. 39.

Gods moet gevolgd worden, had zij [de Kerk] een geheel nieuw vrijheids-idee in het leven geroepen, en zich een uitgestrekt gebied voorbehouden, voor de macht des staats zoowel als voor den volkswil ontoegankelijk, waarop de proletariër, de weerlooze vrouw, de slaaf zelfs, zich vrij en onafhankelijk gevoelde; aldus was de vrijheid des gewetens, het vroeger zoo miskende recht der individualiteit door haar leer en voorbeeld in de maatschappelijke orde opgenomen geworden. . . . . Wat wonder, dat deze door de heidensche beschaving en wetten zoo diep verongelijkte klasse van menschen met hoop en geestdrift in de christelijke leerstellingen en beloften het afgebeden redmiddel zocht, om zich uit hare naamlooze ellende en zedelijk verval te verlossen en te verheffen" 1).

Altemaal weldaden — mogen wij besluiten — door het Christendom aan de slaven-wereld aangeboden, weldaden waarvan de hooge waarde en de uitgestrektheid alleen door hen voldoende geschat konden worden, die het zware slavenjuk moesten torschen.

Zoo verre als de blijde boodschap doordrong, klonk ook de stem der liefde, welke tot eene offervaardigheid aanmaande, waardoor de Christen het zijne ten beste gaf voor den dienst des naasten. In de hutten der armen, in de paleizen der grooten, in de tempels en op de pleinen, in steden en in dorpen, overal weergalmde het woord: „God is liefde; wie den naaste niet bemint, blijft in den dood". Maar niet elke liefde beantwoordde aan den plicht, welke den Christenen was opgelegd. De beminde leerling des Heeren eischte eene liefde, welke

---

1) *De christen slavin*, door Mgr. Dr. Th. Borret. Overgedrukt uit de „Verslagen en Mededeelingen der koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde". — De Hoogw. schrijver zal, hopen wij, het ons niet ten kwade duiden, dat wij enkele zinsneden in veranderde volgorde overnemen uit zijne overschoone lezing. Onze beperkte ruimte en de gang van ons betoog mogen daarvoor eene verontschuldiging zijn.

niet alleen in ijdele klanken zich uitte maar in daden zich toonde 1), aan de huisgenooten des geloofs op de eerste plaats, maar ook, als dringende nood hulp vroeg, aan Joden en Heidenen, zelfs aan de vijanden des geloofs: want „vrede te houden met allen, aan allen goed te doen en op niemand zich te wreken" — dat was immers het voorschrift van den H. Paulus 2).

Evenwel bleef de beoefening der liefde, hoe dringend ook aanbevolen, eene vrije daad. Hoe zou zij anders eene deugd, aan God aangenaam en verdienstvol, kunnen zijn? Liefde kan evenmin worden opgedrongen als de blijdschap des harten tot een gebod gemaakt. Vandaar zien wij in de H. Schrift èn het recht van eigendom èn de vrijheid van de aalmoes steeds gehandhaafd. Het eerste wordt gewaarborgd en verdedigd, de laatste aangeprezen en tot een uitstekend liefdeoffer verheven. Door geene uitdrukkingen in de Paulinische brieven worden die twee beginselen duidelijker uiteengezet dan in den tweeden brief aan de Corinthiërs. Om de meergegoeden van die stad tot vrijwillige offergaven aan te sporen ten gunste van de behoeftige Christenen te Jerusalem, bericht de Apostel hun, dat de gemeenten van Macedonië met de grootste milddadigheid tot dat liefdewerk hadden bijgedragen. Daardoor aangemoedigd, had hij zijn beminden leerling Titus, met den last om giften in te zamelen, ook tot hen gezonden. Zij moeten alzoo, dit is de inhoud zijner vermaning, naar het voorbeeld van die ijverige Macedoniërs met milddadigheid geven, zich herinnerende aan de erbarmende lietde van Christus,

---

1) I Joan. III, 18. 2) I Thessal. V, 13; Rom. XII.

die arm was geworden om hen door zijne genade te verrijken. Doch *niet als gebiedende* zeide hij hun dat, maar om door den ijver van anderen de echtheid van hunne liefde te beproeven. Slechts *een goeden raad* gaf hij. Zij moesten dan nu volbrengen hetgeen zij reeds vroeger begonnen waren — naar evenredigheid van hun vermogen; want God ziet op de bereidwilligheid van den gever; de arme geeft evenveel als de rijke, wanneer beiden naar hun vermogen geven. Doch, in allen gevalle, alles worde gegeven *naar een ieder in zijn hart heeft voorgenomen*, niet uit dwang maar *gewillig*, niet in droefheid, maar *blijmoedig*, want God bemint den blijden gever. Ook behoefden zij niet te vreezen, dat hunne milddadigheid hen zelven in verlegenheid zou brengen: God is machtig genoeg om elke liefdegift rijkelijk te vergelden. En niet alleen eene of andere gift, maar ook zichzelven moesten zij geven — evenals de Macedoniërs gedaan hebben. Aldus handelende, zouden ook zij door de liefde in inniger levensgemeenschap met God treden, zóó de ware liefde beoefenen, zonder welke het hun niets baatte, al deelden zij geheel hun vermogen tot spijs voor de armen uit 1). Onmogelijk is het in treffender woorden èn de werkdadigheid der liefde, èn de vrije beschikking over hetgeen de Gever van alle goed den mensch toedeelde, èn het plichtmatige van den aalmoes te schetsen.

Ziedaar de beginselen, naar welke de christelijke liefdadigheid in het apostolisch tijdvak beoefend werd en zich in tallooze werken van liefde openbaarde. Reeds

---

1) II Cor. VIII, IX, X.

om hun dagteekening vragen de aangehaalde feiten en getuigenissen onze eerbiedige aandacht. Zij spreken ons van de eerste jaren des Christendoms, toen het geloof en de hoop den vasten grondslag legden, waarop de liefde tot God en tot den naaste, door alle eeuwen heen, heeft voortgebouwd. Want dit is de hoogste glorie van de liefde der eerste Christenen, dat al de verschillende liefdadigheids-instellingen van latere eeuwen in een nauw verband staan met het wonderbare liefdewerk van het eerste tijdvak der Kerk; dat alles wat later en ook nu nog de liefde werkt voor het stoffelijk en geestelijk welzijn van den evenmensch een gevolg moet genoemd worden van het wonderschoon geheel, dat de oudste annalen van de christelijke Kerk aan onze bewondering aanbieden; dat onze tijd onder het besproken opzicht niet anders is dan eene naar omstandigheden gewijzigde afspiegeling van de milddadigheid der eerste Christenen. Volkomen van toepassing is hier het woord van den grooten Apostel der Heidenen, ofschoon het door hem in een anderen zin gebezigd werd: „Ik heb als een verstandig bouwmeester den grondslag gelegd, en een ander bouwt er op voort. Doch een iegelijk zie toe, hoe hij er op voortbouwt. Want niemand kan een anderen grondslag leggen, dan die gelegd is, namelijk Jesus Christus" 1).

H. J. H. RUSCHEBLATT.

---

1) I Cor. III, 10.

NAAR AANLEIDING DER GRONDWETS-HERZIENING.

I.

De staatkundige toestand van Nederland is het onvermijdelijk gevolg der zeer verklaarbare fout in 1848 begaan.

Zeer verklaarbaar is de fout en op dit oogenblik voor ieder zichtbaar. De Grondwetsherziening van 1848 — zoo pleegt de fout te worden beschreven — is op kortzichtige en enghartige wijze tot stand gebracht. Zij is, het woord teekent, een benauwde Grondwetsherziening geweest. Uit benauwdheid toegestaan, met benauwdheid ondernomen, in benauwdheid overwogen, onder benauwdheid goedgekeurd, — is het wonder zoo deze Grondwetsherziening op den duur gaf wat ze gaf?

In stede van vrijheid gaf ze belemmering; in stede van recht staatstoezicht; in stede van waarheid schijn. De vastheid, die zij brengen moest, bleek van korten duur. De toejuiching werd vervangen door de critiek. Immers het goede, dat onder hare bedeeling werd gewrocht, kon weldra niet opwegen tegen het minder goede en kwade, dat zij niet belette, tegen het betere, dat zij tegenhield.

Het feit, dat deze Grondwetsherziening werd toegejuicht, bewijst hare noodzakelijkheid en bewijst ook, dat zij toch goede dingen bracht. Zij maakte een einde aan

een toestand, die onder menig opzicht onhoudbaar geworden was. Zij hief privilegiën op, die tot steeds toenemende verdeeldheid en verbittering leidden. Zij waarborgde in zekere mate eenige onmisbare vrijheden en zij vestigde een gelijkheid van alle burgers voor den Staat, die een eisch was van recht en billijkheid. Nog zal niemand in Nederland aan de Grondwetsherziening van 1848 dankbare waardeering weigeren.

De fout was er echter. Verklaarbaar was zij in allen deele. Niet door de tijdsomstandigheden en de angstige zorgen, waarmede deze menig gemoed vervulden. Zulke zorgen plegen eer tot loslaten dan tot inkrimpen te bewegen. Niet door de hebbelijkheid om in alles Rome te speuren, Rome te duchten, Rome te vreezen. Veel bijzonderheden vinden in het spook van Rome haar verklaring, maar de allesbeheerschende fout is van algemeenen aard en heeft een algemeener oorzaak. Die oorzaak ligt niet in het geloof aan Grondwetten. Het is waar, in 1848 zag men in een Grondwet het algemeene heilmiddel. De Grondwet was de hoeksteen, de grondslag van het staatsgebouw. De Grondwet was het bolwerk der vrijheid. De Grondwet was de steun van het gezach. De Grondwet was de wet der wetten.

Overdreven was dit geloof in de kracht der Grondwetten zeker. Maar zelfs zij, die de Grondwet als zoodanig eer een noodzakelijk kwaad dan iets anders achten, zullen toegeven, dat de noodzakelijkheid zelden meer dan in 1848 zichtbaar in het licht trad. De ontreddering van alle gevestigde staatkundige toestanden was zoo groot; de werkelijkheid bood zoo weinig vaste punten; het was zoo volslagen onmogelijk een ontwikkeling door voort-

zetting van het bestaande in gang te brengen, dat men tot het schrijven van een program van staatsregeling, staatsinrichting, staatsbestuur wel moest overgaan. Van een historische Grondwet kon in den eigenlijken zin geen sprake wezen, daar men geen historie had. De Revolutie had de plaats der historie ingenomen; in plaats van eeuwige waarheden had men ideeën; in plaats van beginselen theoriën; in plaats van wetten rechten; in plaats van ontwikkeling omwenteling. Het was niet alleen vergeeflijk, het was natuurlijk dat men in dezen toestand een Grondwet ging schrijven, nog vóor dat zij in het leven getreden was. Men beschreef niet wat bestond; men schreef voor wat zou zijn.

De noodzakelijkheid tot het geven van zulk een voorschrift moest tevens manen tot groote voorzichtigheid. Men moest zorgen, dat de Grondwet, die men ging neêrschrijven, een vasten grondslag gaf voor een ordelijke, maar tevens vrije beweging, voor een ontwikkeling, die geen recht of geen vrijheid zou verminderen, maar die ook door geen willekeurige beperking kon worden belemmerd. Onbetwiste verhoudingen, onmisbare rechten en vrijheden moesten dus vaststaan. De vormen echter, waarin deze zich zouden bewegen, moesten kunnen worden gewijzigd zonder dat de Grondwet veranderd werd. Voor hervorming moest vrijheid bestaan, tegen omwenteling moest de Grondwet waken.

Men was in 1848 wijzer dan in 1798, in 1801 of in 1805. Algemeene beginselen, die den vollen klank der revolutionaire wijsheid deden hooren, schreef men niet meer in de Grondwet. Zij hadden voor eenvoudige, nuchtere wetsbepalingen plaats gemaakt. Wetsbepa-

lingen, wier uitdrukking nog hier of daar aan zonderlinge wanbegrippen herinnerde, maar die in de werkelijkheid niet de belijdenis van eenig wanbegrip met zich brachten.

Niet daarin school de fout. Zij lag in de omstandigheid, dat men in het streven om de Grondwet tot een vaste wet te maken, alle paal en perk vergat.

Het was zeer juist gezien, dat men bepalingen in 't leven riep, die het tot stand komen van veranderingen in de Grondwet aan bijzondere voorwaarden onderwierpen. Vorderde men voor de aanneming eener wet door de Volksvertegenwoordiging de helft *plus* één van de stemmen der stemmende bevoegden, men vorderde, en terecht, voor de wijziging in de Grondwet een dubbele stemming; men vorderde terecht dat de laatste dier twee stemmingen door een vrije verkiezing der kiesgerechtigden zou worden voorafgegaan en slechts dan iets zou vermogen, wanneer het aan stemming onderworpen voorstel twee derden der stemmen verworven had. Deze vordering tot voorschrift geworden, was als een symbool van de onaantastbaarheid, die de Grondwet eigen moest zijn, van de vastheid, die zij boven andere wetten moest bezitten.

Het was nu echter plicht den inhoud der Grondwet zelve met die vastheid in overeenstemming te brengen. Dezen plicht heeft men in 1848 in niet geringe mate over het hoofd gezien. Uit zucht tot duidelijkheid werd men uitvoerig, uit zucht tot nauwkeurigheid daalde men in bijzonderderheden af. Men regelde, regelde, regelde, en wat in den geest dier dagen goed heette moest goed heeten voor de toekomst, en wat goed

mocht heeten in de gegeven omstandigheden moest goed blijven voor langen tijd. Men stelde als wezenlijke dingen vast, wat uitteraard bijkomstig was. In het misschien onbewust bewustzijn, dat men een hopeloozen arbeid ondernam, werd men onduidelijk en dubbelzinnig, waar men vrijzinnig wilde wezen. Waar men de lijnen scherp wilde aangeven, sneed men de ontwikkeling af. Men vergat geheel en al de groote les van Joseph de Maistre: „Que la faiblesse et la fragilité d'une constitution sont précisément en raison directe de la multiplicité des articles constitutionnels écrits".

Wat men vooral vergat? Men vergat, dat de eenige Grondwet, die sedert haar uitvaardiging de geheele zedelijke wereld in alle tijden en omstandigheden is blijven beheerschen op ieder, op maatschappelijk en op staatkundig gebied, de wet is der Tien Geboden. Zij is een Goddelijke Wet, door God zelven gegeven, maar juist dit karakter moest haar als een hoog en verheven voorbeeld stellen voor alle menschelijke wetgeving. In de Tien Geboden houden de wijsheid en de eenvoud, de beslistheid en de kortheid gelijken tred. Het woord: „Gij zult niet stelen" heerscht altijd, welke vormen de eigendom ook aanneme, gemeenschappelijk of persoonlijk; het straft daar de onthouding, hier den roof. In het weergalooze: „Ik ben de Heer uw God", ligt de kiem van alle recht, ligt de geheele leer van het gezach, en als later de Apostelen ons verkondigen, dat men Gode meer moet gehoorzamen dan de menschen en dat alle gezach is uit God, dan zijn zij de echoos en de tolken van den Wetgever op Sinaï.

Ook in menschelijke wetten had men een voorbeeld

van den gezonden en grooten Grondwetsstijl kunnen vinden. Wie de negen en zeventig artikelen der MAGNA CHARTA heeft nagegaan, zal bespeuren, dat aan de toekomst geen vormen worden opgelegd, dat het recht als bestaande wordt aangenomen, dat de rechten en vrijheden van verschillende kringen worden gewaarborgd en bezworen, maar dat deze rechten en vrijheden, met enkele uitzonderingen als het recht van vrije verkiezing voor de Kerk in Engeland, niet worden genoemd. Toch is de staatsorde op deze *Magna Charta* gebouwd vast gebleven, vast genoeg om zich door verschillende omwentelingen heen staande te houden en tegen den geest der verbastering ondanks menige verbastering, bestand.

Het: „pessimae reipublicae plurimae leges" is, de Maistre heeft het reeds opgemerkt, een profetisch woord. De staatkundige toestand van ons vaderland, zoo dikwijls, zoo onverbiddelijk, zoo éénstemmig als „ellendig" veroordeeld is, zeker, te danken aan den revolutionairen tijdgeest, maar die revolutionaire tijdgeest is door onze Grondwet van 1848 gediend.

II.

Een der punten, waarop de Grondwet van 1848 in bijzonderheden afdaalt, betreft de regeling van het kiesrecht.

Zij is voornamelijk nedergelegd in het volgende artikel:

„De leden der Tweede Kamer worden in de kiesdistricten, waarin het Rijk verdeeld wordt, gekozen door de meerderjarige ingezetenen, Nederlanders, in het

volle genot der burgerlijke en burgerschapsrechten en betalende in de directe belastingen eene som, die, overeenkomstig met de plaatselijke gesteldheid, doch niet beneden het bedrag van *f* 20 noch boven dat van *f* 160, in de kieswet zal worden vereischt".

De fout van deze regeling was niet, dat zij het kiesrecht verleende naar een geheel uiterlijken, toevalligen en willekeurigen maatstaf. Het was, over het geheel genomen, onmogelijk een organisch kiesrecht te scheppen, daar de hiertoe gevorderde organisatiën, standen en lichamen ontbraken. De fout was, dat deze maatstaf in de Grondwet geschreven werd. Nu men eene constitutioneele monarchie wilde, moest men de verhouding tusschen de Kroon en de Volksvertegenwoordiging vaststellen, de plichten en rechten der Volksvertegenwoordiging beschrijven. Men moest zeggen, dat zij door kiezers uit het volk zou worden gekozen. Maar men ging te ver, toen men de kiezers als met den vinger aanwees, een stelsel van kiesrecht in de Grondwet vestigde en de geheele ontwikkeling van ons staatswezen in een zijner voornaamste deelen aan dit èn in zijn grondslag verwerpelijk èn in zijn vorm bekrompen stelsel bond.

De uitbreiding van het getal kiezers werd door dit stelsel van kiesrecht beperkt. Maar daar deze beperking een geheel willekeurige was en bleef, prikkelde zij tot verzet. De willekeur lag hierin, dat de beperking werd aangewezen door den kieswetgever, niet door eene van den kieswetgever als zoodanig onafhankelijke wet en omstandigheid.

De toekenning van het kiesrecht heette geregeld door de plaatselijke gesteldheid, maar deze plaatselijke gesteldheid was weder afhankelijk van den kieswetgever. Zoo werd het mogelijk, dat men krachtens een grondwettige verplichting de schromelijkste onbillijkheden kon plegen.

Het verderfelijkst van alles was evenwel de omstandigheid, dat men door het opnemen van dit stelsel in de Grondwet, aan eene mechanische inrichting van het kiesrecht gebonden bleef. De organische ontwikkeling van den staat in standen werd niet alleen belemmerd, maar onmogelijk gemaakt. De mogelijkheid dier ontwikkeling is evenwel onmisbaar. Trots alle communisme en socialisme zullen de standen, naar de vormen en levensgewoonten onzer eeuw, meer en meer zich openbaren; zelfs zijn sommige werkliedenvereenigingen niets anders dan aanduidingen van deze klassenvorming. Wanneer men deze klassen evenwel beperkt tot het maatschappelijk gebied, waar zij meestal strijdende optreden, en hen niet op het gebied van den Staat tot een gemeenschappelijke werkzaamheid roept, dan verwaarloost men niet alleen eene kracht, maar schept een gevaar.

Dit gevaar schiep het censusstelsel op dubbele wijze. Vooreerst omdat het alleen met individuen rekenen kon en dus de ontwikkeling der standen als organen in het staatswezen tegenhield. Maar ten andere omdat het door de uitsluiting van individuen tot zeer bepaalde standen behoorende, den strijd van geheele klassen tegen onze staatsinrichtingen voorbereidde.

Men heeft het recht niet, zonder meer, zulk een strijd gering te achten of als het werk van volksmenners aan

te zien. Wanneer er volksmenners opstaan en gehoor vinden, dan is er iets in den toestand, dat hun ontstaan bevordert en hun gehoor verschaft. Volksmenners zijn als woekerplanten, men vindt haar niet dan in een verwaarloosden of ongezonden bodem. Met mesten, bouwen, wieden, doet men de woekerplanten vlieden. Niet iedere volksbeweging is uitteraard onrechtmatig; men kan veeleer zeggen, dat iedere volksbeweging, ook die tot geweld en verzet overslaat, in een meerdere of mindere onrechtmatigheid van den toestand een aanleiding vond. Wanneer een man als de Bonald zegt: „Un gouvernement ne périt jamais que par sa faute, et presque toujours par d'anciennes fautes qui en font commettre de nouvelles", dan waarschuwt hij tegen een eenzijdige beschouwing van volksbewegingen, zelfs van zoodanige die in revolutiën ontaarden. Volksbewegingen zijn geen teekenen, die men moet volgen, maar teekenen, waarop men te letten heeft.

Men heeft de regeling van het kiesrecht, zooals die in 1848 in de Grondwet geschreven werd, met een soort van aristokratisch tintje willen bedekken. In werkelijkheid ligt aan die regeling niets anders ten grondslag dan het bekende woord van Sieyès: „Qu' est ce que le Tiers. Tout. Qu'a-t-il été jusqu' à présent dans l'ordre politique? Rien. Que demande-t-il? A y devenir quelque chose". Alle drie antwoorden zijn valsch en oneerlijk; de derde stand had wel zijn beteekenis gehad en een niet geringe; de derde stand, die aldus sprak, omvatte niet buiten geestelijkheid en adel het geheele volk; de derde stand wilde niet iets zijn, maar alles. Met één trek

heeft Taine dit bedrijf geteekend: „Le Tiers pose son droit comme incontestable, et, à son tour, dit comme Louis XIV: „L'Etat, c'est moi"".

Deze derde stand, die in de orde der opklimming dichter staat bij het volk dan geestelijkheid of adel, staat in werkelijkheid verder dan eenige stand daarvan verwijderd. Voor den derden stand is de werkman te zeer de onmiddelijk onderhoorige, en evenals het gemakkelijker is te gehoorzamen aan een, die hoog boven ons staat, evenzeer is het moeilijker naar den eisch van recht te bevelen aan een, die zich onmiddelijk beneden ons bevindt. Indien de baas en de arbeider niet door den een of anderen band, als die van een Gilde bijeen worden gehouden, dan bestaat de geheele verhouding tusschen hen in loon geven en loontrekken en zulk een verhouding is geen verhouding meer, zij is de scheiding, die tegenover elkander stelt.

De derde stand, die na de Revolutie optrad, staat tot het volk in geen betrekking meer. Hij geleek niets op de goe' gemeent' of de vrije burgerijen van weleer. Hij was geen stand meer, maar de verzameling van hen, op wie het woord van Fontanes over Me. Roland paste: „Elle ne pardonnait pas à la société la place inférieure qu'elle y avait si longtemps occupée". De standen zijn verdwenen, maar onder den naam van den Staat is de derde stand gebleven. De Staat door dien derden stand geschapen heeft volgens J. Albertus tot kenmerk: „Der Arbeiterstand ist verachtet und von den politischen Rechten möglichst ausgeschlossen" en heet volgens hem terecht de Staat der *demokratischen Bourgeoisie.*

De beschrijving der *monarchie d'Orléans* wordt door

Faustin-Adolphe Hélie aldus ingeleid: „Le meilleur gouvernement est celui d'un prince héréditaire, assisté d'une noblesse qui se recrute incessament dans le peuple: ce gouvernement aime naturellement la justice et l'honneur. Le pire gouvernement est celui d'une classe, parce que l'interêt de caste porte les hommes au mal. Le gouvernement d'une classe noble sans prince forme l'aristocratie: il est presque toujours perfide et oppresseur. Le gouvernement demagogique est violent et barbare. Celui de la bourgeoisie est le plus mauvais des trois. La bourgeoisie aime l'argent, haït l'autorité, méprise le peuple, dédaigne la religion et la justice, les armes et la gloire. Ces vices naissent avec elle dans la richesse qui est son origine, et la conduisent au gouvernement libéral et parlementaire. Ce gouvernement détruit l'autorité, en permettant la critique incessante de tous les actes du pouvoir exécutif, soit à la tribune, soit dans la presse périodique; il maintient le peuple dans le bas-fond en ne se recrutant que parmi les plus riches; il livre la direction de la société à l'intérêt, parceque la religion, la justice et la gloire, souvent écoutées dans les conseils des monarchies, se défendent mal dans un parlement, où la majorité sera très-souvent une masse, vulgaire, inattentive et railleuse".

Op hoevele punten deze woorden ook verzet in het leven mogen roepen, trekken naar de werkelijkheid worden er in gevonden. Het censusstelsel levert evenwel aan de demokratische bourgeoisie het beste middel tot handhaving van haar staatsgezach. Het zou overdreven zijn te zeggen, dat censuskiezers steeds een liberale meerderheid in het leven zullen roepen; dat een liberale meerderheid gemakkelijk door censuskiezers wordt ge-

schapen en gehandhaafd, is moeielijk te ontkennen. Maar hoe dit zij, ééne zaak blijft zeker: in het censusstelsel hangt de vertegenwoordiging van *het volk achter de kiezers* af van de meer of min zedelijke rechtsbegrippen der gekozen volksvertegenwoordiging, het volk achter de kiezers heeft geen orgaan. Wanneer men evenwel van een volksvertegenwoordiging wil spreken, dan is zulk een orgaan onmisbaar voor een gezonde ontwikkeling der staatsinstellingen.

III.

Men verneemt somtijds de uitspraak, dat de constitutioneele monarchie met de christelijke beginselen in strijd zou zijn.

Reeds in 1850 heeft Stahl de onhoudbaarheid van dit oordeel in een paar woorden aangetoond. „Unter allen Streitpunkten, — zoo spreekt hij na het parlement te Erfurt — welche in der parlamentarischen Verhandlung heraustraten, hat keiner in dem Grade die Aufmerksamkeit erregt, und den Grund zu einer werdenden Parteibildung gelegt, als eben dieser über das Wesen und die Folgen der constitutionellen Monarchie. Der Constitutionalismus gründet die constitutionelle Monarchie — bewusst oder unbewusst, in voller oder gebrochener Durchführung — auf DIE VOLKSSOUVERAINITäT, ich gründe sie auf DAS GÖTTLICHE RECHT. Ein drittes gibt es nicht". En hij voegde er bij: „Danach stellen sich die sämmtlichen Machtverhältnisse anders. Es ist eine entgegengesetzte Pyramide. Dort ist das Volk der Souverain, die Kammern die gesetzgebende

Gewalt, der König die Exekutive. Hier umgekehrt ist der König der Souverain, die Kammern sind Theilnehmer an der Gesetzgebung und an der Wache für die Gesetze, das Volk ist Unterthan, aber mit unverletzlichen staatsbürgerlichen und politischen Rechten".

In 1862 stelde von Ketteler, de groote Bisschop van Mentz, dezelfde zaak nog eens in het volle licht. In plaats van constitutioneele monarchie bezigde hij het woord constitutionalisme. Maar de zin zijner uitspraak is dezelfde als bij Stahl.

„Es gibt — zoo luidt zijn woord — zwar eine Deutung des Constitutionalismus, die jeder Christ ohne Weiteres verwerfen muss, nämlich in den Sinne jener Volkssouveränität, die den Willen der Menschen und nicht den Willen Gottes als die einzige Quelle aller Gewalt und aller Rechte betrachtet. Wir verkennen auch nicht, dass der Constitutionalismus vorwiegend dieser grundfalschen Stellung seinen Ursprung verdankt und durch sie seine meisten Mitglieder zählt. Diese Auffassung liegt aber durchaus nicht in dem Wesen des Constitutionalismus und es ist unbestreitbar, dass der gläubige Christ sich aller Formen des constitutionellen Lebens bedienen kann, ohne im Entferntesten seinen Grundsätzen etwas zu vergeben".

Het is moeilijk eenvoudiger en duidelijker iets te zeggen. Ook heeft men steeds gemeend zich naar deze uitspraken te kunnen gedragen. Maar somtijds acht men zich verplicht tegen de constitutioneele monarchie de wapens te richten in stede van tegen den geest, waarin sommigen haar meenen te mogen beleven, in stede van tegen de praktijken, die men zich in haar naam ver-

oorlooft. Somtijds zelfs doet men aan die praktijken mede.

Men pleegt in onzen tijd, waarin men alles tot beginselen terugvoert en van alles afgetrokken begrippen maakt, eenige beginselen te vergeten. Men vergeet, dat de historische wording eener zaak niet altijd over haar aard en wezen beslist; dat de afgetrokken beginselen, die tot eene daad geleiden of haar bezielen, alleen voor de beoordeeling van den persoon des daders van waarde zijn; dat de instellingen somtijds de menschen, maar de menschen altijd de instellingen beheerschen,

Indien men het hoofdstuk herdenkt, waarin het volk van Israël om een koning roept, of bij S. Gregorius VII van den stamvader Nimrod hoort gewagen; indien men zich eenvoudig herinnert, hoe de christelijke staatsorde in de middeleeuwen niets anders is dan de ontwikkeling van het germaansche volksleven onder de bedeeling der doopsgenade; indien men bemerkt dat het keizerschap van Karel den Groote gedragen is door den eersten Otto en door Hendrik den Heilige, maar ook door Hendrik IV en Frederik II; dan beseft men de waarde dezer eenvoudige beginselen, die niet alleen een leiddraad voor het oordeel, maar ook een borstweer tegen overdrijving zijn.

De constitutioneele monarchie is uit de fransche Revolutie voortgekomen en hare taal en hare vormen verraden dikwijls genoeg dien oorsprong. Maar de twee dingen, die haar wezen uitmaken, de monarchie en de volksvertegenwoordiging zijn in geen enkel opzicht verwerpelijk of veroordeelenswaardig, integendeel. Het verband in de eerste Grondwetten tusschen beiden gelegd, de verhouding

tusschen beiden geschapen mogen niet onberispelijk zijn, mogen tot verwarring en botsing aanleiding geven, het is tevens onloochenbaar, dat de constitutioneele monarchie niet verbiedt en niet verbieden kan, dat beiden naast elkander leven naar orde en recht.

De constitutioneele monarchie was in sommige opzichten onvermijdelijk. De fransche Revolutie had niet alleen een chaos geschapen, maar ook dien chaos geordend. Zij liet eenige dingen na, die in het leven waren doorgedrongen, die reeds medeleefden. Wat na de fransche Revolutie door de Regeeringen geschied is weten wij; wat zij misdreven weten wij ook; wat zij hadden moeten doen... wie waagt het het te zeggen? Anders dan er gehandeld is, had men moeten handelen; anders, maar hoe? Men had moeten terugkeeren tot de eeuwige beginselen; maar in welken vorm had men die beginselen moeten kleeden? Terugkeer, maar tot waartoe, hoever? Ontwikkeling; maar in welke lijnen? De beantwoording van zulke vragen is moeielijk genoeg. Indien men zich alleen de vraag stelt: wat met den CODE NAPOLEON? dan gevoelt men dat er vragen zijn, die ter beantwoording een voorbereiding door de historie vorderen.

Bij het voortdurend staren op den revolutionairen oorsprong der constitutioneele monarchie vergeet men te veel, dat die oorsprong alleen van beteekenis kan zijn, voor zoover hij aan den inhoud een revolutionair karakter gaf. Ook de oorsprong der MAGNA CHARTA is niet vlekkeloos. Wat op 18 Juni 1215 te Runnymede geschiedde is door Paus Innocentius den III^en^ veroordeeld, en uitdrukkelijk „maxime propter modum" veroordeeld. De MAGNA CHARTA heeft haar oorsprong doen vergeten

en haar naam alleen is als het kort begrip geworden van gezach en vrijheid.

Ook de constitutioneele monarchie kan haar oorsprong doen vergeten. Indien men zich haar revolutionairen oorsprong herinnert, dan zij het vooral om haar in anti-revolutionairen zin te hervormen. Wil men zeggen dat dit onmogelijk is? De uitspraak zou voor een welwillend hoorder van bescheidenheid getuigen. Maar juist deze bescheidenheid verbiedt haar als een waarheid op te dringen.

IV.

Toen de Kardinaal Manning in 1877 melding maakte van de voorzegging door scherpziende staatslieden gedaan, dat, namelijk, de natiën op weg waren naar de democratie, meende hij van die toekomst te moeten gewagen als van „this new and strange aspect of the world". Juist tien jaren later openbaart dezelfde kardinaal zijn meening over de vraagstukken betreffende de Amerikaansche *Knights of Labour* en blijkbaar is hem nu dit nieuw en vreemdsoortig aanschijn der wereld een bekend aangezicht.

De democratische beweging onzer dagen is een onmiskenbaar feit. De groote vraag is nu deze: wat men tegenover dit feit heeft te doen. En om op eens de vraag in feitelijken vorm voor oogen te stellen: zal men zich bij die beweging voegen en haar steunen door ook op staatkundig gebied rekening met haar te houden, — of haar bestrijden? Zal men medewerken tot uitbreiding van kiesrecht, ja dan neen?

Het is misschien beter te spreken van volksbeweging,

dan van democratie. Het is ook juister. Democratie is of een regeeringsvorm, waarbij de gezachvoerders de machthouders zijn van het volk, en deze democratie is, hoewel bestaanbaar met christelijke beginselen, volkomen onbestaanbaar met de monarchie. Een monarch is nooit de machthoudende van het volk, hij is souverein. Of de democratie is, om het zoo kort mogelijk te zeggen, de afgunst, de nijd van het lagere tegen het hoogere op staatkundig gebied overgebracht en tot de beweegkracht der staatsmachine geworden.

De volksbeweging onzer dagen verschilt van beiden. Haar einddoel is niet de democratische republiek. Zij voert geen krijg tegen dynastiën of monarchen. Men behoort altijd de uitspattingen van de beweging te onderscheiden; daarom zou het meer dan onbillijk, zou het volkomen onhistorisch zijn het optreden van het volk op zoo menig gebied eenvoudig gelijk te stellen met fransche demagogie. Neen, de beweging onzer dagen is een verschijnsel van geheel andere soort. Het is ontstaan uit een mengeling van ongelijksoortige oorzaken. Het hangt te samen met allerlei feiten op maatschappelijk en zedelijk gebied. De geest der wanorde spreekt er in, maar ook de geest van orde; de begeerlijkheid, maar ook het rechtsgevoel; de zucht naar teugellooze vrijheid, maar ook de behoefte aan gezach. Het is onwijs te zeggen: „Vox populi, vox Dei", maar het is even onwijs te denken: „Vox populi, vox Satanae". In de groote bewegingen der historie is somtijds God alleen aan het woord, maar de Satan alleen nooit.

Deze volksbeweging, die onder den kreet van „gelijkheid" door de fransche revolutie in gang werd gebracht,

is in den loop dezer eeuw van aard veranderd. Men kan in haar waarnemen dat streven naar standenvorming, waarvan reeds werd gewaagd. Zij is onloochenbaar een protest tegen de alleenheerschappij der democratische bourgeoisie, maar zij is ook een protest tegen de heerschappij der éenheden en der getallen. Zij komt niet in verzet tegen een bestaande organisatie, maar zij verraadt het zoeken naar een organisch bestaan. Indien men alleen de aandacht vestigt op het luidruchtige, dat haar vergezelt, loopt men gevaar zich te bedriegen; het marktgeschreeuw is niet de ware stem der historie.

Men zal zeggen, dat indien van dit alles iets, toch zeker zeer weinig te bespeuren valt. Men zal er bijvoegen, dat deze standenvorming een dier ontwikkelingen is, die niet alleen veel tijd, maar ook een geregelde, vaste leiding behoeven. Men zal eindelijk zeggen, dat de volksbeweging zich nu meer op staatkundig gebied openbaart, terwijl de staatkundige beweging der vroegere standen eerst aanving, nadat zij tot vol en krachtig bestaan als standen waren gekomen.

De laatste bemerking — om met deze aan te vangen — is, voor zoover onze hedendaagsche bewegingen betreft, van onbetwistbare juistheid. Zij is echter juist met een onderscheid. De beweging openbaart zich op staatkundig gebied, dit is onloochenbaar. Maar is de beweging daarom een staatkundige? Is haar doel van staatkundigen aard? In de beantwoording dezer twee vragen, die geen bevestigende mag zijn, ligt de kern der zaak.

In onzen tijd ligt het voor de hand, dat iedere beweging zich allereerst openbaart op politiek gebied. Immers de Staat is in onze dagen weder op weg om *alles* te

worden en er is bijna geen levensbetrekking denkbaar, die niet met den Staat in aanraking komt. Dit feit verklaart den gang der volksbeweging. Het is niet op de eerste plaats te doen om het gezach. Het is slechts weinigen te doen om in het gezach een wapen te vinden tot vestiging hunner sociale heerschappij. Wat deze volksbeweging verlangt is eenvoudig dat het staatsgezach ook het oog gevestigd houde op het volksbelang, dat niet alleen de *bourgeoisie* als het volk voor den Staat gelde, maar het geheele volk. Durft men zonder meer beweren, dat er voor dit verlangen geen grond bestaat?

Is het dan verder zoo zonderling, dat zij, die dit verlangen, zelven als de tolken van hun verlangen willen optreden, zelven ook het kiesrecht willen uitoefenen? Men moge aan de doelmatigheid van het middel twijfelen, het geoorloofde, zelfs het rechtmatige daarvan betwisten heeft toch zijn bezwaar. Het is toch niet wel doenlijk het volk steeds te wantrouwen, zoo spoedig het zelf iets verlangt te doen, en er zich steeds op te beroepen, als men het *achter zich* noodig heeft.

Verdient het volk dat wantrouwen? Een moeilijke vraag, die eigenlijk alleen voor één volk kan worden beantwoord. Aristoteles meende, dat het geheele volk, ook wanneer de enkele personen waaruit het bestaat geen zeer bekwame lieden zijn, toch in zijn gezamenlijk optreden beter kan zijn dan de allerbekwaamsten alleen, wanneer men daarbij namelijk het oog houdt op het geheel, niet op de enkelen als zoodanig. Op den smaak, op het gevoel van *le public* meende zelfs de Bonald te mogen bouwen. Maar deze zijn algemeenheden, de

vraag moet met een wedervraag worden beantwoord: met welk volk heeft men te doen?

Deze vraag voert ons terug tot de behoefte aan een vaste, geregelde leiding. Meer dan eenige andere beweging heeft een volksbeweging zulk een leiding noodig. Behoeft men hier echter te zeggen, dat die leiding bestaat? Hier immers is geen spraak van een staatkundige, maar, van een hoogere, van een zedelijke leiding. Een leiding, die in het welsprekend woord der kardinalen Gibbons en Manning is aangewezen en die belichaamd staat in die Encykliek over de christelijke inrichting der Staten, waarin de gouden veder van Paus Leo den XIII[en] het program der komende eeuwen nederschreef.

Dit monument van Apostolische Staatsmanswijsheid levert het voldingend bewijs, dat de groote, zedelijke beginselen, de beginselen zijn, die de wereld beheerschen. Het woord, dat niet voorbijgaat, is voor alle leven de hoogste wet. Vorm een volk naar dat woord en het zal altijd in den hoogsten zin een vroom en vrij volk zijn. Beziel de staatkundige vormen door dat woord en, in al haar verscheidenheid, zullen zij toch gelijk zijn in kracht, in weldadige kracht.

Indien men de volksbeweging onzer dagen bedenkelijk acht, omdat zij zich op staatkundig gebied vertoont, zou men het niet even bedenkelijk achten aan sommige staatkundige inrichtingen — en welke! — vast te houden ter wille van de hoogste beginselen? Immers indien men voor deze beginselen geen gevaar ziet, waarom strijdt men dan in naam van die beginselen tegen de beweging, die men wel voor korter of langer tijd van

staatkundig gebied kan weren, maar die men daarom niet te schande maakt?

Zeker, het zal geen geringe tijdsruimte zijn, die verloopen moet vóor dat de beweging onzer dagen tot een organische ontwikkeling geworden is. Maar de vermeerderde groeikracht, die zich op zoo menig gebied openbaart, kon ook hier werkzaam blijken. Noch de Vlaamsche, noch de Lombardijsche gemeenten zijn de scheppingen van één dag. Zij echter, die weten dat de geschiedenis niet met een dag eindigt, die meenen, dat het een *weldaad* is zijn arbeid voltooid te zien, maar dat het *plicht* is zijn arbeid te verrichten, zij zullen niet door deze bedenking worden ontmoedigd.

Van meer gewicht zou een andere bedenking zijn. Bedriegen de teekenen niet? zou men kunnen vragen. Het antwoord zou gerust ontkennend kunnen luiden. Het is waar, niemand kan zeggen, wat uit de een of andere zaak zal ontstaan. Niemand kon vermoeden, dat uit de nederzettingen rondom kerken en kloosters de steden zouden worden geboren „der ursprüngliche Boden, aus welchem die gesammte innere Staatskunst hervorgegangen ist". Indien de beweging onzer dagen zich niet afwendt van de Kerk, dan heeft men het recht te hopen en te vertrouwen. In dat vertrouwen heeft Kardinaal Manning gezegd: „A new task is before us. The Church has no longer to deal with parliaments and princes, but with the masses and with the people. Wether we will or no, this is our work: we need a new spirit and a new law of life".

V.

Indien men deze korte bladzijden in eenige stellingen te samen wil vatten, zij zouden aldus kunnen luiden:

de afschaffing van het census-stelsel is niet te betreuren;

de constitutioneele monarchie is uitteraard niet onbestaanbaar met de christelijke beginselen van staatsrecht en staatsbeleid;

het democratisch karakter der volksbeweging van onzen tijd is zonder meer geen reden tot bestrijding.

Maar het groote besluit, dat uit overwegingen als deze moet worden getrokken is toch wel dit: onze plicht is het bevorderen van, het deelnemen aan den zuiverenden, regelenden en leidenden arbeid der Kerk. Zij is de macht, die tegenover de Revolutie staat. Is de Revolutie het beginsel dat voert tot den chaos, de Kerk voert tot de orde, tot het licht. Zij, de Kerk, is iets anders, dan de contra-revolutie, die alleen de verschijningen wil terugdringen; zij is meer zelfs dan de anti-revolutie, die de beginselen der revolutie dooden wil. Zij doodt niet alleen het kwade, maar zij brengt de wedergeboorte, zij schept den nieuwen mensch. Onder hare kruisvaan is onze leus: Tegenover de Revolutie de Regeneratie.

Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN.

BOEKBEOORDEELING.

DE HISTORISCHE WAARDE VAN HET BOEK JUDITH.

(Vervolg en slot van bldz. 23 vv.)

Untersuchung der geschichtlichen und der kanonischen Geltung des Buches Judith von Dr. B. Neteler. Munster, Theissingsche Buchhandlung, 1886.

III.

Dr. Neteler, tot de beschouwing van wiens hypothese wij thans overgaan, neemt aan, dat Arphaxad niet dezelfde is als Phraortes, wat Palmieri beweert, maar dezelfde als diens opvolger Cyaxares; dat de in het boek Judith verhaalde nederlaag niet in 636 maar in 588 te stellen is; eindelijk dat het heldenfeit van Judith in het tijdperk 583—580, onder Nabuchodonosor, koning van Babylon, nà de inneming van Ninive door de Mediers en Babylo niers heeft plaats gehad. Hij veronderstelt, dat Nabuchodonosor tijdens de gebeurtenissen, die het boek Judith verhaalt, Ninive in zijn bezit had, en verklaart op die wijze de woorden van hetzelfde boek: „Hij was koning over de Assyriërs in Ninive, de groote stad".

Tegen zoodanige tijdsbepaling stelt P. Palmieri het argument, dat wij het *historische* hebben genoemd. „De gebeurtenis had plaats vóór de verwoesting van Ninive; voorzeker was na de verdelging der Assyriërs een inval der Assyriers in Palestina niet meer mogelijk" (blz. 18). Tegenover dit ook door andere exegeten gebruikte argument had Neteler reeds in 1879, in zijn werkje: *Abriss der Alttestamentlichen Literatur-Geschichte* (S. 47), het volgende geschreven: „De toenmalige koning heet Nabuchodonosor, en dat hij koning der Assyriërs genoemd wordt, is in overeenstemming met de omstandigheid, dat de ambtelijke staatstaal der Chaldeeuwsche heerschers met de Assyrische overeenkwam. Ook

in de *Cyropaedie* van Xenophon worden de bewoners van Babylonië Assyriërs genoemd, en bij Esdr. VI, 22 heet zelfs de koning van Perzië koning der Assyriërs". En in zijn werkje over het boek Judith, hetwelk nog eenigen tijd vóór dat van Palmieri is uitgekomen, zegt hij: „De naam der Assyriërs, over welke een Nabuchodonosor regeerde, is in den meer uitgebreiden zin op te vatten, waarin hij ook voor de Babyloniërs gebruikt werd, gelijk hij b. v. bij Herodotus, Xenophon en ook bij Esdr. VI, 22 voorkomt". Door het feit dat er lang na den val van Ninive in de gewijde en ongewijde geschiedenis nog sprake is van *Assyriërs* en van den koning van *Assur* (Esdr. VI, 22), vervalt de kracht die Palmieri in den naam *Assyriërs* meent te vinden.

De moeilijkheid, dat Ninive na zijne inneming door de Mediërs en Babyloniërs vermeld wordt als staande onder de heerschappij van Nabuchodonosor, vindt insgelijks hare oplossing bij Neteler. Na de inneming van Ninive verdeelden zich de overwinnaars het veroverde rijk, en het kan niet betwijfeld worden, dat aan de Mediërs de streek, waarin Ninive lag, te beurt viel, zoodat Ninive aanvankelijk *niet* behoorde tot het Babylonische rijk 1); bij de latere machtsuitbreiding echter van het Babylonische rijk onder Nabuchodonosor is het waarschijnlijk, dat ook deze landstreek onder zijn gebied is gekomen. Neteler bewijst uit verschillende plaatsen der H. Schrift, dat naast de wereldheerschappij van Nabuchodonosor geen onafhankelijk Medisch rijk bestaan kon in de nabijheid van Babylon, in het land van Ninive, het vroegere Assyrische rijk. „In het 4de jaar van Joakim — zegt hij — in het eerste jaar van Nabuchodonosor (d. i. 606), voorspelde Jeremias (XXV) onder vele andere koningen ook aan alle koningen van Elam en Medie en de koningen van het Noorden, dat zij zouden onderworpen worden, en wel, gelijk de samenhang der voorspelling aanduidt, door den koning van Babylon, en de voorspelling tegen Elam werd naar de opgave van XLIX, 34—39 in het begin der regeering van Sedekias (598—588) herhaald. Ezechiël schildert dan ook (XXXII) in het 12de jaar na de wegvoering van Joachin, d. i. 587, Elam, Meschech, Thubal en alle vorsten van het Noorden als overwonnen, en de voorstelling der heerschappij van Nabuchodonosor bij Dan. IV, 19 toont duidelijk, dat in zijn 18de jaar, d. i.

---

1) Vgl. Herod. I, 106.

587 (naar Babylonische rekening, met welke het historische gedeelte van het boek Daniel overeenstemt) geen onafhankelijk Medië in de nabijheid van het Chaldeeuwsche rijk kon bestaan. Daarmee komt ook overeen de opgave der *Septuaginta* in Dan. III, 1, volgens welke de heerschappij van Nabuchodonosor alsdan zich uitstrekte van Indië tot Ethiopië, en eveneens de opgave van Megasthenes, die de heerschappij van Nabuchodonosor tot aan den Kaukasus en derhalve ook de onderwerping van Medie veronderstelt". Reeds in zijn 12de jaar wordt Nabuchodonosor in het boek Judith koning over Ninive genoemd; dit was het jaar 593, want het eerste jaar der heerschappij van Nabuchodonosor (na den dood zijns vaders Nabopolassar) is het jaar 604. Neteler en ook Scholz (blz. 39) bewijzen uit Jerem. XXVIII, dat omstreeks dezen tijd een opstand moet gesmeed zijn tegen Nabuchodonosor. „Dit is bijna niet denkbaar — vervolgt Scholz — tenzij Nabuchodonosor in oorlog gewikkeld was met eene mogendheid, die met waarschijnlijkheid, of, naar de meening der onderdrukten, met zekerheid de macht van Babylon konde breken. Een zoodanige mogendheid was echter destijds Medië alleen, welks grenzen daarenboven tot den Tigris reikten en waarmede een conflict des te meer voor de hand lag, wijl het op een soort van oppergezag over het Babylonische rijk aanspraak maakte". Dit is dan (in deze hypothese) het feit, dat de schrijver van het boek Judith in het oog heeft, wanneer hij in het eerste vers (Grieksche tekst) zegt: „Twaalfde jaar der regeering van Nabuchodonosor, koning der Assyriërs in Ninive, de groote stad, in de dagen van Arphaxad, koning der Mediers in Ecbatana", en, na de beschrijving der versterkingen door Arphaxad aan Ecbatana aangebracht, in vers 5 voortgaat: „en de koning Nabuchodonosor voerde in die dagen oorlog met den koning Arphaxad", terwijl hij in vers 13 het einde van den oorlog plaatst in het 17de jaar van Nabuchodonosor, d. i 588. Deze oorlog was het gevolg van den toestand. „Bij de reusachtige machtsontwikkeling van het Babylonisch-Assyrische rijk onder Nabuchodonosor — zegt Neteler — en bij zijne heerschappij over de Semitische stammen van Voor-Azië was eene heerschappij van Medië over het Assyrische Tigris-gebied zoo onhoudbaar, dat de Mediërs Babylon veroveren of het verwoeste Ninive moesten opgeven, zoo het hun niet met geweld ontrukt werd".

Op de moeilijkheid, ontleend aan de vermelding van het reeds *verwoeste* Ninive, antwoordt Neteler: „Een zoo groote menigte

van menschen, als in Ninive bij de verovering der stad aanwezig was, wordt niet met éénen slag vernietigd. Zoodra de overwinnaars met hun buit waren afgetrokken, richtte de overgebleven rest der bevolking zich op hare eigendommen zoo goed in als de omstandigheden het veroorloofden. Hoe dikwijls is Babylon niet veroverd en verwoest geworden, voordat het eindelijk vernietigd werd?" In zijn boven aangehaalden *Abriss* had hij geschreven: „Dat steden van Ninive's omvang na eene verovering en verwoesting niet aanstonds verdwijnen, toont de geschiedenis van Babylon, en Nabuchodonosor kan in zijne worstelingen met Medië beproefd hebben, Ninive tot een sterke wapenplaats te maken". Later schijnt Ninive weer onder Medië gekomen te zijn. Herodotus verhaalt (I, 185): „Nitocris (koningin van Babylon, moeder of vrouw van Nabonedus) *ziende*, dat het Medische rijk machtig was en telkens de rust verstoorde, en dat de Mediërs eenige steden hadden ingenomen, onder welke ook Ninive 1), nam tegen hen alle voorzorgsmaatregelen". Met waarschijnlijkheid meenen wij daaruit te kunnen opmaken, vooreerst dat Ninive toen nog verdiende vermeld te worden en wel *als eene stad*, ten andere dat Ninive niet lang geleden door de Mediërs *aan het Babylonische rijk* was ontrukt, evenals andere steden. Uit dat laatste volgt dan dat Ninive een tijd lang bij het Babylonische rijk heeft behoord. — Op de vraag, waarom Nabuchodonosor in het boek Judith juist koning der Assyriërs in Ninive wordt genoemd, en niet veeleer koning van Babylon, is te antwoorden, dat de vorsten, tot wier gebied het voormalige Assyrische rijk van Ninive behoorde, zich, ten minste voor de bewoners en andere onderdanen van dat rijk, waarschijnlijk dien titel hebben doen geven, om in naam en in gezag gelijk te schijnen aan de Assyrische koningen, wier plaats zij hadden ingenomen; en zoo is het geen wonder, dat de bewoners van het voormalige rijk der tien stammen, hetwelk meer dan eene eeuw onder de oppermacht van Ninive had gestaan, Nabuchodonosor, die toen Ninive in zijn bezit had, koning der Assyriërs noemden; deze onder de koningen van Ninive staande Israelieten nu waren in de geschiedenis van Judith het meest betrokken.

Hoewel al deze verklaringen ter gunste der Cyaxares-hypothese van Neteler niet op volkomen historische zekerheid kunnen bogen —

---

1) *Ἐν δὲ δὴ καὶ τὴν Νίνον*

evenmin als de verklaringen, die men opspoort in 't belang der Phraortes-hypothese — zijn zij toch geenszins onwaarschijnlijk en geven zij recht tot de meening, dat het historische argument van Palmieri voor de *uitsluitende* mogelijkheid van zijne hypothese geenszins dringende kracht bezit.

Nadat dan de Medische legermacht tegen het einde van het jaar 588, het jaar, waarin ook (in den zomer) Jerusalem door Nabuchodonosor is ingenomen, geheel verslagen was, belegde de koning in het daaropvolgende jaar 587, het 18de zijner regeering (volgens den Griekschen tekst), den 22sten der lentemaand eene vergadering. „En in het 18de jaar, den 22sten der eerste maand, geschiedde het woord in het huis van Nabuchodonosor, koning der Assyriërs, om wraak te oefenen aan geheel de aarde, zooals hij gesproken had. En hij riep te zamen al zijne machthebbers en al zijne grooten, en deelde hun mede het geheim van zijnen raad" (Jud. II, Gr.). Bij die gelegenheid ontving Holophernes de opdracht der wraakoefening op de weerbarstige volkeren, de opdracht ook om den volkeren een zekere goddelijke vereering van Nabuchodonosor op te leggen, gelijk uit het verdere verhaal van het boek Judith duidelijk blijkt. Een enkel woord uit deze opdracht karakteriseert den overmoedigen monarch: „Zoo waar ik leef, en bij de kracht mijner majesteit, ik heb gesproken en zal het uitwerken door mijne hand" (II, 12, Gr.). Op dit alles wordt een treffend licht geworpen door het derde hoofdstuk van Daniel, in welks Griekschen tekst ook *het 18de jaar* van Nabuchodonosor wordt aangegeven: „In het 18de jaar deed Nabuchodonosor de koning een gouden standbeeld maken..... En hij liet bijeenroepen de satrapen, magistraten en rechters, aanvoerders, overheden en alle hoofden der landstreken, om te komen bij de inwijding van het beeld, dat de koning Nabuchodonosor had opgericht.... Zij stonden nu vóór het beeld, dat de koning Nabuchodonosor geplaatst had, en een heraut riep met sterke stem: aan u wordt bevolen, volkeren, stammen en talen, valt neder en aanbidt het gouden beeld, dat Nabuchodonosor, de koning, heeft opgericht!" In hetzelfde jaar 1) had de koning zijnen droom over den grooten boom,

1) *Deze* tijdsbepaling, door ons volgens Neteler aangenomen, kan niet met zekerheid uit Daniel worden afgeleid, zoodat de geschiedenis van Judith insgelijks eenigen tijd later *kan* liggen dan door den auteur wordt aangenomen.

beeld zijner eigene grootheid, die geveld werd en slechts eenige hoopvolle wortelen behield onder de aarde (Dan. IV). Een jaar later beschouwde hij de pracht van Babylon en sprak: „Is dat niet het groote Babylon, dat ik gebouwd heb tot mijn rijkspaleis in de sterkte mijner macht en in den luister mijner heerlijkheid?" En op hetzelfde oogenblik overviel hem de waanzin, die hem uit zijn droom door Daniël voorspeld was. Dat was in het jaar 586. Zeven jaar later keerden zijne zinnen terug, in 580—579.

Ondertusschen voerde Holophernes zijne krijgstochten uit, waarvoor hij wel eenige jaren noodig had; in het boek Judith worden zij, voor zoover zij geen betrekking hadden op de Israelieten, slechts ter loops aangestipt. In het jaar 584 had Palestina nog te lijden gehad van Nabuzardan, een anderen veldheer van Nabuchodonosor 1), en daar de Israelieten nà de nederlaag van Holophernes' leger gedurende langen tijd rust hadden, moet de inval van Holophernes, 's konings hoofdveldheer, die de bijzondere zending had om den volkeren de vergoding van den monarch op te leggen, na dit jaar 584 hebben plaats gehad. De heldendaad van Judith moet zoodoende liggen in het tijdperk 583—580; want in 580—579 was Nabuchodonosor na zijn waanzin tot andere inzichten gekomen en richtte hij „aan alle volkeren, geslachten en talen, die op heel de aarde wonen," (Dan. III, 98, Vulg.) een schrijven, waarin hij sprak: „Ik Nabuchodonosor loof en prijs en verheerlijk den koning des hemels, want zijne werken zijn waarachtig, en zijne wegen zijn rechtvaardige oordeelen, en hen, die in hoogmoed wandelen, kan Hij vernederen" (Dan. IV, 34). Hoewel hij reeds in 587, aanstonds na de wonderbare redding der drie gezellen van Daniël, die het standbeeld niet wilden aanbidden, een oogenblik den God der Joden erkend en hun wellicht eenige gunsten bewezen had, was de indruk toch van korten duur geweest, gelijk blijkt uit zijne trotsche zelfbewondering bij het aanschouwen zijner stad Babylon, en had hij Holophernes zijnen gang laten gaan. Thans was hij echter van zijn overmoed voor goed genezen.

De moeilijkheden, betreffende den toestand der Israelietische bevolking van Palestina na de verwoesting van Jerusalem en den tempel in 588, worden door Neteler kort en zuiver op de volgende wijze opgelost. „Jeremias heeft een drievoudigen terugkeer uit de Babylonische gevangenschap voorspeld; de laatste, aangegeven in

1) Zie Jer. LII, 30.

den brief van Jeremias (Bar. VI, 2), is die, welke eerst in het zevende geslacht zoude plaats hebben, en werkelijk onder Esdras en zijne metgezellen heeft plaats gehad; de tweede is de bekende terugkeer na de zeventigjarige gevangenschap (onder Cyrus); en de eerste is die, welke in Jer. XLII, 12 wordt aangekondigd en reeds onder Nabuchodonosor zou plaats hebben" 1). „Een terugkeer van vele bewoners van het rijk Juda is wellicht na de wonderbare redding van Daniël's gezellen door het decreet van Nabuchodonosor (ter gunste van den Joodschen godsdienst) veroorzaakt of bevorderd geworden, en de hooge plaats, die Daniël en zijne gezellen in het Babylonische rijk bekleedden, kon vele Joden tot den terugkeer in hun vaderland aanmoedigen". „Volgens Jer. LII, 30 is een aantal der teruggekeerden in het 23ste jaar van Nabuchodonosor, d. i. naar de rekenwijze van het boek Jeremias 584, door Nebusaradan (Nabuzardan) naar Babylon gevoerd, en onder deze waarschijnlijk ook de profeet Baruch. Deze las in het 5de jaar na Jerusalem's verwoesting, d. i. 583, een door hem geschreven boek, waarmede waarschijnlijk de klaagliederen en de brief van Jeremias verbonden waren, den gevangen koning Joachin en den Joden in Babylon voor. Dit boek werd dan met de terugbekomen zilveren tempelvaten . . . . en met vrijwillige giften naar Jerusalem gezonden, waar zich eene Joodsche bevolking en verscheiden priesters bevonden, onder welke Joakim, een zoon van Helkias, bijzonder op den voorgrond treedt. Het boek moest op bijzondere tijden in het Huis des Heeren voorgelezen worden. Dit Huis des Heeren was, gelijk men uit Jer. XLI, 5 kan afleiden, een in de ruïnen des tempels opgericht provisioneel tempelgebouw. Verder moesten er offers voor den koning Nabuchodonosor en zijn zoon Baltasar gebracht worden, en deze aansporing hing wel met den toenmaligen waanzin van Nabuchodonosor samen". „Tijdens den veldtocht van Holophernes was de tempel volgens Jud. V, 18 aan

1) Hoewel op deze plaats van Jeremias niet wordt gesproken van een terugkeer der Joden uit Babylon, wordt toch aan de overgeblevenen in Palestina, in tegenstelling met Egypte, de gunstige gezindheid des konings door den profeet toegezegd. In vers 11 wordt gezegd: „Wilt niet vreezen voor den koning van Babylon", in v. 10: „Reeds ben Ik verzoend over het kwaad, dat Ik over u gebracht heb", in v. 12: „Ik zal u barmhartigheid schenken en Mij over u ontfermen, en Ik zal u doen wonen in uw land".

den grond gelijk; doch men had, gelijk in IV, 2 gezegd wordt, een ander tempelgebouw opgericht, ook in Bar. I, 14 vermeld. De priester Joakim, die aan het hoofd van het volk stond (zooals ook in Bar. I, 7 wordt medegedeeld), zou naar Jud. IV, 6 en XV, 8 1) een hoogepriester zijn geweest; dit is waarschijnlijk een onnauwkeurige vertolking van *kohen ha-rosch*. De uitdrukking *kohen ha-rosch* wordt thans nog zeer dikwijls voor eene aanduiding van den hoogepriester gehouden; de *kohen ha-rosch* was echter slechts een aanzienlijk hoofd der priesterschap, onderscheiden van den hoogepriester, gelijk men uit II (Vulg. IV) Reg. XII, 10 en II Paral. XXIV, 11 kan bewijzen. De gerusia of senaat, welke den priester Joakim terzijde stond, was eene door de omstandigheden veroorzaakte vernieuwing eener aloude inrichting. Dat deze gerusia de volle macht van het latere synedrium zou gehad hebben, is hoogst onwaarschijnlijk, daar de werkelijke hoogepriester destijds in Babylon was". „Naar de opgaven in II (Vulg. IV) Kon. XXII—XXIII en II Paral. XXXIV bestond er in den tijd van Josias eene Israelietische bevolking op het gebied van het vroegere rijk Israel, en voor een vermeerdering door den terugkeer van vele Israelieten waren de ondergang van het Assyrische rijk en de nederlaag van den Medischen koning zeer bevorderlijk".

De naam *Cyaxares* (Kyaxares) komt in het beroemde opschrift op de rots van Behistun voor als *Uvakuistar*, *Uvakistar* en *Huvaksatara*. De Hebreeuwsche vocaallooze schrijfwijze van het laatste woord is *h-v-v-k-s-t-r*. Wanneer van de eerste ו (*v*) de dwarsstreep iets te lang werd geschreven, dan geleek deze letter op ר (*r*) en zoo ontstond gemakkelijk de vorm h-r-v-k-s-t-r = *Harvaksatar*, en in 't Chaldeeuwsch Arvaksatar, waarin dan een afschrijver den bijbelschen naam *Arphaksad* (Arphaxad) meende te ontdekken (Gen. X, 22). Overigens had Neteler, aan wien wij deze vinding te danken hebben, ook reeds in zijn bovenvermelden *Abriss* (S. 47) gewezen op de in het oog vallende overeenkomst van den naam Arphaxad met den naam *Arbakes*, dien Ctesias geeft aan den veroveraar van Ninive, en waaronder niemand anders kan verstaan worden dan Cyaxares, te meer omdat deze geschiedschrijver den bondgenoot van Arbakes *Belesys* noemt, die koning van Babylon was; hier herkent men duidelijk den naam van (Nabo)-*Polassar*, koning van Babylon van 625 tot 605.

1) Vulg. IV, 5 en XV, 9. Neteler citeert naar den Griekschen tekst.

Volgens de hypothese van Dr. Neteler sneuvelde Cyaxares dus in 588. Het eerste jaar van zijn opvolger Astyages moet, naar Herodotus gerekend, 585 of 584 zijn. Hier komt dus een interregnum voor van een paar jaren, hetwelk trouwens na de inneming van Ecbatana zeer natuurlijk is. „Tijdens het regentschap, vervolgt Neteler, hetwelk in den tijd van Nabuchodonosor's waanzin aan 't bewind was, zal het Astyages gelukt zijn, als vazal van het Chaldeeuwsche rijk op den troon te komen". Heeft men tegen deze veronderstellingen, hetzij wegens het stilzwijgen van Herodotus of om andere redenen bezwaar, dan kan men gerust de Vulgata volgen, die van den dood van Arphaxad en van de inneming van Ecbatana geen woord rept, en mag men Cyaxares, na de zonsverduistering van 585, in dit of het volgende jaar, in vrede laten sterven. Eene zonsverduistering namelijk maakte, na een zesjarigen oorlog tusschen de Mediers onder Cyaxares en de Lydiërs, door den schrik, dien zij teweegbracht, een einde aan het gevecht en aan de veete; zij wordt door sommigen (o. a. door Delattre) gehouden voor die van het jaar 585, door anderen echter wordt die van 610 aangenomen. Was het die van 585, dan is Cyaxares niet gesneuveld in 588; maar dan is het nòg niet zeker, dat de Grieksche tekst van Judith, die den dood van Cyaxares meldt, hier faalt, want de berekening der jaren van Nabuchodonosor kan op eene andere wijze geschied zijn. Indien b. v. Nabuchodonosor reeds in 601 of 600 meester was van Ninive, wat geenszins onmogelijk is, dan is het 17de jaar zijner regeering als *koning der Assyriërs* het jaar 585 of 584.

Vergeleken met de Phraortes-hypothese heeft die van Neteler het voordeel, dat zij meer ongedwongen plaats neemt in de rij der bekende historische feiten. De aanduidingen van eene voorafgegane wegvoering of verstrooiing des volks en van een terugkeer naar Jerusalem en naar de bergstreken, die woest hadden gelegen — gelijk de Grieksche tekst er bij opmerkt — de tegenstrijdig schijnende plaatsen, waarin eensdeels gezegd wordt, dat de tempel gelijk was geworden aan den grond, doch anderendeels van een huis of tempel des Heeren gesproken wordt, waarin godsdienstige plechtigheden werden verricht, ontvangen hier *uit de geschiedenis zelve* hunne verklaring, terwijl voor de verklaring er van in de Phraortes-hypothese feiten moeten *verondersteld* worden, waarvan noch in de gewijde noch in de ongewijde geschiedenis iets bekend is. De lange rust van Israel tijdens het leven en na den dood van Judith behoeft hier ook niet beperkt te worden tot

een gedeelte van het Joodsche volk, dat met het andere gedeelte één was in afstamming, godsdienst en vaderland; dat zich na de vernietiging van zijn tien-stammen-rijk nauwer aansloot aan Jerusalem en den schepter van Juda erkende in de hand van Ezechias (II Paral. XXX, 1) en Josias (ald. XXXIV, 6); dat ook volgens het boek Judith in innige gemeenschap stond met de overheid te Jerusalem en door zijne broeders van Juda in raad en daad werd bijgestaan; dat toch ook wel moet gedeeld hebben, zoo het meer niet vermocht, in den rouw over de nederlaag en den dood van Josias te Megiddo (in 610) en over de verwoesting van Jerusalem en den tempel (in 588). De eenige stoornis, welke tusschen 582 en 500, omtrent welk laatste jaar Judith volgens de hypothese van Neteler zal gestorven zijn, vermeld staat, bestond in de verhindering van den tempelbouw door de Samaritanen. „Tot een vijandigen aanval — zegt Neteler — kwam het eerst in den tijd, waarin Esdras terugkeerde (457) en de herstelling der muren van Jerusalem begon". Hier valt ook de moeilijkheid weg, die Dr. Scholz (bldz. 21) maakt tegen de eerste hypothese: „De historische boeken van het Oude Testament zeggen niets van eene dusdanige gebeurtenis, en dit zwijgen is een doorslaand bewijs, dat zij ze niet kennen, want wie kan gelooven, dat den zoo streng theocratisch gezinden schrijver der *Chroniek* of ook dien van de *Boeken der Koningen* deze geweldige, voor hun doel, als geen tweede, kostbare gebeurtenis zou ontgaan zijn"? De geschiedenis der Israelieten in Palestina tijdens de Babylonische gevangenschap wordt in den Bijbel gemist, terwijl die der gevangenen van Babylon in Daniel en Ezechiel haar groote tolken bezit, en zoo is het boek Judith, naar de hypothese van Neteler verklaard, een kostbare bladzijde, die de geschiedenis aanvult van het jaar 583 af, *waarin Jeremias en Baruch eindigen.*

De schrijver van het boek is niet bekend. Daar volgens Flavius Josephus de gewijde boeken door erkende profeten geschreven zijn, en daar in het boek Daniël gesproken wordt van eenen profeet Habakuk 1), die in Judea leefde en Babylon niet gezien had (Dan. XIV, 32—38), vermoedt Neteler (*Abrisz* S. 49) niet ten onrechte, dat deze de oorspronkelijke schrijver van het boek Judith is.

Uit onze beschouwingen meenen wij de volgende slotsom te

1) Wellicht een andere dan die wiens boek wij nog bezitten.

mogen trekken. 1°. De geschiedenis van Judith is historisch mogelijk en aanneembaar in elke der twee besproken hypothesen. 2°. Met zekerheid kan het nog niet worden uitgemaakt, welke van de twee hypothesen de ware is. Moge de wetenschap eens in staat gesteld worden eene uitspraak te doen, welke de lezer hier te vergeefs zoekt.

Opkomende voor de historische waarheid der geschiedenis van Judith, willen wij echter geenszins ontkennen, dat de heldin van Bethulië en hare overwinning over Holophernes ook als eene profetie mag beschouwd worden van de Kerk en hare overwinningen over hare vijanden, vooral op het einde der wereld. Wij vatten Judith op als een levende, *historische* profetie, gelijk er in 't Oude Verbond zoovele historische typen kunnen aangewezen worden. De profetieën Gods worden niet alleen uitgesproken in de woorden zijner profeten, maar ook in de feiten der historie; en de geschiedenis van het Oude Verbond is de typische afschaduwing, de profetie van het Nieuwe. En zoo draagt ook het boekje van Dr. Anton Scholz, waarin de geschiedenis van Judith geheel onder een profetisch oogpunt beschouwd wordt, niet weinig bij tot de exegese en tot de hooge waardeering van het boek Judith.

D. A. W. H. SLOET, Pr.

NASCHRIFT. In zijn onlangs verschenen werkje *Commentar zum Buche Judith* (S. IX) somt Dr. Anton Scholz verschillende moeilijkheden op tegen de hypothese van Neteler, die grootendeels reeds door Neteler waren opgelost en door ons behandeld zijn. Bespreking verdient echter de volgende moeilijkheid. Tyrus is door Nabuchodonosor belegerd gedurende 13 jaren, volgens Neteler van 588 tot in 576. Nu hebben volgens den Griekschen tekst van het boek Judith de bewoners vrn Sidon en Tyrus zich overgegeven aan Holophernes, dus niet later dan 580. — Hierop valt te antwoorden: 1°. dat deze vermelding in de Vulgata ontbreekt; 2°. dat in den Griekschen tekst heel goed in 't algemeen de bewoners der *landstreek* van Sidon en Tyrus kunnen bedoeld zijn; 3°. dat de tijdsbepaling 588—576, uit Flav. Jos. berekend, niet geheel zeker is. Indien Tyrus zich werkelijk aan Holophernes heeft overgegeven, en wel omstreeks het jaar 585, dan valt het begin der belegering omstreeks 598, *het 7de jaar van Nab.*, hetwelk door de oude Latijnsche vertaling van Flav. Jos. (I, 21) wordt opgegeven. Neemt men dit jaar als het 7de van den Syrischen

koning Ithobal (gelijk men den beschadigden Griekschen tekst wil herstellen), dan vindt men het jaar 556 als het eerste jaar van Cyrus, welk jaar volgens Assyriologen het eerste van Cyrus' *Perzische* heerschappij is. Zoo kan het boek Judith strekken tot staving van het feit der verovering van Tyrus door Nab., en zoo kan dit feit het aanknoopingspunt zijn tusschen de ongewijde geschiedenis en het verhaal van het boek Judith.

DE SCHRIJVER.

NOGMAALS „DE SPIEGEL DER VOLCOMENHEIT".

Indien men, toen ik mijn opstel: *Hendrik Mande's „Spiegel der volcomenheit" teruggevonden* publiceerde 1), mij gevraagd had, of het geheel zeker was, dat onze Windesheimer het, naar ik meende, door mij hervonden boek had vervaardigd, ik zou geantwoord hebben: zeer tot mijn leedwezen ontbreken bepaalde getuigenissen voor het feit, maar, kunnen desnoods innerlijke gronden alleen volstaan om iemand veilig als auteur van een boek te beschouwen, ja, dan is Mande de auteur van den *Spiegel*. En hadde men zonder redenen buiten het boek om mij voorgeslagen, in plaats van aan den Windesheimschen kanunnik-regulier liever aan den een of anderen Minderbroeder van dien tijd als schrijver te denken, ik zou hervat hebben: neen, zoo het vaderschap van den *Spiegel* aan iemand anders dan Mande toekomt, uit de pen van een Minderbroeder is het werk zeer zeker niet gevloeid.

Wel bestond er een *Spiegel der volcomenheit daer der mynrebrueder staet in beghonnen is*, blijkbaar door een zoon van St. Franciscus geschreven, te vinden o. a. almede in de rijke stadsbibliotheek van Deventer onder n° 1743 — het HS. dagteekent ongetwijfeld van de eerste tientallen jaren der 15de eeuw — maar dat, reeds blijkens den titel, geheel historisch geschrift had met het boek in quaestie niets te maken.

Kon het anders, of een zoon van St. Franciscus, die het contemplatieve leven behandelde, moest zich laten inspireeren door de

---

1) *De Katholiek*, Mei 1887.

Theologia mystica van zijn grooten ordebroeder St. Bonaventura? Moest hij niet bepaaldelijk diens spraakgebruik volgen, hem waar het slechts eenigszins aanging zelfs citeeren? Moest hij niet, van St. Franciscus gewagende, hem „onzen H. Vader Franciscus" noemen? Moest hij niet, van andere uitstekende Heiligen zijner orde sprekende, deze Heiligen als overbekend onderstellen? Welnu, de auteur van onzen *Spiegel* schijnt St. Bonaventura niet te hebben ingezien; spreekt nergens van hem, citeert hem nergens, ook daar niet, waar hij hem even goed kon aanvoeren als hij het St. Thomas van Aquino doet. Hij is als mysticus geheel Ruysbroek en Mande, volgt hunne theorie, bedient zich van hun spraakgebruik. De serafijnsche ordestichter is voor hem eenvoudig „Sinte Franciscus"; St. Clara treedt bij hem op als „een devote maghet ende hiet Clara". Scheen dat alles overeen te brengen met de traditien, met het ordesbewustzijn van een pater Franciscaan? 't Is waar, als voorbeelden worden door den schrijver niet zelden Minderbroeders, metgezellen van St. Franciscus, aangevoerd: „brueder Egidius, die derde discipel van Sinte Franciscus", „brueder Rogier", „brueder Masseus", „brueder Bernardus", „brueder Leo". Ik mag niet ontveinzen, dat ik het aanvoeren van juist die voorbeelden somtijds wel eenigszins opmerkelijk vond, maar dan dacht ik telkens weder: die broeders waren, reeds blijkens den in de Deventer bibliotheek aanwezigen, zeer ouden codex van den Franciscaanschen *Spiegel*, ook buiten de orde zeer bekend, en ook Mande moet hen gekend hebben. Het meermalen wederkeerende eenvoudige „Sinte Franciscus" verbood aan een pater Franciscaan als auteur van onzen *Spiegel* te denken.

Zoo gevaarlijk is het op innerlijke gronden alleen af te gaan: wat mij zielkundig eene onmogelijkheid toescheen, blijkt door historische getuigenissen een feit te zijn geweest.

Het voortreffelijke werk is niet, gelijk ik mij vleide, slechts in een HS. der Deventer bibliotheek bewaard gebleven; men vindt het in meerdere codices hier te lande. De Minderbroeders te Weert, o. a. bezitten het, naar de geleerde bibliothecaris van het klooster, de Zeereerw. pater A. F. Nieuwenhuizen, mij mededeelde, in een te Maastricht geschreven codex van 1466. Het heeft, zooals te verwachten was, reeds spoedig heel wat opgang gemaakt; het werd te Antwerpen gedrukt in 1501, 1502 en 1513; het verscheen weldra in Duitsche en in Fransche vertaling; het werd meermalen ook in het Latijn uitgegeven onder de titels van *Directorium*

aureum contemplativorum of *Theologia mystica.* Als schrijver van het boek wordt nergens Hendrik Mande genoemd, maar, zoo iemand, dan altijd „Henricus Erp" of „Herp" of „Harpheus", de ook door onderscheidene andere, zeer degelijke pennevruchten bekende Minderbroeder-Observant, die als gardiaan van het klooster te Mechelen in 1477 overleed. Reeds de kopiïst van den Maastrichtschen, thans Weertschen codex schreef bij leven van gezegden pater: „Hier eyndet dat Spieghel der volcomenheit. Opusculum fratris Henrici Erp".

Omtrent het auteurschap kan derhalve geen redelijke twijfel meer bestaan, en er rest nog slechts de innerlijke gronden te weerleggen, waardoor een zoon van St. Franciscus scheen te worden uitgesloten.

Dat Van Erp, ofschoon hij ongetwijfeld, waarschijnlijk reeds als gewezen lector of professor, met de speculatieve en mystische theologie van St. Bonaventura zeer bekend was, toch bij Ruysbroek en Mande heeft willen school gaan, laat zich uit den tijd en uit het land, waarin hij leefde, voldoende verklaren. Toen de *Spiegel* door hem, vermoedelijk omstreeks het midden der 15de eeuw, werd geschreven, had honderd jaren lang de ster van Ruysbroek zoo machtig aan den mystischen hemel geflonkerd, dat het licht van andere sterren was gedoofd. De groote prior van Groenendal bij Brussel werd om zijn engelachtigen levenswandel en zijn allerinnigst verkeer met God in Zuid- en Noord-Nederland als een Heilige vereerd. Hij droeg den naam van „Zalige". Zijne geschriften, met geest en gloed, hier en daar in dichtmaat en rijm, daarbij niet in het Latijn maar in het Dietsch, in vloeiend, heerlijk Dietsch geschreven, werden allerwege door de vromen gelezen, en door velen beschouwd als uit bijzondere goddelijke ingeving herkomstig. Sedert meer dan dertig jaren weerklonk in Nederland ook de faam van Hendrik Mande; Mande, gewezen hofschrijver van graaf Willem en diens gemalin Margareta, Mande, met wonderbare visioenen en openbaringen begiftigd, Mande, in zijne mystische geschriften Ruysbroek's tolk. Hoe hoog en algemeen de bescheiden boekjes van dezen Windesheimschen broeder gewaardeerd werden, getuigen de talrijke afschriften welke er van bewaard zijn gebleven. Vooral het werkje *Van drien staten* had blijkbaar een zeer uitgebreiden kring van lezers gevonden.

Welnu, wanneer men den *Spiegel der volcomenheit* onder het licht van die omstandigheden leest, kan het dan redelijkerwijze

bevreemden te zien, dat Hendrik van Erp, wiens bakermat Noord-Brabant was, die, naar het schijnt, vooral in Zuid-Brabant leefde en werkte, o. a. een aantal jaren gardiaan was te Mechelen, niet ver van Groenendal, dat de Minderbroeder-Observant van Erp zich door den stroom liet medesleepen, zich door Ruysbroek en Mande als belezen liet en St. Bonaventura ter zijde legde, wiens mystiek hij toch, wat de hoofdzaak aanging, in de hunne terugvond?

De „in Christo gemynde dochter", op wier herhaald verzoek hij den *Spiegel* vervaardigde, was, naar men verzekert, een zijner biechtkinderen, eene godvruchtige, bemiddelde weduwe, weldoenster van zijn klooster. Dat sommige bijzonderheden in het boek voorkomende met die opgave zeer goed strooken, moet worden toegestemd. Bedoelde weduwe leefde in de wereld, behoorde naar allen schijn niet eens tot den zoogenoemden Derden Regel van St. Franciscus, was derhalve voor den Minderbroeder-Observant op geenerlei wijze medelid zijner orde. Daarin zal men wel de reden hebben te zoeken, waarom hij den H. Franciscus niet „onzen H. Vader", maar kortweg „Sinte Franciscus" noemt, en niet meent te mogen onderstellen, dat de „devote maghet" die „Clara hiet" aan zijne „in Christo gemynde dochter" bijzonder bekend is.

Genoeg, de voortreffelijke Hendrik van Erp moet, buiten kijf, al ware 't slechts om zijnen *Spiegel der volcomenheit* gerangschikt worden onder onze Nederlandsche celebriteiten der 15de eeuw, en reeds wijlen Prof. Moll heeft aangemerkt, dat hij „verdient het onderwerp van monografiesch onderzoek te wezen" 1). Een geleerde pater Minderbroeder, dunkt mij, moest zich in geweten verplicht gevoelen die hulde te brengen aan de nagedachtenis van een zoo uitstekend ordegenoot; eene kortere biographie ten minste in dit tijdschrift behoorde hij ons te leveren. Vroeg men mij, wie o. a. er de man voor zijn zou, ik zou den naam wel weten te noemen.

O. A. SPITZEN.

---

1) *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, Tweede Deel, Tweede Stuk, bl. 403.

ONZE KOLONIALE POLITIEK.

I.

Wanneer wij den toestand van ons vaderland, zooals die zich thans aan onze oogen vertoont, vergelijken met dien van een 40 à 50 jaren geleden, dan blijkt het, dat wij in materiëelen zin op velerlei gebied vooruitgang constateeren kunnen. De algemeene welvaart is ontegenzeggelijk toegenomen, de communicatie-middelen en, in verband daarmede, de handel en het verkeer gingen vaak met reuzenschreden vooruit, terwijl de toestand van 's lands financiën tegenwoordig vrij bevredigend mag heeten en zeer zeker sedert 1840 veel vooruit is gegaan.

Men behoeft niet bijzonder scherpzinnig te zijn om bij eenig nadenken alras te bespeuren, dat het bezit van onze koloniën op dien gunstigen stand van zaken een overwegenden invloed heeft uitgeoefend. Maar dit neemt niet weg, dat het toch nuttig kan zijn eenige meerdere bijzonderheden mede te deelen omtrent de wijze, waarop onze Aziatische bezittingen hebben bijgedragen tot den huidigen voorspoed van Nederland.

Tot een juist begrip van deze zaak moet ik eenige historische feiten in herinnering brengen en zelfs teruggaan tot het begin dezer eeuw en wel tot 1816, toen

wij, ingevolge de zoogenaamde Londensche conventie, de meeste onzer O. I. bezittingen van de Engelschen (die ze gedurende de Fransche overheersching veroverd hadden) terugkregen.

Aanvankelijk beantwoordde die teruggave niet aan de daarvan gekoesterde verwachting: de herleving van den bloei van onzen handel en nijverheid. De Javanen hadden nog niet geleerd in het groot producten te teelen voor de Europeesche markt, en wat er van dien aard in Indië voortgebracht werd nam bovendien zijn weg naar Engeland, omdat onze pas weder ontluikende handel niet in staat was met dien der Engelschen te concurreeren. Bedenkt men verder, dat gedurende de eerste jaren nà het herstel van ons gezag in Indië tal van expedities plaats hadden, en er bovendien voor andere doeleinden veel uitgaven vereischt werden, terwijl de inkomsten slecht binnenkwamen, dan begrijpt men gemakkelijk, dat gedurende de eerste jaren nà 1816 de koloniën direct noch indirect voordeelen opleverden, en het moederland nog moest bijpassen om in de tekorten van Indië te voorzien. Dit werd zoo erg, dat velen Indië langzamerhand als een lastpost gingen beschouwen, en er zelfs in de Staten-Generaal stemmen opgingen (van afgevaardigden uit België) om ons van onze koloniën te ontdoen.

Gelukkig ontstond er weldra eenige verbetering in den algemeenen toestand. Men begon in te zien, dat de proef met een zuiver liberaal bestuur in onze koloniën, zooals dat nà 1816 was ingevoerd, als mislukt was te beschouwen. En de eerste stap, die men in de tegenovergestelde richting deed, was de invoering der differentiëele rechten in 1823. Daarbij werd bepaald, dat artikelen uit Nederland, die

op Java met Hollandsche schepen werden aangebracht, slechts de helft aan inkomende rechten zouden te betalen hebben van hetgeen artikelen van vreemden oorsprong zouden hebben te voldoen, terwijl ook bij uitvoer van producten van Java naar Nederland met Hollandsche schepen slechts de helft der gewone uitvoerrechten verschuldigd zou zijn.

De Nederlandsche handel en nijverheid kregen dus een klein voordeel op hun concurrenten, waarvan zich de gunstige gevolgen alras deden gevoelen, vooral sedert de oprichting der Ned.-Handelmaatschappij in 1824. De in- en uitvoer van Ned.-Indië kwam meer en meer in Nederlandsche handen.

Een groot bezwaar bleef echter nog te overwinnen. Ned.-Indië en speciaal Java produceerden, in verhouding tot hun vruchtbaarheid, nog maar weinig artikelen voor de Europeesche markt.

Het is de groote verdienste van den generaal van den Bosch ook hierin verandering te hebben gebracht door de invoering van zijn zoogenaamd cultuurstelsel, waarvan ik de strekking en de werking in het kort wil toelichten.

Toen v. d. Bosch in 1830 het bestuur over onze O. I. bezittingen aanvaardde, geschiedde dit niet onder gunstige omstandigheden. Aan zijn voorganger, den burggraaf Du Bas de Ghisignies, was het, ondanks de krachtigste maatregelen tot invoering van allerlei bezuinigingen, niet gelukt, de uitgaven en inkomsten in evenwicht te brengen. En toch was aan van den Bosch door koning Willem I den eisch gesteld, niet alleen

om een kloppende begrooting in Indië te verkrijgen, maar bovendien om remises naar Nederland over te maken, tot betaling van de rente en aflossing der Indische schuld en tot ondersteuning van de Nederlandsche schatkist.

Dat Willem I zulke groote eischen aan v. d. Bosch stelde, was te danken aan de omstandigheid, dat deze, vóór zijn benoeming tot gouverneur-generaal en terwijl hij nog in Nederland vertoefde, den koning plannen had voorgelegd, welke er toe moesten leidden om Indië en vooral Java productiever te maken voor Nederland in het algemeen en de schatkist in het bijzonder.

V. d. Bosch wilde dit doel bereiken door de regeering in Nederland handelsproducten te verschaffen, berekend naar een waarde van *f* 5 per hoofd der bevolking van Java. Het was in Indië altoos de gewoonte geweest, dat de bevolking van het gebruik van haren grond, waarvan de hovenier geacht wordt eigenaar te zijn, een gedeelte van haar producten ($\frac{1}{5}$ à $\frac{2}{5}$), hetzij in nature, hetzij in geld, aan den staat moest opbrengen. Bij de berekening daarvan werd vóór 1830 de rijst als maatstaf genomen, omdat dit product schier uitsluitend door de bevolking verbouwd werd. Het cultuurstelsel nu beoogde om $\frac{1}{5}$ der landerijen, bij de bevolking in gebruik, door haar te doen beplanten met producten geschikt voor de Europeesche markt, zooals suiker, indigo, koffie enz., terwijl zij dan met de overige $\frac{4}{5}$ naar goedvinden kon handelen, wat de bebouwing betreft, en daarvan geen belasting zou te betalen hebben.

Feitelijk werden aan den Javaan door de invoering van

het cultuurstelsel geen zwaardere lasten opgelegd. Evenals vroeger moesten zij de opbrengst van $\frac{1}{5}$ hunner gronden afstaan aan het gouvernement. En het eenig onderscheid met den vroegeren toestand bestond daarin, dat zij op dat $\frac{1}{5}$ gedeelte voortaan die gewassen moesten teelen, welke het gouvernement verlangde.

Toch gaf het cultuurstelsel, zooals men weet, aanleiding tot een heftigen strijd, zoo in Indië als in Nederland. Die strijd liep vooral over de vraag, of het stelsel, waarbij landbouw en handel voor een goed deel in handen der regeering kwamen, wel bevorderlijk kon zijn aan de welvaart der inlandsche bevolking. Dit is onmogelijk, beweerden de tegenstanders, die een stelsel van vrijen handel en landbouw verlangden, waardoor, volgens hen, de algemeene welvaart zoodanig zou worden verhoogd, dat de staat daardoor ruimschoots in de gelegenheid zou worden gesteld, om van zijne zooveel rijkere onderdanen voldoende inkomsten te trekken, om in al zijne behoeften te voorzien.

Men vergete echter niet, dat tusschen de jaren 1816 en 1830 reeds de proef genomen was met het stelsel van eigen arbeid en landbouw, maar dat juist de ongunstige resultaten daarvan voor de schatkist er toe hadden geleid met dat stelsel te breken. In veel opzichten mag men zulks m. i. een geluk achten. Want indien Indië ook na 1830 geld was blijven kosten, dan was een financiëele catastrophe in Nederland niet te vermijden geweest, dan had een staatsbankroet niet kunnen uitblijven, en dan ware men er wellicht toe overgegaan zich van de koloniën te ontdoen, zooals reeds vóór 1830 door enkelen gewenscht werd.

Dank zij echter het cultuurstelsel, gaf de Indische begrooting voor 1831 reeds een overschot van 2 ton, en dit betrekkelijk gering bedrag groeide weldra aan tot verscheidene millioenen 's jaars. In ronde cijfers heeft Nederland sedert 1840 van Java 800 millioen gulden getrokken. Door de financiëele hulp van Indië zijn wij, vooral in de jaren 1843 en 1844, bewaard gebleven voor een staatsbankroet, terwijl wij door die hulp later onze staatsschuld aanmerkelijk hebben kunnen verminderen en bovendien Nederland hebben kunnen overdekken met een kostbaar spoorwegnet.

Maar afgescheiden van deze enorme directe voordeelen zijn de winsten niet gering te achten, welke Nederland op indirecte wijze van het cultuurstelsel getrokken heeft. Immers vele jaren lang zijn de schatten, welke Java's vruchtbare bodem opleveren, met Nederlandsche schepen naar Nederlandsche havens vervoerd, waardoor menigeen zich rijkdommen verwierf, terwijl het aantal dergenen, die ten gevolge daarvan in hun onderhoud konden voorzien, zoo groot was, dat ik het niet wagen durf ze onder cijfers te brengen. Ofschoon de voordeelen, welke Indië ook tegenwoordig nog voor het moederland oplevert, niet gering zijn, zoo kunnen die toch m. i. niet vergeleken worden met hetgeen vroegere jaren in dat opzicht te aanschouwen gaven.

De directe baten voor 's lands schatkist hebben sedert 1878 opgehouden te vloeien niet alleen, maar bovendien heeft het moederland sedert dat jaar nu en dan weder moeten bijspringen om in de Indische tekorten te voorzien, tot een totaal bedrag van 45 millioen gulden. Wel zijn er voor een en ander buitengewone oorzaken te

vermelden, waarover later meer, maar, wat erger is, ook de indirecte voordeelen, welke wij voorheen genoten uit ons koloniaal bezit, zijn thans grootendeels verdwenen.

Van de gouvernementsculturen zijn alleen de koffie- en kinacultuur overgebleven. Deze producten vinden, voor zoover zij ten behoeve van het gouvernement geteeld worden, evenals de tabak nog hun weg naar de Nederlandsche havens, maar met de overige uitvoerartikels in Ned.-Indië is zulks niet meer het geval, en met name de suiker, waarvan de uitvoerwaarde meer bedraagt dan die van alle andere artikelen te zamen, gaat tegenwoordig de Hollandsche markt geheel voorbij. Een der belangrijkste oorzaken hiervan is de afschaffing der reeds straks genoemde differentiëele rechten, waardoor onze handelaren op Indië niets meer voor hebben boven vreemde mededingers, terwijl zij bovendien, als er in de Oost tekorten ontstaan, hun zak kunnen openen om die bij te passen, iets wat van de vreemdelingen natuurlijk niet gevergd wordt.

Nu ligt het voor de hand, dat, indien de indirecte voordeelen, welke wij van Indië trekken, meer en meer verminderen — en het heeft niet aan de liberale partij gelegen, dat in dit opzicht nog niet alles verloren is — en daarenboven de Indische begrooting met tekorten sluit, Nederlandsch-Indië voor het moederland veel van zijne beteekenis verliest, en het zelfs zeer goed mogelijk zou wezen, dat men op die wijze ten lange laatste het bezit van onze koloniën als een lastpost zou gaan beschouwen.

Ik geef dadelijk toe, dat wij onze overzeesche bezittingen niet alleen als melkkoeien mogen beschouwen, waarover wij het bestuur voeren met het uitsluitend doel

om er van te halen wat er te halen is. Maar er behoeft eigenlijk over deze stelling niet te worden uitgeweid om de eenvoudige reden, dat onder het regiem van het cultuur en consignatiestelsel, nadat de scherpste hoeken daarvan waren uitgewischt, zeker niet minder voor het materiëele welzijn van Insulinde's bevolking gezorgd werd dan nu. En het is zelfs een onwederlegbare waarheid, dat er, een 20 à 30 jaren geleden, onder de inlandsche bevolking op Java meer welvaart heerschte dan tegenwoordig. Dit wordt te meer duidelijk, als men bedenkt, dat in dien tijd de belastingen voor de inlanders meer dan verdubbeld zijn, zonder dat de loonen en andere verdiensten eenigszins noemenswaardig zijn gestegen. En het is dan ook m. i. alleen aan de zeer overvloedige rijstoogsten der laatste jaren te danken, dat de belastingdruk, welke wij op de bevolking legden, niet gegaan is tot hongerlijden toe.

Iemand, die eenige jaren geleden de Javaansche dorpen doorkruiste en diezelfde dessa's thans weder bezocht, stond dikwijls verbaasd over den achteruitgang in de welvaart der bevolking. Het verbruik van opium is toegenomen, de belastingdruk verhoogd en de verdiensten zijn niet vermeerderd. Kan het derhalve wel verwondering baren, dat er tegenwoordig zoo weinig weeldeartikelen in eene Javaansche huishouding worden aangetroffen en dat de koopkracht der bevolking niet weinig is verminderd, waarop zij, die in Java Europeesche goederen invoeren, reeds zoo vaak onze aandacht gevestigd hebben.

Toch heeft men jaren lang beweerd, toen het cultuurstelsel nog moest worden gesloopt en de differentiëele

rechten afgeschaft, dat, zoodra een en ander geschied zou zijn, de welvaart der bevolking voor goed zou verzekerd wezen. In dien tijd had de liberale partij steeds den mond vol van de belangen van den Javaan. Thans hoort men daarvan schier nimmermeer gewagen. De libéraal koloniale politiek, die sedert vele jaren de onbeperkte heerschappij gevoerd heeft, is op niets uitgeloopen, behalve dat eenige Europeesche landbouwondernemers in staat gesteld zijn in korten tijd groote schatten te verzamelen. Wel is ook in dit opzicht de toestand in de laatste jaren minder gunstig geweest, maar zulks was aan geheel buitengewone omstandigheden — een enorme daling van de prijzen der koloniale producten — te wijten. Nu daarin weder langzamerhand eenige verbetering begint te komen, kan de tijd niet ver meer af zijn, dat de suiker- en koffielords weder prachtige villa's komen betrekken in en buiten Nederland grootendeels ten koste van den arbeid van den Javaan.

Blijkt uit het voorafgaande, dat de liberale partij weinig gedaan heeft voor het materiëel welzijn der bevolking van Insulinde, voor de geestelijke belangen dier bevolking heeft zij, zoo mogelijk, nog minder verricht.

Van het innemen van een christelijk standpunt is bij de Indische regeering nimmer sprake geweest. Integendeel steeds heeft zij min of meer gecoquetteerd met het Mohammedanisme, waarvan o. a. het gevolg is geweest, dat wij een voor ons gezag zeer gevaarlijk fanatisme hebben bevorderd, waarmede wij vroeg of laat rekening zullen moeten houden.

Toch heeft ook het Christendom in de laatste jaren

vorderingen gemaakt, dank zij den ijver van missionarissen en zendelingen. En die vooruitgang zou, menschelijkerwijze gesproken, nog veel grooter wezen, indien de Indische regeering kon besluiten, om aan de verkondiging van het Evangelie geen hinderpalen in den weg te leggen, en in dat opzicht het Christendom in alle opzichten gelijk wilde stellen met het Mohammedanisme. Dat zulks thans niet geschied wil ik met een enkel voorbeeld aantoonen.

Een paar jaar geleden verzocht een Luthersch zendeling het Christendom te mogen gaan verkondigen in het landschap Redjang — residentie Palembang, eiland Sumatra — alwaar de groote meerderheid der bevolking nog het heidendom belijdt. Dit werd niet alleen door de regeering geweigerd, maar tevens werden aan hen, die de leer van den Profeet in de Redjang wilden verbreiden, geen hinderpalen in den weg gelegd. Erger kon het wel niet.

Een ander bezwaar, aan de uitbreiding van het Christendom verbonden, is, dat de missie zonder steun van regeeringswege in al haar behoeften moet voorzien niet alleen, maar ook moet zorgen voor het oprichten van scholen op haar kosten. Wel heeft de staat in Indië voor de bevolking zoogenaamde neutrale, openbare scholen opgericht, maar daarvan wordt al heel weinig gebruik gemaakt en in streken, waar het Christendom zich heeft gevestigd, schier in het geheel niet. De confessioneele scholen — de Mohammedaansche daaronder begrepen — in Indië tellen dan ook meer dan tienmaal zooveel leerlingen als de openbare, en als de regeering kon besluiten aan de eerstgenoemden slechts $\frac{1}{10}$ sub-

sidie per leerling te geven van hetgeen een leerling der openbare inlandsche scholen kost, en dan tevens de laatstgenoemde scholen overal, waar daaraan geen behoefte bestaat, op te heffen, dan zou zonder veel finantiëele offers oneindig meer voor de ontwikkeling der bevolking geschieden dan nu het geval is. En vermits de verkondiging van het Evangelie hand aan hand gaat met het geven van onderwijs aan de jeugd, zou de Evangelieprediking op grootscher schaal kunnen geschieden, indien de zorg voor het geven van onderwijs gesteund werd door regeeringshulp.

Eindelijk hebben onze missionarissen met nog één groot bezwaar te kampen. De Indische regeering zoowel als de overgroote meerderheid der Europeanen in Indië toonen zich geheel onverschillig voor alles, wat op den godsdienst betrekking heeft. Dit maakt, natuurlijk, op de inlanders een zeer ongunstigen indruk. Want, zoo zeggen zij, hoe is het mogelijk, dat de christelijke leer de alleen zaligmakende is, wanneer wij hen, welke in die leer zijn opgevoed, zoo geheel onverschillig zien voor alles, wat dien godsdienst betreft. Door de ijverige pogingen onzer missionarissen is, God dank! wat de katholieke Europeanen in Indië betreft, reeds eenige beterschap te bespeuren, maar bij de Protestanten is het nog zeer treurig gesteld. Van hen kan haast getuigd worden, dat er meer predikanten dan kerkbezoekers zijn.

Ik heb er straks reeds op gewezen, hoe sedert 1878 de directe voordeelen uit Indië voor de Nederlandsche schatkist hebben opgehouden te vloeien, en er zelfs tekorten daarvoor in de plaats zijn gekomen, die door

Nederland moesten worden voorgeschoten. Zulks is aan verscheidene oorzaken te wijten, waarvan sommige ook bij het groote publiek vrij wel bekend zijn, n.l. de Atjeh-oorlog en de verminderde opbrengst der gouvernementsproducten met name der koffie.

Behalve deze vrij algemeen bekende oorzaken bestaan er voor dit verschijnsel nog andere redenen, waaronder vooral de vermeerdering der vaste uitgaven in Indië, tengevolge van de uitbreiding, welke aan het aantal landsdienaren in de laatste 20 à 30 jaren gegeven is.

Toen de conservatieve politiek in Indië haar toppunt van bloei bereikt had, werden daarop van twee kanten aanvallen gericht, die te hardnekkiger waren, omdat zij gedaan werden door belanghebbenden.

In de eerste plaats was het de planterspartij, die, onder de leus van bevordering der algemeene welvaart, haar aanvallen richtte op het cultuurstelsel, ten einde de Javanen voortaan voor haar in plaats van voor het gouvernement te doen arbeiden. Die partij heeft ontegenzeggelijk verscheidene belangrijke overwinningen behaald. Het is haar gelukt op Java gronden in erfpacht te doen uitgeven aan particulieren voor den tijd van 75 jaren, voor een zeer geringen pachtsom en met vrijstelling van schier alle zware belastingen. In verband daarmede zijn de gouvernementsculturen met uitzondering der koffiecultuur — en de betrekkelijk weinig belangrijke kinacultuur — opgeheven. En daar het den particulieren ook vergund is op de door hen in erfpacht verkregen gronden koffie aan te planten, heeft de gouvernementscultuur daarvan de nadeelige gevolgen ondervonden. Zoo wordt de gouvernementsoogst voor het loopende

jaar op ongeveer 400,000 pikols geschat, terwijl die vroeger bijna gemiddeld een millioen pikols per jaar bedroeg. Dat 's lands schatkist van een en ander de lijdende partij is, behoeft wel geen nader betoog.

Behalve door de planters werden er, in den bloeitijd der Indische financiën en naar mate de liberale partij in ons parlement machtiger werd, ook voortdurende aanvallen op de schatkist gedaan door het corps landsdienaren in Indië. Telkens verschenen er nieuwe organisaties en reorganisaties in het Indisch staatsblad, waarvan de gevolgen dikwijls alleen waren: een groote toename van officiëele schrifturen en mitsdien ook van het aantal dienaren van den staat. Op die wijze werd menige voordeelige betrekking gecreëerd, maar werd het algemeen belang niet gebaat. Een paar voorbeelden tot staving dezer bewering schijnen mij niet overbodig toe.

Ruim 10 jaren geleden besloot men in Indië een kadaster op te richten, waaraan aldaar, buiten de hoofdplaatsen, volstrekt geen behoefte bestaat. Sedert werd voor dit doel jaarlijks ruim 6 ton uitgegeven, ongerekend de reiskosten der ambtenaren van het kadaster en het hen later toe te kennen pensioen, zoodat het bedrag der uitgaven ten laatste veilig op een millioen kan geschat worden. Toch zijn in die 10 jaren, sedert de oprichting van het kadaster in Indië verloopen, nog niet $\frac{1}{50}$ der gronden kadastraal opgenomen — buiten de hoofdplaatsen — zoodat men, op deze wijze voortgaande, in 250 jaren klaar zou zijn, als de bijhouding niet voortdurend meer arbeid vorderde, zoodat van nieuwe opmetingen verder in het geheel geen sprake meer zal kunnen zijn. Zou het niet beter zijn, zich in

hoofdzaak alleen tot de hoofdplaatsen te bepalen, waardoor de uitgaven met de helft zouden kunnen verminderd worden en geen nuttelooze arbeid zou worden verricht?

Ook op het gebied van het onderwijs voor Europeanen, om over dat van inlanders verder te zwijgen, is men in Indië vaak roekeloos te werk gegaan. In plaats van voor de bijna 50,000 Europeanen, die men in Indië vindt, één hoogere burgerschool op te richten — te Batavia — heeft men ook te Samarang en te Soerabaya dergelijke inrichtingen tot stand gebracht en wel op zoo kostbare wijze, dat elke leerling aan de schatkist ongeveer *f* 1500 per jaar kost. Te Batavia heeft men bovendien een hoogere burgerschool voor meisjes opgericht, waarvan tegenwoordig slechts ± 30 leerlingen gebruik maken, omdat door particuliere krachten voor het onderwijs der meisjes meer dan voldoende gezorgd wordt. Toch kosten die 30 meisjes aan 's lands schatkist meer dan *f* 30,000 per jaar. De manie om lagere openbare scholen voor Europeanen op te richten is zoo verre gegaan, dat er thans op veel plaatsen dergelijke inrichtingen bestaan, alwaar niet eens 10 Europeesche kinderen tusschen de 6 en 14 jaar aanwezig zijn.

Ofschoon de lezer zal bemerkt hebben, dat ik veel meer op heb met het besturen onzer O. I. bezittingen in conservatieven dan in liberalen zin, zoo mag daaruit toch niet worden afgeleid, dat ik onvoorwaardelijk een voorstander ben van het onveranderde behoud in Indië.

Integendeel, gaarne geef ik toe, dat er ook door de liberalen vaak het initiatief is genomen tot werkelijk

goede maatregelen. De verbetering der communicatiemiddelen in Indië en, in verband daarmede, het aanleggen van spoorwegen kan m. i. niet anders dan worden toegejuicht. Het hier en daar loslaten van het cultuurstelsel, wanneer de betrokken cultuur zoowel voor de bevolking als voor 's lands schatkist geen voordeelen opleverde, kan niet worden misbillijkt. De uitbreiding van het corps landsdienaren was vaak noodzakelijk. En eindelijk kan het vasthouden aan het batig-slot-stelsel, d. i. het vooropstellen der financiëele belangen van het moederland, zonder voldoende rekening te houden met de werkelijke behoefte van Indië, m. i. niet op goede gronden verdedigd worden.

Maar wat ik wel in de liberaal koloniale politiek afkeur en ten sterkste afkeur is: dat de Nederlandsche regeering in Indië vaker een Mohammedaansch dan een Christen standpunt inneemt en zich als het ware voor haar christelijke afkomst vaak schaamt of deze althans tracht te verbergen; en dat de belangen der inlandsche bevolking steeds ondergeschikt werden gemaakt aan de bevoordeeling van betrekkelijk weinige Europeanen, waarvan de gevolgen, de vernietiging der welvaart, vooral onder de inlandsche bevolking, niet zijn uitgebleven.

Ondanks al de fouten, welke in de laatste jaren in Indië begaan zijn, is, dank zij de natuurlijke rijkdommen van Insulinde's bodem en de goedgeaardheid van het meerendeel zijner bevolking, de toestand aldaar nog niet zoo onrustbarend, dat men aan de toekomst van ons Indisch rijk zou moeten wanhopen.

Nu de prijzen der Indische stapelproducten schier allen

weder min of meer gestegen zijn en de particuliere landbouwindustrie dus weder een schitterende toekomst te gemoet gaat, zal men, dunkt mij, wel doen binnen een niet al te lang tijdsverloop de onlangs afgeschafte of wel verminderde uitvoerrechten weder in te voeren, voor zoover de producten van Indië's bodem naar elders vervoerd worden. Bij uitvoer naar Nederland daarentegen, zou men den tegenwoordigen ter zake bestaanden toestand moeten handhaven. Het vervoer naar Nederland van de Indische voortbrengselen zou dus, afgescheiden van andere omstandigheden, iets voor hebben boven het vervoer naar het buitenland, waardoor, ik twijfel er niet aan, binnen een niet al te lang tijdsverloop de groote massa der Indische waren, weder haren weg zou nemen over Nederland, wat natuurlijk zeer bevorderlijk zou wezen aan den bloei van onzen handel en scheepvaart. Op die wijze zou er veel kans bestaan, dat de indirecte voordeelen, welke Nederland uit Indië kan en m. i. ook behoort te trekken, weldra weder aanzienlijk toenamen, vooral indien ook aan hen, die goederen van hier naar Indië zenden, een klein voordeel werd verleend op hun vreemde mededingers. Dit zou kunnen geschieden door de onlangs vastgestelde verhooging der uitvoerrechten voor goederen van Nederlandschen oorsprong af te schaffen. Wel zou de schatkist daardoor eenig nadeel lijden, maar dit bezwaar kan niet van overwegenden aard worden beschouwd, omdat bij een wijs beheer de Indische begrooting volstrekt niet met een tekort behoeft te sluiten, ook al wordt er voldaan aan alle billijke eischen, welke Indië op financiëel gebied stellen kan. Want, zonder van andere maatregelen te gewagen, alleen

de oplossing van het Atjeh-vraagstuk zou voldoende wezen om, in gewone omstandigheden, de Indische begrooting niet alleen zonder tekort te doen sluiten, maar bovendien ook zonder de inlandsche bevolking meer dan thans door zware lasten te drukken.

Maar afgescheiden van den Atjeh-oorlog bestaat er, voorloopig althans, veel kans op een hernieuwden bloei der Indische financiën, wegens de enorme verhooging, welke de koffieprijzen in het laatste jaar hebben ondergaan. Van hoeveel belang die verhooging voor de Indische schatkist — en dan ook indirect voor de Nederlandsche is — kan blijken, als men bedenkt, dat er in den loop van dit jaar, zoowel in Nederland als in Indië, ongeveer 900,000 pikols, d. i. 112,500000 ponden gouvernementskoffie zullen worden verkocht. Bij de Indische begrooting over 1887 is de prijs, welke die koffie gerekend werd te zullen opbrengen, geraamd op 29 cents per pond. Blijkens de reeds gehouden veilingen bedroeg de opbrengst echter gemiddeld 54 cents per pond d. i. 25 cents meer dan de raming aangaf, terwijl het ook niet te verwachten is, dat op de alsnog te houden veilingen mindere prijzen zullen worden gemaakt. Hoogstwaarschijnlijk zal de opbrengst der gouvernementskoffie dit jaar dus 25 cents per pond meer bedragen dan de raming aangeeft, d. i. voor 112,500000 pond ruim 28 millioen gulden meer dan waarop gerekend is.

Men begrijpt gemakkelijk, dat, indien deze stand van zaken eenige jaren aanhield, wij ons weldra weder in de millioenen zouden baden. Jammer genoeg bestaat daartoe weinig kans. Immers de gouvernementskoffieoogst op en buiten Java zal volgens raming in 1887 niet 900,000 maar slechts 450,000 pikols opbrengen,

welke hoeveelheid in 1888 aan de markt wordt gebracht. Ook al handhaven zich dus de tegenwoordige hooge koffieprijzen, dan zal toch — daar er in 1888 ongeveer 450,000 pikols of 56,250000 pond minder voorradig zullen zijn — de opbrengst der gouvernementskoffie waarschijnlijk 56,250000 × 50 cents = *f* 30,375000 minder bedragen dan in 1887.

Men ziet dus, van welk een kolossaal belang voor de Indische financiën de opbrengst van de koffieoogst in Indië en de prijzen van het artikel zijn. En men kan het m. i. dan ook niet genoeg betreuren, dat wij van de huidige hooge koffieprijzen haast niet zullen kunnen profiteeren om, zóo in Nederland als in Indië, eenige hoogstwenschelijke hervormingen op financiëel gebied aan te brengen. Dit is te meer te bejammeren, omdat het tegenvallen van den koffieoogst in Indië in dit jaar voor een deel onze eigen schuld is. Want wel dragen de koffieboomen dit jaar minder vruchten dan gewoonlijk, maar een zeer voorname oorzaak van die te verwachte geringe productie ligt toch in de omstandigheid, dat men in de laatste jaren de beste koffiegronden aan Europeesche particulieren heeft afgestaan en vooral ook, dat er zooveel koffie aan de gouvernementslevering onttrokken en op clandestine wijze aan particulieren verkocht wordt. In zekeren zin kan men zulks aan de inlanders, die zich aan deze overtreding schuldig maken, niet zoo erg euvel duiden. Immers bij levering hunner koffie in de gouvernementspakhuizen ontvangen zij daarvoor slechts *f* 14 per pikol van 125 ponden, terwijl zij van particulieren daarvoor, tegenwoordig, zoo belangrijk veel meer kunnen krijgen. Bovendien zien de inlanders, dat de Europeesche

koffieplanters hun product voor de volle marktwaarden kunnen verkoopen aan wien zij willen en haast geen belasting behoeven te betalen, terwijl zij bovenmatig zwaar belast zijn en toch slechts *f* 14 voor een pikol van het gouvernement krijgen, niettegenstaande die geringe betaling geheel in strijd is met hetgeen v. d. Bosch hun indertijd beloofde en ook met art. 57 van het regeeringsreglement.

Want toen v. d. Bosch in 1831 de gouvernementskoffiecultuur invoerde, bepaalde hij, dat de bevolking voor haar koffie zou ontvangen de marktwaarde, nà aftrek van $^2/_5$ voor landrente en *f* 3 per pikol voor transportkosten. Naar dezen maatstaf zouden de inlanders bij een prijs van *f* 60 per pikol, zooals thans het geval is, daarvoor moeten ontvangen $^3/_5 \times f\,60 - f\,3 = f\,33$ in plaats van *f* 14, welke zij tegenwoordig krijgen.

Men ziet dus dat v. d. Bosch, die men zoo vaak als een verstokt conservatief heeft voorgesteld, het veel beter met de bevolking voorhad dan de liberalen van den tegenwoordigen tijd, onder wier juk de inlanders reeds zoo lang zuchten. En wat nog het ergste is, ook in deze zaak bedriegt de gierigheid de wijsheid, daar men ten slotte, wegens de koffiediefstallen, toch bedrogen uitkomt en het moet aanzien, dat de bevolking haar koffie aan particulieren verkoopt in plaats van ze in de gouvernementspakhuizen te leveren.

Het is opmerkelijk, dat de Indische financiën, welke sedert zooveel jaren voor een groot deel op zulk een wisselvallige basis als de oogst en de prijs der koffie steunen, niet reeds lang in de grootste verwarring zijn geraakt.

Tot nu toe zijn wij daarmede bijzonder gelukkig geweest. Want wel waren van 1880 tot en met 1885 de koffieprijzen zeer laag, maar men had toen groote oogsten, waardoor dit nadeel gedeeltelijk gecompenseerd werd. Mochten echter in het volgende jaar, of in het algemeen in een jaar, dat het gouvernement weinig koffie ten verkoop beschikbaar heeft, de prijzen weder tot 25 cents of minder per pond terugloopen, dan zou de Indische begrooting met zulke groote tekorten sluiten, dat de toestand der Indische financiën inderdaad onrustbarend worden zou.

Dit gevaar zal men in de toekomst slechts kunnen vermijden, indien de raming der ontvangsten, voortspruitende uit den verkoop der gouvernementsproducten in Indie (koffie, kina en tin) nooit meer bedroeg dan het minimum der opbrengst gedurende de laatste 30 jaren d. i. ongeveer $31\frac{1}{2}$ millioen gulden. Hetgeen die producten dan meer opbrengen zou men voor memorie moeten uittrekken en als buitengewone ontvangsten beschouwen.

Van den anderen kant zou men de kosten van den aanleg van staatsspoorwegen in Indië en van andere groote openbare werken onder de buitengewone uitgaven moeten rangschikken. Indien een en ander geschiedde, dan zou men de gewone uitgaven gemakkelijk met de gewone inkomsten kunnen dekken en zelfs bovendien nog iets kunnen doen om den zwaren belastingdruk der inlandsche bevolking te verminderen.

Wanneer nu de opbrengst der gouvernementsproducten tegenviel en slechts weinig meer bedroeg dan de evenbedoelde minimum-raming, dan zou dit meerdere niet

voldoende zijn om de buitengewone uitgaven te dekken, zoodat er voor dit doel in dat geval zou moeten worden geleend. Het zal echter ook vaak gebeuren — de in dit jaar opgedane ondervinding leert het ten overvloede — dat de opbrengst der gouvernementsproducten de minimum-raming ver overschrijdt en er, ook na aftrek van het benoodigde voor buitengewone uitgaven, nog een min of meer groot batig slot overblijft. Dit overschot zou men in de eerste plaats moeten bezigen tot delging der in ongunstige jaren door Indië aangegane schulden en, wanneer deze alle gedelgd zijn, dan zou het batig slot m. i. gelijkelijk moeten verdeeld worden tusschen het moederland en Indië.

In de praktijk moge de boven in het kort geschetste regeling der Indische financiën wellicht nog eenige wijziging behoeven, in hoofdzaak zal men haar juist moeten achten, als men wil geraken tot een gezonden stand van zaken en in de toekomst financiëele ontreddering in Indië wil voorkomen.

(*Wordt vervolgd.*) J. P. TH. VAN NUNEN.

EEN MOEILIJKE PLAATS IN DEN BREVIER.

Wie den Brevier bidt, zal wel de opmerking gemaakt hebben, dat eenige plaatsen uit de homiliën van den H. Ambrosius niet zeer licht te verstaan zijn, en denkelijk zal hij met ons de volgende woorden, die in het *Commune plurimorum Martyrum* van den Roomschen Brevier 1) te vinden zijn, voor den moeilijksten tekst houden, die in de Kerkelijke Getijden uit een homilie van een Kerkvader is overgenomen; zij luiden aldus:

„Quatuor tantum beatitudines Sanctus Lucas Dominicas posuit, octo vero Sanctus Matthaeus: sed in illis octo istae quatuor sunt et in quatuor istis illae octo. Hic enim quatuor velut virtutes amplexus est cardinales; ille in illis octo mysticum numerum reseravit. Pro octava enim multi inscribuntur psalmi: et mandatum accipis octo illis partem dare, fortasse benedictionibus. Sicut enim spei nostrae octava perfectio est, ita octava summa virtutum est" 2).

In de eerste helft zegt de H. Ambrosius, dat de beide Evangelisten onderling overeenkomen, hoewel de eene *vier*, de andere *acht* zaligsprekingen vermeldt; want in het wezen der zaak zeggen zij hetzelfde. De

1) Lect. VIII, 2° loco.

2) *Expositio in Evangelium secundum Lucam* (VI, 26). Edit. Benedict. fol. 1367. Deze uitgaaf heeft *reservavit* voor *reseravit* en *scribuntur* voor *inscribuntur*.

vier zaligsprekingen van den H. Lucas geven hetzelfde te kennen als de *acht* zaligsprekingen van den H. Matthaeus. Want de eene heeft, als het ware, de vier hoofddeugden aangegeven, dat is de volheid der christelijke gerechtigheid, en de andere — zoo gaat de tweede helft voort — heeft ook de volheid des christelijken levens, maar door acht zaligsprekingen te vermelden, aangegeven.

Hoe nu is de volheid des christelijken levens door acht zaligsprekingen aangegeven?

Dit verklaart de H. Ambrosius in zijne volgende woorden. Doch deze zijn het juist, die onze scherpzinnigheid en ons nadenken op de proef stellen, en deze plaats van van den H. Kerkleeraar tot een *locus famosus* maken, zooals de Kanunnik van Steenkiste haar terecht noemt 1).

I.

Voordat wij beproeven eene verklaring te geven, is het nuttig eenige opmerkingen over de wijze van Schriftuurverklaring, die de H. Ambrosius volgt, vooraf te laten gaan.

„Hij erkent — zoo lezen wij in de *Praefatio* der Benedictijner uitgaaf zijner werken — een drievoudigen zin in de Gewijde Bladen: een natuurlijken, een zedelijken, een geestelijken; men kan deze zinnen ook in den historischen, den ethischen en den mystieken zin onderscheiden. Somtijds zoudt gij meenen, dat de H. Kerkvader, om den mystieken zin vast te stellen, de geschiedkundige waarheid geheel verloochent, maar zoodra gij zijne uit-

---

1) In de uitlegging, die hij van deze plaats geeft. Zie zijn *Sanctum Evangelium secundum Matthaeum.* Desclée, De Brouwer et Sociis. Brugis. 1882. Tom. IV. pag. 1514 et seq.

drukkingen in den geheelen contekst beschouwt, zult gij bevinden, dat dit het geval niet is."

Wij zouden dien historischen zin den *letterlijken*, den ethischen zin den *tropologischen* willen noemen, en onder den mystieken zin — zooals de *Praefatio* hem noemt — hier ook den *sensus accommodatus* (den toegepasten zin) willen begrijpen 1). Duidelijk maakt de H. Ambrosius van dezen *sensus accommodatus* een veelvuldig gebruik, en van Steenkiste merkt op, dat de H. Kerkvader in de woorden, welke wij wenschen toe te lichten, de H. Schriftuur in dien *sensus accommodatus* opvat en gebruikt.

Ambrosius waagde het niet de H. Schriftuur zonder bepaalde leidslieden te verklaren en volgde vooral Origenes — wiens werken hij echter met groote voorzichtigheid gebruikte — alsmede Basilius, Didymus en Hippolytus Martyr. Daarbij was hem ook Philo Judaeus dikwerf ten gids, en hij nam vele malen diens methode van mystieke verklaring over, naar welke hij, op het voorbeeld van Philo, ook in de getallen, welke de H. Schriftuur vermeldt, een geheimvolle beteekenis zocht.

Deze zelfde methode werd evenzoo door andere Heilige Vaders gevolgd. Het voorbeeld van den H. Augustinus, den leerling van den H. Ambrosius, moge hier volstaan.

Als algemeen beginsel zet de H. Augustinus op, dat de getallen in de H. Schriftuur heilig en vol van geheimenissen zijn, en hij grondt dezen regel daarop, dat

---

1) Zie over de verschillende zinnen der H. Schrift de *Introductio Generalis in Sacram Scripturam* van Professor Ant. van de Laar. Gestel S. Michaëlis. 1878, pag. 253 en vv. en de *Handleiding bij het onderwijs in de gewijde welsprekendheid,* door A. M. C. van Cooth en M. J. A. Lans. Leiden. J. W. van Leeuwen. 1886, blz. 18—24.

de H. Schrift dit ten opzichte van eenige getallen duidelijk doet zien, zoodat dit, naar men veronderstellen mag, ook met de overige het geval is 1). Dientengevolge geeft hij meermalen allerlei beschouwingen over de getallen in het algemeen en die der H. Schriftuur in het bijzonder.

Ten voorbeeld diene de volgende plaats uit zijne werken; zijne methode, naar welke hij zulke verklaringen geeft van de getallen in de H. Schriftuur, kan er door gekend worden. Bij de berekening der uren, die tusschen het sterven en de verrijzenis des Heeren verliepen, geeft hij eene mystieke verklaring van het getal, dat hij volgens de getallen, die de verschillende uren in de Lijdensgeschiedenis aangeven, berekend heeft, en zegt dan verder:

„Om welke reden deze getallen in de HH. Schriften gesteld zijn, kan de eene zoo, de andere anders uitleggen, en de verklaringen kunnen minder aannemelijk zijn dan de mijne of even aannemelijk of aannemelijker: maar dat die getallen zonder reden in de H. Schriftuur gesteld zijn, en dat geen mystieke redenen bestonden, waarom daar die getallen vermeld worden, niemand is zoo onbedachtzaam en dwaas om het te beweren. Doch de redenen, die ik opgegeven heb, nam ik of uit de door het gezag der Kerk geleide overlevering onzer voorvaderen, of uit de getuigenis der H. Schriftuur, of uit den aard zelven der getallen en derzelver overeenkomstigheden" 2).

Mag dit als een proef gelden van de methode, die bij vele andere HH. Vaders in gebruik was, dan zien wij

---

1) „Numeros in scripturis esse sacratissimos et mysteriorum plenissimos, ex quibusdam quos inde nosse potuimus dignissime credimus." *Quaestiones in Genesin.* Quaest. CIII.

2) *De Trinitate,* lib. IV, cap. 6.

met minder bevreemding den H. Ambrosius de getallen der H. Schriftuur in derzelver diepen zin verklaren. Hij deed niets anders dan zich houden aan eene opvatting, die destijds in de Kerk althans door velen gedeeld werd, en voor zijne hoorders en lezers, die in denzelfden kring van gedachten leefden, was het niets vreemds een verborgen beteekenis aan de getallen der H. Schrift te zien hechten.

Geheel de beschaafde maatschappij was nog doordrongen van den geest en de denkbeelden der klassieke oudheid; de HH. Vaders hadden de werken der Latijnsche en Grieksche geschiedschrijvers, redenaars, dichters en wijsgeeren ijverig bestudeerd. Zoo bezat de H. Ambrosius een grondige kennis van het Grieksch zoowel als van het Latijn, en was hij zeer belezen in de geschriften der Ouden, vooral der Platonici. Doch het is bekend, hoe ook de klassieken, evenals dit bij alle volken der oudheid het geval was, gewoon waren verborgenheden in de getallen te zoeken. Het is genoeg hiervoor de noot op te slaan, die in de uitgave van Virgilius' werken door de beide Burmanni, op de volgende woorden van den dichter te vinden is:

Numero deus impare gaudet 1).

Vele getallen hadden bij de klassieken een symbolische beteekenis, die op diepzinnige gronden steunde. Het getal *acht* bijv. drukte voor hen dikwerf de volmaaktheid uit 2). Het is dan ook het eerste kubiekgetal en duidt

1) *Eclog.* VIII, 75.

2) Pitiscus. *Lexicon Antiquitatum Romanarum.* In voce: *Numerus.*

als het ware de tot eenheid gekomen orde aan 1). Is het wonder, dat dergelijke opvattingen onder de eerste erfgenamen der klassieke tijden voortleefden?

Daarenboven, zegt Kraus 2), had de symboliek der getallen een gewichtige rol onder het Oude Testament; minder beteekenis heeft zij in de Schriften van het Nieuwe Testament, met uitzondering van de Apokalyps, die verscheidene symbolische getallen bevat.

Met veel geleerdheid heeft Bähr 3) aangetoond, welke symbolische beteekenis de getallen in geheel den Mosaïschen eeredienst hadden, en getracht de geschiedkundige en wijsgeerige verklaring van dit verschijnsel te geven. Van het getal *acht*, dat wij hier met het oog op de plaats van den H. Ambrosius weder tot voorbeeld kiezen, zegt hij:

„Het komt noch bij den tabernakel noch elders in den Mosaïschen eerdienst als zelfstandig symbolisch getal voor, en waar het voorkomt, moet het als de verdubbeling van het getal *vier* worden beschouwd. Volgens een bij de Hebreërs gewone manier om den superlativus door herhaling van een woord uit te drukken, geeft het dus hetzelfde als het getal *vier* te kennen, maar dan genomen in zijn hoogsten graad" 4).

Het getal *vier* nu beteekent het eindige, de schepping, doch inzonderheid onder het opzicht van hare regelmaat en schoonheid.

Werd er dus door de Israëlieten zooveel gewicht gelegd op de geheimnisvolle beteekenis der getallen, dan

---

1) Zie *Christliche Symbolik von* W. Menzel. Regensburg. 1854. S. 18.

2) *Real-Encyklopädie der Christlichen Altherthümer.* Freiburg. Herder. 1886. *Zahlen und Ziffern.*

3) *Symbolik des Mosaischen Cultus.* Heidelberg. 1837. I. S. 128 ff.

4) T. a. p. II, S. 116.

ligt het voor de hand, dat ook de eerste Christenen in de getallen een dergelijke beteekenis zochten, te meer, dewijl ook de Apokalyps zelve ontegensprekelijk en duidelijk symbolische getallen heeft.

En, voorwaar, indien God alles naar maat en getal en gewicht geordend heeft, (*Sapientia*, XI, 21) en ordent, en al zijne daden vol zijn van de verhevenste wijsheid, dan kan het niet toevallig wezen, dat de geschapen wezens en in zichzelven en onderling eene zekere numerieke orde en verhouding hebben, of dat de verschillende gebeurtenissen op een door een bepaald getal aan te geven tijdstip geschieden. Volgens het alwijze plan der Goddelijke Voorzienigheid wordt alles geleid en bepaald. En wanneer God zich openbaart — zooals in de woorden der H. Schriftuur en de feiten, welke zij vermeldt — dan vooral is het van belang eene poging te beproeven om de geheime redenen na te sporen, waarom juist dit of dat getal en geen ander door zijne wijsheid is uitgekozen, en door zijnen H. Geest is geboekstaafd in de Gewijde Bladen. De belangrijkheid van deze nasporing wordt niet weggenomen, omdat wij van te voren weten, dat Gods wegen onnaspeurlijk zijn en de laatste grond dus immer voor den sterveling verborgen zal blijven. Desniettemin heeft iedere lichtstraal, die het geloovig gemoed bij dit nederig onderzoek kan opvangen, zijn onberekenbaar groote waarde.

Bij zulk een onderzoek behoeft men nog niet tot de fantastische droomerijen van de getallenleer der Pythagorici, of der Kabbala, of van den Gnosticus Marcus — wien de H. Irenaeus bestreed — te vervallen, of ook al de mystieke verklaringen, die bij de HH. Vaders te

vinden zijn, voor waar of aannemelijk te houden. Ja, over de mystieke verklaringen van de getallen der H. Schrift, die wij door dit onderzoek meenen gevonden te hebben, moeten wij steeds, naar het boven aangehaalde voorbeeld van den H. Augustinus 1), erkennen, dat zij niet ontwijfelbaar zijn, maar ten hoogste een zekeren graad van waarschijnlijkheid bezitten.

Vooral sedert den tijd der alles afbrekende Hervorming zijn ook wij, Katholieken, langzamerhand aan dergelijke opvattingen en verklaringen ontwend geraakt; dit was niet zoo, wij zagen het, ten tijde van de HH. Ambrosius en Augustinus; en daarom zullen hunne beschouwingen over de getallen der H. Schriftuur voor hunne tijdgenooten duidelijk genoeg geweest zijn, terwijl wij ze menigwerf slechts met moeite kunnen vatten, en ze ons ook hierom lichtelijk als volstrekt ongegrond voorkomen.

Dit kan, meenen wij, door de lezing van den volgenden tekst nog meer in het licht gesteld worden. De H. Augustinus spreekt over het getal *acht* in de H. Schrift aldus 2):

„De Zaligmaker verrees op den achtsten dag; vóór zijne verrijzenis was het geheim van den achtsten dag, waardoor de verrijzenis beteekend wordt, nog voor velen verborgen, maar den heiligen Oudvaders, die vol waren van den geest der profetie, was dit geheim niet onbekend; want ook de Psalm heeft tot opschrift: *pro octava*, en op den achtsten dag werden de kinderen besneden, en in het boek Ecclesiastes 3) wordt met heenwijzing

---

1) Hij deed het ook elders; zie *Enarratio in Psalmum VI, vers. 1.*

2) *Ad Inquisitiones Januarii,* Lib. II, *Epistola* LV.

3) Eccles. XI, 2.

op het Oude en het Nieuwe Testament gezegd: geef aan die zeven en aan die acht".

Welk verband, vraagt thans zeker menig lezer, is er tusschen het getal *acht* en de beteekenissen, die Augustinus opgeeft? Doch wij zagen het, dit getal duidde voor de Ouden de volmaaktheid aan, en kon dus gebruikt worden om de volmaaktheid eener handeling, bijv. der Verlossing, die voltooid werd in de verrijzenis, te beteekenen. Aan Augustinus' tijdgenooten was dit genoeg bekend, en hij behoefde deze uitlegging er dus niet bij te voegen, maar latere geslachten zagen over het algemeen niets meer van deze geheimzinnige betrekkingen, en hierdoor leden dergelijke uitdrukkingen van HH. Vaders voor hen menigwerf aan eene onoplosbare onduidelijkheid.

II.

Letten wij op de voorafgaande opmerkingen, dan hebben wij den eersten stap tot het verstaan der moeilijke plaats van den H. Ambrosius gezet.

Het zal den lezer, hopen wij, niet onaangenaam zijn, wanneer wij enkele uitleggingen van Schriftuurverklaarders, die dezen tekst toelichten, hier vooropzetten. Zij zien in de woorden van den H. Ambrosius o. a. eene toespeling op Eccles. XI, 2, en wij vinden hierom hunne verklaringen zijner woorden in hunne commentaren op dezen Schriftuurtekst.

In Eccles. XI, 1 en 2 lezen wij aldus:

„Mitte panem tuum super transeuntes aquas: quia post tempora multa invenies illum. Da partem septem, nec non et octo: quia ignoras quid futurum sit mali super terram".

Tirinus schrijft, dat de H. Ambrosius op dezen tekst eene toespeling maakt, en hem *tropologice* toepast op de volmaaktheid der deugden, en *anagogice* op de hemelsche glorie.

Ook Cornelius a Lapide is van gevoelen, dat de H. Leeraar in zijne verklaring van Lucas VI deze plaats op de acht zaligsprekingen *tropologice* heeft toegepast: „Mandatum accipis octo illis partem dare, fortasse benedictionibus, i. e. beatitudinibus"; wij krijgen nl. het voorschrift een deel van ons leven toe te wijden aan de beoefening der armoede, de eerste zaligspreking ons door Christus voorgesteld; een ander deel aan de beoefening der zachtmoedigheid, de tweede zaligspreking enz. De reden nu, voegt de H. Ambrosius er bij: „Sicut enim spei nostrae octava perfectio est, ita octava summa virtutum est". Deze woorden legt Cornelius a Lapide aldus uit: Gelijk onze hoop, d. i. het eeuwig leven, wat wij hopen, vervuld zal worden „in octava resurrectionis", als wij in werkelijkheid aan de hemelsche glorie deelachtig zullen worden, zoo zijn ook de acht zaligheden de volheid aller deugden, d. w. z. de acht zaligheden geven de hoogste volmaaktheid en het toppunt aller deugden aan. Legt u daarom toe op̄ die acht zaligsprekingen, opdat gij moogt geraken „*ad octavam*", d. i. tot de volheid der deugden, en daarna moogt verwerven de „octava gloriae in beata resurrectione", de voltooiing der glorie in de gelukzalige opstanding.

Calmet zegt, dat de HH. Vaders en de Schriftuuruitleggers over de beteekenis der getallen *zeven* en *acht*, in Eccles. XI, 2, verschillende meeningen aankleven. Eenige Vaders, zoo gaat hij voort, verstaan onder het

getal *zeven* de Synagoge, onder het getal *acht* de Kerk, omdat *acht* het getal der volmaaktheid is. Anderen daarentegen vatten het eerste getal op als een symbool van het leven hier op aarde, terwijl zij in het tweede getal het toekomstige leven aangeduid vinden. De H. Ambrosius, vervolgt hij, maakt in zijne verklaringen op Lucas VI eene toespeling op dezen tekst, en ziet er eene vermaning in om ons toe te leggen op de acht zaligheden, d. w. z. op alle deugden, dewijl het getal *acht*, als het volmaakt getal, hier de christelijke volmaaktheid aanduidt.

Onder de nieuwere uitleggers der moeilijke woorden van den H. Ambrosius bekleedt ongetwijfeld de Kanunnik van Steenkiste eene eerste plaats; naar zijne vrij uitgebreide verklaring hebben wij hierboven reeds verwezen; ook vermelden wij nog de verklaringen, gegeven door de *Nouvelle Revue Théologique* 1) en den Mainzer *Katholik* 2).

Boven al deze uitleggingen stellen wij de korte toelichting, die de Benedictijnen der Congregatie van den H. Maurus in hunne voortreffelijke uitgaaf van de werken des H. Kerkvaders in een noot bij de besproken plaats van den H. Ambrosius geven; wij nemen de hoofdgedachten er van over en zullen trachten die eenigszins toe te lichten.

De H. Kerkvader heeft dan gezegd, dat de H. Lucas met slechts vier zaligsprekingen te vermelden hetzelfde heeft uitgedrukt als de H. Matthaeus, die er acht ver-

---

1) Tome XI, 1879. Pag. 443—447.

2) 1879, II, S. 436 ff.; 1881, II, S. 543 ff. en 1885, II, S. 436 ff.

meldt; beiden toch hebben de volheid der christelijke gerechtigheid aangegeven; want zoo vervolgt Ambrosius:

„Ille [S. Matthaeus] in illis octo [beatitudinibus] mysticum numerum reseravit. Pro octava enim multi inscribuntur psalmi: et mandatum accipis octo illis partem dare, fortasse benedictionibus. Sicut enim spei nostrae octava perfectio est, ita octava summa virtutum est".

Waarom is nu het getal *acht* een mystiek getal? De H. Kerkleeraar geeft hiervoor twee redenen aan; de eerste is genomen uit het opschrift: *pro octava*, dat boven Psalm VI en XI staat 1); de tweede uit eene verklaring van Eccles. XI, 2.

Wat nu het opschrift der beide Psalmen betreft; bij het bestaande gebrek aan overgeleverde zekere toelichtingen is in het algemeen de zin der opschriften van de Psalmen moeilijk met juistheid te bepalen, zoodra zij nog iets meer of iets anders opgeven dan den dichter des Psalms of de gelegenheid, waarbij het heilige lied gedicht werd. Zoo zien wij ook voor het opschrift: *pro octava* verschillende uitleggingen door de nieuweren

---

1) Dit zijn de eenige Psalmen, die dit opschrift dragen. De Hoogleeraar Beelen merkte in zijne Verklaring der Psalmen, Dl. I, blz. 6, op: „Het bevreemdt, dat wij bij den H. Ambrosius lezen (in Luc. c. 6): *pro* octava MULTI *inscribuntur psalmi*". De bevreemding vermindert niet, als wij hem ook op een straks aan te halen plaats hetzelfde zien zeggen. Eene oplossing kan moeilijk gegeven worden, tenzij wanneer wij eene vergissing van den H. Ambrosius onderstellen, die dan bij het vermelden van het opschrift te veel op zijn geheugen vertrouwd heeft, en wel bij twee plaatsen; maar beide komen voor in zijne uitlegging op het Evangelie van den H. Lucas. Kan Ambrosius handschriften hebben gebruikt, waarin meerdere Psalmen het opschrift droegen? Dit is, meenen wij, onaannemelijk.

voorstellen; eenigen vatten het op als de aanduiding van den zangtoon, waarop de Psalm moest worden gezongen, anderen zien er het achtsnarige muziekinstrument door aangegeven, waarmede de zang van den Psalm moest begeleid worden. De HH. Vaders kennen aan de beide opschriften eene mystieke beteekenis toe; gelijk wij het den H. Augustinus reeds zagen doen, en ten tijde van Bellarminus was dit nog de *sententia communis* 1).

Ook de H. Ambrosius vat hier het opschrift in mystieken zin op. Het getal *acht* drukt voor hem de volkomenheid, de volheid uit; hierom vergelijkt hij het Oude Verbond bij de zeven dagen der week, maar het Nieuwe Verbond, d. i. de volheid van het Oude, is de *octava:*

„Abiit hebdomas, venit octava. Abiit dies testamenti veteris, venit dies novus, quo testamentum consummatum est novum" 2).

Omdat het getal *acht* de volheid beteekent, kan het ook de volheid der Verlossing aanduiden, waaraan wij door het H. Doopsel deelachtig worden; en hierom geschiedde, volgens onzen Heilige de besnijdenis, d. i. de figuur van ons Doopsel, op den achtsten dag:

„Propterea et vetus testamentum dedit partem octavae in circumcisionis solemnitate" 3).

Uit de opvatting van den H. Ambrosius over de beteekenis van het getal acht, volgt, dat hij ook de

---

1) Zie zijne *Explanatio in Psalmos, ad Psalm. VI.* De geleerde Kardinaal zegt daar, dat het opschrift waarschijnlijk een achtsnarige cither aanduidt, maar dat men daarom het algemeen gevoelen, wat wij vermelden, nog niet behoeft te verwerpen. Hij meent, dat de mystieke zin door den letterlijken nog niet is uitgesloten.

2) *Epistola 44 ad Horontianum*, N. 15, fol. 980 Edit. Bened.

3) *Ibid.* N. 4.

volheid der Verlossing, die in de verrijzenis des Heeren en later in onze verrijzenis hare voltooiing vindt, in het getal acht ziet uitgedrukt:

„Sicut septem panes quietis ita octo panes sunt resurrectionis" 1); en: „In octavo numero resurrectionis est plenitudo" 2); en eindelijk: „Octava die facta est resurrectio, unde et plerique psalmi in octavam inscribuntur" 3).

Derhalve is het opschrift: *pro octava* voor den H. Ambrosius een aanwijzing, dat de Psalm op de verrijzenis ziet, dus duidt het eene volheid en wel die der Verlossing aan.

Uit deze in zijn tijd gangbare beteekenis redeneert de Heilige, om aan te toonen, dat de H. Matthaeus door *acht* zaligsprekingen op te noemen de volheid der Christelijke gerechtigheid heett aangeduid. De Psalmen waren in zijnen tijd in een zoo veelvuldig gebruik, ook bij de gewone geloovigen, dat Ambrosius bij al zijne lezers of hoorders gerust de kennis der beteekenis van het opschrift onderstellen mocht. Gelijk nu het getal acht hier eene mystieke beteekenis heeft, die eene volheid aanduidt, zoo had ook Matthaeus het als een geheimzinnig getal gebruikt en door de acht zaligsprekingen de volheid der Christelijke gerechtigheid aangeduid.

Het tweede bewijs, dat dit zoo is, ligt opgesloten in de woorden: „Et mandatum accipis octo illis partem dare, fortasse benedictionibus". Hoe moeten we deze woorden verklaren? De H. Ambrosius zinspeelt hier op Eccles. XI, 2: „Da partem septem nec non et octo,

1) *In Lucam.* fol. 1403.

2) *Ibid.* fol. 1452.

3) *Ibid.* fol. 1412.

quia ignoras quid futurum sit mali" 1). Ook uit den contekst blijkt, dat de H. Schriftuur hier over het geven van aalmoezen spreekt. De vertaling is: „Deel uit aan zeven, en ook aan acht; want ge weet niet, welke ramp [u] zal overkomen". Gelijk elders in de H. Schriftuur (vgl. Matth. XVIII, 21, 22) drukt het getal *zeven* hier eene groote menigte uit; dus moet *acht* in onzen tekst noodzakelijk eene nog grootere menigte uitdrukken, wij mogen zeggen, eene volheid. De tekst van Ecclesiastes kan derhalve alzoo omschreven worden: Geef uwe aalmoezen niet slechts aan velen, maar ook aan allen, die behoeftig zijn; want gij weet niet, wat u zelf kan overkomen; gij zelf kunt tot armoede vervallen, en dan zult ook gij verlangen, dat men u door een aalmoes hulp biedt.

Op dezelfde wijze kan de H. Ambrosius den letterlijken zin van Ecclesiastes hebben opgevat; maar hoe dit zij, hij neemt deze plaats nu in een mystieken zin; hij geeft dit te kennen door bij zijne aanhaling de woorden: „fortasse benedictionibus" te voegen. Hij ver-

---

1) In de Vulgaat staat hier niet *illis* vóór *octo*, gelijk wij het in de woorden van den H. Ambrosius vinden. Het kan zijn, dat hij het woord *illis* bij *octo* gevoegd heeft, om te zeggen: *die bekende* acht, waarvan de H. Schriftuur spreekt. Echter zal er denkelijk een andere reden voor zijn. De H. Ambrosius († 397) gebruikte hier hoogstwaarschijnlijk niet de *Vulgata*, maar de *Itala*. Immers de Hebreeuwsche en Chaldeeuwsche boeken van het O. T. vertaalde de H. Hieronymus eerst in de jaren 390—405, en dit is onze tegenwoordige vertaling in de Vulgaat. Nu de Itala is eene overzetting uit de Septuagint en geeft het Grieksche artikel zeer dikwerf met een Latijnsch *pronomen* terug; en in de Septuagint lezen wij Eccles. XI, 2 aldus: *Δὸς μερίδα τοῖς ἑπτὰ καίγε τοῖς ὀκτώ.*

staat Ecclesiastes aldus dat de beteekenis is: geef een aandeel aan die acht zaligsprekingen, d. i. leg u toe op de vervulling van die acht zaligsprekingen. En omdat hij hier den mystieken zin neemt en wil te kennen geven, dat deze hem wel aannemelijk, maar niet geheel zeker voorkomt, daar er ook andere mystieke verklaringen van waren, die wij boven vermeldden, daarom voegt hij er „fortasse" — wellicht — bij.

Er staat in de H. Schrift, zoo zegt hij, dat gij aan de *acht* uw deel moet geven; maar dit beteekent, wanneer ik die bekende plaats aldus mag verklaren, dat gij u aan de vervulling der acht zaligsprekingen moet wijden; ook daar wordt derhalve *acht* als een mystiek getal gebruikt; en dewijl wij in denzelfden tekst duidelijk worden vermaand om ons niet slechts op een gedeeltelijke, maar op een volle vervulling der zaligsprekingen toe te leggen, heeft *acht* ook daar weder de beteekenis van eene volheid.

Hiermede wordt het getal *acht* bij den H. Matthaeus dus op nieuw toegelicht. De H. Ambrosius bevestigt zijne aan Ecclesiastes ontleende verklaring door de onmiddellijk volgende woorden: „Sicut enim spei nostrae octava perfectio est, ita octava summa virtutum est". Gelijk in het opschrift der psalmen: „pro octava" het getal *acht* de voltooiing, de volheid onzer hoop, die in de verrijzenis gelegen is, uitdrukt, zoo drukt ook in Ecclesiastes hetzelfde getal eene volheid uit en wel de „summa virtutum", de volheid der deugden.

Den *locus famosus*, in zijn geheel genomen, kunnen wij nu op de volgende wijze in onze taal teruggeven:

„Slechts vier zaligsprekingen des Heeren heeft de H. Lucas opgenoemd, acht daarentegen de H. Matthaeus;

doch in deze acht zijn gene vier, en in deze vier [van den H. Lucas] zijn gene acht. Deze toch heeft [in zijne vier zaligsprekingen] als het ware de vier hoofddeugden [en alzoo de volheid der christelijke gerechtigheid] samengevat. De andere heeft in zijne acht [zaligsprekingen] een geheimvol getal [aan ons] voorgesteld [en hierdoor dezelfde volheid aangegeven; want acht is een geheimvol getal, dat eene volheid aanduidt]. Vele Psalmen toch dragen het opschrift: *pro octava* [d. i. *op de verrijzenis*, die de volheid der Verlossing is], en gij krijgt [in Ecclesiastes XI, 2] het voorschrift uw aandeel te geven aan die acht, [met bedoeling op die acht] zaligsprekingen wellicht [immers, naar ik meen, mogen wij dezen tekst zoo opvatten]. Want gelijk het getal acht [in het opschrift der Psalmen] de vervulling onzer hoop [de verrijzenis namelijk] aangeeft, zoo geeft [in Ecclesiastes XI, 2] het getal acht de volheid der deugden aan."

W.

IS DE CONSTITUTIONEELE MONARCHIE NIET IN STRIJD MET DE CHRISTELIJKE BEGINSELEN?

Een antwoord aan DR. H. J. A. M. SCHAEPMAN 1).

In de derde afdeeling van het artikel: *Naar aanleiding der Grondwetsherziening*, dat in de laatst voorgaande aflevering van dit tijdschrift verscheen, lezen wij: „Men verneemt somtijds de uitspraak, dat de constitutioneele monarchie, met de christelijke beginselen in strijd zou zijn.

„Reeds in 1850 heeft Stahl de onhoudbaarheid van dit oordeel in een paar woorden aangetoond" (blz. 187).

Beter had Dr. S. geschreven: men verneemt *somtijds nog* de uitspraak, dat de constitutioneele monarchie *niet* in strijd zou zijn met de christelijke beginselen. Immers de onvereenigbaarheid der constitutioneele monarchie met de christelijke beginselen is dikwerf genoeg duidelijk aangetoond.

Doch zien wij de wellicht nieuwe en gewichtige gronden, waarmede Dr. S. het pleit wil beslissen en de onhoudbaarheid van het oordeel meent te kunnen bewijzen, dat de constitutioneele monarchie in strijd is met de christelijke beginselen.

Wat vinden wij?

1°. Een paar woorden van Stahl in 1850.

2°. In 1862 stelde Mgr. von Ketteler, de groote Bisschop van Mentz, dezelfde zaak nog eens in het „volle licht".

1) Zie *De Katholiek*, September-aflevering, blz. 187 vv.

3°. Eenige redeneeringen, die ge elders gemakkelijk kunt terugvinden.

Zietdaar alles.

Zouden zij, die van oordeel zijn, dat de constitutioneele mònarchie met de christelijke beginselen in strijd is, voor zulke gewichtige gronden stilzwijgend moeten wijken?

Doch zien wij die gronden eens van naderbij, en herinneren wij ons daarbij, dat Dr. S. in eene zoo gewichtige en veel besprokenene zaak ons wel het beste, wat hij vinden kon, zal geleverd hebben.

Vooreerst dan Stahl. Wij merken aan, dat in deze kwestie voor Katholieken een Protestant, al is het Stahl, moeilijk als getuige dienen kan. Doch wat ons meer moet verwonderen is, dat de „paar woorden" van Stahl juist het tegenovergestelde schijnen te beduiden, en gelijk geven aan de uitspraak, die oordeelt, dat de constitutioneele monarchie met de christelijke beginselen in strijd is. De pyramide wordt omgekeerd, zegt Stahl; in de constitutioneele monarchie is het volk souverein, in de tegenovergestelde orde de koning; in de constitutioneele monarchie is de koning uitvoerende macht, in de tegenovergestelde orde het volk onderdaan. Wat van beiden komt meer overeen of strijdt meer met de christelijke beginselen?

Ten tweede: Mgr. von Ketteler, de groote Bisschop, stelt dezelfde zaak in het volle licht. Welke zaak? Dezelfde zaak. Welnu, als ik mij niet bedrieg, stelt Mgr. von Ketteler in het volle licht, dat indien men het constitutionalismus neemt in den zin van volkssouvereiniteit, gelijk Stahl, ieder Christen zonder iets verders het moet verwerpen. Hij geeft zelfs toe, dat het constitutionalismus aan deze valsche stelling zijn oorsprong dankt en daar-

door zijn meeste aanhangers (Mitglieder) telt. Hij wil echter ook eene andere opvatting toelaten, welke zegt hij niet, en eindigt met te zeggen: dat een geloovig Christen zich van *alle vormen des constitutioneelen levens kan bedienen.* Eene praktische conclusie, die omtrent de theoretische kwestie niets beslist. Wat we aan Dr. S. niet behoeven duidelijk te maken. Het volle licht van Mgr. von Ketteler bewijst dus voor ons en niet tegen ons.

Doch we behoeven over het volle licht van Mgr. von Ketteler in 1862 niet verder uit te weiden. In 1864 verscheen de Encycliek *Quanta cura* met de *Syllabus*, en het is genoeg bekend, welke verandering van meening die verschijning bij vele geestelijken en leeken heeft te weeg gebracht. Had Dr. S. niet beter gedaan de uitspraak te toetsen aan den *Syllabus* en vooral aan de Encycliek *Immortale Dei*? Daar schijnt zeker het volle licht.

We zijn gekomen tot het derde punt: eenige redeneeringen, die ten bewijze der stelling worden aangevoerd. Zullen zij meer gewicht hebben, om ons te overtuigen?

Men zegt, er is onderscheid tusschen de zaak en haar oorsprong; tusschen wezen en vorm; tusschen begin en ontwikkeling, enz. Echter *niet altijd;* want zegt Dr. S.: „Men vergeet, dat de historische wording eener zaak *niet altijd* over haar aard en wezen beslist". Nu wil de schrijver wel toegeven, dat het begin, de oorsprong, de oorzaak der constitutioneele monarchie slecht en zeker niet christelijk zijn; maar, zegt hij, daarom is de zaak, het gevolg, de vorm enz. niet altijd onchristelijk.

Al gaven wij deze redeneering toe en zeiden we: *transeat*, dan blijft nog altijd over het bewijs daarvan te geven. En het bewijs wordt niet geleverd, dat juist

hier, in de constitutioneele monarchie, door de natuur en de historie van den gewonen regel is afgeweken.

En welke is die regel? Cicero zeide reeds: „In initiis et in extremis maxime declaratur natura", d. i. in het begin en aan het einde blijkt de natuur het duidelijkst. Hij erkent dus niet de veronderstelde afwijking.

En heeft de eeuwige Wijsheid niet gezegd: „Aan hunne vruchten zult gij ze kennen"; en „een goede boom brengt goede vruchten, een kwade boom kwade vruchten voort"?

En wat zegt Dr. S. zelf? „De constitutioneele monarchie is uit de fransche Revolutie voortgekomen en hare taal en hare vormen verraden dikwijls genoeg dien oorsprong" (blz. 189). Is dit niet juist hetgeen wij beweren?

Maar, schrijft Dr. S. verder, „bij het voortdurend staren op den revolutionairen oorsprong der constitutioneele monarchie [die zich *dikwijls genoeg* in hare taal en vormen verraadt] vergeet men te veel, dat die oorsprong alleen van beteekenis kan [!] zijn, voor zoover hij aan den inhoud een revolutionair karakter gaf" (bl. 190). Hierdoor, meenen wij, wordt de voorgaande bewering niet verminderd.

Zoek nu vrij al de bewijzen bijeen, door Dr. S. aangebracht, en ge zult met mij erkennen, dat zij niets beteekenen. Wat vindt gij? Hier niets, daar niets, nergens iets.

Wij hebben dus nog het recht vol te houden, dat de constitutioneele monarchie met de christelijke beginselen in strijd is. Het tegendeel heeft Dr. S. niet bewezen.

Zullen wij onzerzijds voor de zooveelste maal gaan bewijzen, dat de uitspraak of het oordeel: de constitutioneele monarchie is met het christelijk beginsel niet in strijd, onhoudbaar is? Men verwacht dit wellicht, maar wij vinden daartoe thans geene aanleiding,

Liever zouden wij wenschen, dat Dr. S., op betere gronden aantoonde, de onhoudbaarheid van de uitspraak, dat de constitutioneele monarchie met de christelijke beginselen in strijd is.

Wij zouden hem willen vragen om daarbij te raadplegen niet den protestantschen Stahl, noch Mgr. von Ketteler, wiens geschrift in 1862 verscheen; maar de Encycliek *Quanta cura* met den *Syllabus* van 1864 en de Encycliek *Immortale Dei* van 1 Nov. 1885 van onzen roemrijk regeerenden Paus Leo XIII *Over de christelijke inrichting der staten.*

Liever nog zouden wij een rondborstige verklaring ontvangen: ik heb in mijn oordeel gefaald: de uitspraak, dat de constitutioneele monarchie met de christelijke beginselen in strijd zou zijn, is *niet* onhoudbaar.

Voor zooveel wij kunnen, willen wij Dr. S. eenigszins behulpzaam zijn bij zijn hernieuwd onderzoek.

„In de Encycliek over de christelijke inrichting der Staten — zegt Dr. S. (bl. 195) — schreef de gouden veder van Paus Leo den XIII^den^ het program der komende eeuwen neder. Dit monument van Apostolische Staatsmanswijsheid levert het voldingend bewijs, dat de groote, zedelijke beginselen, de beginselen zijn, die de wereld beheerschen".

Laten wij dat „program der komende eeuwen" eens van naderbij bezien.

„Het is niet moeielijk — aldus schrijft onze H. Vader — vast te stellen, welke gedaante en vorm een Staat zal hebben, als de christelijke philosophie den Staat beheerscht".

En wat stelt Z. Heiligheid dan vast? Waaraan zal

men erkennen, dat een Staat volgens de christelijke beginselen is ingericht?

Wij zullen de hoofdpunten kort vermelden:

1°. Die Staat moet God erkennen als den Stichter van den Staat en vooral van het gezag.

2°. Er moet in dien Staat zijn een openbare Godsdienst en wel de ware, dat is: de christelijke.

3°. Wie is verplicht daarvoor te zorgen? De overheden in den Staat.

4°. Niet de Staat moet den Godsdienst maken, maar hij moet de Kerk erkennen. Zij bestaat en is onafhankelijk van den Staat.

5°. Beiden moeten met elkander overeenstemmen.

Nu toone ons Dr. Schaepman aan, dat de constitutioneele monarchie, zooals zij thans bestaat, geene van deze kenteekenen van een christelijk ingerichten Staat mist.

Gaarne zullen wij dan onze dwaling erkennen en onze thans gevestigde meening herroepen, dat de constitutioneele monarchie *met de christelijke beginselen in strijd* is.

Maar wellicht zegt Dr. S.: de Encycliek van Paus Leo XIII is „het program der *komende* eeuwen", er bestaan immers geen christelijke Staten meer. *Omnes declinaverunt, omnes inutiles facti sunt.*

Welnu, toon ons dan liever aan, hoe de thans bestaande constitutioneele monarchiën, die geen christelijke Staat kunnen genoemd worden, door wijze staatslieden in de toekomst, tot een christelijk ingerichten Staat kunnen hervormd worden.

Met belangstelling zullen wij het antwoord van Dr. Schaepman afwachten.

C. L. RIJP.

VERSCHEIDENHEDEN.

EEN VRIJMETSELAARS-VELDTOCHT OP HET GEBIED VAN HET ONDERWIJS.

Na de verwerping van Hoofdstuk X (voorstel Schaepman) door de Eerste Kamer der Staten Generaal, ten gevolge waarvan de regeling van het onderwijs in de grondwet geene verandering heeft ondergaan, achten wij het volgende artikel, vrij gevolgd naar *La Franc-Maçonnerie demasquée* 1) van 19 Juni dezes jaars, zeer geschikt ter herinnering en ter waarschuwing. Het draagt bovengestelden titel en toont feitelijk aan het *liberale* beginsel: niet de *Kerk* maar de *Staat* moet onderwijzen, en alle kerkelijke invloeden moeten buiten het staatsonderwijs blijven.

Volgens den titel te oordeelen, zegt de schrijver, zullen onze lezers wellicht meenen, dat wij hen nieuwe mededeelingen willen doen omtrent den reeds lang in Frankrijk bestaanden veldtocht tegen het godsdienstig onderwijs. Inderdaad er is nog veel te zeggen, veel toe te lichten, veel trouweloosheid te onthullen; maar thans laten wij de Fransche vrijdenkers rusten, om ons bezig te houden met een veldtocht niet minder behendig, niet minder trouweloos geleverd in den vreemde, die, na voor een oogenblik te zijn gelukt, met een nederlaag geëindigd is. En wij hopen, dat deze blijvend mag zijn. Daar vinden wij de verlevendiging van onze hoop en tevens eene les.

Een gunstig veld ter bearbeiding voor de vrijmetselarij is voorzeker België. De vrijmetselarij en hare dochter, de revolutie, beijveren zich dat land, zoo belangrijk door zijne ligging en door nijverheid en handelsbeweging, te bewerken.

---

1) *La Franc-Maçonnerie démasquée.* Revue Mensuelle des Doctrines et Faits Maçonniques. Grenoble libr. catholique Baratier et Bardelit 4. Grande Rue, 4me année.

De Belgen, schoon beveiligd tegen de maçonnieke en revolutionaire propaganda door hun krachtig en ijverig katholiek geloof, hebben de fout begaan, onder den invloed van liberale vooroordeelen, hun land tot eene te gastvrije wijkplaats te maken voor de politieke ballingen van alle streken, dikwerf gevaarlijker, naarmate zij minder beteekenden. Alleen Zwitserland kan men wegens de gastvrijheid voor de revolutionnairen met België gelijk stellen. Engeland zelfs toonde zich minder vrijgevig en was beter tegen zijne gevaarlijke gasten gewapend, als zij de gastvrijheid zouden willen misbruiken. Bij gelegenheid waren zij zelfs bondgenooten, en men heeft niet vergeten, hoe Canning dreigde, dat hij de revolutie over Frankrijk, ja over Europa zoude loslaten.

Voor België was die zoo gevaarlijke gastvrijheid zonder eigenbelang: de regeering in hare „liberale illusies" durfde voor de „slachtoffers" der revoluties van de aangrenzende landen hare poorten niet sluiten. Op zonderlinge wijze is zij daarvoor beloond.

De revolutiemannen, bijna allen werkende leden van de vrijmetselarij, beijverden zich met koortsachtige inspanning de revolutionnaire ideeën te verspreiden en vrijmetselaars-loges te vestigen. Hunne erkentelijkheid heeft het land, dat ze ontving, zedelijkerwijze vergiftigd. Hunne onvermoeide propaganda heeft vrucht gedragen. De Belgen, niettegenstaande hun solied hoofd en hunne groote gehechtheid aan het katholiek geloof, waarvoor zij streden en leden, lieten zich medeslepen. Bewijzen vindt men èn in de „ongelukswet", welke de liberalen na hunne overwinning beproefd hebben met geweld aan het land op te dwingen om het onderwijs te ontchristenen, èn in de vreeselijke werkstakingen, die elkander sinds eenige maanden opvolgen en een droevige uitkomst doen vreezen.

Wij zullen ons alleen met de „ongelukswet" bezighouden; door in het kort den aard dier wet te bestudeeren, zullen wij vrijmetselaars en revolutiemannen aan het werk zien, als altijd vereenigd in haat tegen de Kerk en niet vreezende de natie te verdeelen om hun doel te bereiken.

I.

Men kent de omstandigheden onder welke de Belgische revolutie geschiedde.

Door de tractaten van 1815 werden Holland en België onder den scepter der Nassau's tot een koninkrijk vereenigd. De koning der Nederlanden was Protestant en wist het geloof der Katholieken niet te eerbiedigen; evenmin eerbiedigde hij de administratieve en politieke vrijheden, waarop de Belgen zoo naijverig waren. Daaruit ontstond strijd en deze eindigde met de afkondiging der onafhankelijkheid en de vestiging van het koninkrijk België onder Leopold van Coburg.

Bij hun weerstand tegen de onderdrukking waren de Belgen eensgezind geweest; liberalen en Katholieken stemden samen. En eenstemmig maakten zij in het congres van 1830 de grondwet van het nieuwe koninkrijk.

Deze grondwet geeft veel toe aan de „nieuwere vrijheden". Men vindt er de vrijheid van drukpers, vrijheid van vergadering, vrijheid van eeredienst, vrijheid van onderwijs. „Het onderwijs is vrij — zegt art. 17 — alle preventieve maatregelen zijn verboden; de bestraffing der misdrijven wordt geregeld bij de wet. Het openbaar onderwijs, gegeven ten koste van den Staat, wordt eveneens geregeld bij de wet".

En al deze vrijheden waren waarheid, niet als de vrijheid, in de Charte van 1830 te vergeefs aan de Katholieken beloofd.

II.

Gedurende de eerste jaren deed de Belgische regeering bijna niets voor het lager onderwijs; een jaarlijksche som van 300 tot 800 duizend francs werd hier en daar uitgedeeld. En toch mag men zeggen, dat bijna alles, wat het onderwijs betrof, moest gemaakt worden. De gemeenteraden, wier bevoegdheid zeer uitgebreid was, stichtten scholen; maar vooral de geestelijkheid bemoeide zich met de organisatie van het onderwijs. Minstens twee derden van de opgerichte scholen werden gesticht door de bisschoppen, de pastoors, de religieuse congregatiën, de Katholieken. De Kerk beantwoordde opnieuw door de grootste inspanning aan het verwijt van vijandig te zijn aan het onderwijzen van het volk.

Doch de vraag werd opgeworpen: moest de Staat in België voortgaan zich niet te bemoeien met het onderwijs? Moest hij niet als in de naburige landen de regeling ja het monopolie daarvan op zich nemen?

De liberalen, altijd en overal geneigd om de staatszorg uit te

breiden, gaven de voorkeur aan het staatsmonopolie; onder de Katholieken was verdeeldheid. Sommigen van hen, de verkregene vruchten ziende en verzekerd, dat zij niet zouden ophouden, wenschten zeer, dat alle tusschenkomst van den Staat werd afgewezen; maar anderen dachten, dat binnen rechtmatige grenzen de werking van den Staat nuttig, ja noodig kon wezen. Men kwam tot „zekere schikking": dat was de wet van 1842, bewerkt door de heeren J. B. Nothomb en Dechamps, broeder van den uitstekenden kloosterling, later aartsbisschop van Mechelen en kardinaal.

De wet van 1842 was in hare wezenlijke voorschriften een middenterm tusschen het systeem, dat in 'het onderwijs aan den Staat niets geeft en dat wat hem alles geeft. De werking van den Staat was beperkt door die van de gemeenten, van de provinciale raden en van de geestelijkheid. Dat de Staat normaalscholen voor het lager onderwijs had, belette niet het bestaan van dergelijke scholen, door de geestelijkheid of door bijzondere personen gesticht. De kweekelingen der laatsten konden evenzeer als die der staatsscholen tot onderwijzers worden gekozen, mits die scholen de *agreatie* verkregen. De gemeenten moesten een voldoend aantal lagere scholen hebben, maar het was niet noodig, dat deze aan de gemeente behoorden; zij konden vrije scholen *adopteeren*, welke dan meer of minder belangrijke bijdragen ontvingen. Een groot getal scholen, door de geestelijkheid gesticht, werd onmiddellijk *geadopteerd*. Dit was geheel in het voordeel der gemeenten, die minder uitgaven deden en in het bezit kwamen van scholen, die het volle vertrouwen verdienden. Zoowel over de openbare scholen als over de geadopteerde hadden de gemeentebesturen uitgebreide macht. De geestelijkheid behield de lagere en normaalscholen, die men liet adopteeren of agreeeren. In de commissie, belast met de examens voor de openbare of geagreëerde normaalscholen, was zij vertegenwoordigd. Zij had toezicht over het zedelijke en godsdienstige onderwijs, hetwelk, behalve voor dissidenten, verplichtend was, en door de onderwijzers onder hare leiding werd gegeven. De boeken voor het zedelijke en godsdienstige onderwijs en de leesboeken moesten aan de goedkeuring der bisschoppelijke gemachtigden onderworpen worden. Naast het staatstoezicht bestond dat der geestelijkheid, vertegenwoordigd in de provincies door de bisschoppelijke gevolmachtigden, in de parochies door den pastoor, die, als hij het verkoos, vrij de school kon bezoeken.

Bij de behandeling der wet had men op de stelligste wijze verklaard, dat „de atmosfeer der school wezenlijk godsdienstig moest wezen".

Zoodanig waren de voornaamste verplichtingen dier wet, welke 40 jaren gewerkt heeft. Zij was niet onberispelijk, liet den weg tot mogelijke misbruiken open, en vele Katholieken vreesden, niettegenstaande de waarborgen aan de Kerk gegeven, verkeerde gevolgen van de medewerking van den Staat. „De uitslag is zeer te betreuren — zeide de bisschop van Gent — want de Katholieken, vooral in Vlaanderen, hebben heldhaftige pogingen gedaan om den dienst van het lager onderwijs te regelen. Dat alles gaan wij weggeven; eens zal met het ons ontnemen, en wij zullen opnieuw moeten beginnen." De toekomst zou hem gelijk geven.

Het begin was gelukkig. De liberalen van dien tijd, hetzij uit voorzichtigheid, hetzij uit ware liefde voor de vrijheid, dachten er niet aan om de Katholieken te onderdrukken. De wet werd met algemeene stemmen door den Senaat, met bijna algemeene stemmen door de Kamer der vertegenwoordigers aangenomen. Leopold achtte zich gelukkig die te mogen bekrachtigen.

Zoo als men hoopte, werd een grooten stoot aan het lager onderwijs gegeven. In weinige jaren verminderde het getal der ongeletterden aanmerkelijk: in 1875 was het gemiddeld 10 % en in strijd met de vooroordeelen veel minder in de katholieke dan in de andere provinciën. Zoo was het in het katholieke en landbouwende Namen slechts 5% en in het liberale en industriëele Henegouwen 29 %, een niet gering verschil.

III.

De wet van 1842 was eene schikking, en men kon vragen, of die schikking zou geëerbiedigd worden. De bisschop van Gent scheen het niet te verwachten, toen hij bovenvermelde woorden sprak. De doctrinaire liberalen, de meesters in 1842, konden en moesten ongemerkt afglijden naar de radicale leerstellingen. In 1846, slechts vier jaren na de aanneming der wet, vergaderden de vooruitstrevende leden der liberale partij en veroordeelden de wet van 1842. Men verweet haar, dat zij een verdeeling van gezag aannam tusschen den Staat en eene godsdienstige vereeniging, welke hij niet moet kennen, en de heerschappij over het onderwijs bevestigde van de Kerk, de meest vijandige aan de moderne

ideeën; men verkondigde het uitsluitend recht van den Staat, om het onderwijs, dat hij betaalde, te regelen. Van dit argument wordt veel misbruik gemaakt, alsof de Staat het geld, dat hij uitgeeft, niet uit onze zakken, namelijk van de belastingbetalenden, verkreeg.

De revolutie van 1848 had geen gevolg in België; maar zoo was het niet met den staatsgreep van 2 December 1851, die een groot getal revolutionnairen in het land bracht; zooals wij zeiden, deze bewezen hun dankbaarheid door het verspreiden der revolutionnaire ideeën en de vermeerdering of uitbreiding der vrijmetselaarslogen. Door hen aangespoord, gingen de vooruitstrevende leden der liberale partij tot het radicalisme over en plaatsten hun antigodsdienstige leeringen op den voorgrond.

De beweging tegen de wet van 1842 was intusschen slechts oppervlakkig; in werkelijkheid behield men de wet; de liberale ministers bepaalden zich er toe, die op min gunstige wijze voor de Katholieken uit te leggen, maar toen de vrijmetselaars-logen optraden, nam de beweging aanstonds een gevaarlijker karakter.

„De vrijmetselaars-logen — schrijft M. Paul Gouy in eene merkwaardige studie: *De oorlog aan het christelijk onderwijs in België* — hadden in België een gunstig terrein gevonden en hielden niet op ingewijden aan te werven onder de liberalen van de middelste en hoogste standen. Sedert de helft dezer eeuw was de vooruitgang zeer zichtbaar, en hun invloed op de openbare meening werd meer en meer overheerschend. De besturende leden hadden spoedig het hooge belang van het lager onderwijs begrepen en de geschikste middelen, om hunne beschouwing van deze kwestie in het openbaar te doen aannemen. Door de tucht welke in de vrijmetselarij heerscht werden zij met veel ijver en eenparigheid door alle leden bijgestaan. Sedert 1860 zijn het de logen en de radicale vereenigingen, door hen gesticht en geleid, die in de geesten de theorie van een officieel, kosteloos, verplicht leeken-onderwijs doen doordringen; zij leggen dit program aan de vooruitstrevende partij van het liberalisme op; zij werken het uit en doen eindelijk de ongelukswet gelukken, begin van een meer volledige wetgeving".

IV.

Sedert 1860 wordt de werking der logen inderdaad beslissend. Men ziet eene algemeene en officieele werking der vrijmetselarij

op het gebied van het onderwijs. Het bestuur van het Groot-Oosten van Brussel opent een concours tusschen de logen zijner obedientie over de schoolvragen; de verslagen worden uitgegeven; zij komen overeen in het doel, dat men moet bereiken, in het plan, dat men dient te volgen, en in de middelen van uitvoering.

Voor alles moet het onderwijs gesecuraliseerd worden: de priester buiten de school, zoo is het besluit. „De tusschenkomst des priesters op titel van gezag — schrijft de loge van Antwerpen — vernietigt met geweld den onderwijzer, verlamt hem en berooft de kinderen van alle zedelijk, logisch en redelijk onderwijs". Aldus zal, volgens de vrijmetselaars van Antwerpen, het onderwijs, alleen omdat het katholiek is, noch zedelijk, noch logisch, noch redelijk zijn. En die lieden zijn verontwaardigd als de Paus ze veroordeelt! Dezelfde loge beoordeelt aldus het onderwijs van den catechismus: „Het onderwijs van den catechismus is de grootste hinderpaal voor de ontwikkeling van de vermogens van het kind. De menschelijke geest, bevrijd van die ophooping van zaken, welke hem vervalschen, zou juister, rechter en zedelijker worden". De vooroordeelen te vernietigen, „die den vooruitgang van den menschelijken geest verhinderen", namelijk de godsdienstige geloofspunten, dat is maçonnieke verdraagzaamheid, en men heeft die zien werken onder het schrikbewind; de vaders van 93, van welke velen tot de logen behoorden, gebruikten radicale middelen ter vernietiging der geloofspunten, zij vernietigden de geloovigen.

De Belgische vrijmetselaars echter, bij al hun haat, zijn voorzichtig; zij gevoelden, dat zij nog te weinig geacht waren bij de bevolking en dat, indien zij openlijk de hervorming der wet van 1842 verkondigden, zij gevaar zouden loopen te mislukken. Ook beveelt de loge van Luik aan zich te verbergen: „De vrijmetselarij moet het eens zijn omtrent de fundamenteele punten van de kwestie (van het onderwijs), de kiemen harer opvattingen in de profane wereld verspreiden en trachten ze vrucht te doen dragen. Maar zij moet zich wel wachten het vaderschap van de herziening der wet van 42 en van het verplicht onderwijs te aanvaarden. Het is zeker, dat een ontwerp van wet, uitgaande van de vrijmetselarij, met een oorspronkelijk gebrek zoude bevlekt zijn voor een zeker getal vreesachtige geesten, die nog tegen de vrijmetselarij zijn ingenomen, al stemmen zij in, zonder het te

weten, met de beginselen, die zij steunt. Men moet zich dus verbergen en bij gebrek aan eene bestaande maatschappij eene vereeniging scheppen, uitsluitend gewijd aan de ontwikkeling van het leeken-onderwijs. „De vrijmetselarij, verspreid over het geheele land, is beter dan wie ook in staat deze zaak te ondernemen en met voordeel te strijden tegen de eeuwige tegenstanders van de menschelijke rede en van de vrijheid." Het is de eerste gedachte van de *Ligue de l'enseignement*, die vier jaren later, in 1864, in België optrad en dezelfde komedie als in Frankrijk speelde. Zeker laat de maçonnieke openhartigheid bij deze dubbele komedie iets te wenschen over.

Omtrent het verplicht onderwijs zijn de verslagen der logen niet minder duidelijk; zij zijn voor de verplichting, gesteund door een reeks bestraffingen; maar eerst dient de wet van 1842 hervormd te worden en het leeken-onderwijs ingevoerd; want zij willen niet dat de verplichting zij ten voordeele van de scholen der geestelijkheid. Zij spreken dus onwaarheid, die voorstanders van het verplicht onderwijs, als zij eene belanglooze liefde voor het onderwijs voorwenden; wat zij willen verspreiden is niet het onderwijs, maar het vrijmetselaars-onderwijs. Onder dat opzicht verschillen zij noch in Frankrijk, noch in België, noch waar ook.

Eene laatste aanhaling van een vrijmetselaar is van belang wegens de hoedanigheid van den redenaar, niemand minder dan M. van Humbeck, minister van het openbaar onderwijs in het laatste liberale kabinet en vader van de „ongelukswet". In 1864 was hij door vele logen van Brussel afgevaardigd bij eene loge van Antwerpen. Zie, hoe hij sprak over de Katholieke Kerk: „Een lijk drukt op de wereld; het verspert den weg aan den vooruitgang! Dat lijk, om het met zijn naam te noemen, is het Katholicisme. Ja, het Katholicisme is een lijk, niet in zekere voorschriften van een verhevene zedeleer, die het gemeen heeft met de andere christelijke secten en die niet beter zijn dan de voorschriften van de algemeene zedeleer, maar in zijne verdrukkende leerstellingen, die overal het vrije onderzoek verlammen en den burger niet toelaten te denken dan door tusschenkomst van den priester; het is een lijk in die sluw uitgedachte organisatie door bekwame opperpriesters met het doel van eene algemeene overheersching. Dat lijk, mijne broeders, hebben wij heden bezien; en indien wij het niet in den kuil hebben geworpen, wij hebben het ten minste opgelicht en eenige schreden nader gebracht".

Dat is klaar; het Katholicisme is een lijk, dat den weg voor den vooruitgang verspert en hetwelk men moet begraven. En vijftien jaren later durfde hij, die zoo sprak, minister geworden en een wet voorstellende met het duidelijk doel om den godsdienst uit de school te verjagen, zich te verklaren als vol eerbied voor den katholieken godsdienst; hij wilde bewijzen, dat zijne wet geene achterdocht bij de christelijke gewetens moest wekken, verzekerde, dat zij goed gezien was bij het hof van Rome; hij wilde slechts de *misbruiken van het clericalisme* doen ophouden. De vrijmetselaars-leugen is dezelfde aan deze of gene zijde der grenzen: van Humbeck te Brussel is een waardige echo van Paul Bert, Ferry en Naquet.

Maar wij kunnen in een beperkt artikel onmogelijk de geheele geschiedenis geven van een strijd, als waarvan België de schouwplaats geweest is en nog zijn zal. Ons doel was vooral de werking der vrijmetselarij in dien strijd aan te toonen, en het weinige, wat wij vermeldden, verspreidt voldoend licht over dit onderwerp.

Dit kunnen wij er nog bijvoegen, dat de vrijmetselaars in denzelfden tijd, dat zij de hervorming der wet van 1842 voorbereidden, haar zooveel mogelijk in verkeerden zin toepasten; de liberale ministers lieten ze begaan. De *solidaires* stichtten scholen, waaruit het godsdienstig onderwijs verbannen bleef, en waar de aan de kinderen onderwezen zedeleer „geheel wereldlijk en vrij van alle bovennatuurlijke elementen was". Doch deze scholen hadden gebrek aan leerlingen; zelfs ongodsdienstige huisgezinnen weigerden hunne kinderen. Men stichtte vereenigingen, welke de onderwijzers aan de verborgene leiding der logen onderwierpen. Men wekte twist tusschen onderwijzers en geestelijkheid, waarbij de regeering de eersten steunde zelfs tegen de wet in. In de steden, waar de radicalen het gezag konden vermeesteren, sloten zij in strijd met de wet het godsdienstig onderwijs buiten. Te Brussel nam men de kruisbeelden weg. Met opzet werden de geadopteerde scholen, bijna allen katholiek, door openbare vervangen, tot groote schade der belastingbetalenden. Zoo werd de wet, reeds voor dat zij gewijzigd was, met opzet en overleg geschonden. Eene eerste poging tot wijziging geschiedde in 1868, omdat de vrijmetselaars propagande op het land zonder gevolg bleef; zij mislukte door de krachtige oppositie van den minister van binnenlandsche zaken, M. Pirmez, een eerlijk liberaal.

V.

In 1870 kwamen de Katholieken, overwinnaars bij de verkiezingen, aan het bestuur en bleven tot 1878; de katholieke ministers stuitten het kwaad, doch herstelden de vele schendingen der wet van 1842 slechts onvolkomen; zij vonden tegenwerking bij de provinciale en gemeentelijke administraties, en uit eerbied voor de wet lieten zij zich terughouden. Den 11den Juni 1878 wonnen de liberalen bij de verkiezingen; zij hadden negen stemmen meerderheid in de Kamer, drie in den Senaat, genoeg om den wil der logen door te drijven.

Men maakte een minister van openbaar onderwijs; en benoemd werd Br.·. van Humbeck, wiens woorden wij boven aanhaalden. Deze uitvoerder der logen ontdekte oogenblikkelijk zijne plannen door in de troonrede deze beteekenisvolle woorden in te lasschen: „Het openbaar onderwijs moet afhangen uitsluitend van het burgerlijk gezag". Weldra verscheen de ongelukswet, die niettegenstaande veel protesten werd aangenomen: in den Senaat met eene meerderheid van twee stemmen, 33 tegen 31.

Hadden de Belgische vrijmetselaars en radicalen zich verbeeld, dat de ongelukswet hun het onderwijs overleverde, zij werden spoedig beter geleerd. Geleid door hunne natuurlijke hoofden, de bisschoppen, die onder de leiding van Zijne Em. den kardinaal Dechamps, aartsbisschop van Mechelen, krachtig geprotesteerd en de krachtigste maatregelen hadden genomen, aanvaardden de Katholieken beslist den strijd. Tegenover de openbare scholen, nu aan de gemeenten opgelegd en voor de priesters gesloten, stelden zij vrije scholen. Slechts vier maanden hadden zij om met den Staat te wedijveren; zij slaagden. Voorzeker eene wonderbare getuigenis voor de katholieke werkzaamheid en opoffering. De liberalen, in hunne berekening bedrogen, namen hunne toevlucht tot verfoeilijke middelen: zij vreesden niet openbaren onderstand te weigeren aan de armen, die weigerden hunne kinderen aan een gevaarlijk onderwijs over te leveren.

Hunne gewelddadigheden keerden zich tegen de vervolgers; de ongelukswet heeft zeker veel deel aan de overwinning der Katholieken, welke voor het oogenblik het godsdienstig onderwijs in België gered heeft.

Hadden wij geen reden — aldus besluit de Fransche schrijver schrijver, A. Rastoul, deze schets — om in het begin te zeggen, dat de

strijd door de Belgische Katholieken volgehouden voor ons eene les en eene hoop bevatte.

En wie thans het hier beschrevene met onze toestanden wil vergelijken, zal, dunkt mij, niet kunnen ontkennen, dat wij op het terrein van het onderwijs denzelfden veldtocht zien voeren, als door de Belgische vrijmetselarij geschiedt. „Het openbaar onderwijs moet afhangen uitsluitend van het burgerlijk gezag", gelijk de troonrede van 1878 in België verkondigde. Uitsluiting bijgevolg van allen invloed der geestelijkheid, van alle godsdienstig onderwijs. Geen openbare godsdienstige scholen, zelfs geene gesubsidieerde bijzondere scholen enz. Zoude men hier ook de verklaring moeten zoeken van de verwerping van het voorstel Schaepman-Vos de Wael door de Eerste Kamer der Staten-Generaal?

C. L. RIJP.

HET ZESDE EEUWFEEST DER H. ODILIA.

In deze Septembermaand herdenken de leden van de Orde der Kruisheeren, welke in Nederland twee kloosters bezit, op buitengewone wijze de ontdekking der reliquieën van de H. Odilia, hunne Patrones.

Deze Heilige maakte deel uit van de elf duizend Maagden, die met de H. Ursula in den loop der 5e eeuw den marteldood stierven om geloof en maagdom te bewaren. Bijzonderheden uit het leven der H. Odilia zouden geheel en al ontbreken, zoo wij de openbaring, door haar aan een leekebroeder van de Orde der Kruisheeren gedaan, niet hadden. Aan broeder Johan Novelan viel — nu zes eeuwen geleden — de buitengewone gunst ten deel de H. Odilia in visioenen te zien en uit haren mond te vernemen, waar haar eerbiedwaardig overschot rustte.

Op 1) zekeren nacht, nadat de vrome broeder naar gewoonte veel gebeden en door dat bidden en waken vermoeid zich ter ruste had

---

1) Dit verhaal is gevolgd naar de *Histoire de Sainte Odile*, Vierge et Martyre. Louvain. Ch. Peeters. Libraire. 1887.

begeven, straalde eensklaps een helder licht door zijne cel. Eene maagd van hemelsche schoonheid, gekleed in een schitterend kleed, het voorhoofd gesierd met een heerlijke kroon, stond voor hem. De linkerhand hield eene banier vast, waarop een kruis was afgebeeld. Geheel haar voorkomen ademde grootheid, zachtheid, majesteit. „Broeder Johan — zeide zij tot den verschrikten kloosterling — degene, die gij voor u ziet, is eene van de gezellinnen der heilige maagd en martelares Ursula. In leven en dood met haar vereenigd, troostte ik haar in zorg en kwellingen. Uit Bretagne gevlucht, voerden wij eene talrijke schaar van Christenmaagden met ons naar Keulen. Allen vielen wij door de woede der barbaren voor Jesus Christus en Zijne leer. Ik ben Odilia. De Heer heeft mij voorbestemd om de patrones en beschermster uwer Orde te zijn 1). Ga naar Keulen; daar, in den boomgaard van Arnould, bij de kerk van Sint Gereon, zult gij de plaats van mijn graf ontdekken. In een marmeren tombe rusten mijne stoffelijke overblijfselen; graaf die op en breng ze over naar uw huis te Hoei".

De broeder verhaalde aan zijn prior de hemelsche verschijning. Deze, die niet aanstonds geloof wilde slaan aan zulk een wonderbare geschiedenis verbood Novelan er verder over te spreken. Een tweede maal verscheen de H. Odilia aan den broeder en hernieuwde haar bevel. Wederom sprak de bevoorrechte religieus met zijn overste over het opgraven, maar opnieuw weigerde de prior den broeder te laten vertrekken. Een derde keer verscheen de H. Odilia aan den leekebroeder en liet zulke duidelijke sporen van de waarheid der verschijning achter, dat de prior nu niet langer aarzelde geloof te slaan aan het bevel der Heilige. Hij zond Novelan weg in gezelschap van een anderen Kruisheer, Lodewijk van Campen, om de opgravingen te beginnen.

De twee kloosterlingen bereikten zonder tegenspoed het doel hunner reis. Helaas! Arnould, een rijk burger, wilde tot geen prijs in zijn hof laten graven. Hij lachte met de verschijningen der H. Odilia, welke hij fabelen noemde, en op ruwe manier wilde hij de twee mannen wegzenden. Maar de vrome echtgenoote van Arnould en de dringende beden van den broeder zegevierden over den stijfhoofdigen eigenaar, en de religieuzen mochten met andere werklieden hun werk aanvangen. Na eenige uren arbeids stootte

---

1) De broeder bevond zich in het klooster der Bretonnerie, te Parijs.

men op vazen van verschillende grootte, begraven in het zand, dat hier en daar nog met bloed gekleurd was. Die eerste ontdekking deed den ijver der gravers in hooge mate toenemen, en eindelijk vonden zij de marmeren tombe, door de H. Odilia aangewezen.

Onmiddellijk stelde men den aartsbisschop van Keulen in kennis met het feit. Deze verlangde met veel plechtigheid de heilige overblijfselen aan het volk te toonen.

Op den dag, door den aartsbisschop vastgesteld, trok een ontelbare menigte naar de plaats van het graf om getuige te zijn der indrukwekkende plechtigheid. De prelaat opent de tombe. Op hetzelfde oogenblik vervult een overheerlijke geur de lucht. De geloovigen vallen op de knieën, terwijl de bisschop hun een voor een de beenderen laat zien in de volgorde, waarin hij ze vindt. Daarna gelast hij het verhaal van de marteling der H. Odilia aan het volk voor te lezen, verhaal, door vrome zielen bij de overblijfselen neergelegd en eveneens in de tombe aanwezig. Tegelijkertijd openbaarde God door mirakelen de macht van de voorbede der H. Martelares.

Een authentiek stuk, al deze gebeurtenissen behelzend, werd denzelfden dag opgemaakt, dragend het jaartal 1287. De Kruisheeren bezitten er nog het afschrift van.

Nadat de reliquieën der Heilige gedurende eenige dagen voor de Keulenaren en de bewoners van omliggende plaatsen ter vereering waren uitgesteld, werden zij op plechtige wijze naar het moederhuis der Orde van het H. Kruis, het klooster van Clair-Lieu te Hoei, overgebracht. Een groot aantal geloovigen, priesters en leden van genoemde Orde, vergezelden de heilige overblijfselen. Het was een ware zegetocht voor de H. Odilia, dat overbrengen van haar eerbiedwaardig gebeente van Keulen naar het Belgische stadje. Overal, waar de stoet voorbijtrok, kwam de bevolking te gemoet gesneld, biddend en Gods weldaden lovend. Schitterende wonderen waren andermaal de belooning voor hun eerbetoon.

De reliquieën der H. Maagd werden van toen af bewaard in het koor der kerk van Clair-Lieu te Hoei. Eindelijk kwam de Fransche omwenteling. Zij dwong de Kruisheeren hun huis te verlaten en met hun kostbaren schat de vlucht te nemen. Om dien beter aan het oog der vervolgers te onttrekken, sloten hem de kloosterlingen in de eerste houten kas, welke in 1443 voor een rijkere had moeten wijken. De oorspronkelijke kas bevindt zich

tegenwoordig te Colen (Kerniel) in Belgisch Limburg en bevat nog beenderen der H. Odilia.

Zes honderd jaren zijn voorbijgegaan sedert het vinden en overbrengen van de overblijfselen der H. Odilia. Gelijk in den beginne wordt ook in onze dagen haar naam aangeroepen en verheerlijkt, vooral in ons land en in België. Thans nog wijden de Kruisheeren water, *St. Odilia-water* geheeten, dat aan ontelbare zieken, maar vooral aan ooglijders de genezing geschonken heeft. De Orde van het H. Kruis begint meer en meer te herbloeien, en hare bloei is natuurlijk de uitbreiding der devotie van hare patrones. Moge de eeuwenoude Orde, welke vóór de Fransche omwenteling meer dan tachtig kloosters telde, haren voormaligen luister herwinnen. Kerk en vaderland zullen er haar dankbaar voor wezen.

H. J. F. J. DIERT VAN MELISSANT.

BOEKBEOORDEELING.

LIEDEREN EN LIEDEKENS VAN J. R. VAN DER LANS 1).

In zijn levendig dichtstuk *Le Poëte* vraagt Anatole de Ségur, of het niet beter ware zijn harp aan de wilgen te hangen, omdat zoovele groote harpspelers vóór hem met vasten greep de snaren geroerd en er stroomende galmen aan ontlokt hebben; — hij beantwoordt die vraag met een rond en hartig neen! en prikkelt zich zelven en anderen, in wier borst de zangdrift gloeit, om te blijven zingen „pour l'ami qui t'écoute et pour Dieu qui t'entend". Maar laat mij de drie laatste strofen, die ik in 't oog heb, geheel aanhalen, zij verdienen de aandacht:

Suivant l'ordre divin, chante donc, o mon âme,
Décris ce que tu vois et dis ce que tu sens:
Celui qui de la vie a mis en toi la flamme
A ton émotion prêtera ses accents.

Ne crains pas d'admirer le printemps et les roses;
Cherche à dire en beaux vers ce qui te semble beau;
En tes jeunes tableaux peins les antiques choses;
Quand on est simple et vrai, l'on est toujours nouveau.

Si tu ne peux forcer l'indifférence humaine,
Ne désespère pas, mais va toujours chantant!
Chante pour les fôrets, pour les fleurs, pour la plaine,
Pour l'ami qui t'écoute et pour Dieu qui t'entend.

Die aansporing tot zingen ware onnoodig, behoorden niet de meeste menschen tot hen, die naar de fijne uitdrukking van den peintre génévois „le *la*" of „le sixième sens" missen. Die prikkel ware noodeloos, werden er niet velen gevonden, die het Monsieur Jourdain hebben nagezegd, zonder het antwoord van den langoor te kennen:

1) Met vignetten van G. B. M. Sühl. Schiedam, H. A. M. Roelants. 1887.

Monsieur Jourdain disait: Non, non,
Plus de vers, n'a-t-on pas la prose?
L'âne de son côté disait à son ânon:
Nous avons le chardon, au diable soit la rose! 1)

Iedere vogel, die orgelen kan, orgele, zoo hij maar het spreekwoord van het gebekt-zijn niet vergeet. Een sijsje is geen nachtegaal.

De heer Van der Lans onderschrijft gelukkig die stelling met insluiting der voorwaarde. Hij zingt *Liederen en Liedekens* afwisselend door maatklank en melodie. Zelfs zoo goed overtuigd is hij van zijn recht tot zingen, dat hij zijn lied als „dankbare hulde" wijdt aan zijn „hoog vereerden Meester, den gevierden Zanger van het KRIEKENDE KRIEKSKE". Die opdracht spreekt tevens van zelfvertrouwen. Wie B. van Meurs zijn meester op 't gebied der dichtkunst openlijk durft noemen, moet zich, wil durven geen vermetelheid beteekenen, bewust zijn een meer dan gewoon talent te bezitten. Haasten wij ons te zeggen, dat er bij den leerling van vermetelheid geen sprake is. Eerder was ik geneigd hem al te bescheiden te noemen. De titel *Liederen en Liedekens* gaf daartoe aanleiding. Dat opschrift van het door Roelants te Schiedam zeer fraai gedrukte en met Sühls vignetten keurig versierde boekje bracht mij een wijl het verzoek voor den geest door Heije tot de lezers van *zijne* liederen gericht: „Ik stel ze in uwe handen met de bede, dat gij ze beschouwt als liederen, niet als dichtstukjes, d. i. uit een muzikaal niet uit een poëtisch oogpunt". Het woord *lied* heeft bij Van der Lans een breeder of als men wil figuurlijke beteekenis. Wie kennis heeft gemaakt met de zangster van den gewaardeerden redacteur der *Katholieke Illustratie* zal aangaande deze liederen Heije's bede aldus wijzigen: beschouwt ze als liederen *en* als dichtstukjes d. i. uit een muzikaal *en* uit een poëtisch oogpunt. Muzikaal — ook in vele liederen van dezen zanger wordt de waarheid bevestigd, dat onze moederspraak, al is zij „niet uit zacht satijn geweven", al zweeft zij niet op donzen vlerkjes, toch gesmijdig en vederzacht kan zijn; dat zij niet onbuigzaam is als de spoorstaaf, maar trillen kan als de citersnaar. Poëtisch — niet voor hen, die de schoonheid alleen in driehoeken en evenredigheden sluimeren zien; ook niet voor hen, die van poëzie niet willen hooren, wanneer zij den lezer niet boven de wolken voert,

1) J. M. Villefranche, *Fables, Contes et Ballades.*

hoog, zoo hoog, dat hij niets meer van de aarde ziet, en somtijds helaas, ook niets van den hemel te zien krijgt; dus niet voor het slag van lieden, die zooals de Genestet zegt, geen oog hebben voor een binnenhuisje of wier boezem alleen blaakt voor het hoogverheven. Maar poëtisch — voor hen allen, die met den dichter van de *Laatste der eerste* instemmen:

Poëzie schuilt overal,
Overal, mijn vrinden!
't Is de vraag maar, wie haar al,
Wie ze niet kan vinden.

Wilt gij hooren, hoe Van der Lans 't met dit zinrijk deuntje eens is? Luister naar zijn *Versmaad het niet!* Gij zult dan tevens de ervaring opdoen — natuurlijk als zij de uwe niet reeds was — dat hij niet onder de vluchtige kijkers, maar onder de scherpziende lieden wandelt en dichter is:

Als op uw weg een roze geurt,
Pluk ze af, vertreed ze niet!
Licht dat voortaan uw levenspad
U niets dan doornen biedt.

Verneemt ge in 't bosch des nachtegaals
Weemoedig teer gefluit,
O poos een wijl. De zomer vliedt
En 't zoet gekweel heeft uit.

Dringt in uw kluize een zonnestraal,
Schuif uw gordijn niet dicht.
Dra dekt de zon met wolkenfloers
Haar vriendlijk aangezicht.

En als zich u een hart ontsluit,
O wend uw hart niet af,
Versmaad het niet. Te ras misschien
Staart ge in een open graf.

En komen roze en nachtegaal
Bij elken lentekeer
Terug, een minnend menschenhart
Vindt gij zoo licht niet weer.

Droeve waarheid die slotregels, doch waarheid. Het zuiver klinkend *Plooit gij de lippen* drukt haar met nog andere treffende gedachten dieper in de ziel:

Plooit gij de lippen tot lustigen lach,
Lachend lonkt alles u aan.
Prangt u het harte tot treurig beklag,
Troostloos laat ieder u staan.
Vreugde tóch is 't wat de wereld steeds vroeg,
Leed heeft ze zelve genoeg.

Zing — en de heuvlen weerkaatsen uw lied
Zucht — het vervliegt in de lucht.
Niet het weemoedige ruischen van 't riet,
Maar het blij schatrend gerucht,
't Vroolijk gekweel van het vogelenheir,
Dat geven de echo's u weer.

Jubel en juich — en uw vrienden zijn veel.
Jammer — gij hebt er niet een.
Ieder verlangt van uw blijdschap zijn deel,
Smart laat men graag u alleen.
Feest gij, een dartele drom vult uw zaal.
Vast gij, geen vriend deelt uw maal.

Plengt gij uw wijn, allen reiken hun schaal.
U laat men edik en gal.
Dient het geluk u, alom vindt ge onthaal;
Iedereen vlucht bij uw val.
Leeft en geniet ge, uw gezelschap is groot.
Niemand gaat met u ter dood.

Ruim zijn de zalen der feestlijke vreugd.
Breed is de feeststoet, maar ach!
Eens komt voor allen, in grijsheid of jeugd,
De akelig eenzame dag,
Dat het verlaten, naar troost zoekend hart
Kwijnt in den kerker der smart.

Er ruischt in vele liederen van dezen dichter een ietwat weemoedige toon, en de dichter moet, zooals uit enkele van bovenstaande versregels blijkt, tegen overdrijving op zijne hoede zijn. Lacordaire

zou van hem zeggen: hij is van 't getal der „esprits touchés d'un peu de mélancolie méditative". Niemand zie mij nu over den schouder aan, alsof ik door dat woord op onzen zanger een blaam wil werpen. Ik bedoel niet de melancholie die, letterlijk vertaald, eensluidend is met somber- en zwartgalligheid; neen, door mij is het woord gemeend in de beteekenis, waarin de beroemde redenaar der Notre-Dame het neemt, als hij zegt: „la mélancolie est inséparable de tout esprit qui va loin, de tout coeur qui est profond". De dichtgeest, die haren zachten invloed ondervindt, is en blijft nog door en door gezond en vroolijk ook. Van der Lans kan den Napelschen kwajongen zoo luchtigjes van de kade laten springen „in 't blauwe lauwe nat der baai" dat u de lust bekruipt den kleinen zwemmer na te duiken. Hij vermag met zulk een jeugdigen gloed het *Turnerslied* aan te heffen, dat de vaders, die 't hooren, alle vrees voor het „halsbrekend werk" uitschudden en hunne jongens aan den gymnast toevertrouwen. Hij brengt u het sprookje van *Roodkapje* zoo levendig voor den geest, dat gij ademloos het tweegesprek van het meisje met den wolf afluistert en bij het laatste antwoord weer kippenvel krijgt als in het „dierbaar perk van drie tot zeven jaren". Zoo boertig trommelt hij op de beslagen glasruit *Een liedje van verlangen* naar de komst van Vrouw Lente, dat gij het „landziekig weer" haast dankbaar zijt, den dichter in een kwade luim gebracht te hebben.

Tintelen de hier vermelde liederen van luim en geestigheid, in het volgende lied — *Blind* luidt de titel — geeft de zanger blijken van rijke verbeeldingskracht en meesterschap over de taal. Hoe treffend waar daarenboven is de slotstrofe:

Het blind gemarteld vinkje fluit
Op hooger, voller toon,
En 't oog, dat zich voor de aarde sluit,
Blikt op naar eedler schoon.

„Naar eedler schoon". Daarheen op te voeren is ook de roeping van den dichter. Niet de natuur alleen afspieden en aan de kunst doen, door Diocles op den Drachenfels de „verdoemde kunst" geheeten: knutselwerk, dat haarfijn afteekent en geen gedachten wekt. Niet realistisch zijn naar den trant van de nieuwste school, doch naar den trant van de oudste — die der Grieken.

Van den heer Van der Lans verwachten wij veel. Hij heeft

aan zijne liederen en romans, vooral aan zijn *Gouden Dubloen* en *Maagdepalmen* zeker gehalte gegeven; voor zijn talent is het middaguur nog niet geslagen. Heeft echter op den breeden weg der kunst ieder zijn heiligdom, dan is dit voor hem, dunkt ons, het romantisch verhaal in ongebonden stijl. Daar zal hij liefst verwijlen, het hartelijkst genieten en doen genieten, ook gekroond worden. De recensent der *Maagdepalmen* in eene vroegere aflevering van *De Katholiek* schijnt van dezelfde meening te zijn. In den stijl, die aan maat en rijm gebonden is, zal de zanger der *Liederen en Liedekens* den familiekring intreden en herinneringen in ons wakker roepen aan het zoetste hier op aarde — naar den rozengaard gaan en ons bloemtuilen binden, weelderig van kleur en geur. Hij streeft niet naar lyrisme, hoewel er niet zelden een bezielde en hooger gestemde zang van zijn citer bruist. Wij denken o. a. aan de *Parel der stormen* en aan het treffend gedicht *Voor den slag*. Ook het lied *De Koning te Amsterdam*, waarmee *De Tijd* van 13 April ll. werd opgeluisterd, is aan „forscher snaar" ontsprongen en uit een warm, vaderlandlievend hart gevloeid. „Geen dichter, die zijn vaderland niet bemint", heeft Bakhuizen van den Brink velen nagezegd. En al wil men — b. v. om Göthe en Heine — op die uitspraak niet te sterken nadruk leggen, zeker is het, dat Van der Lans zijn vaderland met oprechte, warme liefde bemint; menig lied in dezen bundel legt daarvan getuigenis af.

Ook aan vertalingen heeft hij zich gewaagd en geeft er ons een twaalftal proeven van. *Des dichters testament* naar Veuillot is volgens mijn bescheiden oordeel het best gelukt. *De droom van den beeldhouwer* mag keurig heeten, terwijl Weber's *Lieflijk zijn de Juninachten* minder gelukkig is uitgevallen. De „roode rozen" vormen daar een brutalen overlooper tot het rijm „doode"; ook hinderen de „slaprige geluiden". *In het Louvre*, naar Sully Prudhomme, heeft objectief genomen een verkeerde strekking; het hart van den dichter der *Stances et Poêmes* mort in dit vers tegen de Voorzienigheid.

Nu ik toch aan het critiseeren ben, kan ik niet verzwijgen, dat *O, peilloos diep is de Oceaan* geen ernstigen indruk op mij gemaakt heeft; zelfs een dichterlijk gemoed herinnert zich na de lezing van dit versje een bekend kinder-sermoen. Ook heb ik een aanmerking op het kindergedichtje *Wat is dat, moeder, dood?* hetwelk ik in het sierlijk boekje liever niet had gezien. De drie eerste strofen luiden aldus:

„Moederlief, hoe stil ligt zusje
Sluimrend in haar wiegje neer.
Zie, haar oogjes zijn gesloten
En haar mondjen aâmt niet meer.

Slaapt ze, moeder? Allen zeggen:
Ze is gestorven, zusje is dood.
Zeg, wat is dat, moeder, *sterven?*
Zeg, wat is dat, moeder, *dood?*"

Kind, ge doet uw moeder schreien.
Stoor haar niet. Kom op mijn schoot:
Laat *my* trachten u te ontvouwen
't Droef geheimnis van den dood.

En dan wordt, om het kind op zijn vraag te antwoorden, in zeven strofen het bekende beeld van de pop en den vlinder uitgewerkt en met te veel kunst naar 't ongekunstelde gestreefd. Maar *wie* beantwoordt het kind: de *moeder?* De woorden in de derde strofe kunnen haar zeer goed worden in den mond gelegd, de zeven volgende strofen echter zouden dan een schreeuwende onnatuurlijkheid zijn. Het schijnt dus de dichter zelf te wezen; *mij* is gecursiveerd, het *eenige* bewijsje alzoo, dat de dichter zelf hier spreekt.

Wij eindigen met nog ééne aanhaling uit de *Liederen en Liedekens* en kiezen het klinkdicht op Melati van Java, bij de lezers der *Katholieke Illustratie* beter bekend onder den naam van Mathilde:

Het welig tropisch kruid, de pronk van Java's wouden,
Uit de ooster balsemlucht naar koeler streek verplant,
Zal wasdom, groei noch bloei, zal geur noch kleur behouden,
Maar kwijnt verwelkend weg aan 't lauwe westerstrand.

Niet zoo het frisch gewas, welks bloesems hier ontvouwden
De weelderige pracht van 't vruchtbaar Morgenland,
Der watren wederschijn, die ginds zijn kiem bedauwden,
Den tintelenden gloed, waar de oosterzon van brandt.

Wat keur van knoppen heeft die plant ons oog ontsloten!
Wat geurge bloementooi! Wat velerlei geblaârt!
Wat vruchtenrijkdom, in de lente reeds vergaard!

Melati heet die bloem, op Java's boôm ontsproten,
Waar de opgetogen blik bewonderend op staart,
Als 't beeld der kwistige Oost in Hollands lettergaard.

Wat in dit schoone sonnet gezegd is van de bloem „op Java's boôm ontsproten", mag eveneens gezegd worden van de plant op de „lievelingsplek van Hollands Tuinmaagd" ontkiemd: „Wat vruchtenrijkdom in de lente reeds"! — Zij beiden bloeien lang in „Hollands lettergaard"!

H. ERMANN, S. J.

NAGALM VAN KLOKKEN 1).

Er is in de beoordeeling van de *Friesche klokke-opschriften*, welke ik mij in de September-October Aflevering 1885 van dit tijdschrift veroorloofde, niet veel wat de geëerde schrijver dier rijke studie „gaaf kan toestemmen". Ik vernam zulks uit eene brochure, mij welwillend door ZE. gezonden, en waarin ik vond: *Acht en vijfstigste verslag der Handelingen van het Friesch Genootschap;* daarna (met nieuwe pagineering): *Lijst van Voorwerpen aan het Friesch Genootschap geschonken* enz.; en eindelijk (weer met andere bladzijden-aanwijzing) onder bovenstaanden titel een woord ook aan mijn adres.

Ofschoon ik nu van de redactie van *De Katholiek* niet zooveel ruimte durfde vragen als noodig zou zijn om den heer v. Borssum Waalkes op alles te antwoorden, meende ik toch een viertal punten in zijn *Nagalm* niet onbesproken te mogen laten.

De kunstlievende, onderzoekende predikant van Huizum vindt op een klok, die volgens ZE. meening het jaar 1382 moet gedragen hebben: *Te colo virgo pia* en vertaalt: *U aanbid ik heilige Maagd* (bldz. 27). Doch *colo* beteekent niet „ik aanbid" maar: „ik vereer". *Toegestemd* luidt de *Nagalm* (bl. 9). Ja maar! met dat al was ons door een invloedrijk bestuurslid van een

---

1) Een woord aan den Hoogleeraar Dr. J. C. G. Boot te Amsterdam en den Eerw. heer Chr. Philippona, Deken en Pastoor te Schagen, door G. H. v. Borssum Waalkes.

hooggewaardeerd wetenschappelijk genootschap, in kringen, waarvan een goed deel geen Latijn zal verstaan, weder het oude verwijt voor de voeten geworpen. Zonderling is het daarbij, dat de heer v. B. W. als ter verdediging van zijn „aanbid" kon schrijven: „Maar toch is die *vereering* in den Roomschen Cat. voorgesteld als aanbidding", met verwijzing ook naar ons *Memorare*, terwijl juist de woorden in den meegedeelden tekst door ZE. gecursiveerd (*preces*, *implorationem*, *sua intercessione*) en uitdrukkingen in Sint Bernardus' bede als bewijs kunnen gelden, dat wij de Heilige Maagd *volstrekt niet* aanbidden. Ook in het inleidend woord van Canisius' *Martyrologium*, waarvan de heer v. B. W. de gelukkige bezitter is, kan ZE. zien, hoe juist door ons gewezen wordt op het verschil van uitdrukking in de gebeden, die wij tot God richten en tot de Heiligen, om aan te toonen, dat wij nooit aan Heiligen, ook niet aan Maria, de eer brengen, die wij weten alleen aan God verschuldigd te zijn.

Bl. 10 van *Nagalm* schrijft de heer v. B. W.:

„*Ave Maria gr.* (zoo staat er volgens betrouwbare opgave op de klok te Ferwerdvan 1457, even als op die te Oenkerk van 1494) = Ave M. grata, heb ik vertaald door „Zijt (of wees) gegroet *dierbare* Maria"; en „Ave Maria gracia plena" door „Zijt (of wees) gegroet Maria vol van dierbaarheid". De heer Ph. noemt deze vertaling *erg.* — Welnu, in de R. kerk zegt men thans voor het laatstgenoemde: „Wees gegroet Maria vol van genade". Ik erken dit. Maar mag ik daarom het woord *grata*, als het *alleen* staat, niet door *dierbaar* vertalen? Wat beteekent het dan? Noemt de Kath. Kerk in hare gebedenboekjes Maria niet „lieve Moeder" en „minnelijke Moeder"? En beteekent het woord *grata* niet even goed *bevalligheid* als *genade?* En wijst het voorkomen van *grata* alleen bij Ave Maria er niet op, dat men werkelijk bij de *gratia* niet minder te denken heeft aan het eerste dan aan het laatste? Bedrieg ik mij, als ik zeg, dat in het „Ave Maria gratia plena" zoowel de beteekenis van bevalligheid, lieftalligheid aan de eene, als van genade en welwillendheid aan de andere zijde ligt opgesloten, zooals men zich Maria in de middeleeuwen dacht?"

In de eerste regels van het bovenstaande moet bepaald eene vergissing zijn ingeslopen. *Ave Maria gr.* staat alleen op de eerste klok, niet op de tweede, waar het opschrift luidt: *Ave Maria Grata.* . . . . Zóó althans gaf de heer v. B. W. zelf die twee opschriften. (bldz. 40 en 48). Mijne opmerking viel op bldz. 40,

noot 1, waar het *ave maria gr.* verklaard wordt door: „Zijt gegroet dierbare Maria"; en ik blijf die opmerking handhaven, omdat ieder oudheidkundige op de hoogte van onze zaken dadelijk zou aangevuld hebben: *gr.* = gratia etc. — Op de vertaling van het tweede opschrift heb ik immers niets gezegd, maar nu mij op bldz. 8 van *Nagalm* een zeker recht daartoe wordt gegeven, stel ik ook eene vraag: is dat woord *grata* juist? 't Ligt zoo voor de hand, als er meer dan één klok op den klokkenzolder uit oude tijden gevonden wordt, te denken aan een Maria-klok, die, gelijk de mijne (zooals ik de eer had in de *Friesche klokke-opschriften* naar mijn opgaaf vermeld te zien) ten opschrift draagt, zij het ook verkort: Ave Maria gratia plena. Zeker zal het verder niemand van ons, als hij dat opschrift voluit ergens ontmoet, in de gedachte komen het te vertalen, gelijk de heer v. B. W. deed. Mocht ZE. in het zinnetje: „Welnu in de R. kerk zegt men thans . . . . wees gegroet Maria vol van genade" . . . . eenigen nadruk gelegd willen zien op het *thans*, dan zij in het midden gebracht, dat die vertolking ook in MS. in de middeleeuwen voorkomt. Zoo o. a. in een Dietsch getijdenboek uit de helft der 15e eeuw, dat, blijkens het Kalendarium, moet toebehoord hebben aan een huis of vereeniging der Broeders en Zusters van het Gemeene Leven te Deventer of te Zwolle; daar staat: „Ghegruet syster Maria vol van genaden". Overigens verstout ik mij niet hier in het voorbijgaan den strijd nog eens aan te binden over den vollen zin van het rijke κεχαριτωμένη, zoo juist door onze Vulgaat weergegeven: gratia plena. Het lag ook, meen ik, niet in de bedoeling van den heer v. B. W. hier op te roepen het *holdselig* van Luther, *begenadigde* van Zaalberg etc. etc. De zaak is in casu eenvoudig deze: een klok uit den Roomschen tijd heeft o. m. ten opschrift: Ave Maria gracia plena (bldz. 54, 55) een groet, die, eenmaal door den Engel tot Maria gesproken, sedert onheugelijke tijden 1) in der eeuwen loop en ook nu nog dagelijks door ons Roomschen gebruikt wordt om Maria hulde te brengen. Wil men dat Latijnsche opschrift in een andere taal overzetten, dan eischt

---

1) Hier zou geraadpleegd kunnen worden een der bronnen, waarnaar de heer v. B. W. elders verwijst: Mabillon, *Acta Sanctorum Saec.* V, *Praefatio*, LX: „Deinceps (1246) salutationis angelicae precatio fere in legem evasit apud omnes."

toch zeker de eerste wet eener juiste interpretatie dat de geijkte termen gebruikt worden.

De heer v. B. W. gaat voort: „De heer Ph. acht de noot bij de klok te Ferwerd van 1457 hinderlijk voor hem en zijn geloofsgenooten. Toch heb ik die niet geschrèven met het doel om ergernis te geven. Het is wel mogelijk, dat wij hier onderscheid te maken hebben tusschen het volksgeloof en wat de kerk officiëel uitgesproken heeft".

Mag ik hierop antwoorden: al ware het alleen om den vriendschappelijken toon, waarop de heer v. B. W. destijds met mij over klokken in mijn toren wilde correspondeeren, zou ik geen kwade bedoeling bij ZE. mogen veronderstellen; ik heb dat trouwens ook niet gedaan, maar hinderlijk blijft het in een zaakrijke studie als de *Friesche klokke-opschriften* verkondigd te zien, dat „naar het R. C. geloof" onze H. Lucia de boeven behoedde, de H. Martinus de brassers en de drinkers bewaarde, en het hinderlijke wordt niet weggenomen als een *Nagalm* slechts luidt, „wel mogelijk, dat wij hier onderscheid te maken hebben tusschen het volksgeloof en wat de kerk officiëel uitgesproken heeft". Het gebeurt niet alle dagen, dat de Kerk officiëel (b.v. bij monde van den Paus) een van haar ontelbare Heiligen tot bijzonderen Patroon van dit of dat aanwijst, maar bekend moest het zijn, dat de Kerk ten allen tijde met alle haar ten dienste staande middelen er tegen geijverd heeft, dat „het volksgeloof", het volk, zich in de vereering der Heiligen zou te buiten gaan, b. v. *Conc. Trid.* Sess. XXV; *Cat. Rom.* III, De cultu sanctor. 39.

Ten laatste: de heer v. B. W. geeft toe, dat bij zulke „weinig constante lettervormen" als op de oude klok te Warga gevonden worden het *mogelijk* (ik cursiveer) is, dat wij Fabiani moeten lezen in plaats van Patiani. De „argumenten" echter, welke ik aanvoerde, om duidelijk te maken, dat Fabiani moet gelezen worden „komen ZE. weinig klemmend voor". ZE. schrijft: „Z.Eerw. drukt er op, dat de beide op de klok genoemde Heiligen *Martelaars* worden genoemd en dat dit van Patianus niet gelden kan. Maar het is natuurlijk den geëerden criticus wel bekend, dat zijne kerk ook sommigen *Martelaars* genoemd en in het Martyrologium heeft opgenomen, die niet den *marteldood* gestorven, maar martyres d. i. *getuigen* geweest zijn. Zoo geldt dit ook van Patianus, die niet alleen bij Canisius voorkomt, maar ook in het Martyrologium Romanum en bij de Bollandisten."

Mag ik vragen: wat geldt van Patianus? Dat hij ofschoon den marteldood niet gestorven toch in een martelaars-boek werd opgenomen? Zeker, en dit geldt van hem, gelijk niet slechts van „sommige", maar van zeer vele Heiligen. De naam ook van ons martyrologium wordt aan het boek, dat dien titel draagt, niet gegeven, als zouden daarin alleen martelaars vermeld worden, maar omdat in de lijst onzer ontelbare Heiligen zij, die den marteldood zijn gestorven, het meest voorkomen. Van Patianus geldt echter niet, dat hij ook martelaar genoemd wordt. Ik vermoedde destijds, dat in het martyrologium van Canisius, waarnaar toen alleen verwezen werd en wat niet dadelijk onder ieders bereik is, zou staan *Bekenner*. Neen, zegt de heer v. B. W. (bl. 13, noot), *Bekenner* wordt daar niet gebruikt. ZE. heeft gelijk, maar wel wordt er gebruikt, wat ik evenzeer liet doorschemeren, Bisschoff (S. 65 *in dorso*). Het *Mart. Rom.* (Septimo Idus Martii) noemt Patianus eenvoudig *Episcopus*, en in het geheele artikel, door de Bollandisten (Maart, 2e deel, bl. *4) aan den Heilige gewijd, komt het woord *Martelaar* niet voor. Ook Rupertus, vermeld bij Mabillon, naar wien de heer v. B. W. verwijst, wordt daar niet genoemd Martelaar, maar *Confessor*, piae memoriae Abbas.

CHR. PHILIPPONA.

HET LEVEN VAN PAUS LEO XIII 1).

Van deze welkome en met ongeduld verbeide uitgave hebben wij slechts een aankondiging te geven. Elke aanbeveling onzerzijds is hier overbodig. Zelden komt er een werk van de pers, dat èn door zijn inhoud, èn door zijn vorm, èn door den tijd, waarop het verschijnt, zooveel en zoo rechtmatige aanspraak heeft op aller waardeering als deze levensbeschrijving.

Wie kon getuige zijn van de verbazend omvangrijke en zoo wonderbaar gezegende werkzaamheid van Paus Leo XIII, zonder

---

1) Naar het Engelsch van Dr. Bernard O'Reilly door F. J. Poelhekke R. K. Pr. 's Hertogenbosch, Maatschappij *De Katholieke Illustratie*. 1887.

den wensch te koesteren nader bekend gemaakt te worden met de vroegere en vroegste levensbijzonderheden van een onbetwistbaar groot man, die, op hoogen leeftijd tot de opperste waardigheid verheven, eensklaps zulk een helder en hoopvol licht verspreidt aan den donkeren en van stormen zwangeren hemel onzer dagen? Wie verlangde niet de woorden en daden van dit luisterrijk pontificaat, dat Gods goedheid nog vele jaren moge verlengen, al vast door een bekwame en bevoegde hand tot één tafereel te zien samenvoegen, inzonderheid tot opluistering van het naderend feestgetij? Zóó immers kon het duidelijkst blijken, niet alleen hoe rechtmatig de geestdrift is, waarmede alle kinderen der Katholieke Kerk de betuigingen van hun eerbied en liefde aan de voeten van Christus' Stedehouder nederleggen, maar ook wat welverdiende hulde, heel de wereld over, aan Paus Leo XIII gebracht wordt, als aan een der meestbegaafden en edelsten, op wie onze tijd en ons geslacht groot mogen gaan.

Aan dit verlangen is thans voldaan, en wel in een werk, dat aan het hoofd de gezamenlijke goedkeuring en aanbeveling vertoont van HH. Doorl. Hoogw. den Aartsbisschop en de Bisschoppen van Nederland, die het een „schoon en belangrijk" werk, „voortreffelijk" en „hoogstverdienstelijk" noemen, terwijl bovendien een brief, op last van den Paus zelf door den Kardinaal-Vicaris gegeven, de getuigenis aflegt, dat dit *Leven* geschreven is „onder de aanmoediging en den zegen van Zijne Heiligheid, volgens authentieke, geautoriseerde bescheiden, met medewerking en onder de leiding van hooggeplaatste personen". Hierna meenen wij, als recensent, een verdere beoordeeling en aanbeveling van den inhoud gevoegelijk aan onze lezers te kunnen besparen.

Daarbij komt, dat de uiterlijke vorm niets te wenschen overlaat en zich een inhoud, door zoo hooge aanbevelingen gewaarborgd, waardig toont. De smaakvolle band, eenvoudig en toch rijk, trekt al dadelijk aan; bij het eerste openslaan ontmoeten wij aanstonds een uitmuntend fraai portret van Paus Leo XIII, gevolgd door nog eenige andere houtsneden, hier en daar in het werk verspreid; de naam van den bewerker voor Nederland is een zekere waarborg, dat wij hier geen van die bekende vertalersaanslagen op een beroemd buitenlandsch werk te duchten hebben, maar een talentrijke bewerking mogen verwachten, in goeden en smaakvollen stijl, eene verwachting, die door elk hoofdstuk nader bevestigd wordt. Het boek doet allen, die tot de vertolking en

stoffeering in Nederlandsch gewaad medewerkten, alle eer aan, en de uitgevers hebben er geen kosten aan gespaard.

Zóó is deze levensbeschrijving inderdaad een hoogstgepaste kinderlijke hulde bij het naderend feestgetijde van O. H. Vader. Gelijk de Nederlandsche bewerker volkomen juist zegt, is dit *Leven van Paus Leo XIII* bijzonder geschikt om aan 's Pausen indrukwekkend woord, in het belang van godsdienst en beschaving, des te hooger luister en kracht bij te zetten: immers het toont ons de overeenstemming van edele woorden en edele daden in een groot en bewonderenswaardig karakter; het plaatst de op zich zelf reeds zoo machtige woorden in den luister van de groote, zelfverloochenende daden, die voor adel van karakter tegelijk de toets zijn en de aureool. Moge deze uitmuntende feestgave weldra in alle katholieke huisgezinnen en bij ieder Nederlander, die het goede en groote weet te waardeeren, de plaats vinden, die zij onder alle opzichten verdient.

C.

VONDEL.

„De dichter van den Lucifer en de Leeuwendalers — heeft Da Costa gezegd — is een zuil uit den ouden tijd, die men zoo gemakkelijk niet oplicht uit zijnen stand!"

Bij deze eeuwfeestviering van Vondels geboortejaar wordt ons hart weldadig aangedaan door de gedachte, dat die zuil nog voor ons staat als een sprekend beeld van onverwrikbare kracht.

Vondel is voor het Nederlandsche volk Vondel gebleven. Hij is niet populair geworden in den gewonen zin van dit woord. Hij is voor de schare geen lievelingsdichter, door allen begrepen; geen zanger, met wien men dweept, omdat men bij de lezing zijner meesterwerken zich beheerscht gevoelt door een onweerstaanbare tooverkracht. Zijne populariteit ligt in zijn onsterflijke grootheid. Zij schittert in de koningskroon om zijn slapen, hem vereerd door de grootste zonen van Nederland.

Vondel is de koning onzer dichters. Zijn koningschap, niet altijd onbetwist door hem bezeten, is bij iederen nieuwen aanval met roem gehandhaafd. Geene poëzie is ooit zoo zegevierend uit de vuurproef te voorschijn getreden als de zijne. Alle bedilzieke en aanmatigende kritiek is door haar vernederd.

Het kenmerkende van Vondels hooge dichtgave laat

zich niet gemakkelijk onder woorden brengen. Dat is niet toe te schrijven aan den onuitputtelijken rijkdom van zijn genie. Daar is bij al de verscheidenheid zijner dichtuitingen een alles overschitterende eenheid. De lierdichter reikt in hem niet enkel de hand aan den leerdichter, maar zelfs de hekeldichter aan den „treurpoëet" en den epischen zanger. In den heiligen ernst der verontwaardiging openbaart zich de meesterschap zijner satire niet minder dan in bijtenden, tergenden spot. Doch aan alle dichtsoorten, door hem beoefend, drukt hij zijn eigenaardigen stempel op. Hij heeft een eenvoud, die geheel de zijne is; die schijnt te palen aan het alledaagsche en dat toch verre achter zich laat. Wanneer hij verheven is, voert hij, meester des gemoeds, u mede in de hoogste wereld der gedachten zonder u te vermoeien. Gij gevoelt u de kracht in de luchten te ademen, waar de dichter in ademt.

Vondel is meer dan één Nederlander voor of na hem door de natuur tot dichter geadeld. Wij mogen met nadruk zeggen: geadeld. Hij is een zanger met een helderen geest en een edel gemoed. De zielsadel, die in zijn kunstgewrochten uitschittert, is de volle weerglans zijner schoone ziel. Waar hij edele daden moet schilderen, edele karakters bezielen, leest hij met aandacht in zijn eigen hart. Daar staat het geschreven, hoe zijn personen moeten denken, spreken en handelen.

In volmaakte samenstemming met dit gevoelsvermogen, hem door de natuur geschonken, zien wij in Vondels meesterwerken de godsdienst gebiedend en veredelend optreden. Nederlands hoofddichter is een godsdienstig dichter in den edelsten zin van dit woord. Geen dweepend

droomer, geen verbijsterd fanatikus. Zijn godsdienstige poëzie zweeft niet rond in ontastbare nevelen; zij zwaait geen oorlogsfakkel; zij is een hooger levensopenbaring, vol heiligenden gloed. Zij vertolkt de eeuwige waarheden des Christendoms, door de ééne ware Kerk van Christus op aarde verkondigd, in de taal der reinste zielsvervoering.

Bij een overzicht van Vondels dichtwerken behoort men in de eerste plaats de aandacht te vestigen op zijn vertalingen der klassieken. Over het geheel zijn die vertalingen op zeer uitgebreide schaal de stijloefeningen van een dichter, die, ofschoon door de natuur boven duizenden bevoorrecht, geen klassieke opleiding heeft ontvangen en zich daarom de meesterlijke vormen der ouden door zwaren en aanhoudenden arbeid moet eigen maken. Uit dit oogpunt beschouwd, verdienen zijn navolgingen in hooge mate onze bewondering. Zij wijzen ons daarenboven op des dichters voortgang en ontwikkeling. Eerst vertaalt hij Seneca, den tragedieschrijver, daarna Ovidius, Horatius, Virgilius en de Grieksche tragici. Homerus wordt door hem slechts gezien in het schemerlicht, door de geleerden van dien tijd ontstoken. Virgilius is zijn lievelingsdichter, zijn boven allen bewonderde meester en wordt zoowel in proza als in verzen door hem vertaald.

Daar bestaat dan ook ongetwijfeld een zeer nauwe geestverwantschap tusschen den Romeinschen en den Nederlandschen hoofddichter. Beiden zijn door de natuur begaafd met een grootsche verbeeldingskracht. Beider streven op het kunstgebied richt zich bij voorkeur naar het ideale. Beider gevoel is zacht, innig en boven alle uitdrukking kinderlijk en verteederend. De deklamatorische

dichtvormen van Virgilius, in hem de natuurlijke weerspiegeling van zijn fieren, Romeinschen geest in den bloeitijd van een machtig keizerrijk, vinden een forschen weerklank in Vondels epische en tragische zangen. Men kan zonder eenige overdrijving zeggen, dat geen dichter der oudheid een krachtiger invloed op de vorming van onzen dichter heeft uitgeoefend dan de zanger der *Aeneïs*. Het epische in Vondels treurspelen dankt boven alles aan dien invloed zijn oorsprong.

Het zou belachlijk zijn te beweren, dat Vondels oorspronkelijkheid, wat zijn stijlvormen betreft, in de navolging van Virgilius is ondergegaan. De leerling is een meester gebleken. Nooit heeft hij naar het voorbeeld van Hooft het Latijnsche taaleigen aan zijn moedertaal willen opdwingen. Zoo iemand, dan is hij er in geslaagd zuiver Nederlandsch te schrijven en tegelijk zijn diktie met den geest der klassieken te bezielen.

Vondels navolgingen van het klassieke verbinden voor het overige, zooals Busken Huet terecht heeft doen opmerken, zijn Hollandsche poëzie aan de Latijnsche van Daniel Heinsius, Hugo de Groot en anderen. Zij duiden een betrekking aan tusschen hem en de filologische school van die dagen. Die betrekking openbaart tevens eene schaduwzijde in zijn genie.

Vondel gevoelde ook als kunstenaar een diepen eerbied voor de geleerden van zijn tijd, die gemeenzamer dan hij met de grootste schrijvers en dichters der oudheid hadden mogen verkeeren. Hij boog nederig voor hunne uitspraken het hoofd. Zij waren in zijne schatting zoowel op het gebied der wetenschap als op dat der kunst de eenige betrouwbare gidsen. Zij wisten, welke eischen er

aan een treurspel of aan een heldendicht behoorden te worden gesteld. De groote meester dacht er niet aan, dat hij zijne, van hooger geestdritt blakende ziel in schoolsche banden knelde door wetten te eerbiedigen, die voor hem niet waren geschreven. Het Grieksch-Romeinsche treurspel werd door hem, naar de opvatting der scholarchen zijner eeuw, als een toonbeeld beschouwd van dramatische volkomenheid. Dit is zeker te betreuren. Vondel had in zijne eigene ziel een drama kunnen scheppen. Hij had de mysteriespelen der middeleeuwen, in grootscher en rijker vormen, waarin zich alle kunstuitingen aan elkander huwden, op het Nederlandsch tooneel kunnen voeren. In de hoogste vlucht zijner lyrische poëzie had hij ons de wereld der geesten kunnen ontsluiten, niet met een hemeltergenden spotlach om de lippen, zooals Goethe, maar op de vleugelen van een aanbiddend geloof, met den gloed der heiligste liefde.

Doch wachten wij ons ook hier voor overdrijving. Het is waar, dat Vondels treurspelen in hun uitwendigen vorm bijna allen, als naar één schema gedicht, aan elkander gelijk zijn. Vijf, door reien verbonden bedrijven dragen de sprekende en de handelende personen. De eenheid van handeling, van plaats en tijd geldt alom als een der strengste wetsbepalingen van het treurspel. In den regel treden er niet vele personen handelend op, en de handeling zelve mist al te dikwerf beweging en leven.

Maar let nu verder met aandacht op de karakterteekening. Vondel heeft als dramatikus een fijne en diepgaande intuïtie. In die enge perken, waarbinnen de tooneelwetten hem sluiten, schept hij keer op keer een wereld van treffende en verheven zielsaandoeningen. Dan

denkt de lezer niet meer aan de dwangwet der vijf bedrijven noch aan de eischen der eenheid van plaats en tijd; de dichter heeft zijn hart vermeesterd; hij gevoelt slechts de indrukken der poëzie. De velerlei verrassingen van het nieuwe drama worden hier gemist; doch daar treden, weldadig en verheffend, de verrassingen voor in de plaats van een zich helder en veelvoudig afspiegelend zieleleven.

Wie Vondels tooneelstukken zonder vooroordeel leest, staat verbaasd over de wegslepende kracht van 's dichters gevoel in het schilderen der meest verscheiden gemoedsaandoeningen; over de scherpte van zijn kunstenaarsoog, wanneer hij leest in het menschelijk hart; over de verhevenheid en den adel zijner denkbeelden; over zijn toovermacht in het scheppen van tragische toestanden. Men gevoelt zich onder de heerschappij van een groot dichter, in wiens ziel het menschelijk leven al zijne edelste en treffendste uitdrukkingen weerspiegelt. De koenheid van Vondels stijl herinnert niet zelden aan Aeschylus, met wien hij ook het stout-epische in zijne treurspelen gemeen heeft. Terecht heeft een uitstekend Duitsch kritikus 1) gezegd, dat onze dichter het bijbelsche drama zóó heeft weten te behandelen, dat het in eenvoudige grootheid, kracht en harmonie het treurspel der ouden zeer nabij komt en het in de lyrische vlucht der reien dikwerf evenaart. Men behoeft dan ook niet met Busken Huet aan te nemen, dat Vondel als dramatikus niet enkel onder den invloed der klassieken, maar ook onder dien van Robert Garnier en andere Fransche

1) Baumgartner.

tooneelschrijvers heeft gestaan. De dichter van den *Lucifer* staat even hoog boven Garnier als Euripides boven Seneca. Het is ook niet volkomen waar, dat men Vondel slechts recht kan laten wedervaren, wanneer men zich rekenschap geeft van de wijze, waarop hij geworden is die hij was. Door zich daarvan rekenschap te geven leert men hem zeker meer bewonderen. Maar Vondel staat ook als dramaturg zoo hoog, dat de bekoring zijner poëzie op zich zelve alleen hem den toegang ontsluit tot het innigst heiligdom der zielen. Men zou uit zijn treurspelen zonder veel moeite eene, om het dus te noemen, psychologische anthologie kunnen samenstellen, van de meest verscheiden schoonheden overvloeiend. De edelste aandoeningen der menschheid zouden zich daarin naast elkander mogen scharen: de teederste uitingen der ouder- en kinderliefde; de meest belanglooze liefde voor het vaderland; heldenmoed en verheven godsdienstzin; zielesmart, door hooger kracht veredeld en gelouterd.

Naast het epische element is in Vondels tooneelwerken ook aan de didaktiek een vrij ruime plaats afgestaan. De *Lucifer* b. v. is in zeer bepaalden zin een theologisch gedicht. Zelfs de reien kunnen gezegd worden te leeraren. Over het algemeen grenst het didaktische in de werken van groote dichters aan het epische. De lezing van Virgilius, Milton en Bilderdijk kan het ons leeren. Vondels ernstige, godsdienstige geest voerde hem als van zelf tot wijsgeerige en theologische bespiegelingen. Van daar dat er een zeer geleidelijke overgang bestaat van zijne treurspelen tot zijne leerdichten.

Daar is in den laatsten tijd meermalen beweerd, dat

Horatius' *Ars poëtica* het model was, dat onzen dichter bij het schrijven zijner leerdichten voor oogen zweefde. Dit is onjuist. Horatius' brief over de dichtkunst, hoe meesterlijk ook nu en dan wat taal en zeggingskracht betreft, munt waarlijk niet uit door dichterlijke opvatting der stof. Het grootste meesterstuk van didaktische poëzie, dat van de Romeinen tot ons gekomen is, danken wij aan Virgilius. De *Georgica* bereiken het hoogste, wat in een leerdicht kan bereikt worden, en de groote Romeinsche dichter heeft zich zelf in zijn *Aeneïs* niet meer kunnen overtreffen. Virgilius' poëem heeft aan Vondel in zijn grootere leerdichten den koninklijken weg voorgeteekend.

Onze Nederlandsche dichter kende, evenals alle groote geesten, volkomen de behoeften van zijn tijd. Door zijn overgang tot de Katholieke Kerk had hij zelf voor verstand en hart rust gevonden. Een heilige ijver blaakte in zijne ziel, om de waarheid, die hij aanbad, aan zijn dwalende broeders te verkondigen. Hij, de dichter vol „gevoel, verbeelding en heldenmoed", kon zich de verkondiging der waarheid niet anders denken dan onder den vorm der poëzie. Als nieuwbekeerde echter — zoo heeft men terecht opgemerkt — in een hoofdzetel van het Protestantisme, in eene republiek, waar de hervormde godsdienst als godsdienst van staat erkend was, bevond hij zich tegenover deze taak niet in dènzelfden gunstigen toestand als de tijdgenooten zijner jongelingsjaren, Calderon en Lope de Vega. Geen tooneel voor katholieke mysteriespelen stond te zijner beschikking. Hij bewoog zich niet midden in den luister van den katholieken eeredienst en van het katholieke leven. Zijn

geloof, waarheen hij zich slechts door enkele schoone herinneringen zijner kinderjaren getrokken voelde, moest hij zich door ernstige, moeitevolle studiën in zijn geheelen omvang eigen maken. Zijne Kerk en hare sakramenten werden schandelijk versmaad en bespot. Wat was dus natuurlijker dan dat Vondel het zwaard der poëzie aangordde, het zwaard der poëzie, maar als geheiligd door den godsdienst? Het leerdicht was in die dagen vaak een werktuig ter verdediging of verbreiding van wijsgeerige stellingen. De dichter meende als kampioen voor zijn heilig geloof dat werktuig te moeten bezigen. Hij wijdde zich met moed en volharding aan de studie der katholieke theologie, wier heerlijke vruchten, bloeiend van een bovenaardsch leven, in de *Altaargeheimenissen* haar eerste geuren verspreidden. Het Allerheiligste werd door den dichter bezongen als voorwerp van aanbidding, als offer en als sakrament onder de eenvoudige titels van *Offerspijze*, *Offereer* en *Offerdienst*.

Vondels gedicht is streng theologisch en tevens een kunstwerk van den hoogsten rang. De beeldende kracht van Dante wordt er niet in geëvenaard, maar de lichtgloed van het eeuwig Paradijs straalt er schitterend door henen. Het geloof stijgt hier aanbiddend naar den troon van den Godmensch. De liefde voor den in het H. Sakrament verborgen God, waarvan de boven alle denkbeeld gelukkige ziel des dichters vervuld blijkt, schept keer op keer de taal der poëzie om tot een roerend gebed. Men gevoelt dat dit gedicht eene daad is, eene daad van geloofsbetuiging, een vurige aanbidding, een vlammend offer der dankbare liefde.

Daarenboven leveren de *Altaargeheimenissen* het

bewijs, dat de Nederlandsche taal alles vermag onder Vondels hand. De meest afgetrokken denkbeelden worden, als ware het, voel- en tastbare gestalten. Meesterlijke beschrijvingen, aangrijpende voorstellingen, schitterende beeldspraak, vol vuur en kracht, wedijveren met elkander in voortreffelijkheid. Is de lezer eenigszins vermoeid geworden door den betoogvorm, dan wordt hij niet zelden verrast door een heerlijke jubelhymne.

Ook in zijn *Onderwijs van het geloofspunt der H. Drieëenigheid* toont Vondel zich een uitstekend godgeleerde. De geestdrift van een juichend geloof bezielt in dit gedicht de gelijkenissen en beelden.

In de *Bespiegelingen van God en Godsdienst* bezingt de dichter Gods bestaan en eigenschappen, terwijl hij het wapen zijner wijsbegeerte en poëzie tegen de godloochenaars richt. Met het volste recht heeft men dit gedicht genoemd de vastberaden en met grondige redenen omkleede, doch tevens liefdevolle oorlogsverklaring van den grijzen dichter aan den toen reeds welig opschietenden geest van materialisme, twijfelzucht en ongeloof. De theodicee der scholastieken treedt ons hier te gemoet in het kleed der poëzie. De bewijsgronden der waarheid worden in hun volle logische kracht door den dichter aangevoerd en gerangschikt. Toch blijkt ook dit gedicht uit het hart geschreven te zijn en niet ten onrechte heeft men gezegd, dat Vondel in de verklaring der katholieke godsleer van meer welsprekendheid en verbeeldingskracht blijk geeft dan na hem Kardinaal de Polignac in zijn *Anti-Lucretius*. In de *Bespiegelingen* wordt doorgaans in de eerste plaats het woord gericht tot het denkend en wikkend verstand;

maar daarna krijgt ook het gemoed zijne beurt. En wij weten, hoe schoon de bloemen zijn, die Vondel strooit op de wegen, waarlangs het menschelijk hart tot zijn bestemming gevoerd wordt.

De *Heerlijkheid der Kerk* staat als dichtstuk nog hooger dan de *Bespiegelingen*. De voorafbeelding der Kerk in het Oude Verbond, hare stichting en voortgang, haar strijd tegen het heidendom en tegen de ketterijen worden ons in breede epische trekken voor oogen gesteld. De jubeltoon der hartverrukkende hymne huwt zich aan de krachtige vaart van het epos. Sprekender nog dan *Joannes de Boetgezant* bewijst de *Heerlijkheid der Kerk*, dat Vondel, zoo hij gewild had, aan Nederland een heldendicht had kunnen schenken.

Men ziet, dat Nederlands groote dichter meer dan één punt van overeenkomst vertoont met den zanger der *Divina Commedia*. Beiden moeten beschouwd worden in verband met hun tijd en hun volk. Dante heeft voor alle eeuwen als met een tooverslag de taal der Italiaansche poëzie in het leven geroepen. Vondel heeft uit den mond des volks en uit zijn eigen hart het voortreffelijkst Hollandsch geput, dat er ooit geschreven is. Al de grootste dichters na hem — Bilderdijk niet uitgezonderd — moeten op het taalgebied aan dezen vorst hun leen verheergewaden. Dante is een wijsgeer, wien de dichterlijke intuïtie van het bovenzinnelijke schijnt aangeboren; een godgeleerde, die de geheele wereld der geesten in levende beelden voor onze oogen voert. Vondel neemt de krachtige en gezonde wijsbegeerte der middeleeuwen in de bescherming van zijn verheven kunstvermogen en, knielend voor het altaar van den

verborgen Godmensch, bezingt hij het mysterie der goddelijke liefde.

Dante's scheppende kracht overtreft die van Vondel; zij is eenig. Maar voor het overige — Vondels gevoel is zoo innig, zoo rijk en verscheiden, zoo hartvermeesterend; het beschikt bij zijn tooveren met kleuren en beelden zoo geheel over een machtige fantazie, dat er waarlijk geen kunstschennis gepleegd wordt, wanneer men den grooten Keulenaar naast den grooten Florentijn durft plaatsen. Als lierdichter mag Vondel in éénen adem met Dante genoemd worden. In het lierdicht viert hij de schoonste triomfen zijner kunst. Zonder de lyrische vlucht zijner poëzie zou het hem niet mogelijk geweest zijn het bespiegelend leerdicht tot den rang der hoogere kunst te verheffen. Wanneer de betoogtrant in een gedicht min of meer op den voorgrond moet treden, is de verbeelding geheel machteloos, zoo ze niet gesteund wordt door den krachtigen handdruk van een veredelend gevoel. Onder den invloed van een waarachtig dichterlijk gevoel kan zelfs de meest abstrakte gedachte poëzie worden. De verbeelding alleen kan het kleed der schoonheid niet weven; zij kan slechts tooi en sieraden aanbrengen. Vondels fantazie gehoorzaamde steeds aan de stem van zijn gevoel. Uit des dichters edel gemoed, dat te groot was om ooit den schijn voor het wezen te kiezen, ontsprong de adel zijner denkbeelden.

Het spreekt echter van zelf, dat Vondel als lierdichter vóór alles in zijne lierzangen gekend wordt. Hij heeft er gezongen in allerlei vorm en toon: zachte, teedere, als vloeiden zij uit den mond van een kind; grootsche, ontzettende; vol weemoed en smart, vol blijheid en

zielsverheffing; zangen des geloofs en der hoop; heilige zangen der bovenaardsche liefde. Hij heeft zich een beeldspraak geschapen, waarin de gloed der echte poëzie als een schitterend zonnelicht vonkelt en straalt. Die beeldspraak is vaak onnavolgbaar; zij schijnt iets vermetels te wagen; doch haar schoonheid blijkt onwraakbaar en doortintelt de ziel des lezers. Een der treffendste eigenschappen van Vondels lierzangen is hunne helderheid. Alle gedachten nemen vaste vormen aan; men kan ze geheel omvademen. Uit de rijke kleurenpracht dezer lyrische poëzie straalt de glans harer waarheid. In de breede rijen harer beelden staat de heirkracht van haar ideeën geschaard, vast en onschokbaar. Zulke poëzie voedt waarlijk den geest. Zij heeft niets ziekelijks, niets neveligs. Zij is week noch weekhartig. Zij bootst niet na wat ze nooit heeft gevoeld. Zij is de taal der zuivere geestdrift, gevloeid uit een edelmannelijke borst. Zij kan helden vormen.

P. Baumgartner heeft Vondel een middeleeuwer genoemd, een middeleeuwer als het ware door zijn edele, moedige geestdrift voor recht en vrijheid, door zijn geloovige en vrome onderworpenheid aan God en godsdienst, aan Paus en Kerk. Men mag er bijvoegen: Vondel was ook vooral als lierdichter een middeleeuwer door den heldenmoed van zijn geloof.

We hebben reeds gezegd, dat de koning onzer dichters geheel meester was van Nederlands taal. In zijn lierzangen is alles vereenigd, wat een menschelijke taal kan voortbrengen. Daar wordt in geschertst en geweend, gejubeld en geklaagd; daar wordt in gespot, gezucht, gedreigd, gebeden; schrik en ontzetting, teederheid en

liefde, vlammende toorn, met geeselsnoeren in de vuist, alle aandoeningen van het zoo licht bewogen menschenhart nemen hier gestalten aan door Vondels luchtpenseelen. En met die alles vermogende taalvormen gaat een zoo meesterlijke versifikatie hand aan hand, dat ook daarin alle groote dichters van later tijd Vondels leerlingen moeten genoemd worden.

Behoeven wij nog te zeggen, dat wie zich tot Nederlandsch dichter wenscht te vormen in de eerste plaats Vondel moet bestudeeren? Bij dezen meester wordt alles gevonden, wat aan dichtwerken de onsterflijkheid moet waarborgen: degelijke wetenschap, een diep en edel gevoel, meester der verbeeldingskracht, en volkomen heerschappij over de taal. Vondels poëzie is de heldere spiegel van zijn mannelijken, ernstigen, diepdenkenden geest, de weerschijn van zijn ridderlijk gemoed. Zij is de heerlijke tolk van zijn geloof, van zijne hoop en van zijne liefde. *De Waarheid in Christus* is hare standaardleus. Zij heeft de natuur lief, de frissche, weldadige, bekoorlijke natuur; maar zij weet, dat er boven de aardsche nevelen in goddelijke zonneschittering rozen bloeien, die het oog verrukken door een eeuwigen levensgloed. Evenals de poëzie van Dante ademt zij lieflijke, verkwikkende hemelgeuren. Zij verheldert den geest, adelt het hart, verzoent de menschelijke ziel met het tegenwoordige door de toekomst te omstralen met den lichtglans eener hemelsche openbaringsleer. In haar verhevenste oogenblikken zingt zij liefdehymnen ter eere van Jesus Christus en van zijne heilige Moeder.

P. F. Th. van Hoogstraten.

DE APOSTEL PAULUS

OVER

DEN TIJD VAN DE TWEEDE KOMST DES HEEREN.

Onze goddelijke Zaligmaker heeft in het H. Evangelie meermalen over zijne wederkomst ten oordeel gesproken. Heeft Hij ook gezegd, *wanneer* Hij komen zou? Als de Apostelen vragen: „Zeg ons, wanneer zal dat geschieden? en wat zal het teeken zijn van uwe komst en van de voleinding der eeuw?" dan antwoordt Christus, dat die dag onverwachts zal komen, en dat, gelijk de menschen ten tijde van Noë door den zondvloed overvallen werden, zoo ook de komst van den Zoon des menschen zal zijn. Ja de Meester gaat verder en leert: „Van dien dag of die ure weet niemand, ook de engelen des hemels niet, ook de Zoon niet, maar de Vader" 1). En als na de verrijzenis dezelfde vraag herhaald wordt, geeft Christus ten antwoord: „Het komt u niet toe tijden of stonden te weten, die de Vader in zijn eigene macht gesteld heeft" 2).

---

1) De moeilijkheid „neque Filius" doet hier niets ter zake; zij wordt opgelost door den H Thomas, *Summ. theol.* III, qu. 10, art. 2, ad 1: „Dicitur nescire diem et horam judicii, quia non facit scire".

2) Matth. XXIV, 36—51; XXV, 13; Marc. XIII, 32—37; Luc. XXI, 34—36; Hand. I, 6 en 7.

Geen enkel redelijk schepsel derhalve — bijzondere openbaring uitgesloten — weet, heeft geweten of zal ooit weten den dag en het uur des laatsten oordeels; niemand zal ooit de tijden en oogenblikken kennen, die voor de tweede komst des Heeren zijn vastgesteld. Zoo valt de kennis van dien tijd buiten de openbaring, d. i. buiten de gezamenlijke waarheden, wier bovennatuurlijke mededeeling de Hemel voor onze zaligheid noodzakelijk heeft geoordeeld.

Paulus nu heeft deze leer van zijn goddelijken Meester gekend. Volgens zijn eigen getuigenis immers (Gal. I, 12) heeft hij zijne kennis van de geopenbaarde waarheden niet van de menschen, maar door onmiddellijke openbaring van Christus zelf ontvangen. Wij zien dan ook, dat de Apostel, over dit punt sprekend, de beeldspraak en zelfs de eigene woorden van Christus gebruikt: hij zegt, dat die dag komen zal als een dief in den nacht (I Thess. V, 2 en Luc. XII, 39), en dat de tijden en oogenblikken ons onbekend zijn (I Thess. V, 1 en Hand. I, 7).

Zoo heeft de Apostel, die den dag en het uur niet kende en die wist, dat deze voor hem verborgen zouden blijven, onder dit opzicht niet kunnen dwalen; dwaling toch veronderstelt subjectieve zekerheid, en vergissing is alleen mogelijk bij hem, die zeker meent iets te weten.

Maar bij deze onbekendheid met dag en uur blijft de vraag open: heeft Paulus zich de tweede komst van zijn Meester in eene minder of in eene meer verwijderde toekomst voorgesteld? De meeste Protestantsche en ook sommige Katholieke uitleggers 1) beweren, dat de Apostel

1) Aug. Bisping, *Exeg. Handb.* passim; Ad. Maier, *Einl.* S. 244; Simar, *Theologie des h. Paulus.*

de wederkomst des Heeren spoedig, d. i. nog in den tijd van het toen levend geslacht, verwachtte. Wat is van deze meening te houden?

Voorop stellen wij, dat er in de brieven van den H. Paulus eenige plaatsen zijn, die schijnbaar voor dit gevoelen pleiten; maar als wij deze brieven in hun geheel nemen en de duistere plaatsen in verband beschouwen met andere, die duidelijker zijn, dan meenen wij gerust de stelling te kunnen opzetten en verdedigen, dat de Apostel deze verwachting nergens uitspreekt.

Onderzoeken wij daarom op de eerste plaats, wat Paulus omtrent de tweede komst van Christus leert.

De Apostel heeft aan de inwoners van Thessalonica geschreven: de dag des Heeren is niet aanstaande, want de gebeurtenissen, welke dien dag moeten voorafgaan, hebben nog niet plaats gehad. Ziehier de toedracht der zaak. Onder de Thessalonicensen heerschte het dwaalbegrip, dat de tweede komst van Christus zeer nabij was; om nu de geloovigen van deze dwaling te genezen, schrijft de Apostel hun (II Thess. II, 1, 2): „*Rogamus vos.... ut non cito moveamini a sensu vestro, neque terreamini, quasi instet dies Domini*". Deze woorden zijn van groote beteekenis.

Door *dies Domini* wordt hier bedoeld de dag des laatsten oordeels en niet de verwoesting van Jerusalem; deze zin is het algemeen gevoelen der schriftverklaarders en wordt gevorderd door den samenhang en door de omstandigheid, dat de Thessalonicensen — daarbij voor het grootste gedeelte geloovigen uit de heidenen — van Jerusalem ver genoeg verwijderd waren, om bij de verwoesting dier stad niet in doodelijken angst te verkeeren.

Wij vragen u, dat gij u niet zoo aanstonds van uw gevoelen laat afbrengen, noch u laat verschrikken; derhalve hebben de Thessalonicensen vroeger, in gevolge van de leer des Apostels (II Thess. II, 5) een ander gevoelen gehad, en wel een gevoelen, dat geen aanleiding gaf tot angst onder dit opzicht.

Wij vragen u, dat gij u niet laat verschrikken, alsof de dag des Heeren aanstaande zou zijn. Welke nabijheid bedoelt de Apostel hier? Hij geeft eenige teekenen aan, welke den dag des Heeren moeten voorafgaan, en dewijl deze gebeurtenissen nog niet hebben plaats gehad, behoeven de Thessalonicensen zich niet ongerust te maken. Daarvoor beroept Paulus zich op zijne prediking; hij had hen onderwezen en hun gezegd, dat de dag des Heeren niet zou aanbreken, of eerst moest de afval komen en de mensch der zonde, de zoon des verderfs, geopenbaard worden: „*Nisi venerit discessio primum et revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis*" II Thess. II, 3.

Het zal altijd wel moeilijk blijven eene geheel bevredigende uitlegging van deze woorden te geven; immers de Apostel beroept zich hier op zijne prediking, maar geeft geene nadere verklaring; en ook de overlevering brengt de zaak niet tot helderheid. Evenwel zijn er lichtpunten, die, al maken zij geen helderen middag, ten minste den donkeren nacht wegnemen.

Paulus zegt niet: *een afval* of *een mensch der zonde*, maar hij zegt duidelijk: DE *afval* en DE *mensch der zonde*, daarmee wijzend op eene zaak en op een persoon, die den Thessalonicensen uit zijne prediking reeds bekend waren; tevens geeft hij hiermee niet onduidelijk

den grooten afval te kennen, die op het laatst der dagen zal plaats hebben (Matth. XXIV, 12), en den mensch der zonde, in wien de zonde als verpersoonlijkt is, en die niemand anders wezen kan dan de Antichrist.

Vervolgens wordt hier bedoeld een *afval van het geloof* en niet een afval in politieken zin. Zoo immers en niet anders wordt het woord *apostasie* (discessio) in de H. Schrift gebruikt. (Hand. XXI, 21 en I Tim. IV, 1), en zoo ook schijnt het door den samenhang (II Thess. II, 4—11), waarin schier ieder woord op een algemeen heerschend ongeloof heenwijst, gevorderd te worden.

Vele HH. Vaders hebben gezegd, dat hier niet enkel een afval van het geloof, maar ook een afval van het Romeinsche Rijk door den Apostel bedoeld is. Dan evenwel volgt terstond de tegenwerping: hoe kan dit waar zijn, daar de volken reeds lang van het Romeinsche Rijk zijn afgevallen, en de Antichrist echter nog niet gekomen is? Hierop geeft de H. Thomas 1) een antwoord, dat niet slechts de moeilijkheid oplost, maar daarenboven over de geheele plaats een helder licht verspreidt:

„Dicendum est, quod [Romanum imperium] nondum cessavit, sed est commutatum de temporali in spirituale, ut dicit Leo Papa in sermone de Apostolis. Et ideo dicendum est, quod dicessio a Romano imperio debet intelligi, non solum a temporali, sed a spirituali, sc. a fide catholica Romanae Ecclesiae. Est autem hoc conveniens signum, quod sicut Christus venit, quando Romanum imperium omnibus dominabatur, ita e converso signum Antichristi est discessio ab eo".

De Apostel derhalve, ofschoon hij het tijdstip van

1) *Comm. in omnes D. Pauli Epist.* i. h. l.

's Heeren wederkomst niet kent, weet toch dat de afval en de mensch der zonde haar zullen voorafgaan. Omdat nu de afval niet heeft plaats gehad en de mensch der zonde nog verhinderd wordt zich te openbaren, daarom — zegt Paulus — behoeven zijne tijdgenooten zich niet ongerust te maken.

Hiermede evenwel wordt de *mogelijkheid*, dat de Heer spoedig zou wederkomen, niet uitgesloten; de afval immers kon weldra plaats hebben, en de macht, die de openbaring van den mensch der zonde tegenhield, kon plotseling worden opgeheven; en daarbij de dag blee onbekend en kon dus vroeger of later komen 1).

Maar hier wordt niet gevraagd, wat mogelijk is, noch ook, wat de Apostel voor mogelijk houdt; de vraag is, of hij de *spoedige* vervulling der opgenoemde voorteekenen *verwacht*. Wij nemen in aanmerking, dat Paulus dezen brief aan de Thessalonicensen waarschijnlijk in de kracht van zijn leven geschreven heeft, dat hij op nog twintig of dertig jaren levens rekenen mocht, dat in zijn dagen de gebeurtenissen, het Christendom betreffende, elkander met ongeloofelijke snelheid opvolgden, en vragen nu: heeft de Apostel de wederkomst van Christus binnen dat tijdsverloop voor *waarschijnlijk* gehouden? — Het antwoord is: neen; de Apostel is van gevoelen, dat hij de tweede komst zijns Meesters niet beleven zal. Ziehier de redeneering, waarop deze meening steunt.

Eenieder weet, dat Christus niet zal wederkeeren, voordat het Evangelie aan alle volkeren verkondigd is.

---

1) Zie de aanteekeningen van Prof. Beelen op I Thess. IV, 14.

Maar, wordt mij terstond in de reden gevallen, kon de wonderbare verspreiding van het Christendom in de eerste jaren niet eene aanleiding zijn voor Paulus, om te denken, dat die tijd spoedig naderde? Heeft hij zelf aan de Romeinen (I, 8 en X, 18) niet geschreven: „*Fides vestra annuntiatur in universo mundo*"? — Zeker, dat heeft hij gedaan; maar deze woorden worden zeer goed verklaard als volgt: alom ter wereld, d. i. op zeer vele plaatsen der wereld wordt uw geloof met lof vermeld; en daarenboven weet de Apostel, dat *na* deze algemeene verspreiding des Christendoms en *voor* Christus' tweede komst nog iets anders zal plaats hebben, namelijk de bekeering van Israël tot Christus. Hij zelf zegt (Rom. XI), dat *geheel* Israël zich tot het Christendom zal bekeeren, als de volheid der heidenen de Kerk is binnengegaan. Welke verhouding nu — en dat is het zwaartepunt der redeneering — neemt de Apostel aan, dat er bestaat tusschen zijn arbeid en de bekeering van de Joden? Hoopt hij door zijne prediking den terugkeer van de Joden, als volk genomen, te zullen bewerken? Koestert hij de verwachting dat gelukkig oogenblik te zullen beleven? — In hetzelfde hoofdstuk van den Romeiner-brief zegt Paulus: „Ik ben de Apostel der heidenen en zal mijn bediening eer aandoen, om mijn volk tot naijver op te wekken en *eenigen* van hen zalig te maken". De Apostel derhalve is van meening, dat hij door den arbeid zijns levens EENIGE Joden behouden zal, en dus stelt hij zich de bekeering van GEHEEL Israël in een later tijd voor; en hieruit meenen wij met recht te mogen besluiten, dat Paulus de bekeering van geheel Israël, en daarna de tweede

komst des Heeren verwachtte, maar *in eene verwijderde toekomst, ten minste over de grenzen van zijn leven heen.*

Onze tegenstanders echter beweren, dat de Apostel op verschillende plaatsen uitdrukkingen bezigt, die slechts dan redelijk worden verklaard, als men aanneemt, dat hij de wederkomst van Christus nog tijdens zijn leven verwacht. Wij zullen zien; maar alvorens wij deze plaatsen behandelen, moge eene algemeene opmerking voorafgaan.

De H. Paulus en de andere Apostelen bedienen zich menigmaal van eene spreekwijze, die misschien het best wordt weergegeven met de woorden: *op het einde der tijden.* Deze uitdrukking beteekent eenvoudig het Messiaansche tijdvak, te weten den tijd van Christus' geboorte af totaan het einde der wereld; Christus immers is de middelaar tusschen zijn Vader en de menschen en wel de eenige middelaar, en daarom moet de wereld in Hem hare volmaaktheid verkrijgen, en zal haar na Christus geen andere middelaar gegeven worden; zoo moet dit tijdsverloop noodwendig het laatste zijn.

De Apostelen hebben deze zegswijze ontleend aan de Profeten des Ouden Verbonds, die den Messiaanschen tijd aldus hebben aangeduid. Als voorbeeld diene Joël II, 28 vergeleken met Hand. II, 16, 17. De Profeet geeft eene Messiaansche voorspelling, die aanvangt met de woorden: „Et erit *post haec:* effundam spiritum meum super omnem carnem" etc. En dit wordt door den Apostel Petrus in zijn eerste preek volgenderwijze verklaard: „Dictum est per prophetam Joel: Et erit *in*

novissimis diebus (dicit Dominus): effundam de spiritu meo super omnem carnem" etc. 1).

Voor de duidelijkheid laten wij hier de plaatsen volgen, waar Paulus en de andere Apostelen het Messiaansch tijdvak aldus beschrijven:

I Cor. X, 11: Haec autem scripta sunt ad correptionem nostram, in quos *fines saeculorum* devenerunt. Gal. IV, 4: Ubi venit *plenitudo temporis*, misit Deus Filium suum. Eph. I, 10: In dispensatione *plenitudinis temporum* instaurare omnia in Christo. I Tim. IV, 1: *In novissimis diebus* discedent quidem a fide. II Tim. III, 1: *In novissimis diebus* instabunt tempora periculosa. Hebr. I, 1, 2: Olim Deus loquens patribus in Prophetis, *novissime*, diebus istis locutus est nobis in Filio. Hebr. IX, 26: Nunc autem semel *in consummatione saeculorum*, ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit.

II Petr. III: 3: Venient in *novissimis diebus* illusores. I Joan II, 18: Filioli, *novissima hora est*, et sicut audistis, quia Antichristus venit, et nunc Antichristi multi facti sunt: unde scimus, quia *novissima hora est.* Jud. 18: *In novissimo tempore* venient illusores.

Eene, voor al deze schriftuurplaatsen geldende verklaring, heldert de zaak op:

„Ex hoc quod dicitur: *Novissima hora est*, vel ex similibus locutionibus, quae in Scriptura leguntur, non potest aliqua determinata quantitas temporis sciri" 2). Duidelijk ook zijn de volgende woorden: „Ultima aetas est status praesens, post quem non est alius status salutis, sicut nec post senium. Sicut autem in aliis aetatibus hominis est nnmerus annorum determinatus, non autem in senio, ita non est determinatum, quantum iste status mundi debeat durare, tamen est consummatio saeculorum, quia non restat alius ad salutem" 3).

---

1) Men vergelijke hiervoor Mich. IV, 1; Os. III, 5; Joël, II, 28; Is. II, 2; Jerem. XXX, 24; XLVIII, 47; XLIX, 39; Ezech. XXXVIII, 8, 16 etc. met de duidelijke aanteekeningen van Knabenbauer (*Curs. S. Script.*) op Mich. IV, 1 en Os. III, 5.

2) S. Thom. *Summ. theol. Suppl.* qu. LXXXVIII, art. 3, ad 3.

3) S. Thom. *Comm. in omnes D. Pauli Epist.* ad Hebr. IX, 26. Vergelijk ook *Summ. theol. Suppl.* qu. LXXVII, art. 2.

Geven wij nu de oplossing van de moeilijkheden, die gemaakt worden.

De schriftverklaarders, die beweren: Paulus heeft gemeend, dat hij de wederkomst zijns Meesters zou beleven, beroepen zich vooral op eene zinsnede uit den eersten brief van den Apostel aan de inwoners van Thesselonica. Dat beroep evenwel moet ons, naar hetgeen wij boven over den tweeden brief gezegd hebben, minstens zeer verdacht voorkomen, te meer omdat de Apostel in dien eigen eersten brief (I Thess. V, 1, 2) stellig leert, dat de tijden en oogenblikken onbekend zijn. Daarbij, wanneer hij voor de tweede maal aan de Thessalonicensen schrijft, verwijt hij hun (II Thess. II, 1, 2), dat zij den dag des Heeren zoo spoedig verwachten; maar hoe kan hij daartoe het recht hebben, als hij zelf in zijn eersten brief deze verwachting heeft uitgesproken?

Maar wat zeggen de woorden zelf? Ziehier het bedoelde fragment (I Thess. IV, 12—17):

12. Nolumus autem vos ignorare, fratres, de dormientibus, ut non contristemini sicut et ceteri, qui spem non habent.

13. Si enim credimus, quod Jesus mortuus est et resurrexit, ita et Deus eos, qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo.

14. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia *nos*, *qui vivimus*, *qui residui sumus in adventum Domini*, *non praeveniemus eos*, *qui dormierunt*.

15. Quoniam ipse Dominus in jussu, et in voce Archangeli, et, in tuba Dei descendet de caelo, et mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi.

16. Deinde nos, *qui vivimus*, *qui relinquimur*, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in aëra, et sic semper cum Domino erimus.

17. Itaque consolamini invicem in verbis istis.

De Apostel derhalve leert, tot troost der Christenen

van Thessalonica, de volgende vier punten; de ontslapenen zullen verrijzen; *wij die leven, die overblijven tot de komst des Heeren,* zullen niets voor hebben op hen, die ontslapen zijn; de gestorvenen zullen het eerst verrijzen; vervolgens zullen *wij die leven, die overgelaten worden,* tegelijk met hen Christus te gemoet worden gevoerd.

Mag men nu uit de woorden: *wij die leven, die overblijven tot de komst des Heeren,* besluiten, dat Paulus meende met zijne lezers de tweede komst van Christus te zullen beleven? Wij gelooven het niet, omdat deze woorden op drievoudige wijze zeer goed anders verklaard worden: of als hypothese, of door de zoogenoemde persoonswisseling (*per enallagen personarum*) of als *argumentum ad hominem.*

Paulus ondervraagd, of zij die vóór 's Heeren komst sterven, minder zijn dan zij, die alsdan leven, antwoordt, de mogelijke nabijheid des laatsten oordeels, zonder goed- of afkeuring, veronderstellend: als wij bij Christus' komst overig zullen zijn, zullen wij geen enkel voordeel hebben boven hen, die reeds gestorven zijn.

Volgens de tweede uitlegging moet het persoonlijk voornaamwoord *wij* door persoonsverwisseling genomen worden niet voor Paulus en de Thessalonicensen, maar voor de geloovigen, die ten tijde van Christus' wederkomst zullen leven. Niemand zal dit vreemd vinden, vooral niet van den Apostel, die zijn vurig gemoed ook elders in deze levendige beeldspraak uitstort 1).

---

1) Rom. VII, 9 vv. levert het bewijs, dat Paulus niet bevreesd is om deze stoute beeldspraak te gebruiken.

Zeer vele HH. Vaders hebben aan deze oplossing de voorkeur gegeven 1).

Wanneer wij hier een *argumentum ad hominem* aannemen, hebben wij eene zeer duidelijke — en wellicht het meest met den grondtekst overeenkomende — weerlegging van het bedoelde dwaalbegrip. De Apostel laat de quaestie van den tijd des laatsten oordeels ter zijde, en spreekt volgens de meening der dwalenden, misschien wel met hunne eigen woorden. Zij zeggen: „Wij die leven, zullen veel voor hebben op hen, die gestorven zijn". De Apostel antwoordt even stellig: „Wij, die leven, zullen niets voor hebben" enz. Dan vervolgt Paulus: „Over de tijden nu en oogenblikken hebt gij niet noodig, dat wij u schrijven" enz. 2).

De bewering is opgezet, dat men slechts uit de moeilijkheid kan geraken, door eene gedwongen verklaring

---

1) Men zie hierover Cornely, *Curs. S. Script. Hist. et crit. Introa.* III, p. 413. Van deze tweede uitlegging zegt Cornely: „Contra quae objicitur sensu communicativo pronomen hoc in loco non apte explicari, quia duae classes ab Apostolo distinguantur et inter se opponantur: ἡμεῖς οἱ ζῶντες et οἱ κοιμηθέντες; ideo scribi debuisse: ἡμῶν οἱ ζῶντες et ἡμῶν οἱ κοιμηθέντες". Zou deze tegenwerping, die gewoonlijk doorgaat, ook op deze plaats hare volle kracht behouden? De Apostel spreekt hier over de verrijzenis en wel over de opstanding ten leven; en daar wij weten, dat de eenheid van Christus' geheimzinnig lichaam — men bedenke, dat deze eenheid prorsus singularis et unica is — ook alle tijden omvat, kan het zoo groote moeilijkheid niet geven, dat Paulus ἡμεῖς οἱ ζῶντες en οἱ κοιμηθέντης in een groot geheel samenvat en naast elkander plaatst.

De H. Chrysostomus, die hier dezelfde Gr. lezing heeft, zegt (in I Thess. hom. 7, 2): *Τὸ δὲ, Ἡμεῖς, οὐ περὶ ἑαυτοῦ φησιν, οὐ γὰρ δὴ ἔμελλεν αὐτὸς μέχρι τῆς ἀναστάσεως μένειν, ἀλλὰ τοὺς πιστούς λέγει.*

2) Aldus Knabenbauer, *Stimmen aus Maria-Laach*, 1885, Drittes Heft, S. 368; Fr. Kaulen, *Einl.* S. 518 en 521; Cornely l. c.

van deze woorden te geven. Zou deze bewering steek houden? Zou juist het tegenovergestelde niet te vreezen zijn? Als men hier geen beeldspraak zien en op de beteekenis van het persoonlijk voornaamwoord *wij* aandringen wil, zou de Apostel geleerd hebben, dat noch hij noch iemand der bekeerde Thessalonicensen, jong of oud, vóór Christus' wederkomst sterven zou; het voornaamwoord *wij* immers omvat zoowel den schrijver als allen, aan wie de brief geschreven is. Ook hier is van toepassing, dat de letter doodt, maar de geest levend maakt.

Even ongelukkig is het beroep van Bisping 1), Corluy en anderen op Hebr. X, 37: „*Adhuc modicum aliquantulum, qui venturus est, veniet, et non tardabit*". De Apostel gebruikt in dezen brief (X, 18—39) de gedachte aan het oordeel om de Christenen van Jerusalem en Palestina tot volharding aan te moedigen; deze dag toch zou verschrikkelijk zijn voor hen, die afvielen (26—31), maar belooning brengen, als zij in het lijden geduldig bleven (32—39).

Dit laatste beschrijft Paulus als volgt:

35. Nolite itaque amittere confidentiam, quae magnam habet remunerationem.

36. Patientia enim vobis necessaria est, ut voluntatem Dei facientes, reportetis promissionem.

---

1) Bisping teekent op deze plaats aan: „Wiederum liegt in diesen Worten die Erwartung der baldigen Wiederkunft Christi ausgesprochen". En hier vindt hij een bondgenoot in Corluy, professor aan het Jezuïeten-college te Leuven, die in zijn *Spicilegium dogmatico-biblicum*, II, p. 200 zegt: „Apostolum loqui de Christi adventu ad ultimum judicium videtur non posse in dubium vocari; qua autem ratione potuerit de illo adventu dicere: *adhuc modicum aliquantulum*, nemo adhuc explicuit modo, qui satisfacere debeat catholicis, difficultatem istam ad regulas hermeneuticas exigentibus". Wij gelooven, dat de professor zich de moeilijkheid zwaarder voorstelt, dan zij inderdaad is.

37. *Adhuc* enim *modicum aliquantulum*, qui venturus est, veniet, et non tardabit.

38. Justus autem meus ex fide vivit: quod si subtraxerit se, non placebit animae meae 1).

Wilt derhalve, zegt de Apostel, *uw vertrouwen, dat eene groote belooning heeft, niet verliezen.* Werpt uwe vrijmoedigheid niet weg (*μὴ ἀποβάλητε τὴν παῤῥησίαν*) welke gij in de belijdenis des geloofs, ondanks hevige vervolging, hebt getoond, en waardoor gij u een schat van verdiensten, waarop gij vertrouwen kunt, verzameld hebt. Gij moet volhouden, *want gij hebt geduld noodig, opdat gij, den wil Gods doende, de belofte verkrijgt;* wie de eeuwige zaligheid verwerven wil, moet geduldig lijden en, Gods wil ten einde toe volbrengend (*ποιήσαντες*), den dag der belooning standvastig afwachten. En uw geduld zal niet lang op de proef gesteld worden, *want nog een weinig, een klein weinigje tijds, die komen moet, zal komen en niet toeven; mijn rechtvaardige nu leeft uit het geloof, maar zoo hij zich onttrekt, zal hij aan mijn ziel niet behagen*, m. a. w. want de rechter zal zeker en spoedig komen, om de rechtvaardigen te beloonen en de zondaren te bestraffen.

Derhalve hebben wij hier eene opwekking tot geduld, en de reden is de nabijzijnde komst van de belooning. De H. Thomas zegt hier: „*Proponit proximum adventum remunerationis*" 2).

---

1) De uitlegging van v. 38 zou ons te ver voeren; wij hebben hier alleen de gedachte noodig, welke omschreven kan worden met de woorden: *bij deze gelegenheid zal de rechtvaardige beloond en de zondaar gestraft worden.*

2) *Comm. in D. Pauli Epist.* in h. l.

Welke komst van Christus wordt hier bedoeld? Van welken dag des Heeren is hier sprake?

Eenige uitleggers meenen, dat de Apostel hier op de verwoesting van Jerusalem wijst 1). Doch waar wordt de verwoesting van Jerusalem beschreven als een strafoordeel over afvallige en tot het Jodendom terugkeerende Christenen? Ook wordt die verdelging wel als eene verlossing, maar nergens als eene belooning voorgesteld. Daarenboven is de gedachtengang der geheele syncope v. 19—39 vast aaneengesloten: de *dies appropinquans* van v. 25 wordt nader bepaald als strafoordeel v. 26—31, en als dag van belooning v. 36—39. Zeker zou men uit de moeilijkheid gered zijn, als *adhuc modicum aliquantulum* van Jerusalems verwoesting verklaard kon worden; maar alles is er zoo tegen, dat slechts weinige schriftverklaarders het waagstuk beproefd hebben 2).

---

1) Corn. a Lap. t. d. pl. en Muré *Bijbelsche Gesch.* IV, bl. 360 denken bij *appropinquantem diem* van v. 25 liefst aan de verwoesting van Jerusalem.

Corn. a Lap. teekent hier aan: „Paulus aeque ac Christus confuse et mixtim loquitur de die judicii et excidii tam orbis quam urbis, eo quod Apostoli et post eos alii Christiani putarent eodem tempore fore excidium orbis et urbis . . . . . Christus tamen et Paulus, ut eos in metu et spe contineant, eos in hoc errore relinquunt". Maar Paulus heeft nergens aldus gesproken en onze goddelijke Zaligmaker heeft om andere redenen de verwoesting der stad en der wereld met elkander verbonden.

Ook Estius gaat m. i. te ver, als hij op Hebr. X, 37 aanteekent: „Quodsi forte Hebraei tempus [generalis adventus Domini] justo brevius ex Apostoli verbis imaginabantur, dissimulandus erat error innoxius, aut etiam utilis ad patientiam promptioribus animis retinendam".

Zooals men ziet, zijn beide uitleggers van meening, dat Paulus zelf niet aan de spoedige verschijning van Christus denkt.

2) Corn. a Lap. verstaat v. 37 van 's Heeren komst ten oordeel. Lipman t. d. pl. sluit niets uit.

Het algemeen gevoelen der uitleggers houdt, dat hier sprake is van 's Heeren komst ten oordeel. Maar welk oordeel wordt hier bedoeld? Het algemeene of het bijzondere? Of kan Paulus beide oordeelen als één oordeel beschouwd hebben?

Zie hier de bewijzen, die aangehaald worden voor het gevoelen, dat de Apostel in dit gedeelte van den Hebreër-brief over het *algemeene oordeel* spreekt:

Estius teekent op *appropinquantem diem* van v. 25 aan, dat eenigen hier aan den dag des doods denken: „Quod non placet, tum quia non de singulis agit Apostolus, sed de conventu seu communitate fidelium, in qua aliis morientibus, alii succedunt; tum vero quia dies solitarie positus, praesertim addito articulo, ut hoc loco (*τὴν ἡμέραν*) non alius fere solet intelligi in scripturis apostolicis, quam dies universalis judicii ac retributionis" 1).

Vervolgens is de beschrijving, welke Paulus van dien dag geeft, wel geschikt om de gedachte aan het laatste oordeel te wekken. Zoo lezen wij v. 27: „Terribilis quaedam exspectatio judicii et ignis aemulatio, quae consumptura est adversarios"; terwijl in v. 37 en 38 hoogstwaarschijnlijk aan dezelfde zaak moet gedacht worden, omdat de Apostel in de tweede helft van v. 38 met een kort woord het strafoordeel van v. 25—31 samenvat.

Ook is de plechtige profetentoon van v. 38: „Adhuc modicum aliquantulum, qui venturus est, veniet, et non tardabit", in volkomen overeenstemming met de majesteit van 's Heeren tweede komst.

Maar deze redenen, hare geldigheid eens daargelaten, geven geen recht het bijzonder oordeel hier van de verklaring uit te sluiten; wat ook de H. Thomas niet doet, daar hij t. d. pl. besluit: „*Veniet ergo cito, sive in morte sive in judicio*". Paulus immers beschrijft hier het laatste oordeel niet als volkomene en openbare recht-

1) Zie eveneens zijne aanteekening op v. 37.

vaardiging van de goddelijke Voorzienigheid, noch als algeheele voltooiing van het verlossingswerk, noch als eindzegepraal van den Messias; de Apostel beschrijft eenvoudig de goddelijke handeling, waarbij den mensch naar verdienste straf of belooning gegeven wordt; en van die daad mag hij zeggen: *adhuc modicum aliquantulum.* Want gelijk de liefde tot God en de liefde tot den naaste in één gebod worden samengevat, omdat wij God in onzen naaste en onzen naaste in God moeten liefhebben, zoo kunnen het bijzonder en het laatste oordeel ook één oordeel genoemd worden, omdat zij onder sommige opzichten elkander wederzijds insluiten.

Onze goddelijke Zaligmaker zelf leert ons, dat het bijzonder oordeel voor het algemeene en het algemeene voor het bijzondere kan genomen worden, als hij de gedachte aan het laatste oordeel gebruikt om de geloovigen tot waakzaamheid op te wekken. Hij zegt Matth. XXIV, 42: „*Waakt, omdat gij niet weet, op welk uur uw Heer komen zal*"; en elders Marc. XIII, 37: „*Wat ik tot u zeg, zeg ik tot allen: waakt*". Maar hoe kan deze dag voor *allen* eene reden van waakzaamheid zijn, terwijl slechts zij, die in den laatsten tijd leven en die betrekkelijk gering in getal zijn zullen, door den dag des Heeren overvallen worden? Omdat, zegt de H. Augustinus, deze dag voor iedereen zal gekomen zijn, als voor hem de dag van sterven gekomen is 1). Wij weten, dat terstond

---

1) Lucas Brug. in Matth. XXIV, 42, waar hij op de vraag, hoe de onzekerheid van Christus' tweede komst eene reden tot waakzaamheid voor *allen* zijn kan, aldus antwoordt: „Respondeo, etsi dies mundi novissimus non alios comprehendet vivos quam mortalium ultimos, tamen quod de eo die dicitur, ad omnes quocunque seculo viventes mortales

na den dood alle verdienste en wanverdienste ophoudt, en dat daarom de mensch op den dag des algemeenen oordeels in denzelfden toestand zal bevonden worden, als waarin hij op zijn sterfdag is; en omdat nu ook de dood, evenals het oordeel, komt als een dief in den nacht, kunnen oordeelsdag en sterfdag in dezen zin met elkander verwisseld worden. Op deze wijze is de onverwachte wederkomst des Heeren eene opwekking tot waakzaamheid voor allen, omdat wij in het laatste oordeel verschijnen zullen, zooals de onverwachte komst des doods ons heeft aangetroffen. — Verder wordt de staat der ziel na de scheiding van het lichaam niet alleen door onveranderlijkheid van zedelijke waarde, maar ook door geluk of ellende gekenmerkt, daar de mensch onmiddellijk na zijn dood geoordeeld wordt en terstond loon of straf voor geheel de eeuwigheid ontvangt, zooals geschreven staat (Eccli. XI, 28): „*Facile est coram Deo in die*

---

et ad singulos eorum, maxime pertinere; quia cum novissimo mundi die et sub eo intelligitur vitae uniuscujusque novissimus dies, et sub judicio omnium generali intelligitur judicium uniuscujusque particulare. . . Nec mirum, habet enim Christus ac Scriptura Sacra dies et adventus illos judiciaque pro uno et eodem, tum quia ejusdem rationis sunt quod ad incertitudinem temporis et periculum nostrum, tum quia nexu quodam necessario sese mutuo consequuntur, et omnino sibi invicem respondent. Nam [*de woorden, die volgen, zijn van den H. Augustinus*] in quo quemque statu invenerit suus novissimus dies, in hoc eum comprehendet mundi novissimus dies: quoniam qualis in die isto quisque moritur, talis in die illo judicabitur. Cur itaque omnibus dicit, quod ad eos solos pertineat qui tunc erunt, nisi quia eo modo ad omnes pertinet, quomodo dixi? Tunc enim unicuique venerit dies ille, cum venerit ei dies, ut talis hinc exeat, qualis judicandus est illo die. Ac per hoc vigilare debet omnis Christianus, ne imparatum inveniat eum Domini adventus. Imparatum autem inveniet ille dies, quem imparatum invenerit suae vitae hujus ultimus dies. Haec D. Augustinus".

obitus retribuere unicuique secundum vias suas". Derhalve reeds bij de intrede in de eeuwigheid is niet enkel het vonnis geveld en de uitspraak bekend, maar daarenboven geniet de ziel de vreugde des hemels of ondergaat zij de straffen der hel 1). En zoo kan de gedachte aan het oordeel gebruikt worden en is zij door den Apostel gebruikt 2), om de geloovigen tot beoefening der deugd aan te moedigen en van het kwaad af te schrikken; zelfs is de dag des oordeels voor den Christen, die door rampen en vervolging beproefd wordt, eene reden van troost en eene opwekking tot volharding, omdat de belooning *spoedig* zal gegeven worden. De wederkomst des Heeren immers wordt onder dit opzicht — d. i. als belooning van den braven Christen — reeds bij ieders dood geanticipeerd. Aldus mocht de Apostel de vervolgde Christenen van Jerusalem en Palestina aansporen tot geduld met de gedachte aan het oordeel en daarvan zeggen: *adhuc modicum aliquantulum*, omdat zij de hemelsche belooning na een kort tijdsverloop zouden verwerven en het laatste oordeel slechts eene herhaling en bevestiging van de op den sterfdag gedane uitspraak wezen zou. Op deze wijze wordt het oordeel door zijn *onverwachte komst* eene aansporing tot waakzaamheid en door zijn *spoedige komst* een reden van troost; en de tijd die het bijzonder en algemeen oordeel van elkander scheidt, komt voor den gestorven Christen niet in

1) Het tijdelijk alleen-zijn der ziel komt hier niet in aanmerking, en ook het oponthoud in het vagevuur verzwakt de kracht der redeneering niet.

2) II Thess. I, 5—10 en I. Tim. VI, 13—15. Zie voor dezen laatsten ekst Palmieri, *Comm ad Gal.* p. 256.

aanmerking, omdat hij na zijn dood in denzelfden zedelijken toestand blijft en terstond na het sterven zijn eeuwig loon reeds geniet.

Vervolgens is het eene algemeen bekende waarheid, dat de tijdafstanden zeer veel verschillen, naarmate zij van de hoogte der openbaring of van den molshoop der menschelijke berekening gezien worden:

Daarom schrijft de H. Thomas omtrent dit *adhuc modicum* van het laatste oordeel: „Et si multum sit quantum ad tractum temporis et quoad nos, breve tamen est quantum ad aeternitatem: Ps. LXXXIX, 4: Mille anni ante oculos tuos tanquam dies hesterna, quae praeteriit; Apoc. XXII, 12: Ecce venio cito". Eveneens vermaant de Apostel Petrus met tijdsberekeningen voorzichtig te zijn; immers als antwoord op het gezegde der spotters, II Petr. III, 4: „Ubi est promissio, aut adventus ejus? ex quo enim patres dormierunt, omnia sic perseverant ab initio creaturae", geeft hij in v. 8 deze merkwaardige woorden: „Unum vero hoc non lateat vos, carissimi, quia unus dies apud Dominum sicut mille anni et mille anni sicut dies unus". En dit geldt vooral, wanneer van de kwellingen des levens in vergelijking met de eeuwige belooning sprake is; zoo zegt Estius t. d. pl. „Hoc autem tempus, etsi longe distare videatur ab illo tempore, quo Paulus haec scripsit, revera tamen etiam tunc dici poterat brevi venturum, quia comparatione aeternitatis, qua remuneratio durabit, omne tempus breve est, et instar puncti". Want de Apostel zelf zegt, II Cor. IV, 17: „Id enim quod in praesenti est momentaneum et leve tribulationis nostrae, supra modum in sublimitate aeternum gloriae pondus operatur in nobis".

Nog maken eenigen moeilijkheid tegen deze plaats, omdat de verzen 37 en 38 uit den Profeet Habakuk aangehaald zijn, waar, volgens hen, zeker het laatste oordeel zou bedoeld zijn. Maar vooreerst kan men zeggen, dat de Apostel hier niet een strenge aanhaling in den zin van den Profeet bedoelt; hij heeft veeleer, de woorden van Habakuk tot de zijne makend en in sensu accom-

modato toepassend, zijn eigene gedachten gezegd met de woorden van een ander 1); en vervolgens geldt het woord van den H. Thomas t. d. pl. dat hier *adhuc modicum*, staat „quia Apostolus loquitur de tempore suo, sc. post incarnationem et resurrectionem, a quo minus restat ad judicium, quam a tempore prophetae".

Nog ongelukkiger is het beroep van sommigen op I Cor. XV, 51. Hier zegt de Apostel over de algemeene verrijzenis, volgens de Vulgaat: *Omnes quidem resurgemus*, en volgens den gewonen Griekschen tekst: *Omnes quidem non dormiemus*, d. i. niet sterven in den gewonen zin des woords. Schrijft Paulus nu: *Wij allen zullen wel niet ontslapen*, omdat hij het laatste oordeel spoedig verwachtte? — Het antwoord is: de Apostel gebruikt hier de persoonsverwisseling en spreekt in den persoon van hen, die op het einde der wereld zullen leven. Aldus de H. Chrysostomus, die alleen de Grieksche lezing heeft gekend 2). Alle uitleggers zonder uitzondering zeggen van de Vulgaat: *Omnes quidem resurgemus*, dat Paulus zich de Kerk van alle tijden als een geheel voorstelt; waarom mag dan de Grieksche tekst: *Omnes quidem non dormiemus*, niet in denzelfden zin verklaard worden? Zelfs Bisping, voor wien de bestreden meening eene idee fixe is, heeft hier een lucidum intervallum gehad. Hij teekent op I Cor. XV, 51 aan:

---

1) S. Thom. *Comm. in Epist. D. Pauli* i. h. l. zegt: „Etiam potest dici, quod loquitur quasi ex seipso, cui non minus credendum est, quam prophetae". Knabenbauer, *Stimmen aus Maria-Laach*, Jahr. 1885, drittes Heft. S. 308 en *Curs. S. Script. Comm. in Proph. Min*, II, p. 73.

2) In I Cor. Hom. 42, 2. *Τὸ, Ἡμεῖς, οὐ περὶ ἑαυτοῦ λέγει, ἀλλὰ περὶ τῶν ζώντων τῶν τοτε εὑρισκομένων.*

„Dann können wir auch annehmen, dasz dem Apostel beim Blicke in die Zukunft die Kirche aller Zeiten als Ein Ganzes vorschwebte, dasz also das, was er hier und an ähnlichen Stellen blosz von sich und dem damalichen Geschlechte zu sagen scheint, von der Kirche als einem Ganzen gilt".

Maar waarom dan iedere tekst zooveel mogelijk anders verklaard?

Meer volledigheidshalve, dan om het gewicht der zaak nog een enkel woord over Rom. XIII, 11, 12, waar de Apostel de geloovigen tot een deugdzamen levenswandel aanspoort met de woorden: „*Et hoc scientes tempus, quia hora est jam nos de somno surgere. Nunc enim proprior est nostra salus, quam cum credidimus. Nox praecessit, dies autem appropinquavit*".

Ziehier de omschrijving van deze plaats: volgt bovengenoemde vermaningen op, *en dit* niet enkel om gezegde redenen, maar ook hierom, *daar gij den tijd kent, dat het reeds de ure is om uit den slaap te ontwaken;* omdat gij weet, dat de duur van het aardsche leven de door God gestelde gelegenheid is (tempus Gr. τὸν καιρόν) om aan de zaligheid te werken en, zoo het noodig is, uit de lauwheid op te staan. *Want nu is de zaligheid naderbij, dan toen wij geloovig werden;* daar immers de duur onzes levens, sedert wij Christenen werden, is opgekort, is ons eeuwig geluk, als wij door goede werken vooruitgaan in de deugd, naderbij gekomen. Vervolgens gebruikt de Apostel eene vergelijking om zijn meening duidelijk te maken. *De nacht is voorbijgegaan en de dag is genaderd;* gelijk wij, als het einde van den nacht daar is, alle slaperigheid afschudden, om den nieuwen dag met frisschen moed te beginnen, zoo moeten wij ook in het geestelijke, daar de nacht

van het leven reeds ver gevorderd is (praecessit, Gr. προέκοψεν) alle lauwheid afleggen om gereed te zijn tegen den dag der eeuwigheid.

Zoo is in deze woorden, die hier naar den zin van den H. Thomas verklaard zijn, niet eens sprake over het laatste oordeel. Begrijpe nu wie kan Bisping's aanteekening op deze plaats:

„Mit diesen Worten weiset der Apostel hin auf die zweite Ankunft Christi, auf seine Wiederkunft zum Gerichte, die er sich als nahe bevorstehend dachte".

Hiermede gelooven wij alle plaatsen uit de brieven van Paulus, waar over deze quaestie moeilijkheid gemaakt wordt, behandeld te hebben en te mogen besluiten: uit geen enkelen tekst blijkt, dat de Apostel den dag des Heeren in den tijd van het toen levend geslacht verwachtte 1).

Ten slotte nog deze opmerking: als Paulus de wederkomst van Christus zoo spoedig verwachtte en deze verwachting nu, na achttien eeuwen, nog niet vervuld is, blijkt het zonneklaar, dat hij zich heeft vergist 2). Maar

---

1) Ofschoon het buiten ons bestek ligt een antwoord te geven op de vraag, wat de andere Apostelen over den tijd van de wederkomst huns Meesters gedacht hebben, mogen toch de woorden van den H. Augustinus hier eene plaats vinden: „Certe enim hoc saltem manifestum erat Apostolis, non eorum temporibus, cum hic in carne viverent, Dominum esse venturum". Epist. 80, waaruit ook de woorden, boven door Lucas Brug. aangehaald, overgenomen zijn, en die voor dit gedeelte gevonden worden in de Holl. Off. van onzen Brevier op den feestdag van den H. Gregorius E. C. 25 Augustus.

2) Bisping teekent op I Cor. XV, 51 en I Thess. IV, 15 aan, dat de verwachting der spoedige wederkomst van Christus *kein eigentlicher*

Paulus is een Apostel, en dit gevoelen zou gevonden worden in zijne Brieven, die een gedeelte der HH. Schriften van het Nieuw Verbond uitmaken; en naar aanleiding daarvan doet zich de vraag voor: kan het gevoelen van Bisping c. s. met het leeraarsambt van een Apostel en met de inspiratie van de H. Schrift overeen gebracht worden?

Algemeen wordt aangenomen, dat behalve de algemeene jurisdictie ook het onfeilbaar leeraarsambt een wezenlijke karaktertrek van het Apostolaat der twaalf is 1). Maar als Paulus gepredikt en geschreven heeft: de dag des Heeren is aanstaande, ik verwacht hem nog tijdens het leven van het tegenwoordig geslacht, dan heeft hij gedwaald. Is nu deze dwaling in strijd met de onfeilbaarheid van den Apostel? De beslissing laat ik aan wijzer mannen over, maar ik voor mij zou het niet durven ontkennen.

Men blijft aandringen: het onfeilbaar leeraarsambt van den Paus is geen waarborg voor de waarheid van zijn *opinio privata;* kan zoo ook de Apostel niet *opinione privata* gemeend hebben, dat de tweede komst zijns Meesters nabij was? — Het is echter de vraag niet, wat de Apostel *kan* gemeend hebben, maar wat hij inderdaad gemeend heeft; en deze meening des Apostels

---

Irrthum inhoudt. Maar welk soort van dwaling dan? Eene oneigenlijke? Döllinger, ofschoon zijne verklaring van II Thes. II, 1—12 al even weinig voldoet (*Christenthum und Kirche,* de editie van 1860, S 272—290 en 422—452), merkt terecht op: als de verklaring van Bisping doorgaat, moet van den Apostel gezegd worden: „Er habe sich getäuscht".

1) Palmieri, *Comm. ad Gal.* p. 4.

kennen wij alleen uit de H. Schrift, en daarom kan m. i. de onderscheiding tusschen *opinio privata* en *opinio publica* hier niet worden volgehouden. Immers als iemand aanneemt, dat Paulus in deze quaestie *opinione privata* gedwaald heeft, en deze *opinio privata* enkel uit de H. Schrift bekend is, dan moet ook aangenomen worden, dat de H. Schrift heeft gedwaald. Maar met F. Schmid mogen wij hier in herinnering brengen, „dasz mit Rücksicht auf die kirchliche Lehre von der durchgängigen Irrthumlösigkeit der Bibel, jeder Stelle eine gewisse dogmatische Bedeutung zuzuerkennen ist" 1); en ook weten wij, dat deze omnimoda inerrantia S. Scripturae, zoo niet dogma fidei, dan ten minste eene doctrina proxime-proxima fidei is 2). Wel hebben in den laatsten tijd eenige godgeleerden de inspiratie willen beperken tot de veritates fidei et morum en wat daarmee in nauw verband staat; terwijl andere alleen de *obiter dicta* van de goddelijke ingeving hebben willen uitsluiten; maar deze leer der min of meer beperkte inspiratie heeft zeer weinig gezag, en dan blijft het altoos de vraag, of het hier besproken punt onder gezegde beperkingen kan gebracht worden.

Wij houden vast aan de algemeene leer van HH. Vaders en godgeleerden, dat de H. Schrift in niets dwalen kan; en ofschoon wij de meening van Bisping c. s. niet durven veroordeelen, vinden wij haar ten minste zeer

---

1) *Zeitschrift für Kath. Theol.* 1887, II Quarth. S. 239

2) F. Schmid, *De inspirationis Bibliorum vi et ratione*, p. 27; G. J. Crats, *Dissertatio de divina Bibliorum inspiratione*, p. 288, 289: en G. Swart S. J. *De Studiën*, Negentiende Jaargang, Dl. XXVIII, Afl. 3, bldz. 201 vgg.

gewaagd en zouden haar niet gaarne voor onze rekening nemen 1).

TH. L. KOXHOORN.

---

1) Bisping houdt er van gewaagde meeningen te verdedigen en kan daarom niet onvoorwaardelijk worden aanbevolen. Van Steenkiste, die overigens veel met Bisping opheeft, moet toch bekennen (*Epist. Paul.* I, p. 38): „Auctor ille in quibusdam locis paululum audacior mihi videtur". Cornely wijst er op, hoe Bisping veel aan een Protestantschen schriftuitlegger ontleend heeft, en maant tot voorzichtigheid aan met de woorden: alle brieven van Paulus zijn verklaard door Bisping, „cujus opus ab omni errore dogmatico non est integrum". *Curs. S. Script. Hist. et Critic. Introd.* I, p. 701 en III, p. 587.

OVER DE CONSTITUTIONEELE MONARCHIE.

I.

De constitutioneele monarchie is uitteraard niet onbestaanbaar met de christelijke beginselen van staatsrecht en staatsbeleid.

Het eerste bewijs voor de waarheid dezer eenvoudige stelling wordt gevonden in de verklaring der gebezigde uitdrukkingen.

De christelijke beginselen van staatsrecht en staatsbeleid zijn door Z. H. Paus Leo XIII in de Encycliek „over de christelijke inrichting der Staten" in de volgende kernspreuken neêrgeschreven:

„Ex iis autem Pontificum praescriptis illa omnino intelligi necesse est, ortum publicae potestatis a Deo ipso, non a multitudine repeti oportere: seditionum licentiam cum ratione pugnare: officia religionis nullo loco numerare, vel uno modo esse in disparibus generibus affectos, nefas esse privatis hominibus, nefas civitatibus: immoderatam sentiendi sensusque palam jactandi potestatem non esse in civium juribus neque in rebus gratia patrocinioque dignis ulla ratione ponendam. — Similiter intelligi debet, Ecclesiam societatem esse, non minus quam ipsam civitatem, genere et jure perfectam: neque debere, qui summam imperii teneant, committere ut sibi servire aut subesse Ecclesiam cogant, aut minus esse sinant ad suas res agendas liberam, aut quicquam de ceteris juribus detrahant, quae in ipsam a Jesu Christo collata sunt. — In negotiis autem mixti juris, maxime esse secundum naturam itemque secundum Dei consilia non secessionem alterius potestatis ab altera, multoque

minus contentionem, sed plane concordiam, eamque cum caussis proximis congruentem, quae caussae utramque societatem genuerunt.

Haec quidem sunt, quae de constituendis temperandisque civitatibus ab Ecclesia catholica praecipiuntur" 1).

De constitutioneele monarchie is een regeeringsvorm, waarin twee dingen het wezen uitmaken, de monarchie en de volksvertegenwoordiging. De verhouding van deze twee elementen tot elkander; de macht, die aan die beide elementen of aan beide te samen of aan ieder op zichzelve toekomt; de betrekkingen die zij met elkander hebben te onderhouden en de regels hierbij te volgen;

---

1) Uit deze voorschriften der Pausen nu moet noodzakelijkerwijze dit ten stelligste opgemaakt worden: dat de oorsprong van het openbaar gezag uit God zelf en niet uit de volksmenigte behoort te worden afgeleid: dat de losbandigheid des oproers met de rede in strijd is: dat het niets achten der verplichtingen van den godsdienst of het koesteren van dezelfde gevoelens jegens verschillende soorten [van godsdienst] misdadig is voor bijzondere personen, misdadig voor staten: dat teugellooze vrijheid van meening en van openlijke uitstalling dezer meeningen niet onder de rechten der burgers noch ook onder de dingen, die gunst of bescherming waardig zijn, eenigerwijze moet gerekend worden. — Evenzoo moet ingezien worden, dat de Kerk eene maatschappij is, naar wezen en recht niet minder volmaakt dan de staat zelf, en dat zij, die de oppermacht in handen hebben, zich niet moeten verstouten de Kerk tot dienstbaarheid of onderdanigheid aan hen te dwingen, of haar minder vrijheid te laten in het volbrengen van hare taak, of iets te verkorten van de overige rechten, die haar door Jesus Christus verleend zijn. — Dat verder in zaken van gemengd recht het meest overeenkomstig de natuur en ook overeenkomstig de raadsbesluiten van God is: niet de scheiding der eene macht van de andere, veel minder haar tweespalt, maar juist haar samenstemming, en wel eene samenstemming, die strookt met de naaste doeleinden, welke beide maatschappijen in het leven hebben geroepen. — Dit dan is hetgeen door de Katholieke Kerk omtrent de inrichting en het bestuur der staten geleerd wordt.

de wijze, waarop de monarchie van den een op den ander overgaat, en die, waarop de volksvertegenwoordiging in het leven treedt, — deze dingen worden in een grondwet geschreven. Een monarchie, een volksvertegenwoordiging, een grondwet, deze drie elementen maken den regeeringsvorm, die de constitutioneele monarchie wordt genoemd.

Deze beschrijving heb ik in mijn vorig opstel op dezelfde wijze, op verschillende plaatsen gegeven. Zij is geen vrije fantasie, geen beschrijving ter wille eener stelling. Men kan haar terugvinden bij Montesquieu in *l'Esprit des lois* en bij Bluntschli in zijn *Deutsche Staatslehre* 1). De beschrijving door dezen van de idee — der Begriff — der constitutioneele monarchie gegeven, beweegt zich op zuiver practisch staatsrechtelijk gebied en omvat niets anders dan den regeeringsvorm.

Ook de heer T. Rothe, hoogleeraar aan de katholieke faculteit te Rijssel kent geen andere bepaling. Hij zegt:

„Un troisième et dernier système polyarchique est ce qu'on appelle la monarchie parlementaire, ou encore constitutionnelle, représentative, mixte, tempérée. Du moins ces quatre dernières expressions sont parfois employées comme synonymes de la première, mais elles ont aussi un autre sens que nous indiquerons plus loin. Le régime qu'ici elles servent à désigner est celui dans lequel les volontés de la personne que l'on appelle monarque ne deviennent lois que si elles sont approuvées par une ou plusieurs chambres. C'est donc bien une polyarchie: la souveraineté n'appartient pas à un seul homme. Sans doute, dans ce système, par elles-mêmes les chambres ne peuvent faire de lois, mais le prétendu monarque non plus; la souveraineté est donc partagée".

Deze beschrijving heeft hare éenzijdigheid, de schrijver zal later erkennen, dat er nog een meer monarchale

1) Bluntschli, *Deutsche Staatslehre*, 1874, S. 110—121.

parlementaire monarchie mogelijk is. Wijze voorzichtigheid belet evenwel dezen voorstander der *monarchie pure* in overdrijvingen te vervallen: „Que l'on veuille bien remarquer que dans ce qui précède, je n'ai nullement eu l'intention de juger l'espèce de monarchie dont il vient d'être parlé: montrer que c'est une polyarchie, ce n'est point la condamner" 1).

Het blijkt noodig hier nog bij te voegen, dat de constitutioneele Staat niet gelijkluidend is met den modernen Staat. De constitutioneele Staat is een staats- of regeeringsvorm, de moderne Staat is een theorie, een stelsel van staatsbeleid. Tot den modernen Staat behooren de moderne begrippen en vrijheden, die door den onsterfelijken Pius IX in zijn Syllabus als verwerpelijk en verderfelijk worden aangewezen. Tot den modernen Staat behooren „de vooruitgang, het liberalisme, de moderne beschaving" der tachtigste stelling van den Syllabus, wier beschrijving men terugvindt in de Allocutie van 18 Maart 1861. Men kan den constitutioneelen regeeringsvorm, even als ieder anderen, aan deze begrippen dienstbaar maken, tot den constitutioneelen regeeringsvorm als zoodanig behooren zij niet.

De verhouding van dezen regeeringsvorm tot de beschreven christelijke begrippen wordt aangeduid door de woorden „uitteraard niet onvereenigbaar".

„Uitteraard" beteekent, volgens van Dale's Woordenboek, *van nature*. Het is de eenvoudige vertaling van

---

1) T. Rothe, Professeur aux facultés catholiques de Lille, *Traité de droit naturel*, I, p. 629 ss. — De „andere zin" der besproken woorden ligt in hunne toepassing op de *monarchie pure*. Vgl. b. v. p. 644. vlg.

de woorden *per se*. De hier bedoelde natuur is het *esse naturae*, *esse physicum*, dat wat de Scholastiek noemt: *ipsa entitas physica*. Zij staat tegenover het *esse morum;* het *uitteraard* wijst hier op het verschil tusschen de zaak op zichzelve en hare historische werking.

In de niet-onvereenigbaarheid van deze of gene zaak met eene andere zal wel niemand een *werkelijke*, zal wel ieder een *mogelijke* overeenstemming zien. Niets meer. Twee dingen, die in wezen met elkander niet in strijd zijn, zijn uitteraard met elkander niet onbestaanbaar.

Ziedaar de verklaring der stelling. Wil men haar in stellige bewoordingen uitspreken, dan zou zij aldus kunnen luiden: De natuur van den regeeringsvorm, die de constitutioneele monarchie wordt geheeten, belet niet aan dien regeeringsvorm de christelijke beginselen van staatsrecht en staatsbeleid ten grondslag te leggen.

Men kan dus en mag dus in deze stelling *niet* lezen, dat de constitutioneele monarchie is de christelijke Staat; *niet* lezen, dat de constitutioneele monarchie „geen van de kenteekenen van een christelijken Staat mist". De constitutioneele regeeringsvorm, als zoodanig, draagt noch christelijke, noch anti-christelijke kenteekenen en het onchristelijk karakter der Europeesche staten ligt niet in hun regeeringsvorm, maar in de beginselen, bij het in praktijk brengen van dien regeeringsvorm beleden en gevolgd.

II.

Voor hen, die bekend zijn met de leer der *actus indifferentes* lijdt het geen twijfel, of ook de regeerings-

vorm, als zoodanig, moet tot deze worden gerekend. Niet van den vorm, waaraan de regeermacht is gebonden, hangt het karakter eener regeering in zedelijken zin af, maar van de wijze, waarop in den een of anderen vorm die regeermacht wordt gebezigd. Ook hier is dus het door S. Thomas van Aquinen aangehaalde woord van S. Augustinus toepasselijk: „Sunt quaedam facta media, quae ignoramus quo animo fiant, quia et bona et mala fieri possunt, de quibus temerarium est judicare, maxime ut condemnemus" 1).

De vorm is vorm; van den *animus* hangt alles af.

De groote Kerkleeraar van Hippone heeft op deze eigenaardigheid van sommige instellingen en handelingen, ook wat betreft den regeeringsvorm, uitdrukkelijk gewezen. Waar hij met Evodius van Tagaste de beroemde gesprekken voert over den vrijen wil, daar rijst naar aanleiding eener gedachtenwisseling over de *lex aeterna* een vraag over tijdelijke wetten. Ziehier het gesprek:

Augustinus. Quid? ipsi homines et populi, ejusdemne generis rerum sunt, ut interire mutarive non possint, aeternique omnino sint? an vero mutabiles temporibusque subjecti sunt?

Evodius. Mutabile plane atque tempori obnoxium hoc genus esse quis dubitet?

A. Ergo, si populus sit bene moderatus et gravis, communisque utilitatis diligentissimus custos, in quo unusquisque minoris rem privatam quam publicam pendat; nonne recte lex fertur, qua huic ipsi populo liceat creare sibi magistratus, per quos sua res, id est publica, administretur?

E. Recte prorsus.

A. Porro si paulatim depravatus idem populus rem privatam rei publicae praeferat, atque habeat venale suffragium, corruptusque

---

1) S. Augustinus, *De Sermone Domini in morte,* Lib. II, Cap. 18. — Cfr. *Summa*, Ia. 2ae, q. 18. — art. 8.

ab eis qui honores amant, regimen in se flagitiosis consceleratisque committat; nonne item recte, si quis tunc existerit vir bonus, qui plurimum possit, adimat huic populo potestatem dandi honores, et in paucorum bonorum, vel etiam unius redigat arbitrium?

E. Et id recte.

A. Cum ergo duae istae leges ita sibi videantur esse contrariae, ut una earum honorum dandorum populo tribuat potestatem, auferat altera; et cum ista secunda ita lata sit, ut nullo modo ambae in una civitate simul esse possint; num dicemus aliquam earum injustam esse, et ferri minime debuisse?

E. Nullo modo.

A. Appellemus ergo istam legem, si placet, temporalem, quae quamquam justa sit, commutari tamen per tempora juste potest.

E. Appellemus. 1)

Van de overeenstemming met de eeuwige wet Gods hangt het karakter eener menschelijke wet af. Tegenstrijdige, naast elkander in dezelfde omgeving en onder dezelfde omstandigheden onbestaanbare menschelijke wetten kunnen toch beiden met de goddelijke wet in overeenstemming zijn. Uitteraard is dus deze soort van wetten, de wet betreffende den staatsvorm, onbeslist; zij kan goed zijn of kwaad. De wet Gods beslist niet over de vraag, of er al dan niet een volksregeering zal zijn; neen, hare beslissing is van zedelijken aard: „Haec vicissitudo temporalis — zegt S. Augustinus verder — ut justa esset, ex illa aeternitate facta est, qua semper justum est *gravem populum honores dare, levem non dare*"; en Evodius stemt dit gereedelijk toe 2).

Had Balmes geen recht, toen hij bij de woorden van S. Augustinus aanteekende: „Ces réflections, aussi solides que simples, préservent de tout enthousiasme exagéré

1) S. Augustinus, *De libero arbitrio*, Lib. I, Cap. VI.

2) l. c.

pour telles ou telles formes" 1), en mag men er niet bijvoegen: deze gedachten wraken ook ieder hartstochtelijk verzet tegen dezen of genen vorm als zoodanig?

Balmes stierf in 1848 en ik zal dus zijn gezach niet te berde brengen. Maar twee schrijvers mag ik hun oordeel over den constitutioneelen regeeringsvorm laten uitspreken. Zij zijn uit den jongeren en allerjongsten tijd.

De Leuvensche Hoogleeraar Moulart schrijft:

„Die Katholische Schule hat ebensowenig wie eine jede andere einen einzigen Constitutionstypus, welcher überall und immer anwendbar ist. Die politischen Institutionen, die Form der Regierung, die Befügnisse der Gewalt, die Beziehungen des Staates zu den Burgern, ALLE DIESE FRAGEN SIND WESENTLICH RELATIV, sofern die nothwendige Freiheit der Kirche und der moralischen Ordnung nicht bedroht werden" 2).

Mgr. Henry Sauvé:

„Il ne faut pas que les catholiques, quelles que puissent être d'ailleurs leurs préférences *politiques*, se déclarent les ennemis, comme *catholiques*, *des gouvernements constitutionnels*, *parlementaires ou républicains*, considérés *en eux-mêmes*, indépendamment de leur *origine*, de leur *exercice* et des *principes* sur lesquels ils pourraient s'appuyer. Comme je l'ai déjà dit, la *morale* et la *religion* ne condamnent aucun de ces gouvernements, qui, appuyés sur des principes vrais, seraient légitimes dans leur possession et dans leur exercice" 3).

De *Encycliek* en de *Syllabus* van 1864 zijn in onze negentiende eeuw „het teeken, dat weêrsproken wordt". Weêrsproken niet het minst door de lasterlijke over-

---

1) Balmès, *Protestantisme et Catholicisme*, III, 223, Leuvensche uitgave.

2) Moulart, *Kirche und Staat.* Duitsche vertaling, bl. 378.

3) Sauvé, *Questions religieuses et sociales*, bl. 73.

Beide werken zijn na 1864 verschenen en toonen het *imprimatur*.

drijvingen, die beiden maakten tot een veroordeeling van alles wat tot deze negentiende eeuw behoort.

Het is waarlijk niet de gemakkelijkste taak der katholieke pers geweest om die verschillende in omloop zijnde overdrijvingen tot haar juiste maat terug te brengen. Wie zich de dagen herinnert van 1864, wie weet, hoe nog in 1875 de groote vervalschingen van Gladstone door de Kardinalen Manning en Newman moesten worden aangetoond en weêrlegd, zal zeker deze uitspraak niet wraken.

Het is dan ook eene voortreffelijke gewoonte om, onder Katholieken, deze aktestukken ter bestrijding van *vrije* meeningen niet te bezigen. Wanneer men die gewoonte niet volgt, vervalt men licht in de eene of andere overdrijving, die door anderen wel tot een schrikwekkende afmeting zal worden gebracht. Wanneer evenwel zulk een bestrijding heeft plaats gehad, dan is men, ook om het hier geschetste gevaarte voorkomen, gedwongen tot tegenweêr.

Het beroep op de Encycliek en den Syllabus van 1864 tot staving van de onbestaanbaarheid der constitutioneele monarchie met de christelijke beginselen mist allen grond. Over den regeeringsvorm, die de constitutioneele monarchie heet, is in geen van beide aktestukken met een tittel of jota spraak. Er is spraak van publiekrechtelijke verhoudingen tusschen Kerk en Staat. Er is spraak van den oorsprong van recht en gezach. Er is spraak van *moderne vrijheidsbegrippen*, die men, helaas! in *sommige* grondwetten van onzen tijd als beginselen vindt neêrgeschreven, maar die geenszins behooren tot den constitutioneelen regeeringsvorm. Over het koningschap, over de ministe-

riëele verantwoordelijkheid, over de volksvertegenwoordiging, over het kiesrecht, over de wetgevende macht, over de begrootingen, geen woord.

De eenige veroordeelde stelling, waaruit men een zijdelingsche veroordeeling van de constitutioneele monarchie zou kunnen afleiden, is de tachtigste stelling van den *Syllabus:* „de Paus kan en moet zich verzoenen en in overleg treden met den vooruitgang, het liberalisme en de moderne beschaving".

Over den zin en de beteekenis van deze stelling schrijft de *Civiltà cattolica:*

„Het is niet te gelooven, dat de Paus door het liberalisme te veroordeelen, evenzeer de zoogenaamde staatkundige vrijheden en een vrijzinnigen regeeringsvorm zou hebben veroordeeld. Over dezen spreekt de Encycliek geen woord. Toch werden er gevonden, die uit onkunde of boosheid trachtten dit te doen verstaan. Maar om de vergissing der eersten en het bedrog der laatsten bloot te leggen kan men volstaan met de herinnering, dat de leer der Kerk onveranderlijk is; steeds heeft de Kerk geleerd, dat iedere regeeringsvorm goed is en aannemelijk, als hij slechts wettig is en rechtvaardig. De regeeringsvormen zijn op zich genomen niet beslissend voor het goede of kwade; zij worden goed of kwaad naar de beginselen, die hen bezielen; naar de personen, die hen handhaven; naar de gesteldheid der volken, op welke zij worden toegepast... De woorden van Pius IX hebben geen betrekking op de staatsinrichting maar op de dwalingen, die *onder iederen regeeringsvorm* zich kunnen openbaren en die in onzen tijd op zoo schrikwekkende wijze zijn toegenomen" 1).

Ook op andere plaatsen vindt men dezelfde gedachten uitgesproken: „Il liberalismo non consiste nel meccanismo governativo" 2). Deze uiteenzettingen van het Roomsche tijdschrift gaven dan ook aan den Kardinaal Hergenröther,

1) Civiltà Cattolica, Ser. VIII, Vol. II, p. 692-3. 1871.

2) Idem, Serie VI, Vol. VI, p 30. 1866.

in zijn beroemd boek *Katholische Kirche und christlicher Staat*, aanleiding om over deze tachtigste stelling te schrijven: „Von der Verfassung der Staaten, vom modernen Konstitutionalismus ist hier so wenig die Rede als von den Erfindungen der Neuzeit, Eisenbahnen, Telegraphen u. s. f." 1).

Nog eene getuigenis uit Frankrijk.

De bekende hoofdredacteur van den *Monde*, J. B. V. Coquille schreef over de 80e stelling:

„Les opinions politiques réelles ne sont pas condamnées par l'Encyclique. Ayez telle ou telle forme de gouvernement, le Saint-Père ne s'en préoccupe pas au point de vue de la foi, puisqu'il n'a pas un pouvoir politique direct sur les chrétiens. Fabriquez des gouvernements à vos périls et risques; c'est votre affaire; mais si vous émettez une doctrine qui, sous prétexte de liberté, légitime le mal et altère les rapports de la société civile el de la société religieuse, Pie IX, averti par le devoir de sa charge, saisit le glaive de la parole et frappe l'erreur" 2).

Men zal evenmin in de Encyclieken van onzen roemwaardig regeerenden Paus Leo XIII ook maar een aanduiding vinden, die den een of anderen regeeringsvorm uitteraard onbestaanbaar verklaart met katholieke beginselen. Wel het tegendeel. In de Encycliek over „de macht der vorsten en andere opperbestierders in den Staat" wordt het recht van te gebieden afgeleid van God, maar onmiddelijk na de verklaring van dit beginsel heet het:

„Het is evenwel van belang hier op te merken, dat zij, die aan

---

1) *Katholische Kirche und christliche Staat*, Neue Ausgabe, S. 163. In de eerste uitgave op bl. 859.

2) Coquille. *Politique Chrétienne*, 1868, p. 241.

het hoofd van den Staat moeten staan, in sommige gevallen kunnen verkozen worden door den wil en naar het oordeel van het volk, zonder dat dit tegen de katholieke leer ingaat of daarmede in strijd is. Door die keuze toch wordt het hoofd aangewezen, doch niet de regten der overheid gegeven; ook wordt dan het gezag niet opgedragen, doch alleen wordt er bepaald, door wien het zal gevoerd worden. Evenmin is hier sprake over de verschillende vormen van staatsbestuur: want er is geene reden, waarom de Kerk het oppergezag van een enkele of van meerderen niet zou goedkeuren, zoo dit slechts regtmatig is en tot algemeen welzijn strekt. Om welke redenen het den volkeren niet verboden is, om zonder de geregtigheid te kort te doen, een soort van regeringsvorm te nemen, die óf met hun aard óf met de instellingen en gebruiken hunner voorvaderen het meest overeenkomstig is" 1).

Ook in de Encycliek: *Immortale Dei*, over „de christelijke inrichting der Staten" spreekt de Paus, als waarschuwend tegen alle overdrijving, na de bovenmeêgedeelde christelijke beginselen te hebben vastgesteld:

„Quibus tamen dictis decretisque si recte dijudicari velit, nulla per se reprehenditur ex variis reipublicae formis, ut quae nihil habent, quod doctrinae catholicae repugnet, eaedemque possunt, si sapienter adhibeantur et juste, in optimo statu tueri civitatem" 2).

Tegen een regeeringsvorm kan dus uitteraard, zoolang het bewijs van strijd met christelijke beginselen niet is geleverd, geen beschuldiging van onchristelijk karakter worden ingebracht. Deze meening wordt blijkbaar gedeeld door den Bisschop van Salford, Mgr. Herbert Vaughan,

---

1) Vertaling van *De Katholiek* 1881, II[e] Deel, bl. 169.

2) Door deze uitspraken en beslissingen echter, als men ze juist wil beoordeelen, wordt geen enkele van de verschillende regeeringsvormen op zich zelf afgekeurd, aangezien deze niets hebben, wat met de katholieke leer in strijd is, en zij, mits met wijsheid en rechtvaardigheid toegepast, den staat in den besten welstand kunnen handhaven.

in zijn klein maar kostelijk boekje *A Manual of Catholic Politics.*

In de *Civiltà Cattolica* van December 1865 wordt in een artikel over het parlement te Florence de vraag behandeld of de vernietiging van het koninklijk gezach en de scheiding van Kerk en Staat tot het wezen der constitutioneele monarchie behooren. Het antwoord luidt:

„Indien de beide boven beschreven gebreken tot het wezen van het stelsel der constitutiën behoorden, dan moest dat onvoorwaardelijk en voor altijd worden veroordeeld als een bron van voortdurenden strijd en een blijvend gevaar voor de zedelijkheid. Maar, gelukkig, is het niet aldus. De vorm van een regeering is niets dan een machine; iedere machine is onder zedelijk opzicht uitteraard onverschillig; — *eticamente parlando è di per se indifferente.* — Zij kan leiden tot goed of tot kwaad naar den aard van het doel, waartoe men haar doet dienen. De ware idee van de constitutioneele regeering vordert uitteraard — *di sua natura* — noch de vernietiging der koninklijke macht, noch de scheiding van Kerk en Staat. Dit wordt onloochenbaar — *evidentemente* — bewezen door de feiten en door de rede" 1).

Deze uitspraak geeft den stand van het vraagstuk met volkomen en beslissende juistheid terug.

III.

Het is een bekend feit, dat onder de Belgische Katholieken langen tijd getwist is over de vraag of men de in 1830 uitgevaardigde grondwet met een goed geweten en zonder in strijd te komen met de katholieke beginselen kon huldigen. Er was reden voor dien strijd. Men kon vragen, of de vrijheid van eeredienst en van woord en pers op de wijze als in art. 14 geschiedt,

1) Civilt. Catt. Serie VI, Vol. V, p. 17, 18.

moest worden uitgesproken; men kon twijfelen of art. 15 niet alle bemoeiing met de Zondagsrust van staatswege uitsloot; men kon zeer terecht bezwaar hebben tegen art. 16, 2de lid, dat het voorafgaan van het burgerlijk huwelijk aan de huwelijksinzegening-?- in de grondwet schreef en het viel allerminst te verwonderen, dat men de woorden in art. 25 „Tous les pouvoirs émanent de la nation" dubbelzinnig in hun vaagheid vond. Er was reden voor strijd, maar hoe fel de strijd ook werd en hoe hoog de toon ook klom, nooit heeft iemand beweerd, dat de *regeeringsvorm* als zoodanig met katholieke beginselen in strijd zou zijn. Volgens de *Civiltà Cattolica* bestaat de juiste idee — „la verace idea" — van de constitutioneele monarchie in „de deelneming en de medewerking der natie bij de uitoefening der souvereiniteit" 1) en deze idee is in geen enkel opzicht onvereenigbaar met katholieke beginselen.

Dit blijkt wel het best uit de verklaringen, die met betrekking tot dezen strijd door Z. H. Paus Leo XIII zijn afgelegd. Zij worden gevonden in depêches van den Belgischen gezant bij het pauselijk hof, Baron d'Anethan, die in de verzameling: *La Belgique et le Vatican* zijn opgenomen. Vindt men de bron niet zuiver genoeg? Men is dan moeilijker dan de katholieke afgevaardigde Cornesse of de bisschop van Tarentaise, Mgr. Turinaz 2). De bedenking kan ook moeielijk stand houden tegen het feit, dat van de zijde van den H. Stoel nooit eenige tegenspraak betreffende deze mededeelingen is vernomen.

---

1) T. a. p.

2) Zie *Annales Parlementaires Belges* van 23 Nov. 1880; en Mgr. Turinaz, *Léon XIII et sa mission providentielle.*

De Paus sprak dan aldus:

„Les oeuvres des hommes ne sont pas parfaites: le mal se trouve à côté du bien, l'erreur à côté de la vérité. Il en est ainsi de la constitution belge: elle consacre quelques principes que je ne saurais approuver comme Pape; mais la situation du catholicisme en Belgique, après une expérience d'un demi-siècle, démontre que, dans l'état actuel de la société moderne, le système de liberté établi dans ce pays est le plus favorable à l'Eglise".

Er wordt geen woord gerept over den regeeringsvorm. De beginselen, die geen Paus kan goedkeuren, zijn boven aangewezen.

Bij een latere gelegenheid zeide de Paus:

„On s'était figuré à tort que le chef de l'Eglise était hostile à a Constitution belge. Je n'ai cessé de répéter que vos institutions sont appropriées au caractère de la nation. J'ai été à même d'étudier la mise à exécution de votre constitution et j'ai reconnu qu'elle sauvegarde les droits des Catholiques. Ce serait aller à l'encontre des vues du Saint-Siège que d'attaquer ou de blâmer votre pacte fondamental. Les catholiques doivent y être soumis sans arrière-pensée. J'espère que cette question est définitivement résolue et que plus un catholique ne la soulèvera".

Heeft men na het vernemen van zulke woorden niet het recht te besluiten, dat de constitutioneele monarchie niet uiteraard onbestaanbaar is met de christelijke beginselen van staatsrecht en staatsbeleid?

Men weet, dat de Graaf de Chambord geen ander ideaal kende of koesterde dan het herstel van een christelijk Frankrijk. Bij het beramen van de daartoe strekkende plannen stond de groote bisschop van Poitiers, de kardinaal Pie, hem ter zijde. Wat was de uitkomst van beider overleggingen?

Wij vinden haar in het verslag der *Commission des Neuf*, die de herstelling der monarchie voorbereidde.

De bekende Fransche Katholiek, de heer Chesnelong, had te Salzburg den koninklijken balling bezocht en bracht verslag uit van de laatste beslissingen.

Zij luiden, voor zoover zij dit vraagstuk betreffen, aldus:

„En ce qui touche la question constitutionnelle.

M. Chesnelong déclare avoir exposé l'intention de la Commission de faire reposer la proposition du rétablissement de la monarchie sur le principe de la reconnaissance du droit royal héréditaire et d'une charte qui ne serait ni imposée au Roi, ni octroyée par lui, mais qui serait délibérée de concert entre le Roi et l'assemblée.

Monsieur le Comte de Chambord a exprimé son acquiescement à ces deux premiers points.

M. Chesnelong a fait connaître ensuite que, dans la pensée de la commission, la proposition devrait indiquer les bases sommaires de la charte à intervenir, notamment les quatre suivantes:

L'exercice collectif du pouvoir législatif par le Roi et deux Chambres; l'attribution au Roi du pouvoir exécutif; l'inviolabilité de sa personne, et, comme conséquence de l'inviolabilité royale et de la coopération des Chambres à l'oeuvre législative, la responsabilité des ministres, il a ajouté que la Commission avait été unanime pour reconnaître la nécessité de ces quatre points et de leur indication dans la déclaration du rétablissement de la monarchie.

. . . . . .

Monsieur le Comte de Chambord n'a formulé aucune objection ni contre ce mode de procéder, ni contre l'insertion dans la proposition de ces divers points, ni contre aucun de ces points en particulier" 1).

De waarheid van deze woorden is door den heer Chesnelong in de volle *Assemblée Nationale* aldus bevestigd: „Sur mon honneur et ma conscience, devant Dieu et devant mon pays, j'affirme que ces déclarations sont pleinement et absolument conformes à la vérité".

Op 30 Juni 1876 heeft Don Alphonso XII „por la

1) Alex. de Saint-Albin, *Histoire de Henri V*, p 495—496.

gracia de Dios Rey constitucional de Espana" de grondwet voor zijne monarchie uitgevaardigd. Zij is volkomen gelijk aan die van andere constitutioneele monarchiën. Maar het elfde artikel luidt aldus:

„La religion católica, apostolica, romana es la del Estado. La nacion se obliga á mantener el culto y suos ministros.

„Nadie será molestado en el territorio español por sus opiniones religiosas, ni por el ejercicio de su respectivo culto, salvo el respedo debído a la moral cristiana.

„No se permiterán, sin embargo, otras ceremonias nè manifestaciones publicas que las de la religion del Estado".

Deze weinige mededeelingen zullen wel volstaan om te toonen, dat de constitutioneele monarchie niet alleen uitteraard, maar ook in werkelijkheid niet onbestaanbaar is met christelijke beginselen van staatsrecht en staatsbeleid.

IV.

Het schijnt niet geheel onnoodig hier nog een woord bij te voegen over den oorsprong der constitutioneele monarchie.

Wanneer men zegt, dat „de constitutioneele monarchie uit de Fransche Revolutie is voortgekomen"; wanneer men erkent dat „hare taal en hare vormen dikwijls genoeg dien oorsprong verraden", dan zegt men nog in geenen deele, dat deze regeeringsvorm uitteraard revolutionair is, dat aan zijn bestaan revolutie-beginselen ten oorsprong liggen of iets dergelijks. Men maakt dien regeeringsvorm allerminst tot den drager van het Satanische in de Revolutie. Men herhaalt eenvoudig in anderen vorm het woord van Joseph de Maistre: „La constitution est l'ouvrage des circonstances et le nombre de ces cir-

constances est infini", terwijl men tevens enkele omstandigheden aanwijst, die op de wording een ongezonden, daarom nog niet overheerschenden invloed hebben uitgeoefend.

In dubbelen zin kan men spreken van een voortkomst der constitutioneele monarchie uit de Fransche Revolutie.

Als feit is zij na de Fransche Revolutie verschenen. Maar, en dit mag men niet uit het oog verliezen, ook zonder dien gewelddadigen ommekeer zou die monarchie gekomen zijn. Immers reeds lang voor 1789 was er in Frankrijk een beweging tot hervorming van de staatsinrichtingen in gang. Een zeer machtige beweging, waaraan ook de koning geen weêrstand bieden kon. Een beweging, die door den koning werd erkend in het rechtmatige en noodzakelijke van haar dringen en streven, erkend toen het te laat was en de orkaan niet langer kon worden beteugeld. De billijke eischen der *Cahiers* werden overschreeuwd door *les droits de l'homme.*

De Fransche Revolutie heeft zich van dien eisch tot hervormingen meester gemaakt; achter dien eisch heeft zij haar valsche leerstukken doen optreden; met dien eisch heeft zij geesten verleid en harten veroverd; laat de jeugdige Joseph Görres getuigen hoe het stond.

De constitutioneele monarchie is uit de Fransche Revolutie voortgekomen, maar niet door haar. Een staatkundige hervorming was noodig, was onvermijdelijk. Die staatkundige hervorming is door de Fransche Revolutie van ontwikkeling als zij zijn moest, tot een omwenteling gemaakt.

Ook in dezen zin kan men spreken van een revolutionairen oorsprong der constitutioneele monarchie. Wie ontkent, dat de staatsvorm, die dezen naam

draagt, van de omstandigheden, onder en na welke hij ontstond, de sporen zou toonen? Er is in de beschrijving, die door de meeste Grondwetten van de verhouding tusschen kroon en volksvertegenwoordiging gegeven wordt, een vaagheid, die maar te zeer toont, dat de begrippen door den geest der revolutie in verwarring waren gebracht. Maar behoort dit tot het wezen van den staatsvorm?

Wanneer men over het wezen der constitutioneele monarchie wil oordeelen naar de uitspraak van Cicero: „in initiis et extremis maxime declaratur natura", dan maakt men zich aan geen overdreven voorzichtigheid schuldig, wanneer men bedenkt, dat de *extrema* er nog niet zijn en dat de *initia* niet in een paar woorden worden te samen gevat.

De constitutioneele monarchie, zooals zij op dit oogenblik zich voor onze oogen vertoont, verkeert voor een groot deel nog in haar eerste tijdperk, en alleen zeer oppervlakkige beschouwers als Emile de Laveleye, die voor eenige jaren het protestantisme als bron van staatkundige vrijheid en oeconomische welvaart aan de volken predikte en die nu ten strijde trekt tegen de parlementaire monarchie, kunnen dit feit over het hoofd zien. Staatsvormen zijn nooit op eenmaal gereed en de groote dwaling, die door de Grondwetten niet weinig is bevorderd, is deze, dat de constitutioneele monarchie op eens als een volmaakt afgeronde staatsorde, als een volschapen Minerva uit het hoofd van Jupiter, zou te voorschijn treden. De ontwikkeling der constitutioneele monarchie is nog altijd een der hoofdbestanddeelen van de geschiedenis onzer dagen en het langzame, het hortende, het teleurstellende, het pijnlijke

dezer ontwikkeling wordt nog het best verklaard door de zonderlinge mengeling van krachten en omstandigheden, van welke de constitutioneele monarchie de uitkomst is. De onmogelijkheid om bij het bestaande te blijven of tot het verledene terug te keeren; de noodzakelijkheid om iets te vestigen; de onbestaanbaarheid van het *ancien régime* met nieuwe behoeften, en nieuwe nooden; de door de vrijheidsoorlogen opgewekte volksgeest; de wilde vlucht van algemeene begrippen door de Fransche Revolutie over de wereld losgelaten; de zucht tot nieuwigheden, door geen herinnering aan beter verleden dan het jongste gebreideld; de hoop, dat voorschriften onmiddelijk levende vormen zouden zijn; het ontbreken van de elementen voor het tot stand komen van sommige vormen onontbeerlijk; de dubbelzinnigheid eener staatkunde, die *schijn* wilde behouden en *werkelijkheid* liet glippen; romantische, maar edele geestdrift en valsche, maar schijnschoone wijsheid, dat alles heeft te samen gewerkt tot de constitutioneele monarchie. Dat alles en nog veel meer. Niet alleen Fransche ideologen hebben hier hun steen aangebracht, maar Stein en Görres hebben getracht de vaste grondslagen te leggen. Is dit alles een reden om de constitutioneele monarchie het kind, het echte kind der Fransche Revolutie te heeten en het in het riool te werpen met het bad?

Geen uitspraak van Cicero kan deze daad rechtvaardigen en geen Evangeliewoord geeft daartoe het bevel.

Waar er van de Fransche Revolutie en van de constitutioneele monarchie spraak is, daar zal men wel doen te luisteren naar de woorden vóor enkele dagen door Lucien Brun op het Congres van Katholieke rechts-

geleerden te Montpellier gesproken. Zonder omwegen verklaart hij, dat de staatkundige hervormingen van de revolutie gekomen in geen *wezenlijk* verband met de revolutie staan en onmiskenbaar is het gewicht zijner uitspraak: „la perfide habilité des sectaires est parvenue à jeter dans les esprits une confusion funeste entre les réformes politiques, que le temps avait rendues nécessaires, et les erreurs anti-religieuses et anti-sociales, que Le Play a justement nommés: les faux dogmes de la Révolution" 1).

Hiermede meen ik de rechtmatigheid mijner stelling voldoende te hebben gestaafd. Tot meer zal mij wel niemand verplicht achten.

De gelegenheid tot deze nadere uiteenzetting dank ik aan den ZeerEerw. Heer Rijp, die een reeks vragen als „antwoord" op mijn vorig opstel het licht deed zien en in het opschrift van zijn „Antwoord" het vraagstuk teruggaf. Ik hoop dat Z. Z.E. in de vorige bladzijden voor zijn belangstellende verwachting de gewenschte voldoening zal vinden.

Ik heb den Z.E. Heer Rijp nog dank te zeggen voor de goede meening, die hij wel van mij koestert; het is toch de beste meening, wanneer men niet twijfelt of iemand den moed zal hebben te zeggen: „ik heb in mijn oordeel gefaald". Ik wensch bij den Z.E. Heer Rijp niet achter te staan in edelmoedige waardeering; ik erken gaarne, dat ik hem onrecht zou doen, indien ik niet van Z.Z.E. dezelfde meening had.

Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN.

---

1) *Le Monde* van 18 Oct. jl.

BOEKBEOORDEELING.

STUDIËN OVER VONDEL EN ZIJN JOSEF IN DOTHAN 1).

De kundige schrijver dezer studiën heeft, na zijne verklaring van den *Lucifer*, welke met zooveel welverdiende waardeering ontvangen is, thans op nieuw een navolgenswaardig voorbeeld gegeven en getoond, hoe men dichters, en vooral Vondel, lezen moet en aan anderen moet leeren lezen.

Benijdenswaardige taak *Josef in Dothan* te verklaren! Dat heeft blijkbaar de schrijver gevoeld; hij heeft zijn best gedaan om zijn gekozen onderwerp al het voordeel af te winnen. En nadat wij zijne studie met belangstelling volgden, moet aan het eind een gulhartig bravo! ons van de lippen. 't Is waarlijk ieders werk niet, een meesterstuk van vader Vondel te verklaren, ook nadat van Lennep en anderen daarin zijn voorgegaan. Men moet wel met zeer verschillende, vaak uiteenloopende en soms tegenstellige gaven zijn toegerust om zulk een taak met goeden uitslag ten einde te brengen. Dat gaat niet zoo vluchtig van de hand als een dagblad-artikel; men moet eens rustig daartoe gaan zitten en zich den tijd gunnen. Maar wie gunt zich tegenwoordig nog den tijd om eens rustig en kalm een meesterstuk van dichtkunst te genieten? Men is ook dikwijls te veel verwend door de opwindende en spannende roman-intriges, om het kalm maar zooveel diepergaand verloop van een Vondeliaansch treurspel te volgen. Klinkklank en klatergoud en schelle kleuren hebben maar te veel het gehoor en het gezicht, den fijnen smaak van velen bedorven. En dan — och, laten wij het zeggen — in onze dagen zijn de meeste menschen niet zoo poëtisch gestemd om met poëzie zich te kunnen ontspannen. Wie

1) Door A. M. Verstraeten, van het Gezelschap van Jezus. Gent. Drukkerij S. Leliaart, A. Siffer en Cie.

leest er nog verzen? Sommigen zien er al zeer uit de hoogte op neer, op die verzenmakers. Nu, onze dichters kunnen het er tegenwoordig ook wel eens naar maken. Maar altijd schoon en belangwekkend toch blijft 's lands oudste en grootste dichter, de nimmer verouderde Vondel, al blijft het waar, dat het bij hem een overvloed is „om uit te zoeken".

Josef in Dothan is nu wel een der meest uitgezochte meesterstukken. De schoonheden waarvan het zoo rijkelijk overvloeit, blijven eeuwig schoon. Wat Vondel's tijdgenooten daarin trof, treft ook nog ons hart, en zal bij het verre nageslacht dezelfde gevoelens wakker maken. Dat is het voorrecht der echte poëzie. De vormen mogen in den loop der eeuwen minder of meer veranderen, de wijze van compositie en de voordracht naar den smaak der tijden wisselen, als de echte „puiksteen" aanwezig is, dan, hoe ook verschillende kunst hem invat, blijft zijn glans schijnen en aantrekken. De altijd scheppende poëzie schept steeds nieuwe vormen of bootst zelfstandig en niet zonder nieuwheid, andere, eenmaal tot hooge volkomenheid geraakte vormen, na; maar oud of nieuw van vorm, de ware poëzie blijft altijd jeugdig en origineel, het eigendom van den waarachtigen dichter en van geheel de menschheid, die zich zelve daarin erkent en het nooit moede wordt „de natuur den spiegel" te zien voorgehouden. De twee aandoenlijke versregels:

Och, de ouders telen 't kind, en maken 't groot met smart;
De kleene treedt op 't kleed, de groote treên op 't hart!

waarmede Vondel zijn treurspel besluit, zullen steeds iedereen treffen, van welke eeuw of kunstrichting hij moge zijn.

Toch blijft het waar, dat voor het wel begrijpen en genieten vooral van een meer uitgebreid dichtwerk en nog meer wanneer dit van een ouderen dichter is, eene zekere letterkundige opvoeding en oefening vereischt wordt, waaraan geen waarlijk beschaafd mensch vreemd mag zijn. Kunst is geen loutere liefhebberij of enkel ornament, maar behoort tot het innig wezen van den volkomen mensch, maakt een voornaam bestanddeel uit van zijn hooger leven.

In dit licht beschouwd hebben studiën als die van den Eerw. heer Verstraeten een hoog belang en een onmiskenbare verdienste. Zij leeren ons de dichters lezen.

En in het bijzonder munten de studiën, thans door ons be-

sproken, uit door degelijke, methodische en onderhoudende behandeling. Zij zijn geschreven in duidelijken, vloeienden stijl. Zij geven blijk van veel kennis, zuiveren smaak en van nauwgezetten toeleg om het dichtwerk van alle zijden te doen in het oog schitteren en in het hart stralen.

Het komt mij evenwel voor, dat de vergelijking van Vondel met P. Le Jay zonder schade voor onzen Agrippijnschen zwaan achterwege had kunnen blijven. En ik vind het lang niet aardig, dat bij Vondel's bekeering, in een noot aan den voet, alleen de geschriften der Eerw. Paters Allard en van Lommel genoemd worden. Ook hij, die aan de werkzaamheid der Paters Jesuïeten het leeuwendeel zou willen toestaan, kan toch het doodzwijgen van Leonardus Marius niet goedkeuren. Hoogstverdienstelijk zal evenwel iedereen de zesde afdeeling: *Terugblik op den inhoud van het plan* vinden. Wij mogen er niet aan twijfelen, of Vondel zelf wilde aldus begrepen worden. Dit ligt geheel in het karakter en het innig wezen zijner rijke, allesomvattende, speelsche poëzie. In dien zin is het volstrekt geen „nieuw inzicht".

Wat den tekst betreft, moge men een enkele maal met den schrijver in opvatting verschillen, het moet gezegd worden, dat deze met nauwkeurige zorg gekozen is.

Ik zou wel een bladzij willen schrijven over des schrijvers opvatting van het doel der dichtkunst, doch ik zou buiten de perken van mijn bestek gaan. Vondel's „*leerzaam* tijdverdrijf" behoeven wij toch niet in den strengsten zin op te vatten, zoodat van het treurspel een leerdicht worde gemaakt. Het *onmiddellijk* doel der kunst, zeggen wij met Broere, is „genot van den geest". Echte schoonheid bestaat evenwel niet zonder waarheid en goedheid. Een treurspel is geen leerdicht, veel minder een preek, maar wat een preek *onmiddellijk* beoogt, de leering der waarheid en de zedelijke verbetering, wordt door het treurspel als van zelf daaruit voortvloeiend *gevolg* gewild en ook dikwijls verkregen.

Zou, moge ik ten slotte vragen, het veelvuldig lezen van Vondel ons met onze Zuidelijke *taalbroeders* kunnen leeren verzoenen betreffende sommige uitdrukkingen, die ons, Noordelijken, toch altijd vreemd in de ooren blijven klinken?

De schrijver wenscht het, en ik moet bekennen, dat *mij* slechts weinige uitdrukkingen en woorden in zijn boek vreemd klonken. Maar het gebruik van het werkwoord *hoeven* in den zin, waarin het meermalen bij den schrijver voorkomt, en uitdrukkingen als

„op zijn tien jaar", *„staat ons niet bekend"*, *„van den eersten keer"*, *„kan men wel houden staan"*, Vondel's kunst, „die zich *tot dan toe* zoo kunstig had *verdoken*", daaraan zullen onze ooren in het Noorden wel nooit gewend worden. Laat ik hier bijvoegen, dat de geachte schrijver slechts zeer weinige woorden en uitdrukkingen zou behoeven te veranderen om alle vreemdheid voor ons uit zijn boek weg te nemen.

Van denzelfden schrijver verscheen ook eene *Schooluitgaaf* van den *Josef in Dothan:* een goed werk en zeer bruikbaar, waarin men vooral het bijgevoegde kaartje en de „lijst der schoonste stukken" moge waardeeren.

Ook uitgever en drukker hebben eer van hun werk.

F. J. POELHEKKE.

HET LEVEN VAN HARE KONINKLIJKE HOOGHEID MARIA IMMACULATA VAN BOURBON 1).

Maria Immaculata van Bourbon, wier levensbeschrijving wij hier aankondigen, was de dochter van Ferdinand II, koning der Beide-Siciliën en diens tweede gemalin Maria Teresia van Oostenrijk. Zij was dus de halve zuster van den edelen Frans II, die, als slachtoffer der Italiaansche revolutie, troon en vaderland moest derven.

Pater Spilmann, die een tijd lang de geestelijke leidsman was dezer prinses — uit het boekje blijkt echter nergens, wanneer en waar — heeft zeker geen onnuttig werk verricht met deze korte levensbeschrijving ons te geven. Inderdaad, Maria Immaculata van Bourbon, ofschoon zij, nog niet ten volle twintig jaren oud, den 23 Augustus 1874 overleed, heeft voorbeelden nagelaten van zoovele deugden, dat vooral jonge meisjes en gehuwde vrouwen

---

1) Gravin van Bardi, dochter van Ferdinand II, koning der Beide Siciliën, door Jean Spilmann. — Uit het Fransch vertaald door J. W. — Leiden, J. W. van Leeuwen.

haar leven niet dan met groote stichting en tot geestelijk voordeel zullen lezen. Van jongs af blonk in dit vorstelijk kind de teederste godsvrucht uit; diepe ootmoed paarde zich in haar aan groote verstorvenheid; edele zachtmoedigheid aan de meest innemende liefdadigheid. Het lijden bleef haar niet gespaard; maar de zielskracht en het geduld, waarmede zij dit verdroeg, gaf haar karakter en heel hare verschijning die wijding en aantrekkelijkheid, welke alleen eigen is aan groote zielen. Slechts enkele maanden mocht zij als gravin van Bardi in het huwelijk leven. 't Waren maanden van zware beproeving door onophoudelijke ziekelijkheid. Niettemin toonde zij zich al dien tijd tegenover haren echtgenoot als de teederste, lieftalligste en voorbeeldigste gemalin. En wij begrijpen ten volle, dat de graaf van Bardi bij haren dood de woorden sprak: „Ik heb nu niets meer op aarde! Ach, had ik met haar mogen sterven!"

Het werkje laat ons te gelijker tijd een blik slaan in het zoo echt christelijk leven der geheele koninklijke familie te Napels; iets, wat ons de verzuchting op de lippen bracht: Och waren de volkeren toch zulke heerschers waardig!

De vertaler heeft zich, wat den inhoud betreft, wel wat te slaafsch aan het origineel gehouden. Enkele opmerkingen omtrent Romeinsche jonkvrouwen hadden, dunkt me, gerustelijk achterwege kunnen blijven. Evenzoo ware het *Verhaal der laatste stonden*, wat voor verreweg het grootste gedeelte slechts een herhaling bevat, van wat reeds in Hfdst. XIV en XV is verhaald, beter achterwege gebleven. De enkele bijzonderheden in dat toevoegsel alleen vermeld, waren gemakkelijk in die genoemde hoofdstukken in te voegen geweest.

De vertaling zelve is niet onverdienstelijk, ofschoon niet vrij van gallicismen. Zoo o. a. op blz. 102 *zij dacht het goed . . . trad in de meening*. Onwillekeurig gevoelt men al lezende, niet een origineel voor zich te hebben. De zin op blz. 103 v. „Van het boveneinde der lijst, die het portret omgaf, hingen sierlijk ineengevlochten banderolles af, getooid met goud en witte bloemen, rozen en lelies, in twee festoenen harmonisch verdeeld, die zich weer hechtten aan de lelies der wapenschilden van de Bourbons en met bouquetten van rozen in sierlijke potten geplaatst", bleef me een raadsel. Misschien ligt het evenwel aan mijne weinige bekendheid met het vak van decorateur.

De uitgever heeft het boekje, wat het ten volle verdient, in een

heerlijk kleedje gestoken. Druk, papier en omlijsting der bladzijden is alles evenzeer te prijzen. Wat me daarentegen niet kon bevallen, en wat ik in geene deele gaarne zou zien nagevolgd is de pagineering aan den voet der bladzijden aan te geven. Mogelijk heeft deze wijze van doen in enkele gevallen practisch voordeel. Hier werd het door niets gevorderd van de gewone wijze af te gaan. En behalve dat het opslaan van een bepaalde bladzijde zeker niet wordt vergemakkelijkt, als de pagineering van onderen staat gedrukt, wordt ook bij het lezen het oog minder aangenaam aangedaan door den smalleren witten rand aan de bovenzijde van het papier.

Moge spoedig eene noodig geworden herdruk uitgever en vertaler gelegenheid geven te bewijzen, dat zij mijne enkele opmerkingen beamen.

P. A. DE BRUIJN.

SPROKKELINGEN.

DE UITVINDER DER BOEKDRUKKUNST.

In den laatsten tijd is weer veel geschreven over den uitvinder der boekdrukkunst. Ik heb die geschriften niet gelezen, maar ik meen toch te mogen betwijfelen, of de schrijvers wel hebben opgemerkt — zeker heeft Schaab het niet opgemerkt — wat in het hartje van Holland omtrent 1484 dienaangaande geschreven werd. Er bestaat een boekje getiteld: *Oratio querulosa contra invasores sacerdotum* etc., aangeduid door Campbell in zijne *Annales* nº. 1333, waarvan een exemplaar, in de bibliotheek van Vergauwen (nº. 296) berustende, voor 17 francs verkocht is. Het is gedrukt te „Delf inhollandia" naar 't schijnt, bij Jacques van der Meer, en bevat slechts zes blaadjes in 8º.

Op f. 3 recto leest men: „Constat enim olim bombardas et nostris jam temporibus calchographiam, hoc est, impressoriam artem in nobilissima Germaniæ urbe Moguncia fuisse repertam".

Zóó omtrent schreven ook Werner Bolerinck in zijn *Fasciculus temporum* en Jac. Phil. Bergomensis in zijn *Supplementum Chronicarum*, welke beide werken omtrent denzelfden tijd, doch in den vreemde, zijn uitgegeven. Men zie den *Catalogue des Manuscrits et incunables*, welke eerstdaags verschijnen zal bij J. W. van Leeuwen te Leiden.

Het een en ander levert wel geen doorslaand bewijs, maar mag toch niet uit het oog verloren worden.

fr. G. v. d. Elsen.

BIJBELVERTALING.

In den catalogus der bibliotheek van den geleerden Baron S. de Sacy (Paris Imprimerie Royale, 1842) komt de volgende noot voor (1e Livraison, pag. 158):

„Eene wonderlijke uitvinding der Bijbelgenootschappen is de mechanische manier, waarop, naar het zeggen der Engelsche dagbladen, de Bijbel tegelijkertijd in een onbepaald getal talen of dialekten wordt overgezet, en dat in minder tijd, dan een geleerde gebruiken zou om hem in een enkele taal over te brengen. Inboorlingen van verschillende streken, die buiten hunne eigene taal het Hindoustani kennen, worden in een kring gezet; allen zijn voorzien van schrijfgereedschap; in het midden van den kring plaatsen zich een missionaris en een inboorling, die het Engelsch en het Hindoustani verstaat. De missionaris leest een vers in het Engelsch, de *pandit* (Indische geletterde) die bij hem staat, geeft het van woord tot woord in het Hindoustani terug, en ieder inboorling van den kring schrijft het evenzoo op in zijn dialekt (*Journal Asiatique*, 1823, t. II, pag. 180).

Wij zullen ons wel wachten om aan dit historietje der Engelsche dagbladen geloof te slaan: weten wij niet, dat de eerbied voor de H. Schrift als de grondwet der Bijbelgenootschappen wordt voorgesteld? Laat ons hun derhalve de beleediging niet aandoen van aan te nemen, dat zij er ook in toestemmen den Bijbel *à la mécanique* te vertalen, zooals men kousen of chocolaad fabriceert.

Het *Brief Account* van 1815 (No. 742) haalt vertalingen in 33 dialekten of talen van Indië aan, die in den tijd van 10 jaar (van 1804 tot 1814) te Serampour gedrukt zijn".

Als men dit laatste leest, dan komt men in de verzoeking om het historietje der Engelsche dagbladen — die toen zeker allen Protestantsch waren — voor niet zoo geheel ongeloofwaardig te houden.

P.

LETTERLOOVER.

DE DRIE LELIES 1).

In het stille klooster leefde
Sint Aegidius, een broeder
Vroom en kinderlijk-eenvoudig,
Voor zijn Jesus en diens Moeder.

In den lommerrijken bloemhof
Kweekte hij wel duizend bloemen,
Die hij smaakvol schikte en plantte,
En wier namen hij kon noemen.

Wat die bloemen samen lispten,
Wat de geuren die zij spreidden
En de kleurentaal beduidden,
Wat de teere knopjes zeiden,

---

1) In Fr. Raszmann's *Rheinisch-Westphälischer Musenalmanach* (J. 1822) komt eene legende voor op rijmlooze verzen van den „Stiftsherr aus Aachen", WILHELM SMETS. De titel ervan is: *Die drei Lilien.* Die legende in rijmklank vertalen ging mijne kracht te boven, en heiligschennis plegen wilde ik niet. Daarom zong ik op mijne wijze. Mocht iemand het liedje van Smets zoo zuiver nazingen in 't Hollandsch als hij het zong in het Duitsch, dan zal onze litteratuur verrijkt worden. Het hemelsch-eenvoudig gedicht van den tweeden Friedrich von Spee is een juweel van groote waarde. H. E.

Hij verstond der bloemen sprake,
Hoorde haar den Schepper prijzen,
Hoorde haar Gods goedheid loven
En haar danklied opwaarts rijzen.

't Roode roosje sprak van liefde,
't Leliewit van Englenreinheid,
't Blauw viooltje van den Hemel,
't Stengeltje van 's menschen kleinheid.

Dorens vlocht de broeder samen,
Die met roosjes hij vereende,
„Dat is Jesus' doornenkrone",
Zei de vrome man en weende.

Als aurikels en ranonkels
Schitterden in bont gewemel,
Riep de kloosterbroeder blijde:
„O nog schooner is de Hemel!"

In den bloemtuin kwam eens wandlen,
't Peinzend hoofd ter aard gebogen,
Een geleerde kloostermonnik,
Tranen blonken in zijne oogen.

„Broederlief, wat mag u deren?"
Vroeg hem zacht de leekebroeder,
„Ach, mij pijnigt", luidde 't antwoord,
„Een geheim omtrent Gods Moeder."

„'k Voelde een twijfel in mij rijzen,
„— Moog de Hemel mij vergeven —
„Is de Hemelkoninginne
„Waarlijk altijd Maagd gebleven?"

Hoe de dienaar van Maria,
Sint Aegidius, ontstelde,
Dat er zulk een booze twijfel
Geest en hart eens monniks kwelde!

Aanstonds schreef hij met een takje
In den zandgrond zonder spreken:
Maagd Maria vóór den Kerstnacht.
En — o heerlijk wonderteeken! —

Zie, daar schoot een witte lelie
Op dezelfde plek naar boven...
Weder schreef de vrome broeder
Om Maria méér te loven:

Maagd Maria ín den Kerstnacht.
Zie, een tweede lelie beurde er
Steel en bloemknop uit den zandgrond
En ging open, bloeide en geurde er...

Maagd Maria ná den Kerstnacht.
Schreef al weer de leekebroeder,
Daar ontsproot een derde lelie;
Glorie aan de Maagd en Moeder!

De geleerde kloostermonnik
Ging nu henen zonder weemoed;
In zijn harte stond geschreven:
Boven wetenschap gaat deemoed.

H. ERMANN S. J.